MARMATIA

MUZEUL JUDEȚEAN MARAMUREȘ

arheologie

8/1

BAIA MARE 2005

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL JUDEȚEAN MARAMUREȘ

MARMATIA

8/1

ARHEOLOGIE

BAIA MARE
2005

https://biblioteca-digitala.ro

Ilustrația de pe copertă: vas din necropola tumulară de la Lăpuș (foto: Cr. Robescu)

Comitetul de redacție:
Grigore Man – redactor responsabil
Carol Kacsó – responsabil de carte
Dan Pop
Ioan Stanciu
Alexandru Vulpe

MARMATIA publicație periodică a
Muzeului județean Maramureș din Baia Mare

Muzeul Județean Maramureș
430406 Baia Mare, str. Monetăriei 1-3
România
Telefon/Fax: 0040-262-211927; 0040-262-211924
e-mail: muzeumm@yahoo.com
www.muzeumm.baiamare.rdsnet.ro

Coperta: Minerva Luca, Marcel Țura
Tehnoredactarea: Tünde Pécsi

© Muzeul Județean Maramureș 2005

ISSN-1582-9979

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS – SUMMARY – SOMMAIRE – INHALT

STUDII ȘI COMUNICĂRI

SANDA BĂCUEȚ-CRIȘAN RITURI ȘI RITUALURI FUNERARE ÎN NEOLITICUL DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI 5
FUNERARY RITES AND RITUALS IN THE NEOLITHIC OF NV ROMANIA

DAN POP TOPORUL DE CUPRU DE LA CORNI 25
THE HAMMER AXE FROM CORNI

DIANA BINDEA FAUNA CULTURII COȚOFENI DIN TRANSILVANIA 57
FAUNA OF THE COȚOFENI CULTURE FROM TRANSYLVANIA

GRUIA TRAIAN FAZECAȘ UN SCEPTRU DE OS RECENT DESCOPERIT LA ORADEA – SALCA "Fabrica de bere" 71
ONE NEW BONE SCEPTRE FROM ORADEA – SALCA "Fabrica de bere"

VALERIU CAVRUC THE CIOMORTAN GROUP IN THE LIGHT OF NEW RESEARCHES 81
GRUPUL CIOMORTAN ÎN LUMINA NOILOR CERCETĂRI

CAROL KACSÓ UN VAS WIETENBERG CU DECOR DEOSEBIT DE LA OARȚA DE SUS 125
EIN WIETENBERG-GEFÄß MIT BESONDERER VERZIERUNG VON OARȚA DE SUS

IOAN BEJINARIU PIESE PREISTORICE DE BRONZ DE PE VALEA SOMEȘULUI (SECTORUL JUDEȚULUI SĂLAJ) 131
PRÄHISTORISCHE BRONZESTÜCKE VON SAMOSCH-TAL

ZOIA MAXIM DIN ISTORIA ORAȘULUI SEINI (PARTEA I) 143
THE HISTORY OF THE TOWN SEINI (PART I)

CAROL KACSÓ DESCOPERIRI PRE- ȘI PROTOISTORICE LA BAIA MARE 153
VOR- UND FRÜHGESCHICHTLICHE FUNDE IN BAIA MARE

MARIUS ARDELEAN SANCTUARE DACICE. CONTRIBUȚII LA O ÎNCERCARE DE RECONSTITUIRE 183
DIE DAKISCHEN HEILIGTÜMER. BEITRÄGE ZU EINEM REKONSTRUKTIONSVORSCHLAG

CORNEL GAIU UN DEPOZIT DE ANTICHITĂȚI ROMANE DE LA ORHEIU BISTRIȚEI 215
UN DÉPÔT D'ANTIQUITÉS ROMAINES À ORHEIU BISTRIȚEI

ERVIN GÁLL DOUĂ SPADE SCURTE DESCOPERITE ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI 227
TWO KURZSCHWERTER DISCOVERED TO SOUTHEASTERN OF TRANSYLVANIA

IOAN STANCIU DIE FRÜHEN SLAWEN IN DER RUMÄNISCHEN ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNG. KURZE KRITISCHE UNTERSUCHUNG 237
SLAVII TIMPURII ÎN CERCETAREA ARHEOLOGICĂ ROMÂNEASCĂ. SCURTĂ EXAMINARE CRITICĂ

https://biblioteca-digitala.ro

DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN — AȘEZAREA MEDIEVALĂ TIMPURIE DE LA NUȘFALĂU „Țigoiul lui Benedek" 269
EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT FROM NUȘFALĂU „Țigoiul lui Benedek"
GEORGETA MARIA IUGA — NOI CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE MEDIEVALĂ ÎN MARAMUREȘ: FORTIFICAȚIA DE LA VALEA BORCUTULUI. RAPORT PRELIMINAR 291
NEUE FORSCHUNGEN ZUR FRÜHMITTELALTERLICHEN ARCHÄOLOGIE DER MARAMUREȘ: DIE BEFESTIGUNG VON VALEA BORCUTULUI. VORBERICHT
RADU POPA †, GEORGETA MARIA IUGA — NOI CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI LUCRĂRI DE CONSERVARE LA CUHEA (BOGDAN VODĂ) ÎN MARAMUREȘ 297
NEUE ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN UND KONSERVIERUNGSMASSNAMEN IN CUHEA (BOGDAN-VODĂ), MARAMUREȘ
SIMONA SUCIU — FORTIFICAȚIA MEDIEVALĂ A ORAȘULUI BAIA MARE 311
L'ECEINTE MÉDIÉVALE DE LA VILLE DE BAIA MARE
RAUL CARDOȘ — CAHLE DESCOPERITE LA CASA LENDVAY DIN BAIA MARE 355
STOVE TILES DISCOVERED AT THE LENDVAY HOUSE FROM BAIA MARE
VOLKER WOLLMANN — O „RELATARE" DIN 1791 PRIVIND EXPLOATAREA SĂRII DIN MARAMUREȘ 375
EINE „RELATION" AUS DEM JAHRE 1791 ÜBER ABBAU DES STEINSALZES IN DER MARAMURESCH (MARAMUREȘ)
LIVIA CĂLIAN — COMITATUL MARAMUREȘ ÎN MEDALISTICĂ (SEC. XIX – XX) 415
MARAMUREȘ COUNTY IN MEDALS

CRONICĂ

CAROL KACSÓ — EXPOZIȚIA „COMORI ALE EPOCII BRONZULUI DIN NORDUL TRANSILVANIEI" LA MUZEUL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE DIN BAIA MARE 421

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE 453

https://biblioteca-digitala.ro

RITURI ȘI RITUALURI FUNERARE ÎN NEOLITICUL DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI*

Sanda Băcueț-Crișan

"Tot așa cum nu se cunoaște vreo societate fără religie, nu există nici societate oricât de rudimentar ar fi ea organizată în care să nu aflăm un sistem de reprezentări colective referitoare la suflet, la originea și destinul său" (Durkheim 1995, 221). Fără existența unor credințe privitoare la suflet și continuitatea vieții și activității într-o altă lume, nu ne putem imagina intenționalitatea înmormântărilor, depunerilor de bunuri funerare, de ocru etc.

Grija pentru cei dragi sau pentru cei care au inspirat teamă ori respect, se reflectă deseori în modul în care li se pregătește trecerea într-o altă existență.

Fiecare cultură sau epocă își are ritualurile și uneori ritul de înmormântare specific legiferate de tradiție, de o autoritate religioasă sau politică. Uneori schimbările sunt radicale, determinate de o intruziune etnică sau lege, alteori unele elemente conservatoare ne pot da indicii despre originea acestor obiceiuri.

Pentru perioada neo-eneoliticului, pe teritoriul României ritul predominant de înmormântare a fost inhumația, cele câteva morminte de incinerație descoperite pun mai multe întrebări decât dau răspunsuri.

Pe baza puținelor descoperiri funerare aparținând neoliticului, am încercat în cadrul acestui studiu să întrevăd care este ritul și ritualul de înmormântare specific culturilor sau grupurilor culturale care au evoluat în spațiul nord-vestic al României.

Zona de nord-vest a României sau extremul NV, din punct de vedere geografic, se încadrează în marea unitate geomorfologică numită Câmpia Tisei. În cadrul lucrării am analizat descoperirile din zona limitată la nord de lanțul Țibleș-Gutâi-Oaș, la vest de granița de stat a României, la sud de Crișul Repede, iar în est de dealurile piemontane vestice. Relieful este compus din formațiuni muntoase (Munții Meseș), deluroase (Dealurile Sălajului, Tolgaciului, Culmea Codrului) și de câmpie (Câmpia Someșului, Ierului, Eceda, Carei), remarcându-se o bogată rețea hidrografică axată pe principalele colectoare: Crișul Repede, Someș, Barcău, Crasna, Ier.

Cercetarea arheologică din ultimele decenii a luat un avânt considerabil, fiind investigate numeroase situri aparținând perioadei neo-eneolitice, numărul mormintelor identificate este totuși restrâns. Singurul sit în care a apărut un număr mai mare de astfel de complexe este cel de la Suplacu de Barcău "Corău", unde în campaniile de cercetare efectuate până în 2003 au fost descoperite trei morminte de incinerație (Ignat 1998, 57-58). Noile campanii (2002-2003) în raza localității Port, punctul Corău au făcut ca numărul acestor complexe să crească considerabil. Este probabil și un stadiu al cercetărilor, așezarea de la Suplac beneficiind de cele mai numeroase campanii de săpătură.

* Varianta în limba engleză a articolului a apărut în JAMÉ 46, 2004, 71-83.

https://biblioteca-digitala.ro

I. CATALOGUL DESCOPERIRILOR

În cadrul repertoriului de descoperiri complexele sunt prezentate în ordinea alfabetică a siturilor și nu cronologică, deoarece nu toate mormintele au putut fi atribuite cu exactitate unui moment cultural, aceasta din cauze multiple care țin de lipsa inventarului sau de condițiile de descoperire.

Am notat cu a) localitatea- toponim, b) condițiile de descoperire, c) descriere pe scurt a complexului, d) bibliogafie, e) locul de păstrare. Numărul din catalogul descoperirilor corespunde numărului de pe harta pl. I.

1. a) Carei "Cozard" (jud. Satu Mare), b) În cadrul cercetărilor sistematice din anul 1996, c) În marginea de E și N ale gropii nr. 2 au fost descoperite două morminte de inhumație. M1- aparținând unui copil de 7-8 ani, puternic chircit pe partea stângă orientat VSV-NNE, fără inventar. M2 - copil de 8-9 ani, puternic chrcit pe partea stângă, cu mâinile sub cap, orientat S-N. Ambele morminte au fost lipsite de inventar, d) Iercoșan 1997, 24.

2. a) Căpleni "Canalul de irigații" (com. Căpleni, jud. Satu Mare), b) cercetări de salvare 1986-1987, N. Iercoșan, c) M1/1986- săpat într-o groapă aparținând neoliticului mijlociu nu i s-a conturat groapa. Scheletul era orientat ENE- VSV, aparținea unui bărbat, culcat pe partea dreaptă cu picioarele puțin îndoite. Fără inventar. M2/ 1987- groapa mormântului nu s-a conturat clar, scheletul era așezat în poziție chircită pe partea stângă. Orientare: capul la sud, picioarele la nord. Fără inventar. Mormântul a fost considerat contemporan cu așezarea care aparține grupului Pișcolt târziu. d) Iercoșan 1992-1993, 9-22.

3. a) Oradea "Salca" (jud. Bihor), b) cercetări 1960 N. Chidioșan, M. Rusu, c) în nivelul I atribuit culturii Tisza II- Herpaly, a fost descoperit un mormânt de înhumație în poziție chircită pe partea stângă. Sub craniu erau așezate fragmente ceramice iar pe osul stern câteva mărgele mici, rotunde, aplatizate. d) Ignat Sava 1977, 16.

4. a) Peștiș "Peștera Jurcoaiei" (oraș Aleșd, jud. Bihor), c) nivelul II un mormânt aparținând unui copil de 6-8 ani. Scheletul orientat E-V, depus în poziție chircită pe partea dreaptă. Inventar un vas ușor bitronconic, o jumătate de vas grosier, o sulă de os și cinci mărgele mici. d) Ignat Sava 1977, 16.

5. Porț "Corău" (com Marca, jud. Sălaj), b) săpături de salvare 2002, Muzeul Județean Zalău, c) În cazul M2 avem de a face cu un întreg complex legat de trecerea în neființă a celui decedat. Un bordei sau o groapă de mari dimensiuni a fost umplută până la un anumit nivel cu pământ și bolovani (de la -3m adâncime până la -2,10) peste care s-a așezat un covor de fragmente ceramice și lespezi de piatră. Pe acest covor a fost descoperit scheletul bine păstrat al unui individ de statură impresionantă, corpul fiind acoperit de fragmente ceramice de la un vas de mari dimensiuni. Peste tot acest ansamblu a fost depus un alt strat de pământ negru de aceeași factură cu cel din partea inferioară a complexului, de aproximativ 20 cm grosime. Pe acest strat, la -1,30-1,50, în zona capului (la ceafă) au fost depuse două râșnițe și un vas de mari dimensiuni, în care erau prezente semințe carbonizate. Scheletul are orientarea N-S, chircit pe partea stângă cu mâinile aduse la față. Materialul ceramic, printre care se remarcă fragmente pictate cu bitum pe un fond gălbui sau roșu lustruit, la

https://biblioteca-digitala.ro

care se adaugă elementele de rit și ritual ilustrate, atribuie complexul grupului Pișcolt, faza mijlocie sau târzie. M1 surprins pe o latură a locuinței L1 la -1,10, s-a conturat ca o pată gălbuie-maronie care taie complexul cu M2. Este tot un mormânt de înhumație foarte prost păstrat, orientat E-V. Defunctul a fost depus în poziție chircită pe partea stângă cu mâinile îndoite spre față. Inventarul este foarte bogat constând din șapte vase depuse de-a lungul corpului pe partea stângă. Unul din vase a fost umplut cu bulgări de ocru roșu. M3 - mormânt de incinerație. Oasele puternic arse au fost depuse într-o groapă de mici dimensiuni sau mai degrabă o alveolare. Fără inventar. d) Matei și colab. 2003, 246-248.

6. a) Săcuieni "Horo" (com. Săcuieni, jud. Bihor),b) descoperit cu ocazia cercetărilor din 1965, c) Scheletul în poziție chircită accentuată pe partea dreaptă a fost depus pe un pat de cioburi format din fragmente de vase de mari dimensiuni. Brațele îndoite din cot, așezate cu palmele în dreptul feței. Inventar: un pahar cu pereți arcuiți ornamentat prin pictură, depus în spațiul dintre cot și genunchi, aschii de obsidian lângă bazin. Scheletul acoperit cu fragmente ceramice. d) Comșa, Nanasi 1971, 633-636.

7. a) Suplacu de Barcău "Corău" (com. Suplacu de Barcău, jud. Bihor), b) cercetări sistematice 1973-1992, 2002 D. Ignat, c) în cadrul cercetărilor au fost puse în evidență trei morminte de incinerație. M1, descoperit în anul 1984 într-o groapă de mici dimensiuni, a constat dintr-o urnă și două vase de ofrandă. Resturile incinerate au aparținut unei femei tinere. M2, mormânt în groapă, la -0,35 m pe toată suprafața fundului gropii a fost observată o pojghiță subțire de pământ ars sub care se afla un strat de cărbune și puține oase arse. Analizele osteologice au demonstrat că sunt resturi umane. M3 - descoperit într-o groapă tronconică cu adâncimea de 0,45 m. Fundul gropii prezenta urme puternice de arsură și conținea oase umane arse și o daltă șlefuită. Sub acest strat a fost observat un strat de pietriș tasat. d) Ignat 1998, 57-58.

8. Tășad "Cetățeaua" (com. Drăgești, jud. Bihor), b) cercetări N. Chidioșan, c) într-o groapă cu adâncimea de 0,70 m și diametrul de 0,45 m au fost descoperite oasele calcinate ale unui copil de 12-15 ani. În groapă au fost depuse două fragmente ceramice, trei nuclee de obsidian, o teslă spartă în trei și un fragment de teslă. Uneltele litice prezentau urme de ardere. d) Ignat 1998, 57.

9. a) Tășnad "Sere" (jud. Satu Mare), b) săpături de salvare 2001, I. Németi, C. Astaloș, c) într-o groapă G2 a fost descoperit un schelet în poziție chircită aparținând culturii Starčevo-Criș, d) Németi, Astaloș, Gal 2002, 310.

10. a) Zalău "Urojkert" (jud. Sălaj), b) cercetări sistematice Al. V. Matei, I. Bejinariu 1996 într-o așezare de epocă romană. c) într-o gropă de formă tronconică, la mijlocul gropii au fost descoperite resturile unui vas în care se aflau oase calcinate. În apropiere au mai apărut fragmente de la un alt vas. O parte din oasele incinerate au fost umane, iar altele au aparținut unor animale - ovicaprine și bovine. d) Bejinariu 1996-1997, 9-15.

Putem concluziona, pe baza repertoriului de descoperiri, că există 10 situri în care s-au evidențiat 16 morminte. Dintre acestea 6 sunt de incinerație și 10 de inhumație. Nu am luat în calcul noile descoperiri din campania 2003 de la Porț "Corău", materialele nefiind încă analizate. Au fost descoperite aici 13 morminte de incinerație, care ridică numărul de descoperiri la 29 de morminte.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu privire la dispunerea mormintelor în cadrul grupurilor sau culturilor identificate în nord-vestul României, nu s-a dovedit existența unor necropole separate de așezare. Toate mormintele descoperite sunt în cadrul așezărilor printre locuințe, în locuințe sau pe lângă pereți. Există câteva descoperiri în peșteri, dar și acestea sunt legate de un nivel de locuire.

Cel mai timpuriu mormânt descoperit este cel din așezarea de la Tășnad "Sere", care aparține culturii Starčevo-Criș IIIB-IVA (Németi, Astaloș, Gal 2002, 310). Din păcate, nu avem prea multe date cu privire la acest mormânt, dacă a avut sau nu inventar și alte informații legate de complex. Pentru întregul areal al culturii sunt destul de puține descoperiri cu caracter funerar, o situație mai fericită fiind întâlnită în așezarea de la Gura Baciului (Lazarovici, Maxim 1995, 183-188), unde cercetările au fost de mai mare anvergură. Pe baza tuturor descoperirilor s-au stabilit câteva caracteristici ale ritului și ritualului de înmormântare în cadrul culturii Starčevo-Criș: ritul predominant era inhumația în limitele așezărilor printre locuințe și în acest caz defunctul era depus în groapă sau în cadrul locuințelor. Poziția de depunere era cea chircită, marea majoritate a mormintelor nu aveau inventar. Pentru complexele funerare în care s-a evidențiat inventar, caracteristic este depunerea corpului pe un pat de cioburi și pietre, cazul mormintelor de la Gura Baciului : M1 (Vlassa 1976, 82) și M2 (Lazarovici, Maxim 1995, 183) sau Cluj (Vlassa 1976, 87). În marea majoritate a cazurilor, corpurile au fost acoperite cu fragmente ceramice provenite de la vase mari de provizii, descoperiri la Valea Lupului (Comșa 1995, 245), Poienești (Comșa 1995, 249), M6 de la Gura Baciului (Lazarovici, Maxim 1995, 186) etc. Au fost înregistrate depuneri de ocru roșu sau galben sau identificate urme de ocru pe oase, cazul M3 de la Suceava (Comșa 1995, 248), M4 la de Cluj (Vlassa 1976, 870). O altă caracteristică ar fi înhumarea în cadrul unor locuințe, situație întâlnită pe spații largi, este cazul mormintelor de la Gura Baciului (Lazarovici, Maxim 1995, 182), Gornea "Locurile Lungi" (Lazarovici 1977, 22), dar și descoperiri din Ungaria la Szajol-Felsőföldek și Szolnok- Szanda-Tenyősziget (Raczky 1982-1983, 5). O situație care nu poate fi trecută cu vederea este descoperirea de cranii în cadrul unor așezări Starčevo-Criș. Este cazul M8 de la Gura Baciului, reprezentat de un craniu aflat la marginea unei platforme (Lazarovici, Maxim 1995, 187) sau Grumăzești (Comșa 1995, 249), unde fragmente dintr-un craniu uman au fost descoperite într-un complex. O situație deosebită a fost înregistrată la Gura Baciului, unde, în colțul sud-estic al locuinței P24, a fost descoperit cel mai vechi mormânt de incinerație de pe teritoriul României (Lazarovici, Maxim 1995, 186-187).

Din punct de vedere cronologic, următoarea descoperire este mormântul de la Săcuieni "Horo" (Comșa, Nanasi 1971, 633). Mormântul a fost atribuit culturii Ciumești sau grupului Pișcolt etapa mijlocie (Lazarovici, Németi 1983, 30-32), fiind prima descoperire funerară a acestui grup.

La formarea grupului Pișcolt, parte a unui fenomen extins pe spații mult mai mari cuprinzând sud estul Slovaciei, nord-estul Ungariei, o parte din Ucraina și nord vestul României, au stat comunități Starčevo-Criș târzii IIIB-IVA (Raczky 1989, 234; Lazarovici, Németi 1983, 26). Participarea acestor comunități este documentată și de ritul și ritualul funerar dezvăluit de mormântul de la Săcuieni. Depunerea defunctului pe un pat de cioburi în poziție chircită, acoperirea cu fragmente ceramice sunt două elemente care ar putea fi considerate de tradiție Criș.

Descoperirea unui alt mormânt aparținând aceluiași grup, poate dintr-o fază mai târzie vine să

https://biblioteca-digitala.ro

confirme obiceiurile funerare ale grupului Pișcolt. Mormântul a fost evidențiat în situl de la Porț "Corău" sau Suplacu de Barcău "Corău" (Matei și colab. 2003, 247). Complexul a fost descris în cadrul repertoriului. Inventarul deosebit de bogat: ceramică pictată, vase întregibile, trei râșnițe, depunerea de semințe de graminacee în vas, poate da indicații despre poziția socială a celui înhumat. Deși nu avem deocamdată analize antropologice, credem că este vorba de un mormânt de bărbat datorită dimensiunilor apreciabile ale scheletului (aproximativ 1,70 m). Depunere de râșnite în cadrul unui mormânt a mai fost înregistrată în M.5 de la Gura Baciului, în acest caz fiind probabil vorba de o femeie (Lazarovici, Maxim 1995, 185). Ceramica pictată (pl. II) descoperită în acest mormânt prezintă analogii prin unele caracteristici, slip lustruit galben maroniu sau roșu peste care s-a aplicat pictura cu negru, în etapa mijlocie a grupului Pișcolt, iar prin prezența mâlului, slipului alb pe care s-a pictat tot cu negru (Pl. III.), în etapa târzie a aceluiași grup.

Un alt complex funerar care a fost atribuit grupului Pișcolt a apărut la Căpleni "Canalul de irigație" (Iercoșan 1992-1993, 14). Decedatul a fost depus într-o groapă, mormântul fiind lipsit de inventar. Cele trei morminte furnizează singurele date despre obiceiurile funerare ale grupului Pișcolt. În zonele învecinate, în speță sud estul Ungariei, numărul acestora este mult mai mare. Numai în așezarea de la Mezőkövesd-Mocsolyas, care a fost atribuită grupului Szatmár, au fost descoperite 25 de morminte distribuite într-un semicerc în partea de sud est a locuințelor (Kalicz, Koós 1997, 33). Numai 12 dintre acestea aveau inventar constând din vase, brățări, amulete sau mărgele din spondylus. Toate scheletele aveau orientarea SE-VV și erau chircite pe partea stângă. Interesantă este descoperirea de al Aggtelek – "Terenul din fața peșterii Baradla". Aici a fost descoperit, sub o vatră, un mormânt de inhumație care avea ca inventar, printre altele, un vas pictat de tip Tiszadob (Korek 1970, 7-8; Kalicz, Makkay 1976, 67). Vatra era situată în aer liber lângă o locuință. Acest ritual funerar de depunere pe vatră a corpului a fost bine documentat și pe teritoriul României în așezarea de la Zau de Câmpie (Bodea 1997, 737).

La o trecere în revistă a principalelor fenomene culturale care s-au identificat până în prezent în nord-vestul României, se evidențiază cultura Oradea-Salca- Herpály. Acestui orizont i-au fost atribuite mormintele descoperite la Oradea-Salca (Ignat 1977, 16) și Peștiș (Ignat 1977, 17). Ambele morminte prezintă în cadrul inventarului funerar mărgele care formau probabil un șirag așezat, în cazul descoperirii de la Oradea-Salca, pe osul stern. Este de asemenea prezentă ceramică, fie fragmente depuse sub cap, fie vase sau fragmente de vase. Mormântul de la Peștiș a aparținut unui copil de 6-8 ani.

La Herpály, cea mai bine cercetată dintre toate așezările atribuite grupului Herpály, au fost descoperite 40 morminte, dintre care 38 aparținând nivelului VII, majoritatea fiind de copii. În privința acestora din urmă s-a precizat că au fost descoperite în șanțul de fundare a caselor sau pe partea dreapă sau stângă a pereților (Kalicz, Raczky 1984, 134). Inventarul funerar a constat din vase în patru situații, mărgele din piatră, os, spondilus. În unele cazuri au fost observate urme de la sicriu de lemn.

Ritul și ritualul funerar este mult mai bine documentat în așezarea de la Suplacu de Barcău, în care se observă o schimbare de rit. Din cele șase morminte descoperite numai două sunt de inhumație, restul fiind de incinerație. Mormintele au fost descoperite printre locuințe. Mormântul de inhumație

https://biblioteca-digitala.ro

a apărut la aproximativ 0,50 m distanță de șanțul pentru fundație al locuinței 1. De-a lungul corpului au fost depuse 7 vase, din care unul conținea ocru roșu. Mormintele de incinerație au fost fie în groapă, fie în urnă. Analizele antropologice efectuate pe două din morminte au relevat faptul că un mormânt de la Suplacu de Barcău a aparținut unei femei tinere (Ignat 1998, 57).

Un alt mormânt de incinerație a fost descoperit la Zalău "Urojkert" (Bejinariu 1997, 9-10). Este vorba de depunerea resturilor cinerare în groapă, împreună cu două vase fragmentare. De această dată atribuirea mormântului a fost îngreunată de faptul că vasele depuse sunt comune unui spațiu temporal și geografic mai larg. Distanța dintre cele două descoperiri este de aproximativ 60 km.

Într-o lucrare dedicată formelor elementare ale vieții religioase, E. Durkheim considera că "primul cult pe care l-a cunoscut umanitatea trebuie să fi fost cultul morților, al sufletelor strămoșilor. Astfel primele rituri ar fi fost cele mortuare, primele sacrificii vor fi fost ofrandele alimentare destinate nevoilor defuncților, primele altare vor fi fost mormintele" (Durkheim 1995, 221). Problemele legate de rit și ritual funerar la societățile preistorice, dar mai ales interpretarea lor, s-au aflat tot mai des în atenția specialiștilor. După cum remarca M. Eliade "particularitatea documentelor arheologice limitează și sărăcește mesajele pe care sunt susceptibile a le transmite" (Eliade 1991, 22).

În încercarea de dezlegare a unor aspecte legate de riturile și ritualurile funerare dezvăluite de cele câteva descoperiri din nord-vestul Romaniei am identificat câteva probleme care necesită o privire mai atentă: 1. problema înmormântărilor în așezare, dar mai ales în locuințe, 2. depunerea de bunuri în cadrul complexului funerar, 3. apariția ritului incinerației în cadrul neoliticului din nord-vestul României.

II. ÎNMORMÂNTAREA ÎN AȘEZARE ȘI LOCUINȚE

Acest aspect al înmormântării în așezare și locuințe este legat de prima cultură identificată în nord-vestul României – Starčevo-Criș. Deși există un număr destul de mare de așezări descoperite, cercetările de mică amploare nu au permis cunoașterea elementelor de rit si ritual funerar.

Pe ansamblu, varietatea elementelor de rit și ritual a fost de nenumărate ori ilustrată: înmormântări în așezări printre locuințe, în gropi, depuneri în locuințe.

Pornind de la două descoperiri de acest gen din aria culturii Körös, P. Raczky a încercat să întrezărească originea înmormântărilor în locuințe și semnificația acestor complexe (Raczky 1982-1983, 5-8). Un prim pas în urmă a fost făcut spre comunitățile epigravettiene de la Lepenski-Vir, unde s-au descoperit schelete depuse lângă vetre, în poziție întinsă pe spate, în mare majoritate ele fiind schelete de copii (Raczky 1982-1983, 6). Descoperiri similare s-au făcut la Vlasac (Letica 1973, 192-196) și Padina (Jovanoviæ 1973, 290-293), în aria aceleiași culturi.

Pentru aceste complexe s-au emis mai multe ipoteze: - sunt înmormântări în locuințe- dar aceste complexe nu au mai fost locuite după depunerea defunctului sau aceste complexe s-au construit special pentru acest ritual. Obiceiul denotă un rit special, care poate fi interpretat ca semn de respect pentru cel decedat sau decedatul este considerat ca aparținând în continuare comunității celor vii.

https://biblioteca-digitala.ro

În neoliticul timpuriu din Thessalia a fost înregistrat acest rit funerar cu descoperiri la Nea Nicomedeia și Kefalovrysso (Hourmouziadis 1973, 210). În unele cazuri complexele continuă să fie locuite și după depunerea decedatului, căruia i se conferă, probabil, un rol de protector al casei.

Referitor la același obicei, J. Mellaart considera că morții au fost depuși pe podea numai după excarnare (Mellaart 1967, 67-168). Acest fapt este dovedit de descoperirea de la Prodromos (Hourmouziadis 1973, 210) din cadrul culturii Presesklo, unde 11 cranii și oase diverse au fost depuse pe podeaua unei locuințe. Depuneri de diverse părți anatomice, în special cranii, s-au înregistrat și în neo–eneoliticul românesc, este cazul M 8 de la Gura Baciului (Lazarovici, Maxim 1995, 187), Căscioarele - doua cranii față în față sunt inhumate la gura unui cuptor din locuință (Dumitrescu, Vulpe 1988, 49), în mediul cucutenian au fost descoperite schelete sau cranii în nivel (Dumitrescu, Vulpe 1988, 49), considerate ca indicii ale unui ritual de expunere pe suprafața solului și uneori înhumarea unor fragmente anatomice (Gherasim 1997, 729).

Obiceiul înmormântării în locuințe a fost bine documentat la Zau de Câmpie, unde mai multe schelete de copii au fost descoperite pe vatra unor locuințe sau în apropierea vetrei (Bodea 1997, 735). Resturile aparțineau unor copii cu vârste între 1 și 3,5 ani.

La Herpály, în nivelul VII al așezării, au fost descoperite 38 de morminte, de asemenea majoritatea de copii (Kalicz, Raczky 1984, 134-135), în șanțul de fundație al locuințelor sau pe lângă pereți.

După cum se poate observa, majoritatea depunerilor în locuințe aparțin unor copii. Persistența mai îndelungată de a îngropa copii sub podeaua locuinței este bine motivată etnologic. "Compensație pentru pierderea prematură a vieții și legat de aceasta neîmplinirea vârstei necesare pentru reprezentarea după cuviință a grupului uman în comunitatea morților" (Ghinoiu 1999, 86).

Într-un discurs referitor la rolul copiilor în eneoliticul târziu din Cehia, J. Turek (www.kar.zcu.cz/texty/Deti/deti.htm) constata lipsa sau raritatea extremă din necropolele acestor comunități a copiilor sub 2 ani, fapt pe care îl pune pe seama existenței unor reguli cu privire la reprezentarea în societate a copiilor. Pentru copiii sub doi ani se presupun alte ritualuri legate de înmormântarea în case, sub podea sau pe vatră.

În acest stadiu este greu de aflat care au fost motivele pentru care anumite persoane au fost depuse în locuințe mai ales că, deși majoritatea sunt copii, există și depuneri de adulți.

Pentru mormintele descoperite la Port «Corău» putem spune că avem de a face, probabil, cu așa-numitele «case ale morților». Dimensiunile mari ale complexului M2/2002 (3x2,5m) nu ne îndreptățesc să-l numim groapă, considerăm că este vorba de o locuință construită special în acest scop. Această ipoteză este susținută de o altă descoperire recentă, M5/2003, din același punct. La distanță de aproximativ 30 m de M2/2002 a fost descoperit un alt mormânt care prezintă similarități în ceea ce privește dimensiunile complexului (2x2,5m), dar deosebiri evidente în privința ritului de înmormântare - M5 fiind un mormânt de incinerație.

Situații asemănătoare s-au înregistrat în cadrul liniarului central european. Deși au existat necropole separate de așezare, în necropole au fost sesizate complexe funerare asemănătoare locuințelor (Raczky 1982-1983, 8). De altfel, în cadrul grupului Suplac, autoarea cercetărilor a

https://biblioteca-digitala.ro

subliniat asemănările dintre modalitatea de amenajare a gropilor mormintelor de incinerație și locuințele descoperite în așezare (Ignat 1998, 58).

Etnologic situația este cunoscută la populațiile australiene primitive care își îngroapă morții în poziție chircită. Uneori lângă casa locuită până la moarte, mortului i se construiește o nouă locuință, unde i se depun ofrande funerare. La unele populații din Congo, șeful tribului este înmormântat chiar în coliba în care a locuit (Ghinoiu 1999, 89). Deși la mare depărtare în timp, pentru a justifica coloratura diversă pe care a luat-o cultul morților în preistorie, aducem un exemplu contemporan. Un obicei înregistrat până la mijlocul secolului al XX-lea în Platforma Luncanilor, unde placenta ca «adăpost al sufletului nou-născutului, după naștere este un cadavru supus distrugerii printr-un ritual funerar». Legat de acest ritual s-a înregistrat obiceiul îngropării placentei «casa copilului» sub talpa casei (Ghinoiu 1999, 78). De asemenea este de menționat obiceiul practicat și astăzi, de îngropare a morților în curte (chiar sub fereastră) sau în grădină mai ales în cazul satelor răsfirate, dar nu numai. Un episod interesant s-a înregistrat la București în 1830, când generalul Kisselef alcătuiește un regulament, prin care se interzice bucureștenilor să se înmormânteze în grădini personale sau în curtea bisericii.

În concluzie putem afirma că au existat mai multe situații ca urmare a depunerii defuncților în locuințe:

-când se înregistrează depunerea și părăsirea locuinței, uneori cu incendierea ei, ca urmare a unui ritual de purificare – cazul M1, M2, M5, M6, M7 de la Gura Baciului;

-depunerea și continuarea locuirii;

-existența unor complexe mortuare similare celor de locuit «case ale morților» - cazul mormintelor de la Porț» Corău».

III. DEPUNEREA DE BUNURI FUNERARE

Depunerea alături de cel decedat a unor bunuri funerare este un alt obicei atestat încă din paleolitic, de exemplu descoperirile de la Chapelle aux Saint în Correze unde s-au descoperit unelte de silex și ocru, cimitirul de pe Muntele Carmel etc (Eliade 1991, 20).

Inventarul funerar și mai ales ungerea cu ocru roșu a cadavrului sau depunerea de bulgări de ocru sunt greu de imaginat fără credința în nemurirea sufletului. Utilizarea ocrului ca substituient al sângelui este un simbol al vieții. Depunerea de ocru roșu a fost documentată în inventarul funerar al M1 de la Porț «Corău». Un vas de mici dimensiuni depus la picioarele decedatului a fost umplut cu ocru. Nu au fost observate urme de ocru pe oase, de altfel ar fi fost aproape imposibil din cauza proastei păstrări a scheletului. Urme de ocru pe oase, în special, pe oasele lungi s-au semnalat în câteva cazuri în cadrul culturii Starčevo-Criș la Bešenova (Comșa 1960, 86), Szarvas Szappanos (Trogmayer 1969, 5). Pentru tipul și bogăția inventarului funerar din M1/2002 de la Porț avem analogii numai în necropola și mormintele grupului Iclod din centrul Transilvaniei. Modul de depunere a vaselor de-a lungul corpului, numărul 7-9 vase, nu sunt întâlnite în alte descoperiri din nord-vestul României sau zonele înconjurătoare.

Cele două morminte atribuite grupului Oradea–Salca - Herpály își găsesc analogii în cadrul

https://biblioteca-digitala.ro

descoperirilor din Ungaria de la Herpály atât în privința ritului – inhumația în poziție chircită - cât și a inventarului: fragmente ceramice și mărgele. Dat fiind faptul că în așezarea de la Herpály au fost descoperite numai 40 morminte, din care 38 în nivelul VII, și că majoritatea au fost de copii, autorii cercetărilor presupun existența în apropiere a unei necropole, așezarea fiind cercetată aproape în întregime (Kalicz, Raczky 1984, 134-135).

În total, din cele 16 (publicate) morminte identificate în așezările neolitice din nord-vestul României, numai 10 au avut inventar și au putut fi atribuite cultural. Dintre acestea 5 sunt de incinerație și vor fi discutate în rândurile care urmează.

IV. INCINERAȚIA ÎN NEOLITICUL DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

La momentul descoperirii lor, mormintele de incinerație de la Tășad și Suplacu de Barcău constituiau o noutate pentru neoliticul românesc. La acestea s-au adăugat destul de puține descoperiri care să ateste răspândirea ritului incinerației. O descoperire provine de la Zalău «Urojkert» și o alta de la Gura Baciului, aceasta din urmă constituind în fapt cea mai veche dovadă a practicării incinerației pe teritoriul românesc.

Ce anume a determinat o comunitate să-și incinereze morții și mai ales cine a fost persoana incinerată este greu de înțeles la acest moment. Ce este cert este predominarea acestui rit funerar la comunitățile de tip Suplacu de Barcău unde, la cele trei morminte cunoscute, cercetările recente au mai adăugat 11. În mare parte fiind descoperiri de ultim moment, mai 2003, acestea nu pot fi încă discutate decât în stadiu preliminar, de descriere a complexelor. Dacă o parte a momintelor (cele trei descoperite de D. Ignat și 2 recente) au fost evidențiate în cadrul așezării, printre locuințe, 9 dintre mormintele descoperite recent au demonstrat că la un moment dat s-a încercat o separare a zonei de înmormântare de zona locuită. Aceste morminte s-au descoperit în zona periferică a sitului, grupate pe două rânduri. Dacă celelalte morminte prezentau deosebiri în ritual (depunere în groapă fără inventar, complexe de mari dimensiuni cu pregătirea –purificarea prin foc a «locului de veci», gropi de mici dimensiuni în care resturile cinerare erau acoperite de un vas, de obicei fructieră cu picior, cele 9 morminte din periferia așezării erau aproape identice-gropi de mici dimensiuni (adâncimea maximă 15 cm), oasele depuse în groapă probabil cu resturile de la rug, acoperite de vase în număr variabil; și în aceste cazuri se disting vasele cu picior-cupe sau farfurii. Se pare că acestea au fost formele preferate în viața cultică, fiind întâlnite atât în morminte cât și în fundațiile caselor L3/2002, și o depunere de 5 cupe în apropierea locuinței.

Ritul incinerației este cunoscut din toate timpurile și pe toate continentele. Pentru unele comunități primitive care utilizau incinerația, sufletul nu se putea desprinde de trup decât urmând acest procedeu. Semnificația pentru omul neolitic nu poate fi întrezărită cu aceeași claritate. Cel mai timpuriu mormânt de incinerație este M7 de la Gura Baciului (Lazarovici, Maxim 1995, 189). În orizonturi contemporane din Grecia, morminte de incinerație sunt cunoscute la Soufli Magula datând din Protoseskło. Într-o arie de 10 x 5 m au fost descoperite 14 morminte de incinerație. Alături de aceste complexe au apărut două gropi de mari dimensiuni, arse, unde s-au descoperit

https://biblioteca-digitala.ro

fragmente de oase umane de la diferiți indivizi, considerate crematorii. Resturile umane au fost depuse în gropi cu diametrul de 60-80 cm și adâncimea de numai 10-30 cm. Alături de resturile cinerare s-au depus vase din ceramică și piatră, oase de animale (Gallis 1975, 257-258). La Soufli Magula și Platia Magula Zarkou au fost ilustrate alte două necropole de incinerație datând din faza Larissa a culturii Dimini. În gropi superficiale au fost depuse vase care conțineau resturile cinerare, această urnă a fost acoperită și înconjurată de alte vase. Necropola de la Platia Magula a fost descoperită la 300 m de așezare și conținea 50 de morminte, toate de incinerație chiar și în cazul copiilor. Mai apropiate geografic sunt descoperirile de la Aszod din cadrul culturii Lengyel (Kalicz 1972, 67-68). Din cele 80 de morminte descoperite numai 7 erau de incinerație. Din punctul de vedere al inventarului nu s-au constatat deosebiri.

Mormintele de incinerație de la Suplac și Porț «Corău» sunt majoritatea în groapă cu răspândirea resturilor cinerare pe toată suprafața, un singur caz de depunere a resturilor în urnă- M1/1984 (Ignat 1998, 57-58). Pentru două dintre mormintele de incinerație unul de la Suplac și cel de la Tășad au fost efectuate analize antropologice, stabilindu-se că mormântul de la Suplac a aparținut unei femei tinere, iar cel de la Tășad unui copil. Din păcate nu există analize pentru restul mormintelor, nu se pot deci emite încă ipoteze referitoare la o legătură între rit și sexul sau vârsta decedatului.

Deși în cea mai mare parte mormintele de incinerație aparțin neoliticului târziu, nu trebuie să trecem cu vederea mormintele de la Gura Baciului, Porț «Corău» (M5), și chiar M1/1984 de la Suplacu de Barcău, care sunt mai timpurii. În contextul în care descoperirile funerare în nord vestul României sunt destul de puține, documentarea ritului incinerației poate să țină de un anumit stadiu al cercetărilor.

LITERATURĂ

Bejinariu 1996-1997 — I. Bejinariu, Un mormânt de incinerație neolitic descoperit la Zalău, Crisia XXVI-XXVII, 1996-1997, 9-15.

Bodea 1997 — M. Bodea, Actul de a înmormânta copii în vatra și lângă vatra locuinței, ActaMN 34, 1997, 735-741.

Comșa 1960 — E. Comșa, Contribuție cu privire la riturile funerare din epoca neolitică de pe teritoriul țării noastre, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu, 1960, 83-106.

Comșa 1995 — E. Comșa, Morminte ale purtătorilor culturii Starčevo-Criș descoperite în Moldova, ActaMN 32. 1995, 245-256.

Comșa, Nanasi 1971 — E. Comșa, Z. Nanasi, Mormântul neolitic descoperit la Săcuieni, SCIV 22, 1971, 633-636.

Durkheim 1995 — E. Durkheim, Formele elementare ale vieții religioase, Iași, 1995.

Dumitrescu, Vulpe 1988 — Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, Dacia înainte de Dromihete, București, 1988.

Eliade 1991 — M. Eliade, Istoria credințelor și ideilor religioase, I, București, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro

Gallis 1975	K. J. Gallis, Cremation Burials Since Early Neolithic Age in Thessaly, AAA, 1975, 257-258.
Ghinoiu 1999	I. Ghinoiu. Lumea de aici, lumea de dincolo, București, 1999.
Gherasim 1997	D. Gherasim, Semnele strămoșilor: rituri funerare și trasmiterea lor în societatea cucuteniană, ActaMN 34, 1997, 727-734.
Hourmouziadis 1973	G. Hourmouziadis, Burial customs, în Neolithic Greece, Atena, 1973, 241-263.
Iercoșan 1992-1993	N. Iercoșan, Săpături arheologice în așezarea de la Căpleni, StComSatu Mare IX-X, 1992-1993, 9-22.
Iercoșan 1997	N. Iercoșan, Descoperiri arheologice în așezarea neolitică târzie de la Carei" Cozard", StComSatu Mare XIV, 1997, 23-58.
Ignat Sava 1977	D. Ignat Sava, Probleme ale neoliticului din nord-vestul României, ActaMN XIV, 1977, 13-21
Ignat 1998	D. Ignat, Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău, Timișoara, 1998.
Jovanović 1973	B. Jovanović, The Early Neolithic Architecture of Djerdap (Iron Gates)Gorge, în Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Beograd, 1973, 290-293
Kalicz 1972	N. Kalicz, Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur in Aszod, MittArchInst 1972, 65-72.
Kalicz, Makkay 1977	N. Kalicz, J. Makkay, Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene, Budapest, 1977.
Kalicz, Raczky 1984	N. Kalicz, P. Raczky, Excavation at Berettyóújfalu-Herpály. Part I Neolithic, ActaArchHung 36, 1984, 85-136.
Kalicz, Koós 1997	N. Kalicz, J. Koós, Neolithic settlement and graves from the 6 th millennium B.C., în Paths into the past, Budapest, 1997, 33.
Korek 1970	J. Korek, Nyíltszíni bűkki telep és sírok Aggteleken, ArchÉrt 97, 1970, 3-22.
Lazarovici 1977	Gh. Lazarovici, Gornea, Reșița, 1977.
Lazarovici 1991	Gh. Lazarovici, Grupul și stațiunea Iclod, Cluj Napoca, 1991.
Lazarovici, Németi 1983	Gh. Lazarovici, I. Németi, Neoliticul dezvoltat din nord vestul României (Sălajul, Sătmarul și Clujul), ActaMP VII, 1983, 17-36.
Lazarovici, Maxim 1995	Gh. Lazarovici, Z. Maxim, Gura Baciului, monografie arheologică, BiblMusNap XI, Cluj-Napoca, 1995.
Letica 1973	Z. Letica, Vlasac-habitat epipaléolithique dans la region des Portes de Fer, în Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Beograd, 1973, 192-196.

https://biblioteca-digitala.ro

Matei și colab. 2003 — Al. Matei și colab, Șantierul arheologic Porț "Corău", CronCercArh Campania 2002, Covasna, 2003, 246-248.

Mellaart 1967 — J. Mellaart, A Neolithic Town in Anatolia, Londra, 1967.

Németi, Astaloș, Gal 2002 — I. Németi, C. Astaloș, S. Gal, Șantierul arheologic Tășnad "Sere", CronCercArh Campania 2001, Buziaș, 2002, 310.

Paul 1992 — I. Paul, Cultura Petrești, București, 1992.

Raczky 1982-1983 — P. Raczky, Origins of the Custom of Burying the Dead inside Houses in South-East Europe, SzMMÉ, 1982-1983, 5-10

Raczky 1989 — P. Raczky, Chronological Framework of the Early and Middle Neolithic in the Tisza Region, în Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections, VAH II, Budapest, 1989, 233-251.

Trogmayer 1969 — O. Trogmayer, Die Bestattungen der Körös–Gruppe, MFMÉ 1969-2, 5-15.

Vlassa 1976 — N. Vlassa, Neoliticul Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1976.

FUNERARY RITES AND RITUALS IN THE NEOLITHIC OF NV ROMANIA

(Abstract)

"It is known that there are no societies without religion as same as there are no societies, even if they are rudimentary organized, without a system of collective representations regarding the soul, its origin and its destiny" (Durkheim 1995, 221).

Without the existence of some convictions regarding the soul and the continuity of life and activity into another life, we can imagine the purposefulness of the funerals, the giving goods, of ochre, etc.

The concern for the people you loved or for the one who inspired fear or respect its being reflected very often by the manner in which they are being prepared to pass into another existence.

Each culture or epoch has its rituals and sometime the specific of the funerary rite, is proclaimed by tradition, by a religious or political authority. Sometimes the changes are radical, determined by an ethnical intrusion or low, othertime some conservative elements can give us clues about the origin of this customs.

In the Neo-Aeneolithic period, in Romania, the prevalent funerary rite was inhumation, and some of the cremation grave founded, ask more questions then give answers.

Relying on a few funerary discoveries belonging to the Neolithic Age, in this study, I tried to see which are the rite and the funerary ritual specific to the cultures and cultural groups, which had developed in the NV Romania.

https://biblioteca-digitala.ro

The archaeological research from the last decades has developed appreciably, being researched many sites belonging to the Neo-Aeneolithic Age, although, the number of the identified graves is limited. The only settlement in which appeared more complex of this type is the one from Suplacu de Barcău "Corău", where in the research campaigns performed till 2002, have been discovered 3 cremations grave (Ignat 1998, 57-58). The new campaigns (2002-2003) from Port "Corău" (the same site with Suplacu de Barcău) made the number of this complex to increase considerable. It is probably a stage of researches, the settlement from Suplacu de Barcău (Porț) having the most numerous digging campaigns.

Relying on the discovery repertory, we can conclude that there are 10 sites, which revealed 16 graves. Among these, six are cremation grave and 10 inhumation. We didn't refer to the new discoveries from 2003 campaign from Port "Corău" because the materials are not yet analyzed. There had been discovered 13 cremation graves, increasing the number of discoveries at 29 graves. Regarding the place of grave, as part of the group or cultures identified in northwestern part of Romania, it hadn't been proved the existence of a necropolis, separated of the settlement. All the graves discovered are part of the sites among dwellings, in houses or near the walls. There are some discoveries into the cave, but they are also referring to a level.

The earliest grave that had been discovered is the one from Tășnad "Sere" and it belongs to Starčevo-Criș culture (Németi, Astaloș, Gal 2002, 310). Unfortunately, we don't have many informations, if it had or not grave goods and another informations regarding the complex.

There are not many funerary discoveries for the whole area of the Starčevo-Criș culture. A better situation we find in the settlement from Gura Baciului (Lazarovici, Maxim 1995, 183-188), where the researches were more intensive. Relying on all the discoveries, were established some characteristics of the rite and funerary ritual of Starčevo-Criș culture. The prevalent rite was inhumation into settlement among houses. In this case the defunct was laid into the pit or into the houses. The laying position was a contracted one, and most of the grave didn't have grave goods. The main characteristic was the lying of the body on a "bed" of pottery fragments and rocks- the graves from Gura Baciului M1 (Vlassa 1976, 82) or Cluj (Vlassa 1976, 87). Most majority of the cases, the bodies had been covered with ceramic fragments proceeded from big vessel for previsions -discoveries at Valea Lupului (Comșa 1995, 245). There were gives of red ochre or yellow or ochre traces on the bones, case M3 from Suceava (Comșa 1995, 248) and M4 from Cluj (Vlassa 1976, 87).

Another characteristic could be the inhumation in the houses, situation found on large areas - the case of the graves from Gura Baciului (Lazarovici, Maxim 1995, 182) Gornea." Locurile lungi" (Lazarovici 1977, 22), but also discoveries in Hungary at Szajol-Felsőföldek and Szolnok-Szanda-Tenyősziget" (Raczky 1981-1982, 5). Another situation that can't be left away is the discovery of skull in some Starčevo-Criș settlement. It is the case of M8 from Gura Baciului, represented by a skull, found near a platform, surface dwelling (Lazarovici, Maxim 1995, 187) or Grumăzești, where fragments of a human skull were discovered into a archaeological complex (Comșa 1995, 249). A special situation is the one from Gura Baciului, were in a south eastern corner of the surface dwelling was discovered an old cremation grave (Lazarovici, Maxim 1995, 186).

https://biblioteca-digitala.ro

Chronological speaking, the next discovery is the grave from Săcuieni " Horo" (Comșa, Nanasi 1971, 633) the grave was attributed to Ciumești culture or a middle stage of Pișcolt group (Lazarovici, Németi 1983, 30-32). It is the first funerary discovery of this group. Late Starčevo-Criș communities contributed to the forming of -Pișcolt group, part of a spreader phenomenon on large areas from Eastern Slovakia, north eastern Hungary, a part of Ukraine and north western Romania (Raczky 1989, 234; Lazarovici, Németi 1983, 26). Their contribution is also proved by the rite and funerary ritual revealed by the grave from Săcuieni. The lying of defunct into contracted position on a "bed" of pottery fragments and covered with ceramic fragments are two elements that could be attributed to Criș tradition. Another grave that had been found, belonging to the same group, maybe a later stage, confirms the funerary customs of Pișcolt group. The grave had been found in the site from Porț "Corău" (Matei și colab 2003, 246-248) The complex had been described into the repertory. The grave good are many: painted pottery, vessels that can be gathered, three mulls, a pot with grain, things that can gives clues about the social position of the decedat.

The painted pottery discovered in this grave (pl. II, III) presents analogies trough some characteristics, yellow- brown polished surface or red, black paint, in the middle stage of Pișcolt group and by the presence of silt, black paint on a white surface, in the later stage of the same group.

Another funerary complex attributed to Pișcolt group had been discovered at Căpleni (Iercoșan 1992-1993, 14). The died man had been laid into a pit, without grave goods. All of the graves are the only information we have about the funerary customs of Piscolt group. In the neighborhood areas, in the northeastern Hungary, exist more graves then here. In the settlement from Mezőkövesd-Mocsolyás, which had been attributed to Szatmar groups, were discovered 25 graves (Kalicz, Koós 1997, 33). Only 12 of them had grave goods, consisting in vessels, bracelets, amulets or spondylus beads. We consider that it is very interesting the discovery from Aggtelek-Vorplatz der Baradla-Höhle, were under a fireplace was found a skeleton with a painted vessel Tiszadob (Korek 1970, 7-8; Kalicz, Makkay 1976, 67). The fireplace was settled in an open space near a house. This funerary ritual - the lying of the body on the earth had been also very well documented on the territory of Romanian the settlement from Zau de Câmpie (Bodea 1997, 737).

Looking at the main cultural phenomenon identified till now in north- west of Romania, the Oradea-Salca- Herpály group is best reflected trough a bigger number of discoveries. The graves discovered at Oradea-Salca (Ignat 1977, 16) and Pești (Ignat 1977, 17) had been attributed to this group. Both graves present into the grave goods beads, which probably used to form a string of beads stern bone. We also remark the presence of the pottery; fragments laid under the head, vessels or vessel fragments. The grave from Pestis belonged to a 6-8 years old child.

The best researches settlement attributed to group Herpály, at Herpály, were discovered 40 graves, 38 belonging to VII Th level, most of them children graves. Regarding to last one, they were discovered into establishment, on a left or right side of the wall (Kalicz, Raczky 1984, 134). The grave goods consisted in vessels (four of the cases) rock, bone, spondylus beads.

The funeral rites and rituals are best documented in the settlements from Suplacu de Barcău, were we can notice a change of the rite. Among the 6 grave discovered until 2003, only two of them

https://biblioteca-digitala.ro

are inhumation, the rest are cremations. The inhumation grave was found at approximately 0.50 m distance of the foundation wall of the surface house.

Cremation graves were placed into a pit or vessels. The anthropologic analyses performed on two of the graves, revealed the fact that a grave from Suplac belonged to a young woman.

Another cremation grave was discovered at Zalău (Bejinariu 1997, 9-10). It is about the laying of the funerary fragments into a pit. together with two fragmentary vessels. It was very hard to attribute the grave to a certain group because of the fact that the laid vessels are common to a large temporal and geographic area. The distance between the two discoveries is about 60 km.

In a book dedicated to the elementary forms of religious life, E. Durkkeim, consider that: the first creed known by humanity must had been the creed of the dedds, the ancestors souls, The first rites could had been the funerary one, the first sacrifices could had been the food homage's designated to the needs of the defunct, the first shrines could had been the graves" (Durkhein 1995, 221).

The problem regarding the funerary rites and rituals at prehistoric societes, but specially, their interpretation, payed more and more attention to the specialists,. As Eliade remarked: " the particularity of archaeological documents limits the messages, susceptibile to transmite them" (Eliade 1991, 22).

Trying to solve some aspects regarding the funerary rites and rituals discovered in N.V. Romania, we identified some problems which need more attention :1. The problem regarding the funerals into the settlements, but specially in dwelling; 2. grave goods;3. the apparition of the cremation rite in neolithic from N V Romania.

Funerals into settlements and dwellings

These aspects, referring to funeral into settlements and dwellings is known in the first culture identified in N V Romania- Starčevo-Criș. Although, there is a big number of settlements discovered, there are not many researches that could ilustrate the elements of funerary rites and rituals. The variety of the rites elements had been many times ilustrated: funerals into a settlement, pits dwellings.

Starting from two discoveries of this type from Starčevo-Criș culture, P Raczky tried to see the origin of the graves into dwellings and the meaning of this archaeological complex (Raczky 1982-1983, 5-8). The first back step had been made to epigravettiene communities from Lepenski Vir, where had been discovered skeletons layed near the fire place extended position on the back, most majority belonging to children (Raczky 1982-1983, 6). Similary discoveries at Vlasac (Latica 1973, 192-196) and Padina (Jovanoviæ 1973, 290-293) in the area of the same culture. For these archaeological complex were emitted many hypothesis: they are funerals into settlements, but this objects were not replaced after the laying of defunct or these objects had been built specially for this rituals. The custom revealed a special rite, which can be seen as a kind of respect for dead or the dead is being considered as belonging to the living people community

In the earlyer neolithic from Thesalia had been registerd this funerary rite at Nea Nicomedea și Kefalovrysso (Hourmouziadis 1973, 210). In some of the cases, the dwellings continuated to be

https://biblioteca-digitala.ro

lived even after the laying of defunct, conferring, probably, a role of protection for the house.

Regarding the same custom, Mellart considered that the dead people had been layed on the floor only after the skeletonswere stripped of soft tissues (Mellaart 1967, 67-68). This fact had been prooved by the discovery from Prodromos (Hourmouziadis 1973, 210), Presesklo culture, where 11 skulls and bones were layed on the floor of a dwelling. We found laying of anatomical part, specially skulls, in romanian neo- aeneolithic, the case M8 from Gura Baciului (Lazarovici, Maxim 1995, 187), Cascioarele where two skulls face to face are inhumated into the oven from the dwelling (Dumitrescu, Vulpe 1988, 49); in the Cucuteni culture area had been discovered skeletons or skulls into a level, being considerated as clues to an exposion ritual on the ground and sometime the inhumation of same anatomic fragments (Gherasim 1997, 729). The funeral custom into dwellings was very well documented at Zau de Câmpie, where more children skeletons had been discovered near the fire place. The skeleton belonged to 1 and 3,5 years old children (Bodea 1997, 735). At Herpály, level VII of the settlement, were discovered 38 graves, most majority belonging to children (Kalicz, Raczky 1984, 134-135).

As we can notice, the majority of the layings into the dwellings belong to children. The long persistence in burrying the children under the floor of the dwellings is very well etnologic motivated. "Compensation for premature lost of the life and concerning this nonaccomplishing the necessary age for a good representation of human group in dead community" (Ghinoiu 1999, 86). J. Turek notice the absence or extreme rarity from cemetery of the children community under 2 years old, regarding the role of the children in late aeneolithic from Cehia, because of the existance of some rules regarding the representation in society of the children (I. Turek, www.kar.zcu.cz/texty/Deti/deti.htm). To the children under 2 years old, he considers other rituals of funerals into dwellings, under the floor or on the fireplace.

It is very hard to find out, in this stage, which were the reasons for laying some persons into dwellings, specially if majority were children, but also adults.,

Regarding the graves discovered at Porț (Suplacu de Barcău), we can say that we have to deal, probably, with the, as called, " dead house". Even if the sizes of the funeral complex are big, we can't say that it is a pit, we consider that it is a dwelling build in this scope. This hypotesis is prooved by another grave recent discovered: M5/ 2003. This grave presents similarities concerning the size of the funerar complex (2x 2,5 m , but has obvious differences regarding the funerary rite M5 is a cremate grave.

Similar situation were registered in the central european liniar pottery. Although, had existed cemeteries separated from the settlements, in this cemetery were notice funerary complexes similar to the dwellings (Raczky 1982-1983, 8).

In Suplac group, the author of the researches underline the similarity between the arrangement mode of cremate graves and the dwellings discovered into the settlement (Ignat 1998, 58).

To justifice two different customs into prehistoric age, we bring a contemporan exemple. A registered custom till the middle of the XXth century, in Platforma Luncanilor from , was the placenta- " shelter of the new- born soul, after the birth, it is a dead body for distruction trough a

https://biblioteca-digitala.ro

funerary ritual" and it also registered the customs of burring the placenta (baby house) under the house(Ghinoiu 1999, 78).

Also, the customs is being practiced even today: burring the deads into the courtyard (under the window) or in the garden, in dispersed villages.

In conclusion, we can affirm that there were more situations :

When it is registered the laying and the abandonment of the dwellings, sometime it's being burned, as a purification ritual- case M1, M2, M5, M6, M7 from Gura Baciului.

The laying of deads and continuated inhabitation.

The existance of some funerary complexes, similar to dwellings, "dead house" - graves from Suplacu de Barcău (Porț) "Corău".

EXPLANATION OF PLATES

PL.I. The mape with the settlements where were discovered graves.

PL. II. Painted pottery from Porț "Corău" – grave M2.

PL III Painted pottery from Porț "Corău" - grave M2.

https://biblioteca-digitala.ro

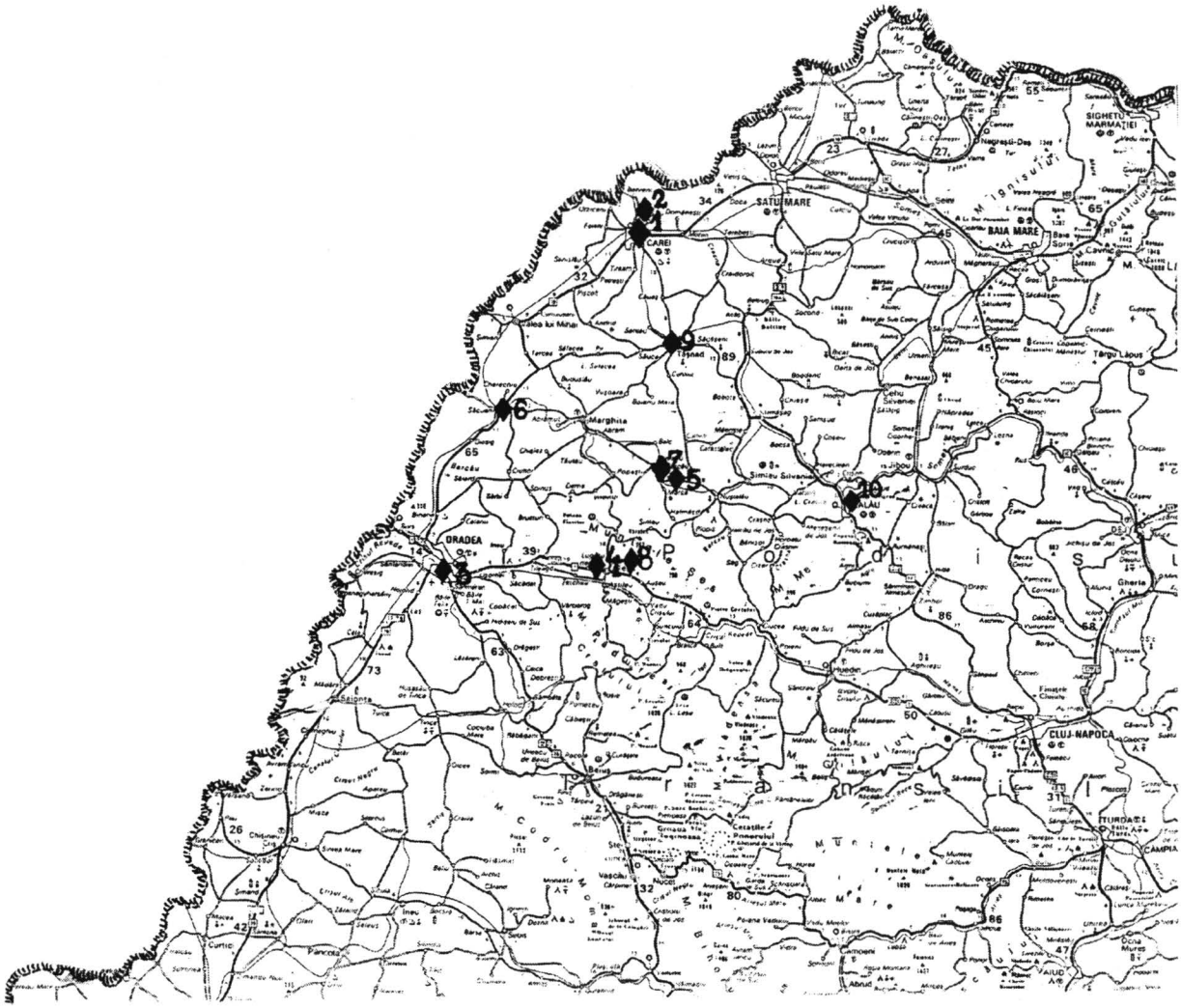

PL.I. Harta descoperirilor funerare.

https://biblioteca-digitala.ro

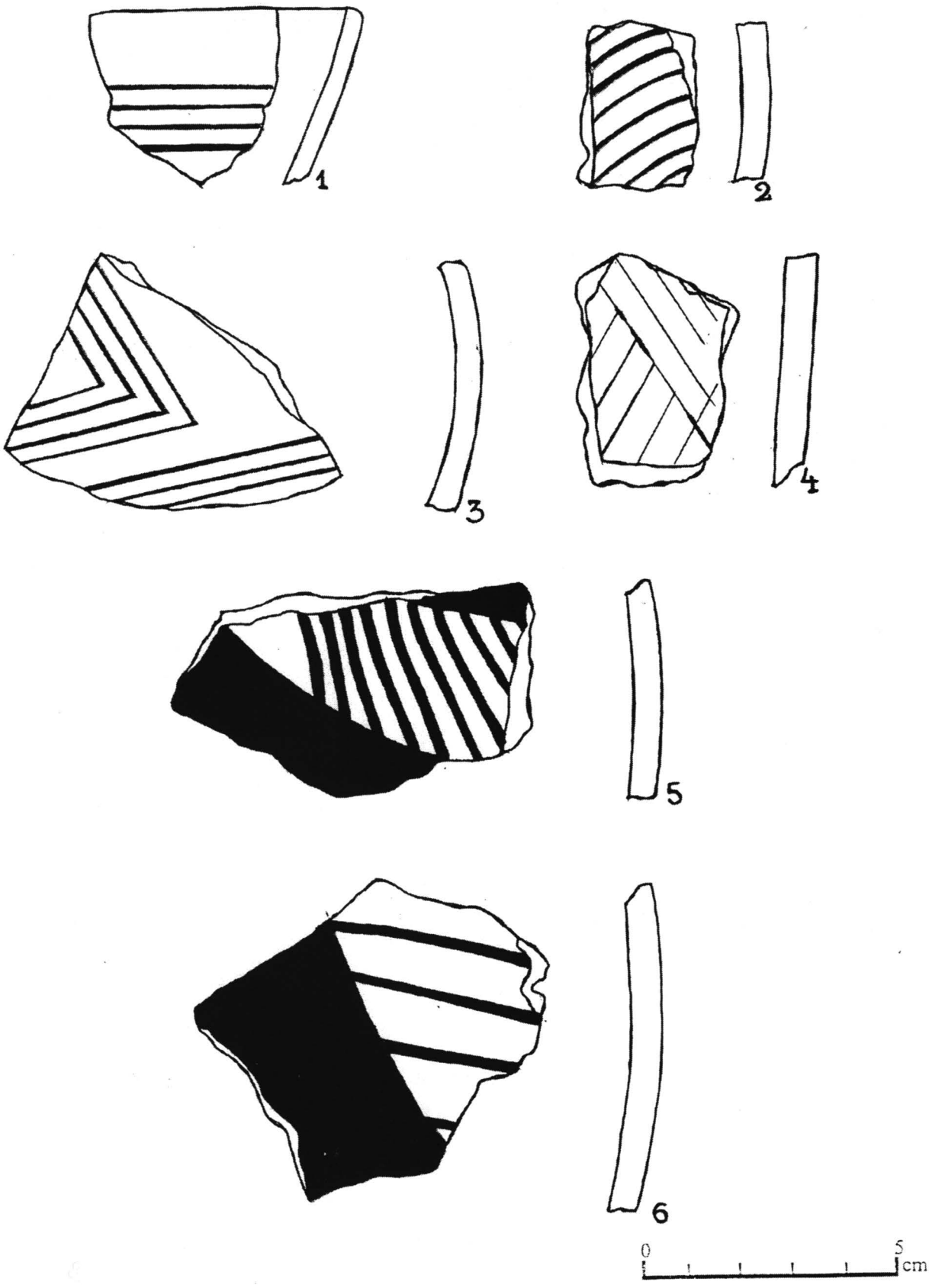

PL. II – Ceramica pictată de la Porț " Corău" – mormântul M2.

https://biblioteca-digitala.ro

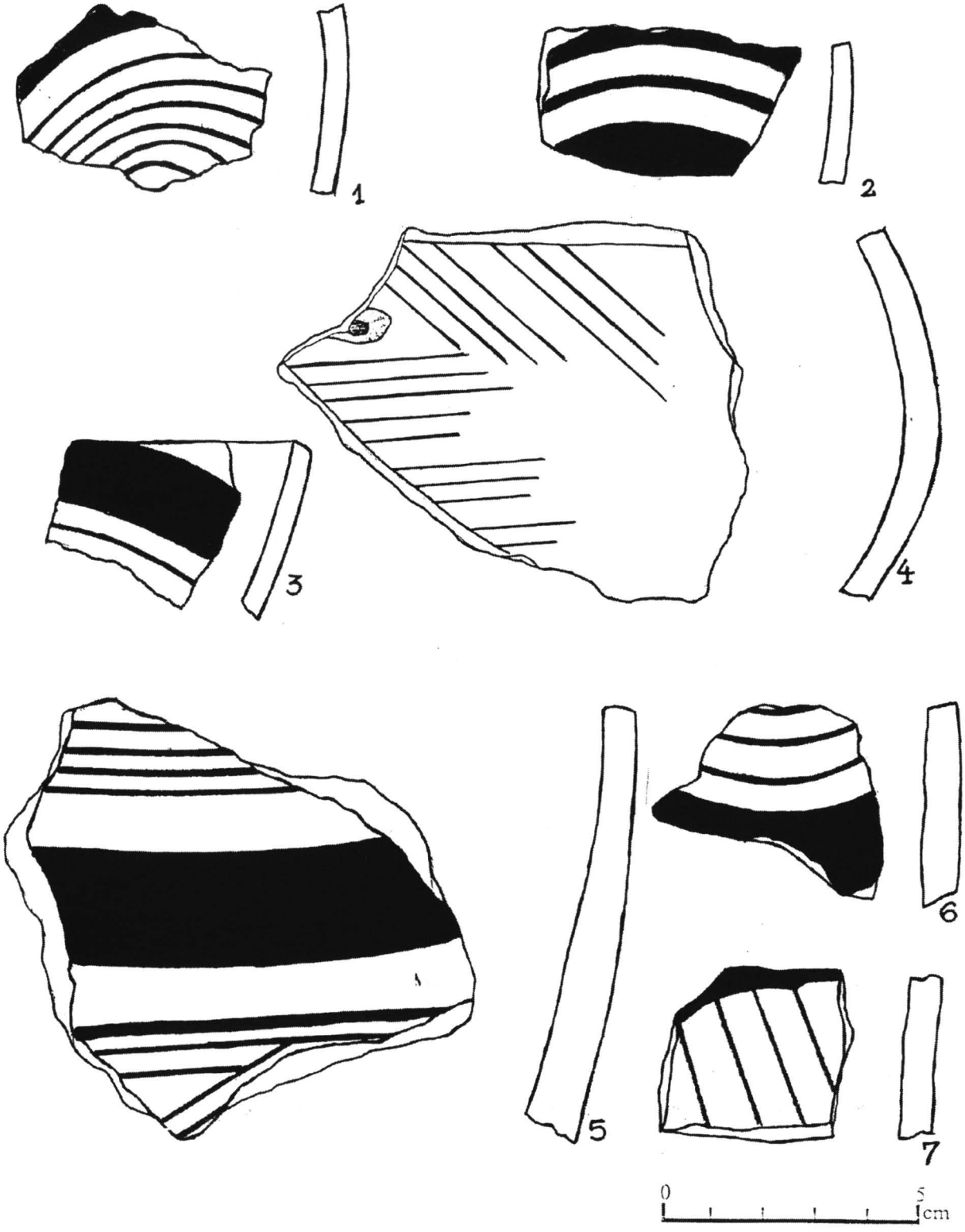

PL III - Ceramica pictată de la Porț " Corău" - mormântul M2.

https://biblioteca-digitala.ro

TOPORUL DE CUPRU DE LA CORNI

Dan Pop

În timpul săpăturilor arheologice din toamna anului 2003 de la Oarța de Sus "Dealul Stremțului" (com. Oarța de Jos, jud. Maramureș) am fost informat de elevul Doru Zaharia că un prieten de-al său, Mihai Șofron, elev la școala din comuna Bicaz, a găsit în localitatea Corni un topor de metal. Am cerut câteva detalii cu privire la descoperitor și piesă și m-am deplasat chiar atunci la Corni pentru a mă edifica asupra condițiilor de descoperire, precum și pentru achiziționarea piesei pentru Muzeul din Baia Mare.

Am constat că este vorba de un topor de cupru care, potrivit afirmațiilor descoperitorului, a fost găsit izolat, fără alte materiale arheologice, la suprafață, în partea vestică a *Dealului Uliului*, în locul numit *Guruieț*, în urma lucrărilor agricole din 1996 sau 1997[1].

Punctul *Guruieț* se află la altitudinea de cca 230 m, în partea sudică a localității Corni (com. Bicaz, jud. Maramureș), în stânga văii Cerna, în imediata apropiere a drumului dinspre Bicaz, la circa 250 m est de intersecția cu drumul spre Corni. Pentru clarificări în ceea ce privește contextul în care a fost găsită piesa am efectuat în două rânduri cercetări de suprafață[2], fără să găsim însă artefacte care să ateste vreo locuire în punctul menționat (harta 1).

Descrierea piesei: toporul are forma pentagonală, trecerea de la brațul ciocan la tăiș în dreptul găurii de înmănușare este rotunjită, cu brațul ciocan mai scurt și arcuit spre interior. Secțiunea brațului ciocan este dreptunghiulară, cu colțurile din partea superioară rotunjite. Gaura pentru înmănușare se găsește în jumătatea superioară a piesei, are manșon doar în partea inferioară și este circulară în plan și concavă în secțiune. Toporul are tăișul semicircular, ușor lățit în partea inferioară, unde este și ciobit. Secțiunea tăișului este rectangulară cu colțurile rotunjite. Pe una din părțile laterale, în dreptul găurii de înmănușare, se găsesc opt incizii scurte și înguste. Șase dintre acestea sunt așezate vertical și două oblic.

Culoarea toporului este roșiatică închis (arămie), pe o mică porțiune se mai păstrează încă patina de culoare verde închis. O parte din aceasta a fost înlăturată mecanic (prin șlefuire și pilire) de către descoperitor pentru a se edifica în privința materialului din care este confecționată piesa. De asemenea, o mică parte din tubul de înmănușare a fost pilită. Toporul nu a fost în întregime finisat după turnare, așa încât pe suprafața lui pot fi observate numeroase neregularități[3].

---

[1] Cu acest prilej piesa a fost oferită spre achiziționare Muzeului județean Maramureș.

[2] Prima dintre ele în data de 27 octombrie 2003 împreună cu colegii mei: Zamfir Șomcutean- conservator și Dorian Ghiman – restaurator, iar cea de-a doua în data de 04 octombrie 2004 la care au participat, alături de cei menționați anterior, Raul Cardoș - muzeograf (Muzeul județean Maramureș), proprietarul terenului, Șofron Mihai și soția acestuia.

[3] În vara anului 2004 au fost prelevate probe pentru analiza cantitativă. Din păcate, până în momentul redactării articolului rezultatul nu ne-a parvenit. Vom reveni cu această chestiune în momentul în care vom avea rezultatele analizei. Tot atunci vom discuta și câteva chestiuni legate de interpretarea din punct de vedere al analizei cantitative a pieselor de cupru, topoare în mod special (pentru spațiul României); vezi în acest sens pentru zonele învecinate: Kuna 1981, 23, 25, 61 (pentru fosta Iugoslavie); Schalk 1998, 27,

https://biblioteca-digitala.ro

Dimensiuni: lungimea maximă: 14,4 cm; lungimea brațului ciocan: 3,9 cm; lungimea tăișului: 7,6 cm: lățimea la capătul bont: 2,6 cm; grosimea la capătul bont: 1 cm; lățimea tăișului: 1,8 cm; diametrul găurii de înmănușare: 2,9 cm; greutatea: 410 gr. (Nr. inv. 35.251 Muzeul județean Maramureș[4]; pl. 1).

*

Toporul de la Corni face parte din categoria topoarelor-ciocan (*Hammeräxte*) și este asemănător celor descoperite la Ip (pl. 2/15, jud. Sălaj), Lelei (pl. 2/15), Sărvăzel (pl. 2/4, jud. Satu Mare) și Varviz (pl. 2/16, jud. Bihor) atribuite tipului Székely-Nádudvar[5], dar și celui de la "Erd" (pl. 7/19, Ungaria) aparținând tipului Agnita[6].

Topoarele de tip Székely-Nádudvar au fost definite și diferențiate în general pornindu-se de la forma corpului, pentagonală, cu brațul ciocan aproximativ trapezoidal, umerii drepți care marchează trecerea de la brațul-tăiș la brațul-ciocan, pe ambele părți ale găurii cu tub inelar sau manșon, corpul puțin arcuit, unele de dimensiuni mai mici (Székely) decît celelalte (Nádudvar)[7]. O tipologie mai nuanțată a tipului fost făcută de P. Patay, în urma ei rezultând mai multe variante: Székely, Dorog, Apagy, Monostorpály dar și piese singulare de la: Vámospércs, Nádudvar și Székesfehérvár[8].

Pot fi atribuite tipului Székely-Nádudvar circa 126[9] de piese descoperite în 122[10] de puncte răspândite pe o arie întinsă ce cuprinde Bulgaria[11], fosta Iugoslavie (Croația, Serbia-Muntenegru, Bosnia–Herțegovina)[12], Austria[13], Ungaria[14], Cehia[15], Polonia[16], Slovacia[17] și Transilvania[18] (harta 2; anexa 1; pl. 2-7).

28-31 (topoare- ciocan, catalogul descoperirilor pentru Ungaria, Slovacia, Polonia, Cehia), histograma 1, harta 1; Patay 1984, 56.

[4] Piesa ilustrată la Kacsó 2004, pl. 15 (foto- piesa de mai mici dimensiuni).

[5] Roska 1942, 15-77; Driehaus 1955, 1-8; Schubert 1965, 278-279 definite tipurile Szekély și Nádudvar; Vulpe 1973, 229; Vulpe 1975, 26-28; Novotná 1970, 23; Todorova 1981, 43; Patay 1984, 47-56 tipul este Szekély-Nádudvar cu variantele Szekély, Apagy, Dorog și Monostorpály unde acesta din urmă corespunde variantei Nádudvar – Schubert 1965; Žeravica 1993, 6-9; Mareș 2002, 103-104.

[6] Vulpe 1975, 28; Patay 1984, 60-61; Mareș 2002, 104-105.

[7] Schubert 1965, 278 le definește și le include în cadrul grupei a II-a alături de topoarele-ciocan de tip Crestur, Kežmarok, Szendrő, Holič, Handlová și Mezőkeresztes; Această clasificare este preluată și de alți cercetători: Vulpe 1975, 26-27; Mayer 1977, 10; Žeravica 1993, 6-7. O contribuție (Maxim 1999, 128) la tipologia topoarelor de cupru ne arată că ținând cont de tipologiile deja existente "Novotná 1970; Jovanović 1971; Vulpe 1975; Cernîh 1978" (pentru zona și problema în cauză din nota citată lipsește fără îndoială Patay 1984) "ajustate cu o serie de analize mai fine", dimensiunile și contextul în care au fost descoperite piesele, rezultă o nouă serie tipologică. Pe lângă observațiile deja formulate (Luca 2002) ne întrebăm ce s-a întâmplat cu topoarele de tip Székely–Nádudvar sau mai degrabă cu cele de tip Mezőkeresztes de nu și-au mai găsit loc în sugestiile calculatorului ?

[8] Patay 1984, 47-56. Varianta Monostorpály include piesele considerate până acum Nádudvar (mai puțin exemplarul din această localitate).

[9] Sau 127 dacă într-adevăr la Baia Mare este vorba de două piese.

[10] Sau 121 de puncte dacă considerăm că la Apagy avem un singur punct iar cele două topoare provin din aceeași așezare.

[11] Todorova 1981, 43 nr. 151-152, pl. 10/152-153.

[12] Jovanović 1971, 28, pl. 5/2-3; Kuna 1981, 25, 61 (lista cu descoperiri), pl. 18/4; 19/4,6; Žeravica 1993, 6-9 nr. 7-11, pl. 1/711.

[13] Mayer 1977, 10 nr. 6, 8-14, pl. 1/6, 8-11; 2/12-14.

[14] Patay 1984, 47-56 nr. 187-250, 98-99 nr. 576-580, pl. 12/187-190; 13-20; 53/576-578; 54/579-580; Hajdú 1990, 88-89, fig.3; Makkay 1996, 45, fig. 5/3, 6/1, 7/1-2; Hajdú 1999, 17, fig.1.

[15] Říhovský 1992, 25-26, 28 nr. 8-10, 12, pl. 1/8, 2/9-10,12.

[16] Tunia, Parczewski 1977, 151-159, fig. 3, 5; Muzyczuk, Tunia, 1992, 151-156, fig. 2-4.

[17] Novotná 1955, 92, pl. 1/6; Novotná 1970, 23 nr. 91-94, 96-98, pl. 4/91-94; 5/96-98; Točik 1970, 278, pl. 74/1a, 1b; Patay 1984, 99, pl. 54/580; Schalk 1998, 31.

[18] Vulpe 1975, 26-28, pl. 4/39-43; 5-6; Patay 1984, 99, pl. 53/576-579; Lazăr 1995, 61, pl. VII/b; Iercoșan,

https://biblioteca-digitala.ro

Numărul de piese este variabil în funcție de încadrarea tipologică care, nu de puține ori, diferă de la un autor la altul. Avem bunăoară câteva atribuiri diferite pentru aceleași piese: cele două topoare descoperite la "**Békés**" și **Ip** au fost considerate într-o primă fază de tip Agnita[19], iar mai târziu de tip Székely-Nádudvar, varianta Apagy în cazul piesei de la "Békés" sau varianta Monostorpály pentru cea de la Ip[20]; toporul de la **Nitrianske Pravno** a fost atribuit inițial tipului Székely-Nádudvar[21], iar apoi tipului Handlová[22]; după Z. Žeravica toporul de la Mezősas este Székely-Nádudvar, iar după P. Patay este Agnita[23]; A. Vulpe consideră că toporul de la **Târgușor** ar aparține tipului Mezőkeresztes, iar după P. Patay acesta este de tip Székely-Nádudvar, varianta Monostorpály[24]. Piesa de la **Mohelnice** atribuită tipului Székely-Nádudvar[25], aceeași cu cea publicată de Říhovský ca fiind de la **Moravičany,** este cu siguranță de tip Mezőkeresztes[26]. De asemenea, cele două topoare cu **locul descoperirii necunoscut** în Austria (?) unul considerat de tip Crestur, iar celălalt de tip Mezőkeresztes[27] pot fi atribuite, din punctul meu de vedere, tipului Székely–Nádudvar; nu în ultimul rând și toporul de la Lelei aparține tot acestui tip și nu tipului Vidra[28].

Totodată trebuie avute în vedere și eventualele confuzii și neclarități apărute din diferite motive, așa cum este cazul toporului ciocan de la Baia Mare[29] sau posibilitatea ca unele din topoarele cu brațe în cruce de tip Jászladány – varianta nedefinită să fie de fapt Székely–Nádudvar[30]. Topoarele-ciocan menționate în literatură fără considerații tipologice, fragmentare, inedite sau ilustrate impropriu ar putea aparține tot acestui tip[31].

Lazin 1996, 17-18, fig. 3, 5; Németi 1999, 88; Mareș 2002, 103-104, pl. 17/3-9;18-19/1-3; Kacsó 2003, 37-38, fig. 1.

[19] Patay 1984, 60-61 nr. 275; Vulpe 1975, 28 nr. 57.

[20] Dankó, Patay 2000, 16; Patay 1984, 99 nr. 579.

[21] Novotná 1970, 23 nr. 95.

[22] Patay 1984, 99 nr. 583.

[23] Žeravica 1993, 8; Patay 1984, 61 nr. 276, pl. 24/276.

[24] Vulpe 1975, 30 nr. 70; Patay 1984, 99 nr. 578.

[25] Schalk 1998, 29, pl. 2/9.

[26] Říhovský 1992, 28, pl. 2/11.

[27] Mayer 1977, 9 nr. 6, pl. 1/6-Crestur; 10 nr. 14, pl. 2/14 – Mezőkeresztes.

[28] Iercoșan 2002, 61 nr. 31 și nota 116.

[29] Despre această descoperire avem următoarele informații: Patay 1984, 51 nr. 225, pl. 18/225 publică cu "locul descoperirii necunoscut" un topor Székely – Nádudvar, varianta Apagy care s-a pierdut și a fost reprodus în desen după o fotografie. Același autor menționează un topor-ciocan, de asemenea pierdut, descoperit în "împrejurimile orașului Baia Mare", achiziționat de Muzeul Național din Budapesta (Patay 1984, 100 nr. 584); C. Kacsó consideră că aceste două mențiuni țin de fapt de o singură descoperire ce s-a făcut la Baia Mare. Ipoteza a fost argumentată prin existența unei copii de gips după un topor-ciocan (același cu cel ilustrat de Patay "locul descoperirii necunoscut"), achiziționată de Muzeul din Baia Mare în 1902 de la Molnár Viktor, laborant la Muzeul Național din Budapesta, precum și prin faptul că în vechiul registru de inventar al muzeului băimărean se precizează că toporul după care s-a făcut copia a fost descoperit într-o mină de pe Dealul Crucii din Baia Mare (Kacsó 2003, 37-38, fig. 1). Din punctul meu de vedere, copia păstrată la Baia Mare este aceeași cu cea cu "locul descoperirii necunoscut"; ele au aproximativ aceleași dimensiuni, iar desenul copiei (Kacsó 2003, fig. 1) seamănă foarte bine cu desenul după fotografie (Patay 1984, pl. 18/225).
Toporul descoperit în "împrejurimile Băii Mari" are lungimea diferită de cel menționat mai sus (13 cm lungime în loc de 23 cm, celelalte dimensiuni fiind apropiate), iar în descriere (Patay 1984) nu se amintește ca loc de descoperire mina. În situația în care lungimea piesei este indicată corect (13 cm) atunci trebuie luată în considerare posibilitatea ca la Baia Mare să fi fost descoperite două topoare de cupru.

[30] Patay 1984, pl. 44/448; 45/450-455; 57/604; Vulpe 1975, pl. 28/211.

[31] De exemplu topoarele ciocan de la: Galoșpetreu (jud. Bihor) și Becheni (jud. Satu Mare) ambele în colecții particulare menționate de Németi 1999, 33 nr. 20 b; 92 nr. 92 c.

https://biblioteca-digitala.ro

Aria de răspândire (harta 2; tabel 1)

Topoarele de tip Székely–Nádudvar se concentrează în principal în sud-estul și nord-vestul Transilvaniei (24), Ungaria (69) și Slovacia (9). În număr mai mic le găsim și în regiunile învecinate: Cehia-Moravia (4), Austria (8), fosta Iugoslavie (8), Bulgaria (2), și Polonia (2). Cea mai vestică descoperire este cea de pe Dunăre de la Linz-St. Peter în Austria, iar cea mai estică cea de la Araci, din sud-estul Transilvaniei. În sud–sud-vest topoarele de acest fel ajung până pe țărmul mării Adriatice, la Spič în Muntenegru, iar în nord până la Hłudno, în Polonia. Cu siguranță descoperiri de acest fel există și în Ucraina Transcarpatică, poate chiar unele din cele ilustrate în lucrarea lui J. M. Jankovich: opt topoare de cupru de diferite tipuri, sigur topoare cu brațe în cruce și probabil topoare-ciocan[32].

Condițiile de descoperire (Tabel 2)

Observațiile și eventualele interpretări privind contextul, aria de răspândire în general, dar și în particular pentru diferitele variante sau "mărci", funcționalitatea precum și alte aprecieri care s-ar putea face privind topoarele de tip Székely–Nádudvar sunt serios diminuate de faptul că nu avem nici un fel de informații despre locurile de unde provin 60 de piese.

De cele mai multe ori, chiar și pentru descoperirile cunoscute (62 de localități cu 66 de piese), cunoaștem doar numele localităților și numai de puține ori avem date privind locul, condițiile și contextul descoperirilor. Toate aceste neajunsuri lasă loc presupunerilor: topoare care ar proveni din așezări - numai pentru că în localitățile respective sunt cunoscute stațiuni considerate contemporane, sau artefacte de cupru găsite disparat, în condiții necunoscute în hotarul aceleiași localități sunt "reunite" și devin posibile depozite.

Contextul descoperirilor (Tabel 3)

Așezări

Sunt menționate în literatură trei așezări din care provin patru topoare Székely–Nádudvar, aceasta dacă considerăm că piesele de la Apagy "Nagysziget" (Szabolcs-Szatmár-Bereg m., H) provin într-adevăr din aceeași așezare. Unul dintre topoare a apărut în timpul săpăturilor din 1926 împreună cu fragmente ceramice Tiszapolgár, iar despre celălalt se menționează că provine din acest loc[33]. Toporul de la Ip a fost descoperit întâmplător pe "Dealul cu pivnițe"/"Pincedomb" (jud. Sălaj, RO), loc de unde sunt menționate materiale Tiszapolgár care ar proveni dintr-o așezare sau dintr-o necropolă[34]. M. Novotná menționează despre piesa de la Púchov (okr. Považská Bystrica, SK) că a fost descoperită împreună cu un topor de piatră în așezarea pe înălțime de la "Skalka" și nimic mai mult[35].

[32] Jankovich 1931, topoare cu brațe în cruce (pl. 3/7, 11), poate topoare-ciocan (pl. 3/4-6, 8).
[33] Patay 1984, 50, 54.
[34] Maxim 1999, 164 nr. 524; Nu putem exclude nici posibilitatea ca piesa să fie o descoperire izolată, așa cum apare la Vulpe 1975, 28.
[35] Novotná 1970, 23.

https://biblioteca-digitala.ro

Alături de aceste descoperiri, unii cercetători au pus în legătură o parte din topoarele al căror loc de proveniență nu este cunoscut cu exactitate cu o serie de situri, îndeosebi de cele Tiszapolgár, cum este cazul toporului de la Carei și al așezării de la "Bobald"[36]; cele două topoare de la "Cluj" sunt puse în legătură cu descoperirile de la "Mănăștur Nord"[37]; Z. Maxim consideră că topoarele de cupru descoperite la Săcuieni ar putea proveni din așezarea de la "Szik"[38], iar cel de la Sărvăzel din așezarea de la "La hurdău"[39]. Piesa de la Araci a fost pusă inițial în relație cu un mormânt în cutie de piatră aparținând culturii Schneckenberg[40], iar apoi a fost considerată descoperire izolată[41].

Și toporul de la Corni a apărut izolat în vecinătatea unor așezări Tiszapolgár. Este vorba de așezările din localitatea Oarța de Sus (com. Oarța de Jos, jud. Maramureș) în punctele: "Măgura"[42] (situată la 3,5 km est), "Oarză"[43] (la 3 km sud-est), "Dealul Stremțului"[44] (la 5 km est).

Cu toate că nu putem exclude nici posibilitatea ca unele din topoarele descoperite izolat sau în condiții necunoscute să provină de fapt din așezări, prezența topoarelor la o distanță mai mare sau mai mică de așezări, izolat (31 de piese), poate fi explicată și prin depunerea lor intenționată[45]. Un argument în această direcție ar fi absența sau prezența în număr extrem de redus a topoarelor în mormintele și așezările Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr cercetate[46].

Morminte

Nu există nici o descoperire sigură în context funerar. Este presupusă doar apartenența fie la un depozit, fie la inventarul unui mormânt a piesei de la Dorog[47].

Depozite

Se consideră că ar aparține unor depozite topoarele de la **Dorog** (?) pl. 3/5, împreună cu o daltă și un topor plat de tip Felsőgalla[48], **Lelei** (?) pl. 2/14, cu încă un topor de tip Székely–Nádudvar-distrus prin topire de fierarul din localitate[49], **Linz–St. Peter** (?) pl. 6/13, cu un topor plat de tip Szakálhát[50]; **Nevest** (?) pl. 7/8 cu un topor plat de tip Szakálhát și două străpungătoare[51]; **Sic** (?) pl.

[36] Bader 1973, 705-706; Lazarovici 1983, 14 nr. 24; Németi 1999, 65 nr. 43 IIIb; pentru Bobald IIIa; Iercoșan 2002, 32.

[37] Lazarovici 1983, 13-14 nr. 32.

[38] Lazarovici 1983, 13, 17 nr. 110; Maxim 1999, 180 nr. 850.

[39] Németi 1999, 32 nr. 16 a1; autorul consideră că și toporul cu brațe în cruce descoperit la Pir (Bader 1973, 703-705, fig. 1) este tot din această așezare.

[40] Székely 1955, 884, fig. 1/2; 10/1.

[41] Vulpe 1973, 229 nota 82.

[42] Comșa, Kacsó 1973, 48; Maxim 1999, 172 nr. 682; Iercoșan 2002, 63 nr. 35.

[43] Maxim 1999, 172 nr. 682; Iercoșan 2002, 63 nr. 35; 105 nr. 15.

[44] CronCercArh 2003, 219 nr. 132.

[45] Geißlinger 1984, 320-322, unde depozit reprezintă acea descoperire care nu este locuire sau mormânt, iar unele descoperiri izolate pot fi depozite; Vulpe 1973, 233-234 și nota 95; chiar dacă se referă la piese izolate de bronz, pentru chestiunea pieselor izolate vezi: Kubach 1985, 179; Bradley 1990, 6; Soroceanu 1995, 52-58; Mogielnicka-Urban 1997, 31-32.

[46] Bognár- Kutzián 1972; Maxim 1999 (și recenzia Luca 2002, 189-202); Iercoșan 2002; S. A. Luca 1999 (și recenzia Oanță 2001); Oanță 2000.

[47] Patay 1984, 54.

[48] Patay 1984, 48 nr. 191, 54, pl. 13/191 și nr. 2, nr. 79.

[49] Németi 1999, 88 nr. 80 c; sau legată de așezarea Tiszapolgár din punctul "Movilă", Iercoșan 2002, 61 nr. 31.

[50] Mayer 1977, 10 nr. 9. pl. 1/9 și nr. 111.

[51] Žeravica 1993, 7 nr. 9, pl. 1/9 și nr. 157, nr. 604-605.

https://biblioteca-digitala.ro

2/17, cu două fragmente de topoare, unul de la un topor-ciocan (tip ?), iar celălalt pierdut[52]; **Spič** (?) pl. 7/9, presupus depozit în care toporul nostru ar fi asociat cu alte 18 piese[53]; **Stabanj** pl. 7/4-5, două topoare Székely–Nádudvar cu două topoare cu brațe în cruce de tip Jászladány[54]; **Strážnice** (?) pl. 6/1-2, două topoare Székely–Nádudvar[55]; **Székely** pl. 3/1-3, trei topoare de tip Székely–Nádudvar [56].

Dacă într-adevăr cele menționate mai sus sunt conforme realității, mai puțin presupusul depozit de la Spič, cu rezervele cuvenite putem spune că avem două tipuri de depuneri de obiecte de cupru:

1. Primul, compus exclusiv din topoare, subdivizat la rândul lui în topoare de același tip - *Székely–Nádudvar* la: Lelei (?), Sic (?), Strážnice (?) și Székely sau asociate cu topoare cu brațe în cruce tip *Jászladány* la Stabanj (?) ori cu topoare plate de tip *Szakálhát la* Linz-St.Peter (?).

2. al doilea tip, compus din topoare și alte tipuri de piese: daltă (1), străpungători (2) și topoare plate tip Felsőgalla (1) și Szakálhát (1).

Mină

Din vechiul registru de inventar al muzeului din Baia Mare aflăm că toporul de aici s-ar fi descoperit într-o mină de pe Dealul Crucii din Baia Mare[57].

Aparițiile în astfel de context sunt extrem de rare, cele două topoare de cupru de la Ai Bunar (Bulgaria), descoperite de I. Azmanov în 1934, provin probabil din mina nr.1 de aici[58].

Mărci și ornamente (Tabelul 4 și 5)

O bună parte din topoarele de tip Székely–Nádudvar[59] au pe una sau pe ambele părți unul sau mai multe semne sau "mărci" (circulare, semicirculare, cerc cu punct central etc.) dispuse variat în jurul găurii de înmănușare și mai rar pe întreg corpul. Aceste semne au fost interpretate în diferite chipuri: încercări de perforare, ornamente, mărci de atelier sau de producător, ornamente cu conținut magic, religios, fără însă să se fi ajuns la un consens în privința funcționalității lor. De asemenea este dificil de precizat dacă acestea erau făcute după turnare, la rece, sau "mărcile" erau cruțate în negativele tiparelor și erau obținute prin turnare[60].

Ceea ce am putut constata în privința "mărcilor" de pe topoarelor de tip Székely–Nádudvar – pe lângă considerațiile exprimate deja - se poate rezuma astfel:

[52] Székely 1967, 327 nr. 1, fig. 1/1; Vulpe 1975, 27 nr. 51, pl. 6/51 și nr. 238.

[53] Žeravica 1993, 7 nr. 11, pl. 1/11. Cele 18 piese care au fost reunite într-un "depozit" sunt: topoare cu gaură de înmănușare transversală (Schaftlochäxte) de tip albano-dalmat (nr. 89-91, 92A-92B, 93A), topoare cu marginile ridicate (Randleistenbeile): tip Spič (nr. 207-209), tip Emmerberg (nr. 222); topoare cu prag (Absatzbeile) (234-240).

[54] Jovanović 1971, 28, un topor Székely–Nádudvar asociat cu trei topoare cu brațe în cruce, unul la pl. 5/4; Žeravica 1993, 7 nr. 7-8, pl. 7-8, două topoare Székely–Nádudvar asociate cu doar două topoare cu brațe în cruce nr.22-23;

[55] Říhovský 1992, 25-26 nr. 8-9, pl. 1/8; 2/9.

[56] Patay 1984, 47 nr. 187-189, pl. 12/187-189.

[57] Kacsó 2003, 37.

[58] Este vorba de un topor ciocan tip Pločnik și un topor cu brațe în cruce tip Târgu Ocna (Černych 1998, 145-146, fig. 85; Pernicka ș.a. 1997, 57-58).

[59] Mărci se găsesc și pe alte tipuri de topoare-ciocan: Crestur, Szendrő, Mezőkeresztes și Agnita; pe topoare cu brațe în cruce: Jászladány și Kladari.

[60] Schubert 1965, 286/295, pl. 3; Vulpe 1973, 233; Vulpe 1975, 17-18; Patay 1984, 14-18, pl. 60/A-B; 61/A.

https://biblioteca-digitala.ro

1.-din cartarea prezență – absență nu se pot deosebi grupări (harta 3)[61].

2.-este preferată partea interioară; din cele 64 de piese cu mărci 43 sunt dispuse pe interior, 11 pe exterior, 7 pe ambele părți iar pentru trei topoare ne lipsesc informațiile (tabelul 4 și 5).

3.-chiar dacă numărul și dispunerea "mărcilor" sunt extrem de variate se poate observa că este mai des folosită dispunerea fie pe interior, pe exterior sau pe ambele părți a două "mărci" una sub și alta deasupra găurii de înmănușare (17 cazuri)[62].

4.-din raportul greutate – "mărci" (tabel 6)[63] putem spune că:

I. exemplare mici, sub 990 gr (231-990 gr cu 20 de piese) sunt de obicei nemarcate; (I.a.) cele 10 piese cu greutatea sub 685 gr sunt fără "mărci" (greutatea între 231 și 685 gr.); (I.b.) din celelalte 10 topoare cu greutatea cuprinsă între 720-990 gr șase au "mărci"și patru nu; cinci dintre "mărci" sunt de tipul amintit mai sus.

II. dintre cele 39 de topoare cu greutatea între 1015-1496 gr 21 sunt cu și 18 fără "mărci".

III. din cele 28 de topoare mai grele de 1515 gr opt sunt fără și 20 cu "mărci".

5.-din raportul lungime – mărci (tabel 7)[64], cu toate că nu rezultă asocieri sau grupări clare, putem totuși deosebi:

1. -32 de topoare cu lungimea între 8,6 și 17,8 cm din care 7 cu și 25 fără "mărci". În raport cu greutățile, acestei grupe îi corespund: 10 din grupa I.a., 5 din grupa I.b., 3 din grupa II. și 14 piese nu au menționată greutatea.

2. -72 de topoare având lungimea între 18 și 24,6 cm din care 44 cu și 28 fără "mărci"; acestea se regăsesc în: 6 piese din grupa I.b., 35 din grupa II, 18 din grupa III, iar pentru 13 nu avem date privind greutatea.

3. -16 topoare care au lungimea mai mare de 25 de cm (între 25,2 și 37,3 cm), cinci dintre acestea fără și 11 cu "mărci"

Este dificil de explicat care este motivul sau motivele pentru care topoarele cu greutatea mai mică și mai scurte nu au "mărci", iar cele mai grele sunt cel mai adesea "marcate", cu atât mai mult cu cât aceasta observație nu se verifică pentru toate tipurile de topoare de cupru[65]. Poate prezența mărcilor este legată de procesul de fabricare a topoarelor, de momentul turnării acestora. Este posibil să se fi folosit componente ajutătoare la turnare poate pentru fixarea dopului pentru tubul de înmănușare și acestea să fi lăsat amprentele în piesa propriu-zisă, în jurul tubului.

[61] Aici trebuie avut în vedere și faptul că o bună parte din piese nu pot fi cartate deoarece nu cunoaștem locul de proveniență; pentru 27 de topoare cu "mărci", din totalul de 64, nu cunoaștem locul de proveniență.

[62] Beța pl. 2/11; "Budakalász" pl. 3/20; Čachtice pl. 6/10; Celldömölk pl. 4/18; Dorog pl. 3/5; Győr pl. 3/12; Lelci pl. 2/14; Lučenek pl. 6/7; Mediș pl. 2/13; Nádudvar pl. 5/4; Nagyhaláz pl. 4/11; Pocsaj pl. 5/14; Sălacea pl. 2/1; Székely, pl. 3/1; Tiszaszentimre pl. 5/3; "Ungaria" pl. 5/17; Vámospércs pl. 3/4.

[63] Pentru 39 din cele 126 de topoare nu am găsit date privind greutatea: Araci, Baia Mare, Beța, "Budapesta", Čachtice, Csibrák, "Dalmația", Gackulja, Jelašnica, Ključ-Starigrad, Kravany, Lučenek, Mădăraș, "Mediaș", Nevest, Nový Tekov / Tekovská Nová Ves, Ocna Sibiului, Púchov, Rosice, Sârbi, Săcuieni, Sălacea, Sărvăzel, Stabanj, Strážnice două piese, Sušice-Traplice, Tiszaszentimre, Ungaria, Volkovce, Vrádište, loc necunoscut Austria - două piese, loc necunoscut Bulgaria – două piese, loc necunoscut Ungaria –trei piese, loc necunoscut Slovacia.

[64] Nu cunoaștem dimensiunile pentru șase topoare: "Budapesta", "Dalmația", Kravany, Tiszaszentimre, Ungaria, Volkovce

[65] Pentru tipul Jászladány - Patay 1984, 67-89; pentru tipul Agnita - Roska 1942, 40 nr. 99, piesa de la Cetatea de Baltă cântărește 990 gr.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu putem exclude nici posibilitatea ca unele din aceste mărci să fie simboluri care marcau fie statutul social al posesorului, fie semne magico-religioase a căror semnificație nu o mai putem azi desluși. Toporul de la Stabanj, ornamentat pe întreaga suprafață cu fațete verticale, îl putem interpreta tot în acest mod.

În privința inciziilor de pe toporul de la Corni putem spune doar că acestea au fost făcute din vechime și sunt apariții extrem de rare pe topoarele de cupru (pl. 5/11)[66].

Poziția cronologică

Avându-se în vedere toporul/topoarele din așezarea de la Apagy precum și asocierile de topoare și unelte din "depozitele" menționate mai sus se consideră că topoarele Székely–Nádudvar pot fi atribuite în principal culturii Bodrogkeresztúr și într-o mai mică măsură culturii Tiszapolgár. Se observă de asemenea că aria de răspândire a topoarelor de tip Székely–Nádudvar se suprapune cu cea a culturilor amintite anterior[67].

O bună parte dintre cei care s-au ocupat de problemele eneoliticului din România atribuie acest tip de topor culturii Tiszapolgár, argumentând prin numărul mai mare de descoperiri aparținând acestei culturi în raport cu cel al culturii Bodrogkeresztúr[68].

**

Despre topoarele de tip Agnita se consideră că ar fi de fapt, la origine, cu excepția celui de la Agnita, topoare cu brațe în cruce de tip Jászladány, rupte și refolosite ca topoare ciocan (harta 2, anexa 2, pl. 7/12-21)[69].

Foarte asemănătoare ca formă cu tipul prezentat anterior, în special cu varianta Apagy, dar și cu tipul Jászladány dacă avem în vedere lipsa brațului superior.

Au forma pentagonală, cu ambele brațe arcuite spre interior față de axa verticală; brațul-tăiș este lățit la capăt, gaura pentru înmănușare, cu manșon pe ambele părți, se găsește fie la mijloc, fie în partea superioară[70]; pentru brațul-ciocan avem secțiuni ovale, semilunare, dreptunghiulare sau dreptunghiulare cu colțurile rotunjite, iar pentru brațul–tăiș secțiunea poate fi dreptunghiulară, dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, ovală sau pătrată.

Cele zece piese ce pot fi atribuite acestui tip provin din Transilvania și estul Ungariei (harta 2).

În ceea ce privește contextul în care apar topoarele tip Agnita avem următoarea situație: două topoare provin din **descoperiri izolate**: Agnita și Hódmezővásárhely; două sau trei din **depozite**: Cetatea de Baltă unde apare în asociere cu două topoare cu brațe în cruce variantele Șincai și

[66] Pe topoare- ciocan la: "loc necunoscut" –Patay 1984, 56 nr. 251, pl. 20/251; pe topoare cu brațe în cruce tip Jászladány la: Bogdănești – Vulpe 1975, 45 nr. 202, pl. 28/202; Plakuder – Todorova 1980, 47 nr. 170, pl. 13/170; pe topoare de tip neprecizabil la : Szószberek – Patay 1984, nr. 557.

[67] Novotná 1970, 24; Vulpe 1975, 47; Mayer 1977, 15; Todorova 1981, 43; Patay 1984, 54-55 varianta Apagy ar aparține culturii Tiszapolgár, iar celelalte două variante Dorog și Monostorpály culturii Bodrogkeresztúr; Novotná 1995, 69-76; Říhovský 1992, 27, 29; Žeravica 1993, 8; Luca 1999, 33; Mareș 2002, 104.

[68] Lazarovici 1983, 13 și anexa 1; Iercoșan 2002, 156-157 pentru care raportul cantitativ dintre descoperirile Tiszapolgár și cele Bodrogkeresztúr ar fi hotărâtor în atribuirea topoarelor din vestul României primei culturi menționate; Németi 1999, 97-98 anexa VI.

[69] Vulpe 1975, 28; Patay 1984, 60-61.

[70] În raport cu locul pe unde brațul ciocan s-a frânt, mai aproape sau nu de gaura de înmănușare.

https://biblioteca-digitala.ro

Petrești; probabil Gheorgheni unde din zece piese menționate s-a mai păstrat doar una; probabil "Erd" dacă nu cumva este descoperire funerară; posibil găsite împreună următoarele piese: un topor Agnita, un topor plat de tip Szakálahát, varianta Sălacea, un cuțit, un topor cu brațe în cruce tip Șiria; două sau trei în **contexte funerare** din care doar cel de la Mezősas (cultura Bodrogkeresztúr) sigur, asociat cu o daltă, un topor plat de tip Szakálhát, varianta Sălacea, o brățară și un vas mic de lut; Sânnicolau Român[71] probabil dintr-un mormânt (posibil dintr-o necropolă Bodrogkeresztúr), alături de un topor tip Agnita, provin următoarele piese: un topor Holič, un topor plat tip Sălacea, un topor cu brațe în cruce Jászladány, varianta Bradu, o daltă de cupru, un topor de piatră, o brățară de scoici, probabil și vase de lut. Despre piesa de la Șona, "Transilvania" și "loc necunoscut" nu avem informații referitoare la contextul descoperiri.

Topoarele de la Cetatea de Baltă și "loc necunoscut" (pl. 7/13, 19) au "mărci" pe partea interioară; acestea sunt de tipul menționat ca fiind mai des folosit și pe topoarele Székely–Nádudvar, două cercuri unul sub și altul deasupra găurii de înmănușare. În cazul topoarelor de tip Agnita nu se verifică observația cu privire la raportul dintre greutate și mărci și anume că piesele mai mici nu au mărci[72].

Cronologic aceste topoare sunt datate, potrivit asocierilor cu topoarele plate tip Sălacea și cu cele cu brațe în cruce de tip Jászladány cu variantele mai sus menționate, în eneoliticul târziu și au fost atribuite culturii Bodrogkeresztúr.

***

Funcționalitatea

S-au exprimat de-a lungul timpului mai multe opinii privind funcționalitatea topoarelor de cupru. Urmele de folosire observate pe unele topoare a făcut să se considere că acestea au fost întrebuințate ca: **unelte** pentru tăiat lemne și oase de animale, minerit etc.; trebuie avut în vedere în acest caz și posibilitatea ca unii dintre descoperitori să fi folosit piesele găsite ca unelte și să fi deformat în acest fel forma inițială a topoarelor; cele descoperite în morminte, în special topoarele cu brațe în cruce sunt considerate **arme; însemne** ale puterii sau de prestigiu, **lingouri** sau o **formă monetară**[73].

În lipsa unor date mai precise, în principal privind contextul descoperirilor, este dificil de făcut aprecieri mai detaliate.

****

Concluzii

Caracteristice bazinului carpatic, topoarele Székely–Nádudvar ajung foarte probabil prin comerț sau pe calea schimbului până în Bulgaria și țărmul Adriaticii în sud, până în sudul Poloniei în nord și estul Austriei înspre vest.

---

[71] Recent a fost publicat un "nou" topor - ciocan de cupru, cu locul de proveniență Palota, jud. Bihor (Luca, Ilieș 1997, 35-36, fig. 1/2a-b; idem 2000, 323, fig. 1/2a-b); acesta "pare un tip ***interimar***, de tranziție, în evoluție între tipul Székely și Agnita" (s.n.). Dacă autorii citați ar fi avut curiozitatea să se și uite la piesele pe care le citează (la nota 6 este menționat Vulpe 1975, pl. 7/54-57) ca analogii ar fi constatat că toporul cu pricina este deja publicat ca fiind de la Sânnicolau Român (Vulpe 1975, 28 nr. 55, pl. 7/55, cu literatura mai veche).

[72] Toporul de la Cetatea de Baltă are 990 gr, iar cel de la "loc necunoscut" din Ungaria are 562 gr.

[73] Vulpe 1973, 233 și nota 95; Vulpe 1975, 16-17, cu opiniile din literatura mai veche; Mayer 1977, 15; Kuna 1981, 54; Patay 1984, 18-20, cu literatura mai veche; Žeravica 1993, 8.

https://biblioteca-digitala.ro

Așa cum se poate constata din cele prezentate, absența unor date esențiale cum ar fi: caracterul și contextul descoperirilor precum și a informațiilor privind dimensiunile artefactelor sau a altor caracteristici influențează în mod hotărâtor rezultatul demersului analitic. De altfel, din punctul meu de vedere, cea mai importantă constatare (observată și de unii cercetători care s-au preocupat anterior de această chestiune) se referă la faptul că aproape toate topoarele–ciocan provin din descoperiri izolate (mă refer la cele despre care avem informații). Cu greu am putea accepta ca această constatare să fie datorată hazardului descoperirilor și, așa cum precizau o parte din cercetătorii problemei, artefactele să fi fost descoperite de fapt în așezările Tiszapolgár sau Bodrogkeresztúr din apropiere. Personal înclin să cred că este vorba de cele mai multe ori de depunerea lor intenționată, fie sub forma depozitelor de mai multe piese, fie ca piese singulare. Prezența relativ redusă sau absența topoarelor-ciocan în descoperirile funerare, ca de altfel și din alte contexte poate fi un argument în acest sens.

Cu posibilități multiple de interpretare rămân semnele sau „mărcile" de pe topoarele de cupru și cu toate că nu putem elimina din discuție un eventual rol funcțional – legat de momentul turnării pieselor – sau ornamental, probabil acestea erau simboluri profane (?) și/sau simboluri sacre.

Chiar dacă pentru toporul–ciocan de la Corni (pl. 1) găsim analogii ("Erd" de exemplu) și în rândul pieselor de tip Agnita, cred că acesta aparține tipului Székely–Nádudvar, varianta Monostorpály, el fiind asemănător cu cele descoperite la: Ip (pl. 2/15), Lelei (pl. 2/14), Sărvăzel (pl. 2/4), Varviz (pl. 2/16), "Ungaria" (pl. 5/17), Čahatice (pl. 6/10), Linz (pl.6/13) și probabil a fost depus în punctul "Guruieț", de comunitățile Tiszapolgár din imediata apropiere.

LITERATURA

Bader 1973 — T. Bader, Unele topoare de aramă descoperite în nord-vestul României – Einige Kupferäxte im Nordwesten Rumäniens, Apulum 11, 1973, 703-709.

Blăjan ș.a. 1983 — M. Blăjan, E. Stoicovici, C. Tatai, I. Man, Studiul arheologic și metalografic al unor obiecte de aramă și bronz, descoperite în sudul Transilvaniei – Archäologische und metallographische studium von Metallgegenstanden die in Süden von Siebenbürgen, Sargetia 16-17, 1982-1983, 95-124.

Bognár-Kutzián 1972 I. — Bognár-Kutzián, The Early Copper Age Tiszapolgár culture in the Carpathian Basin, Budapest, 1972.

Bradley 1990 — R. Bradley, The Passage of Arms. An archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits, Cambridge, 1990.

Comșa, Kacsó 1970 — E. Comșa, C. Kacsó, Rezultatele sondajelor din complexul neolitic de la Oarța de Sus, jud. Maramureș (1970) – Les résultats des sondages dans le complexe néolithique de Oarța de Sus, dép. de Maramureș, Materiale 10, 1970, 47-51.

https://biblioteca-digitala.ro

CronCercArh 2003 — Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2003. Cluj 2004, 219-220, nr. 132 (Oarța de Sus «Dealul Stremțului»)

Černich 1998 — E. N. Černich, Frühester Kupferbergbau in Europa, în: Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation, Saarbrücken, 1998, 145-150.

Dankó, Patay 2000 — K Dankó, P. Patay, Régészeti leletek. A Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteményeiben, Miskolc, 2000.

Driehaus 1955 — J. Driehaus, Zur Datierung und Herkunft donauländischer Axttypen der frühen Kupferzeit, Archaeologia Geographica 3-4, 1952-1955, (1955), 1-8.

Geißlinger 1984 — H. Geißlinger, Depotfund, Hortfund, în: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 5, Berlin–New-York, 1984, 320-338.

Hajdú 1990 — Zs. Hajdú, Újabb javarézkori "rézcsákányok" a Déri Múzeum régészeti gyűjteményében – Neuere kupferzeitliche Äxte aus der Hochkupferzeit in der archäeologischen Sammlung des Déri – Museums, DMÉ 67, 1988 (1990), 87-92.

Hajdú 1999 — Hajdú Zs., Újabb rézcsákány a Déri Múzeum Régészeti Gyűjteményében – A new copper pickax in the Archaeological Collection of Déri Museum (Debrecen), Ősrégészeti Levelek – Prehistoric Newsletters 1, 1999, 17.

Iercoșan 2002 — N. Iercoșan, Cultura Tiszapolgár în vestul României, Cluj-Napoca, 2002. Iercoșan, Lazin 1996 N. Iercoșan, Gh. Lazin, Topoare eneolitice descoperite în județul Satu Mare – Haches énéolithiques découvertes dans le département de Satu Mare,
StComSatu Mare 13, 1996, 15-25.

Jankovich 1931 — J. M. Jankovich, Podkárpátszká Rusz a prehistóriában, Mukačevo, 1931.

Jovanović 1971 — B. Jovanović, Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije, Beograd, 1971.

Kacsó 2003 — C. Kacsó, Toporul de cupru de la Baia Mare – Die Kupferaxt von Baia Mare, Marmatia 7/1, 2003, 37-42.

Kacsó 2004 — C. Kacsó, Mărturii arheologice, Baia Mare, 2004.

Kubach 1985 — W. Kubach, Einzel- und Mehrstückdeponierung und ihre Fundplätze, ArchKorr 15, 1985, 179-185.

Kuna 1981 — M. Kuna, Zur neolitischen und äneolitischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens, Godišnjak (Sarajevo) 19, 1981, 13-68, 73-81.

Lazăr 1995 — V. Lazăr, Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu Mureș, 1995.

Lazarovici 1983 — Gh. Lazarovici, Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România – Die Hauptfragen der Tiszapolgár in Rumänien, ActaMN 20, 1983, 3-31.

https://biblioteca-digitala.ro

Luca, Ilieș 1997 — S. A. Luca, C. Ilieș, Unelte și arme de cupru, bronz și piatră aflate în colecțiile liceului "Emanoil Gojdu" din Oradea – Kupferne, bronzene und steinerne Werkzeuge und Waffen aus Sammlungen des "Emanoil Gojdu", AICSUS 4, 1997, 35-41 (varianta în limba română); Tibiscus - StComCaraș-Severin 10, 2000, 323-334 (varianta în limba germană).

Luca 1999 — S. A. Luca, Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României – cultura Bodrogkeresztúr, Alba Iulia, 1999.

Luca 2002 — S. A. Luca, recezie la Z. Maxim, Neo-eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice, Cluj-Napoca, 1999. ActaTerraeSept 1, 2002, 189-202.

Makkay 1996 — J. Makkay, Copper and Gold in the Copper Age of the Carpathian Basin, în: T. Kovács (Hrsg.) Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amalia Mozsolics zum 85. Geburtstag, Budapest, 1996, 37-53.

Mareș 2002 — I. Mareș, Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României, Suceava, 2002.

Maxim 1999 — Z. Maxim, Neo-eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice, Cluj-Napoca, 1999.

Metalurgia 1995 — Metalurgia neferoaselor în Transilvania preistorică. Catalog expoziție națională, Cluj-Napoca, 1995.

Mogielnicka-Urban 1997 — M. Mogielnicka-Urban, Uwagi w sprawie interpretacji zbiorowych I pojedynczch znalezisk przedmiotóv brązowych – Bemerkungen zur Interpretationsproblematik der Mehrstück- und Einzelbronzefunde, în: W. Blajer (Red.), Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa, Kraków, 1997, 17-32.

Muzyczuk, Tunia, 1992 — A. Muzyczuk, K. Tunia, Eneolityczny topór miedziany z krzemiennej, woj. Krosno - Eneolithic copper axe from Kazemienna, Krosna Province, ActaArchCarpathica 31, 1992, 151-156.

Németi 1999 — J. Németi, Repertoriul arheologic al zonei Careiului, București, 1999.

Novotná 1955 — M. Novotná 1970, Medené nástroje a problém najstarjsej tazby medi na Slovensku - Kupfergeräte und das Problem der ältesten Kupfergewinnung in der Slowakei, SlovArch 3, 1955, 70-100.

Novotná 1970 — M. Novotná, Die Äxte und Beile in der Slowakei, PBF IX, 3, München, 1970.

Novotná 1995 — M. Novotná, Zu Anfängen der Metallurgie in der Slowakei, în: B. Jovanović (ed.), Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe : International Symposium Donji Milanovac, May 10-25, 1990, Bor-Belgrade, 1995, 69-76.

Oanță 2000 — S. Oanță, Probleme ale eneoliticului târziu din bazinul Dunării mijlocii și inferioare . Romanian Journal of Archaeology 1, 2000, (www.archaeology.ro)

Oanță 2001 — S. Oanță, recenzie la S. A. Luca, Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul

https://biblioteca-digitala.ro

intracarpatic al României – cultura Bodrogkeresztúr (www.archaeology.ro).

Patay 1984 — P. Patay, Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn, PBF IX, 15, München, 1984.

Pernicka ș.a. 1997 — E. Pernicka, F. Begemann, S. Schmitt – Strecker, H. Todorava, I. Kuleff, Prehistoric copper in Bulgaria. Its composition and provenance. Eurasia Antiqua 3, 1997, 41-180.

Říhovský 1992 — J. Říhovský, Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren, PBF IX, 17, Stuttgart, 1992.

Roska 1942 — M. Roska, A rézcsákányok – [Über die Herkunft der kupfernen Hacken, Axthacken, Hammeräxte und Pickelhacken vom ungarischen Typus]. KözlKolozsvár 2, 1942, 15-77.

Schalk 1998 — E. Schalk, Die Entwicklung der prähistorischen Metallurgie im nördlichen Karpatenbecken. Eine typologische und metallanalytische Untersuchung, Rahden / Westf. 1998.

Schubert 1965 — F. Schubert, Zu den südosteuropäischen Kupferäxten. Germania 43, 2, 1965, 274-295.

Soroceanu 1995 — T. Soroceanu, Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen. – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten, în: T. Soroceanu (Hrsg.), Bronzefunde aus Rumänien. PAS 10, Berlin, 1995, 15-80.

Székely 1967 — Z. Székely, Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania – Nouvelles découvertes d'outils en cuivre et bronze en Transylvanie, SCIV 18, 1967, 327-332.

Todorova 1981 — H. Todorova, Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien, PBF IX, 14, München, 1981.

Točik 1970 — A. Točik (Hrsg.), Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava, 1970.

Tunia, Parczewski 1977 — K. Tunia, M. Parczewski, Odkrycie dwóch toporów miedzianych na Pogórzu Dynowskim - La découverte de deux haches en cuivre dans le Pogórze Dynowskie, ActaArchCarpathica 17, 1977, 151-159.

Vulpe 1973 — A. Vulpe, Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean – Die Anfänge der Metallurgie des Kupferes im Donaukarpatenraum, SCIV 24, 2, 1973, 217-237.

Vulpe 1975 — A. Vulpe, Die Äxte und Beile in Rumänien II, PBF IX, 5, München, 1975.

Žeravica 1993 — Z. Žeravica, Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina, PBF IX, 18, Stuttgart, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

THE HAMMER AXE FROM CORNI
(Abstract)

The field of this paper is the presentation of a new hammer axe found at Corni, Maramureș county. The artifact was discovered isolated on the hill Uliu in so called name "Guruieț", near to Cerna valley and belongs to the Székely-Nádudvar type hammer axes, Monostorpály version. This type of hammer axes is mainly spread in the Carpathian Basin (Hungary, Transylvania and Slovakia) a few pieces was discovered also in Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Serbia and Muntenegro, Croatia, Czech Republic, Austria and Poland.

Measurement: maximum length: 14,4 cm; hammer-arm length: 3,9 cm; edge-arm length: 7,6 cm: hammer-arm width: 2,6 cm; hammer-arm thikness: 1 cm; edge-arm width: 1,8 cm; hole diameter: 2,9 cm; weight: 410 gr.

LIST OF PLATES

Tab.1. Countries' distribution of the Székely-Nádudvar hammer - axes type.

A – Austria; BIH - Bosnia and Herzegovina; B – Bulgaria; CZ - Czech Republic ; HR – Croatia; PL – Poland; RO – Romania; SCG - Serbia and Muntenegro; SK – Slovakia; H – Hungary.

Tab. 2. Discoveries' context of the Székely-Nádudvar hammer - axes type.

Tab. 3. Context of discoveries.

1. settlement; 2. depot / Hortfund; 3. isolated discovery; 4. Mine; 5. without information; 6. unknown place. (white rectangle - number of discoveries; grey rectangle – number of artifacts).

Tab. 4. Székely-Nádudvar hammer - axes type with and without "marks".

4 – without information; 64 – with "marks"; 58 – without "marks".

Tab. 5. "Marks" position on the Székely-Nádudvar hammer – axes.

3 – without information; 43 – inside; 11 – outside; 7 – both parts.

Tab. 6. The relationship between weight and "marks" on the Székely-Nádudvar and Agnita hammer - axes type.

Grey circle - Székely-Nádudvar type with "marks"; black triangle - Székely-Nádudvar type without "marks"; grey rectangle – Agnita type without "marks"; black rectangle – Agnita type with "marks".

Tab. 7. The relationship between length and "marks" on the Székely-Nádudvar and Agnita hammer - axes type.

Black circle - Székely-Nádudvar type with "marks"; grey circle - Székely-Nádudvar type without "marks"; grey rectangle – Agnita type without "marks"; black rectangle – Agnita type with "marks".

Map 1. Location map of the discovery site of the cooper axe at Corni.

Map 2. The distribution area of the Székely – Nádudvar – type hammer axes.

https://biblioteca-digitala.ro

Map 3. Hammer axes of the Székely – Nádudvar and Agnita types - with (■ ■) and without (● ●) a "mark".

Pl. 1. The hammer axe from Corni (Bicaz com., Maramureș County).

Pl. 2. Székely-Nádudvar – type hammer axes in Romania:

1. Sălacea; 2-3. "Transilvania"; 4. Sărvăzel; 5. Târgușor; 6. Ocna Sibiului; 7. Araci; 8. Carei; 9. Baia Mare; 10, 12. "Cluj"; 11. Bețа; 13. Mediș; 14. Lelei; 15. Ip; 16. Varviz; 17. Sic; 18. Vințu de Jos; 19. Grindeni; 20. Săcuieni; 21. Sârbi; 22. „Mediaș"; 23. Mădăraș.

1-4, 6-7, 10-12, 17-22 (Vulpe 1975); 5, 8, 15-16 (Patay 1984); 9 (Kacsó 2003); 13-14 (Iercoșan, Lazin 1996), 23 (Marinescu 1995).

Pl. 3. Székely-Nádudvar – type hammer axes in Hungary:

1-3. Székely; 4. Vámospéres; 5. Dorog; 7. „Tolna" Komitat; 12. Györ; 14. Gyönk; 17. Dormánd; 20. Budakalász; 21. Budapesta-Csepel; 6, 8-11, 13, 15-16, 18-19. discovery place unknown (Patay 1984).

Pl. 4. Székely-Nádudvar – type hammer axes in Hungary:

1-3, 5-6, 8, 10, 13, 17, 19-20, 24, 28. discovery place unknown; 4. Debrecen; 7. Umgebung von Sátoraljaújhely; 9. Apagy-Nagysziget; 11. Nagyhalász; 12. Budapesta-Csepel; 14-16 „Ungaria"; 18. Celldömölk; 21. „Fejer" comitat; 22. Regöly; 23. Budapesta; 25. Monostorpály; 26. Bükkaranyos; 27. „Borsod"; 30. Törökszentmiklós (Patay 1984).

Pl. 5. Székely-Nádudvar –type hammer axes in Hungary:

1-2 „Ungaria"; 3. Tiszaszentimre; 4. Nádudvar; 5. Székesfehérvár; 8. „Budapesta". Békásmegyer; 9. „Budapesta"; 10. Csibrák; 13. Biharnagybajom; 14. Pocsaj; 15. „Békés; 16-18 Ungaria; 6-7, 11-12 discovery place unknown.

1-12,15 (Patay 1984); 13-14 (Hajdú 1999; Hajdú 1988); 15-17 (Dankó, Patay 1996).

Pl. 6. Székely-Nádudvar – type hammer axes from Czech Republic, Slovakia and Austria.

1-2. Strážnice; 3. Rosice; 4. Sušice-Traplice; 5. discovery place unknown; 6. Bratislava neighbourhood; 7. Lučenek; 8. Púchov; 9. NovyTekov; 10. Čachtice; 11. Vrádište; 12. Kravany; 13. Linz; 14. „Drösing"; 14-20 discovery place unknown.

1-4 (Říhovský 1992); 5, 7-11 (Novotná 1970); 6 (Patay 1984); 12 (Točik 1970); 13-20 (Mayer 1977).

Pl. 7. 1-11. Székely-Nádudvar - type hammer axes from Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Serbia and Muntenegro, Croatia and Poland.

1-2 discovery place unknown; 3. Ključ-Starigrad; 4-5. Stabanj; 6. Gackulja; 7. Jelašnica; 8. Nevest; 9. Spič; 10. Krzemienna; 11. Hłudno.

1-2 (Todorova 1981); 3-5, 8-9 (Žeravica 1993); 6-7 (Kuna 1981); 10 (Muzyczuk, Tunia, 1992); 11 (Tunia, Parczewski 1977).

12-21. Agnita – type hammer axes from Romania and Hungary:

12. Agnita; 13. Cetatea de Baltă; 14. Gheorgheni; 15. Sânicolau Român; 16. "Transilvania"; 17. Mezősos; 18. Hódmezővásárhely; 19. „Erd"; 20. discovery place unknown; 21. Șona.

12-16 (Vulpe 1975); 17-20 (Patay 1984); 21 (Blăjan ș.a. 1983).

https://biblioteca-digitala.ro

Anexa 1

Lista cu topoare de tip Székely şi Nádudvar

(A: Austria; BG: Bulgaria; BIH: Bosnia şi Herţegovina; H: Ungaria: HR: Croaţia; PL: Polonia; RO: România; SK: Slovacia; SCG: Serbia şi Muntenegru;CZ: Cehia).

Nr. Crt.	Localitatea – ţara	Izolat	Loc nec.	Depozit	Aşezare	Alt context	Mărci / Semne	Nr. Piese	Literatura
1	Apagy (H) pl.4/10	-	-	-	X	-	-	1	Patay 1984, 50 nr.217, pl.17/217.
2	Apagy (H) pl.4/9	-	-	-	X	-	-	1	Patay 1984, 50 nr.216, pl.16/216.
3	Araci (RO) pl.2/7	X	-	-	-	-	X	1	Vulpe 1975, 27 nr.44, pl. 5/44.
4	Baia Mare (împrejurimi) (RO) pl.2/9	-	-	-	-	Minã ?	?	1 ?	Kacsó 2003, 37-38, fig.1; Kacsó 2004, pl.15 (foto copie gips); Patay 1984 51 nr.225, pl.18/225 "locul descoperirii necunoscut"; 100 nr.584 "împrejurimile oraşului Baia Mare"; .
5	"Békés" (H) pl.5/15	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 60-61 nr.275, pl.24/275 (tip Agnita): Dankó, Patay 2000, 16, fig.9 (tip Székely-Nádudvar, varianta Apagy).
6	Beţa (RO) pl.2/11	X	-	-	-	-	X	1	Vulpe 1975, 27 nr.47, pl.5/47.
7	Biharnagybajom (H) pl.5/13	X	-	-	-	-	X	1	Hajdú 1999,17, fig.1.
8	Bratislava (împrejurimi) (SK) pl.6/6	-	X	-	-	-	X	1	Novotná 1970, 23 nr.93, pl.4/93; Patay 1984, 99 nr.580, pl.54/580.
9	"Budakalász" (H) pl.3/20	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 50 nr.206, pl.15/206.
10	Budapesta (H) pl.3/21	X	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 50 nr.207, pl.15/207.
11	Budapesta (H) pl.4/23	X	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 52 nr.231, pl.18/231.
12	Budapesta (H) pl.4/12	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 50 nr.219, pl.17/219.
13	"Budapesta" (H) pl.5/8	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 53 nr.246, pl.20/246.
14	"Budapesta" (H) pl.5/9	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 54 nr.247, pl.20/247.
15	Bükkaranyos (H) pl.4/26	-	X	-	-	-	-	1	Patay 1984, 52 nr.234, pl.19/234.
16	Čachtice (SK) pl.6/10	X	-	-	-	-	X	1	Novotná 1970, 23 nr.94, pl. 4/94.
17	Carei (RO) pl.2/8	X	-	-	-	-	-	1	Vulpe 1975, 27 nr.42A, pl.4/42A; Patay 1984, 98, pl.53/576.
18	Celldömölk (?) (H) pl.4/18	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 51 nr.226, pl.18/226.
19	"Cluj" (RO) pl.2/10	-	-	-	-	-	-	1	Vulpe 1975, 27, nr.45, pl.5/45.
20	"Cluj" (RO) pl.2/12	-	-	-	-	-	-	1	Vulpe 1975, 27 nr.46, pl.5/46.
21	Corni (RO) pl.1	X	-	-	-	-	-	1	-
22	Csibrák (H) pl.5/10	X	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 54 nr.250, pl.20/250.
23	"Dalmaţia" (HR)	-	-	-	-	-	?	1	Kuna 1981, 61.
24	Debrecen (H) pl.4/4	-	X	-	-	-	X	1	Patay 1984, 50 nr.211, pl.16/211.
25	Dormánd (H) pl.3/17	X	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 49 nr.203, pl.15/203.
26	Dorog (H) pl.3/5	-	-	X?	-	X?	X	1 (+2)	Patay 1984, 48 nr.191, pl. 13/191.
27	"Drösig" (A) pl.6/14	-	-	-	-	-	-	1	Mayer 1977, 10 nr.10, pl.1/10.
28	"Edelény"/"Borsod"(H) pl.4/7	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 52 nr.235, nota 6, pl.19/235.
29	"Fejér" comitat (H) pl.4/21	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 52 nr.229, pl.18/229.
30	Gackulja (HR) pl.7/6	-	-	-	-	-	-	1	Jovanović 1971, harta 4/129; Kuna 1981, 61, pl.19/6.
31	Grindeni (RO) pl.2/19	X	-	-	-	-	-	1	Roska 1942, 36 nr.61; Vulpe 1975, 27 nr.41, pl.4/41.
32	Gyönk (H) pl.3/14	X	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 49 nr.200, pl.14/200.
33	Győr (H) pl.3/12	X	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 48-49 nr.198, pl.14/198.
34	Hłudno (PL) pl.7/11	X	-	-	-	-	-	1	Tunia, Parczewsky 1977, 151-159, fig.3.
35	Ip (RO) pl.2/15	-	-	-	X ?	-	-	1	Vulpe 1975, 28 nr.57, pl.7/57 (tip Agnita); Patay 1984, 99 nr.579, pl.54/579 (tip Székely Nádudvar); Iercoşan 2002, 60 nr.306 (tip Mezökeresztes).
36	Jelašnica (SCG) pl.7/7	-	-	-	-	-	-	1	Jovanović 1971, harta 4/121; Kuna 1981, 61, pl.19/4.
37	Ključ-Starigrad (BIH) pl.7/3	X	-	-	-	-	-	1	Žeravica 1993, 7 nr.10, pl.1/10.
38	Kravany (SK) pl.6/12	X ?	-	-	-	-	?	1	Točik 1970, 278, pl. 74/1a, 1b.
39	Krzemienna (PL) pl.7/10	X	-	-	-	-	-	1	Muzyczuk, Tunia, 1992, 151-156, fig.2-4.
40	Lelei (RO) pl.2/14	-	-	X ?	-	-	X	1 (+1 ?)	Iercoşan, Lazin 1996, 16 nr.3, fig.3; Németi 1999, 88 nr.80 c; Iercoşan 2002, 61 nr.31, n.16 (tip Vidra).
41	Linz – St.Peter (A) pl.6/13			X ?	-	-	-	1 (+1)	Mayer 1977, 10 nr.9, pl.1/9.
42	Lučenek (SK) pl.6/7	-	X	-	-	-	X	1	Novotná 1970, 23 nr.98, pl. 5/98.
43	Mădăraş (RO) pl.2/23	-	X	-	-	-	-	1	Lazăr 1995, 61 nr.VII/b, pl.57/13.
44	"Mediaş" (RO) pl.2/22	-	-	-	-	-	-	1	Vulpe 1975, 27 nr.42, pl.4/42.
45	Medişa (RO) pl.2/13	-	X	-	-	-	X	1	Iercoşan, Lazin 1996, 17 nr.5, fig.5
46	Monostorpály (H) pl.4/25	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 52 nr.233, pl.19/233.
47	Nádudvar (H) pl.5/4	-	X	-	-	-	X	1	Patay 1984, 53 nr.242, pl.20/242.

https://biblioteca-digitala.ro

48	Nagyhaláz (H) pl.4/11	-	X	-	-	-	X	1	Patay 1984, 50 nr.218, pl.17/218.
49	Nevest (HR) pl.7/8	-	-	X ?	-	-	X	1 (+?)	Žeravica 1993, 7 nr.9, pl.1/9.
50	Nový Tekov / Tekovská Nová Ves (SK) pl.6/9	X	-	-	-	-	X	1	Novotná 1955, 92, pl.1/6; Novotná 1970, 23 nr.92, pl.4/92; 25 nr.117 (Nová Dedina).
51	Ocna Sibiului (RO) pl.2/6	X	-	-	-	-	-	1	Vulpe 1975, 27 nr.48, pl.5/48; Metalurgia 1995, 23nr.1, 1/1.
52	Pocsaj (H) pl.5/14	X	-	-	-	-	X	1	Hajdú 1990, 88-90, fig.3.
53	Púchov (SK) pl.6/8	-	-	-	X	-	X	1	Novotná 1970, 23 nr.97, pl. 5/97.
54	Regöly (H) pl.4/22	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 52 nr.230, pl.18/230.
55	Rosice (CZ) pl.6/3	X	-	-	-	-	X	1	Říhovský 1992, 26 nr.10, pl.2/10.
56	Sârbi (RO) pl.2/21	X	-	-	-	-	-	1	Vulpe 1970, 27, nr.40, pl.4/40.
57	Sátoraljaújhely (împrejurimi) (H) pl.4/7	-	X	-	-	-	X	1	Patay 1984, 50 nr.214, pl.16/214.
58	Săcuieni (RO) pl.2/20	X	-	-	-	-	X	1	Vulpe 1975, 27 nr.39, pl.4/39.
59	Sălacea (RO) pl.2/1	X	-	-	-	-	X	1	Vulpe 1975, 27 nr.48B, pl.6/48B.
60	Sârvăzel (RO) pl.2/4	X	-	-	-	-	X	1	Vulpe 1975, 27 nr.48A, pl.5/48A.
61	Sic (RO) pl.2/17	-	-	X ?	-	-	-	1 (+1 ?)	Székely 1967, 327 nr.1, fig.1/1; Vulpe 1975, 27 nr.51, pl.6/51.
62	Spič (SCG) pl.7/9	-	-	X ?	-	-	-	1 (+ ?)	Žeravica 1993, 7 nr.11, pl.1/11.
63	Stabanj (HR) pl.7/4-5	-	-	X	-	-	-	2 (+2)	Žeravica 1993, 7 nr.7-8, pl.7-8.
64	Strážnice (CZ) pl.6/1-2	-	-	X ?	-	-	X	2	Říhovský 1992, 25-26 nr.8-9, pl.1/8; 2/9.
65	Sušice-Traplice (CZ) pl.6/4	-	X	-	-	-	-	1	Říhovský 1992, 28 nr.12, pl.2/12.
66	Székely (H) pl.3/1-3	-	-	X	-	-	X	3	Patay 1984, 47 nr.187-189, pl. 12/187-189.
67	"Székesfehérvár" (H) pl.5/5	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 53 nr.243, pl.20/243.
68	Târgușor (RO) pl.2/5	X	-	-	-	-	X	1	Vulpe 1975, 30 nr.70 (tip Mezőkeresztes); Patay 1984, 99 nr.578, pl.53/578 (tip Székely Nádudvar).
69	Tiszaszentimre (H) pl.5/3	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 52 nr.241, pl.20/241.
70	"Tolna" comitat (H) pl.3/7	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 48 nr.193, pl.13/193.
71	Törökszentmiklós (H) pl.4/29	X	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 52 nr.237, pl.19/237.
72	"Transilvania" (RO) pl.2/3	-	-	-	-	-	X	1	Roska 1942, 23-33 nr.49, fig. 11; Vulpe 1975, 27 nr.49, pl.6/49.
73	"Transilvania" (RO) pl.2/2	-	-	-	-	-	X	1	Roska 1942, 32-33 nr.49, fig.30; Vulpe 1975, 27 nr.50, pl.6/50.
74	"Ungaria" (H) pl.5/1	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 52 nr.239, pl.20/239.
75	"Ungaria" (H) pl.5/2	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 52 nr.240, pl.20/240.
76	"Ungaria" (H) pl.5/18	-	-	-	-	-	-	1 ●	Makkay 1996, fig.5/3.
77	"Ungaria"(H) pl.5/17	-	-	-	-	-	X	1	Makkay 1996, fig.7/1.
78	"Ungaria" (H) pl.5/16	-	-	-	-	-	-	1	Makkay 1996, fig.7/2.
79	"Ungaria" (H) pl.4/14	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 51 nr.221, pl.17/221.
80	"Ungaria" (H) pl.4/15	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 51 nr.222, pl.17/222.
81	"Ungaria" (H) pl.4/17	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 51 nr.223, pl.17/223.
82	Vámospércs (H) pl.3/4	X	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 48 nr.190, pl. 12/190.
83	Varviz (RO) pl.2/16	-	X	-	-	-	-	1	Patay 1984, 98-99 nr.577, pl.53/577.
84	Vințu de Jos (RO) pl.2/18	X	-	-	-	-	-	1	Roska 1942, Vulpe 1975, 27 nr.43, pl.4/43.
85	Volkovce (SK)	X	-	-	-	-	?	1	Schalk 1998, 31.
86	Vrádište (SK) pl.6/11	X	-	-	-	-	X	1	Novotná 1970, 23 nr.96, pl. 5/96.
87	Loc necunoscut (A) pl.6/17	-	-	-	-	-	X	1	Mayer 1977, 10 nr.6, pl.1/6 (tip Crestur).
88	Loc necunoscut (A) pl.6/15	-	-	-	-	-	-	1	Mayer 1977, 10 nr.8, pl.1/8.
89	Loc necunoscut (A) pl.6/20	-	-	-	-	-	X	1	Mayer 1977, 10 nr.11, pl.1/11.
90	Loc necunoscut (A) pl.6/18	-	-	-	-	-	-	1	Mayer 1977, 10 nr.12, pl.2/12.
91	Loc necunoscut (A) pl.6/19	-	-	-	-	-	-	1	Mayer 1977, 10 nr.13, pl.2/13.
92	Loc necunoscut (A) pl.6/16	-	-	-	-	-	-	1	Mayer 1977, 10 nr.14, pl.2/14 (tip Mezőkeresztes).
93	Loc necunoscut (BG) pl.7/1	-	-	-	-	-	-	1	Todorova 1981, 43 nr. 152, pl.10/152.
94	Loc necunoscut (BG) pl.7/2	-	-	-	-	-	-	1	Todorova 1981, 43 nr. 153, pl.10/153.
95	Loc necunoscut (H) pl.3/15	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 49 nr.201, pl.14/201.
96	Loc necunoscut (H) pl.3/16	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 49 nr.202, pl.15/202.
97	Loc necunoscut (H) pl.3/18	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 49-50 nr.204, pl.15/204.
98	Loc necunoscut (H) pl.3/19	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 50 nr.205, pl.15/205.
99	Loc necunoscut (H) pl.4/1	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 50 nr.208, pl.16/208.
100	Loc necunoscut (H) pl.4/2	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 50 nr.209, pl.16/209.
101	Loc necunoscut (H) pl.4/3	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 50 nr.210, pl.16/210.
102	Loc necunoscut (H) pl.4/5	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 50 nr.212, pl.16/212.
103	Loc necunoscut (H) pl.4/6	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 50 nr.213, pl.16/213.
104	Loc necunoscut (H) pl.4/8	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 50 nr.215, pl.16/215.
105	Loc necunoscut (H) pl.4/13	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 50-51 nr.220, pl.17/220.

https://biblioteca-digitala.ro

106	Loc necunoscut (H) pl.4/17	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 51 nr.224, pl.17/224.
107	Loc necunoscut (H) pl.4/19	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 51 nr.227, pl.18/227.
108	Loc necunoscut (H) pl.4/20	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 52 nr.228, pl.18/228.
109	Loc necunoscut (H) pl.3/11	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 48 nr.197, pl.14/197.
110	Loc necunoscut (H) pl.3/13	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 49 nr.199, pl.14/199.
111	Loc necunoscut (H) pl.4/24	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 52 nr.232, pl.18/232.
112	Loc necunoscut (H) pl.4/28	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 52 nr.236, pl.19/236.
113	Loc necunoscut (H) pl.4/30	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 52 nr.238; pl.19/238.
114	Loc necunoscut (H) pl.5/6	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 53 nr.244, pl.20/244.
115	Loc necunoscut (H) pl.5/7	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 53 nr.245, pl.20/245.
116	Loc necunoscut (H)	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 54 nr.248.
117	Loc necunoscut (H)	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 54 nr.249.
118	Loc necunoscut (H) pl.3/6	-	-	-	-	-	-	1	Patay 1984, 48 nr.192, pl.13/192.
119	Loc necunoscut (H) pl.3/8	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 48 nr.194, pl.13/194.
120	Loc necunoscut (H) pl.3/9	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 48 nr.195, pl.13/195.
121	Loc necunoscut (H) pl.3/10	-	-	-	-	-	X	1	Patay 1984, 48 nr.196, pl.13/196.
122	Loc necunoscut (SK) pl.6/4.	-	-	-	-	-	X	1	Novotná 1970, 23 nr.91, pl.4/91.

Anexa 2
Lista cu topoare-ciocan de tip Agnita
(H: Ungaria; RO: România)

Nr. Crt	Localitatea – țara	Izolat	Depozit	Context funerar	Mărci / Semne	Nr. piese	Literatura
1	Agnita (RO) pl.7/12 (Ag-pe hartă)	X	-	-	-	1	Vulpe 1975, 28 nr.52, pl.6/52.
2	Cetatea de Baltă (RO) pl.7/13 (CB-pe hartă)	-	X	-	X	1 (+2)	Roska 1942, 40 nr.99; Vulpe 1975, 28 nr.54, pl.7/54.
3	Gheorgheni (RO) pl.7/14 (Gh-pe hartă)		X ?	-	-	1 (+9 ?)	Roska 1942, 36 nr.65, fig.32; Vulpe 1975 28 nr.53, pl.6/53.
4	Sânnicolau Român (RO) pl.7/15 (SR- pe hartă)		-	X ?	-	1	Vulpe 1975, 28 nr.55, pl.7/55; Mareș 2002, 104-105, 294 nr.1437, pl.19/5.
5	Șona (Ro) pl.7/21 (Șo- pe hartă)	-	-	-	-	1	Blăjan ș.a. 1983, 104-105 nr. 9, fig.10/6, fig.11/5.
6	Transilvania" (RO) pl.7/16	-	-	-	-	1	Roska 1942, 32 nr.49; Vulpe 1975 28 nr.56, pl.7/56.
7	"Erd" (H) pl.7/19	-	X ?	X?	-	1	Patay 1984, 60 nr.273, pl.24/273.
8	Loc necunoscut (H) pl.7/20	-	-	-	X	1	Patay 1984, 60 nr.274, pl.24/274.
9	Mezősas (H) pl.7/17 (Mz-pe hartă)	-	-	X	-	1	Patay 1984, 61 nr.276, pl.24/276.
10	Hódmezővásárhely (H) pl.7/18 (Hz-pe hartă)	X	-	-	-	1	Patay 1984, 61 nr.277, pl.24/277.

https://biblioteca-digitala.ro

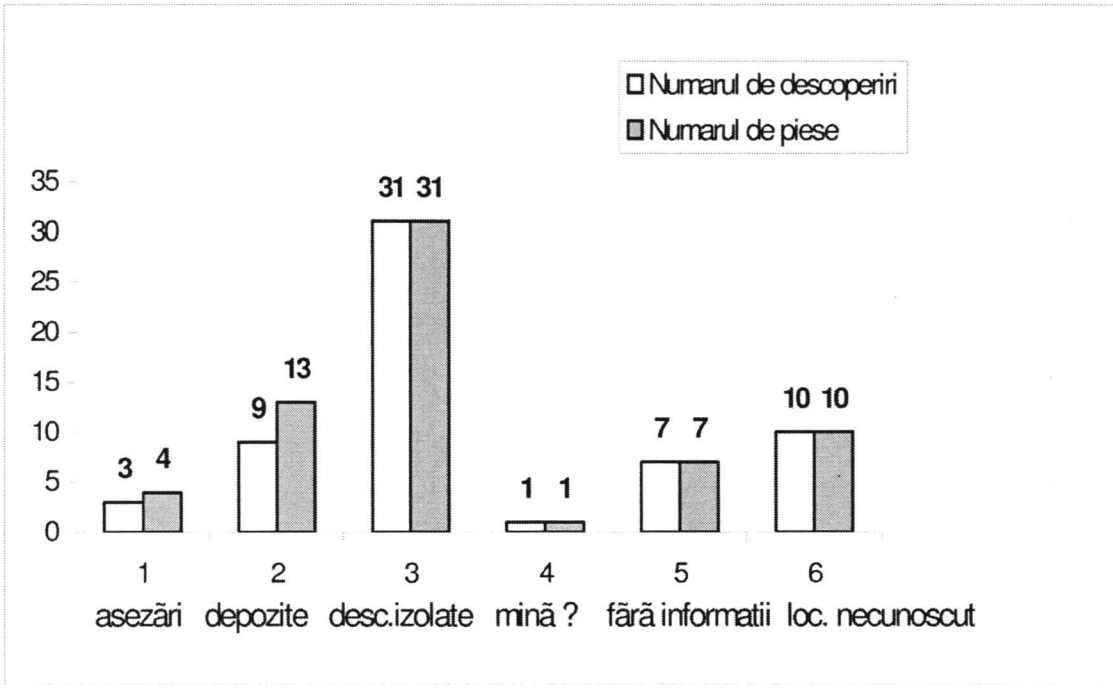

Tabel 1. Distribuția topoarelor de tip Székely-Nádudvar pe țări

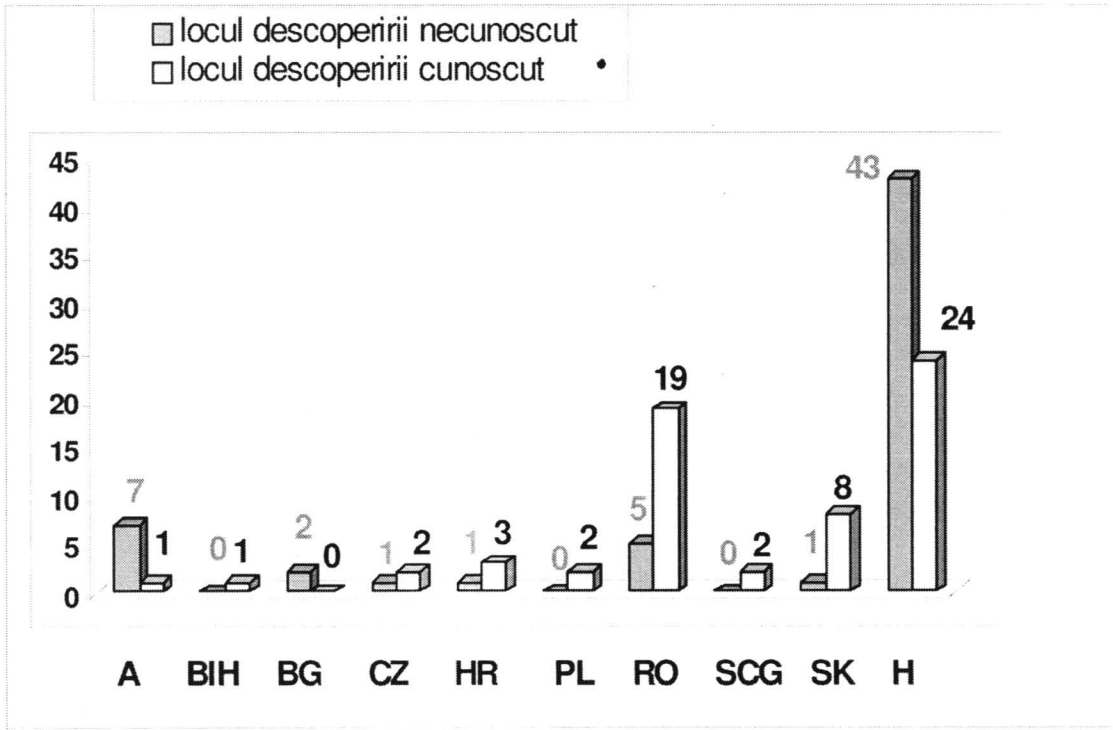

Tabel 2. Condițiile de descoperire a topoarelor de tip Székely-Nádudvar

https://biblioteca-digitala.ro

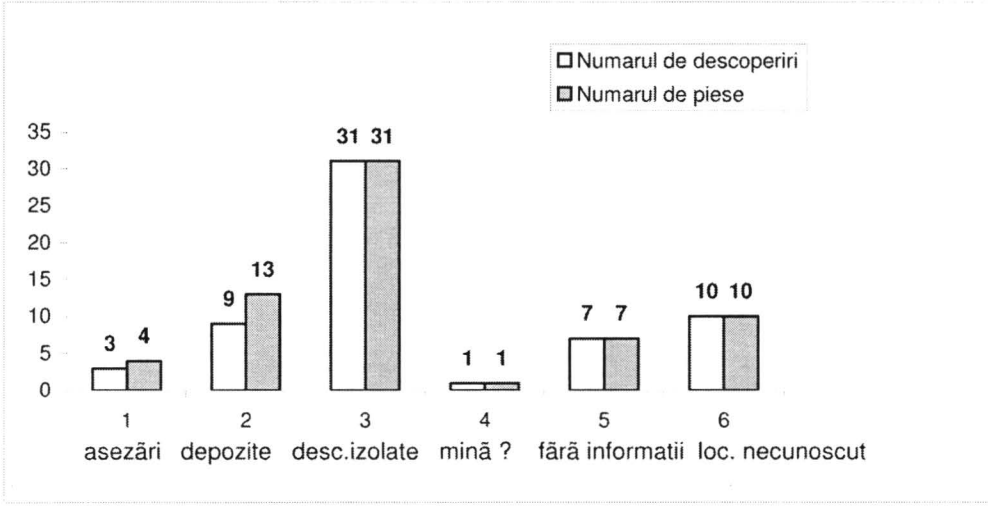

Tabel 3. Caracterul descoperirilor

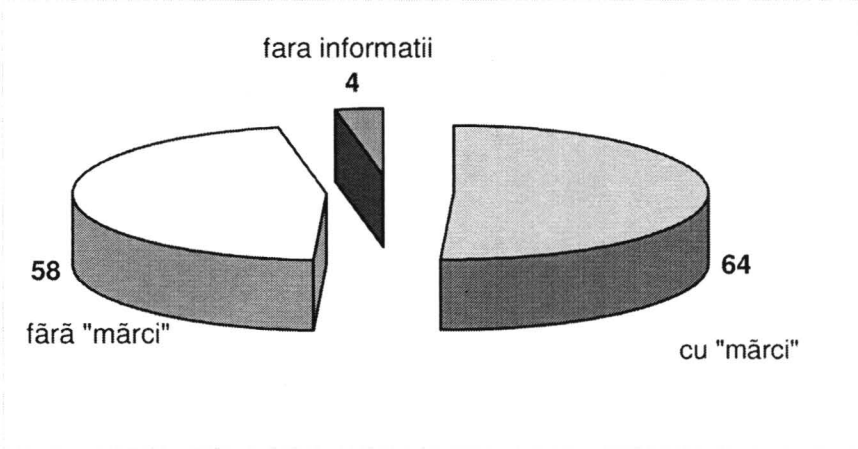

Tabel 4. Prezența sau absența "mărcilor" pe topoarele Székely-Nádudvar

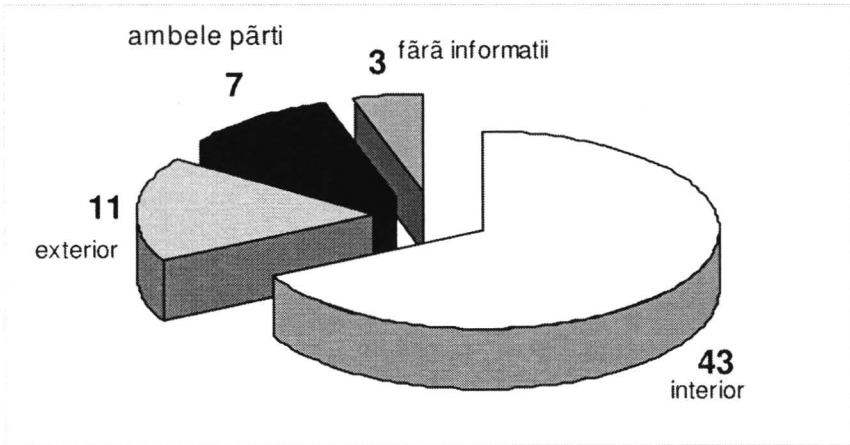

Tabel 5. Poziția "mărcilor" pe topoarele Székely-Nádudvar

https://biblioteca-digitala.ro

Tabel 6

Raportul dintre greutate şi mărci la topoarele de tip Székely- Nádudvar şi Agnita

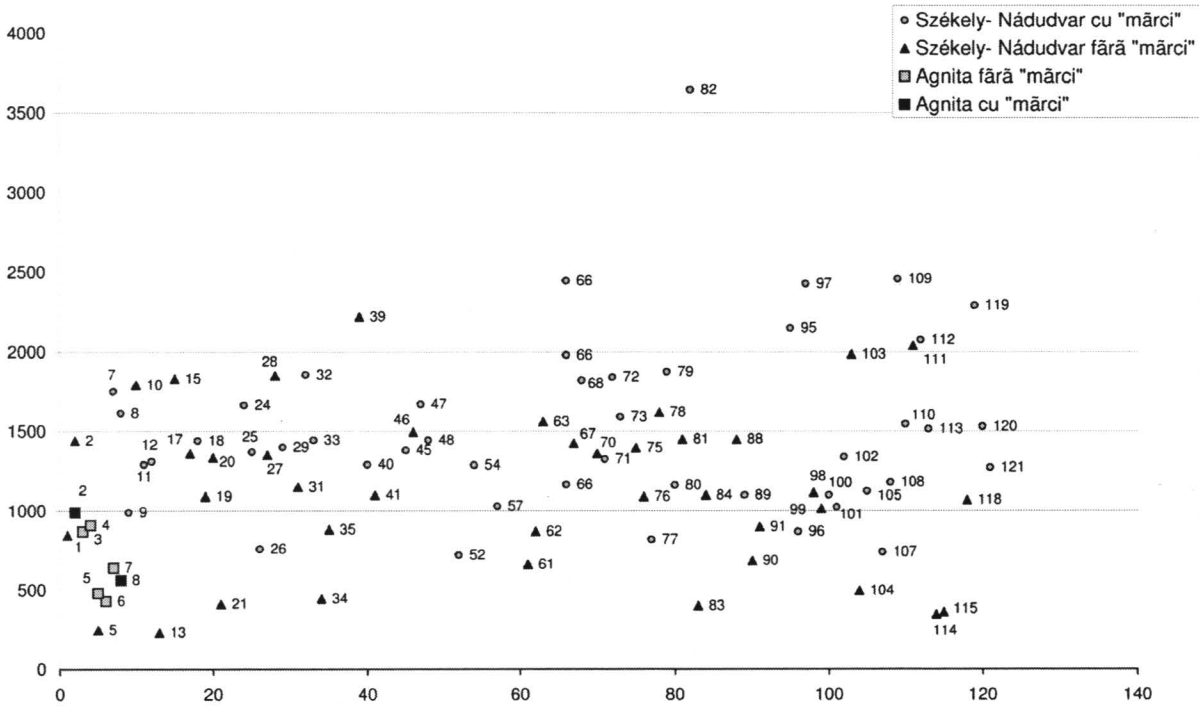

Tabel 7

Raportul dintre lungimea pieselor şi prezenţa mărcilor la topoarele de tip Székely - Nádudvar si Agnita

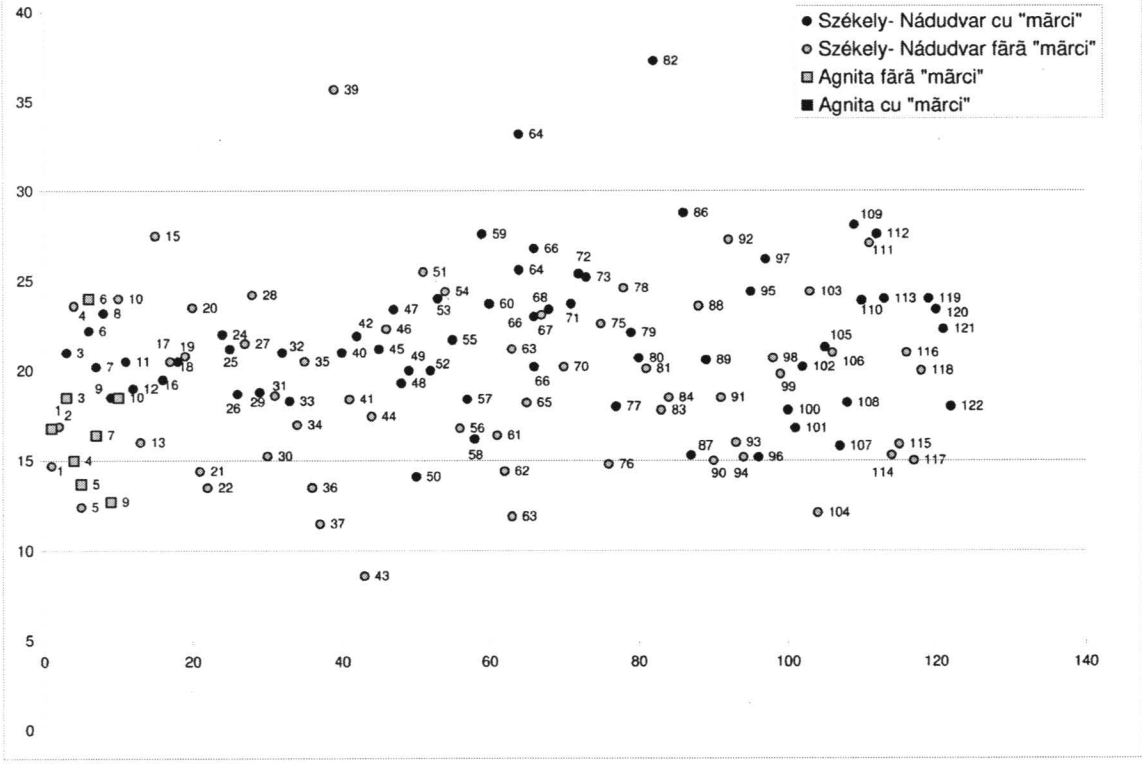

https://biblioteca-digitala.ro

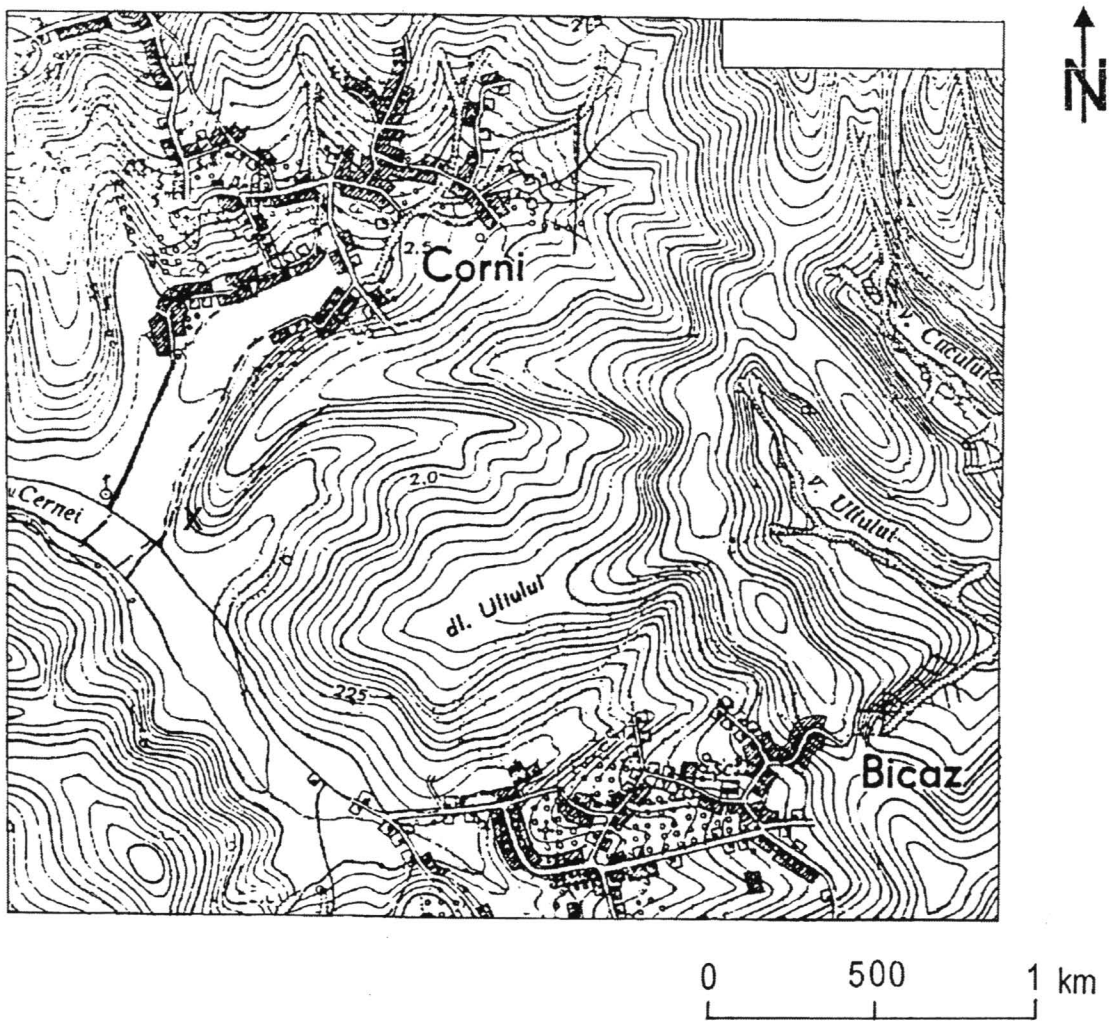

Harta 1. Locul descoperirii toporului de cupru de la Corni (**X**).

https://biblioteca-digitala.ro

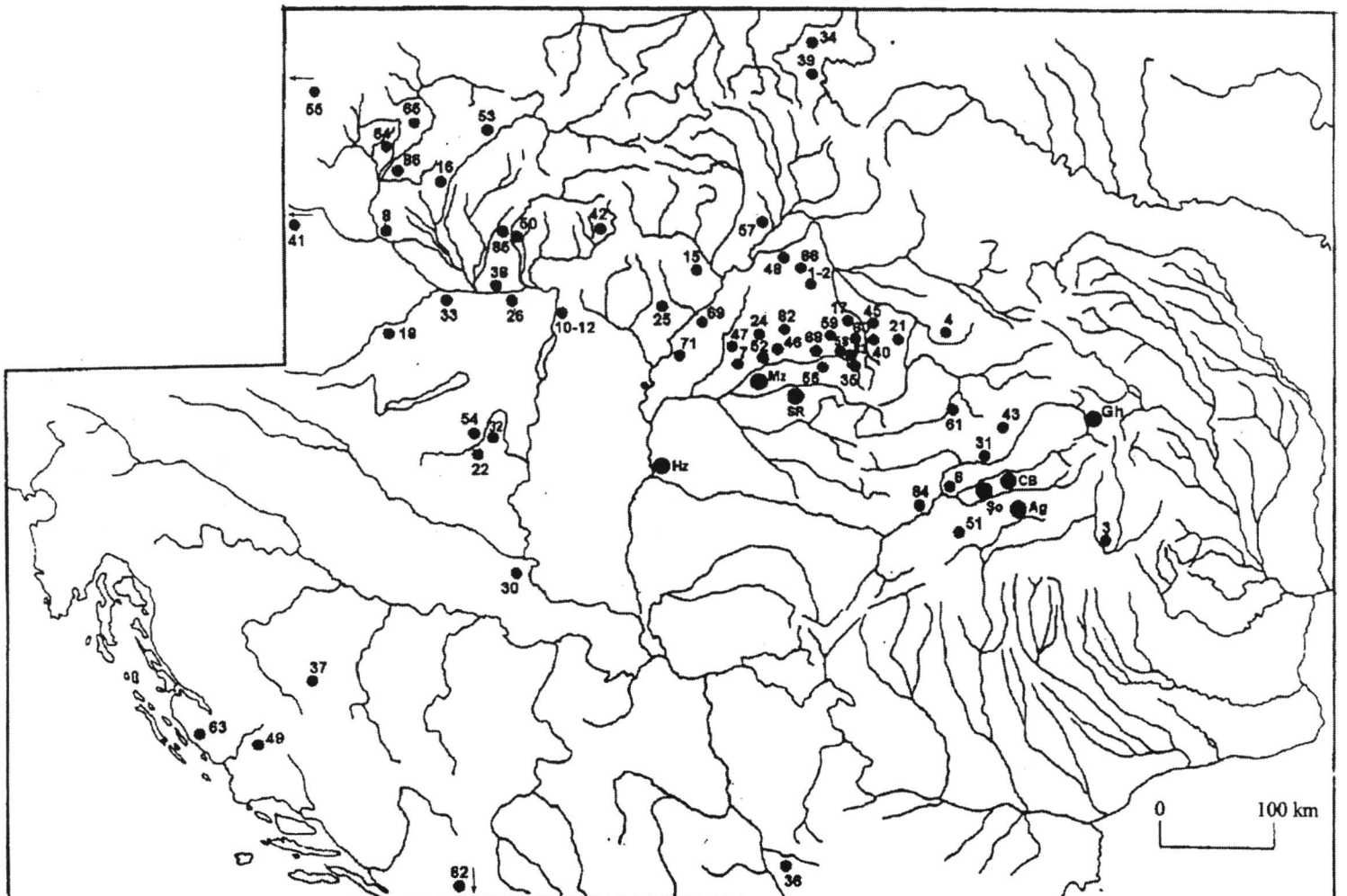

Harta 2. Aria de răspândire a topoarelor de tip Székely - Nádudvar (•) şi Agnita (●)

https://biblioteca-digitala.ro

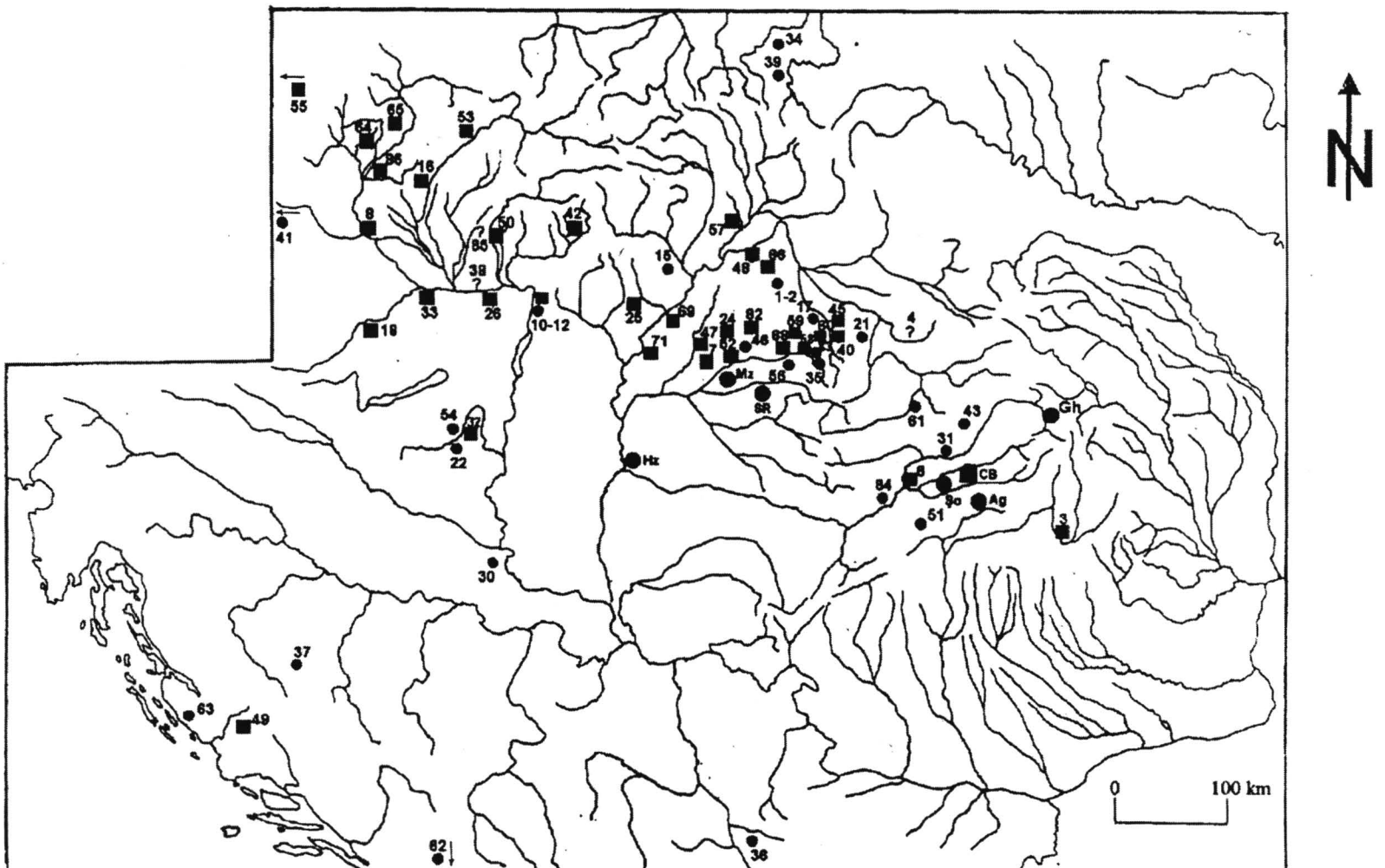

Harta 3. Topoare ciocan de tip Székely - Nádudvar şi Agnita cu "mărci" (■■) şi fără mărci (••)

https://biblioteca-digitala.ro

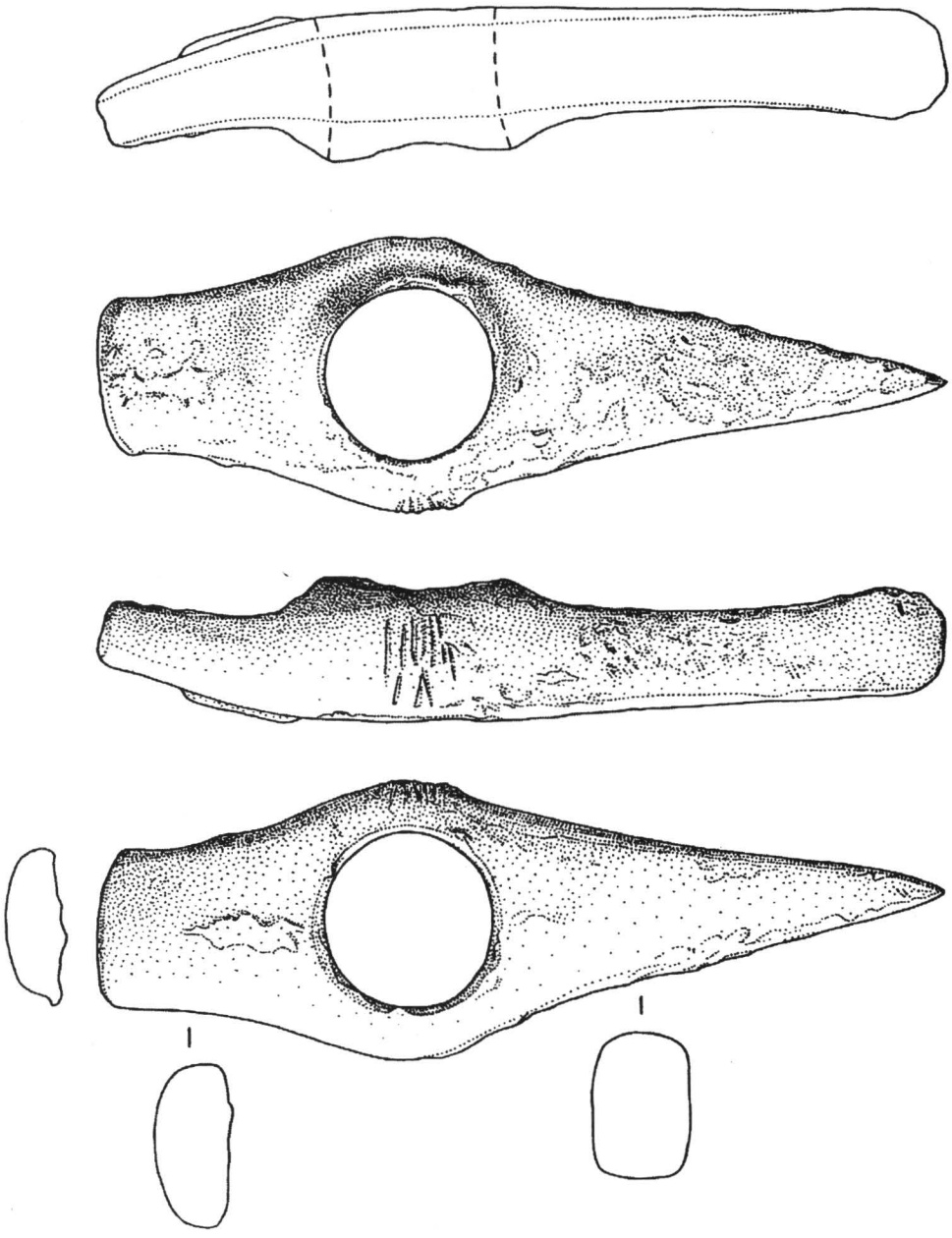

Pl. 1. Toporul ciocan de la Corni (com. Bicaz, jud. Maramureș).

https://biblioteca-digitala.ro

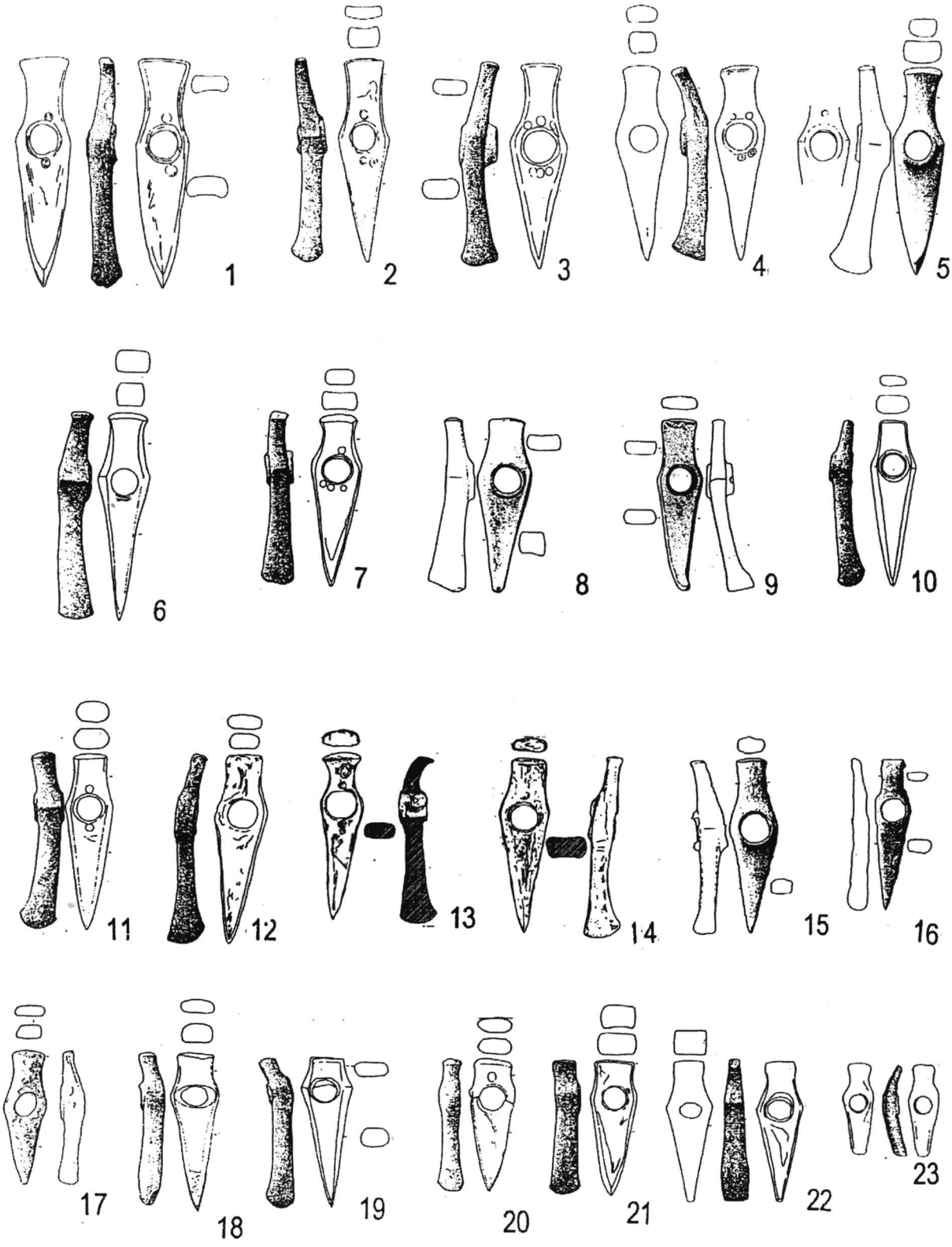

Pl. 2. Topoare ciocan de tip Székely – Nádudvar din România.

https://biblioteca-digitala.ro

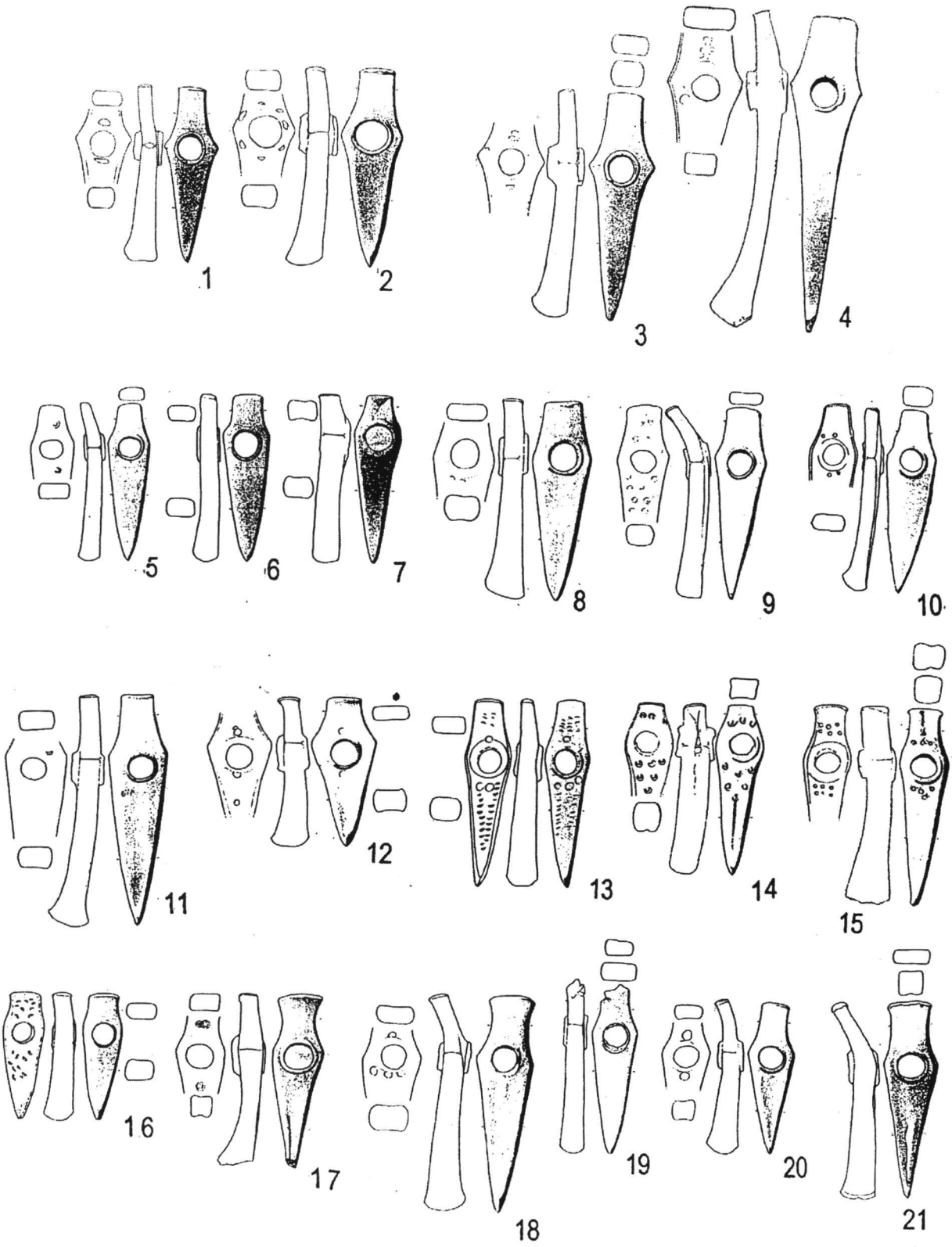

Pl. 3. Topoare ciocan de tip Székely – Nádudvar din Ungaria.

https://biblioteca-digitala.ro

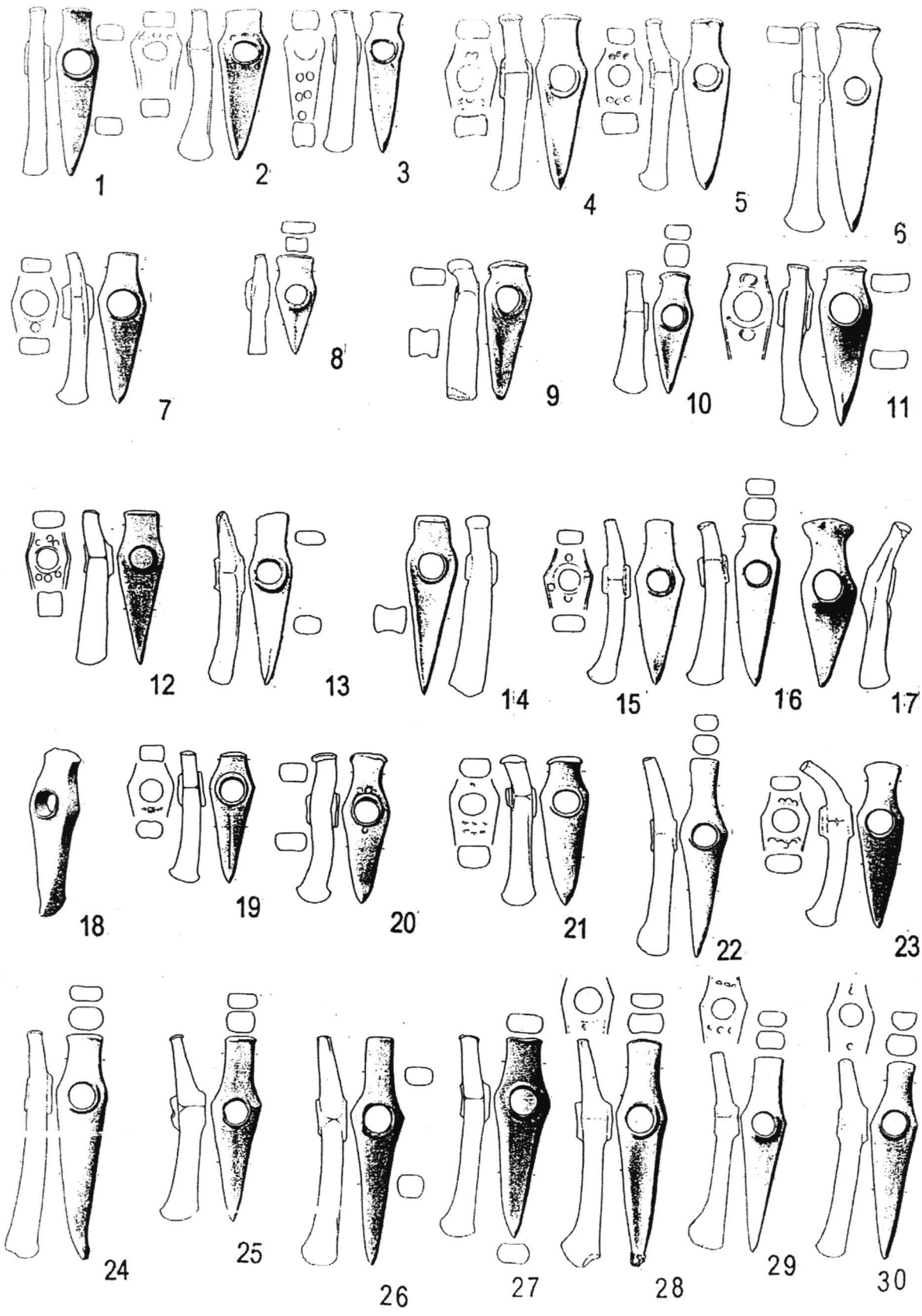

Pl. 4. Topoare ciocan de tip Székely – Nádudvar din Ungaria.

https://biblioteca-digitala.ro

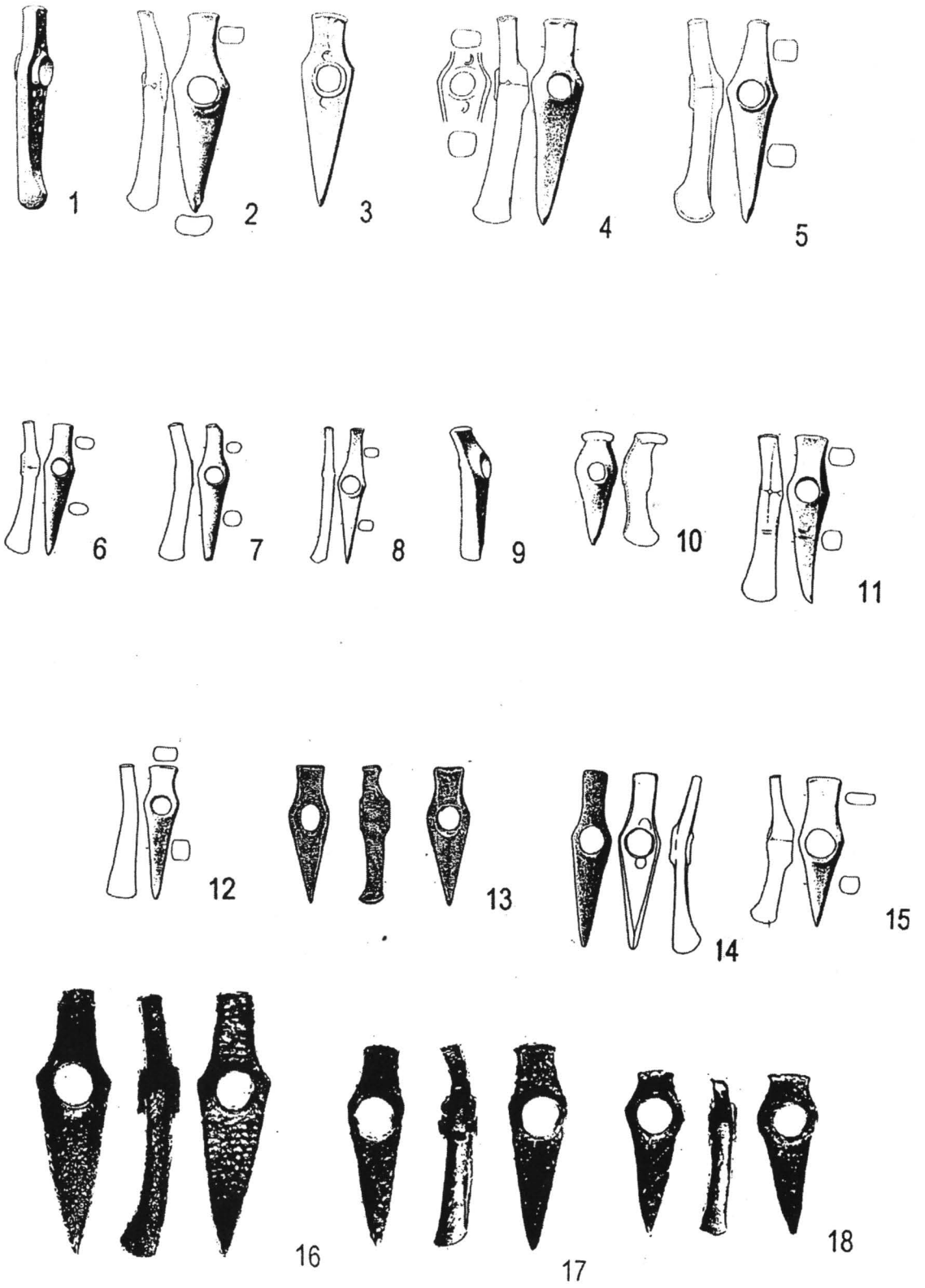

Pl. 5. Topoare ciocan de tip Székely – Nádudvar din Ungaria.

https://biblioteca-digitala.ro

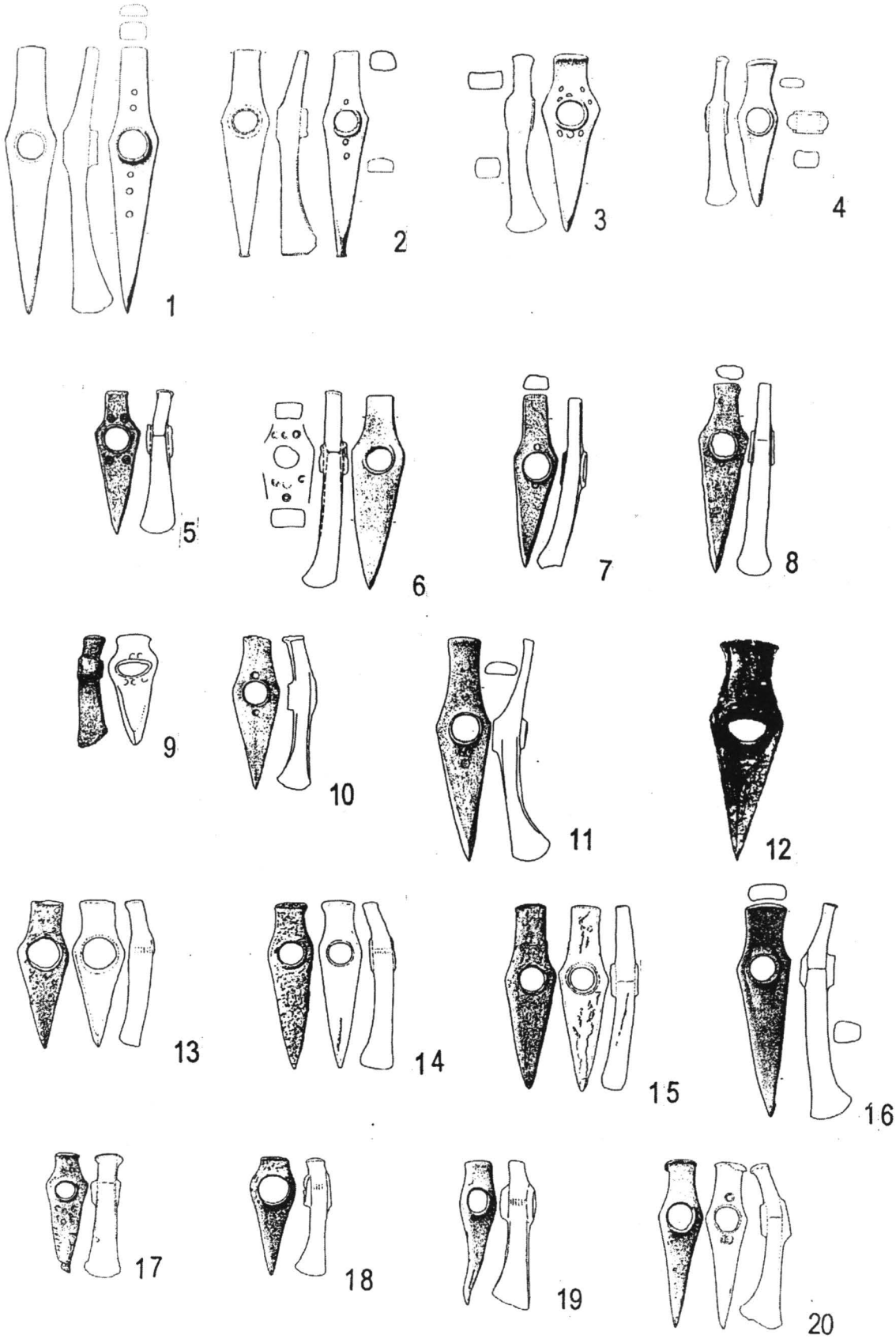

Pl.6. Topoare ciocan de tip Székely – Nádudvar din Cehia, Slovacia și Austria.

https://biblioteca-digitala.ro

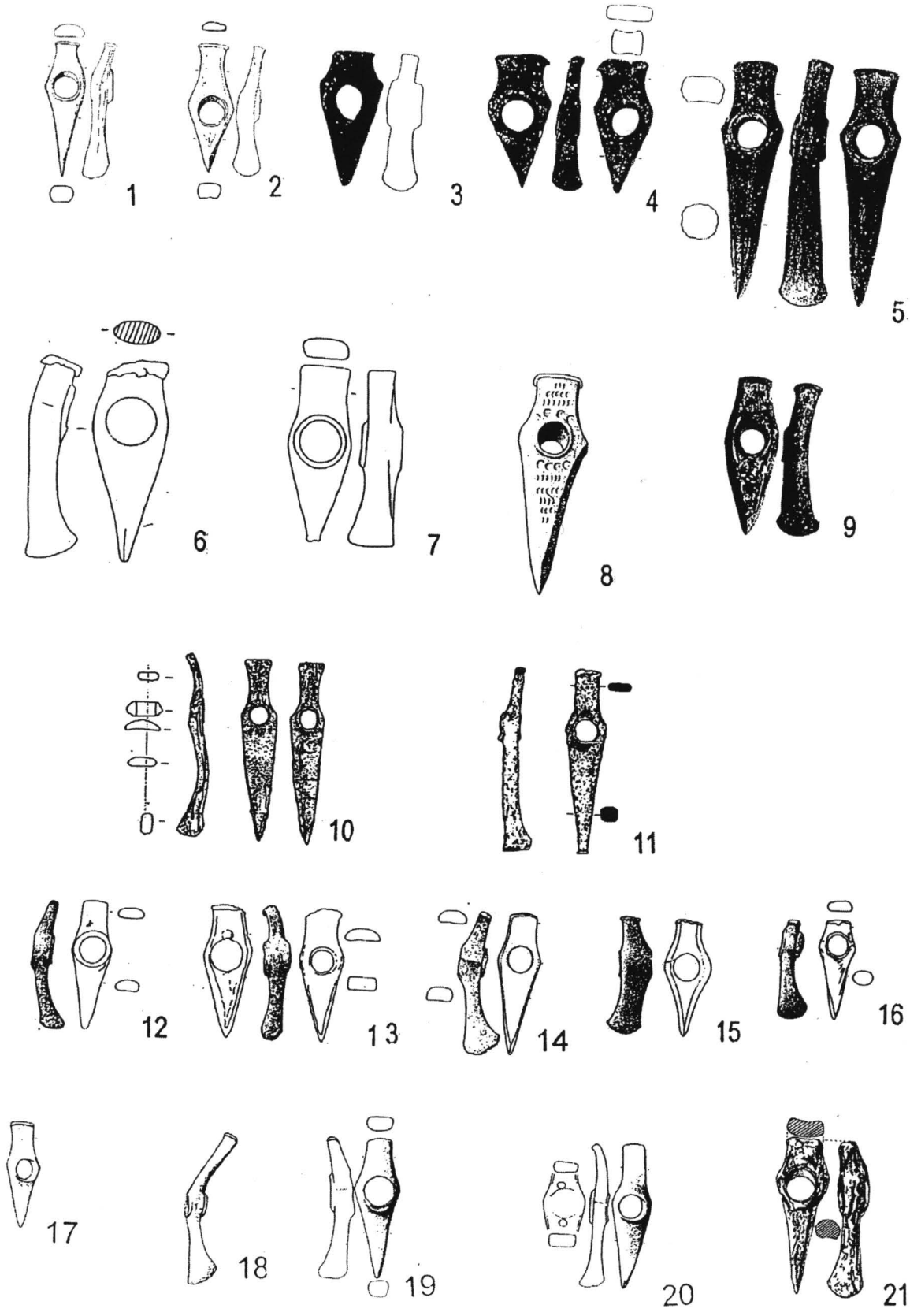

Pl. 7. 1-11.Topoare ciocan de tip Székely – Nádudvar din Bulgaria, Bosnia - Herțegovina, Serbia – Muntenegru, Croația și Polonia.

12-21. Topoare ciocan de tip Agnita din România și Ungaria.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

FAUNA CULTURII COȚOFENI DIN TRANSILVANIA

Diana Bindea

Cultura Coțofeni este caracterizată prin „frământări etnice și economice" datorate deplasărilor unor populații din diverse direcții (COMȘA 1989, 81), dar și unitate culturală. Referitor la această cultură există discuții: unii o consideră ca făcând parte din bronzul timpuriu – primele două faze (ROMAN 1976), idee la care aderă și alți cercetători, alți autori o consideră o perioadă de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului. Există însă și ideea de-a încadra cultura Coțofeni la sfârșitul eneoliticului (CIUGUDEAN 2000, 57-59, pl. 155). Această cultură este slab reprezentată sub raportul analizelor faunistice, prin eșantioanele arheozoologice prelucrate personal din așezarea de la Șincai și din așezarea pluristratificată de la Tărtăria. Pe baza datelor din aceste două așezări, la care s-au adăugat informațiile din literatura de specialitate, vom încerca să schițăm câteva caracteristici ale populațiilor ce au trăit la limita dintre neo-eneolitic și epoca bronzului. Analize paleofaunistice au mai fost realizate pe materialele provenite din siturile transilvănene de la Ghida (HAIMOVICI 1994, 404), Poiana Ampoiului (BECKER 2000, 70), Livezile (BECKER 2000, 75), Cicău (GEOROCEANU, LISOVSCHI-CHELĂȘANU, GEOROCEANU 1978, 276), Țebea și Boiu (ANDRIȚOIU 1992, 132).

a) Șincai

Așezarea Coțofeni este situată la 3 km sud-vest de satul Șincai, pe un mamelon alungit denumit „Cetatea Păgânilor" (LAZĂR 1995, p. 251). Comuna Șincai este situată în județul Mureș, în Câmpia Sărmașului, pe râul Lechința. Eșantionul osteologic (furnizat de regretatul V. Lazăr) este redus numeric cumulând 178 resturi, dintre care 22 sunt fragmente costale provenite de la animale de talie mare și medie-mică (Tabel 1). Materialul aparține aproape în întregime mamiferelor; excepție un fragment distal de cubitus de la un individ de *Lyrurus tetrix* (cocoșul de mesteacăn).

Tabelul 1
Frecvența speciilor în așezarea Coțofeni de la Șincai

	Nr.frg.	%	NMI	%
Bos taurus	81	52,25	5	25
Ovis aries / Capra hircus	35	22,58	6	30
Sus scrofa domesticus	25	16,12	5	25
Canis familiaris	2	1,29	1	5
Equus caballus	1	0,64	1	5
Total resturi mamif.domest.	144	92,9	18	90
Cervus elaphus	10	6,45	1	5
Capreolus capreolus	1	0,64	1	5
Total resturi mamif. sălb.	11	7,1	2	10
Total resturi mamifere	155	100	20	100
Lyrurus tetrix	1		1	
Total resturi păsări	1		1	
Total resturi determinate	156		21	
Coaste - talie mare	19			
- talie medie-mică	3			
TOTAL	**178**			

https://biblioteca-digitala.ro

Mamiferele domestice înregistrează un procent de 92,9 % din totalul mamiferelor. Cel mai bine reprezentat grup este al bovinelor domestice (52,25 %) de la care provin 81 de resturi aparținând la 5 indivizi sacrificați, unul sub 6 luni, unul la aproximativ 2½ ani și 3 indivizi peste 2½ ani.

Ovicaprinelor le revin 35 de fragmente (22,58 %) de la minimum 6 indivizi. Este posibil ca, în acest caz, grupul bovinelor domestice să fie subevaluat sub raportul NMI, cauza constând în penuria fragmentelor pe baza cărora se pot face aprecieri ale vârstei de sacrificare. Cel puțin 9 resturi osoase aparțin genului *Ovis* și 3 genului *Capra*. Doi indivizi au fost sacrificați sub 1½ ani și 3 peste 3 ani. Pentru caprin nu a fost posibilă estimarea vârstei.

Suinele domestice sunt reprezentate prin 25 de fragmente (16,12 %) de la minimum 5 indivizi cu vârste sub 1 an pentru 3 exemplare (unul este femel), între 23 – 25 luni, respectiv 25 – 27 luni pentru ceilalți 2 indivizi. Câinelui îi revin 2 fragmente de la 1 individ, iar calul este prezent printr-o falangă primară.

Singurele mamifere sălbatice identificate sunt cervidele. Cerbului îi aparțin 10 resturi (6,45 %) probabil de la același individ de peste 18 luni. De la căprior provine un fragment humeral.

b) Tărtăria

Din nivelul aparținând culturii Coțofeni de la Tărtăria (săpături N. Vlassa și K. Horedt) au fost determinate 103 resturi faunistice (Tabel 2) provenite de la mamifere domestice (84,62 %) și sălbatice (15,38 %). Nevertebratele sunt prezente prin 11 resturi valvare de *Unio*.

	Nr.frg.	%	NMI	%
Bos taurus	49	53,84	4	28,57
Sus scrofa domesticus	16	17,58	2	14,28
Ovis aries / Capra hircus	11	12,08	2	14,28
Canis familiaris	1	1,09	1	7,14
Total resturi mamif.domest.	77	84,62	9	64,29
Cervus elaphus	8	8,79	1	7,14
Sus scrofa ferus	3	3,29	1	7,14
Capreolus capreolus	1	1,09	1	7,14
Lepus europaeus	1	1,09	1	7,14
Felis sylvestris	1	1,09	1	7,14
Total resturi mamif.sălb.	14	15,38	5	35,71
Total resturi mamifere	91	100	14	100
Unio sp.	11			
Coaste - talie medie-mică	1			
TOTAL	**103**			

Tabelul 2
Frecvența speciilor în așezarea Coțofeni de la Tărtăria

Bovinele domestice se detașează sub raporul numărului de fragmente (53,84 %) care provin de la 4 indivizi cu următoarea distribuție pe vârste: un individ de 7–9 luni, unul de 16–17 luni, unul de 2–2½ ani și unul de peste 4 ani. Locul secund este ocupat de suinele domestice prin numărul de fragmente determinate, 16, de la minimum 2 indivizi: unul este o femelă sacrificată sub 1 an, iar al doilea individ depășise 1 an, fără însă a putea specifica cu o mai mare precizie vârsta. Ovicaprinele (3 fragmente aparțin genului *Ovis*) sunt reprezentate prin 11 resturi (12,08 %) aparținând tot la 2 indivizi, unul sacrificat sub 10 luni, al doilea la aproximativ 25 – 26 luni. Un rest osos aparține câinelui.

Cerbul deține ponderea numerică în cadrul mamiferelor sălbatice (8,79 %). Este probabil ca cele 8 resturi scheletice să aparțină aceluiași individ vânat în jurul vârstei de 12–18 luni. Mistrețului

https://biblioteca-digitala.ro

îi revin 3 resturi de la un individ mascul. Toate celelalte mamifere sălbatice identificate sunt reprezentate printr-un singur fragment în lotul osos analizat: *Capreolus capreolus* (individ sub 20 luni), *Lepus europaeus* și *Felis silvestris*.

c) Ghida

Materialul faunistic a fost recoltat din apropierea satului Ghida, din punctul „La Țigănuș" (județul Bihor), sit amplasat pe Dealul Barcăului, la o altitudine de aproximativ 200 m, pe valea Barcăului.

Lotul însumează circa 70 de fragmente dintre care 57 au fost determinate cu precizie (HAIMOVICI 1994, 401-404). Bovinele domestice dețin ponderea numerică prin 29 de fragmente provenite de la 7 indivizi. Cu excepția unui vițel de 7–8 luni, restul indivizilor sunt maturi. Porcinele sunt reprezentate prin 5 fragmente provenite de la minim 4 indivizi, din care 2 imaturi. Pe baza caninilor s-au pus în evidență un mascul și o femelă. Același număr de resturi (5) însumează și ovicaprinele, printre care un fragment de corn indică prezența unei femele. Genul *Capra* nu a fost identificat. Nu este precizat numărul de indivizi de ovicaprine (este specificată vârsta matură), motiv pentru care, pur teoretic, după fragmentele descrise de autor, am apreciat minim 1 individ în scopul utilizării datelor la prelucrări și reprezentări grafice. Apartenența unui rest costal de carnivor speciei *Canis familiaris* are un oarecare caracter de probabilitate.

Căpriorul este cel mai bine reprezentat printre speciile sălbatice. Cele 7 resturi provin de la minimum 3 indivizi, dintre care unul avea circa 5 ani. Mistrețul prezintă 5 fragmente de la 2 indivizi maturi (unul de peste 8 – 10 ani), cerbului îi revin 4 fragmente de la 2 indivizi, iar bourului un singur fragment. Toate resturile aparțin mamiferelor; raportul domestice / sălbatice fiind de 70,18 / 29,82 %.

d) Poiana Ampoiului

Localitate aparținătoare comunei Meteș (jud. Alba) situată la poalele de sud ale Munților Trascău, pe râurile Ampoi și Ampoița (GHINEA 2002, 819).

Lotul osos provenit din punctul „Piatra Corbului" cumulează 1717 resturi, din care 14 aparțin moluștelor (*Unio pictorum*), un rest provine de la păsări, mai precis de la specia *Anas platyrhynchos* (rața sălbatică), 21 sunt nedeterminate din punct de vedere specific, iar 1268 provin de la mamifere domestice, în proporție de 93,69 % și sălbatice, 6,31 % (BECKER 2000, 69-74). Locul primordial îl dețin ovicaprinele (54,02 % din totalul mamiferelor). Cele 685 resturi determinate provin de la minimum 32 indivizi. Au fost evidențiate și ovine și caprine (9 oi și 4 capre); 31 % din indivizi au fost sacrificați în stadiul de adult, majoritatea între 6–12 luni. Un individ de *Capra* era aproape matur, iar 2 tineri. Semnalăm identificarea ovinelor acornute în această așezare. Locul doi este ocupat în egală măsură (sub raportul numărului de fragmente) de bovinele și suinele domestice. În ceea ce privește NMI (situație întâlnită și în cazul altor situri), porcinele sunt mult mai bine reprezentate (21) decât bovinele (14). Dintre indivizii de *Bos taurus*, 8 depășiseră 3 ani; au fost identificați 3 masculi. Suinele au fost sacrificate în proporție de 80 % sub 3 ani. Calul domestic este reprezentat printr-un singur fragment. Câinelui îi revin 7 indivizi.

Cervidele sunt cel mai bine reprezentate atât din punct de vedere numeric, cât și în ce privește diversitatea de specii. Alături de cerb (46 resturi de la 8 indivizi) și căprior (7 resturi de la 2 indivizi) au fost determinate și 3 fragmente aparținând unui individ de *Cervus dama*

https://biblioteca-digitala.ro

(cerbul lopătar) și 3 resturi de la 2 indivizi de *Alces alces* (elan). Alte mamifere sălbatice identificate în așezare sunt: iepurele prin 11 resturi (5 indivizi), mistrețul prin 7 resturi (4 indivizi), bursucul, prin 2 resturi (2 indivizi) și bourul printr-un singur fragment.

e) Livezile

Comună (jud. Alba) situată la poalele de nord – nord-est ale Munților Trascău, pe râul Aiudu de Sus (GHINEA 2002, 761). Materialul aparținând sitului de tip Coțofeni însumează 790 resturi osoase. Un fragment aparține moluștelor, iar restul mamiferelor (BECKER 2000, 74-77). Din cele 423 de resturi (93,38 % din totalul mamiferelor) ce aparțin speciilor domestice un procentaj ridicat îl dețin ovicaprinele (74,39 %), urmate de bovinele domestice (17,88 %) și porcine (12,58 %). Ovicaprinelor, reprezentate prin ambele specii (*Ovis aries* și *Capra hircus*) le corepund 20 de indivizi, pentru suine s-au estimat 7 indivizi, în timp ce numărul minim de indivizi corepunzător bovinelor este foarte redus raportat la numărul de fragmente (2 indivizi, unul de circa 3½ ani, iar altul între 15 luni și 3½ ani). Dintre cei 20 de indivizi de ovicaprine unul era foetus, 2 nou-născuți, 7 tineri, 5 subadulți și 5 adulți. Cele 6 caprine erau subadulte (4) și adulte (2). Au fost sacrificate în special suine tinere (5 indivizi), dar și adulte (2 indivizi, un mascul și o femelă). Câinelui îi revin 29 de resturi de la 2 indivizi.

Bourul se detașează numeric printre animalele sălbatice (18 fragmente), urmat de hârciog, cu 8 resturi de la 1 individ, de cerb, cu 2 fragmente de la 1 individ și de mistreț și vulpe, ambele reprezentate printr-un singur rest.

d) Cicău

Satul Cicău aparține comunei Mirăslău (jud. Alba) situată în zona Dealurilor Aiudului, pe valea Mureșului (GHINEA 2002, 829). Materialul faunistic exhumat între anii 1969-1973, din punctul „Săliște", din stratul de cultură Coțofeni, este extrem de redus numeric însumând 63 de piese cu următoarea repartiție pe specii: *Bos taurus* – 31 fragmente de la 3 indivizi adulți, (5–8 ani), *Equus caballus* – 8 resturi aparținând unui singur individ, *Sus scrofa domesticus* – 5 resturi de la 1 individ, *Ovis aries / Capra hircus* – 3 fragmente ce aparțin la 2 indivizi, *Canis familiaris* – 2 fragmente de la 1 individ, *Sus scrofa ferus* – 7 resturi provenite de la 1 individ și *Cervus elaphus* – 5 fragmente de la 1 individ. Raportul mamifere domestice / sălbatice este de 79,03 / 20,97 % (GEOROCEANU, LISOVCHI-CHELEȘANU, GEOROCEANU 1978, 273-274).

e) Țebea

Așezarea de la Țebea (comuna Baia de Criș, jud. Hunedoara) a furnizat material faunistic din două niveluri de locuire: Coțofeni și bronz timpuriu (grupul Șoimuș). Este situată în nord-vestul Depresiunii Brad, pe cursul superior al Crișului Alb, la poalele Munților Bihor și Metaliferi. Din nefericire, ne sunt furnizate extrem de puține date arheozoologice (la fel și pentru așezarea de la Boiu), acestea reducându-se la un tabel cu numărul de fragmente determinate și numărul de indivizi. Remarcăm estimarea unui număr foarte ridicat de indivizi în raport cu numărul de fragmente corespunzătoare fiecărei specii în parte. Deși nu cunoaștem contextul arheologic în care aceste resturi osoase au fost descoperite, opinia noastră este că numărul de indivizi estimați pentru fiecare specie este mult prea ridicat raportat la numărul de fragmente. Din stratul de cultură Coțofeni

https://biblioteca-digitala.ro

provin 35 de resturi dintre care 29 au fost determinate (analize efectuate de P. Georoceanu). Acestea provin exclusiv de la mamifere domestice: bovine, 9 resturi de la 9 indivizi, ovicaprine, 19 resturi de la 17 indivizi și porcine, 1 fragment de la 1 individ (ANDRIȚOIU 1992, 132).

f) Boiu

Aparține comunei Rapoltu Mare (jud. Hunedoara), situată în culoarul Orăștiei, pe valea Mureșului, la poalele de sud est ale Munților Metaliferi (GHINEA 2002, 1020). Din nivelul de locuire aparținînd culturii Coțofeni au fost determinate 31 de resturi provenite de la mamifere domestice și 1 rest de lamelibranhiat (scoica de râu). Cele mai multe resturi le revin ovicaprinelor, 19 repartizate la 17 indivizi, bovinele sunt reprezentate prin 9 fragmente de la 9 indivizi, iar suinele prin 3 resturi de la 3 indivizi (ANDRIȚOIU 1992, 132).

Cercetările atestă diferențe economice semnificative între diferitele comunități aparținând culturii Coțofeni. Raportul mamifere domestice/sălbatice (fig. 1) arată că ponderea vânatului era mai mult sau mai puțin importantă în siturile din Transilvania, atingând cele mai înalte cote la Cicău (21 %) și Ghida (29,9 %). În mod surprinzător (poate și datorită eșantioanelor reduse) la Țebea și Boiu toate resturile determinate aparțin speciilor domestice.

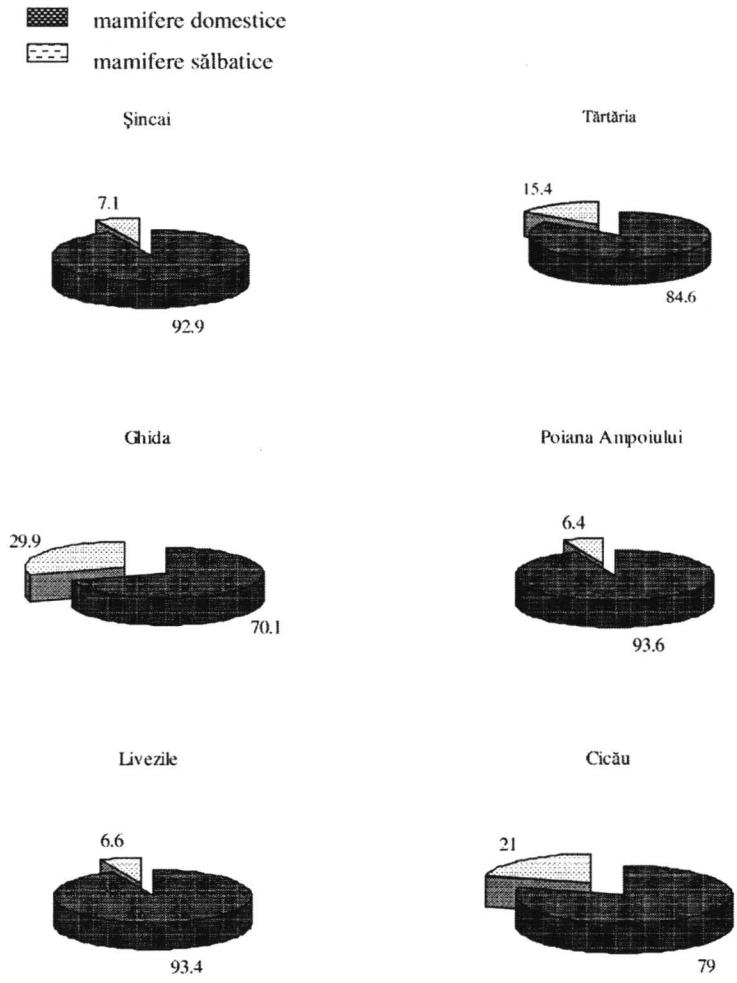

Fig. 1. Raportul mamifere domestice/sălbatice (%) în situri aparținând culturii Coțofeni de pe teritoriul Transilvaniei

https://biblioteca-digitala.ro

Creșterea animalelor pare să fi avut o însemnătate deosebită și la Șincai, Poiana Ampoiului, Livezile, unde speciile sălbatice nu depășesc 8 % din totalul mamiferelor. O importanță mai ridicată o deținea vânătoarea la Tărtăria, Cicău și Ghida.

Starea de instabilitate datorată infiltrării unor comunități pastorale din stepele nord-pontice și nord-caspice (URSULESCU 2002, 162) în arealul carpato-dunărean a marcat și viața economică a populațiilor locale, aceasta reflectându-se și în modul de exploatare al animalelor. Astfel, într-o serie de așezări, locul primordial în creșterea animalelor îl ocupau bovinele domestice, iar în altele ovicaprinele. În nici o așezare nu se constată predominanța suinelor printre resturile analizate, cum apare la Polgár-Basatanya (cultura Baden), unde porcul atinge procentajul de 70 % (BÖKÖNYI 1959, 61). În Transilvania, la Tărtăria, Șincai, Ghida (HAIMOVICI 1994, 404) și Cicău (GEOROCEANU, LISOVSCHI-CHELĂȘANU, GEOROCEANU 1978, 276), bovinele dețin ponderea economică, oscilând între 50–55 % , urmate fie de ovicaprine (Șincai), fie de suine (Tărtăria). La Ghida procentajele ovicaprinelor și a suinelor sunt egale, iar la Cicău, în mod surprinzător, pe locul secund, după bovine, se plasează calul, care era deja domesticit încă din eneolitic. Un model economic similar, cu preponderența bovinelor, este regăsit și în alte situri mai mult sau mai puțin contemporane culturii Coțofeni, dar aparținând perioadei de tranziție dintre eneolitic și epoca bronzului (fig 2): de pe teritoriul Ungariei, din cultura Pécel: Fertörákos (BÖKÖNYI 1974, 415), singurul sit în care bovinele se detașează foarte mult atingând 71,4 %, și Békásmegyer-Buváti (BÖKÖNYI 1974, 345), așezări din Moldova aparținând complexului Horodiștea: Erbiceni–Cârniceni (HRIȘCU 1995, 79; HRIȘCU, HAIMOVICI 1997, 643), Horodiștea (HAIMOVICI, POPESCU 1978, 117; HAIMOVICI 1979, 15), așezări tip Folteşti: Stoicani (HAIMOVICI 1974, 100; 1979, 14), așezările Coțofeni din Banat: Moldova Veche–„Ostrov" (EL SUSI 1996, 242), Bocșa–„Colțan" (EL SUSI 1983, 860) sau din Bulgaria: Niš, Bubanj-Hum (BÖKÖNYI 1989-1990, 89). În toate aceste situri economia animalieră era axată, în principal, pe creșterea bovinelor domestice.

În opoziție, o serie de situri transilvănene au ca principală ocupație creșterea cornutelor mici. Astfel, în Transilvania, la Livezile (BECKER 2000, 75) ovicaprinele ating un procent de 74,3 %, la Țebea și Boiu (ANDRIȚOIU 1992, 132), acestea depășesc 60 %, iar la Poiana Ampoiului (BECKER 2000, 70) înregistrează un procentaj de 54 %. Tendințe asemănătoare, de specializare în creșterea cornutelor mici, se regăsesc și în alte situri aparținând perioadei de tranziție spre epoca bronzului, din Moldova: Erbiceni (HAIMOVICI 1979, 15) și de pe teritoriul Ungariei: Budapesta – Andor utca (BÖKÖNYI 1959, 61) și Tiszaszöllös-Csákányszeg (BÖKÖNYI 1974, 415).

https://biblioteca-digitala.ro

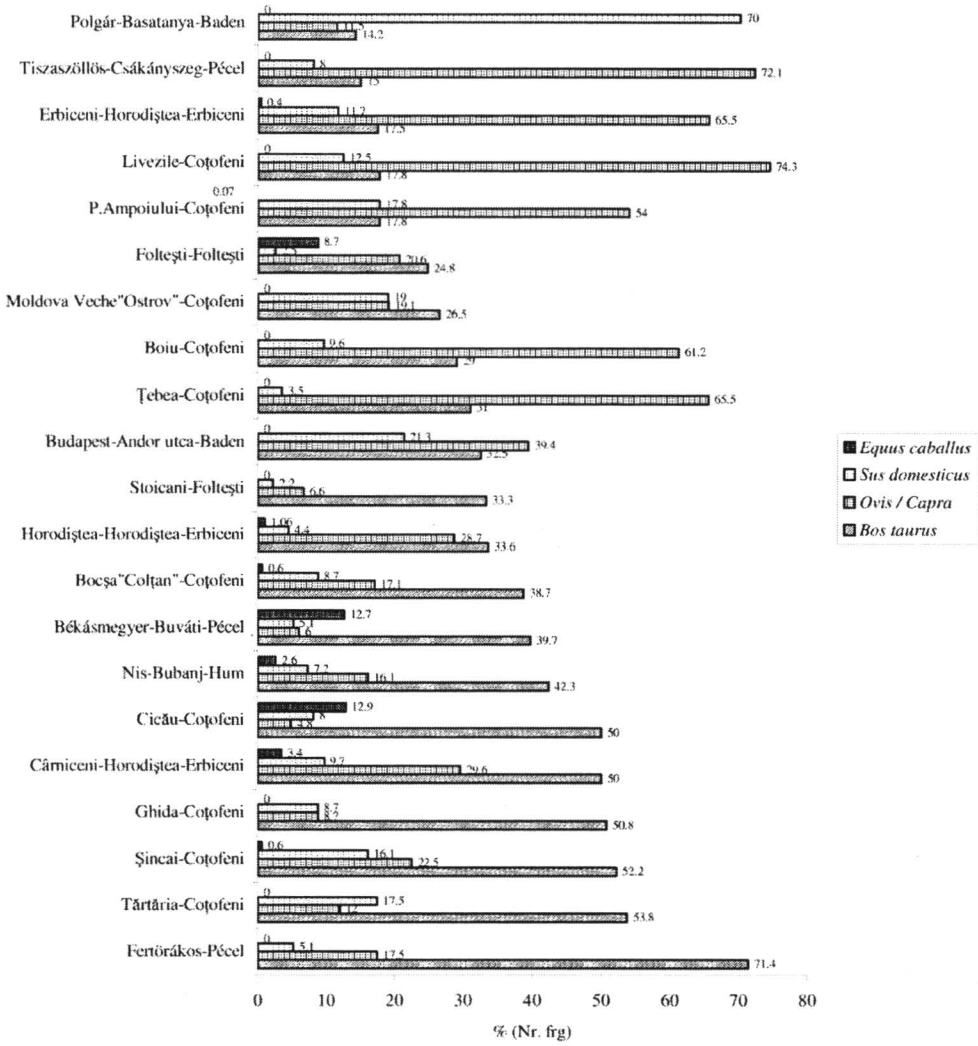

Fig. 2. Proporția principalelor mamifere domestice în situri aparținând perioadei de tranziție eneolitic - bronz

Datele privitoare la vârstele de sacrificare ale bovinelor domestice evidențiază predominanța adulților în toate siturile Coțofeni din Transilvania (fig. 3), inclusiv la Poiana Ampoiului și Livezile, de unde nu deținem informații detaliate pe clase de vârste care să ne fi permis să includem aceste așezări în reprezentările grafice, dar, se evidențiază predominanța adulților și maturilor în proporție de 57,1 % la Poiana Ampoiului (BECKER 2000, 71) și 50 % la Livezile (BEACKER 2000, 75). La Tărtăria indivizii de peste 4 ani sunt în proporție egală cu indivizii tineri și subadulți ceea ce sugerează că, în acest sit, bovinele erau crescute atât pentru carne cât și pentru produsele lor secundare, asigurându-se și reproducerea speciei; pentru unul din cei doi indivizi de peste 3 ani a fost posibilă stabilirea sexului, acesta fiind femel. În celelalte situri creșterea bovinelor se făcea în primul rând în scopuri utilitare.

https://biblioteca-digitala.ro

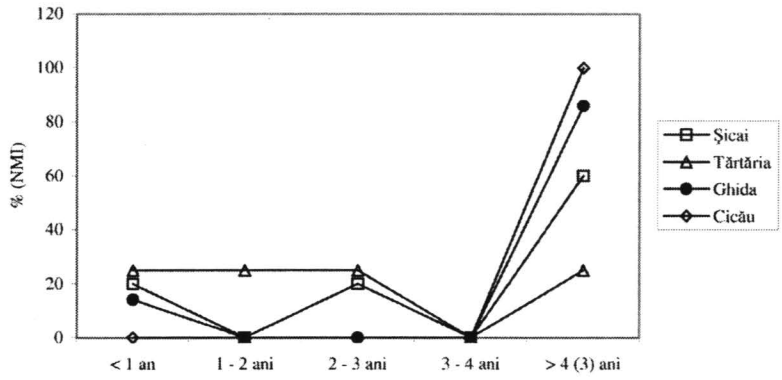

Fig. 3. Repartiția pe clase de vârstă a indivizilor de *Bos taurus* în situri aparținând culturii Coțofeni din Transilvania

Creșterea ovicaprinelor, se pare că, nu viza, în principal utilizarea cărnii (excepție Tărtăria, unde, probabil accidental, maturii sunt absenți) ci a altor produse (lapte, lână), cornutele mici devenind doar secundar furnizoare de carne. La Poiana Ampoiului și Livezile ovicaprinele se creșteau pentru lapte și carne, majoritatea fiind sacrificate între 6 – 12 luni la Poiana Ampoiului (BECKER 2000, p. 72), iar la Livezile doar 25 % din indivizi au fost adulți (BECKER 2000, p. 75). Datele privind vârstele de sacrificare în situl de la Șincai relevă exploatarea cornutelor mici atât pentru carne cât și pentru produsele secundare (fig. 4).

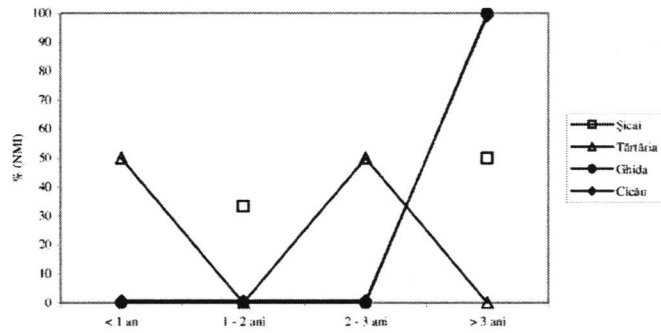

Fig. 4. Repartiția pe clase de vârstă a indivizilor de *Ovis / Capra* în situri aparținând culturii Coțofeni din Transilvania

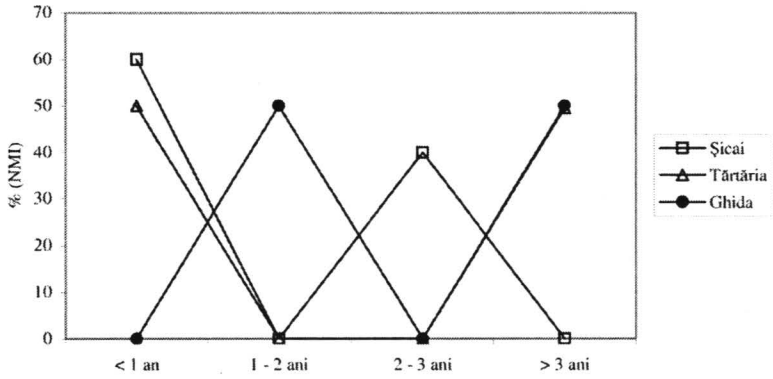

Fig. 5. Repartiția pe clase de vârstă a indivizilor de *Sus scrofa domesticus* în situri aparținând culturii Coțofeni din Transilvania

https://biblioteca-digitala.ro

Curbele pentru vârstele de sacrificare ale suinelor se prezintă diferit în cele 3 situri Coțofeni (fig. 5). La Tărtăria predomină indivii cu vârsta sub 1 an, de fapt, jumătate din exemplare au fost tăiate sub 1 an, iar cealaltă jumătate la maturitate, la Ghida s-au sacrificat în proporție egală indivizii între 1 – 2 ani și maturi (HAIMOVICI 1994, 402). În așezarea de la Poiana Ampoiului 80 % dintre suine aveau sub 3 ani (BECKER, 2000, 72), iar la Livezile, 71 % este reprezentat de tineret în diverse stadii (BECKER, 2000, 75). Porcii fiind furnizori de carne și grăsime era firească sacrificarea lor înainte de stadiul de adult, dar totodată era necesară și păstrarea unui stoc reproductiv.

Calul domestic, care în această perioadă devine mai abundent comparativ cu eneoliticul, a fost evidențiat, în Transilvania, la Șincai, Poiana Ampoiului și Cicău, în acesta din urmă, înregistrând un procent important, 12,9 %, apropiat de cel al calului de la Békásmegyer-Buváti (BÖKÖNYI 1974, 345), de 12,7 %. În sudul țării, la Cernavodă (cultura Cernavodă III), se subliniază descoperirea unei cantități „excepțional" de mari de resturi de cal (COMȘA 1989, 81), care nu știm dacă au fost determinate de arheozoologi sau atribuirea la această specie a fost făcută de către arheologi. Oricum, cert este că prezența calului este mai frecventă și mai ridicată cantitativ față de perioadele istorice anterioare. Rolul calului în acea vreme era unul pur alimentar, acesta nefiind încă utilizat la tracțiune și călărie (HAIMOVICI 1998, 286).

Calculul înălțimii la greabăn în așezările Coțofeni a fost limitat la câteva piese. Pentru bovinele domestice, pe baza unui metacarp descoperit la Tărtăria, ce aparținuse, probabil, unei femele, s-a estimat o talie de 118,7 cm. Singurul os ce a permis estimarea taliei ovinelor din cultura Coțofeni este un calcaneu descoperit la Șincai. Valoarea obținută, 58,14 cm, se încadrează între limitele din bronzul timpuriu de la Livezile, 55,38–70,3 cm, unde media este de 62,35 cm (EL SUSI 1997, 49). În cazul suinelor, doar pentru un mascul de mistreț a fost posibilă o estimare a taliei, de 101,93 cm, după un metacarp IV descoperit la Tărtăria.

Lipsa de omogenitate a siturilor aparținând perioadei de tranziție spre epoca bronzului se remarcă și în spectrul animalelor sălbatice. În timp ce în unele situri se efectua vânarea, cu precădere a cerbului, în altele predomină fie bourul, fie mistrețul sau chiar căpriorul. În Transilvania, la Șincai, ponderea o deține cerbul, urmat de căprior, acestea fiind, de altfel, singurele specii sălbatice descoperite în așezare. La Tărtăria, după cerb, care înregistrează un procent de 8,7 %, urmează mistrețul, iar apoi căpriorul, bourul fiind absent. La Poiana Ampoiului (BECKER 2000, 70) cel mai bine reprezentat este cerbul, procentajul acestuia fiind, totuși, scăzut, 3,6 %; restul mamiferelor sălbatice nu depășesc 1 %. Bourul deține locul primordial în cadrul vânatului la Livezile (BECKER 2000, 75), iar la Ghida (HAIMOVICI 1994, 404) pe primul loc se plasează căpriorul (12,2 %), urmat de mistreț (8,7 %), cerb (7 %) și bour (1,7 %). Analogiile cu alte situri contemporane din afara spațiului transilvănean (fig. 6) relevă aceeași preferință diversificată pentru speciile sălbatice cu pondere în alimentație. Dintre exemplarele sălbatice erau vânate în special adulții, uneori subadulți, ca de exemplu, la Tărtăria.

https://biblioteca-digitala.ro

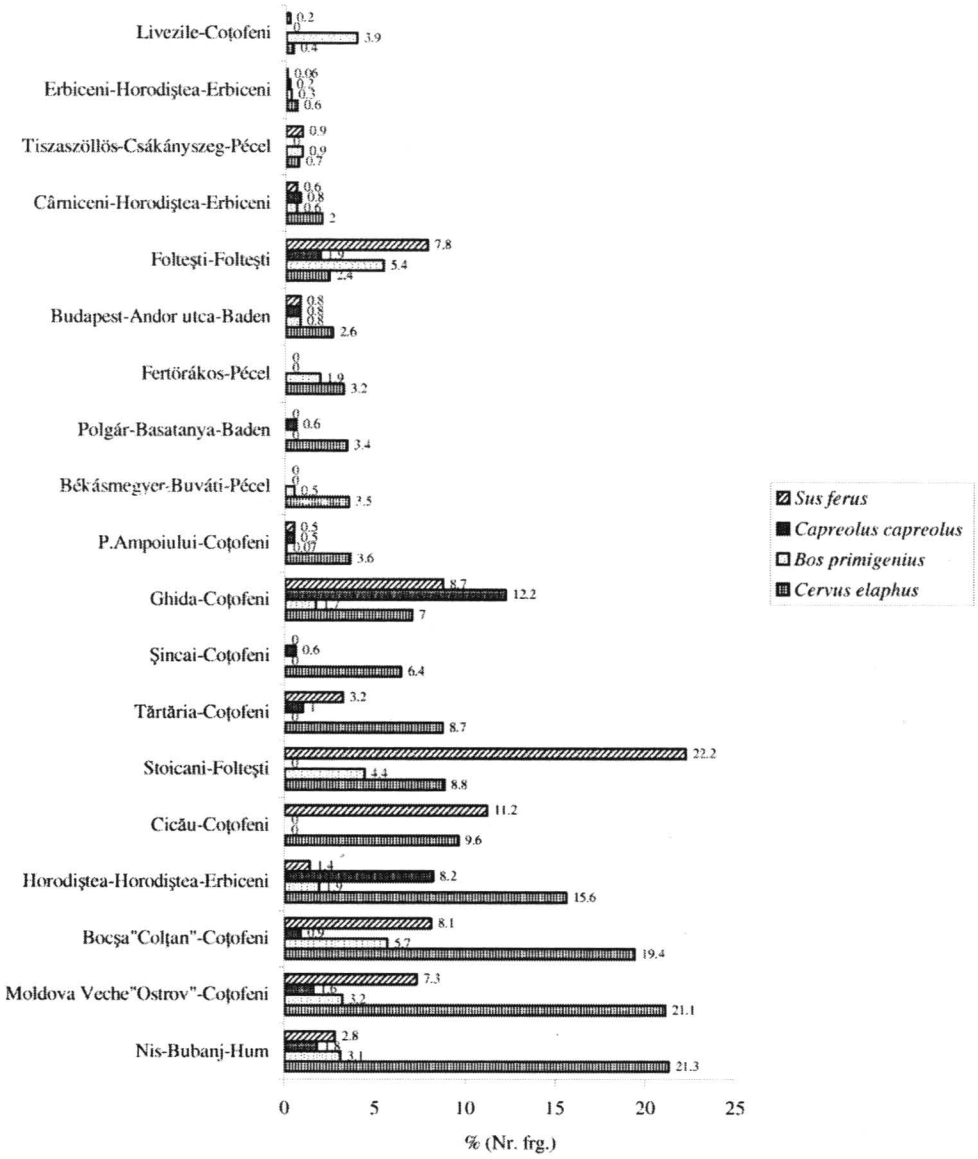

Fig. 6. Proporția principalelor mamifere sălbatice în situri aparținând perioadei de tranziție eneolitic - bronz

Este necesar să menționăm că la Poiana Ampoiului au fost identificate câte 3 resturi aparținând elanului și cerbului lopătar (BECKER 2000, 70). Prezența elanului (*Alces alces*) în acest sit este o dovadă a existenței acestei specii pe teritoriul țării noastre în cultura Coțofeni; de altfel această specie a fost evidențiată și în epoca bronzului, la Derșida (CHIDIOȘAN 1980, 99). Elanul a fost identificat în eneoliticul din Moldova, la Dumești, Târpești, Cucuteni, Andrești, teritoriul țării noastre fiind limita sud-vestică a arealului de răspândire al acestui cervideu (HAIMOVICI 1987-1989, 87). Identificarea cerbului lopătar (*Cervus dama*) la Poiana Ampoiului trebuie privită cu o oarecare rezervă. Numai cercetările ulterioare vor putea demonstra dacă acest cervid a populat, realmente, teritoriul transilvănean. Dacă într-adevăr a existat la Poiana Ampoiului, acest fapt ar avea o importanță deosebită, din două motive: pe de o parte ar fi prima atestare a acestei specii pe teritoriul țării noastre într-o perioadă ulterioară neoliticului, pe de altă parte, cu această ocazie s-ar constata că arealul ei era mai extins, în mod surprinzător, decât se credea până acum. Prezența

https://biblioteca-digitala.ro

acestei specii a fost certificată în neoliticul din Banat (EL SUSI 1996, 181) dar și în culturile Hamangia și Gumelnița din Dobrogea (NECRASOV, HAIMOVICI 1963, 138; HAIMOVICI 2001, 39), deci într-un areal unde condițiile climatice erau prielnice acestei specii termofile.

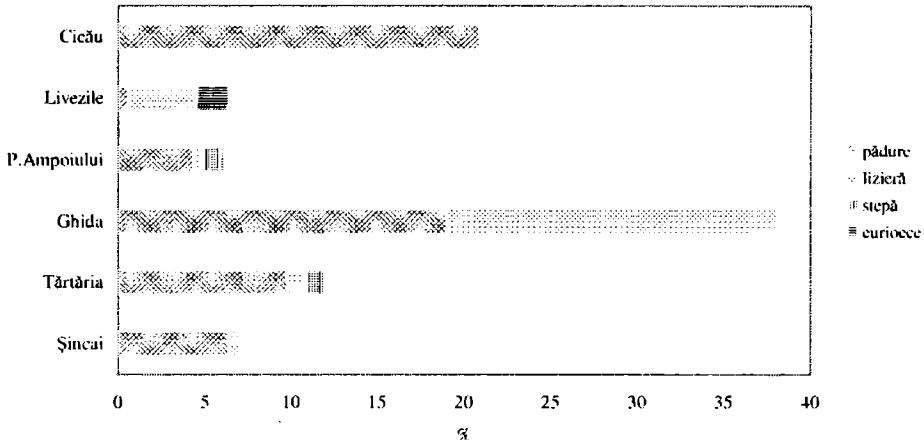

Fig. 7. Gruparea mamiferelor din punct de vedere ecologic în situri aparținând culturii Coțofeni din Transilvania

O importanță economică foarte redusă o aveau, pe teritoriul Transilvaniei, vânarea (prinderea) păsărilor sălbatice și culesul moluștelor (cu o pondere mai ridicată doar la Tărtăria). La Șincai a fost identificat un fragment aparținând cocoșului de mesteacăn, iar la Poiana Ampoiului 1 fragment de rață sălbatică (BECKER 2000, 70). La Tărtăria 10,6 % din totalul resturilor determinate provin de la lamelibranhiate. Prezența moluștelor printre resturile menajere a fost evidențiată și la Șincai și Poiana Ampoiului (BECKER 2000, 70), dar cotele acestora sunt nesemnificative (sub 1 %). Oricum situația, din acest punct de vedere este mult diferită față de unele așezări din Moldova unde cotele moluștelor dar și ale peștilor sunt ridicate (HAIMOVICI 1979, 14-15). Chiar dacă nu se reflectă prin prisma materialului arheozoologic, probabil că pescuitul, în funcție de mediul în care erau amplasate așezările, era practicat de comunitățile culturii Coțofeni din Transilvania, dar cu siguranță valoarea economică a acestuia era foarte scăzută.

Siturile aparținând culturii Coțofeni de pe teritoriul Transilvaniei au ca specii predominante, din punct de vedere ecologic speciile de pădure (fig. 7). Acestea ating cel mai ridicat procentaj la Cicău (GEOROCEANU, LISOVSCHI-CHELĂȘANU, GEOROCEANU 1978, 274), de aproape 21 %. La Ghida (HAIMOVICI 1994, 404) există egalitate procentuală între speciile de pădure și cele de lizieră. La Tărtăria predomină animalele de pădure, în care a fost inclusă și pisica sălbatică, dar există, totodată și specii caracteristice spațiilor deschise – iepurele. La Livezile (BECKER 2000, 70) majoritare sunt mamiferele de lizieră, de asemenea au fost identificate, la fel ca și la Poiana Ampoiului (BECKER 2000, 75), specii eurioece, de pildă bursuc, vulpe.

https://biblioteca-digitala.ro

LITERATURĂ

ANDRIȚOIU 1992 — I. Andrițoiu, Civilizația tracilor în sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului, BiblThrac II, București, 1992.

BECKER 2000 — Cornelia Becker, Subsistenzstrategien während der frühen Metallzeit im zentralkarpatischen Raum-neue archäozoologische Daten zur Coțofeni- und Monteoru Kultur, PZ 75, 63-92.

BÖKÖNYI 1959 — S. Bökönyi, Die frühalluviale Wirbeltierfauna Ungarns (vom Neolithikum bis zur La Tène Zeit), ActaArchHung XI, 1959, 39-102.

BÖKÖNYI 1974 — S. Bökönyi, History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe, Budapest, 1974.

BÖKÖNYI 1989-1990 — S. Bökönyi, Prehistoric Animal remains from Bubanj - Hum at Niš, Starinar XL-XLI, 1989-1990, 89-93.

CHIDIOȘAN 1980 — N. Chidioșan, Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida, Oradea, 1980.

CIUGUDEAN 2000 — H. Ciugudean, Eneoliticul final în Transilvania și Banat. Cultura Coțofeni, BiblBanatica 26, Timișoara, 2000.

COMȘA 1989 — E. Comșa, Creșterea animalelor domestice în cursul perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului pe teritoriul României, Hierasus VII-VIII, 1989, 81-90.

EL SUSI 1983 — Georgeta El Susi, Analiza faunistică a materialului din așezarea Coțofeni de la Bocșa – „Colțan" (jud. Caraș-Severin), ActaMN XX, 1983, 859-865.

EL SUSI 1996 — Georgeta El Susi, Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î.Ch. – I d.Ch., BiblBanatica 3, Timișoara, 1996.

EL SUSI 1997 — Georgeta El Susi, Analiza resturilor faunistice din așezarea de la Livezile – „Baia", în H. Ciugudean, Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania, BiblMusApulensis VII, Alba-Iulia, 1997, 45-64.

GEOROCEANU, LISOVSCHI-CHELĂȘANU, GEOROCEANU 1978 — P. Georoceanu, C. Lisovschi-Chelășanu, M. Georoceanu, Cercetări asupra faunei din așezarea Cicău – „Săliște", ActaMN XV, 1978, 273-286.

GHINEA 2002 — D. Ghinea, Enciclopedia geografică a României (ed. a III-a), București, 2002.

HAIMOVICI 1974 — S. Haimovici, Notă privind resturile faunistice descoperite în așezarea de tip Folțești de la Stoicani (jud. Galați), SCIVA 25, 1974, 99-102.

HAIMOVICI, POPESCU 1978 — S. Haimovici, C. Popescu, Studiul resturilor faunistice descoperite în așezarea de la Horodiștea, aparținând perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului, Hierasus 1978, 113-120.

https://biblioteca-digitala.ro

HAIMOVICI 1979 — S. Haimovici, Caracteristicile paleofaunei din așezările perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului din Moldova, SCIVA 30, 1979, 11-20.

HAIMOVICI 1987-1989 — S. Haimovici, Studiul materialului paleofaunistic găsit în groapa nr. 7 din așezarea cucuteniană de la Dumești (jud. Vaslui), ActaMoldMeridionalis IX-XI, 1987-1989, 83-89.

HAIMOVICI 1994 — S. Haimovici, Notă privind materialul arheozoologic de cultură Coțofeni găsit în apropierea satului Ghida (La Țigănuș), județul Bihor, Crisia XXIV, 1994, 401-404.

HAIMOVICI 1998 — S. Haimovici, Unele probleme arheozoologice privind aspectul cultural Stoïcani – Aldeni din sud-estul României, în CercIst S.N. XVII/1, 1998, 283-287.

HAIMOVICI 2001 — S. Haimovici, Contribuția arheozoologiei la reconstituirea istoriei din neolitic până la epoca romană, în Istoria Românilor, vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate, București, 2001, 35-40.

HRIȘCU 1995 — Carmen Hrișcu, Șantierul arheologic Cârniceni (județul Iași). Analiza arheozoologică, CercArhAriaNTracă I, 1995, 79-80.

HRIȘCU, HAIMOVICI 1997 — Carmen Hrișcu, S. Haimovici, Animal husbandry and hunting in the transition period from Cooper Age to the Bronze Age in the Eastern area of Romania, în The Tracian world at the Crossroads of Civilizations, I, București, 1997, 642-651.

LAZĂR 1995 — V. Lazăr, Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu-Mureș, 1995.

NECRASOV, HAIMOVICI 1963 — Olga Necrasov, S. Haimovici, Contribution á l' étude des cervidés subfossiles et de leur distribution géographique au néolithique en Roumanie, Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza Iași, II, a, IX, 1, 131-146.

ROMAN 1976 — P. Roman, Cultura Coțofeni în România, București, 1976.

URSULESCU 2002 — N. Ursulescu, Începuturile istoriei pe teritoriul României (ediția a II-a), Iași, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

FAUNA OF THE COȚOFENI CULTURE FROM TRANSYLVANIA

(Abstract)

The sites presented and the remains determined from each site (in parenthesis) are: Șincai (178 remains); Tărtăria (103 remains); Ghida (57 remains determined by S. Haimovici); Poiana Ampoiului (1717 remains determined by C. Becker); Livezile (790 remains determined by C. Becker); Cicău (63 remains determined by P. Georoceanu, C. Lisovschi); Țebea (29 remains determined by P. Georoceanu); Boiu (31 remains determined by P. Georoceanu).

The studies certify important economic differences between different communities of the Coțofeni Culture (the transition period between Eneolithic and the Bronze Age). Hunting was more or less important in the sites from Transylvania, the highest numbers of the wild mammals being registered at Cicău (21%) and Ghida (29.39%). In a series of placements, the primordial place in animal husbandry was held by the domestic bovine, and in others, by the caprovines. The predominance of the swine was not registered in any placement. In Transylvania at Tărtăria, Șincai, Ghida and Cicău, the cattle held the economic predominance, varying between 50-55%, and were followed either by the caprovines (Șincai) or by the domestic swine (Tărtăria). In opposition, a series of Transylvanian sites had as a main occupation rising caprovines. Thus, at Livezile, the sheep/goat reached 74.3%, at Țebea and Boiu they exceeded 60% and at Poiana Ampoiului it was registered 54%. The domestic horse, which became more abundant in this period compared to the Eneolithic, was accentuated in Transylvania at Șincai, Poiana Ampoiului and Cicău, the latter registering an important percentage of 12.9%. While in some sites the red deer was mostly hunted, in others they hunted either the aurochs, or the wild boar or even the roe deer. A reduced economic importance had, on the Transylvanian territory, hunting (catching) wild birds and mollusk picking.

The presence of the wild species from the "forest" in a relatively high percentage, in almost all the studied sites, proves that the living area of these species was, at the beginning of Holocene, much more extended than it is today.

LIST OF FIGURES:

Fig. 1. The ratio between domestic and wild mammals (%) in Coțofeni sites from Transilvania.

Fig. 2. The proportion of the main domestic mammals in sites from the transition period between the Eneolithic and the Bronze Age.

Fig. 3. The distribution of the *Bos taurus* individuals on age categories in Coțofeni sites from Transilvania.

Fig. 4. The distribution of the *Ovis / Capra* individuals on age categories in Coțofeni sites from Transilvania.

Fig. 5. The distribution of the *Sus scrofa domesticus* individuals on age categories in Coțofeni sites from Transilvania.

Fig. 6. The proportion of the main wild mammals in sites from the transition period between the Eneolithic and the Bronze Age.

Fig. 7. The distribution of the mammals from an ecologic point of view in Coțofeni sites from Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro

UN SCEPTRU DE OS RECENT DESCOPERIT LA ORADEA – SALCA "FABRICA DE BERE"

Gruia Traian Fazecaș

Descoperirile arheologice întâmplătoare sau sistematice, efectuate pe parcursul secolului XX, au demonstrat că în partea de sud-est a municipiului Oradea există un mare complex de așezări și necropole umane. Ca perioadă de timp aceste descoperiri acoperă intervalul ce începe din neolitic și se încheie în secolul al XV-lea.

În urma începerii lucrărilor de construcție a centrului comercial Plaza în zona cartierului Nufărul din Oradea, pe platoul Salca[1] au demarat lucrările de supraveghere arheologică. Cu această ocazie, la fața locului s-a deplasat o echipă de cercetători de la secțiile de istorie și științele naturii ale Muzeului Țării Crișurilor, Oradea[2].

Zona ocupată de fosta fabrică de bere se situează pe partea stângă a șoselei Oradea – Beiuș. Situl este poziționat între următoarele coordonate geografice: 47°02'080" - 47°02'161" latitudine nordică și 21°56'836"- 21°57'049" longitudine estică[3]. Teoretic acest areal este o prelungire a sitului Salca "Gheţărie" sau Salca II[4], situat pe prima terasă a Crișului Repede, care se află la cca 800 m nord. În vechime albia acestuia se situa, după toate probabilitățile, la poalele terasei actuale (vezi Pl. I/1).

Deoarece în acest punct urma să fie ridicat un mare complex comercial care ar fi compromis definitiv cercetarea arheologică, a fost demarată o campanie de cercetări arheologice de salvare.

Dată fiind situația deja înaintată a lucrărilor de construcție în momentul demarării săpăturii de salvare, am fost nevoiți sa ne adaptăm la situația din teren. Au fost executate 3 secțiuni cu dimensiunea de 10 x 1,5 m și 12 casete de 5 x 5 m. Piesa care face obiectul acestui studiu a fost descoperită în caseta C6 (Pl. II/8), la taluzarea profilului estic, la adâncimea de –0,35 m într-un nivel de moloz rezultat din timpul lucrărilor de construcție făcute la vechea fabrică de bere. Sub acest nivel deranjat a fost surprinsă o locuință aparținând culturii Tiszapolgár (vezi Pl. I/2).

Piesa (nr. inv. 19497), în forma care s-a păstrat, are o lungime de 9,3 cm și un diametru de 3,7 cm. Nu putem să știm dimensiunea exactă a piesei, însă deoarece s-a rupt în antichitate în zona perforației făcute pentru mânerul piesei, putem estima o lungime a sceptrului de cca 17 cm. Găurile de înmănușare au o formă rectangulară cu lățimi de 1,4, respectiv 1,8 cm. În capătul părții rămase

---

[1] Platoul Salca este cel mai important sit preistoric aflat în raza localității Oradea. Acest sit a fost intens cercetat și este cunoscut în literatura de specialitate încă de la începutul secolului al XX-lea. Pentru o bibliografie exhaustivă legată de cercetarea sitului vezi Bulzan, Ghemiș, Fazecaș 2000, 81, nota 2.

[2] Colectivul de cercetare a sitului a fost compus din arheologii Sorin Bulzan, Gruia Fazecaș, Attila Lakatos, Călin Ghemiș și naturaliștii Radu Huza, Erika Posmoșanu și Zoltán Czier. Săpăturile arheologice s-au desfășurat în perioada decembrie 1999 – februarie 2000.

[3] Date obținute cu aparat GPS Garmin II Plus.

[4] Practic reprezintă unul și același sit – așa cum indică situația stratigrafică – doar toponimia fiind diferită.

https://biblioteca-digitala.ro

întreagă se observă introducerea forțată a unui fragment osos în canalul medular (vezi Pl. II/2). În jurul acestei aschii de os sunt patru impresiuni circulare în spuma medulară grupate câte două, având diametrul cuprins între 0,3-0,5 cm (vezi Pl. II/3, 5). Datorită modului în care se prezintă piesa – puternic șlefuită – nu ne putem pronunța dacă aceasta a fost realizată dintr-un fragment de corn sau os[5].

Capătul păstrat întreg a fost ornamentat cu o bandă alcătuită din două registre suprapuse, de triunghiuri hașurate realizate în tehnica inciziei delimitate de trei linii incizate pe tot diametrul piesei (Pl. II/4). Triunghiurile sunt orientate cu vârful către capătul piesei. Registrul superior este alcătuit din șase triunghiuri, iar cel inferior din șapte. Se poate observa că nu s-a acordat o atenție deosebită în ceea ce privește modul de realizare a decorului: liniile care delimitează registrele sunt vălurite, rezultând din acest motiv triunghiuri cu dimensiuni diferite, iar incizia mediană nici măcar nu alcătuiește un cerc (locul de începere a inciziei și de terminare a acesteia fiind la o distanță de 0,3 cm.). De asemenea, hașurile din interiorul triunghiurilor, deși relativ paralele, nu sunt toate orientate în aceeași direcție.

În ceea ce privește modalitatea tehnică de realizare a acestei piese, credem că ea a fost perforată cu un strung de mână vertical care avea un vârf ascuțit din piatră (cremene, obsidian sau silex) sau din bronz. Ornamentul credem că a fost realizat de asemenea cu un instrument asemănător[6].

Deoarece contextul stratigrafic în care piesa a fost descoperită nu ne permite o încadrare cronologică sau culturală exactă, iar în nivelul de moloz în care a fost descoperită piesa nu au fost găsite alte materiale arheologice, vom încerca să deducem atribuirea cronologică a piesei. Nivelul de dărâmătură în care a fost descoperită piesa suprapune o locuința Tiszapolgár. Pe terasa Salca au mai fost descoperite materiale arheologice aparținând epocii bronzului. Piesa fiind descoperită în mediul culturii Otomani, am putea fi tentați să o atribuim acestei culturi, însă piese de acest tip nu au mai fost descoperite în aria culturii Otomani până în prezent. Cea mai apropiată analogie pentru această piesă o găsim la Lancrăm, unde a fost descoperit un sceptru din corn aparținând culturii Wietenberg[7].

Nici decorul nu ne ajută prea mult în ceea ce privește atribuirea culturală și nici măcar temporală a acestui sceptru. În ceea ce privește decorul reprezentând registre de triunghiuri hașurate în interior cu linii oblice și paralele cu una dintre laturi pe parcursul bronzului mijlociu, amintim că acesta se regăsește în repertoriul ornamenticii ceramicii culturii Wietenberg[8], fiind de asemenea întâlnit în mediul culturii Otomani[9] sau Monteoru[10], Costișa[11], Gârla Mare[12], Madarovce și Hatvan[13]. În

[5] Totuși se pare că este vorba de un fragment de diafiză aparținând unui bovideu de talie mijlocie, dar de asemenea nu se poate preciza dacă aparținea unei specii sălbatice său domestice. Informație amabilă Zoltán Czier.
[6] Chidioșan 1984, 29 – 30.
[7] Aldea 1971, 25 – 33.
[8] Chidioșan 1980, 56.
[9] Popescu 1956, 94, Fig. 74/1; Bader 1978, pl. XVII/16, 28, XIX/4, XXIV/6, XXVI/1.
[10] Oancea 1976, 203, Fig. 11/4, 13/4, 14/2; Chidioșan 1980, 57
[11] Vulpe 1961, fig. 3/5, 4/4, 5/2, 5, 6, 6/a,b, 7/1 – 7, 11, 12, 8/1, 2, 4, 6, 8.
[12] Dumitrescu 1961, Pl. CLI/233, 28, 297.
[13] Chidioșan 1980, 57.

https://biblioteca-digitala.ro

mediul culturii Wietenberg acest ornament este des întâlnit în nivelurile 2 – 3 de la Derșida[14] sau în stațiunea de la Oarța de Sus "Ghiile Botii"[15], aparținând fazei Wietenberg II, fază care reprezintă prima etapă a bronzului mijlociu din bazinul dunărean și care este contemporan cu descoperirile aparținând orizontului Apa-Hajdúsámson[16]. De asemenea în mediul culturii Otomani, acest ornament apare la un orizont contemporan cu Wietenberg II[17]. Și în mediul culturii Lausitze (Bz. D–Ha B) se întâlnește acest ornament pe ceramică cu predilecție în ultima sa etapă de dezvoltare (III a-c)[18] și în mediul culturii Knovíz[19]. Tot pe ceramică acest decor este reprezentat pe statueta de lut de la Dupljaja (Serbia)[20]. De asemenea unele care miniaturale de lut au fost ornamentate cu acest decor (Sălacea, Vărșand, Derșida)[21] sau altărașe aparținând culturii Wietenberg[22].

În ceea ce privește ornamentul triunghiului hașurat dispus în registru reprezentat pe piese din bronz aparținând epocii bronzului și începutul primei vârste a fierului (Ha A_2–B_1) îl întâlnim pe spade (Apa[23], Livada[24], Oradea[25], Zsújta[26], Komiatna[27], Egereske[28], Liptó (Liptau) - Szent - Márton[29], Nagydém[30], Vaja[31], Zajta[32], "Ungaria"[33] ori cele din "Transilvania", Odorheiu Secuiesc, Bistrița, Hida, Șimleu Silvaniei și Vadu Crișului[34], Diosig[35], Stoboru[36], Gudja, Velikaja Began, Negrovo[37], Spišská Belá[38] și chiar până la Rørby în Danemarca[39]), pe pumnale (Barca, Bracovce, Garica, Kvitovice, Hernádkak[40]), pe topoare ("Ungaria"[41], Hostice[42], Mezőberény[43], "Ungaria"[44],

[14] Chidioșan 1980, 56, 72 și 75, Pl. 21/5, 35/23 - 24.
[15] Este vorba de vasele din gropile 1, 2, 7 și 16. Kacsó 1987, Abb. 27/3; idem 1998, 256 – 258, Abb. 2, 3, 6/1, 6/2.
[16] Chidioșan 1980, 72 – 77; Kacsó 1998, 259.
[17] Ordentlich 1978, 45; Pl. XVII/16, 18, 20, 21, XIX/2 - 4, 10, XXIV/14, XXVI/1.
[18] Bouzek 2001, Abb. 2/ 17, 21, 24, 26.
[19] Jiráň 2001, Abb. 1/8, 14, 2/17, 19, 20.
[20] Hänsel 1997, 84, Abb. 2; Novotná 2001, 368, Abb. 3
[21] Ordentlich, Chidioșan 1975, 28, 31, Pl. I, Pl. VII/1; Chidioșan 1980, 46, Pl. 25/ 3- 5.
[22] Chidioșan 1980, 48, Pl. 26/5, 8.
[23] Alexandrescu 1966, 123, 170, Taf. III.2; Bader 1991, 38sq, Taf. 5/25, 6/26, 7/26.
[24] Alexandrescu 1966, 123-126, 170, Taf. III.3; Bader 1991, 31–33, Taf. 6/28, 7/27.
[25] Bader 1991, 38sq, Taf. 6/27, 7/27.
[26] Hampel 1886, CI/1, 2, 4, 5, CII/2, 3a.
[27] Hampel 1892, CLXVIII/2-5, CLXIX/4, 13-15, CLXX/9-12, .
[28] Hampel 1892, CLXXI/5
[29] Hampel 1892, CLXXVI/1a, 4.
[30] Hampel 1896, CXCV/12b, 13b.
[31] Hampel 1896, CXCVIII/3 - 4.
[32] Mozsolics 1967, Taf. 66.2, 66.4.
[33] Hampel 1886, XXV/3.
[34] Spadele de la Odorheiul Secuiesc, Bistrița, Hida și Șimleul Silvaniei aparțin tipului Liptau. Alexandrescu 1966, 126–128, 171, 174, Taf. VI.6, VI.7, VII.1, VIII.3, XII.4; Bader 1991, 138 – 130, 137sq, Taf. 32/318, 319, 320, 33/ 318, 319, 320; 34/322, 35/322, 330, 36/330.
[35] Bader 1991, 148, Taf. 48/359, 49/359.
[36] Bader 1991, 148, Taf. 44/351, 45/351.
[37] Primele două spade aparțin tipului Liptau și sunt încadrate în seria de depozite Lazy I (Ha A_1) iar cea de-a treia aparține orizontului Podgorjany I (Ha B_1). Kobal' 2000, 31 – 33, 80sq., 98, 89sq, Taf. 64B/1, 90B/1, 85/1.
[38] Vladár 1978, 75/51.
[39] Schauer 1985, 131, Abb. 6/1–2. Este vorba de două spade de ceremonie.
[40] Hundt 1970, Abb. 1/3, 2/2, 3, 4, 3/1.
[41] Hampel 1886, XXXII/5a, b.
[42] Mozsolics 1973, 139, Taf. 77/B6a.
[43] Mozsolics 1967, Taf. 68.1b.
[44] Mozsolics 1967, Taf. 64.1.

https://biblioteca-digitala.ro

Zajta[45], Pusztaszentkirály[46], Gepiu[47], Păuliș[48], Someșeni[49], Apa[50], Gaura[51], Săpânța[52], "comitatul Turda"[53], Tărian[54], "Turda"[55], Ighiel[56], Roșiori[57]), pe brățări (Bogata[58], Csabrendeki[59], Șpălnaca[60], Nyírbéltek[61], Felsődobsza[62], Valea lui Mihai[63], Tiszabecs[64], Áporka[65] și brățara unispiralică de aur de la Derecske[66]). Alte descoperiri le reprezintă acul discoidal descoperit în mormântul 270 (de femeie) de la Výèapy – Opatovce aparținând culturii Nitra[67], același tip de ac descoperit la Boržava[68], apărătoarele de braț de la Čomonin și Volovec[69] și falerele de la Lichternrade (Germania) aparținând culturii Aunjetitze (Bz A_1)[70] sau cea de la Heegermühle (Germania) datată la sfârșitul Ha A_2 – începutul Ha B_1[71], manșonul de bronz din "*Ungaria*"[72] ori pandantivii de aur de la Bodrogkeresztúr[73]. De asemenea, acest ornament se regăsește și în faza Ha C, așa cum este cazul, de exemplu, armurilor descoperite la Pommerkogel și Kröll – Schmiedkogel[74]. Am crezut de cuviință să ne referim cu predilecție la piese de bronz decorate cu acest ornament deoarece acestea denotă o anumită poziție a posesorului lor în societate la fel ca și în cazul sceptrului.

Acest ornament pe artefacte realizate din os aparținând epocii bronzului se regăsește pe psaliile de os de la Socodor (cultura Otomani) și Cheile Turzii (cultura Wietenberg), Floreni[75] și Murgeni[76] (cultura Noua). Având în vedere dimensiunile piesei, nu credem că aceasta ar putea aparține acestei categorii de piese.

Ca și în cazul încercării de atribuire culturală doar pe baza ornamentului, faptul că piesa se prezintă în stare fragmentară poate conduce la tot felul de considerații greșite. Cea mai bună

[45] Mozsolics 1967, Taf. 64.2.
[46] Mozsolics 1967, Taf. 61.3.
[47] Mozsolics 1967, Taf. 61.1.
[48] Vulpe 1970, 67sq., 293, Taf. 19/293.
[49] Vulpe 1970, 68, 298, Taf. 19/298.
[50] Vulpe 1970, 68, 299, Taf 20/299.
[51] Vulpe 1970, 68, 300 – 301, Taf. 20/300 - 301.
[52] Vulpe 1970, 68, 302, Taf. 20/302.
[53] Vulpe 1970, 71, 303, Taf. 21/303.
[54] Vulpe 1970, 71, 303a, Taf. 55/303a.
[55] Vulpe 1970, 72, 314, Taf. 21/314.
[56] Vulpe 1970, 72, 315 – 316, Taf. 22/315 - 316.
[57] Vulpe 1970, 72, 317.
[58] Hampel 1886, L/1.
[59] Hampel 1892, CXXXII/4.
[60] Hampel 1892, CXLIX/1, 4.
[61] Mozsolics 1973, Taf. 41/4.
[62] Mozsolics 1973, Taf. 47/16.
[63] Mozsolics 1973, Taf. 46/17.
[64] Mozsolics 1973, Taf. 53/4.
[65] Mozsolics 1973, Abb. 21/2.
[66] Mozsolics 1973, Taf. 81/1b.
[67] Točík 1979, 120 și Taf. XLVIII/12.
[68] Kobal' 2000, 66 și 76, Taf. 54B/1.
[69] Kobal' 2000, 29, 67 și 99sq, Taf. 10/5, 12/1. Aparțin orizontului de depozite Kriva (Bz C - D).
[70] Hänsel 1997a, 158sq.
[71] Hänsel, Hänsel 1997, 140sq.
[72] Hundt1970, 50 – 52, Abb. 5/1.
[73] Mozsolics 1973, Taf 87/1.
[74] Torbrügge 1992, 492, 502 sq., Abb. 71, 72.
[75] Boroffka 1998, 90sq., 94, Abb. 5/5, 6/1, 7.
[76] Coman, Rotaru 1976, 58, Fig. 5.4.

https://biblioteca-digitala.ro

analogie, din punct de vedere al formei, o reprezintă piesa de la Lancrăm (vezi Pl. II/7)[77]. În privința funcționalității acestei piese considerăm, așa cum s-a afirmat anterior în literatura de specialitate, că aceasta servea ca simbol de prestigiu al posesorului acestei piese fiind încorporată în termenul de "sceptru"[78]. De asemenea piesa ar putea fi interpretată ca topor ritual, așa cum este cazul celor descoperite în Danemarca și Germania[79] ori ca mâner al unui instrument, cum este de exemplu mânerul din os decorat al unui pieptene medieval timpuriu descoperit la Cantebury[80].

Totuși, considerăm că piesa pe care o avem în vedere reprezintă un simbol, un semn de prestigiu de tipul celui de la Lancrăm, aparținând fie culturii Wietenberg, care ar fi putut să ajungă la Oradea – Salca "Fabrica de bere" în urma unor schimburi (sunt binecunoscute relațiile de schimb între cele două culturi), fie culturii Otomani.

LITERATURĂ

Aldea 1971 — I. Al. Aldea, Un sceptru de os din așezarea Wietenberg de la Lancrăm (jud. Alba), Apulum 11, 1971, 25–33.

Alexandrescu 1966 — Alexandrina D. Alexandrescu, Die Bronzeschwerter aus Rumänien, Dacia N.S. X, 1966, 117–189.

Bader 1991 — T. Bader, Die Schwerter in Rumänien, PBF IV, 8, Stuttgart, 1991.

Boroffka 1998 — N. Boroffka, Bronze- und früheisenzeitliche Geweihtrensenknebel aus Rumänien und ihre Beziehungen, Eurasia Antiqua 4, 1998, 81–135.

Bouzek 2001 — J. Bouzek, Die Kunststilentwicklung während der Urnenfelder- und Hallstattzeit, în Gediga, Mierzwiński, Piotrowski (Hrsg.) 2001, 111–118.

Chidioșan 1980 — N. Chidioșan, Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida, Oradea, 1980.

Chidioșan 1984 — N. Chidioșan, Prelucrarea osului în așezările culturii Otomani din nord-vestul României, Crisia 14, 1984, 27–52.

Coman, Rotaru 1976 — G. Coman, M. Rotaru, Obiecte din lut, piatră și os descoperite în județul Vaslui, MemAnt VI – VIII, 1974–1976, 57–63.

Dumitrescu 1961 — Vl. Dumitrescu, Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna, București, 1961.

[77] Aldea 1971; Rișcuța 1995, 58–59. Însă nici pentru această piesă nu s-au găsit analogii pe plan tipologic.

[78] În cadrul sesiunii omagiale prilejuite de aniversarea a 100 de ani a Muzeului din Baia Mare, unde a fost prezentată această piesă, dr. Al. V. Matei a sugerat că fragmentul de piesă ar putea proveni de la un instrument muzical de suflat de tip fluier. Nu exclud această ipoteză, având în vedere și literatura privitoare la acest gen de instrument (de ex. Staššíková – Štukovská 1981).

[79] Jockenhövel, Knoche 2001, 148 – 150, Abb. 26.

[80] Schulze-Dörrlamm 2002, 323, Abb. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

Gediga, Mierzwiński, Piotrowski 2001 — B. Gediga, A. Mierzwiński, W. Piotrowski (Hrsg.), Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej [Die Kunst der Bronzezeit und der Früh Eisenzeit in Mitteleuropa], Wroc³aw – Biskupin, 2001.

Hampel 1886, 1892, 1896 — J. Hampel, A bronzkor emlékei Magyarhonban, I-III, Budapest, 1886, 1892, 1896.

Hänsel, Hänsel 1997 — Alix Hänsel, B. Hänsel, Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas, Berlin, 1997.

Hänsel 1997 — Alix Hänsel, Das metallene Tafelgeschirr im Opfer, în Hänsel, Hänsel 1997, 83–86.

Hundt 1970 — H.-J. Hundt, Verzierte Dolche der Otomani-Kultur, JahrbuchRGZM 17, 1970, 35–55.

Jiráň 2001 — L. Jiráň, Symbol und Schema bildliche Bestimmungsmittel in der jüngeren Vorgeschichte, în Gediga, Mierzwiński, Piotrowski (Hrsg.) 2001, 43–58.

Jockenhövel, Knoche 2001 — A. Jockenhövel, B. Knoche, Zu den bronzezeitlichen Wurzeln des alteisenzeitlichen Hirschbildes, în Gediga, Mierzwiński, Piotrowski (Hrsg.) 2001, 119–171.

Kacsó 1987 — C. Kacsó, Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suciu de Sus-Kultur, Dacia N.S. 31, 1987, 51–75.

Kacsó 1998 — C. Kacsó, Eine Sonderform der Wietenberg-Keramik: die geschlitzte Tonröhre, în H. Ciugudean, Fl. Gogâltan (eds.), The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Symposium in Alba Iulia, 24-28 September 1997, Alba Iulia, BiblMusApulensis 8, 1998, 255–266.

Kobal' 2000 — J. V. Kobal', Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine), PBF XX, 4, Stuttgart, 2000.

Mozsolics 1967 — Amalia Mozsolics, Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdusámson und Kosziderpadlas, Budapest, 1967.

Mozsolics 1973 — Amalia Mozsolics, Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi, Budapest, 1973.

Novotná 2001 — Mária Novotná, Symbole vom Rad und Sonne in der Kunst der Bronzezeit, în Gediga, Mierzwiński, Piotrowski (Hrsg.) 2001, 364–375.

Oancea 1976 — Al. Oancea, Unele observații cu privire la fazele finale ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Cîrlomănești, județul Buzău, CercArh 4, 1976, 191–237.

Ordentlich, Chidioșan 1975 — I. Ordentlich, N. Chidioșan, Cărucioare miniatură din lut aparținând culturii Otomani (epoca bronzului) de pe teritoriul României, Crisia V, 1975, 27–44.

https://biblioteca-digitala.ro

Popescu 1956 — D. Popescu, Cercetări arheologice în Transilvania. II Săpăturile de la Vărșand, Materiale II, 1956, 89–152.

Rișcuța 1995 — C. Rișcuța, Obiectele din os și corn în cultura Wietenberg, BCȘS 1, 1995, 53–60.

Schauer 1985 — P. Schauer, Spuren orientalischen und ägäischen Einflusses im bronzezeitlichen Nordischen Kreis, JahrbuchRGZM 32, 1985, 123–195.

Schulze-Dörrlamm 2002 — Mechtild Schulze-Dörrlamm, Der rekonstruierte Beinkasten von Essen - Werden, JahrbuchRGZM 49, 2002, 281–363.

Staššíková – Štukovská 1981 — Danica Staššíková – Štukovská, K problematike stredoeurópskych aerofónov 7.–13. storočia, SlovArch XXIX, 1981, 393–424.

Točík 1979 — A Točík, Výčapy – Opatovce a ïalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhazápasnom Slovensku, Nitra, 1979.

Torbrügge 1992 — W. Torbrügge, Die frühe Hallstattzeit (Ha C) in chronologischen Ansichten und notwendige Randbemerkungen. Teil II: Der sogenannte östliche Hallstattkreis, JahrbuchRGZM 39, 1992, 425–614.

Vladár 1978 — J. Vladár, Umenie dávnovekéko Spiša [Die Kunst der vorzeitlichen Zips], Bratislava, 1978.

Вулпє 1961 — A Вулпє, К ворросу о рериодизации бронзового века в Молдове, Dacia N.S. V, 1961, 105–122.

Vulpe 1970 — A. Vulpe, Die Äxte und Beile in Rumänien I, PBF IX, 2, München, 1970.

ONE NEW BONE SCEPTRE FROM ORADEA – SALCA "FABRICA DE BERE"
(Abstract)

The piece which is the object of this paper was unearthed in the 2002 / 2003 winter, during on a rescue excavation at the site Oradea – Salca "*Fabrica de bere*" (="*Ale factory*"). This site is the largest, well known and most interesting archaeological site in the Oradea city area. First result of the excavation done here was published in 1904. The discoveries till present cover a period of time from Early Neolithic to XVth century. In fact this site "*Ale factory*" is a part of all ready well known site Salca II or Salca "Gheţărie" (note 1).

We can't determine the original size of the piece (even we presume a length of ca. 17 cm.) but in the present those are: 9,3 cm. length and 3,7 cm diameter. The rectangular handle holes have 1,4 and 1,8 cm width. Also we can not determine from which animal species the piece was made, it might be from a bovine. The incised ornament display in two registers shaded triangles. In first row there are six and in the second row there are seven triangles.

https://biblioteca-digitala.ro

The artefact was not found in complex or in clear stratigraphic context. In this way, I try to connect this discovery with something similar.

The ornament is not useful to determine neither the cultural affiliation nor even the Age when this piece was in use. This kind of ornament is largely used on Bronze Age Otomani, Wietenberg, Monteoru, Costișa, Gârla Mare, Hatvan, Madarovce, Lausitze or Knovíz culture pottery (notes 9 – 13, 18 - 19). In Wietenberg area this ornament is specific for Wietenberg II phase, the same in Otomani area and Apa – Hajdúsámson horizont (notes 14 - 17). Also we meet this ornament on clay statuette from Dupljaja or on wagon clay models or miniatures altars (note 20).

On metal pieces from Bronze Age and Early Iron Age (Ha A_2–B_1) we find this ornament on swords - Apa, Livada, Zsújtai, Komiatna, Egereske, Liptó - Szent - Márton, Nagydém, Vaja, Zajta, "Hungary", "Transylvania", Odorheiu Secuiesc, Bistrița, Hida, Vadu Crișului, Spišská Belá, Rørby - (notes 24 - 40), on daggers - Barca, Bracovce, Garica, Kvitovice, Hernádkak (note 41), on axes - "Hungary", Hostice, Mezőberény, Zajta, Pusztaszentkirály, Gepiu, Păuliș, Someșeni, Apa, Gaura, Săpânța, "Turda county", Tărian, "Turda", Ighiel, Roșiori (note 42 - 58), on bracelets - Bogata, Csabrendeki, Șpălnaca, Nyírbéltek, Felsődobsza, Valea lui Mihai, Tiszabecs, Áporka, Derecske (notes 59 - 67). Another metal pieces with this ornament are the pin from female grave 270 from Výèapy – Opatovce of Nitra culture (note 68) and *phalerae* from Lichternrade belonging to Unitece culture (note 71) or that from Heegermühle (Ha A_2–beginning Ha B_1) (note 72), the muff from "*Hungary*" (note 73) or gold pendants from Bodrogkeresztúr (note 74). As well this ornament is present in Ha C phase - the armours from Pommerkogel and Kröll–Schmiedkogel (note 75). I emphasised on metal artefacts because, like in case of the bone sceptre, those are in a way the reflection of the owner and his status in society – a higher one.

On bones artefacts this ornament is found on horse bit dowells of Otomani, Wietenberg and Noua cultures, but the size of the piece from Oradea don't allow us to consider a similar utility (notes 76-77).

As in the case of the ornament, because in present the piece is fragmented we can have wrong conclusions. The closest analogy is the sceptre found at Lancrăm (Pl. II/7, note 78). Is not exactly clear the functionality of this piece but we presume that it was a sign of prestige. The piece was a product of Wietenberg or Otomani Middle Bronze Age.

LIST OF PLATES

Pl. I. 1. South area of Oradea city and the archaeological sites on the Salca terrace. 2. Commercial complex plan and the place of archaeological investigated surfaces.

Pl. II. 1-3. Bone sceptre pictures (not on scale). 4. Spread artefact drawing (on scale). 5-6. Inferior end and front view of the artefact (on scale). 7. Bone sceptre from Lancrăm. 8. View to the est profile of C6 surface.

https://biblioteca-digitala.ro

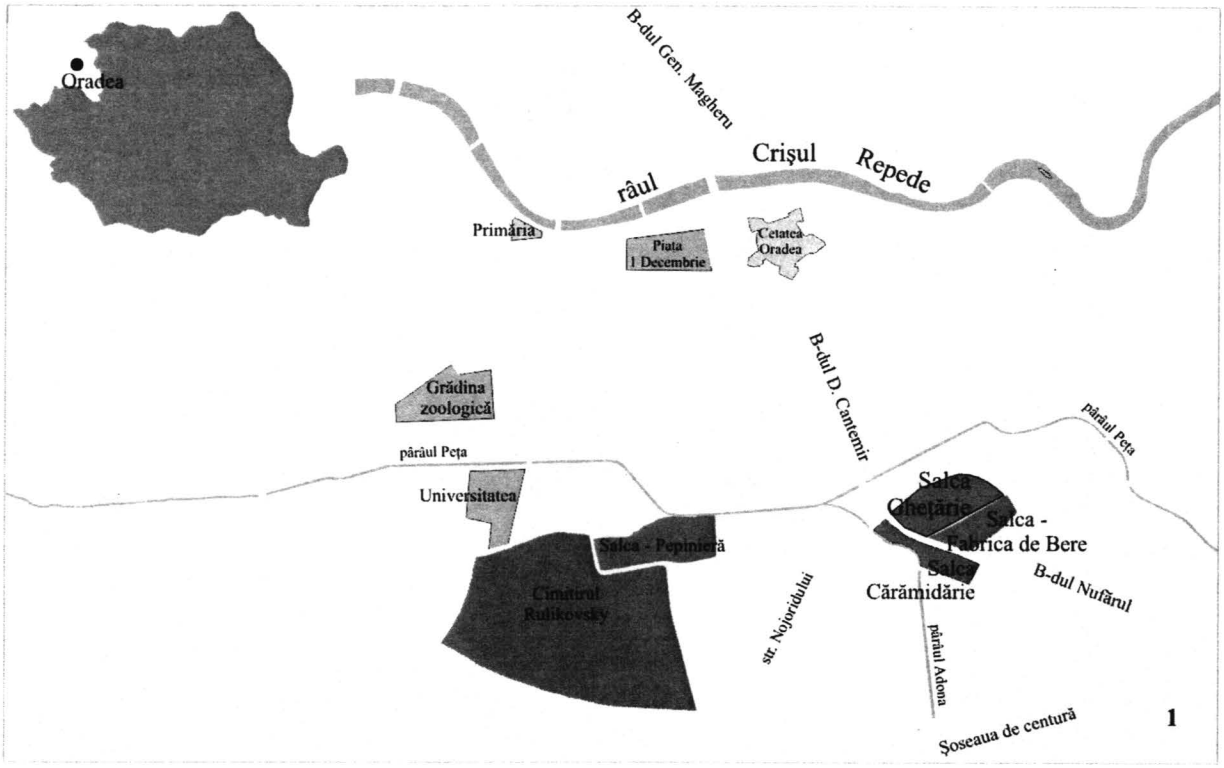

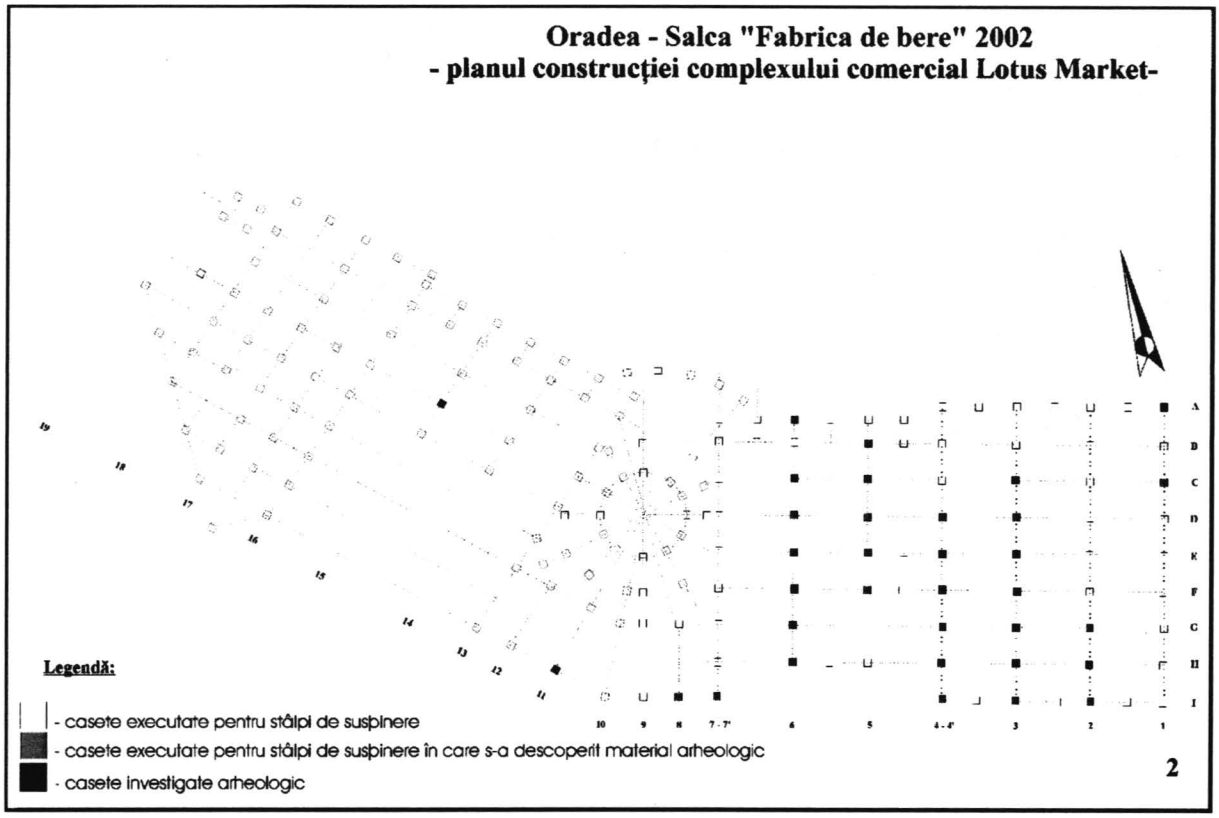

Pl. I. 1. Zona sudică a orașului Oradea și siturile de pe terasa Salca 2 – Planul construcției complexului comercial și amplasarea casetelor investigate arheologic.

https://biblioteca-digitala.ro

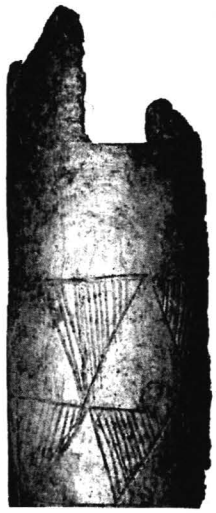
1

2

3

0 5 cm.

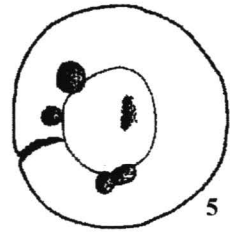
5

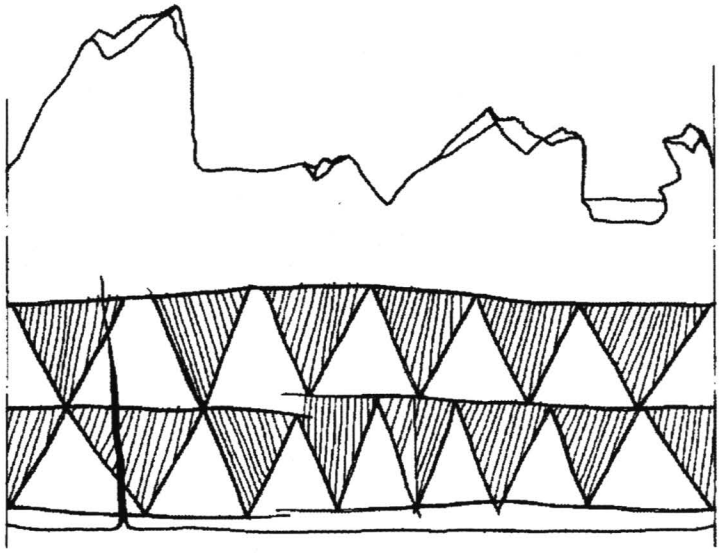
4

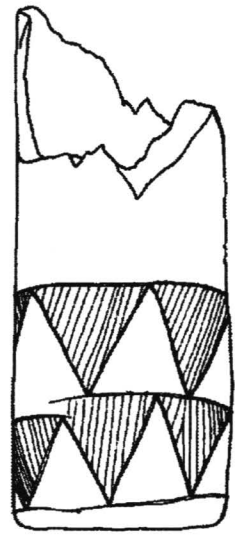
6

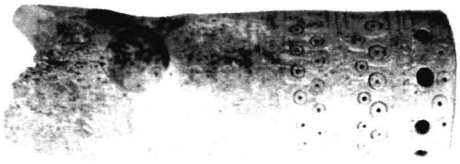

0 5 cm.

7

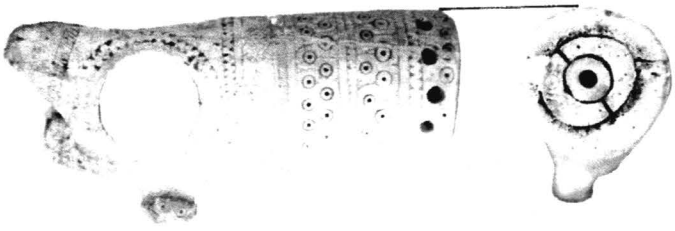

8

Pl. II. 1–3. Poze ale sceptrului de os (fără scară). 4. Desenul desfășurat al piesei (la scară). 5–6. Capătul inferior și vedere frontală a piesei (la scară). 7. Sceptrul de os de la Lancrăm. 8. Vedere a profilului estic al casetei C6.

https://biblioteca-digitala.ro

THE CIOMORTAN GROUP IN THE LIGHT OF NEW RESEARCHES

Valeriu Cavruc

Even though the Ciomortan cultural group has been defined about forty years ago, it is still insufficiently known. As yet, only the eponymous *Păuleni-Ciomortan*[1] settlement is systematically researched. Besides, there are several isolated evidence in south-eastern Transylvania, which just presumptive can be attributed to this group: some potsherds from *Sântionlunca* (SZÉKELY 1997, 82), the grave from *Poian* (SZÉKELY 1997, 80); the amphora from *Peteni* (SZÉKELY 1997, 80); one potsherd from *Turia* (SZÉKELY 1988, 159, Pl. IV, 6); a part of the Middle Bronze Age pottery from *Zoltan* (CAVRUC 2001, 76, fig. 15; 77, fig. 16, 6-7); several potsherds from *Rotbav* (FLORESCU 1991, 187, fig. 15, 4-5); the two-handled mug from *Brașov* (PROX 1940, Taf. VI, 82). That is why, it is difficult to comprehend whether this group covered the whole south-eastern Transylvania, or we deal just with a sporadic presence of its manifestations in the area.

The incomplete and selective publication of the research results caused a vague image of this group. Not even the taxonomical status of this group was defined clearly. In spite of the numerous references upon the noteworthy similarities between the Ciomortan and Costișa groups (SZÉKELY 1971, 392; SZÉKELY 1970, 74; LÁSZLÓ 1994, 303; VULPE 1995, 164), the relationship between them was not clarified. Since at the *Păuleni-Ciomortan* settlement the Ciomortan and Wietenberg type evidence was found together out of sure stratigraphical context, no chronological and cultural relationships between them were clearly determined. In these conditions, the Ciomortan group was interpreted in different ways. At the beginning it was presented as a local aspect of the Monteoru culture (NESTOR 1960, 103). Then some people considered it as an independent unit (SZÉKELY 1970; ZAHARIA 1995, 152-153), while others tended to consider it as a part of the Costișa culture (CAVRUC & 2001; VULPE 2001, 254; CAVRUC 2002, 89). It was also considered as a 'local aspect of the archaic phase of the Wietenberg culture' (CHIDIOȘAN 1980, 85).

In the last years, researches in some Early and Middle Bronze Age sites from south-eastern Transylvania: at *Păuleni-Ciomortan* (CAVRUC 1999; CAVRUC 2000; CAVRUC & 2000; CAVRUC & 2000 a; ROTEA 2000; COSTIȘA 2001; CAVRUC 2001; CAVRUC & 2001 a; CAVRUCia & 2002) and at *Zoltan* (CAVRUC &1997; CAVRUC 1997), as well as in central-western Moldavia: at *Silișteа* (BOLOHAN 2001; BOLOHAN & 2004), *Costișa* (POPESCU & 2004) and *Lunca* (DUMITROAIA 2000) were carried out. At the same time, new publications dealing with various aspects of the final stage of the Early Bronze Age and the beginning of the Middle

[1] The site was called in literature in different ways: *Păuleni, Șoimeni, Ciomortan*. The latter denomination was used most frequently. In fact, the site is placed on the land belonging to the *Păuleni-Ciuc* village, but it is situated closer to the *Șoimeni* village, which in Hungarian is called *Csomortán*. Literarly, the *Ciomortan* topomym does not exist, it is just the Zoltán Székely's Romanian transliteration of the Hungarian denomination of the neighbouring village.

https://biblioteca-digitala.ro

Bronze Age on both sides of the Eastern Carpathians were brought out. In 2001, the Neamț County Museum of History and the Museum of Eastern Carpathians organized an exhibition and an international conference both called *'The Eastern Carpathians in the Middle Bronze Age'* (Piatra Neamț – Miercurea Ciuc, 12-15 September 2001). These have contributed to a better understanding of the phenomena that took place at the beginning of the Middle Bronze Age on both sides of Eastern Carpathians. One of the results of recent debate was that more and more researchers tend to consider the Ciomortan group as an aspect of the Costișa culture. To show, on one hand the cultural unity of its manifestations on the both sides of Eastern Carpathians, but on the other hand, to emphasise their local specificity, a new denomination for this unit was proposed – the *Costișa-Ciomortan culture* (CAVRUC 2002, 89; CAVRUC 2004, 272).

*

The Păuleni-Ciomortan Settlement

The Position of the Settlement. The Păuleni-Ciomortan settlement is situated in the eastern part of the Ciuc Depression, at the western feet of the Ciuc Mountains, about 8 km east of the Olt River, 5 km north-east of the Miercurea-Ciuc city and 1 km north-east of the Șoimeni village (*Csikcsomortán* in Hungarian), Păuleni-Ciuc parish, Harghita county (fig.1). The site has a strategic position, as it is situated on one of the routes connecting Moldavia, Ciuc Basin and Transylvanian Plateau. It is worthy mentioning in this respect the site's position between the Trotuș River spring (10 km north-east) and the Vlăhița Pass (14 km south-west). While the Trotuș River connects the Ciuc Basin to Moldavia, the Vlăhița Pass links it to the Transylvanian Plateau. On the other hand, the site is connected to the valley of the superior flow of the Olt River, which is the main hydrographical artery of the area. The Olt River facilitates the access to the rich copper deposits from Bălan situated at about 25 km north of Păuleni-Ciomortan, while the Trotuș River makes possible the access to the rich salt sources of Subcarpathian Moldavia (POPOVICI 2000, 310, Fig. 29).

The site occupies the natural eminence called *Várdomb* in Hungarian and *Dealul Cetății* in Romanian, both denominations meaning *'the hill of the fortress'*. This eminence is oval-shaped (50 x 80 m) and about 3 m high. Two streams flow along it. One of them, Remetea, flows south of the site, at the feet of the deep slope of the hill. Another one, the Nyirpataka stream – the Remetea's affluent – flows north to the site in its close proximity. The position of the settlement provided high security conditions. As it is hidden among three hills, it cannot be seen from the valley. At the same time, all the surroundings can be watched from the neighbouring hills' tops. The access to the settlement was easy to control: from south it was limited by a deep slope, difficult to climb; from north it was protected by the Nyirpataka stream and by the eminence's abrupt bank; the entrance from west was possible only through a narrow saddle of about 15 m wide.

Development of Researches. The site was discovered and included in the repertoire of the Dacian hillforts of Transylvania by Al. Ferenczi (FERENCZI 1932-38). The first small digging in this site was undertaken in 1954 by the Museum from Miercurea-Ciuc, but its results were not published. After that, in 1956, 1960 and 1967, Zoltán Székely from the National Sekler Museum continued the diggings (SZÉKELY 1970). These diggings revealed that the settlement was inhabited since the

https://biblioteca-digitala.ro

Eneolithic period, and that its first occupants were the Ariușd-Cucuteni culture bearers. After that, in the transition period from Eneolithic to the Bronze Age, the Coțofeni culture people occupied the settlement. The most remarkable result of the Zoltán Székely's research was the discovery and definition of a new Bronze Age cultural unit, which was included in the archaeological literature under the name of the '*Ciomortan culture*'. It was stated that during the Middle Bronze Age the settlement was occupied by the *Ciomortan* and *Wietenberg* culture bearers. Although Zoltán Székely failed to ascertain the stratigraphic correlation between the Ciomortan and Wietenberg type evidence from this site, he admitted the older age of the 'Ciomortan culture' as compared with the Wietenberg one. According to his estimation, the settlement's defence installations – the rampart and ditches – were made during Bronze Age, without other specifications. As opposed to Al. Ferenczi, who considered this site a Dacian hillfort, Zoltán Székely did not find any Dacian evidence in this place.

The diggings from the 50's and 60's were carried out by some narrow trenches, which did not allow uncovering houses and other constructions.

In order to elucidate some of the unclear aspects of the older diggings, in 1999 – 2004, The Museum of Eastern Carpathians, in collaboration with The National History Museum of Transylvania, The Romanian Institute of Thracology and The Neamț County History Museum, resumed the researches[2]. This time, the excavations were carried out on larger surfaces, which allowed the uncovering of several dwellings, storage pits and ritual complexes.

These excavations brought a series of new important elements and specifications. Thus, the emptying of one of the Zoltán Székely's excavation trench that sectioned the rampart showed that he confounded one of the layers (yellow clay without visible artefacts) of the rampart's infilling with the sterile rock ground. The bed deepening with about 0,80 m in that place revealed the Coțofeni and Ariușd-Cucuteni habitation layers under the rampart. In this way, contrary to the former opinion, according to which the earliest habitation in the site belonged to the late period of the Ariușd-Cucuteni culture (SZÉKELY 1970, 72), it was shown that in fact it dates from its early period (Cucuteni A_2). It was also found the late Eneolithic *Bodrogkeresztúr* culture sporadic evidence within the settlement.

The recent researches managed to demonstrate stratigraphically that during the Middle Bronze Age the settlement was occupied at least twice, first by the Ciomortan group, and then by the Wietenberg culture bearers. It was also revealed that the Ciomortan group was responsible for the earliest defence installations of the site, and that it is highly possible that further the Wietenberg culture bearers and Dacians rearranged them. As a matter of fact, the recent researches revealed some isolated Dacian potsherds within the site.

Ciomortan Groupe Evidence at Păuleni-Ciomortan Site

The defence installations of the Păuleni-Ciomortan site include the following elements: two transversal ditches, which cut the narrow saddle that links up the settlement with the nearest large

[2] The excavations are directed by Valeriu Cavruc. In the researches took part: D. Buzea, Galina Cavruc, Gh. Dumitroaia, Gh. Lazarovici, M. Rotea, A.S. Luca, C. Suciu and Zs. Székely.

https://biblioteca-digitala.ro

hill, and thus clog the approach to the settlement from west; the horseshoe-shaped ditch and the rampart that circumvallate the settlement from west, north and east; the traces of some fences on the southern edge of the settlement (fig. 2).

The investigation of the Zoltán Székely's excavation trench sectioning the north-eastern verge of the site revealed two parallel cavities outwards the rampart. One of them was dug in front of the site's eminence, while the other one was dug in the eminence's slope. The first of them, of about 2 m wide in its upper part and of 1,60 m deep from the actual field surface, certainly marks the defence ditch, as its traces are seen along the almost entire length of the rampart. It was dug probably at the beginning of the Middle Bronze Age, as the Ciomortan type amphora fragment (fig. 6/10) found in its lower part suggests. The other cavity was intercepted in the argillaceous soil of the eminence's slope, and its purpose could not yet be understood.

The recent researches brought conclusive data concerning the details of the rampart's edification. It was ascertained that initially, a small rampart and a palisade in front of it were erected. This rampart was made of beaten clay dug out from the ditch. On its inner slope the hearth was uncovered, which suggests that this rampart does not reflect just a phase of the rampart erecting, but that it was in use per se for a while. The row of post-holes uncovered in front of it showed that the palisade was erected next to the outer edge of the rampart. Afterwards a timber frame with the posts stuck in the ground at its feet was erected over this rampart. Then, this frame was filled and covered with earth. In this way the second rampart was erected. The rampart's structure was consisted of several soil layers. While the inferior soil layers of the rampart reflect the succession of its construction during the Costișa-Ciomortan period, for the two upper soil deposits the Wietenberg and Dacian reparations seem to be responsible.

Today, the level difference between the rampart's crest and the settlement's outside is over 7 m. This difference is made up of the rampart's preserved height of about 3 m, the eminence's natural altitude of about 3 m and the ditch's depth. Admitting that the rampart partly slithered during four millennia elapsed since its edification, it can be estimated that during Bronze Age, it was much higher. If we would add the palisade's height probably of about 2 m to the rampart's one, we should imagine the strongly fortified citadel. Such a fortification must have implied a considerable social and economic effort. Which were the reasons of this effort? As till now around the Păuleni-Ciomortan site and in the entire Ciuc Basin, no other Costișa-Ciomortan culture settlements are known, it would be difficult to admit that it was a kind of centre of territorial unit. That is why, taking into account the particular geographical position of the site, it should be admitted that at least one of its purposes was to control the route between the Ciuc Basin and the Trotuș River, and implicitely between Transylvania and Moldavia. One of the plausible reasons of this connection might have been the *exchange of copper and salt* between Ciuc Basin and Subcarpathian Moldavia. It should be mentioned in this respect, that while at about 25 km from the Păuleni-Ciomortan site the rich Bălan copper deposit occur, in Subcarpathian Moldavia no important copper deposits exist (POPOVICI 2000, 310, Fig. 29). At the same time, within Moldavian part of the Costișa-Ciomortan culture area many copper objects are known, among

https://biblioteca-digitala.ro

which the axes from Borlești (COSTIȘA 2001, Pl. 62, 1-7), Izvoare (COSTIȘA 2001, Pl. 62, 8), Poduri (BURTĂNESCU 2002, 545, Pl. XLI, 5), as well as the bracelets from Siliștea (COSTIȘA 2001, Pl. 40, 1-3; BOLOHAN & 2004, 76, Pl. 13). On the other hand, while the Moldavian part of the Trotuș River valley is salt-rich, the Ciuc Basin is salt-poor (POPOVICI 2000, 310, Fig. 29; CIOBANU 2002, Harta 2).

The Gate (Complex no. 13). In the north-eastern part of the settlement, the 0,8 – 1,3 m wide corridor crossing the rampart was investigated. It started from the rampart's inner margin, where it was connected to an oval-shaped (1,9 x 5 m) shallow cavity accompanied with several post-holes. At 1,8 m outside the rampart's crest the corridor gets wider and joins the palisade. The posts stuck in the ground were binding the corridor's walls. Inside, in the corridor's infill, especially in its lower part, numerous burnt timber remnants were found.

The two rampart's longitudinal profiles showed that its layers were sinus-like shaped. The corridor fitted within the inferior curve of the sine, and its floor was overlaying the first level of the rampart. This suggests that the place for the corridor conceived at the beginning as a gate, was not filled up during the edification of the second rampart. The corridor's layout was flanked by two parallel rows of posts stuck in the ground and perhaps was bound by rods.

Under the rampart's crest, on the corridor's bottom, in black ash, three incinerated human skeletons were uncovered. One of them belonged to an adult, while the other two skeletons belonged to children. The adult's skeleton (no.1) was laid on its left side, in slightly crouched position with his head oriented north-north-east. One of the children's skeletons (no. 2) was placed in front of the adult's skull and chest. It was laid on its right side, in crouched position, face to face to the adult's skeleton. The second child's skeleton (no.3) was situated in front of the adult's feet, in the same position. It should be specified that, although the skeletons generally showed normal anatomical connections, they, and especially that of the adult (better preserved), looked affected. Under the human skeletons, several burnt stones, potsherds and fragments of beams were found.

The corridor's 0,8 – 1,3 m thick infill covering the skeletons was made of clay similar to the rampart's one, but it was red coloured. Several cobbles and slabs with the burning traces were found within this infill.

The attested traces allow imagining the following picture. At the beginning, the corridor was probably used as a gate. Where the gate crossed the rampart's highest part, the timber construction (tower?) seems to have been built. It was leaned upon some posts stuck along the corridor's walls. The corridor's walls seem to have been planked, as the uncovered traces of burnt planks suggested. At that moment, the construction seems to have had at least three levels. The lower level was the corridor's bottom. The second one seems to have been a suspended wooden floor, on which the humans and the offerings, including several ceramic vessels, were placed. The third level seems to have been the 'roof' made of wooden transversal beams and stone slabs. The thick bed of soil similar to that from the rampart covered this 'roof'.

Afterwards, while the rest of the corridor, south and north of the 'tower', was remaining open, this construction was set on fire. When it started to break down because of the fire, the cadavers –

https://biblioteca-digitala.ro

before their disintegration – as well as the vessels put with them, fell on the corridor's bottom. During the constructions' collapse, the majority of the vessels crashed. The fire was so strong that the skeletons' bones got calcined, the vessels' colour changed, but the earth covering the 'roof' became red. The red colour of the earth covering the 'roof' was due to the combustion in open space, rich in oxygen; otherwise it couldn't get red.

The pottery from this complex includes one intact and seven broken vessels, as well as several isolated potsherds.

Vessel no. 1 is the one-handled *mug* found between the black ash and the red clay from the complex's infill, slightly above the level on which the skeletons were uncovered, at about 0,2 m north-east of the adult's skull. It was made of coarse fabric; its surface was smoothed out, bricky coloured and black spotted. Dimensions: H = 11,7 cm, D mouth = 11,5 cm, D bottom = 7,8 cm (fig. 4/3; 16/1).

Vessel no. 2. The fragments of the fine black bowl were found at about 0,8 m north of the adult's skeleton scull and further on the rampart's slope. The *bowl* has a globular-shaped body, widely open mouth and narrow bottom. It has a small handle tied to the shoulder and to the short vertical rim. Four small prominences were moulded on the outer side of its rim. The double prominence (made of two conical-shaped ones) was moulded in front of the handle. Between the handle and the double prominence, two singular conical-shaped prominences facing each other were moulded. Viewed from above, together with the handle, the prominences divide the circumference of the rim in four equal quarters. The bowl has a well-smoothed and polished surface. Under the rim, it is decorated with three parallel-incised lines, under which, over the shoulders, it was decorated by incised-incrusted downwards-headed 16 oblique-hatched triangles. Dimensions: H = 10 cm, D mouth = 17 cm, D bottom = 8,5 cm (fig. 4/2).

Vessel no. 3 was the fragmented amphora. Its upper part was found at the adult's feet, the rest of the fragments being situated near the pelvis. The amphora's body is double conical and its neck is cylindrical shaped. Two vertical handles are bound to the rim and shoulders. It was decorated under its neck with a narrow band formed of two incised horizontal lines covered with vertical short pricks, and right bellow – on the shoulders – with 10 downwards-headed triangles filled in with horizontal rows of pricks. Dimensions: H = 31,8 cm, D mouth = 10,6 cm, D bottom = 8,8 cm (fig. 4/1; 16/8).

Vessel no. 4. The fragments of another *amphora*, much smaller, were found between the adult's belly and the child's feet. The amphora was made of fine fabric. It had globular body, cylindrical neck, and two vertical slightly raised handles bound to the rim and shoulders. Between the neck and body, the amphora was decorated with four horizontal incised lines, under which, on the shoulders, it was decorated with 13 horizontally hatched incised downwards-headed triangles. Between the triangles four groups of vertical lines are incised; these groups are relatively symmetrically disposed. Dimensions: H = 17,8 cm, D mouth = 9,2 cm, D bottom = 7 cm (fig. 5/2; 16/4).

Vessel no. 5. The fragments of the coarse fabric *pot* with ridged surface were found between the adult's legs and the child's skeleton. Several oval-shaped prominences with fingertips impressions

https://biblioteca-digitala.ro

were worked up on the outer side of its rim, and four conical prominences symmetrically disposed on its shoulders were moulded (fig. 5/4).

Vessel no. 6. The fragments of the coarse fabric double conical shaped pot with ridged surface were found in different parts of the complex. On its rim, the oval-shaped prominences were worked up (fig. 5/3).

Vessels no. 7 and 8. All over the bottom of the Complex no. 13, the fragments of at least two other coarse vessels with ridged surface were found, but they could not be restored.

Besides the pottery found near the human skeletons, in the corridor's infill some isolated potsherds were found. Among them, the fragments of an *amphora* found at about 3 m south of the skeletons should be mentioned. These fragments come from the amphora made of fine fabric, with black polished surface. Its decoration was performed through incision and incrusting with white colour. The decoration was formed of horizontal incised double-line under the neck, which, viewed from above, looks like two circles one in each other. Bellow, on the shoulders and the body, four vertical bands delimited by two straight double lines are cruciformly arranged. Oblique incised lines divide them in triangles filled in with pricks and blank rhombuses. Among these, eight downwards-headed triangles are incised (fig. 5/1).

Complex L. 7a. At the corridor's southern end, closely to the inner margin of the rampart, another Costișa-Ciomortan culture complex was uncovered. It was dug in the rampart's inner margin and it looked like a shallow irregularly oval-shaped cavity (1,9 x 5 m). Along and inside this cavity, 14 post-holes were uncovered. Many animal bones (some of them in natural anatomical connections), two fragments of human bones (a mandible and a skull cap), and the Ciomortan type fragmented pottery (fig. 6/11), were found in the infill of this complex. This complex, as well as the southern part of the corridor, was overlapped by one of the houses (L. 7) and by a ritual complex, both of them belonging to the Wietenberg culture.

Till now, no other Ciomortan group complexes were found at the Păuleni-Ciomortan settlement. Nevertheless, some agglomerations of wattle and daub fragments accompanied by Ciomortan type fragmented pottery were uncovered along the inner edge of the rampart, under the Wietenberg culture dwellings. These seem to be the debris of the Ciomortan group's dwellings destroyed by the Wietenberg culture habitation.

Besides the pottery found within the complexes, much pottery was found out of them. The Costișa-Ciomortan culture pottery from the Păuleni-Ciomortan settlement shows various categories, sizes, forms and decorations. The *fine fabric pottery* is made of clay mixed with sand or/and with fine-grained pounded pottery. It includes *amphorae, amphoretae, bowls* and *mugs. Amphora* is one of the most emblematic types of the Costișa-Ciomortan culture pottery. It is a relatively large container with globular or double conical body, narrow bottom, and cylindrical high neck. Amphorae have two vertical handles bound to the rim and shoulders (fig. 4/1; 5/1,2; 6/6; 16/4,8). Another specific form of the Costișa-Ciomortan culture fine pottery is the *amphoreta.* It is small-sized – around 10 cm high – with two vertical handles tied to the shoulder and rim. Its shape, to some extent, is similar with that of amphora (fig. 7; 8/1, 3 – 5). *Bowls* are spherical shaped, with narrow

https://biblioteca-digitala.ro

bottom and wide mouth (fig. 4/2; 6/2,4; 9/2 – 5). *Mugs* are one-handled small-sized vessels (fig. 4/3; 9/1). Sometimes the fine fabric pottery is decorated. The decoration includes the *incised cross on the bottom* of the amphoretae (fig. 8/5); the horizontally disposed ranges of incised *downwards-headed triangles* that are oblique-hatched, horizontally-hatched or covered with pricks (amphorae, amphoretae, bowls and mugs) (fig. 4/1,2; 5/1,2; 6/2,4,11; 7/1,3; 9/1,3; 16/2,3,4,6–8); *rhombi* (amphorae) (fig. 5/1); vertically disposed groups of incised lines and horizontally disposed triangles (amphorae) (fig. 5/1; 6/1,6; 16/5); *spherical prominences* on the rim, shoulders or on the largest part of the body (bowls and amphoretae) (fig. 4/2; 8/3,4). Another widespread decoration technique is that of the *successive pricks*, by which triangles and straight lines are realised (fig. 16/3,7).

Sometimes the incised and pricked figures bring the white coloured material incrustation traces. Often the incised decoration elements are framed within the compositions, which suggest the solar symbols: the cross and the circle with rays.

The coarse fabric pottery includes vessels made of clay mixed with coarse-grained pounded potsherds and sand. It includes middle and large-sized pots and bowls. Their surface frequently is ridged. One fragment of the coarse handled vessel was decorated on its surface with incised vertical lines and horizontally disposed triangles along the lines, while its inside was ridged (fig. 6/1). Frequently, the coarse pottery is decorated in plastic technique. The ornamental compositions realised in this technique include fingertip-impressed or notched ribs disposed under the vessels' neck (fig. 6/11), as well as conical, oval-shaped or cylindrical prominences (fig. 6/7,9,11).

*

Wietenberg Culture Evidence at the Păuleni-Ciomortan Settlement

After the extension of the Wietenberg culture to the south-eastern Transylvania, its bearers were probably interested to take under their control the strategic key points of this area. Perhaps, this was the reason for which they occupied the Păuleni-Ciomortan settlement. For now, it still remains unclear whether they forced their predecessors to leave the settlement or they found it already abandoned. They seem to have been repaired the existing fortifications, and built their houses on the rampart's inner slope, next to each other. Such a disposal of houses provided good protection against the attacks with projectiles, and at the same time it offered a good shelter against winds.

Most of the Wietenberg culture evidence was uncovered on the rampart's inner slope and nearby. Four houses, three ritual complexes and several storage pits were researched here. The houses were uncovered at 0,3 and 0,6 m depth from the present-day surface of the land. They were disposed close to each other, at about 0,4 – 0,6 m. Initially, during the excavations, over these houses the agglomerations of stones were uncovered. Under them, the burnt debris of the walls made of wattle and daub appeared. The fragments of the walls showed wattle prints but also straight and levelled sides. These debris covered quasi-rectangular perimeters of the houses. Among the fragments of the walls, the intact and broken vessels, as well as many isolated potsherds were found. Some stone, bone, horn and bronze pieces were also discovered within the houses. Among these, the antler-made 'planters', the quern, the small bone plate with circular perforations (fig. 15/3), the heart-shaped bronze pendant should be mentioned (fig. 15/1).

https://biblioteca-digitala.ro

After the houses' infill was researched and removed, it was observed that the houses had been slightly deepened in the rampart's slope. Their long sides were parallel with the rampart's crest, and their dimensions were between 3 x 1,8 and 4 x 2 m. The clay-lined hearths with paved floor or potsherds at their bottom appeared at the houses' floors. In each of the three houses two hearths were uncovered, while in one of the hoses three hearths were found. At the same level, mainly at the houses' margins, the post-holes were uncovered. It could be concluded that at the beginning, the places for the dwellings were levelled away by digging in the rampart's inner slope. After that, on the rectangular perimeter the posts were stuck in the ground. These served as frame base for the wattle-made walls' frame. Then, these wooden frames were filled and covered with daub. It could not be apprehended the meaning of the numerous stones covering the walls' debris. The researches did not manage to find out how the roofs were made.

In the northern sector of the site, a complex with unclear destination was also uncovered. Its traces were marked by circularly disposed post-holes dug in the rock. The diameter of this circle was about 3 m. The central post-hole was uncovered in the middle of this complex. All these suggested that the circular-shaped construction had a conical roof with its margins leaned on the walls' posts, while its cone-shaped roof was carried by the central post. Several Costișa-Ciomortan and Wietenberg culture ceramic fragments were found within this complex, especially in the post-holes.

The traces of some Wietenberg culture ritual complexes were uncovered nearby the houses. At 1 m of one of the houses (L.7), towards the rampart's crest, a rectangular (1,3 x 1,8 m) construction was uncovered. The post-holes uncovered in the rampart's inner slope marked its rectangular perimeter. Inside this perimeter, several Wietenberg culture broken ceramic vessels were found. In the south-western corner of this construction a shallow circular pit was dug, on which bottom the 5-6-month-old (COMȘA 2000) child's crouched skeleton was found. Inside the pit several Wietenberg culture potsherds were found. It is highly unlikely for this complex to have been an usual grave, since a different funeral rite – the *incineration* – is generally characteristic to the Wietenberg culture, and more than that, the *cemeteries* placed outside the settlements were used for common burials within this culture. Therefore, this complex can be seen rather as an evidence of a special ritual, probably a *child sacrifice*.

Another complex that suggests the human sacrifice was uncovered near the rampart's inner margin, in the settlement's eastern part, where two human skulls, and under them the entire human skeleton were buried. The small coarse fabric-made pot with wide-open mouth was placed next to one of the skulls. This pot is very different as compared to the pottery found within the settlement and it has not relevant analogies. Just the context in which it was found suggests that it might belong to the Wietenberg culture.

Another ritual complex was uncovered in the settlement's north-eastern part, at the rampart's inner margin. It was composed of two ceramic vessels certainly belonging to the Wietenberg culture, which were placed in a shallow narrow pit. At the larger vessel's mouth the burnt clay small wheel (perhaps from the votive clay wagon) was found.

https://biblioteca-digitala.ro

Dating of the Wietenberg Culture Habitation at Păuleni-Ciomortan. The recent excavations at the *Păuleni-Ciomortan* settlement showed stratigraphically that the Wietenberg culture layer overlaps the Costișa-Ciomortan one. Accordingly, there are no more doubts that the Wietenberg culture habitation at the Păuleni-Ciomortan settlement succeeds the Costișa-Ciomortan one. But there are no certain data concerning the duration of interval between the end of the Ciomortan habitation and the beginning of the Wietenberg one. Anyway, no indications occur that the Wietenberg habitation came immediately after the Ciomortan one.

In order to relate the Wietenberg habitation level to the defined stages of this culture, we should appeal to the close analogies of the pottery from Păuleni-Ciomortan (fig. 10 – 14) with that from the Oarța de Sus site (KACSÓ 2004, Pl. XVI–XXXVII), the Turia cemetery (SZÉKELY 1995), and many other sites attributed to the 2nd (after N. Chidoșan) or A2 (after N. Boroffka) stage of this culture. Hereby its attribution to the 2nd/A2 stage of the Wietenberg culture would seem plausible. But there are also some differences between the Wietenberg pottery from Păuleni-Ciomortan and the sites attributed to the 2nd phase of the Wietenberg culture. Among specific features of the Wietenberg pottery from Păuleni-Ciomortan it should be mentioned the lack of spiral motifs realised by incision. M. Rotea attributed recently the Wietenberg layer from Păuleni-Ciomortan to the end of the 1st stage of the Wietenberg culture (ROTEA 2000). One of the arguments was that the pottery decorated with spiral-shaped motifs does not occur at Păuleni-Ciomortan. But soon after the publishing of the quoted article this argument was proved to be out-of-date, since several ceramic fragments with spiral-shaped decoration, in the Wietenberg context (including the large fragment of the coarse fabric pot found at the bottom of the Wietenberg culture's hearth) were uncovered at Păuleni-Ciomortan (fig. 14/2,3). It should be specified that the spiral decoration on the Păuleni-Ciomortan pottery is performed mainly in relief (fig. 13/1; 14; 14/2,3). Taking into account the whole context of the Wieteberg evidence at Păuleni-Ciomortan, its attribution to the beginning of the 2nd phase of the Wietenberg culture would seem plausible.

Within the Wietenberg culture houses from *Păuleni-Ciomortan* some Monteoru culture imports were found (fig. 15/2,4,5). The typological features of the *Monteoru* type pottery found at *Păuleni-Ciomortan* suggest that it belongs to its IC2 stage. This seems to confirm the synchronism between the 2nd phase of the Wietenberg culture and the Monteoru IC2 (FLORESCU 1971, 66; MORINTZ 1978, 190).

The bone plate (fig. 15/3) with round perforations found within one of the Wietenberg culture houses at Păuleni-Ciomortan has good analogies within the Wietenberg culture (CHIDIOȘAN, 1980, Pl. 39/29) and within the Monteoru culture (ZAHARIA 1987, fig. 4/13). N. Chidioșan specified that such bone plates (*'Perlschnurhalter'* after him) were found within the 1st phase of the Wietenberg culture (CHIDIOȘAN, 1980, 71); he also emphasised that the analogies for them are known 'only in Early Bronze Age (Br.A1–A2) in Slovakia and Poland' (CHIDIOȘAN, 1980, 64). Eugenia Zaharia specifies that at the Sărata Monteoru settlement, the plate of this kind was found in the IC4 phase context (ZAHARIA 1987, fig. 4/13).

https://biblioteca-digitala.ro

The heart-shaped bronze pendant found at Păuleni-Ciomortan (fig. 15/1) represents a good 'chronological' indicator for the Wietenberg layer. As this type of pendant is spread mainly in Central Europe in the Bronze A1 and A2 Reinecke period (DAVID 2002, Tile 2, Taf. 141/15 etc.)[3], there is one more occasion to relate the chronology of the 2nd stage of the Wietenberg culture, and respectively of the IC2 phase of the Monteoru culture to the Central European Bronze Age chronology.

Accordingly, as the available data suggest, the Wietenberg layer from Pauleni-Ciomortan is contemporaneous with Monteoru IC2 and with the Reinecke Br. A2. As a matter of fact, the synchronisation of the 2nd stage Chidioșan of the Wietenberg culture with the Reinecke Bronze A2 period was asserted in some of the most representative works in the field (BOROFFKA 1994, Teil 1, 258, Tab. 14; KACSÓ 2004, 60). At the same time, the synchronisation of the Wietenberg layer from Păuleni-Ciomortan with Reinecke Br. A1 is also possible.

*

Considerations regarding Taxonomy, Dating and Origin of Ciomortan Group

Most of the sites from south-eastern Transylvania attributed to what is usually called as *Costișa-Komarov cultural complex* are situated about and along some rivers which connect this territory to Moldavia: Trotuș, Oituz and Râul Negru (CAVRUC 1999, 22, fig. 1). In Moldavia this culture is better known. Among its better-researched sites are the Costișa, Deleni, Poduri, Lunca, Siliștea and Borlești settlements. One could easily observe some morphological particularities of each of these sites. As the diversity of the pottery suggests, these sites can be grouped in at least four variants, as follows: *Ciomortan, Costișa, Lunca and Zoltan*.

The *Ciomortan* variant covers the western part of the Costișa-Ciomortan culture area, namely the Trotuș River valley (Poduri and Păuleni-Ciomortan) and the Oituz Pass (Poian) areas on both sides of the Oriental Carpathians. The most representative for this variant are two sites: Păuleni-Ciomortan in southeast Transylvania and Poduri in western Moldavia. Both of them are situated in the proximity of the Trotuș River, and the distance between them is of about 50 km. The Poian grave also seems to belong to this variant. It is situated in front of the Oituz Pass, through which the Oituz River (the affluent of the Trotuș River) flows. One of the most characteristic features of the Ciomortan variant is the pottery decorated with *triangles covered with pricks*, as well as various decoration motifs realised by the technique of simple or/and *successive pricks* (COSTIȘA 2001, pl. 32, 2; 33, 1; 34; DUMITROAIA 2000, fig. 113, 2).

Relationship of Ciomortan Group with Adjacent Cultural Manifestations

Stratigraphical Setting. As the stratigraphical observations at Păuleni-Ciomortan show, the Wietenberg culture complexes from this settlement overlap the Ciomortan layer. On the other hand, at Poduri the Ciomortan layer overlapped the Jigodin layer. Therefore, stratigraphically, the 2nd/A2 phase of the Wietenberg culture represents the terminus *ante quem*, while the end of the Jigodin group marks the *terminus post quem* for the Ciomortan group.

Relationship between Ciomortan and Jigodin Groups

[3] I express my gratitude to dr. Carol Kacsó, who admonished me in this respect.

https://biblioteca-digitala.ro

In the Ciuc Depression and in the Moldavian part of the Trotuș River no cultural manifestation is known to cover the interval between the Jigodin and Ciomortan groups. In these conditions, the possibility of the chronological contact between the end of the Jigodin group and the beginning of the Ciomortan group can be admitted. Several similarities between the Schneckenberg-Jigodin and the Ciomortan type pottery seem to back up such a possibility. Thus, the amphoretae from Păuleni-Ciomortan shows analogies to the one-handled cups attributed by Alfred Prox to the Schneckenberg C period (PROX 1941, Taf. XXIV,2,4,5). Sometimes, the amphoretae from Păuleni-Ciomortan are decorated on their shoulders or on the largest part of the body with small round tablets or with round prominences. The same decoration manner is also specific to the Schneckenberg culture pottery (PROX 1941, Taf. XXII, 6; SZÉKELY 1997, 174, pl. LIII). At the same time, there are some similarities between the Jogodin and Costișa group pottery decoration in Moldavia. For instance, the Jigodin type potsherd from Vermești is decorated with a band with two vertical lines, between which the vertical row of dot-shaped pricks is realised. On both sides of the band the oblique parallel lines are incised (BURTĂNESCU 2002, 539, Pl. XXXIII, 1). This kind of decoration is frequently found on the Costișa-Ciomortan culture pottery.

On the other hand, unlike the Jigodin group, within the Ciomortan group the decoration technique of cord impression does not occur, while the technique of the successive pricks is widespread. Despite this obvious and apparently important difference, it should be observed that the successive pricks technique might be an imitation of cord impressions. At the same time, besides the differences in the decoration techniques, there are some similar decoration motifs in both Ciomortan and Jigodin group (BERTEMES 1998, 196, Abb. 2). The above similarities suggest that the beginning of the Ciomortan group could take place *quite soon* after the end of the Jigodin group.

Relationship between Ciomortan and Iernut-Zoltan Groups

The recent research at the Zoltan settlement, Covasna county (CAVRUC 1997) provided the discovery of a new Early Bronze Age cultural manifestation in south-eastern Transylvania. Its most evident specific feature is the pottery with ridged or/and textile printed surface (*Besenstrich und Textilmuster Keramik*). At first, the pottery from Zoltan was attributed to the 'Iernut group' and it was sandwiched between the end of the Schneckenberg culture and the beginning of the Wietenberg one. The pottery from Zoltan shows the closest similarities to that of the Gornea-Orlești group from Oltenia and Banat. So far, except the site from Zoltan the 'Besenstrich und Textilmuster Keramik' horizon in Transylvania is insufficiently researched (CAVRUC 2002, 90). Albeit recently the repertoire of the Iernut group evidence in Transylvania was substantially completed (CIUGUDEAN 2003), its pottery's repertoire is still insufficient to be compared to the Zoltan one. That is why, in the actual state of research, the analogies between Zoltan and Gornea-Orlești group seem more relevant and they suggest that the penetration to the south-eastern Transylvania of some groups from the lands south of Carpathians, probably by the Olt River, was responsible for the emergence of the Zoltan group. In its turn, the final Early Bronze Age groups with ridged pottery seem to have been responsible for the spread of the ridged pottery in almost all 'classical' cultural units of the Carpatho-Danubian Basin at the very beginning of the Middle Bronze Age. In

https://biblioteca-digitala.ro

our case, the Iernut-Zoltan group seems to be responsible for the presence of ridged pottery within the Ciomortan group.

As the final Early Bronze Age layer from Zoltan was sandwiched between the end of the Schneckenberg culture and the beginning of the Wietenberg one, the Zoltan group seems to be contemporaneous, in general lines, with the Ciomortan group. It should be mentioned in this respect that one potsherd from Zoltan discovered in the Early Bronze Age complex is decorated alike the Ciomortan type pottery, i.e. with triangles covered with pricks (CAVRUC 1997, 124, fig. 14, 13).

Relationship between Ciomortan Group and Monteoru Culture

Since south-eastern Transylvania is situated close to the Monteoru culture area, the chronology of the Bronze Age manifestations from this territory was repeatedly related to the Monteoru culture chronology. At a given moment, it was believed that the Schneckenberg culture was contemporaneous with the early stages (IC4 and IC3) of the Monteoru culture. To sustain this opinion, the early Monteoru type pottery from the Sfântu Gheorghe–Örkő settlement belonging to the Schneckenberg culture was quoted. The presence of the early Monteoru culture elements in this settlement is indisputable, but the uncertainty of the context in which they were found, to a great extent abridges them of chronological relevancy. The idea of such a synchronism was contradicted by the discovery of the Năeni-Schneckenberg group in the Buzău Subcarpathians. On one hand, the Năeni-Schneckenberg group shows almost identical characteristics with the Schneckenberg culture in Transylvania, but on the other hand, it precedes the 1C4 phase of the Monteoru culture (VULPE & 1981, 185-186).

It is often believed that the Ciomortan group is contemporaneous with the IC3 phase of the Monteoru culture (ZAHARIA 1995, 152, 153). This synchronisation alights upon the unconfirmed information according to which some Monteoru IC3 (SZÉKELY 1970, 71-76; SZÉKELY 1997, 55; ZAHARIA 1995, 152, 153) potsherds were found at Păuleni-Ciomortan, and upon the idea that the Ciomortan layer from Păuleni-Ciomortan is contemporaneous with the Costișa culture layer at its eponymous site, which in its turn was synchronised with the IC3 phase of the Monteoru culture. As concerns the Monteoru type pottery found at Păuleni-Ciomortan, it should be mentioned that this information had never been sustained with adequate illustrations. Indeed, the Monteoru type pottery (IC2) was found at Păuleni-Ciomortan, in 2001 in the Wietenberg context, not in the Ciomortan one. It should be also specified that the bone plate with circle perforations discovered in one of the Wietenberg houses at Păuleni Ciomortan, and which has close analogies within IC4 stage of the Monteoru culture, due to the gap as opposed to the Monteoru IC2 pottery discovered in the Wietenberg complexes, may belong to the Ciomortan habitation. The pottery decorated with triangles covered with pricks and that decorated with vertical incisions flanked with horizontal rows of pricks found in the IC4 layer of the Monteoru settlement seem to support such a dating. Eugenia Zaharia was the first to remark the close similarity between the Ciomortan type and Monteoru IC4 and IC3 pottery (ZAHARIA 1970, 65).

Accordingly, the Ciomortan group can be synchronised with the IC4 and IC3 phases of the Monteoru culture.

https://biblioteca-digitala.ro

Relationship between Ciomortan Group and Wietenberg Culture

It was stratigraphically demonstrated that the Wietenberg layer overlaps the Ciomortan one. However, it was not stated how much time has passed since the end of the Ciomortan habitation until the beginning of the Wietenberg one. Recent research showed that the bearers of the Ciomortan group from Păuleni-Ciomortan practised a ritual of human sacrifice within the gate, associated with burning of great amount of wood. This means that the burning remains within the settlement were not determined by the Wietenberg culture bearers' attack, as it was said before (CAVRUC & 2001, 158). Hence, the burning remains do not mark the Ciomortan-Wietenberg chronological contact.

The comparison of the pottery from the two Middle Bronze Age layers at Păuleni-Ciomortan, despite some old considerations (SZÉKELY 1970-75), certainly excludes the possibility for the Ciomortan group to have somehow contributed to the genesis of the Wietenberg culture.

Relationship between Costișa Group and Monteoru Culture

At the Costișa settlement, as Al. Vulpe demonstrated (VULPE 1961; VULPE & 1962), and Anca Popescu recently confirmed (POPESCU 2000, 204; POPESCU & 2004, 285), the Costișa culture layer is overlapped by that belonging to the IC2 phase of the Monteoru culture. This observation determined Al.Vulpe to synchronise the Costișa layer with the Monteoru IC3 phase or with the very beginning of the IC2 one. These seem to have been confirmed by the recent research at the Siliștea settlement, where the Monteoru IC2 phase pottery was found together with the Costișa type pottery (BOLOHAN & 2001, 46, pl. 39, 1-2; pl. 41; pl. 42, 4; BOLOHAN & 2004). In the same context, the Monteoru IC3 type pottery was also found (BOLOHAN & 2001, pl. 42, 1; BOLOHAN & 2004). The Monteoru IC2 pottery from Siliștea seems to belong to a layer posterior to that of the Costișa group, while the Monteoru IC3 pottery seems to belong to the Costișa group layer. Five copper or bronze *Noppenringe* type bracelets were discovered at the Siliștea settlement (BOLOHAN & 2001, 46; pl. 40, 1-3; BOLOHAN & 2004, 78, Pl. 13). The numerous analogies for these bracelets are known in Central Europe in the Reinecke Br A1 or Hänsel FD II period context (FURMÁNEK & 1991, 20; BOLOHAN & 2004, 60).

Relation between Costișa-Ciomortan Culture and Lunca Group

The Lunca group is known from the two successive Bronze Age layers in the A sector of the Lunca-Poiana Slatinei site. The author of the excavations, Gh. Dumitroaia, sustains that these layers correspond to two successive and related habitations. Showing the numerous analogies within the Komarov culture to the pottery from Lunca, Gh. Dumitroaia synchronizes both of the Middle Bronze Age layers from Lunca with the 2nd phase of the Komarov culture (DUMITROAIA 2000, p. 146). For a better dating of these findings, the analogies from Trzciniec cultural area should be mentioned. To be compared in this respect the pottery from Lunca (COSTIȘA 2001, pl. 43-45; DUMITROAIA 2000, fig. 95-98) with the pottery attributed to the classical phase of the Trzciniec culture: MAKAROWICZ 1998, fig. 2; TARAS 1998, fig. 2; 3; 5). According to the chronology of

https://biblioteca-digitala.ro

the Trzciniec culture elaborated by Polish scholars, its classical phase cannot be earlier than the Reinecke Bronze A2 period (MAKAROWICZ 1998, 30, fig. 3; TARAS 1998, 45, fig. 10). This means that the Lunca habitation is younger than the Costișa group, which as far as the *Noppenringe* type bracelets show, dates from the Reinecke Bronze A1 period. It should also be specified that the Lunca pottery is to great extent different from the Costișa and Siliștea pottery. Gh. Dumitroaia mentions that the closest analogies to the Lunca pottery are known in northern Moldavia: at Mihoveni Suceava county and Corlăteni Botoșani county (DUMITROAIA 2000, 146). It should be stressed that in northern Moldavia no 'classical' Costișa type evidence is known, but only the Komarov type discoveries covers this territory during Middle Bronze Age.

The Middle Bronze Age pottery from Lunca belongs rather to the Trziniec-Komarov cultural unit than to the Costișa-Ciomortan culture. At the same time, it should be mentioned that the pottery from Lunca has some similarities with the pottery from Ciomortan-Păuleni in what concerns the high proportion of potsherds with the decoration realised by successive pricks. Within the Komarov culture this decoration element is not known. One of the plausible explanations could be that the Komarov culture, after its extension in Moldavia (not before Reinecke Br A2), borrowed this element from what we could call the 'Ciomortan tradition'.

The cultural relation between the Costișa-Ciomortan and Komarov cultures is still unclear; that is the reason for which the use of the term 'Costișa-Komarov cultural complex' (DUMITROAIA 2000, 127-156) so far seems premature.

Relationship between Ciomortan and Zoltan Middle Bronze Age Groups

The beginning of the Middle Bronze Age in the Brașov Depression was rather different from that in the Ciuc Depression and central-western Moldavia. At the Zoltan settlement, the pottery similar to that attributed to the Costișa-Ciomortan culture was found in the layer, which overlapped the Early Bronze Age complex. In its turn, a Noua culture hearth covered it (CAVRUC 1999, 15-17). Together with the Costișa-Ciomortan type, the Monteoru, Tei and Wietenberg type pottery was found within this layer. But seen as a whole, the pottery from Zoltan is quite different from that characteristic to each of the above-mentioned cultures. More than that, it is not sure that this layer includes only records from the same chronological horizon.

*

The above observations suggest some assessments. First of all, the Ciomortan group seems a bit prior to the Costișa one. This estimate has important implications upon the problem of the origin of this culture. The opinions on this subject usually referred to the contribution of the 'Costișa culture' to the formation of the 'Ciomortan culture'. Thus, Székely Zoltán considered that the 'Ciomortan culture' represents a result of the Glina – Monteoru – Costișa synthesis (SZÉKELY 1971), while P. Roman believed that it was a result of the Monteoru – Costișa contact (ROMAN & 1973; MUSCĂ 1979). In the present stage of the research, the most plausible hypothesis is that the Ciomortan group derived from the Jigodin group under the strong influence on behalf the 'Iernut-Zoltan' group.

https://biblioteca-digitala.ro

As long as no Early Bronze Age cultural manifestation from Moldavia (barring the Jigodin group) might be considered responsible for the emergence of the Costișa group it seems reasonable to admit that it emerged due to the movement of the Ciomortan group to east (under the pressure of the Wietenberg culture?), up to the Bistrița River. Short time after the Costișa group formation, the northern and western parts of Moldavia were affected by the penetration (penetrations?) of the some groups of the Trzciniec-Komarov cultural unit, probably from Subcarpathian Ukraine or southern Poland. The Lunca site seems to reflect one of the earliest stages of this culture in Romania. Gradually, the Trzciniec-Komarov unit covered all the northern part of Moldavia, and probably assimilated the Costișa-Ciomortan culture.

Unfortunately, as far as the above estimations cannot yet be supported by scientifically verified chronology, they are just more or less plausible hypothesises.

LITERATURE

BERTEMES 1998 — F. Bertemes, Überlegungen zur Datierung und Bedeutung der schnurverzierierten Keramik im nordöstlichen Karpatenbecken und Siebenbürgen, in: B. Hänsel und J. Machnik (Hrsg.), Das Karpatenbecken und die Osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeit (4000-500 v.Chr.), SOE Schr 20 - PAS 12, München – Rahden/Westf., 1998, 191-209.

BOLOHAN & 2001 — N. Bolohan, E. R. Munteanu, Sat Siliștea, com. Români, jud. Neamț/ Siliștea village, Români comune, Neamț conty, in: COSTIȘA 2001, 44-49, 111-115, Pl. 7-42.

BOLOHAN & 2004 — N. Bolohan, C. Crețu, Recent Descoveries Belonging to Early/Middle Bronze Age in Central Moldova, in: I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț (Ed.), Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology Chișinău-Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004, Chișinău 2004, 55-76

BOROFFKA 1994 — N. O. Boroffka, Die Wietenberg Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, UPA 19, Bonn, 1994.

CAVRUC 1997 — V. Cavruc, The Final Stage of Early Bronze Age in South-Eastern of Transylvania, Thraco-Dacica 18, 1997, 97-133.

CAVRUC 1999 — V. Cavruc, Considerații privind situația etnoculturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu, Angustia 4, 1999, 13-41.

CAVRUC 2000 — V. Cavruc, Noi cercetări la Păuleni. Raport prelimar. Prezentare generală, Angustia 5/Arheologie, 2000, 93-102.

CAVRUC 2001 — V. Cavruc, Some References to the Cultural Situation in southeast Transylvania in the Middle and Late Bronze Age, in: C. Kacsó (Hrsg.), Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare

https://biblioteca-digitala.ro

7.-10. Oktober 1998, BiblMarmatia 1, Baia Mare, 2001, 45-82.

CAVRUC 2002 — V. Cavruc, Noi considerații privind grupul Ciomortan, Angustia 7, 2002, 89-98.

CAVRUC 2004 — V. Cavruc, Câteva precizări privind perioada timpurie a epocii bronzului din sud-estul Transilvaniei, MemAnt XXIII, 2004, 265-275.

CAVRUC & 2000 — V. Cavruc, D. Buzea, Gh. Dumitroaia, M. Rotea, Zs. Székely, Șoimeni (Ciomortan), com. Păuleni, jud. Harghita, CronCercArh Campania 1999, București, 2000, 103-104, 166-168.

CAVRUC & 2000 a — V. Cavruc, Gh. Dumitroaia, Locuirea Ciomortan de la Păuleni, Angustia 5/Arheologie, 2000, 131-154.

CAVRUC & 2001 — V. Cavruc, M. Rotea, Locuirea Wietenberg de la Păuleni, Angustia 5/Arheologie, 2000, 155-172.

CAVRUC & 2001 a — V. Cavruc, D. Buzea, Gh. Dumitroaia, Gh. Lazarovici, M. Rotea, Șoimeni (Ciomortan), com. Păuleni, jud. Harghita. Punct "Várdomb/ Dealul Cetății/Dâmbul Cetății", CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 245-247, 345.

CAVRUC & 2002 — V. Cavruc, D. Buzea, Noi cercetări privind epoca bronzului în așezarea Păuleni (Ciomortan). Campaniile din anii 2001-2002, Angustia 7, 2002, 41-88.

CHIDIOȘAN 1980 — N. Chidioșan, Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida, Oradea 1980.

CIOBANU 2002 — Doina Ciobanu, Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I–XIII e.n.) în spațiul Carpato-Dunărean, Buzău, BiblMousaios 3, 2002.

CIUGUDEAN 2003 — H. Ciugudean, Noi contribuții privind bronzul timpuriu din Transilvania, Apulum 40, 89-122.

COMȘA 2000 — Alexandra Comșa, Date antropologice referitoare la osemintele umane aparținând epocii bronzului descoperite la Păuleni, Angustia 5, 2000, 199-201

COSTIȘA 2001 — V. Cavruc și Gh. Dumitroaia (Ed.), Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România/The Costișa Culture within the Romanian Bronze Age Cultural Context, Piatra-Neamț, 2001.

DAVID 2002 — W. David, Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta, BiblMusApulensis 18 Alba Iulia, 2002.

DUMITROAIA 2000 — Gh. Dumitroaia, Comunități preistorice din nord-estul României, de la Cucuteni până în Bronzul mijlociu, Piatra-Neamț, 2000.

DUMITROAIA 2001 — Gh. Dumitroaia, Sat Lunca, com. Vânători-Neamț, jud. Neamț/ Lunca village, Vânători-Neamț commune, Neamț County, in: COSTIȘA 2001, 31-40, 100-107, Pl. 43-52.

FERENCZI 1932-38 — Al. Ferenczi, Cetăți antice în județul Ciuc, ACMIT IV, 1932-38, 290-296.

https://biblioteca-digitala.ro

FLORESCU 1991 — A. C. Florescu, Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole, BiblThrac 1 – CultCivDunărea de Jos 9, Călărași, 1991.

FLORESCU M. 1971 — Marilena Florescu, Elemente Wietenberg descoperite în complexe de locuire aparținând fazelor timpurii ale culturii Monteoru din Moldova, Danubius 5, 1971, 37-73.

FURMÁNEK & 1991 — V. Furmánek, L. Veliačik, J. Vladár, Slovensko v dobe bronzovej, Bratislava, 1991.

GOVORA 1995 — Gh. I. Petre-Govora, O preistorie a nord-estului Olteniei, Râmnicu Vâlcea, 1995.

GUMĂ 1997 — M. Gumă, Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale/The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities, BiblBanatica 5 Timișoara, 1997.

KACSÓ 2004 — C. Kacsó, Mărturii arheologice, Baia Mare, 2004.

KRUŠELNICKAJA 1991 — L. I. Krušelnickaja, Vostočnokarpatskij region v bronzovom i v nacale jeleznogo vekov, in: Materialy konferencii "Arheologia i social'nyj progress", vyp. 2, Moskva, 1991, 37-53.

KRUŠEL'NICKA 2002 — L. I. Krušel'nicka, O nouă așezare din epoca bronzului timpuriu în Ucraina Subcarpatică, Angustia 7, 2002, 99-113.

LAZAROVICI & 2002 — Gh. Lazarovici, D. Buzea, V. Cavruc, S. A. Luca, C. Suciu, Descoperirile eneolitice de la Păuleni (Ciomortan). Campania 2001, Angustia 7, 2002, 41-88.

LÁSZLÓ 1994 — A. László, Ciomortan, in: Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României 1, București, 1994, 303.

MAKAROWICZ 1998 — P. Makarowicz, Taxonomic Foundations of the Trzciniec Cultural Circle on the Lower Vistula, in: The Trzciniec Area of the Early Bronze Age Cilvilization: 1950-1200 BC, Baltic-Pontic Studies 6, Poznan, 1998, 19-31.

MUSCĂ 1979 — T. Muscă, Unele observații în legătură cu fenomenul cultural Ciomortan, Apulum 17, 1979, 87-89.

NESTOR 1960 — I. Nestor, Începuturile societății gentilice patriarhale și ale destrămării orînduirii comunei primitive. Epoca bronzului, în: Istoria României 1, 1960, 90-136.

POPESCU 2000 — Anca Popescu, Ceramica cu decor striat de la Costișa și Deleni, Angustia 5, 2000, 203-208.

POPESCU 2001 — Anca Popescu, Sat Costișa, com. Costișa, Jud. Neamț / Costișa village, Costișa commune, Neamț county, in: COSTIȘA 2001, 24-30, 94-99, Pl. 21-30.

POPESCU & 2004 — Anca Popescu, R. Băjenaru, Cercetările arheologice de la Costișa, jud. Neamț din anii 2001-2002 MemAnt XXIII, 2004, 277-294.

https://biblioteca-digitala.ro

POPOVICI 2000 D. N. Popovici, Cultura Cucuteni. Faza A. Repertoriul așezărilor (1), Piatra Neamț, 2000.

PROX 1940 A. Prox, Die Tei-Kultur im Burzeland, Mitteilungen des Burzenlander Sächischen Museums IV, 1940, 86-94.

PROX 1941 A. Prox, Die Schneckenbergkultur, Kronstadt, 1941.

ROMAN & 1973 P. Roman, J. Pál, H. Csaba, Cultura Jigodin, SCIV 24, 1973, 559-574.

ROTEA 2000 M. Rotea, Beiträge zur Kenntnis der Phase I der Kultur Wietenberg. Die Bewonung von Păuleni (Ciomortan), Kreis Harghita, ActaMN 37/I, 2000, 21-41.

SAVA 1994 E. Sava, Epoca Bronzului - perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.e.n., Thraco-Dacica 15, 1994, 141-158.

SZÉKELY 1970 Z. Székely, Cultura Ciomortan, Aluta, 1970, 71-88.

SZÉKELY 1971 Z. Székely, Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, SCIV 23, 1971, 387-400.

SZÉKELY 1988 Z. Székely, Considerații privind dezvoltarea culturii Wietenberg în sud-estul Transilvaniei, Aluta 17-18, 1988, 153-188.

SZÉKELY 1995 Zs. Székely, Necropola de incinerație în urne de la Turia, jud. Covasna, CercArhAriaNTracă I, 1995, 126-146.

SZÉKELY 1997 Zs. Székely, Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, BiblThrac 21, București, 1997.

TARAS 1998 H. Taras, The Bases for Taxonomy of the Trzciniec Culture in the Southern Part of Area Between the Vistula and Bug Rivers, in: The Trzciniec Area of the Early Bronze Age Civilization: 1950-1200 B.C., Baltic-Pontic Studies 6, Poznan, 1998, 32-47.

VULPE 1961 A. Vulpe, K voprusu o periodizacii bronzovogo veka v Moldove, Dacia N.S. 5, 1961, 105-122.

VULPE & 1962 A. Vulpe, M. Zamoșteanu, Săpăturile de la Costișa, Materiale 8, 1962, 309-316.

VULPE & 1981 A. Vulpe, V. Drâmboceanu, Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău) SCIVA 32, 1981, 171-193.

VULPE 1995 A. Vulpe, Cultura Costișa/The Costișa Culture, in: Comori ale epocii bronzului din România/Treasures of the Bronze Age in Romania, București, 1995, 63-166.

VULPE 2001 A. Vulpe, Perioada mijlocie a epocii bronzului, in: Istoria Românilor 1, 2001, p. 247-272.

ZAHARIA 1970 Eugenia Zaharia, Probleme ale epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, Aluta 1, 1970, 63-69.

ZAHARIA 1987 Eugenia Zaharia, La Culture Monteoru. L'étape de débuts á la lumière des fouilles de Sărata Monteoru, Dacia N.S. 31, 1987, 21-49.

https://biblioteca-digitala.ro

ZAHARIA 1995 Eugenia Zaharia, Cultura Ciomortan/The Ciomortan culture, in: Comori ale epocii bronzului din România/Treasure of the Bronze Age in Romania, 1995, 151-153.

GRUPUL CIOMORTAN ÎN LUMINA NOILOR CERCETĂRI

(Rezumat)

Grupul cultural *Ciomortan* a fost interpretat în mod diferit în decursul anilor: un aspect local al culturii Monteoru (NESTOR 1960, 103), o variantă locală arhaică a culturii Wietenberg (CHIDIOȘAN 1980, 85), o cultură distinctă (SZÉKELY 1970; ZAHARIA 1995, 152-153), un aspect al culturii Costișa (VULPE 2001, 254; CAVRUC 2002, 89).

În ultimii ani au fost reluate cercetările la *Păuleni-Ciomortan, Zoltan, Siliștea*, *Costișa* și *Lunca*. Totodată au văzut lumina tiparului o serie de lucrări de sinteză ce abordează problematica perioadei menționate în sud-estul Transilvaniei și Moldova (SZÉKELY 1997; DUMITROAIA 2000; BURTĂNESCU 2002). În aceeași perioadă a fost organizată o expoziție și un colocviu internațional, intitulate *„Carpații Răsăriteni în epoca bronzului mijlociu. Complexul Cultural Costișa – Komarov"* (Piatra-Neamț – Miercurea-Ciuc, 12-15 septembrie 2001). Toate acestea au prilejuit reluarea discuțiilor privind statutul, încadrarea și originea grupului Ciomortan. În urma discuțiilor din ultimii ani, tot mai mulți cercetători tind să-l considere drept aspect al culturii Costișa (CAVRUC & 2000, 133; VULPE 2001, 254; CAVRUC 2002, 89). A fost propusă și o nouă denumire a culturii – *Costișa-Ciomortan* (CAVRUC 2002, 89; CAVRUC 2004, 272).

Așezarea Păuleni-Ciomortan ocupă o poziție strategică, aflându-se pe una dintre căile de comunicare dintre Moldova, Depresiunea Ciucului și Podișul Transilvaniei. Din acest punct de vedere, trebuie menționată poziția sitului între izvorul Trotușului și Pasul Vlăhița. Dacă Trotușul leagă această zonă de Moldova, Pasul Vlăhița asigură accesul spre Podișul Transilvaniei. Pe de altă parte, situl este legat de valea Oltului Superior care, printre altele, facilitează accesul la bogatele zăcăminte de cupru de la Bălan, aflate la aproximativ 25 km nord de Păuleni-Ciomortan. Pe de altă parte, Trotușul facilitează accesul la bogatele resurse de sare din Moldova Subcarpatică.

Situl a fost descoperit și întrodus în repertoriul cetăților dacice din Transilvania de către Al. Ferenczi (FERENCZI 1932-38). Primul sondaj de mici proporții, a fost efectuat în 1954 de muzeul din Miercurea Ciuc. Rezultatele acestuia au rămas însă nepublicate. După aceea, în 1956, 1960 și 1967, săpăturile sistematice au fost efectuate de Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, sub conducerea lui Z. Székely (SZÉKELY 1970). Aceste săpături au scos în evidență faptul că așezarea a fost locuită încă din eneolitic, primii locuitori ai săi fiind purtătorii culturii Ariușd-Cucuteni. Ulterior, în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, așezarea a fost locuită de purtătorii culturii Coțofeni. Cel mai remarcabil rezultat al cercetărilor lui Z. Székely a

https://biblioteca-digitala.ro

fost descoperirea și definirea unui nou grup cultural din epoca bronzului, care a fost inclus în literatura de specialitate sub denumirea de *„cultura Ciomortan"*. S-a constatat că în perioada mijlocie a epocii bronzului, așezarea a fost locuită de purtătorii culturilor *Ciomortan* și *Wietenberg*. Deși Z. Székely nu a reușit să stabilească raportul stratigrafic dintre vestigiile de tip Ciomortan și Wietenberg din acest sit, el admitea vechimea mai mare a culturii Ciomortan în raport cu Wietenberg. Potrivit estimărilor sale, fortificațiile așezării au fost făcute în epoca bronzului, fără alte precizări. Contrar opiniei lui Al. Ferenczi care considera acest sit ca fiind o cetate dacică, Z. Székely nu a găsit vestigii dacice.

În scopul precizării unor aspecte neelucidate de vechile săpături, în anii 1999–2004, Muzeul Carpaților Răsăriteni, în colaborare cu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Institutul Român de Tracologie și Muzeul de Istorie din Piatra-Neamț, a reluat cercetările în acest sit. În urma noilor cercetări, a fost demonstrat stratigrafic că în perioada mijlocie a epocii bronzului, așezarea a fost locuită de cel puțin două ori, prima dată de către purtătorii grupului Ciomortan, iar a doua oară, de purtătorii culturii Wietenberg. S-a constatat că cele mai timpurii fortificații au fost făcute în timpul locuirii Ciomortan. Acestea par să fi fost refăcute ulterior de către purtătorii culturii Wietenberg, iar apoi de daci.

Vestigiile Ciomortan în așezarea Păuleni-Ciomortan. Fortificațiile includ două șanțuri transversale care taie șaua îngustă ce leagă așezarea de dealul vecin, șanțul și valul de apărare în formă de potcoavă care apără așezarea din vest, nord și est. La marginea de sud a așezării au fost identificate urmele unor împrejmuiri, ale căror caracter rămâne încă neclar. Pe marginea de nord a așezării a fost amenajat un mic val și o palisadă în fața acestuia. Deasupra acestui val a fost construit un cadru de lemn având la bază stâlpi înfipți în pământ. Acest cadru a fost umplut și acoperit cu pământ. Valul este compus din mai multe depuneri. Cele inferioare reflectă succesiunea ridicării acestuia în perioada locuirii Ciomortan, iar două straturi superioare par să se datoreze unor refaceri efectuate de către purtătorii culturii Wietenberg și mai târziu de daci.

Întrucât până acum în jurul sitului de la Păuleni-Ciomortan și în întreaga Depresiune a Ciucului nu a fost descoperită nici o altă așezare aparținând grupului Ciomortan, este puțin probabil că această cetățuie să fi jucat rolul unui centru teritorial. Având în vedere poziția sa geografică, trebuie admis că printre rosturile ei, a fost și cel de a controla una dintre căile de comunicare dintre Depresiunea Ciucului și Moldova. Unul dintre motivele plauzibile ale acestei legături trebuie să fi fost *schimbul de cupru și sare* dintre Depresiunea Ciucului și Moldova Subcarpatică.

Poarta (Complexul nr. 13). În partea de nord-est a așezării a fost cercetat un culoar ce traversa valul de apărare. La 1,8 m spre exterior de coama valului, acesta se lărgea unindu-se cu o palisadă. Pereții culoarului erau consolidați de stâlpi înfipți în pământ. În umplutura culoarului, mai ales în partea sa inferioară, au fost descoperite numeroase fragmente de bârne arse. Sub coama valului, pe fundul culoarului, într-un strat de cenușă neagră, au fost descoperite resturile a trei schelete umane incinerate pe loc. Unul dintre acestea aparținea unui individ adult, iar celelalte, unor copii. Deși scheletele prezentau conexiuni anatomice normale, poziția lor părea afectată. Umplutura culoarului de deasupra scheletelor era formată dintr-un strat gros de 0,80–1,30 m de pământ simi-

https://biblioteca-digitala.ro

lar cu cel din umplutura valului, însă având culoarea roșie. Inițial, culoarul a fost folosit drept poarta așezării fortificate. Acolo unde acesta traversa cea mai înaltă parte a valului, pare să fi fost ridicată o construcție de lemn (turn?). La un moment dat, în această construcție care pare să fi avut trei nivele, au fost depuși trei indivizi. Nivelul inferior al construcției îl constituia fundul culoarului. Al doilea nivel trebuie să fi fost o podea de lemn suspendată, pe care au fost depuși indivizii și ofrandele. Al treilea nivel pare să fi fost acoperișul compus din bârne transversale și lespezi de piatră. Deasupra acoperișului a fost depus un strat gros de pământ. În timp ce la sud și la nord de „turn" culoarul era gol, toată această construcție a fost aprinsă. Când, din cauza focului, ea a început să se prăbușească, cadavrele – înainte de dezintegrare – precum și vasele ceramice depuse alături de ele, au căzut pe fundul culoarului. În timpul căderii, majoritatea vaselor s-au spart. Focul a fost atât de puternic încât oasele cadavrelor s-au calcinat, iar pământul de deasupra acoperișului a capătat culoarea roșie, ceea ce pare să se fi datorat acțiunii focului în spațiul deschis, bogat în oxigen.

Inventarul acestui complex include un vas întreg, șapte vase fragmentare, precum și fragmente ceramice izolate (fig.4; 5).

La capătul de sud al culoarului, aproape de marginea interioară a valului de apărare, a fost cercetat încă un complex aparținând grupului Ciomortan. Acesta era ușor adâncit și avea forma ovală neregulată (1,9 x 5 m). De-a lungul pereților și în interiorul său, au fost identificate 14 gropi de stâlp. În umplutura acestui complex, în amestec cu ceramica fragmentară Ciomortan, se aflau fragmente de oase de animale, unele în conexiuni anatomice normale, precum și două fragmente de oase umane (de mandibulă și calotă craniană).

Urmele de locuire Wietenberg în așezarea Păuleni-Ciomortan. După ocuparea așezării, purtătorii culturii Wietenberg, probabil, au reparat fortificațiile existente la acea dată, după care și-au construit locuințele pe panta interioară a valului de apărare, una lângă alta. Au fost descoperite patru locuințe, trei complexe rituale și o serie de gropi menajere. Locuințele au fost descoperite la adâncimea de 0,30–0,60 m de la suprafața actuală a terenului. Ele au fost dispuse aproape una de cealaltă, la distanțe între 0,40–0,60 m.

Inițial, în timpul săpăturilor, deasupra acestor locuințe au fost descoperite mari aglomerări de piatră. Sub acestea, au apărut dărâmăturile pereților, în formă de aglomerări de fragmente de lut ars cu amprente de nuiele și pari, dar și cu fețe drepte și netezite. Aceste dărâmături se înscriau în perimetrele cvasirectangulare. După ce umplutura locuințelor a fost îndepărtată, s-a constatat că locuințele au fost ușor adâncite în panta valului de apărare. Pereții lor lungi erau paraleli cu axa valului, dimensiunile locuințelor fiind de la 3 x 1,8 până la 4 x 2 m. Pe fundul locuințelor se aflau vetre lutuite, având la bază pavaje de pietriș sau fragmente ceramice. În trei locuințe au fost descoperite câte două, iar într-una, trei astfel de vetre. La același nivel, în principal de-a lungul marginilor locuințelor, au fost depistate mai multe gropi de stâlp.

În sectorul de nord al sitului, a fost descoperit un complex, a cărei destinație nu a putut fi stabilită. Urmele acestuia au fost marcate de gropi de stâlp dispuse circular. Diametrul cercului astfel format era de cca 3 m. În mijlocul complexului a fost descoperită groapa stâlpului central. Toate acestea sugerează o construcție de suprafață cu planul circular și acoperișul conic.

https://biblioteca-digitala.ro

Alături de locuințe, au fost descoperite urmele unor complexe cu caracter ritual. Astfel, la 1 m de la una dintre locuințe (L. 7), spre coama valului de apărare se afla o construcție de formă rectangulară (1,3 x 1,8 m). Perimetrul acesteia a fost marcat de gropi de stâlpi înfipți în panta interioară a valului. În cuprinsul acestei construcții se aflau câteva vase Wietenberg, sparte pe loc. În colțul sud-vestic al acestei construcții a fost surprinsă o groapă circulară puțin adâncă, pe fundul căreia se afla scheletul unui copil de 5-6 luni, în poziție chircită (COMȘA 2000).

Alături de altă locuință Wietenberg, aproape de marginea interioară a valului de apărare, în partea de ENE a așezării, într-o groapă ovală, au fost descoperite două cranii umane, iar sub ele, un schelet uman întreg. Lângă unul dintre cranii se afla un vas lucrat din pastă grosieră, scund, cu buză scurtă înclinată spre exterior, a cărui încadrare rămâne problematică.

Alt complex a fost descoperit în partea nord-estică a așezării, aproape de marginea interioară a valului de apărare. Complexul consta din două vase întregibile, aparținând în mod cert culturii Wietenberg, ce stăteau în picioare unul lângă celălalt, într-o groapă circulară (?) puțin adâncă și îngustă.

Încadrarea cronologică a nivelului de locuire Wietenberg de la Păuleni-Ciomortan. Recentele cercetări în așezarea Păuleni-Ciomortan au adus demonstrații multiple și indubitabile că nivelul locuirii Wietenberg îl suprapune pe cel al grupului Ciomortan. Însă nu există date certe privind durata de timp dintre locuirea Ciomortan și cea a culturii Wietenberg. Pentru a raporta nivelul de locuire Wietenberg la fazele definite ale acestei culturi, poate fi invocată similitudinea materialului ceramic de la Păuleni-Ciomortan cu cele de la Oarța de Sus (KACSÓ 2004, Pl. XVI–XXXVII), necropola Turia (SZÉKELY 1995), precum și alte situri atribuite fazei a 2-a (după N. Chidioșan). M. Rotea a propus recent încadrarea locuirii Wietenberg de la Păuleni-Ciomortan finalului primei faze a acestei culturi. Însă, având în vedere descoperirea recentă la Păuleni-Ciomortan a unui număr redus de fragmente ceramice Wietenberg cu decor în spirală, pare mai plauzibilă încadrarea acesteia debutului fazei a 2-a.

În locuințele culturii Wietenberg de la Păuleni-Ciomortan au fost descoperite ceramica Monteoru IC2. Placa de os cu perforații circulare (a.z. *susținător de colier*) descoperită într-o locuință Wietenberg de la Păuleni-Ciomortan își găsește analogii apropiate în Wietenberg 1 și Monteoru IC4. Alt element de încadrare a locuirii Wietenberg de la Păuleni-Ciomortan îl reprezintă pandantivul de bronz în formă de inimă descoperit într-una dintre locuințele culturii Wietenberg. Acest tip de podoabă este răspândit în Europa Centrală, în contextele atribuite perioadelor Reinecke A1 și A2.

*

Câteva considerații privind taxonomia, încadrarea cronologică și geneza grupului Ciomortan. După cum arată diversitatea ceramicii, siturile de la începutul bronzului mijlociu, atribuite "complexului cultural Costișa-Komarov" pot fi grupate în patru variante, după cum urmează: *Ciomortan, Costișa, Lunca* și *Zoltan*.

Grupul *Ciomortan* cuprinde împrejurimile Trotușului (Poduri și Păuleni-Ciomortan) și ale Oituzului (Poian). Particularitățile cele mai pronunțate ale variantei Ciomortan le constituie incidența sporită a decorului compus din *triunghiuri umplute cu împunsături* și a diverselor motive ornamentale executate în tehnica *împunsăturilor succesive sau/și simple.*

https://biblioteca-digitala.ro

Raporturile grupului Ciomortan cu manifestările culturale adiacente.

Repere stratigrafice. Complexele Wietenberg din Păuleni-Ciomortan suprapun complexele Ciomortan. Pe de altă parte, la Poduri, nivelul Ciomortan îl suprapune pe cel al grupului Jigodin. Prin urmare, stratigrafic, faza a 2-a Chidioșan a culturii Wietenberg reprezintă *terminus ante quem*, în timp ce grupul Jigodin constituie *terminus post quem* pentru grupul Ciomortan.

Raporturile dintre grupurile Ciomortan și Jigodin. Deocamdată, nici în Depresiunea Ciucului, nici în vestul Moldovei nu a fost încă descoperită vreo manifestare culturală care să ocupe intervalul de timp între sfârșitul grupului Jigodin și începutul grupului Ciomortan. În aceste condiții, nu este exclus contactul cronologic între aceste două manifestări. O serie de similitudini între ceramica grupurilor Schneckenberg-Jigodin și Ciomortan par să susțină această posibilitate.

Raporturile dintre grupurile Ciomortan și Iernut-Zoltan. Întrucât locuirea din finalul epocii bronzului timpuriu de la Zoltan se încadrează între sfârșitul culturii Schneckenberg și debutul culturii Wietenberg, acesta – cel puțin în linii mari – trebuie să fie considerat contemporan cu grupul Ciomortan. Se pare că grupul Iernut-Zoltan a contribuit la formarea grupului Ciomortan transmițându-i acestuia tradiția ceramicii striate.

Raporturile dintre grupul Ciomortan și cultura Monteoru. S-a acreditat ideea conform căreia grupul Ciomortan este contemporan cu faza IC3 a culturii Monteoru. Această sincronizare pleacă, pe de o parte, de la informațiile neconfirmate, conform cărora în așezarea de la Păuleni-Ciomortan s-a găsit ceramică de tip Monteoru IC3, iar pe de altă parte, ea se întemeiază pe ideea că nivelul Ciomortan de la Păuleni-Ciomortan ar fi contemporan cu nivelul Costișa din așezarea Costișa care, la rându-i, a fost sincronizată cu Monteoru IC3 – începutul IC2. Într-adevăr, câteva fragmente ceramice de certă factură Monteoru au fost descoperite la Păuleni-Ciomortan, însă nu IC3 ci IC2, și nu în context Ciomortan ci în context Wietenberg. Prezența în straturile IC4 și IC3 de la Sărata Monteoru a unor fragmente ceramice cu decor identic cu cel al grupului Ciomortan (triunghiuri umplute cu împunsături) face plauzibilă sincronizarea grupului Ciomortan cu fazele IC4 și IC3 a culturii Monteoru.

Raporturile dintre grupul Ciomortan și cultura Wietenberg. S-a stabilit cu certitudine că locuirea Wietenberg de la Păuleni-Ciomortan suprapune pe cea a grupului Ciomortan. Totodată, nu s-a putut preciza cât timp a trecut de la finalul locuirii Ciomortan până la debutul celei Wietenberg. Nu există indicii că între grupul Ciomortan și cultura Wietenberg ar fi existat un contact cronologic. Comparația ceramicii din cele două niveluri de locuire ale epocii bronzului mijlociu de la Păuleni-Ciomortan excude în mod categoric participarea grupului Ciomortan la geneza culturii Wietenberg.

Raporturile dintre grupul Costișa și cultura Monteoru. În așezarea de la Costișa, nivelul de locuire aparținând grupului Costișa era suprapus de locuirea Monteoru, faza IC2. Această constatare l-a determinat pe Al. Vulpe să sincronizeze grupul Costișa cu faza IC3 și începutul fazei IC2 a culturii Monteoru. În așezarea grupului Costișa de la Siliștea au fost descoperite brățări de tip *Noppenringe* (BOLOHAN & 2004, 78, Pl. 13). Numeroasele analogii pentru aceste brățări sunt conoscute în Europa Centrală în contexte Br A1 Reinecke (FURMANEK & 1991, 20; BOLOHAN & 2004, 60).

Raportul dintre cultura Costișa-Ciomortan și grupul Lunca. Grupul Lunca este cunoscut din două depuneri succesive din sectorul A al stațiunii Lunca-Poiana Slatinei. Gh. Dumitroaia

https://biblioteca-digitala.ro

sicronizează ambele depuneri de la Lunca cu cea de-a doua perioadă a culturii menționate (DUMITROAIA 2000, 146). Trebuie aduse în discuție și analogiile din cadrul ariei culturale Trzciniec. Potrivit cronologiei culturii Trzciniec elaborată de cercetătorii din Polonia, faza sa clasică nu poate fi mai timpurie de Reinecke Br. A2 (MAKAROWICZ 1998, 30, fig. 3; TARAS 1998, 45, fig. 10). Prin urmare, locuirea de la Lunca trebuie considerată posterioară grupului Costișa care, inclusiv datorită brățărilor de tip *Noppenringe,* poate fi sincronizată cu Reinecke Br. A1. Trebuie precizat că ceramica de la Lunca este mult diferită față de cea de la Costișa sau Siliștea.

Depunerile din bronzul mijlociu de la Lunca aparțin mai curând culturii Trziniec-Komarov decât culturii Costișa-Ciomortan. Totodată, ceramica de la Lunca, în mod surprinzător prezintă similitudini cu grupul Ciomortan prin decorul realizat prin împunsături succesive. Una dintre explicațiile plauzibile ale acestui fapt poate fi acela că grupul Komarov, odată pătruns în Moldova (nu înainte de Reinecke Br. A2), trebuie să fi preluat acest element de la „tradiția Ciomortan". Având în vedere cele arătate mai sus, depunerile de la Lunca aparțin probabil unui facies Komarov „autohtonizat" în mediul Costișa-Ciomortan târziu. Datele disponibile nu permit încă stabilirea mai exactă a raportului dintre cultura Costișa-Ciomortan și Trcziniec-Komarov, motiv pentru care folosirea termenului de „complex cultural Komarov-Costișa" (DUMITROAIA 2000, 127-156) pare prematură.

Raporturile dintre cultura Costișa-Ciomortan și aspectul cultural din bronzul mijlociu de la Zoltan. În așezarea de la Zoltan, ceramica similară cu cea de tip Costișa-Ciomortan a fost descoperită într-o depunere ce suprapunea în mod direct pe cel din finalul bronzului timpuriu. Împreună cu ceramica de tip Costișa-Ciomortan au fost descoperite și fragmente ceramice de tip Monteoru, Tei și Wietenberg. Văzută însă în ansamblu, această ceramică se deosebește de fiecare dintre culturile menționate. Mai mult, deși sub aspectul stilistic, ceramica prezintă caracteristici unitare, nu există încă certitudinea că materialul arheologic din depunerea respectivă aparține unui singur orizont cronologic.

*

Considerațiile de mai sus sugerează câteva precizări preliminare. În primul rând, se pare că grupul Ciomortan este ușor mai timpuriu decât grupul Costișa. Această estimare poate avea implicații importante în ceea ce privește interpretarea genezei grupului Ciomortan. Opiniile în această privință adesea fac referire la contribuția „culturii Costișa" la formarea „culturii Ciomortan". Astfel, Z. Székely considera că „cultura Ciomortan" reprezintă rezultatul sintezei Glina–Monteoru–Costișa (SZÉKELY 1971), în timp ce P. Roman punea formarea acesteia pe seama contactelor Monteoru–Costișa (ROMAN & 1973; MUSCĂ 1979). În stadiul actual al cercetărilor, pare mai plauzibilă ipoteza conform căreia grupul Ciomortan s-a format în principal pe fondul cultural Jigodin, sub puternicele influențe din partea grupului „Iernut–Zoltan".

Atâta timp cât nici o manifestare culturală din epoca bronzului timpuriu din Moldova Subcarpatică, exceptând grupul Jigodin, nu prezintă caracteristici ce ar putea fi considerate drept prototipuri ale grupului Costișa, acesta din urmă pare să se fi datorat extinderii purtătorilor grupului Ciomortan până la Bistrița.

https://biblioteca-digitala.ro

La scurt timp după formarea grupului Costișa, nordul și vestul Moldovei a fost afectat de pătrunderea unor grupuri din aria culturală Trzciniec–Komarov. Situl de la Lunca pare să reflecte una dintre cele mai timpurii manifestări ale acestui fenomen. Unele similitudini ale grupului Lunca cu grupurile Ciomortan și Costișa se datorează, după toate probabilitățile, procesului de „autohtonizare" a acestei entități alogene. Treptat, complexul cultural Trzciniec–Komarov a cuprins tot nordul Moldovei, absorbind grupul Costișa.

În lipsa mai multor repere cronologice certe, verificate prin metode științifice, estimările de mai sus au un pronunțat caracter ipotetic.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Fig. 1. Poziția geografică a sitului Păuleni-Ciomortan.

Fig. 2. Planul sitului Păuleni-Ciomortan:

1. Șanțurile de apărare; 2. Pârâul Nyírpatak; 3. Creasta valului de apărare; 4. Marginea exterioară a valului de apărare; 5. Marginea interioară a valului de apărare; 6. Curbe de nivel; 7. Fântâna; 8. Drum de câmp; 9. Troița; 10. Mlaștina; 11. Secțiunile din anii 1956, 1960 și 1967; 12. Secțiunile din anii 1999–2004

Fig. 3. Păuleni-Ciomortan. Complexul nr. 13 (poarta):

A. Planul Complexului nr. 13; B. Profilele transversale ale Complexului nr. 13; 1. Oase umane calcinate; 2. Bolovani de piatră; 3. Ceramică; 4. Lemn ars; 5. Urme de scândură arsă; 6. Numerele scheletelor; 7. Șanțuri laterale; 8. Gropi de stâlp; 9. Conturul porții; 10. Lut gălbui în amestec cu pietriș; 11. Lut de culoare roșiatică; 12. Lut gălbui amestecat; 13. Cenușă neagră.

Fig. 4. Păuleni-Ciomortan. Ceramica Costișa-Ciomortan descoperită în Complexul no. 13 (poarta).

Fig. 5. Păuleni-Ciomortan. Ceramica Costișa-Ciomortan descoperită în Complexul no. 13 (poarta).

Fig. 6. Păuleni-Ciomortan. Ceramica Costișa-Ciomortan. 1, 3, 5, 7–11: grosieră; 2, 4, 6: fină.

Fig. 7. Păuleni-Ciomortan. Ceramica Costișa-Ciomortan. Amforete.

Fig. 8. Păuleni-Ciomortan. Arterfacte Costișa-Ciomortan. 1, 3–5: amforete; 2: vârf de săgeată de silex.

Fig. 9. Păuleni-Ciomortan. Arterfacte Costișa-Ciomortan. 1–5: ceramica fină; 6: fragment de seceră de silex.

Fig. 10. Păuleni-Ciomortan. Ceramica culturii Wietenberg. Capace și discuri.

Fig. 11. Păuleni-Ciomortan. Ceramica culturii Wietenberg.

Fig. 12. Păuleni-Ciomortan. Ceramica culturii Wietenberg. 1–5: „capete de baston"; 6: buton de toartă; 7: castron; 8–9: capace; 10: vas.

Fig. 13. Păuleni-Ciomortan. Ceramica culturii Wietenberg.

Fig. 14. Păuleni-Ciomortan. Ceramica culturii Wietenberg decorată cu motive spiralice.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15. Păuleni-Ciomortan. Elemente de datare a nivelului de locuire Wietenberg. 1: podoabă de bronz în forma de inimă; 2, 4–5: ceramica culturii Monteoru; 3: placă de os cu perforații circulare.

Fig. 16. Păuleni-Ciomortan. Ceramica de tip Ciomortan. 1, 4, 8: din Complexul nr. 13; 2,3,5–7: din stratul de cultură.

https://biblioteca-digitala.ro

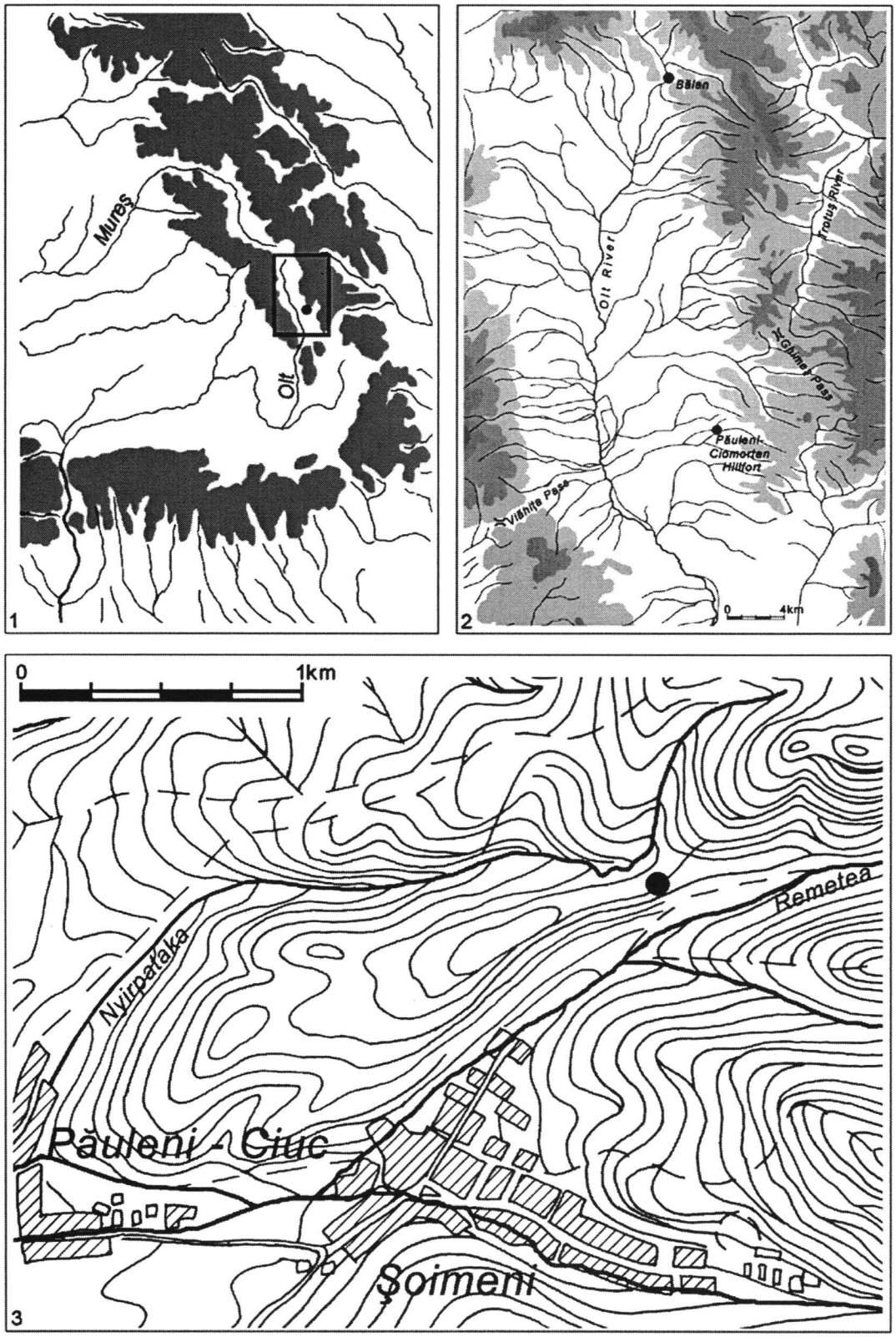

Fig. 1. Geographical Position of the Păuleni-Ciomortan Site.

https://biblioteca-digitala.ro

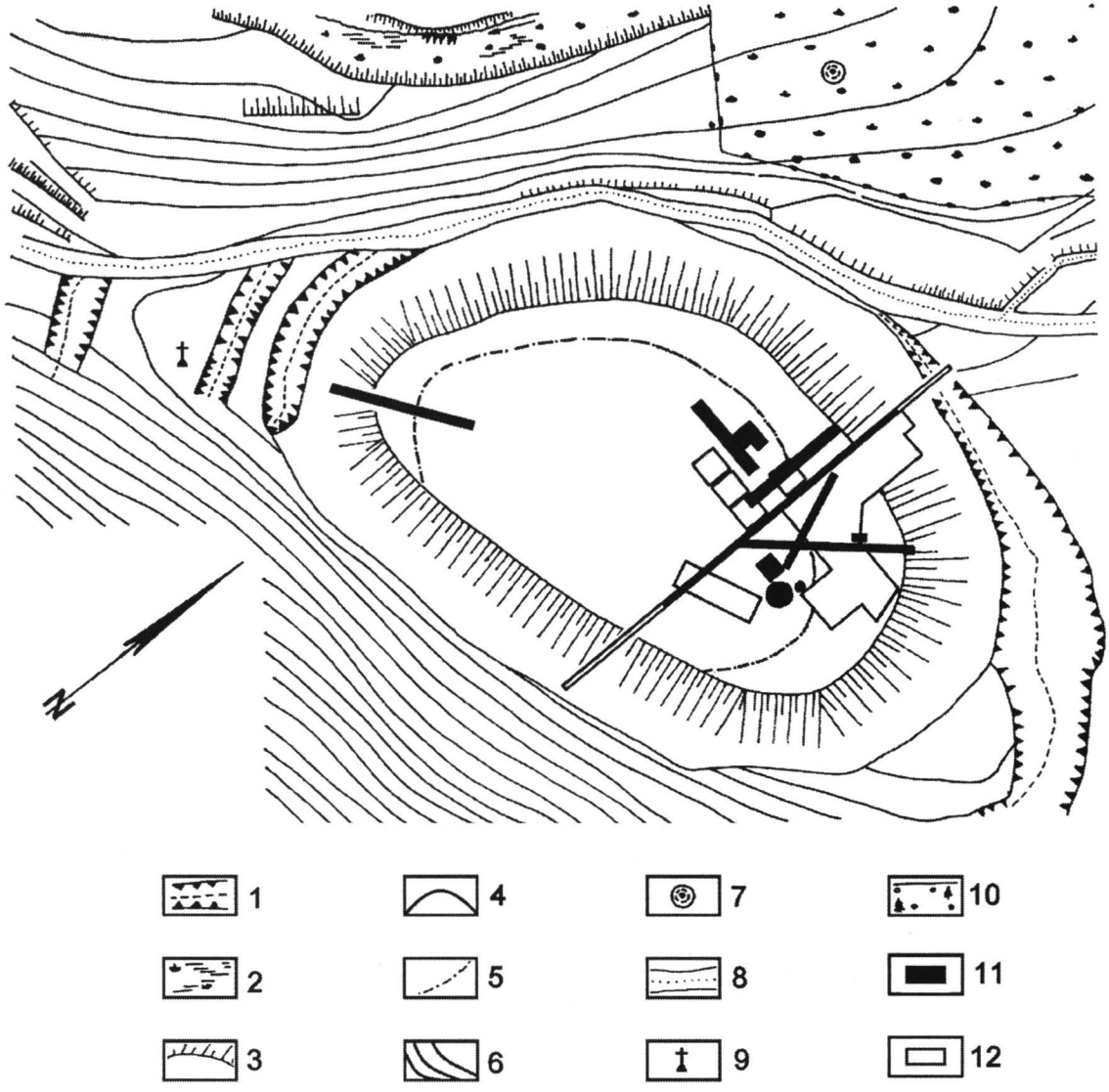

Fig. 2. Plan of the Păuleni-Ciomortan Site:

1. Defence Ditches
2. Nyírpataka Stream
3. Crest of the Defence Rampart
4. Outer Margin of the Rampart
5. Inner Margin of the Rampart
6. Contour Lines
7. Well
8. Field Road
9. Crucifix
10. Fen
11. 1956, 1960 and 1967 Years Excavation Trenches
12. 1999 – 2004 Years Excavation Trenches

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Păuleni-Ciomortan. Complex no. 13 (Gate)

A. Plan of Complex no. 13

B. Transversal Sections of Complex no. 13

1. Calcined Human Bones
2. Stones
3. Pottery
4. Burnt Wood
5. Traces of Burnt Planks
6. Numbers of Skeletons
7. Lateral Chase
8. Post Holes
9. Gate's Borderlines
10. Yellowish Clay Mixed with Small Pieces of Grit
11. Reddish Clay
12. Mixed Yellowish Clay
13. Black Ash.

https://biblioteca-digitala.ro

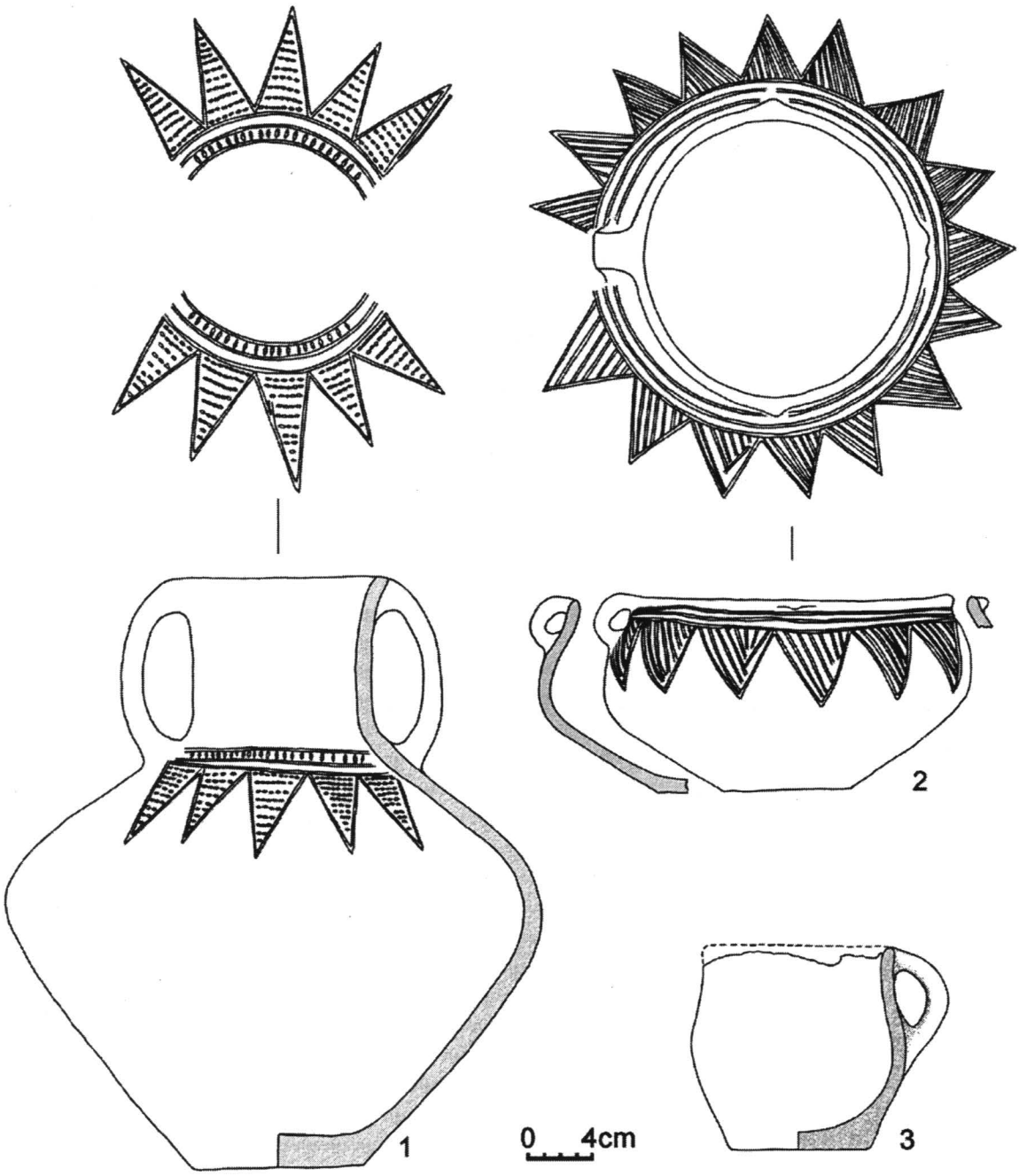

Fig. 4. Păuleni-Ciomortan. Costișa-Ciomortan Type Pottery Found in Complex no. 13 (Gate).

https://biblioteca-digitala.ro

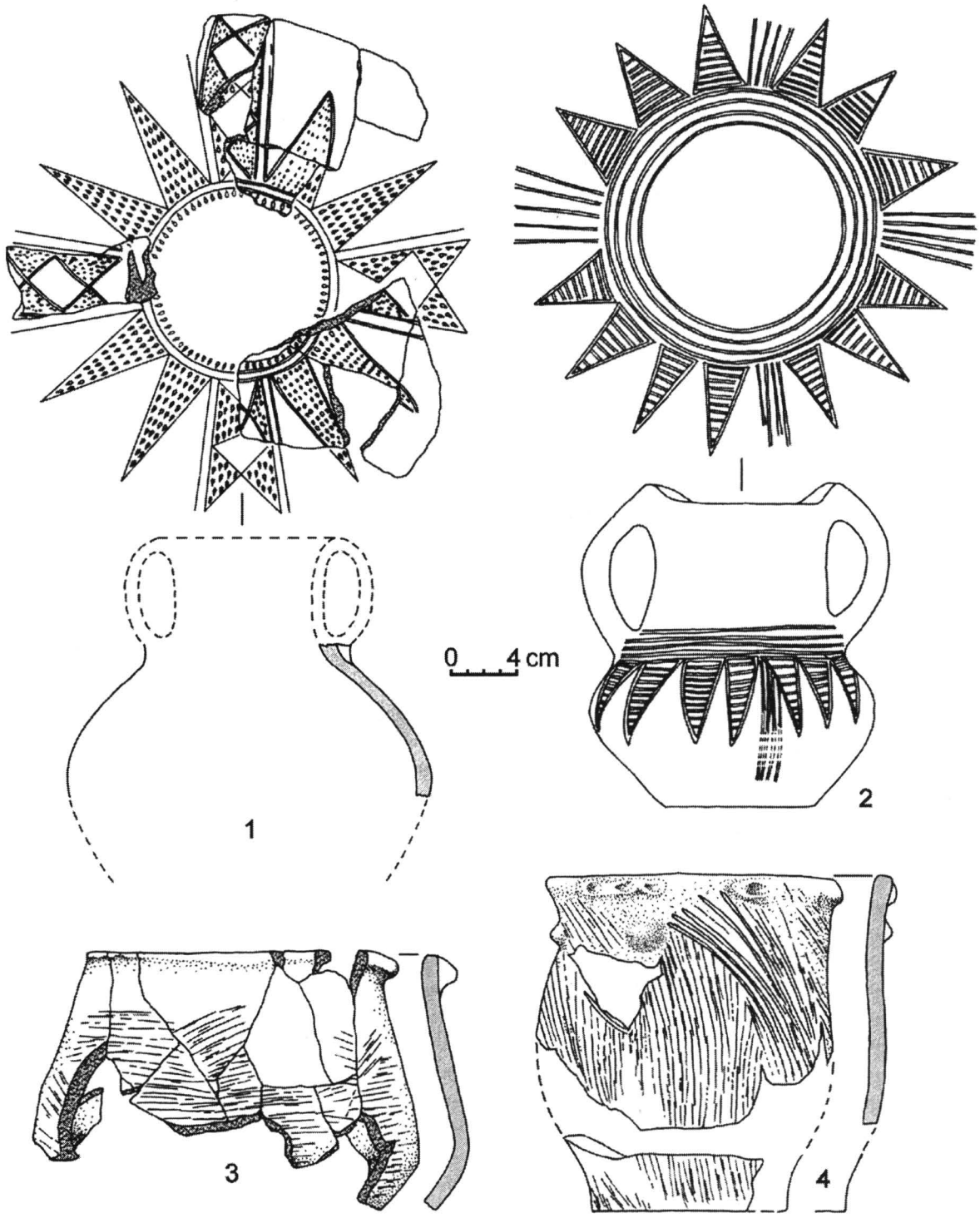

Fig. 5. Păuleni-Ciomortan. Costișa-Ciomortan Type Pottery Found in Complex no. 13 (Gate).

https://biblioteca-digitala.ro

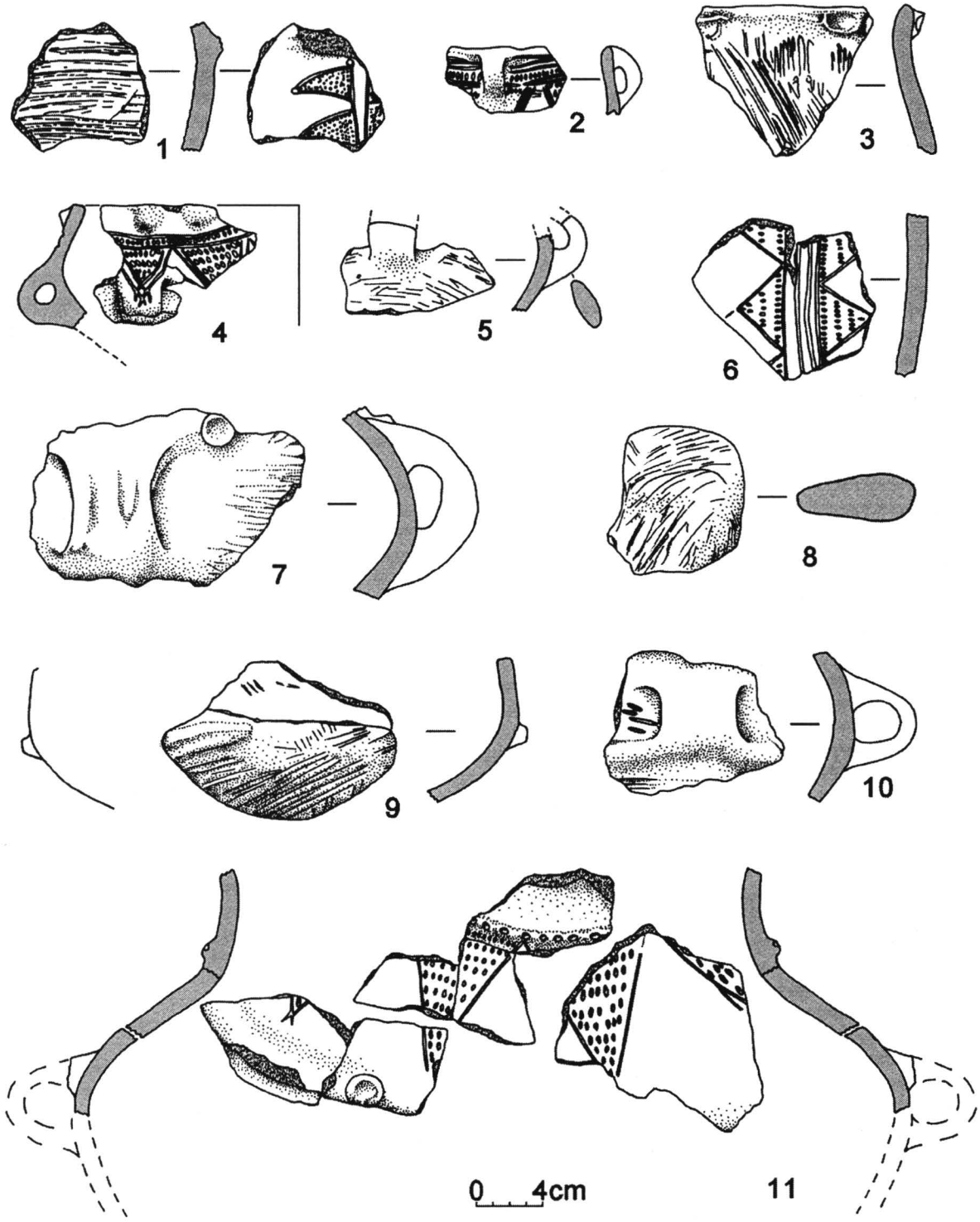

Fig. 6. Păuleni-Ciomortan. Costișa-Ciomortan Type Pottery. 1, 3, 5, 7–11: Coarse Pottery; 2, 4, 6: Fine Pottery

https://biblioteca-digitala.ro

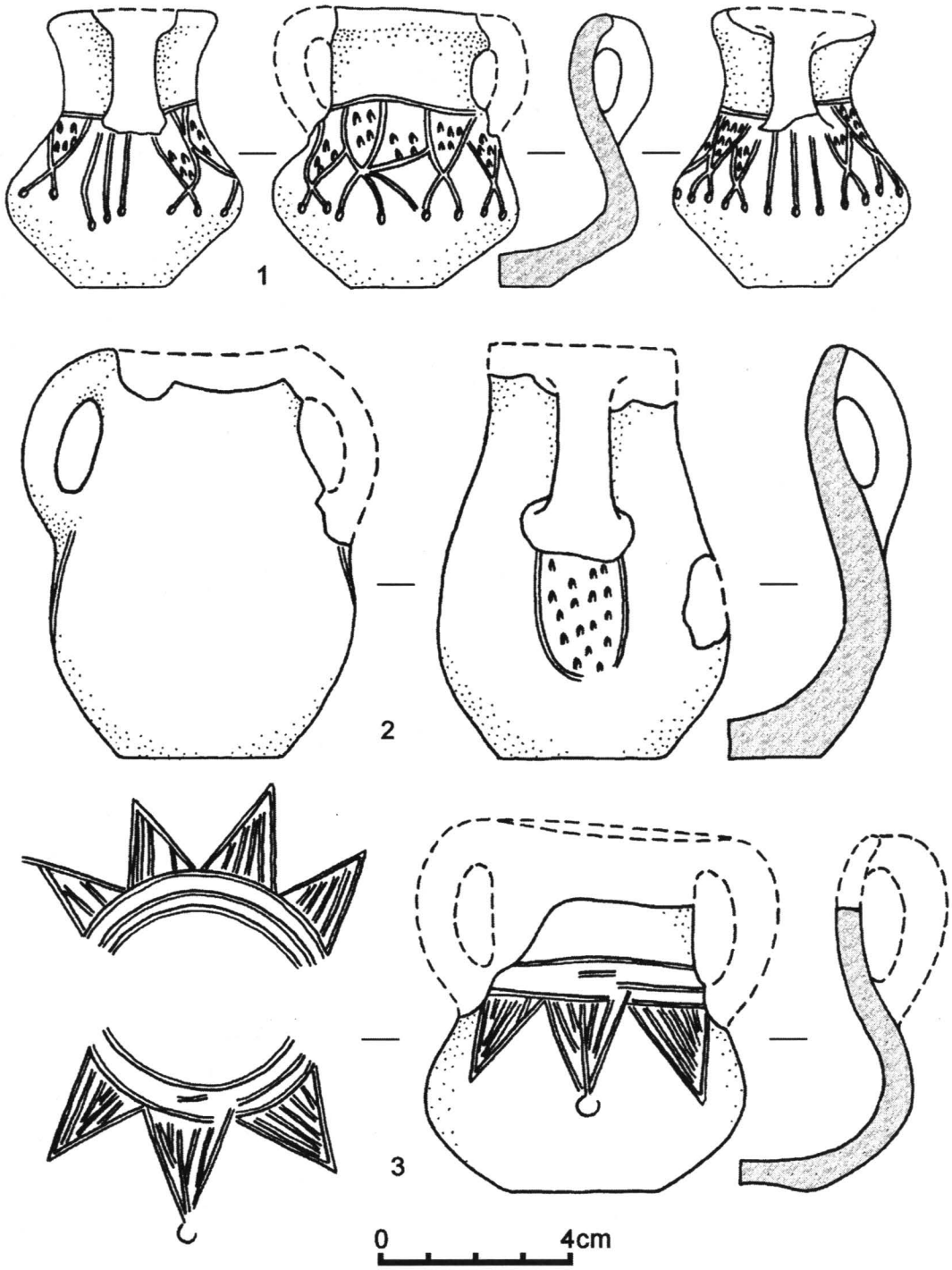

Fig. 7. Păuleni-Ciomortan. Costișa-Ciomortan Type Pottery. Amphoretae.

https://biblioteca-digitala.ro

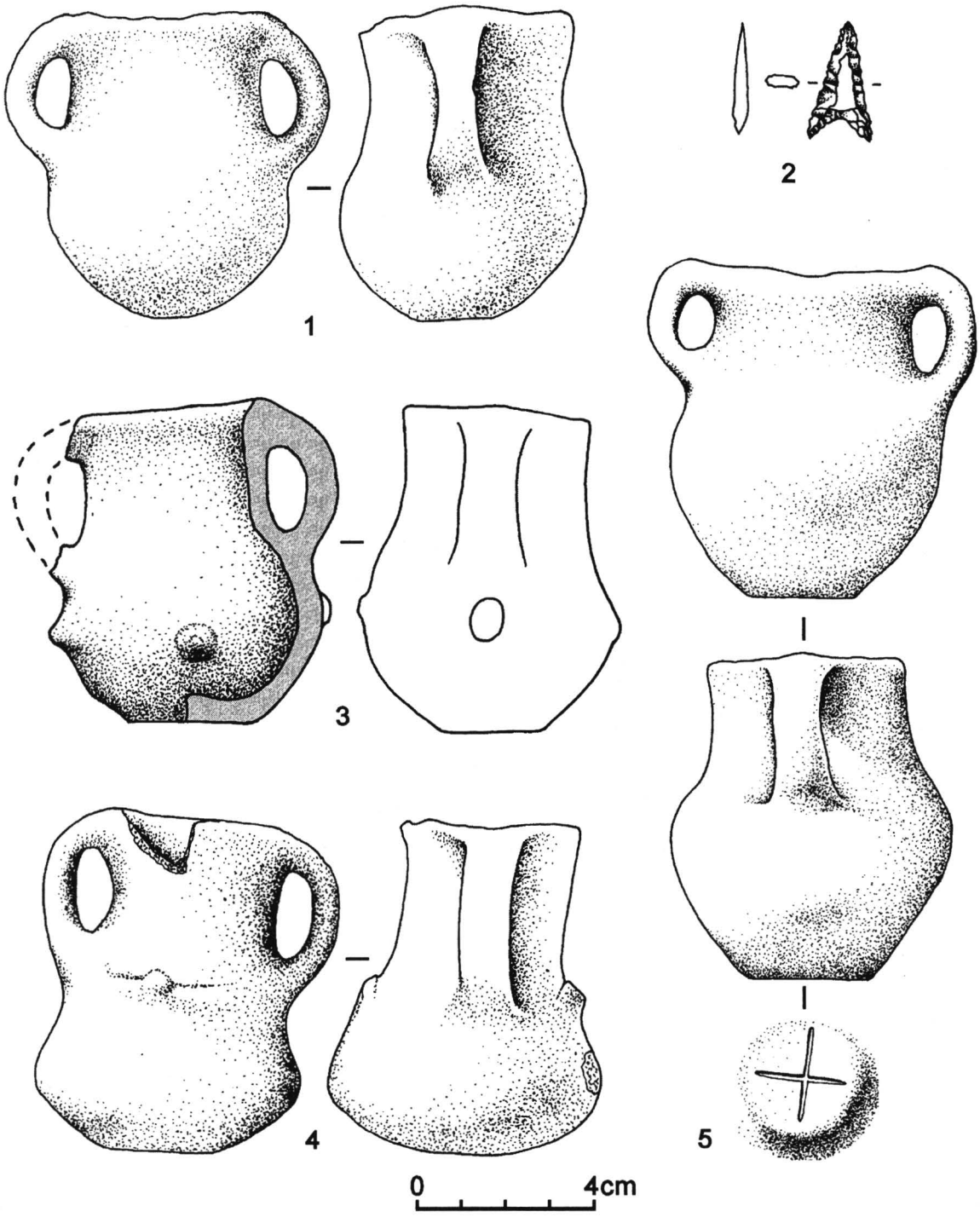

Fig. 8. Păuleni-Ciomortan. Costișa-Ciomortan Evidence. 1, 3–5: Amphoretae; 2: Flint Arrowhead.

https://biblioteca-digitala.ro

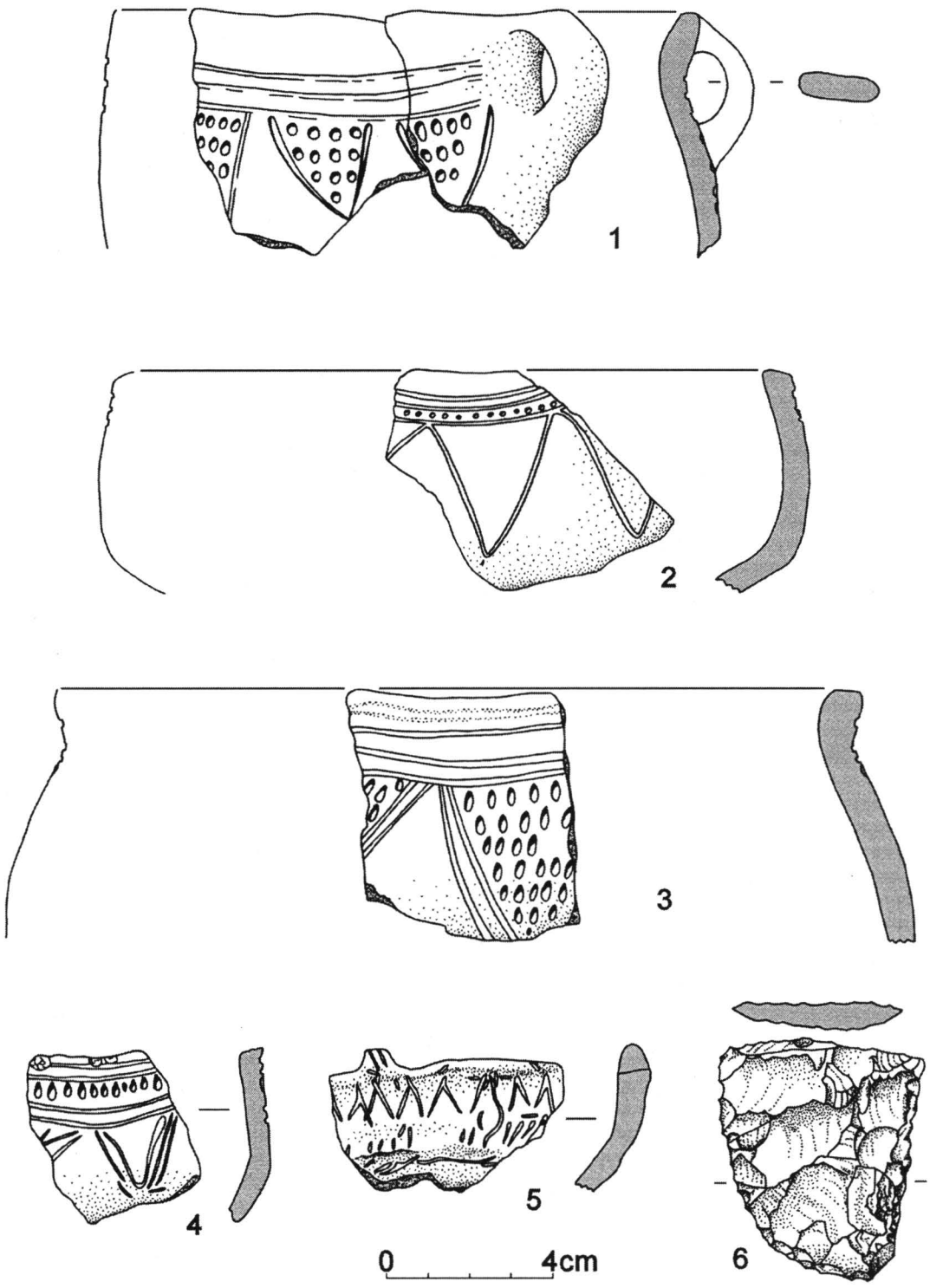

Fig. 9. Păuleni-Ciomortan. Costișa-Ciomortan Evidence. 1–5: Fine Pottery; 6: Fragment of Flint Sickle (?).

https://biblioteca-digitala.ro

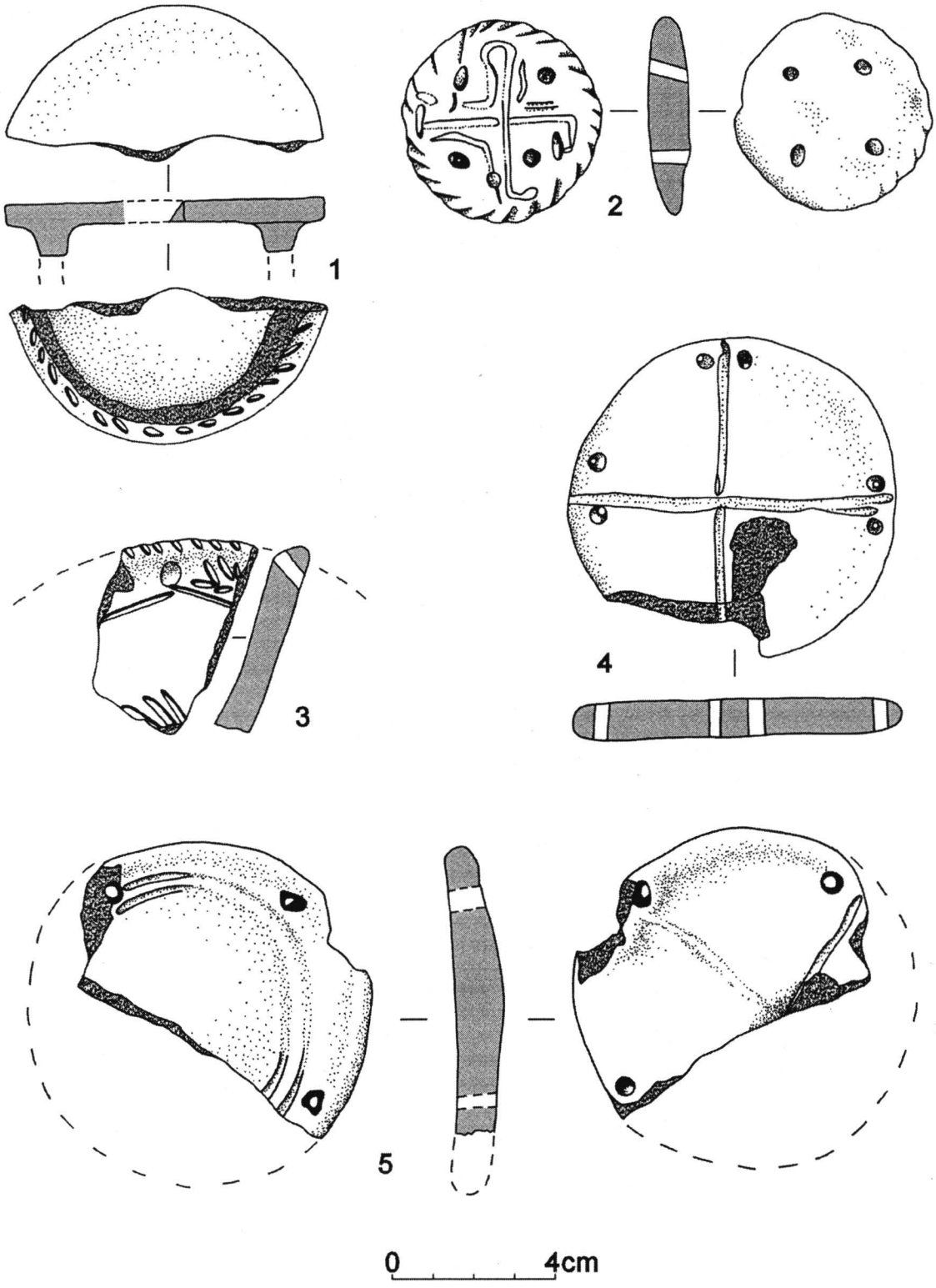

Fig. 10. Păuleni-Ciomortan. Wietenberg Culture Pottery. Lids and Discs.

https://biblioteca-digitala.ro

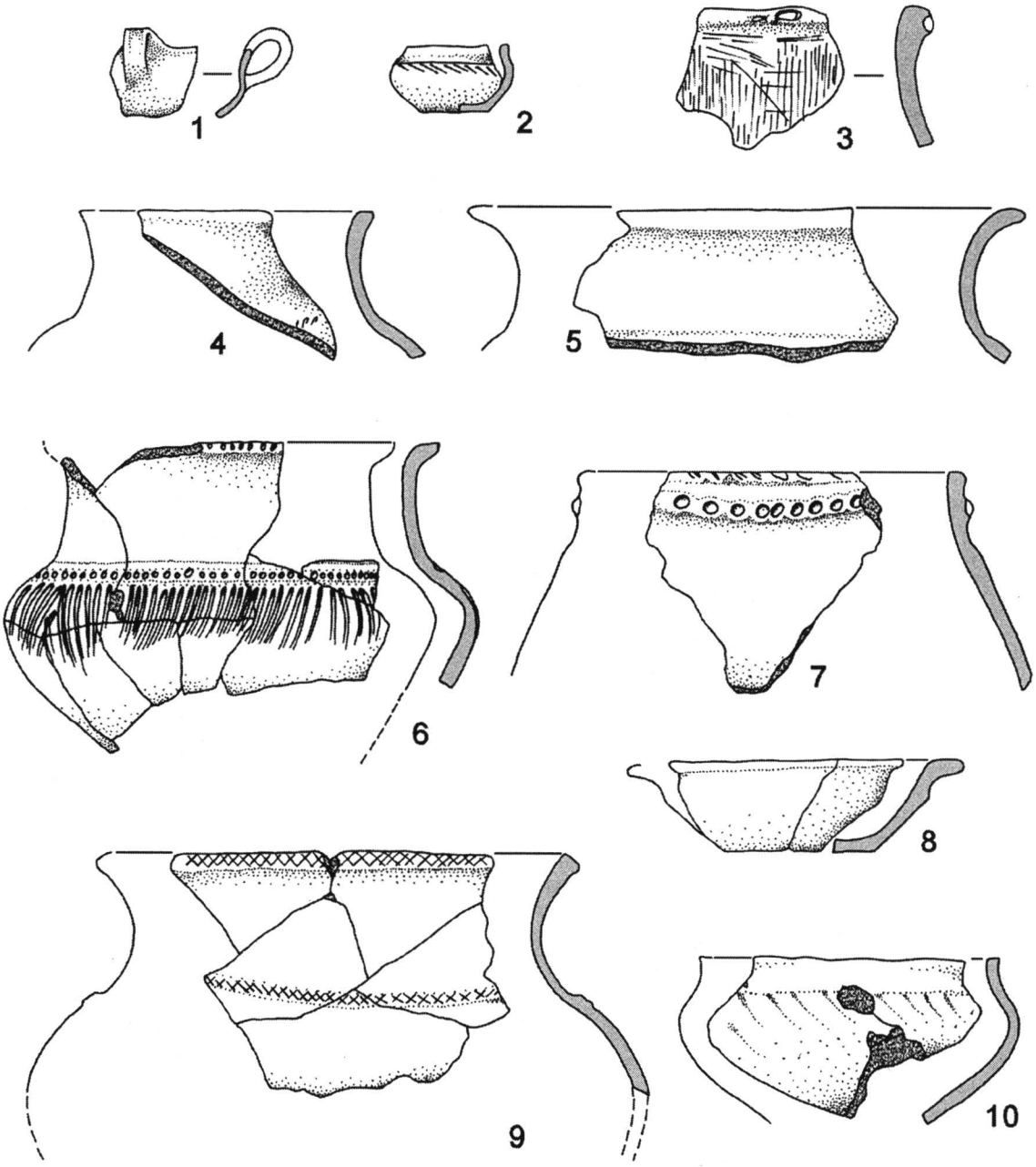

Fig. 11. Păuleni-Ciomortan. Wietenberg Culture Pottery.

https://biblioteca-digitala.ro

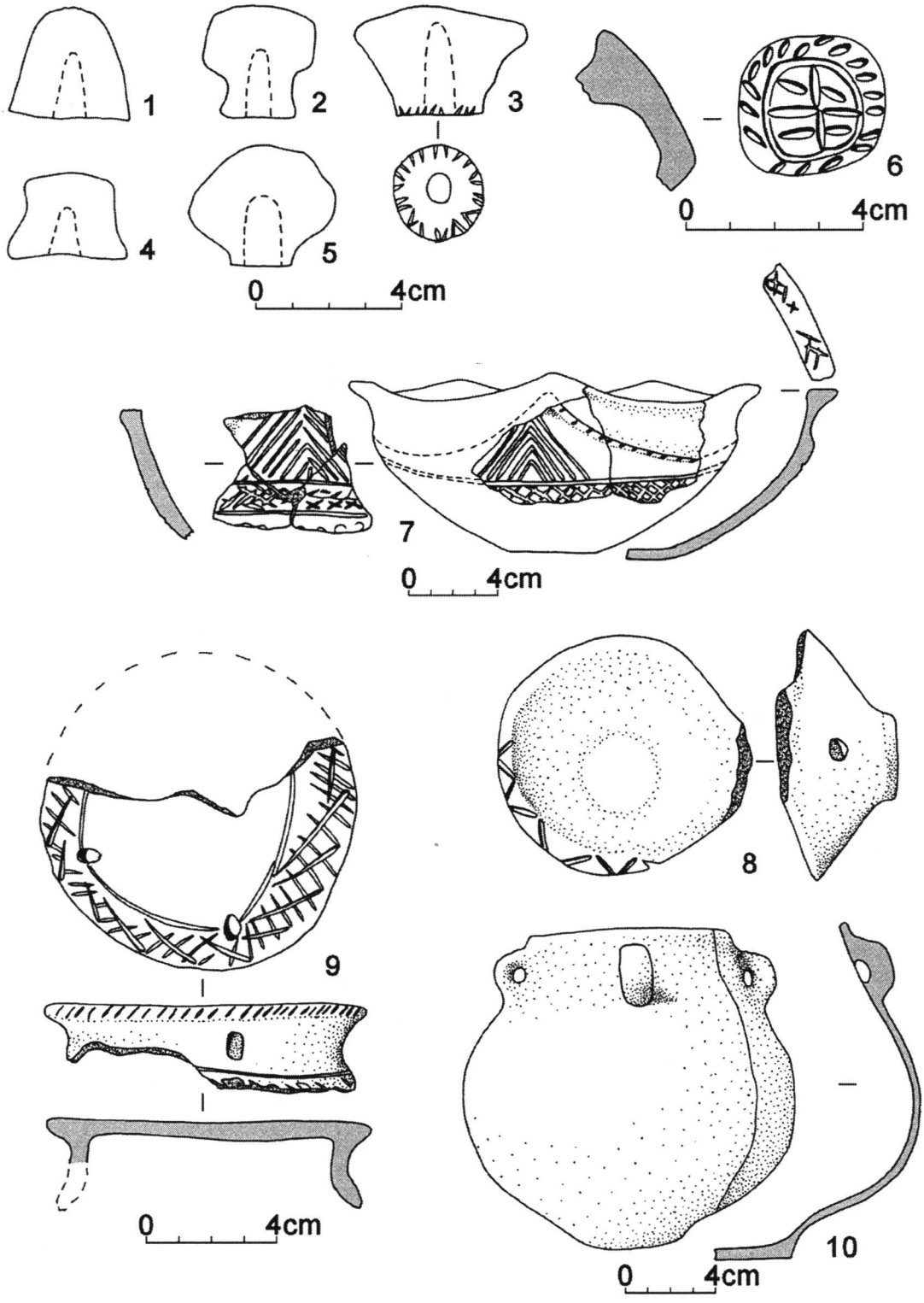

Fig. 12. Păuleni-Ciomortan. Wietenberg Culture Pottery. 1–5: 'Stick Heads'; 6: Handle Button; 7: Bowl; 8–9: Lids; 10: Pot.

https://biblioteca-digitala.ro

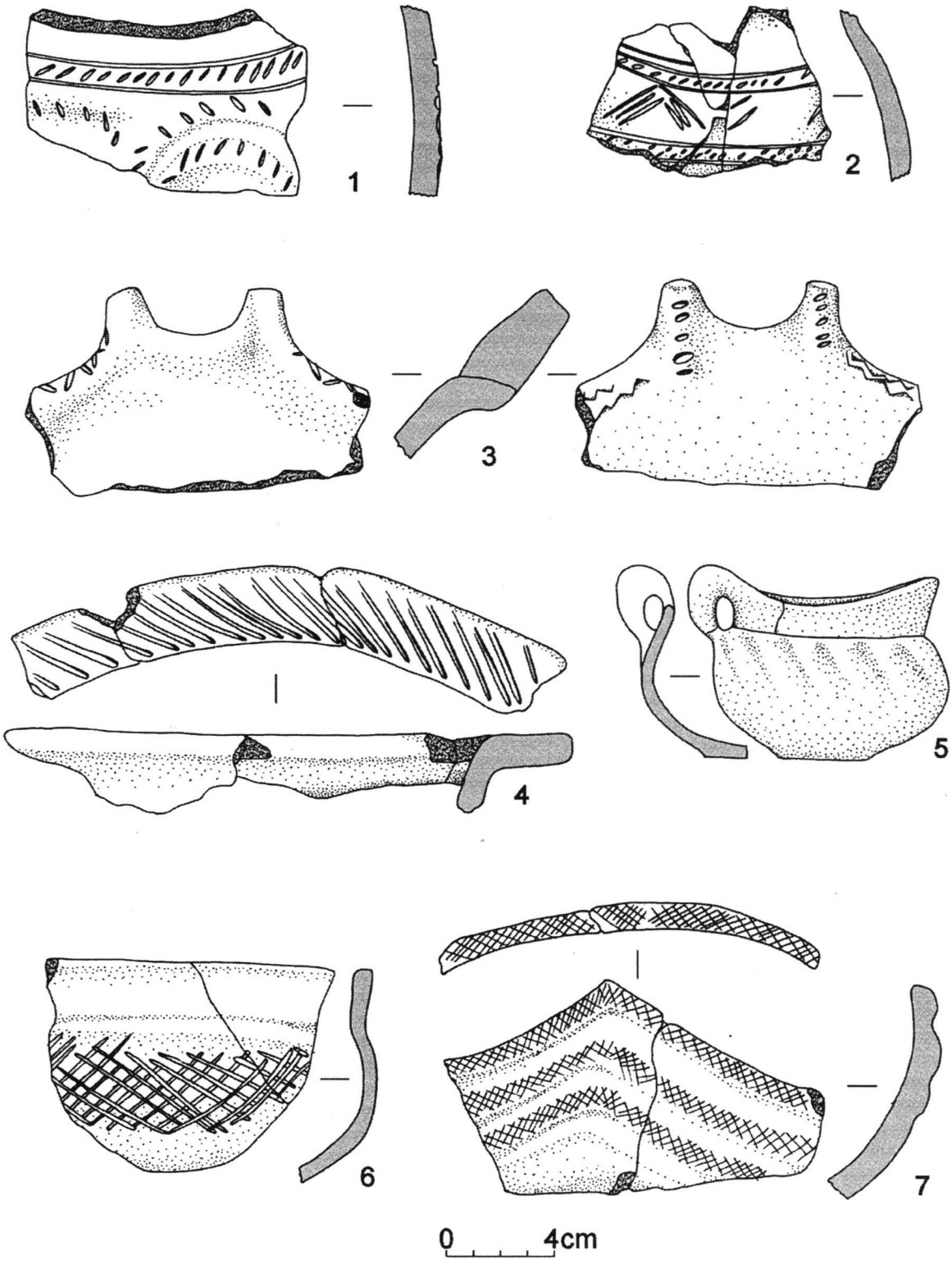

Fig. 13. Păuleni-Ciomortan. Wietenberg Culture Pottery.

https://biblioteca-digitala.ro

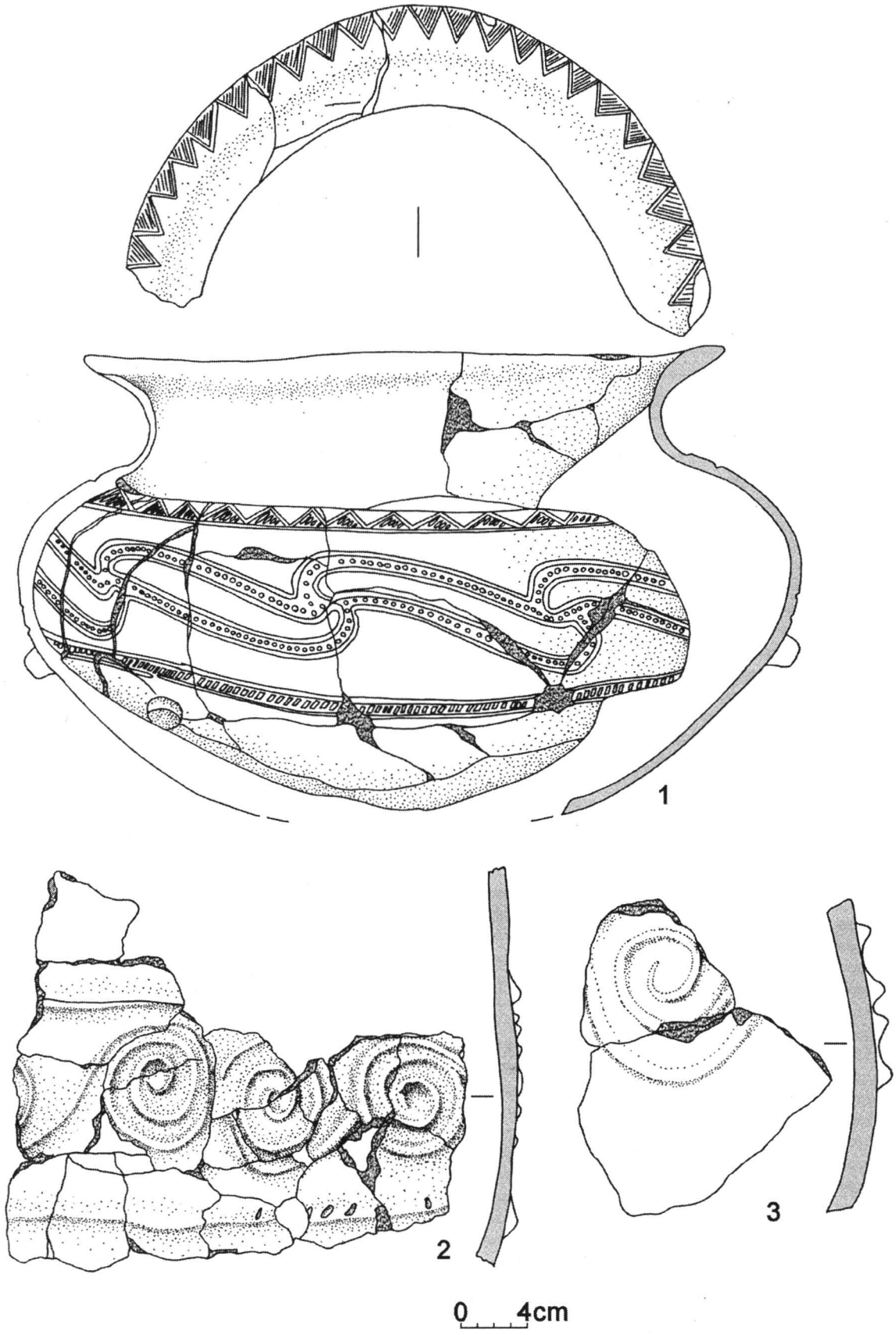

Fig. 14. Păuleni-Ciomortan. Wietenberg Culture Pottery Decorated with Spiral Motifs.

https://biblioteca-digitala.ro

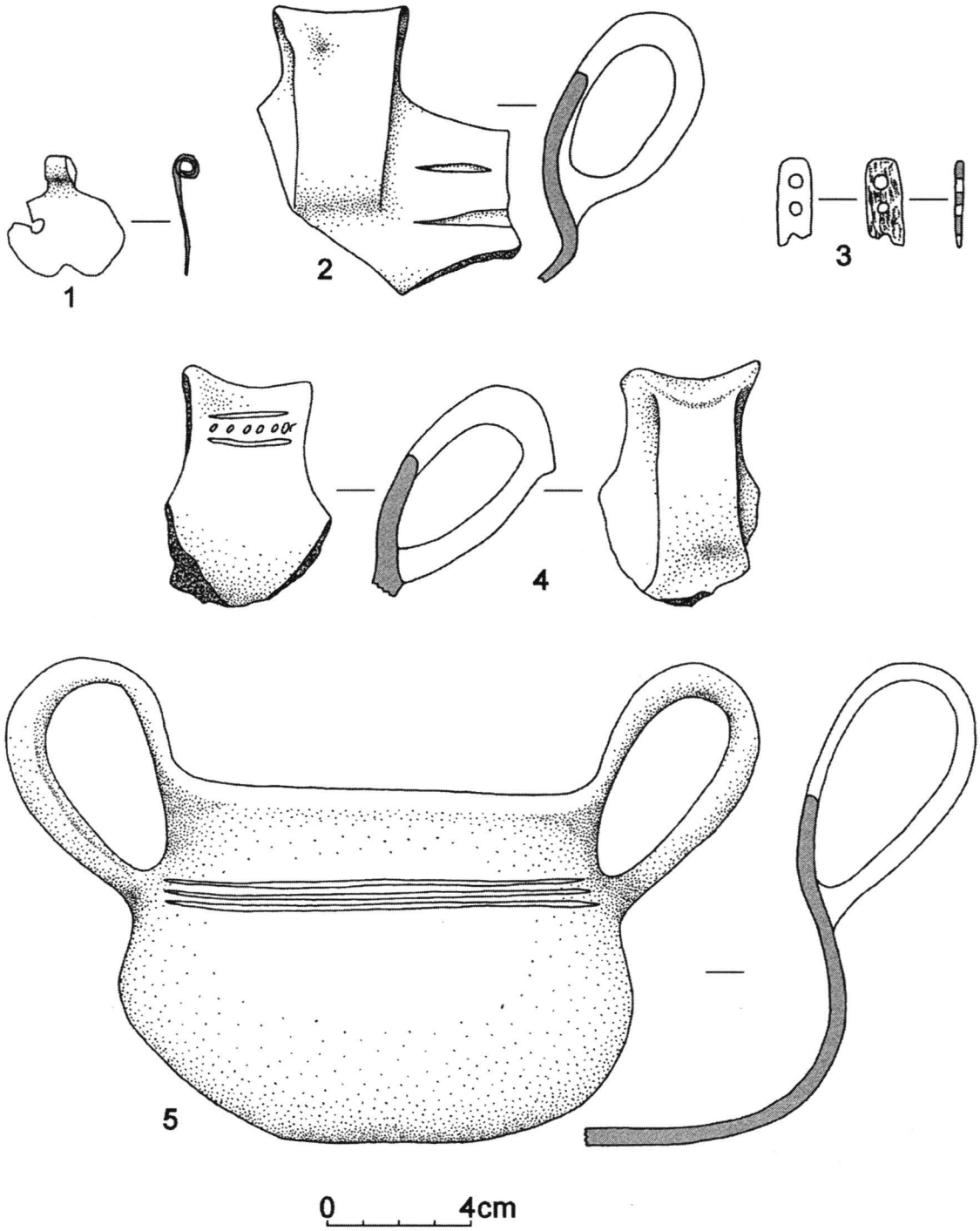

Fig. 15. Păuleni-Ciomortan. Dating Elements of the Wietenberg Culture Layer. 1: Bronze Heart-shaped Pendant; 2, 4–5: Monteoru Culture Pottery; 3: Bone Plate with Circular Perforations.

https://biblioteca-digitala.ro

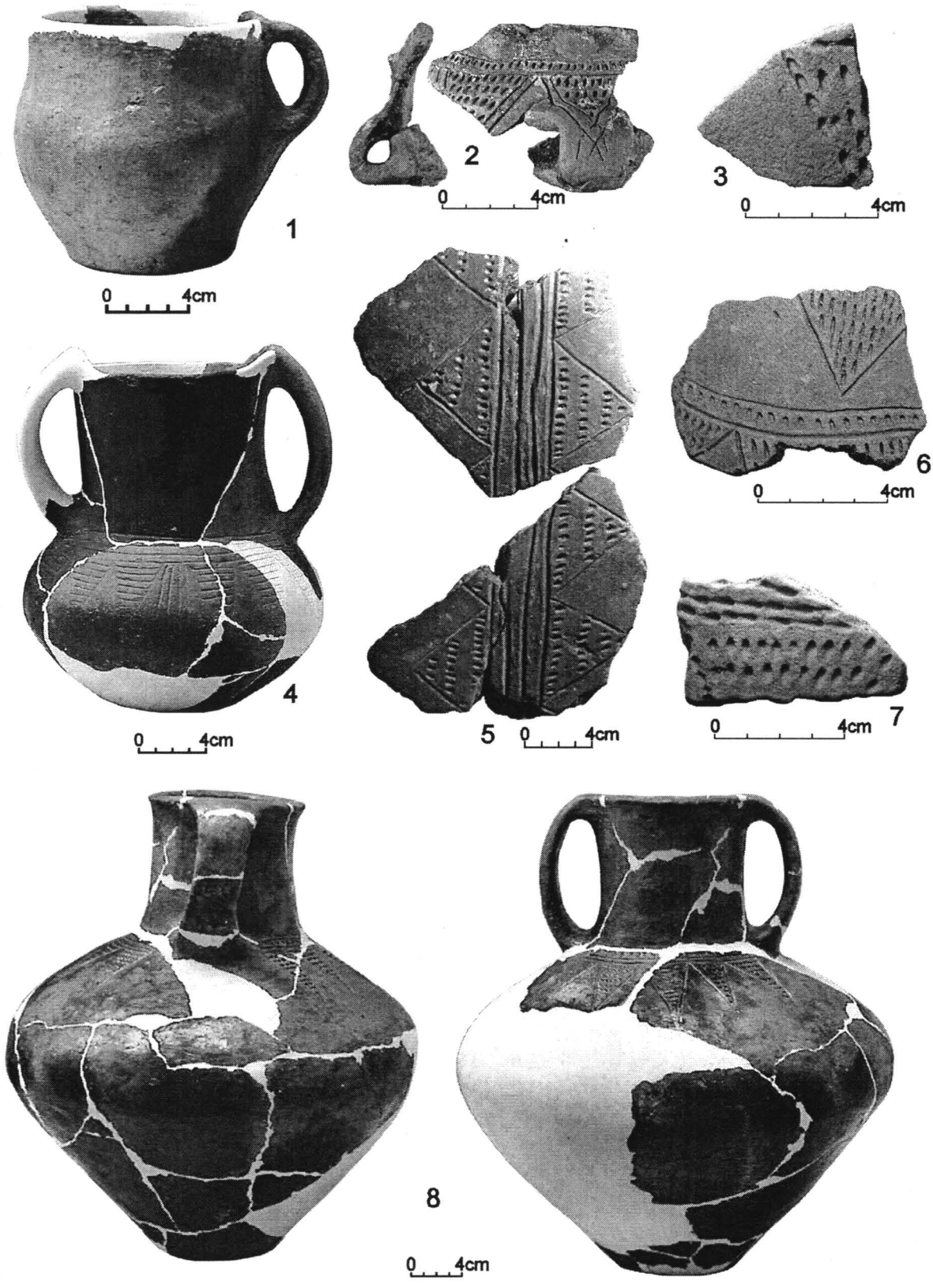

Fig. 16. Păuleni-Ciomortan. Ciomortan Type Pottery. 1, 4, 8: from the Complex no. 13; 2, 3, 5–7: from the layer.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UN VAS WIETENBERG CU DECOR DEOSEBIT DE LA OARȚA DE SUS

Carol Kacsó

În monografia dedicată culturii Wietenberg, N. Boroffka menționa un vas cu decor deosebit găsit la Oarța de Sus-*Ghiile Botii* și afirma că unele dintre motivele ce apar pe acest vas se aseamănă celor din scrierile spațiului egeic[1]. Totodată, el publica și o schiță a acestui decor[2]. Aceeași schiță a apărut ca ilustrație și la articolul lui M. Rotea din catalogul expoziției "Thraker und Kelten beidseits der Karpaten" de la Hochdorf (Germania)[3]. Descrierea făcută de N. Boroffka este în bună parte corectă, dar schița care o însoțește este în mai multe dintre amănuntele sale greșită, fapt ce poate duce la interpretări eronate. Pentru a preîntâmpina astfel de interpretări, public acum vasul în discuție și desenul corect al decorului, precum și datele despre forma și dimensiunile sale, împreună cu informațiile referitoare la condițiile sale de descoperire[4].

Vasul aparține categoriei de ceramică fină de dimensiuni mijlocii[5]. Are culoarea roșiatic-maronie cu urme puternice de ardere secundară mai ales pe pereții interiori, suprafața bine netezită, gura largă, marginea răsfrântă în exterior, gâtul scurt, umerii bine profilați, corpul bombat, fundul drept. Vasul a fost restaurat dintr-un număr foarte mare de fragmente. Reconstituirea formei este certă, în timp ce câteva dintre elementele decorului pot fi doar bănuite. Dimensiuni: înălț. 34,6 cm, diam. gurii 30 cm, diam. maxim 40,8 cm, diam. fundului 12,5/13 cm. Fig. 1.

Decorul, plasat în porțiunea dintre zona de întretăiere a gâtului cu corpul vasului și nivelul bombării sale maxime, este realizat într-o tehnică combinată. Pe umeri sunt plasați patru grupuri de câte trei mici proeminețe conice, iar între acestea câte un chenar de linii incizate ce încadrează un șir de mici impresiuni triunghiulare sau punctiforme. De acest motiv atârnă un registru dublu de benzi în zig-zag formate din două linii incizate, spațiul dintre linii fiind umplut cu impresiuni triunghiulare sau punctiforme. În spațiile aflate între zig-zagurile benzii superioare, în număr de 17, se găsesc diferite motive incizate, canelate sau realizate din impresiuni. Pornind de la unul dintre grupurile de proeminențe conice, în sens invers acelor ceasornicului, acestea sunt: 1. un dreptunghi incizat dispus oblic (probabil), 2. două linii încrucișate, în partea superioară dublate, aici spațiul dintre linii fiind umplut cu impresiuni punctiforme; de asemenea spațiile dintre linii sunt umplute cu hașuri de linii întretăiate, 3. un motiv în forma a două steaguri încrucișate, cu hașuri în spațiul din partea superioară, 4. un capăt de spirală culcat pe stânga, format din impresiuni triunghiulare, 5. două linii incizate încrucișate, în poziție aproape verticală, spațiile superioară și inferioară dintre linii hașurate, 6. asemănător cu motivul 4, culcat pe dreapta, 7. asemănător cu

[1] N. G. O. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit în Südosteuropa*, UPA 19, Bonn, 1994, 193 sq.

[2] *Ibidem*, fig. 25.

[3] M. Rotea, *Mittlere Bronzezeit im Karpaten-Donau-Raum (19. – 14. Jahrhundert v. Chr.)*, în: *Thraker und Kelten beidseits der Karpaten. Sonderaustellung September 2000 – April 2001*, Schriftenreihe des Keltenmuseums Hochdorf/Enz 4, Eberdingen, 2000/2001, fig. 19.

[4] Vasul, precum și detalii de decor sunt publicate în fotografie de C. Kacsó, *Mărturii arheologice*, Baia Mare, 2004 (în continuare Kacsó, *Mărturii*), pl. 18, 3 și pl. 33, 9.

[5] Se păstrează la Muzeul din Baia Mare, nr. inv. 30292.

https://biblioteca-digitala.ro

motivul 4, culcat pe dreapta, 8. asemănător cu motivul 4, culcat pe stânga, 9. două linii incizate încrucișate, spațiul superior dintre ele hașurat, 10. asemănător cu motivul nr. 3, cu un șir oblic de impresiuni triunghiulare în spațiul din partea superioară, 11. asemănător cu motivul 5, în poziție orizontală (probabil), 12. fără decor, 13. asemănător cu motivul 5, în poziție oblică, 14. capăt canelat de spirală culcat pe dreapta, 15. asemănător cu motivul 14, 16. asemănător cu motivul 14, 17. asemănător cu motivul 4, culcat pe dreapta. Întregul decor este neglijent lucrat. Lipsește o simetrie a liniilor și există linii strâmbe, linii ce depășesc limitele prevăzute pentru motivul căruia îi aparțin (de ex. hașura din motivul 13, care urcă pe o proeminență) și chiar desene neterminate (patru impresiuni în apropierea capătului de spirală nr. 4).

Nu se poate deslușI regula care a fost urmată în repetarea unor motive asemănătoare de pe vasul de la Oarța de Sus. Motivul "steagurilor încrucișate" reapare după alte șase motive, al "liniilor încrucișate" după trei motive, apoi după unul și apoi încă o dată după un spațiu nedecorat, al "capătului de spirală" realizat din impresiuni după un motiv, aici fiind plasate trei unul după altul, el mai reapărând după alte șapte motive, respectiv după spațiul nedecorat, în timp ce motivul "capătului de spirală" canelat apare de trei ori unul după altul. Singulare sunt doar motivele nr. 1 și 2. Reconstituirea primului dintre acestea este totuși numai probabilă, iar motivul nr. 2 este apropiat celui al "liniilor încrucișate".

Vasul descris este o formă comună în cadrul culturii Wietenberg. Această formă apare de altfel și la Oarța de Sus-*Ghiile Botii* în mod repetat[6]. Chiar dacă mai rar în comparație cu alte elemente decorative, motivul benzilor în zig-zag umplute cu impresiuni este de asemenea uzual în cadrul culturii Wietenberg[7]. Ceea ce împrumută un caracter de unicat vasului aici discutat este friza plasată imediat sub umăr, formată din motive, ce nu se reîntâlnesc pe alte vase. Doar capătul de spirală canelat apare frecvent, ca parte a spiralelor înlănțuite, alungite oblic și cu cele două capete în formă de cârlig[8]. Motivul capetelor de spirală alăturate decorează și alte vase ale culturii Wietenberg, ele fiind plasate într-o poziție inversă față de cele prezente pe vasul de la Oarța de Sus[9]. N. Boroffka mai menționează un motiv care și-ar avea analogii în decorul Wietenberg. Este vorba de motivul nr. 11, care s-ar regăsi pe un vas de la Derșida[10]. Acest motiv s-a păstrat doar parțial, reconstituirea pe care am propus-o fiind numai probabilă, dar nu certă. Chiar dacă reconstituirea este veridică, comparația dintre motivele de la Oarța de Sus și Derșida arată clare diferențieri între ele, atât în ceea ce privește forma lor, cât și maniera de execuție: la Oarța de Sus spațiile dintre probabilele linii încrucișate sunt umplute cu hașuri, în timp ce la Derșida motivul în formă de papion este umplut cu puncte.

Vase cu motive deosebite se reîntâlnesc în numeroase culturi preistorice europene. Interpretarea lor este însă de regulă mai facilă, întrucât motivele sunt fie antropomorfe, zoomorfe, fitomorfe etc., fie simboluri clar descifrabile, cum sunt cele astrale. Pe unele dintre aceste vase reprezentările sunt atât de realiste, încât recunoașterea lor este neîndoielnică, de ex. vasul de la Vel'ké Raškovce cu care de luptă prevăzute cu două roți spițate[11], vasele de la Lăpuș cu motive solare, falice, zoomorfe

[6] De ex. Kacsó, *op. cit.*, pl. 18, 1
[7] De ex. Kacsó, *op. cit.*, pl. 19, 1-2, pl. 25, 2. Benzi de linii în zig-zag apar și în alte variante.
[8] Vezi motivele VA 17-18 la Boroffka, *op. cit.*, pl. 22, 7-14.
[9] *Ibidem*, pl. 22, 6 (motivul VA 16).
[10] *Ibidem*, 193. Piesa citată este publicată de N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980, pl. 17, 8.
[11] M. Vizdal, *Erste bildliche Darstellung eines zweirädigen Wagens vom Ende der mittleren Bronzezeit in der Slowakei*, SlovArch 20, 1972, 223 sqq., fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

etc.[12], vasele gynaikomorfe de la Popești[13], vasul cu figură umană de la Rákóczifalva[14], vasul de la Węgorza cu desene schițate de animale[15] și altele.

Vasul de la Oarța de Sus aici discutat se deosebește clar de cele mai înainte menționate tocmai prin caracterul abstract al motivelor. Fără îndoială, ele poartă un anumit mesaj simbolic, indicat și de caracterul lor singular în peisajul cultural căruia îi aparțin[16]. Prezentarea lor grafică corectă constituie desigur un prim pas necesar pentru ca ele să poată fi interpretate. Acesta este și scopul contribuției de față.

Vasul aparține inventarului gropii 1 din cadrul amenajării de cult Wietenberg de la Oarța de Sus[17]. Groapa a fost identificată în cursul săpăturilor din anul 1980 la 0,60 m nord de buza șanțului cultic din porțiunea sudică a acestuia. Ea se afla deci în perimetrul închis de șanț.

Groapa avea gura de formă ovală (dimensiuni 1,15/1,70 m) și adâncimea de 2,62 m. Amenajată pe o ușoară pantă, groapa avea pereții ușor curbați înspre partea mai ridicată a pantei și oblici în partea mai joasă. Pe aproape întreaga suprafață a fundului ușor albiat al gropii se afla un pat de bârne stivuite carbonizate, cu o grosime de 0,30 m. Pe acest pat se afla un număr foarte mare de vase, aproape toate sparte, precum și numeroase fragmente ceramice. Este posibil ca numărul vaselor depuse întregi să fi fost inițial mai mare. Toate vasele prezintă urme de ardere secundară, intensitatea arderii fiind însă diferită de la un vas la altul. Au fost găsite aici și părți de vase vitrifiate sau puternic deformate, dar și fragmente cu urme superficiale de ardere secundară. În partea sudică a gropii, tot pe fund, lângă patul de bârne carbonizate, se afla un soclu de pământ de formă dreptunghiulară, cu înălțimea de 0,50 m și laturile de 045/0,60 m, pe care au fost depuse o cantitate mare de oase calcinate, iar deasupra lor, în două grupuri separate, resturi umane inhumate. Astfel, în poziție orizontală au fost găsite un craniu ușor aplecat spre est, oasele de la umeri și mâini, acestea din urmă îndoite și încrucișate. Alături de acest grup, în partea dreaptă, în poziție verticală, erau depuse oasele de la coloana vertebrală și coastele. Pe brațul drept se afla un os lung, probabil de animal, ce părea să fi fost ținut în mâna stângă. Puțin mai sus și lateral de oasele umane au fost găsite resturile unui maxilar de animal. În pământul de umplutură al gropii se aflau resturi de arsură (pământ ars, cărbune), bucăți de chirpic, pietre și bucăți de stâncă, unele arse, foarte multă ceramică, dintre care o parte era arsă secundar sau chiar vitrifiată, o brățară de aur, găsită la –1,50 m, alte două brățări de aur, 17 inele de buclă de aur, o brățară de argint și un inel de buclă de argint, toate acestea depuse direct în pământ la – 0,93 m, un fragment de la o tijă de ac de bronz,

[12] Kacsó, *Zur chronologischen und kulturellen Stellung des Hügelgräberfeldes von Lăpuș*, în C. Kacsó (ed.), *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezezit. Symposium Baia Mare, 7.-10. Oktober 1998*, BiblMarmatia 1, Baia Mare, 2001, 232, fig. 6-9.

[13] Nona Palincaș, *Statutul social și relații de gen în Bronzul târziu de la Popești. Pledoarie pentru o altfel de arheologie*, Academica S.N. 33, 2004, 26 sq., fig. 2.

[14] Marietta Csányi, *Bestattungen, Kult und sakrale Symbole der Nagyrév-Kultur*, în W. Meier-Arendt (ed.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss* (Ausstellungskatalog), Frankfurt am Main, 1992, 86, fig. 47.

[15] Violetta Lis, *Ceramika kultury łużyckiej jako przejaw sztuki użytkovej*, în B. Gediga, A. Mierzwiński, W. Piotrowski (red.), *Sztuka epoki brązu I wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej*, Wrocław-Biskupin, 2001, pl. 2, 9.

[16] Unele dintre motivele de pe vasul de la Oarța de Sus sunt prezente pe obiecte de cult neolitice (vezi Gh. Lazarovici, *Simboluri sacre pe obiectele de cult. Semnificații*, în P. Rogozea, V. Cedică (red.), *Festschrift für Florin Medelet zum 60. Geburtstag*, BiblBanatica 32, Timișoara, 2004, 17 sqq.), nu pot fi însă precizate conexiuni între ele.

[17] Date cu privire la această amenajare la Kacsó, *Mărturii*, 58 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

implântat aproape de fund în peretele gropii, și foarte multe oase de animale. În parte, pământul de umlutură consta dintr-un lut galben, ce a fost scos probabil cu ocazia săpării gropii. Într-unul din vasele aflate pe patul de bârne carbonizate s-au găsit boabe carbonizate de grâu.

Fundul gropii nu prezenta nici un fel de urme de ardere, acestea fiind slab vizibile doar pe pereți, printr-o dungă subțire de culoare roșiatic violacee în zona de contact cu partea superioară a patului de bârne. Cu toată lipsa urmelor de ardere de pe fundul gropii, bârnele au fost arse aproape cert pe locul unde ele au fost găsite, construcția servind drept rug de incinerare. În lipsa analizelor osteologice[18], nu se poate preciza dacă oasele umane descoperite, inclusiv cele incinerate, aparțin sau nu aceluiași individ. Pare totuși destul de probabilă apartenența oaselor la același individ. A mai fost sesizată o situație întrucâtva asemănătoare la Oarța de Sus. Este vorba de groapa 29, unde era prezent un schelet fără cap, așezat pe spate și cu membrele inferioare și superioare îndoite, sub schelet fiind prezentă o cantitate relativ mare de oase incinerate.

Inventarul gropii 1 a fost deja parțial publicat[19]. Cu excepția vasului aici prezentat, restul ceramicii provenite din această groapă nu prezintă trăsături diferite de cele comune repertoriului ceramic Wietenberg. De altfel, doar un număr mic de forme și motive decorative identificate la Oarța de Sus sunt lipsite de analogii într-una sau alta dintre stațiunile ce aparțin acestei culturi, de ex. vasul miniatural sprijinit pe trei picioare, pe care l-am considerat un model de altar[20], sau strachina compartimentată în două printr-un perete despărțitor[21]. Este puțin probabil însă ca decorul, uneori destul de complicat, al acestor vase să fi avut doar rol ornamental. Prin motivele folosite și prin felul în care ele au fost organizate pe vase a fost desigur rezolvată și sarcina transpunerii și transmiterii unor mesaje fie pentru lumea existentă, fie pentru cea închipuită.

EIN WIETENBERG-GEFÄß MIT BESONDERER VERZIERUNG VON OARȚA DE SUS

(Zusammenfassung)

Der Verfasser legt ein Gefäß vor, das im Inventar der Grube 1 der bronzezeitlichen kultischen Grabenanlage von Oarța de Sus-*Ghiile Botii* erschien. Die Form des Gefässes ist üblich für die Wietenberg-Kultur, seine Verzierung ist aber einmalig. Die verschiedenen Motive, die ein Zickzackband ausfüllen, stellen sehr wahrscheinlich magische Symbole dar, deren Erklärung, in Ermangelung der Analogien, unmöglich scheint.

ABBILDUNGSERKLÄRUNG

Abb. 1. Wietenberg-Gefäß von Oarța de Sus-*Ghiile Botii* (Gr. 1).

Abb. 2. Die Verzierung des Gefässes.

[18] Oasele recoltate din groapa 1 au fost predate, în toamna anului 1981, d-lui N. Mirițoiu de la Laboratorul de Antropologie al Institutului "V. Babeș" din București, la recomandarea dr. Dardu Nicolaescu-Plopșor, conducătorul de atunci al Laboratorului. Din păcate, nici până astăzi nu am reușit să primesc rezultatele analizelor și nu a fost retrocedat Muzeului din Baia Mare, proprietarul său de drept, materialul împrumutat temporar pentru studiu.

[19] Kacsó, *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suciu de Sus-Kultur*, Dacia N.S. 31, 1987, fig. 22-28; idem, *Eine Sonderform der Wietenberg-Keramik: die geschlitzte Tonröhre*, în H. Ciugudean, F. Gogâltan (ed.), *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin. Proceeding of the International Symposium in Alba Iulia, 24-28 September 1997*, BiblMusApulensis 8, Alba Iulia, 1998, 256, fig. 1-2; idem, *Mărturii*, passim.

[20] Kacsó, *Mărturii*, pl. 37, 1.

[21] *Ibidem*, pl. 25, 3.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

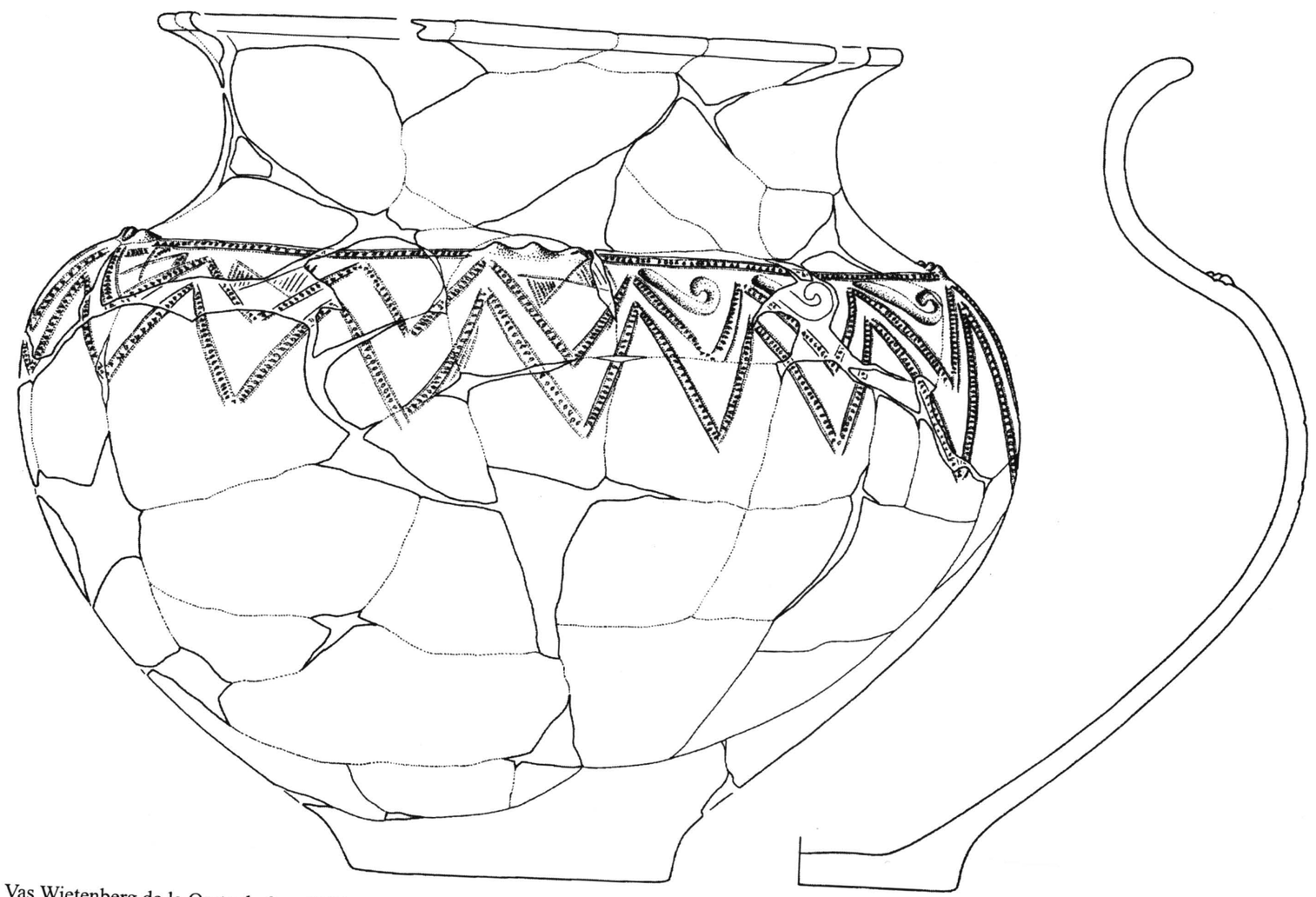

Fig.1. Vas Wietenberg de la Oarța de Sus-Ghiile Botii (gr. 1)

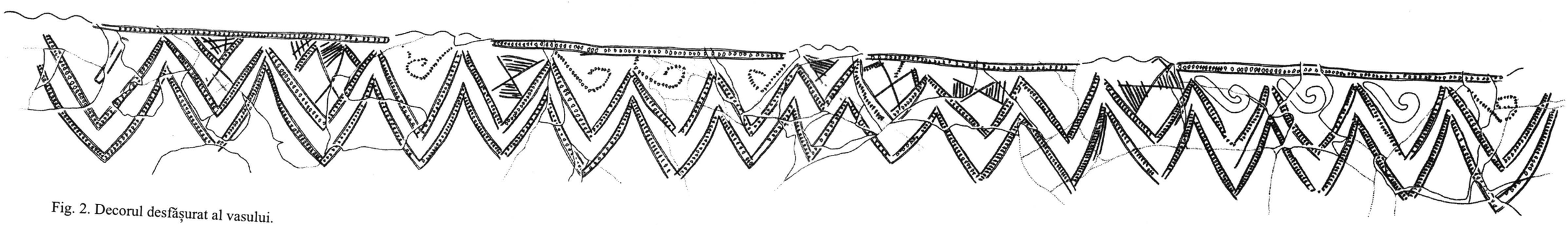

Fig. 2. Decorul desfășurat al vasului.

https://biblioteca-digitala.ro

PIESE PREISTORICE DE BRONZ DE PE VALEA SOMEȘULUI
(sectorul județului Sălaj)

Ioan Bejinariu

În primăvara anului 1998, cu ocazia unei vizite la Liceului Teoretic din Jibou, am avut posibilitatea de a consulta colecția de artefacte arheologice deținute de această instituție de învățământ. Colecția, constituită de-a lungul timpului, de la înființarea acestui liceu, din anul 1959, a fost îmbogățită prin strădaniile unui inimos dascăl de istorie, prof. Ion Ivănescu care până recent, la pensionare, a insuflat pasiunea pentru cunoașterea trecutului la numeroase generații de liceeni. Colecția conține și o serie de bronzuri preistorice care fac obiectul articolului nostru[1]. Unele dintre piesele aflate în colecția liceului au fost menționate într-un repertoriu al descoperirilor epocii bronzului și primei epoci a fierului de pe teritoriul județului Sălaj[2], iar recent, piesele din descoperirea de la Surduc (probabil un depozit) au fost inserate într-un studiu despre descoperirile de bronzuri din Defileul Someșului.[3] Pe lângă piesele păstrate în colecția liceului din orașul de pe Someș, publicăm și o serie de bronzuri preistorice recent descoperite în zona sălăjană a văii Someșului.

Din sectorul sălăjan al văii Someșului provin numeroase descoperiri de piese de bronz, aflate izolat sau în asociere în cadrul unor depozite.[4] Piesele prezentate de noi își propun să completeze harta acestor descoperiri. Din păcate, nu există întotdeauna date despre locul și împrejurările descoperirii acestor piese.Credem însă că majoritatea lor provine din bazinul Someșului, zonă din care acest liceu își selecta elevii.

Din localitatea **Surduc** (com. Surduc, Sălaj, punctul **1** pe harta descoperirilor) provin două dintre piesele de bronz aflate în această colecție. Prima piesă este un topor cu disc și spin (pl. II/1). Toporul aparține tipului **B3**, varianta Dobrocina. Tăișul piesei este parțial deteriorat, iar lama este zveltă și hexagonală în secțiune. Manșonul piesei este cilindric, cu capetele ușor îngroșate și rotunjite. Secțiunea barei sub disc este patrulateră, însă datorită potrivirii defectuoase a valvelor la turnare, cele două jumătăți nu s-au suprapus perfect. Discul, subțire, nu este perfect rotund, iar spinul este deteriorat din vechime. În zona cefei și a discului se observă că îmbinarea valvelor a fost defectuoasă, în timp ce în zona lamei această deficiență de turnare a fost parțial remediată, probabil prin polizare. Culoarea piesei este verde-închis, însă patina nobilă se păstrează doar pe mici porțiuni ale piesei. Deteriorarea provocată de oxidare este mai evidentă în zona tubului de înmănușare. **Dimensiuni:** lungimea piesei – 19 cm; lungimea manșonului – 6,4 cm; diametrul discului 5,3 x 4,9 cm; lățimea lamei sub manșon – 1,4 cm; lățimea tăișului – 3,4 cm; greutatea piesei – 324,5 grame.

---

[1] În afara pieselor preistorice de bronz, colecția conține multe piese romane aduse de elevi din zona castrelor romane de la Porolissum și Tihău. Este vorba despre ceramică, tegule, opaițe, monede și câteva piese de metal.

[2] Lakó 1983, 69-98.

[3] Bader 1999, 133-141.

[4] Roska 1942; Moszolics 1967; Mozsolics 1973; Petrescu-Dîmbovița 1977; Bader 1999, 134-136, fig. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Cealalată piesă descoperită la Surduc este un celt cu plisc, cu marginea găurii de înmănușare îngroșată, sub care apar patru nervuri în relief (pl. II/2). Piesa este ovală în secțiune, iar lama este ușor arcuită. Celtul este de culoare verde, iar patina nobilă ce acoperea piesa a fost înlăturată recent în zona tăișului și a găurii de înmănușare. **Dimensiuni:** lungimea celtului -11,3 cm; diametrul găurii de înmănușare- 3,8 cm; lățimea tăișului – 4,5 cm; greutatea – 160 grame. T. Bader menționează o a treia piesă de bronz ce provine de la Surduc, aflată în aceeași colecție: un topor cu disc și spin de tip B3 varianta Cehăluț[5], în timp ce É. Lakó, în 1983, descrie doar cele două piese menționate de mine.[6]

Din localitatea **Cernuc** (com. Gârbou, Sălaj, punctul **3** pe hartă) a fost adus în colecția liceului un celt de tip transilvănean. Este o piesă masivă, cu bordura găurii de înmănușare dreaptă și tăișul puțin arcuit (pl. III/1). Celtul este mai greu de încadrat tipologic, fiind lipsit de ornament și mai ales datorită faptului că după turnare, partea opusă tortiței a fost modificată prin ciocănire. Astfel, la 4,5 cm de orificiul de înmănușare lama celtului se lățește ușor. Tot după turnare, pe același plan cu toarta și tăișul piesei, celtul a fost perforat probabil pentru a suplimenta posibilitățile de fixare în mâner. Secțiunea lamei este hexagonală. Piesa are o culoare verde deschis, patină obișnuită și prezintă urme de "încercare" a materialului, datorate probabil descoperitorilor. Lipsesc informații despre locul și împrejurările descoperirii. **Dimensiuni:** lungimea piesei – 12,8 cm; diametrul găurii de înmănușare – 3,5 x 3 cm; lățimea tăișului – 5,5 cm; greutatea – 340 grame.

O altă piesă păstrată în colecția Liceului Teoretic din Jibou a fost descoperită pe raza localității **Brusturi** (com. Creaca, Sălaj, punctul **2** pe hartă). Nu există date despre locul descoperirii. Piesa aparține variantei **A2** a celtului de tip transilvănean.[7] Este o piesă masivă, de culoare verde închis, ce păstrează pe cea mai mare parte a corpului patina nobilă (pl. III/3). Bordura găurii de înmănușare este puțin îngroșată. Piesa nu a mai fost finisată după turnare. Celtul prezintă două urme de deteriorare (rupturi) din vechime în zona tăișului și a găurii de înmănușare. **Dimensiuni:** lungime – 13,6 cm; diametrul găurii de înmănușare 3,7 x 2,6 cm; lățimea tăișului – 5,5 cm; greutate – 459 grame.

Celorlalte bronzuri preistorice aflate în colecția liceului nu li se cunoaște localitatea de proveniență. Prima piesă este un celt cu manșonul drept și îngroșat (pl. IV/3). Sub manșon apar două nervuri orizontale în relief, iar sub aceste nervuri, pe porțiunea superioară a corpului piesei este redat un element de decor în forma literei "**T**". Lama acestui celt este bine delimitată de restul corpului piesei printr-un "prag", probabil un detaliu tehnic menit să sporească rezistența piesei. Celtul este de culoare verde închis, iar patina nobilă se păstrează pe alocuri la partea superioară a piesei. Prezintă urme recente de deteriorare la tăiș și pe tortiță. **Dimensiuni:** lungime - 10,7 cm; diametrul găurii de înmănușare – 3,7 x 2,8 cm; lățimea tăișului – 4,5 cm; greutatea piesei – 240 grame.

A doua piesă cu locul de proveniență necunoscut este un celt (pl. IV/4) ce aparține variantei **C3** – așa numita "variantă răsăriteană a celtului de tip transilvănean"[8]. Pe fețele laterale ale celtului apare ornamentul în formă de arcadă, element caracteristic decorului celturilor variantei **C**, iar sub

[5] Bader 1999, 133, fig. 1.
[6] Lakó 1983.
[7] Rusu 1966, 8, fig. 1.
[8] Rusu 1966, 26, fig. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

arcadă pe ambele fețe laterale apare un orificiu de formă ovală. Bordura găurii de înmănușare este puternic răsfrântă în afară. Piesa este de culoare verde închis, iar patina nobilă se păstrează doar pe mici suprafețe. Tortița este ușor deformată. **Dimensiuni:** Lungimea celtului - 10,7 cm; diametrul găurii de înmănușare – 3,2 2,8 cm; lățimea tăișului – 4,5 cm; greutatea – 347 grame.

Colecția conține și un mic celt-ciocan, de asemenea o piesă căreia nu i se cunoaște locul descoperirii. Bordura găurii de înmănușare este puternic reliefată. Pe fețele laterale are un decor în formă de clepsidră (pl. IV/2). Este vorba despre un celt - ciocan realizat ca atare, prin turnare și nu realizat din piese care anterior au avut altă funcționalitate. Celtul-ciocan este o realizare de bună calitate, doar zona găurii de înmănușare face excepție, deoarece nu a mai fost finisată după turnare. Piesa are culoarea verde închis, iar patina nobilă este foarte bine păstrată. **Dimensiuni:** lungimea – 5 cm; diametrul găurii de înmănușare – 2,4 x 1,9 cm; greutatea – 49,5 grame.

Din colecția liceului fac parte și două vârfuri de lance. Nu există informații despre locul descoperirii pentru niciuna dintre cele două piese. Prima dintre piese are vârful rupt din vechime, manșonul este fisurat, iar lama este deteriorată (pl. III/4). În afara celor două găuri pentru fixarea mânerului, dispuse în același plan cu lama, pe manșon apare o altă gaură, mai jos de cele două. Piesa are culoare aurie. **Dimensiuni:** lungimea – 13,8 cm; greutatea – 72 grame. Al doilea vârf de lance din colecție este de dimensiuni mai mici (III/2). Piesei îi lipsește o parte a lamei, iar tubul de înmănușare și lama prezintă câteva fisuri. Pe lamă sunt vizibile trei nervuri în relief, verticale și paralele. Culoarea piesei este maro-aurie. **Dimensiuni:** lungimea – 8,7 cm; greutate – 47 grame.

Alături de piesele preistorice din bronz păstrate în colecția Liceului Teoretic din Jibou, dorim să prezentăm în acest articol alte două piese de bronz recent achiziționate de către Muzeul din Zalău. Ambele piese provin din bazinul Someșului.

Din **Gârbou** (com. Gârbou, Sălaj, punctul **4** pe hartă) provine un celt de bronz (pl. IV/1) achiziționat de MJIA Zalău în anul 1994 (nr. inv. C.C. 990/1994) Este vorba despre un celt de tip transilvănean varianta **B**[9]**.** Piesa a fost găsită în grădina casei cu numărul 270/A cu ocazia săpării șanțurilor pentru fundația unei case. Alte informații lipsesc. Celtul are manșonul găurii de înmănușare bine reliefat, iar fața opusă tortiței este ușor asimetrică datorită fixării defectuoase a valvelor tiparului. Tăișul este puțin știrbit din vechime. Celtul are culoarea verde închis și patină obișnuită. **Dimensiuni:** lungimea – 11,1 cm; diametrul găurii de înmănușare – 3,3 x 2,9 cm; lățimea tăișului – 5,5 cm; greutate – 350 grame.

Ultima piesă pe care o prezentăm a fost descoperită în localitatea **Ceaca** (com. Zalha, Sălaj, punctul **5** pe hartă). Este vorba despre un celt cu plisc (nr. inv. C.C. 816/2000, pl. I/1) găsit în primăvara anului 2000 în punctul "*Dumbrava*", un platou de dimensiuni apreciabile (1-2 ha) situat la est de localitate. Piesa a fost găsită la suprafața solului. Platoul fusese arat în perioada agriculturii cooperatiste, dar la suprafață, cu ocazia unei verificări efectuate în toamna anului 2000, nu am aflat ceramică sau alte dovezi de locuire în acest punct. Materiale arheologice au fost găsite în apropiere, în locul "*Ponoare*" un platou ceva mai mic situat la poalele punctului "*Dumbrava*". Este vorba despre fragmente ceramice majoritatea atipice și bucăți de chirpici adunate dintr-un profil

[9] Rusu 1966, 25, fig. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

sesizat în zona scăldătorii bivolilor. Ceramica este de slabă calitate, predominant de culoare cărămizie și degresată cu nisip fin. Un singur fragment este negru la exterior și gălbui la interior. Pe un singur fragment se observă niște striuri superficiale. Materialele descoperite la "*Ponoare*" pot fi atribuite perioadei târzii a epocii bronzului. Celtul cu plisc descoperit la Ceaca are secțiunea corpului rectangulară. Lângă tortiță și pe una din fețe se observă mici găuri, probabil deficiențe de turnare. Patina nobilă a fost înlăturată în mare parte de către descoperitori, cei care au încercat și metalul în zona tăișului. **Dimensiuni:** lungimea – 10,1 cm; diametrul găurii de înmănușare – 4,1 x 2,6 cm; greutatea – 170 grame.

Dintre piesele menționate în acest context, celturile reprezintă categoria cea mai numeroasă. Este vorba despre șapte exemplare în total, ce aparțin celor trei variante principale: celturi de tip transilvănean, celturi cu plisc și celturi cu manșonul drept și îngroșat. Piesa de la Brusturi aparține variantei **A2** a celturilor de tip transilvănean, cea de la Gârbou variantei **B**, iar una dintre piesele cu loc de proveniență necunoscut aparține variantei **C3** (varianta răsăriteană a celturilor de tip transilvănean). Piesa de la Cernuc este tot un celt de tip transilvănean, dar mai greu de atribuit precis cărei variante anume. Aceste piese apar în depozite și descoperiri izolate atribuite perioadei târzii a epocii bronzului, mai precis etapelor **Bz D – Ha A**. Celturile de tip **C3**, cu orificiu de fixare pe una sau ambele fețe sunt prezente și în descoperiri din nord-vestul României, chiar dacă în număr mai redus[10]. Două piese aparțin categoriei celturilor cu plisc. Piesa de la Ceaca are secțiunea corpului rectangulară, în timp ce piesa de la Surduc are secțiunea ovală. Pe baza apariției lor în depozite s-a afirmat că piesele cu secțiunea corpului rectangulară sunt mai vechi și apar îndeosebi în depozitele de tip Uriu, iar cele cu secțiunea corpului ovală sunt mai recente[11]. Piesa descoperită la Surduc se remarcă prin cele patru nervuri în relief aflate sub orificiul de înmănușare arcuit. Respectiva manieră de întărire (prin aceste nervuri), a unei zone a piesei supusă unor presiuni mai mari este mai veche[12], dar este frecvent întrebuințată în cazul celturilor cu plisc[13]. În colecția Liceului Teoretic din Jibou există și un celt cu manșonul drept și îngroșat, dar căruia nu i se cunoaște locul descoperirii. Acest tip este caracteristic etapei Ha B[14]. Analogii apropiate în privința decorului apar în depozitele Zagon I și Delnița, ambele datate în etapa menționată[15].

Celtul-ciocan aflat în colecția liceului din Jibou este o piesă descoperită probabil tot în bazinul mijlociu al Someșului. Celturile-ciocan sunt considerate accesorii importante în procesul producerii și prelucrării tablei de bronz, funcționalitatea atribuită fiind aceea de nicovală[16]. Apariția acestor piese în număr mare în depozite din zona salinelor transilvănene a justificat și ipoteza utilizării lor la zdrobitul sării[17]. Decorul ce apare pe fețele laterale ale piesei din colecția de la Jibou seamănă

[10] Două piese de acest tip în depozitul de la Marca (Fetzer 1910, 69-70), o alta provine din "nord-vestul României", v. Kacsó 1977, 147, fig. 8/2.
[11] Petrescu-Dîmbovița 1948, 264-281; Mozsolics, 1973, 39.
[12] Hundt 1982, 217.
[13] Wanzek 1989, pl. 27/14, 53/15-17.
[14] Kacsó 1994, 5-15.
[15] Petrescu-Dîmbovița 1977, 138-139, 141.
[16] Rusu 1972, 133; Jockenhövel 1982, 461-464; Medeleț 1987, 5-6; Dumitrașcu, Crișan, 1989, 25-26; Kacsó 1994 A, 22.
[17] Rusu 1972, 133.

https://biblioteca-digitala.ro

izbitor de bine cu pandantivele-clepsidră "aflate la modă" în perioada Bronz D – Hallstatt A[18]. Deocamdată este unica descoperire de acest fel din sectorul sălăjan al văii Someșului, unde de altfel se pare că lipsesc alte indicii sigure ale prezenței unor meșteri bronzieri[19], deși densitatea descoperirilor de piese de metal este evidentă. Asemenea piese sunt rare și în nord-vestul României. Limitele cronologice ale apariției acestor piese în Transilvania au fost stabilite între etapele Bronz D și Hallstatt B, cu un "vârf" evident în etapa Ha A[20].

Toporul cu disc și spin descoperit la Surduc aparține tipului B3, varianta Dobrocina, care apare în depozitele tipului Uriu–Ópályi din etapa Bronz D. În zona nord-vestică a României acest tip de topoare cu disc și spin constituie apariții frecvente atât în depozite cât și ca descoperiri izolate.

Primul dintre vârfurile de lance prezentate (pl. III/4) aparține unui tip frecvent întâlnit pe parcursul unei lungi perioade de timp. Piese similare apar în perioada târzie a epocii bronzului, în depozite de tip Uriu–Ópályi[21], dar și ulterior pe parcursul etapelor Ha A-B[22]. Cel de-al doilea vârf de lance din colecția liceului din Jibou (pl. III/2) este o piesă de dimensiuni mai mici, cu un tub de înmănușare lung, disproporționat față de lamă, care este scurtă și cu trei nervuri verticale slab reliefate. Piese ce se remarcă tocmai prin disproporția dintre dimensiunile exagerate ale tubului față de lamă apar în descoperiri din Transilvania în depozitele de la Cincu (jud. Sibiu), Bogdan Vodă (jud. Maramureș) și Frâncenii de Piatră (jud. Sălaj[23].

LITERATURĂ

Bader 1999 — T. Bader, Bronzefunde von Surduc, Bez. Sălaj, Rumänien. Bemerkungen zu den bronzezeitlichen Paßfunden im Samosch-Engpaß, în N. Boroffka, T. Soroceanu (ed.), Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkenschrift für Kurt Horedt, 1999, 133-141.

Dumitrașcu, Crișan 1989 — S. Dumitrașcu, I. Crișan, Depozitul de bronzuri de la Șuncuiuș, județul Bihor, Crisia XIX, 1989, 17-118.

Fetzer 1910 — J. F. Fetzer, Szilágysági leletekröl, ArchÉrt XXX, 1910, 69-71.

Hundt 1982 — H.J. Hundt, Einige technologisch-chronologische Bemerkungen zu den Schaftlochäxten , în Il passagio dal neolitico all' etta del bronzo nell' Europa Centrale e nella Regione Alpina (Atti del X Simposio

[18] Kacsó 1995, 98.
[19] Bader 1999, 139.
[20] Kacsó 1994 A, 22.
[21] Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 52/10, 57/2.
[22] Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 143/6, 294/9, 304/6.
[23] Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 130/8, 143/6; Kacsó 2004, pl. LXXIII.

https://biblioteca-digitala.ro

Internazionale sulla fine del neolitico e gli inizi dell' eta del Bronzo in Europa), Verona, 1982, 205-217.

Jockenhövel 1982 — A. Jockenhövel, Zu den ältesten Tüllenhämmern aus Bronze, Germania 60, 1982, 454 sqq.

Kacsó 1977 — C. Kacsó, Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României, Apulum XV, 1977, 131-154.

Kacsó 1994 — C. Kacsó, Frühhallstattzeitliche Bronzefunde in Transsilvanien, EphemNap IV, 1994, 5-15.

Kacsó 1994 A — C. Kacsó, Piese de bronz din depozitul de la Dipșa în Muzeul de Istorie Naturală din Viena, RevBistriței VIII, 1994, 21-24.

Kacsó 1995 — C. Kacsó, Der Hortfund von Arpășel, Kr. Bihor, în T. Soroceanu (ed.), Bronzefunde aus Rümanien, PAS 10, Berlin,1995, 81-130.

Kacsó 2004 — C. Kacsó, Mărturii arheologice, Baia Mare, 2004.

Lakó 1983 — É. Lakó, Repertoriul topografic al epocii bronzului și hallstattului timpuriu în județul Sălaj, ActaMP VII, 1983, 69-98.

Medeleț 1987 — F. Medeleț, Depozitul-atelier de unelte din bronz descoperit la Timișoara (cartierul Fratelia), Studii de Istorie a Banatului XIII, 1987, 1-19.

Mozsolics 1967 — A. Mozsolics, Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfund-horizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás, Budapest, 1967.

Mozsolics 1973 — A. Mozsolics, Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forro und Opályi, Budapest, 1973.

Petrescu-Dîmbovița 1948 — M. Petrescu-Dîmbovița, Depozitul de bronzuri de la Bîrsana, AISC V, 1944-1948 (1949), 264-281.

Petrescu-Dîmbovița 1977 — M. Petrescu-Dîmbovița, Depozitele de bronzuri din România, București, 1977.

Roska 1942 — M. Roska, Erdély Régészeti Repertóriuma I. Őskor, Kolozsvár, 1942.

Rusu 1966 — M. Rusu, Depozitul de bronzuri de la Balșa, Sargetia IV, 1966, p. 17-40.

Rusu 1972 — M. Rusu, Metalurgia bronzului în Transilvania (teză de doctorat), Iași, 1972.

Wanzek 1989 — B. Wanzek, Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa, UPA 2, Bonn, 1989.

https://biblioteca-digitala.ro

PRÄHISTORISCHE BRONZESTÜCKE VON SAMOSCH-TAL
(Zussamenfassung)

Aus der Sammlung des Theoretischen Lyzeums von Jibou (Kreis Sălaj) werden folgende Bronzestücke vorgelegt: vier Tüllenbeile, ein Tüllenhammer, eine Nackenscheibenaxt und zwei Lanzenspitzen. Es werden ebenfalls zwei Tüllenbeile veröffentlicht, die im Gârbou und Ceaca (Kreis Sălaj) neuegefunden wurden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Taf. I. Karte der im Text erwähnten Fundorte. 1. Tüllenbeil von Ceaca.

Taf. II. Stücke aus dem Depotfund von Surduc.

Taf. III. 1. Tüllenbeil von Cernuc. 3. Tüllenbeil von Brusturi. 2. 4. Lanzenspitzen aus der Sammlung des Lyzeums von Jibou.

Taf. IV. 1. Tüllenbeil von Gârbou. 2-4. Stücke aus der Sammlung des Lyzeums von Jibou.

https://biblioteca-digitala.ro

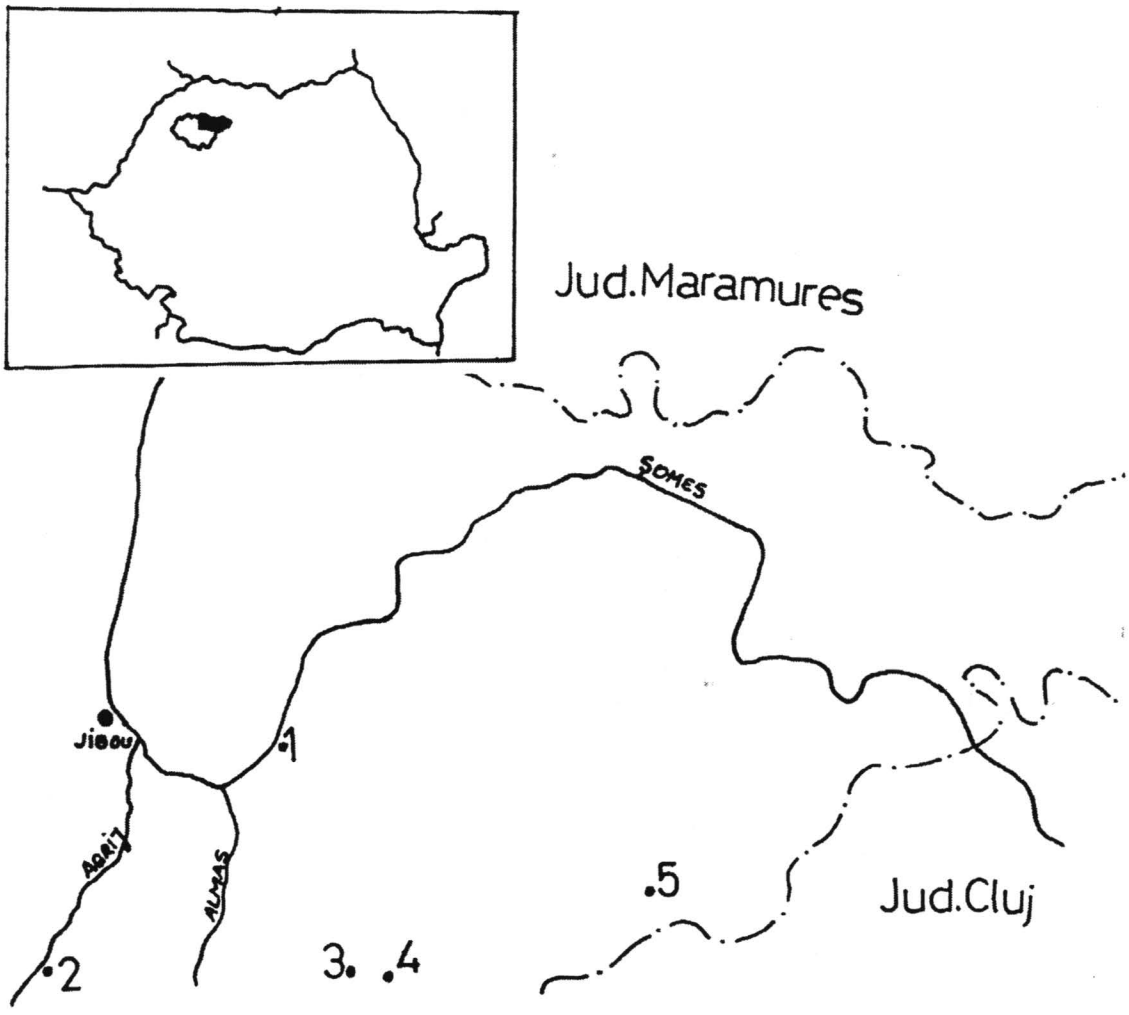

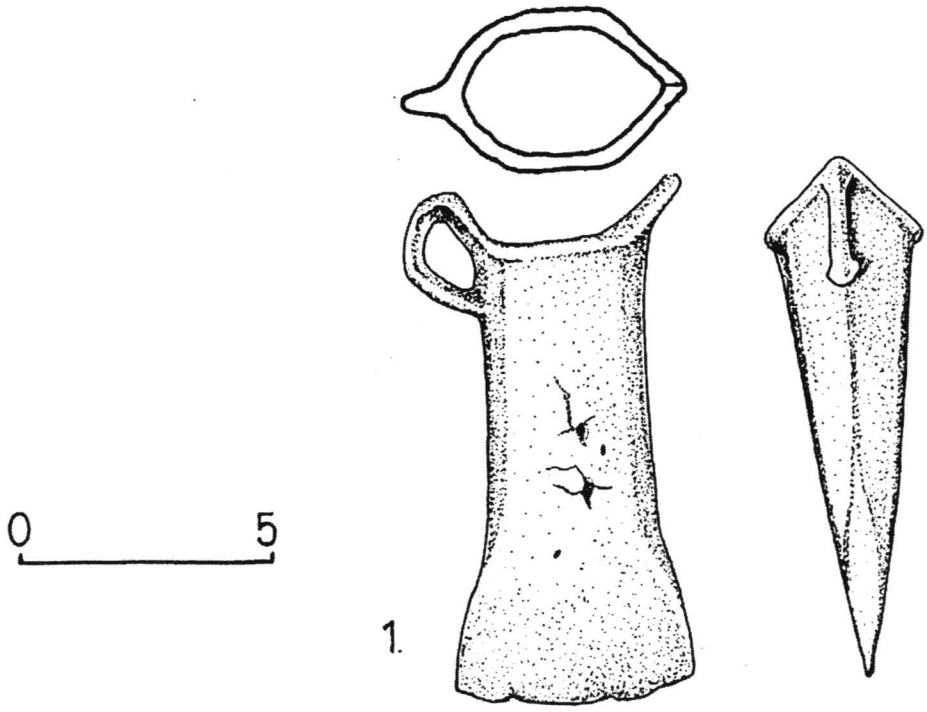

Planșa I. Harta localităților de descoperire menționate în text. 1. Celt de la Ceaca.

https://biblioteca-digitala.ro

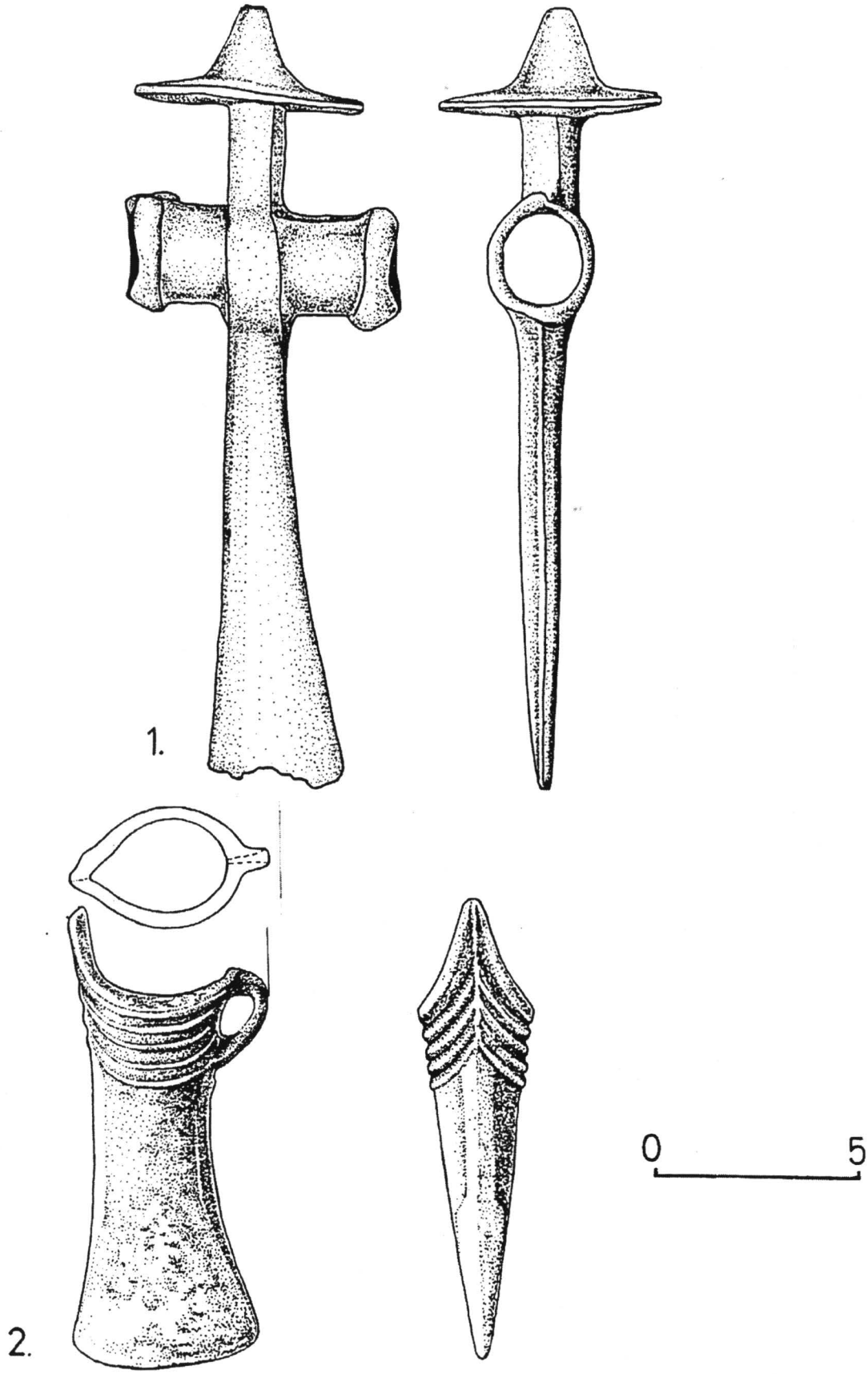

Planșa II. 1-2. Piese din depozitul de la Surduc.

https://biblioteca-digitala.ro

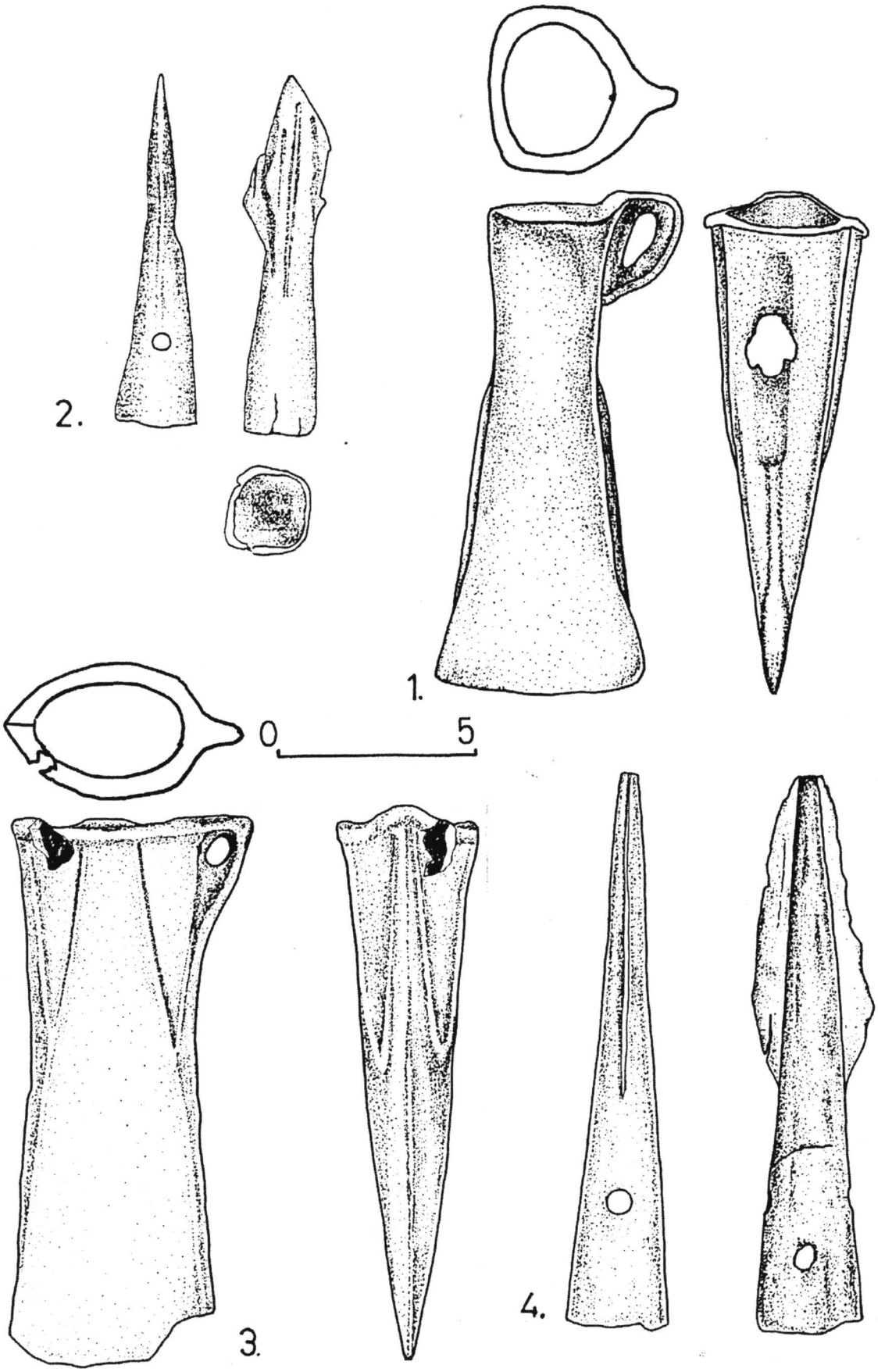

Planșa III: 1. Celt de la Cernuc. 3. Celt de la Brusturi. 2. 4. Vârfuri de lance din colecția Liceului Teoretic din Jibou.

https://biblioteca-digitala.ro

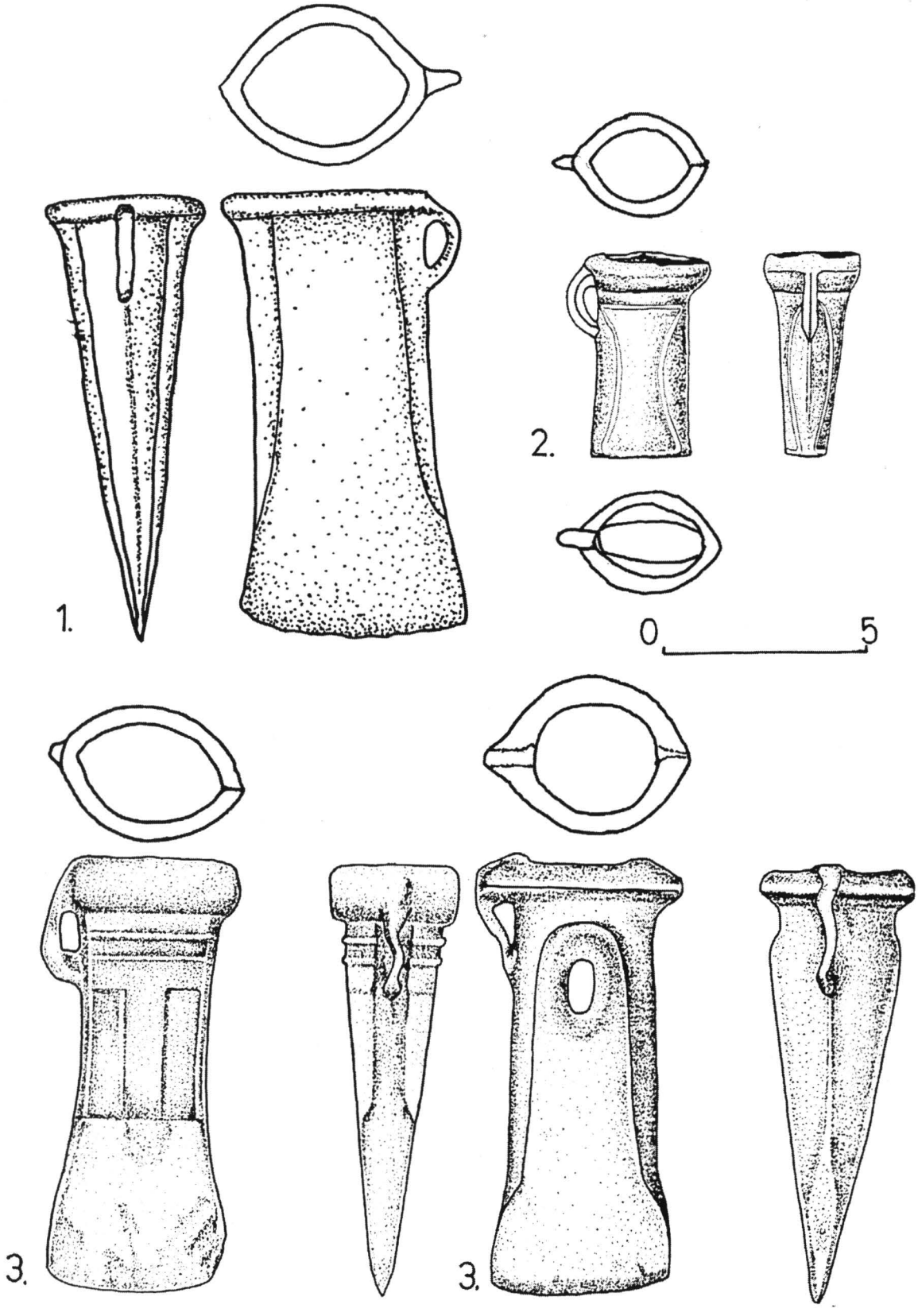

Planșa IV: 1. Celt de la Gârbou. 2-4. Piese din colecția Liceului Teoretic din Jibou.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DIN ISTORIA ORAȘULUI SEINI (PARTEA I)

Zoia Maxim

Orașul Seini (Szinérváralja) este situat pe malul drept al Someșului, la limita Câmpiei de Vest cu Munții Gutâi cu vârful Comja (643 m), care domină localitatea (47° 45' lat. nordică și 23° 16' long. estică). Trei pâraie trec prin localitate (Seinel, Zugău și Chișpatac) cu ape abundente în tot timpul anului. Poziția geografică deosebit de favorabilă a determinat dezvoltarea localității prin: meșteșuguri (olărit, prelucrarea pietrei și a lemnului) și comerț (fiind la intersecția drumurilor dintre Baia-Mare – Satu Mare – Negrești – și, peste Someș, zona Codrului) și prin agricultură (cultivarea pământului fertil, viticultura, pomicultura și creșterea animalelor).

Pe aceste meleaguri, documentele istorice și arheologice amintesc comunități puternice care preced atestările din evul mediu. Cele mai vechi materiale datează din neoliticul mijlociu. Prima atestare documentară (Suciu 1967-1968) este din 1278 (?) ca *Synir*, după care, periodic, este amintit cu diferite ocazii: în 1335 *Symir, Waralza, Synyrwarallya* (Doc. C, b III, 251-252); ca târg (opidum) încă din 1341; apoi în 1465 *Castrum Warol*; în 1480 castrum *Synyr* (Maksai 1940, 216); în 1599 *Warolya* (Veress 1929-1939, Doc, V, 342); 1808 *oppidum Szinervarollya* (Lipszkyi 1808); 1828 *Szinyir Varallya, Szejeny* (Nagy 1829, p, 363); 1851 *Sziner-Varalya* (Fényes 1839). După afirmațiile lui Șt. Pascu, toponimia localității derivă dintr-un apelativ (Pascu 1979, 480).

Cele mai vechi descoperiri arheologice au fost făcute la sfârșitul sec. XIX (Roska 1942, 275, nr.233). Piesele descoperite în acea perioadă au ajuns în colecția Jenő Péchy: un topor cu disc și spin (Hampel 1892, 158) și la Muzeul Național Ungar din Budapesta: un inel de 4 g aur transilvănean (Roska 1942, 275; Popescu 1956, 198, 228; Mozsolics 1973, 207). În decursul timpului au mai fost descoperite diferite piese, dar care s-au pierdut din lipsa de educație istorică a celor care le-au descoperit. În ultimii 20 de ani au fost identificate o serie de obiective arheologice (frații Emil și Mircea Tînțaș, Țuțu Meheș, 1985-1988 și Zoia Kalmar [Maxim], 1979, 1983, 1986) și au fost efectuate cercetări de suprafață de către specialiștii Muzeului de Arheologie și Istorie din Baia Mare (Carol Kacsó, Ioan Stanciu, Dan Pop).

În urma acestor demersuri au fost identificate mai multe obiective arheologice: *Cazemata 1* (la vest de localitate, în apropierea șoselei spre Negrești; cercetări în 1979, 1983, Zoia Kalmar); *Cărămidărie* (pe malul drept al Văii Zugău, din spatele Stadionului; între anii 1985-1988, Emil și Mircea Tînțaș, Țuțu Meheș); *Ferma ITT nr. 7* (terasă înaltă pe malul stâng al Văii Zugău, peste linia ferată; descoperire întâmplătoare în 1985-1986, Vasile Emil Țânțaș, Țuțu Meheș și Mircea Țînțaș); *Dagas* (lângă podul plutitor spre satul Pomi [jud. Satu Mare]; periegheză în 1989, 1991, Carol Kacsó, Ioan Stanciu, Dan Pop) și *Cetate* (străjuiește dinspre nord localitatea). Materialele descoperite au ajuns la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca și la Muzeul de Arheologie și Istorie din Baia-Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

În cele ce urmează vom prezenta o parte din descoperirile arheologice din ultimii ani – pentru cultura Tiszapolgár și Coțofeni în detaliu, celelalte materiale vor fi tratate într-o viitoare lucrare, deoarece unele piese au fost trimise spre analiză la Facultatea de Geologie, UBB, Cluj-Napoca.

Epoca neolitică și eneolitică este ilustrată prin descoperirile de la *Cazemata 1* (grupul Pișcolt), *Cărămidărie* (grupul Pișcolt și cultura Coțofeni) și *Ferma 7 ITT* (cultura Tiszapolgár).

Comunitățile neoliticului mijlociu s-au așezat la *Cazemata 1* (Kalmar 1984, 394, nr. 34, fig. 4/8; 1985, 100) și *Cărămidărie*, în zona mai înaltă de pe valea Zugăului, unde au întemeiat așezări deschise (Kalmar 1987-1988, 469, 473). Distanța dintre cele două așezări este de aproape 1000 m. De la *Cărămidărie* provin foarte multe utilaje litice (probabil ateliere, după cantitatea mare de nuclee, așchii și resturi de prelucrare) și fragmente ceramice.

Eneoliticul timpuriu este atestat de materialele ceramice aparținând culturii Tiszapolgár, descoperite în 1985-1986 cu ocazia săpării unor silozuri la *Ferma zootehnică 7, ITT*, între drum și hale (Kalmar 1987-1988, 469, 473; Maxim 1999, 183, nr. 917; Iercoșan 2002, 186). Tot de aici provine un fragment de gratoar pe așchie, din calcedonie (MNIT, inv. P. 87934 – fig. 1/2) și un zdrobitor fragmentar (MNIT, inv. P. 87923). Ceramica grosieră este puțină, cu slip brun sau cărămiziu la exterior și cu interiorul negru, bine netezit. Lutul a fost degresat cu nisip și cioburi pisate (MNIT, inv. P. 86021- fig. 1/8, 89037, 89046). Cea mai numeroasă ceramică este cea semifină (MNIT, inv. P. 87924, 87927-28, 87930, 87933, 87935, 87937, 89031, 89035-36, 89039-45 – fig. 1/3, 89047-48, 89050 – fig. 1/6, 90791-92, 90796), din care fac parte fragmente de străchini (fig. 1/1), oale, cupe cu picior, existând doar două cioburi decorate cu alveole (MNIT, inv. P. 90792). Pasta acestei categorii a fost degresată cu nisip, mâl și în câteva cazuri cu cioburi și mică. Slipul exterior are nuanțe de brun, de la cafeniu până la brun închis (puține), uneori albicios, sau roșcat, iar interiorul, fără slip este negru lustruit. La fel de numeroasă este și categoria ceramicii fine (MNIT, inv. 87929, 87938, 87940, 89029-30 – fig. 1/4, 89032-33, 89038, 89049 – fig. 1/5, 89051), cu vase ce au pereții subțiri, bine neteziți și uneori, lustruiți în interior și exterior. Culorile sunt aceleași ca la specia semifină, iar amestecul folosit este un nisip foarte fin și mâl. La toate categoriile sunt proeminențe de tip „cioc" cu perforație sau semiperforație (fig. 1/4-5). Solul din zona așezării este acid, din care cauză nu se păstrează oasele, iar ceramica este corodată, cu slipul căzut, în cele mai dese cazuri. După elementele caracteristice (proeminențe, picioare de cupă) putem să încadrăm această așezare deschisă la sfârșitul fazei timpurii și începutul fazei următoare. Analogii pentru aceste materiale, în nord-vestul Romîniei, sunt la Carei-*Cozard*, Homorodu de Sus-*Lunca* (Iercoșan 2002, pl. 38/4, 105/6) pentru strachina (fig. 1/1) de tip DK, buză de tip D (Maxim 1999, 120, fig. 146; 121, fig. 149), în timp ce tipurile de proeminențe apar în toate locuirile contemporane din zonă (Iercoșan 2002), sau din toată aria de răspândire (vezi bibl. la Maxim 1999, 119-124).

Purtătorii culturii Coțofeni s-au așezat pe malurile văii Zugăului, la *Cărămidărie*, unde au fost descoperite fragmente ceramice caracteristice fazei II (MNIT, inv. P. 87937-87991; Kalmar 1987-1988, 469, 473; Kacsó 1999, 56, n. 24). Ceramica este unitară ca aspect și face parte din cele trei categorii principale. Ceramica grosieră este bine arsă, cu slip brun sau cărămiziu, având pasta amestecată cu cioburi și rocă pisată, interiorul brun închis, bine netezit (MNIT, inv. P.87888, 87891

https://biblioteca-digitala.ro

– fig. 2/18, 87893 – fig. 2/12, 87896 – fig. 2/4, 87898-99 – fig. 2/13, 16). Ornamentele au fost realizate prin incizare cu linii paralele, oblice, uneori grupate în bandă (fig. 2/18), și cu brâu alveolat (fig. 2/15). Specia semifină (MNIT, inv. P. 87887 – fig. 2/1, 87897, 87900, 87904), are slip cărămiziu sau cafeniu, interiorul netezit foarte bine, de culoare neagră, având ca degresant nisip cu cioburi pisate, rar pietricele și rocă pisată foarte fin. Decorul a fost realizat prin incizare (fig. 2/14, 17), în rețea (fig. 2/10), impresiuni făcute cu unghia (fig. 2/8), existând și o toartă ornamentată cu tăieturi fine (fig. 2/10). Acestei categorii îi aparține și un vas cu buza evazată (fig. 2/1), de culoare brună cu tente roșcate, foarte bine netezită. Ceramica fină (MNIT, inv. P. 87889-90 – fig. 2/6, 87894-95 – fig. 2/7, 87903, 87905 – fig. 2/9) este de foarte bună calitate, pentru finețe s-a adăugat mâl în pasta vaselor. Culorile sunt aceleași ca la celelalte categorii, la fel și decorul incizat și cu unghia (fig. 2/9), apar însă și registre fine de benzi umplute cu tăieturi fine (fig. 2/7), precum și împunsături succesive superficiale (fig. 2/5) pe o ceașcă cu toarta supraînălțată. Toate aceste ornamente se regăsesc în arealul culturii Coțofeni (Roman 1976), precum și în câteva stațiuni ale culturii Baden, dar aici pasta este mai moale (Roman, Németi 1978). Culturii Coțofeni îi aparține și un idol realizat din pastă fină în care se observă rocă pisată (aproape praf). Acest idol cu două fețe, reprezintă un copil mic înfășat, observându-se foarte bine ochii și nasul, iar pe o față gura larg deschisă (plângând). Acest idol a fost folosit legat, fapt sugerat de șănțuirea din zona gâtului (fig. 2/2). Pentru această piesă nu avem analogii nici în cultura Coțofeni și nici în cultura Baden.

Epoca bronzului este mai bine documentată, fiind identificate două obiective, la *Ferma 7* (Kacsó 1987, nr. 22, 59, 69; Kacsó 2003, 140) și la *Dagas* (Kacsó 2003, 117-118, 140), pe prima și a doua terasă a Someșului, aparținând culturii Suciu de Sus, faza II, deci în Bronz B_2-C și parțial în D (Kacsó 1987, 75). O așezare de epoca bronzului este amintită de A. Vende în 1910 (Vende 1910, 157, 409), dar nu avem precizări cu privire la locul acesteia. Tot dintr-un punct neprecizat provine un topor de luptă cu disc și spin, care a fost amintit în mai multe publicații, fiind datat (după fenomenele din zonă) într-o perioadă cuprinsă între bronzul mijlociu până la finele epocii (fosta colecție al lui Jenő Péchy; Hampel 1892, 158; Roska 1942, 275 nr 233; Vulpe 1970, 102; Mozsolics 1973, 207; Bader 1978, 14, n. 12, 91-92, 128, nr. 82).

În localitate, fără precizări topografice, a fost descoperit un inel din aur transilvănean, de 4 g. (actualmente în MNM, Budapesta; Roska 1942, 275, nr. 233; Mozsolics 1973, 207; Bader 1978, 128, nr. 82), fiind încadrat în tipul II, inele crestate după tipologia lui Popescu (Popescu 1956, 198, 288), care se datează în Hallstatt-ul timpuriu. Bader încadrează această piesă în Bronz D-Hallstatt A_1 (Bader 1978, 104). Analogii pentru această piesă sunt la Baia Mare și Târgu Mureș (Popescu 1956, 228).

La *Cărămidărie*, în anul 1985, Emil Țîțaș a descoperit fragmente ceramice de culoare brună deschisă, cu cioburi și paiete de mică în pastă, provenind de la un vas atribuit **epocii dacice**.

Tot la *Cărămidărie*, dintr-o vizuină de vulpe, Emil Țîțaș a adunat, în 1985, fragmente ceramice (MNIT, inv. P. 87873) provenind de la un vas mare, de culoare cafenie cu slip negru, decorat cu valuri (probabil 2) formate din 8 linii mărginite de câte o linie incizată orizontal, ornamente realizate cu un pieptene, datat în **sec. III - IV**, fiind de tradiție dacică (Stanciu 1992, 179-180, nr. 26, Pl. V/8-9, pl. X-XI; 1995, 155, nr. 26).

https://biblioteca-digitala.ro

În **epoca medievală**, în Seini a fost o puternică comunitate care ocupa actualul teritoriu al localității, fiind deseori amintită în documente, atât ca cetate „țărănească", dominion de cnezi și voievozi locali (în 1241 este atestat un voievod de Seini?), care a devenit cu timpul cetate regală (Pascu 1979, p. 227; 1986, p. 537, 538 (hartă)). Importantul rol comercial și strategic al așezării este marcat și de condițiile geografice deosebite, contactul dintre Câmpia de Vest și Munții Gutâi care se curbează aici, spre nord-vest, continuându-se cu Munții Oașului. Chiar în unghiul curburii, pe un pinten proeminent (cu aspect de „căpiță") s-a ridicat o fortificație ce a evoluat pe parcursul istoriei. În 1278 cetatea, care era proprietatea lui Andrei Jakó din neamul Kaplony, a fost donată de regele Ladislau al IV-lea (1272-1290) voievodului Transilvaniei, Nicolae (1277-1278) (Szirmay 1810, 311). Aceste date sugerează că localitatea și Cetatea sunt mai vechi, numai cercetarea arheologică poate să aducă dovezi sigure de datare. În secolul al XIV- lea, în "Notațiile privind zeciuiala papală din 1334", Seiniul este amintit ca *opidum* (târg) până după distrugerea cetății în anul 1563 (?). În sec. al XV-lea cetatea de la Seini se distinge dintre celelalte din zonă, fiind pomenită în 1490 cu un număr de 46 de sate, târguri și „castele", ceea ce o recomandă ca o Cetate deosebit de puternică (Csánki 1890-1913, I, 467, 600; Pascu 1979, 289). Dominioanele Cetății se întindeau din Țara Oașului pe Lunca Someșului până la Bușag și Lipău. Legendele locale amintesc stăpânirea cetății de către Francisc Rakoczi II (în apropiere având loc și una din bătălii) și legăturile cu cetatea de la Mediesul Aurit. În sec. al XVIII-lea, blocuri de andezit din Cetate au fost folosite la consolidarea Bisericii Catolice. Astăzi se mai văd o parte din ziduri (înălțimea medie 2 m), șanțul de apărare, dărâmături de clădiri și baza unui turn (donjon). În Seini circulă și o legendă privind acest turn.

Biserica Catolică a fost construită în 1421. Pe lângă ea a funcționat o Școală Confesională la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Biserica Reformată de rit calvin datează din 1796. Pe lângă fosta Biserică Ortodoxă a funcționat o Școală Confesională (1860-1865), iar biserica nouă cu hramul Sfânților Arhangheli a fost ridicată în 1882 după un proiect al lui Alexe Berinde. În 1904 s-a construit actuala Sinagogă.

Bogatul material arheologic și documentar scris ne îndeamă la o tratare monografică care să prezinte istoria acestei localități situată la răscruce de drumuri.

LITERATURĂ

Bader 1972 — T. Bader, Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României, SCIV 23, 1972, 509-535.

Bader 1978 — T. Bader, Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică, București, 1978.

Csánki 1890-1913 — D. Csánki, Magyarország történeti földrajza á hunyadiak korában, I-II, V, Budapest, 1890-1913.

Fényes 1839 — E. Fényes, Magyarország geográphia szótár, I-VI, ed. I, Budapest, 1839, (ed. II, 1851).

https://biblioteca-digitala.ro

Hampel 1892 — J. Hampel, A bronzkori emlékei Magyarhonban, II, Budapest, 1892.

Kacsó 1987 — C. Kacsó, Beiträge zur Kenntnis des Verbereitungsgebietes und der Chronologie der Suciu de Sus Kultur, Dacia N.S. 31, 1987, 51-75.

Kacsó 1999 — C. Kacsó, Date noi cu privire la preistoria Maramureșului, Angustia 4, 1999, 55-70.

Kacsó 2003 — C. Kacsó, Noi descoperiri Suciu de Sus și Lăpuș în nordul Transilvaniei, Marmatia 7/1, 2003, 105-183.

Kalmar 1984 — Zoia Kalmar, Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei (I), ActaMN XXI, 1984, 391-403.

Kalmar 1985 — Zoia Kalmar, Despre uneltele de piatră descoperite în județul Sălaj și zonele învecinate, ActaMP IX, 1985, 93-103.

Kalmar 1987-1988 — Zoia Kalmar, Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei (III), ActaMN 24-25, 1987-1988, 465-483.

Lipskyi 1808 — J. Lipskyi de Szedlicsna, Repertorium locarum objectonunque in XII tabulis mappae regnorum Hungariae, Slovaniae, Croatiae et confiniorum militarium Magni item Principatus Transylvaniae occurentium. Pars prima Hungariae, pars secunda Transylvaniae, Paris, 1808.

Maksay 1940 — F. Maksay, A közepkori Szatmár megye, Budapest, 1940.

Maxim 1999 — Zoia Maxim, Neo-eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice, BiblMusNap XIX, Cluj-Napoca, 1999.

Mozsolics 1973 — Amália Mozsolics, Bronze-und Goldfunde des Karpatenbeckens – Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi, Budapest, 1973.

Nagy 1829 — L. Nagy, Notitiae politico geographico-statisticae incluti regen Hungariae Partienque liden absescarem, tommus primus, 1828, tomus secunda, 1829, Buda.

Pascu 1979 — Șt. Pascu, Voievodatul Transilvaniei, II, Cluj-Napoca 1979.

Pascu 1986 — Șt. Pascu, Voievodatul Transilvaniei, III, Cluj-Napoca, 1986.

Popescu 1956 — D. Popescu, Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană, Materiale II, 1956, 196-250.

Roman 1976 — P. I. Roman, Cultura Coțofeni, București, 1976.

Roman, Németi 1978 — P. I. Roman, I. Németi, Cultura Baden în România, București, 1978.

Roska 1942 — M. Roska, Erdély régészeti Repertóriuma, I. Őskor, Kolozsvár, 1942.

Stanciu 1992 — I. Stanciu, Descoperiri din a doua jumătate a mileniului I î.H. și mileniul I d.H. în județul Maramureș, EphemNap II, 1992, 169-192.

Stanciu 1995 — I. Stanciu, Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș, EphemNap V, 1995, 139-226.

Suciu 1967-1968 — C. Suciu, Dicționarul istoric al localităților din Transilvania, I-II, București, 1967, 1968.

https://biblioteca-digitala.ro

Szirmay 1810 — A. Szirmay, Szatmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmérere, II, Buda, 1810.

Vende 1910 — A. Vende, Szatmár vármegye, f.a., Budapest.

Veress 1929-1939 — A. Veress, Documente privitoare la istorie Ardealului, Moldovei și Țării Românești, I-XI, (1521-1590), București, 1929-1939.

Vulpe 1970 — A. Vulpe, Die Äxte und Beile in Rumänien I, PBF IX, 2, München, 1970.

THE HISTORY OF THE TOWN SEINI (PART I)
(Abstract)

The work presents fragments of the prehistory and history of the town Seini. It is presented the geographic area, the archaeological discoveries and official attestations. The new archaeological discoveries are: *Cazemata 1* (group Pișcolt); *Cărămidărie* (group Pișcolt, Coțofeni culture, Dacian, III-IV centuries AD); *Ferma ITT nr. 7* (Tiszapolgár culture, Suciu de Sus culture); *Dagas* (Suciu de Sus culture) and *Cetate* (Middle Age). The archaeological remains belong now to National History Museum of Transylvania Cluj – Napoca and to the local Museum in Baia – Mare. The archaeological remains discovered at the end of the XIXth century are located in the National Hungarian Museum in Budapest and in Jenő Pécsy Collection.

This work insists on Tiszapolgár and Coțofeni discoveries, and, in the same time, on some historical information about the medieval fortress.

LIST OF PLATES

Fig. 1. Seini – *Ferma zootehnică 7*. 1-8. Tiszapolgár Culture Pottery.

Fig. 2. Seini – *Cărămidărie*. 1. 3-18. Coțofeni Culture Pottery. 2. Clay Idol.

Fig. 3. Archaeological map from Seini (after C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, in press).

https://biblioteca-digitala.ro

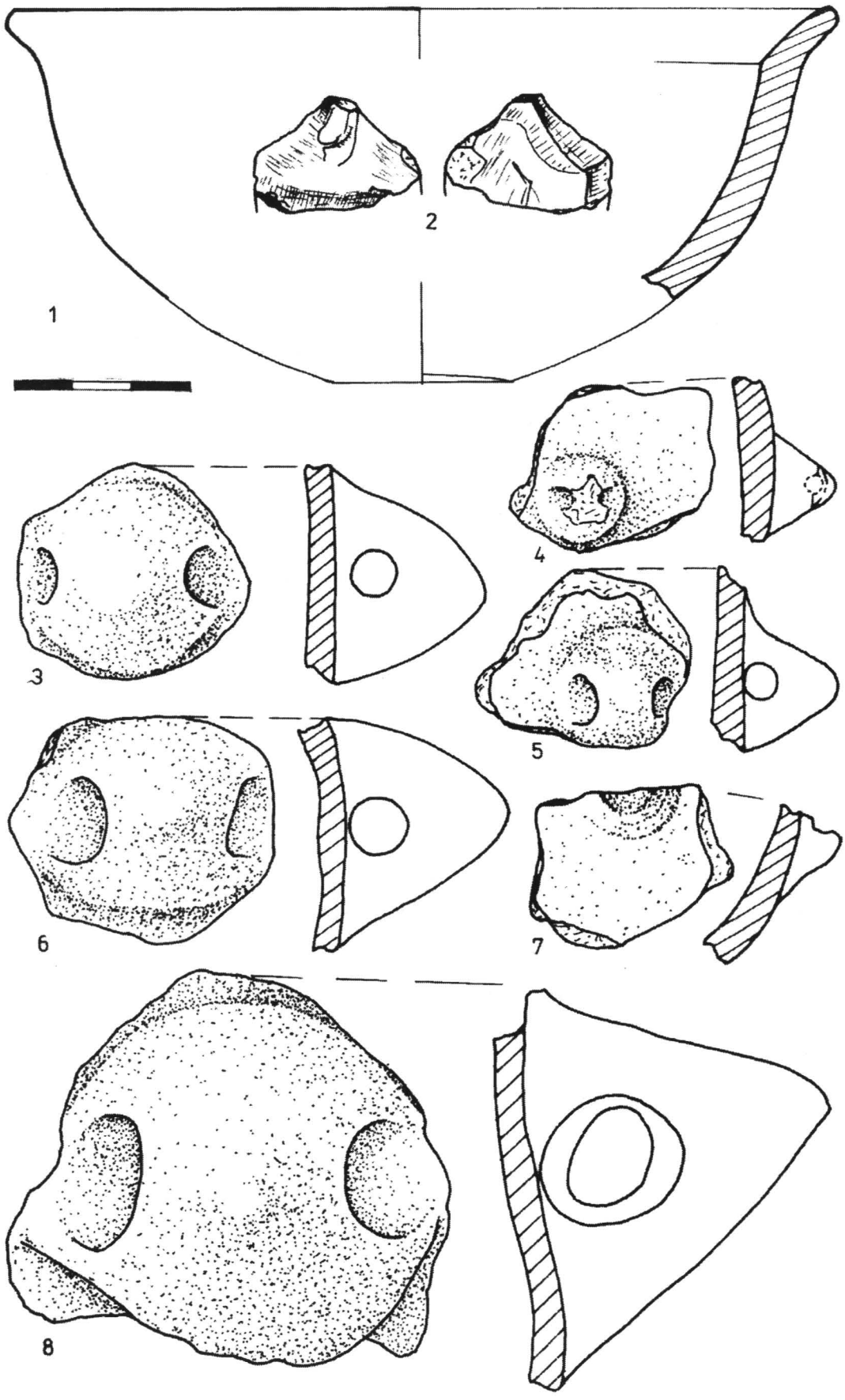

Fig. 1. Seini – *Ferma zootehnică* 7. 1-8. Ceramică Tiszapolgár.

https://biblioteca-digitala.ro

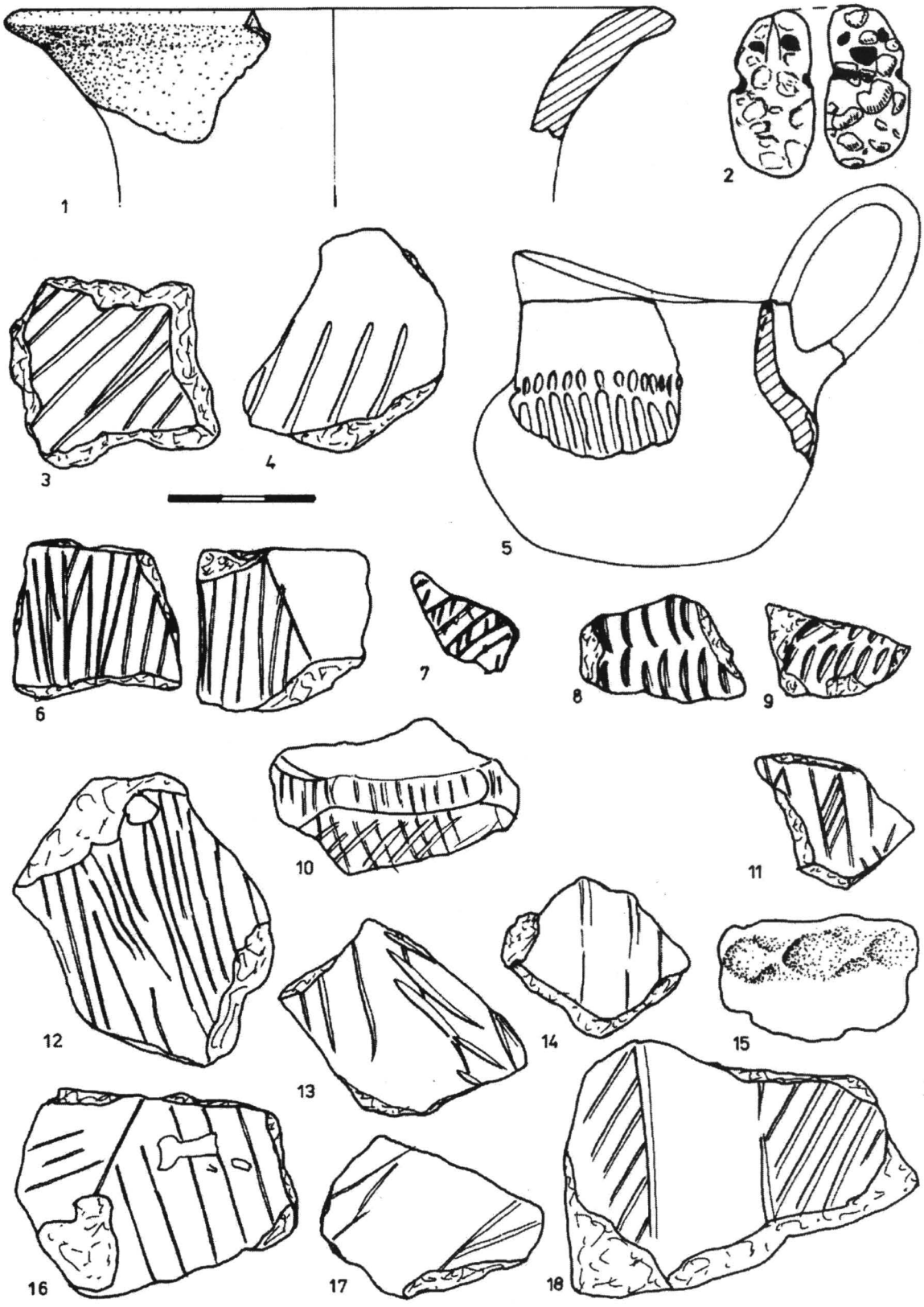

Fig. 2. Seini – *Cărămidărie*. 1. 3-18. Ceramică Coțofeni. 2. Idol.

https://biblioteca-digitala.ro

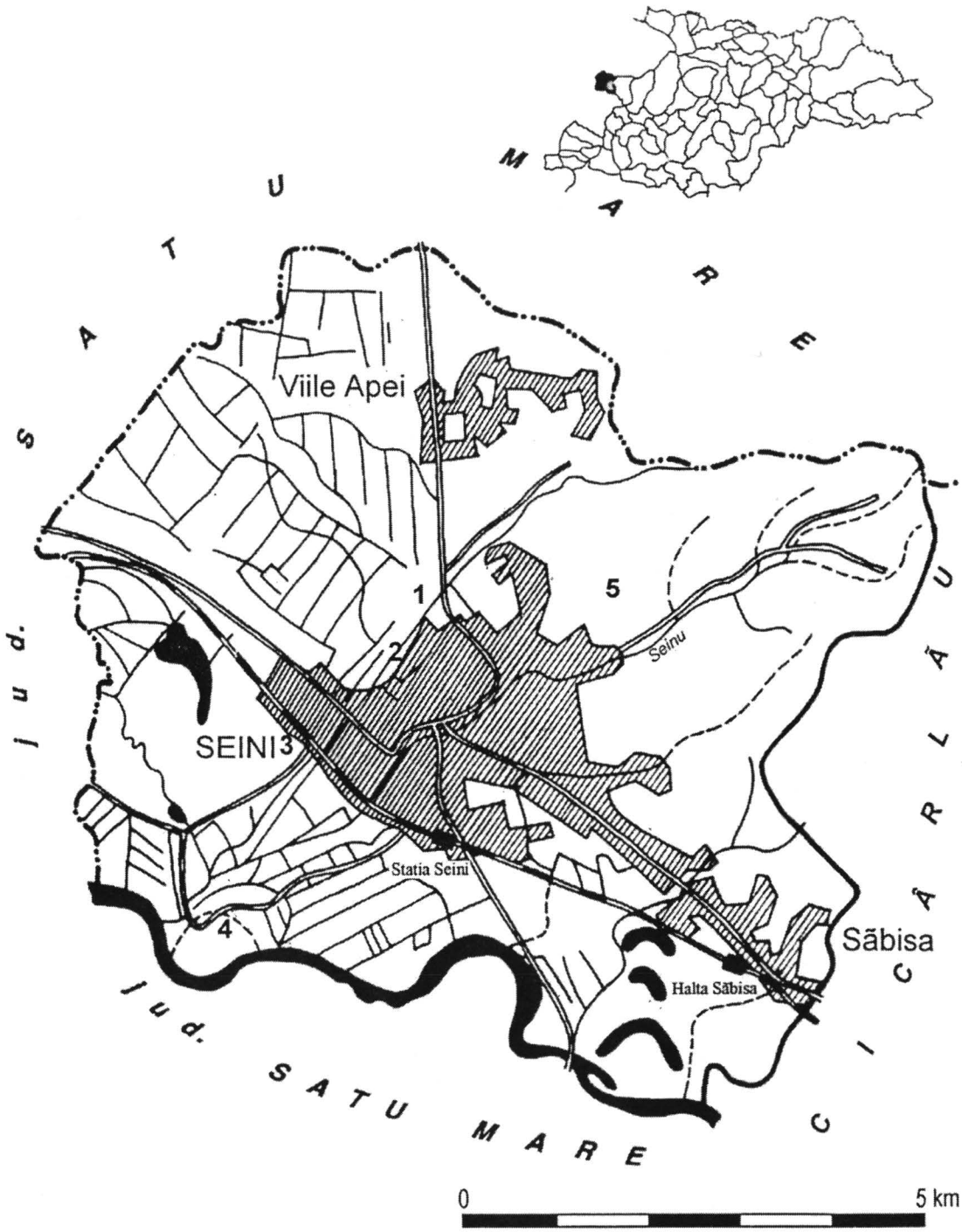

Fig. 3. Harta descoperirilor arheologice din localitatea Seini (după C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș* [volum în pregătire finală]).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE PRE- ȘI PROTOISTORICE LA BAIA MARE

Carol Kacsó

În cunoașterea aspectelor ce caracterizează orașului medieval timpuriu Baia Mare au fost obținute în ultimul timp rezultate remarcabile datorită săpăturilor arheologice de salvare efectuate în Centrul istoric, dar și în alte zone *intra-* și *extramuros*[1]. Pare destul de probabil că și în perioadele ce au precedat atestarea sa în documente scrise, măcar în anumite etape, habitatul pe teritoriul viitorului oraș a fost intens. Numărul descoperirilor pre- și protoistorice de aici nu este deocamdată totuși prea mare, iar importanța lor pentru cunoașterea epocii căreia îi aparțin este limitată. Prezentarea și comentarea acestor descoperiri, în afară de marcarea unui anumit stadiu de cunoaștere în domeniu, poate reprezenta și un semnal pentru demararea unui proiect amplu de cercetare arheologică în Baia Mare și în împrejurimile sale.

Primele descoperiri arheologice de la Baia Mare și din împrejurimi au fost înregistrate în literatură la sfârșitul secolului XIX și la începutul secolului XX, în timp ce artefactele identificate au ajuns în colecții particulare, dar și la Muzeul Național din Budapesta, la Muzeul din Debrecen, la Muzeul din Cluj, respectiv la atunci înființatul Muzeu Orășenesc din Baia Mare[2]. Tot în această perioadă s-au întreprins primele săpături arheologice în împrejurimile Băii Mari, la Seini și între Satulung și Finteușu Mic, rezultatele obținute fiind doar sumar consemnate.

De abia la o dată mult mai recentă au fost efectuate săpături arheologice chiar pe teritoriul orașului. Primele au avut în atenție tot obiective medievale[3], iar în 1966 a fost cercetată parțial o așezare din epoca bronzului. În anii următori au continuat și pe teritoriul orașului Baia Mare, dar mai ales în împrejurimile sale, cercetările de suprafață, în vederea depistării de noi stațiuni arheologice. Câteva dintre stațiunile identificate au fost cercetate și prin săpături (Bușag, Lăpușel, Vălenii Șomcutei), unele dintre rezultatele obținute fiind deja puse în circuitul științific[4]. În deceniile

---

[1] Vezi A. Istrate, P. L. Szöcs, Marmatia 7/1, 2003, 345 sqq.; C. Kacsó, *Mărturii arheologice*, Baia Mare, 2004 (în continuare Kacsó, *Mărturii*), 76 sq. Între studiile ce valorifică noile descoperiri arheologice medievale de la Baia Mare se numără și cel al lui R. Cardoș, *Cahle descoperite la Casa Lendvay din Baia Mare*, (în volumul de față).

[2] Literatura referitoare la descoperirile pre- și protoistorice din Baia Mare, menționate în istoricul cercetărilor, precum și locul lor de păstrare se precizează în momentul descrierii lor.

[3] În 1955, cu ocazia unor lucrări edilitare în centrul istoric al orașului, au fost identificate urmele unor complexe medievale, care au fost cercetate de către D. Protase (vezi Kacsó, *Mărturii*, 12), iar în 1963, în regiunea viitorului lac de acumulare al barajului Firiza-Strâmtori, s-au desfășurat săpături sub conducerea lui R. Popa și Elena Kovács (vezi R. Popa, Elena Kovács, SCIV 16, 1965, 113 sqq.).

[4] **Bușag**: D. Popescu, Dacia N.S. 1970, 431, nr. 5; Popescu, SCIV 21, 1970, 493, nr. 5; Maria Bitiri, Marmatia 2, 1971, 7 sqq.; Bitiri, Marmatia 2, 1971, 371, 377; M. Babeș, Dacia N.S. 15, 1971, 367, nr. 33; V. Dumitrescu, BulArch 2, 1971, 104, nr. 51; S. Morintz, Dacia N.S. 16,1972, 333, nr. 30; B. Jungbert, ActaMN 15, 1978, nr. 8; Maria Bitiri, M. Cîrciumaru, Marmatia 5–6, 1979–1981, 79 sqq.; Bitiri, Cârciumaru, SCIVA 32, 1981, 15; Cârciumaru, Dacia N.S., 29, 1985, 27 sq.; Roxana Dobrescu, *Considerații tehnologice și tipologice privind utilajul litic din nivelul aurignacian de la Bușag*, în *Simpozionul de Arheologie Târgoviște 23 – 25 noiembrie 1995*, Târgoviște, 1996, 39 sq.; Dobrescu, *Présence de l'Aurignacien du Nord – Ouest de la Roumanie*, comunicare la *121e Congrès national des sociétés historiques et scientifiques*, Nice 26 – 31 octobre 1996; V. Chirica, I. Bozarciuc, N. Chetraru, *Gisements du paléolithique supérieur entre le Dniestr et la Tisa*, Iași, 1996,

https://biblioteca-digitala.ro

de sfârșit ale secolului XX au ajuns la muzeul din Baia Mare și câteva descoperiri fortuite, provenite din Baia Mare sau din vecinătatea sa imediată.

Unul dintre primele artefacte apărute pe teritoriul orașului Baia Mare, totodată cronologic printre cele mai timpurii, este un topor-ciocan de cupru, care a ajuns prin cumpărare la Muzeul Național din Budapesta[5]. Piesa s-a pierdut între timp, forma și încadrarea sa tipologică pot fi totuși stabilite avându-se în vedere datele din registrul de inventar al muzeului și o copie în ghips, care se află la Muzeul din Baia Mare.

Copia a fost achiziționată în data de 2 septembrie 1902. Cu prilejul inventarierii acestei copii[6], s-a afirmat că toporul a fost descoperit într-o mină de pe Dealul Crucii, fără a fi menționată sursa pe baza căreia s-a făcut această precizare.

Toporul de cupru de la Baia Mare aparține tipului Székely-Nádudvar și se datează în eneoliticul timpuriu sau dezvoltat[7].

---

163 sqq.; A. Păunescu, *Paleolitic*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României III*, București, 2000, 266 sq.; Dobrescu, StPreist 1, 2001, 5 sqq.; Chirica, *Gisements paleolithiques de Mitoc*, BiblArchIassiensis 11, Iași, 2001, 117; Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan*, București, 2001, 462 sqq., fig. 202-205; Păunescu, *Din istoria arheologiei românești pe baza unor documente de arhivă*, București, 2003, 150; Kacsó, *Mărturii*, 49 sq., pl. 1-6; Chirica, I. Borziac, *Gisements du paléolithique inférieur et moyen entre le Dniestr et la Tisa*, BiblArchIassiensis 14, Iași, 2005, 232 sq.; **Lăpușel**: I. Stanciu, EphemNap 2, 1992, 175, nr. 14A, pl. 5, 11–19, pl. 6, 1–6; Stanciu, EphemNap 4, 1994, 267 – 322; Kacsó, Stanciu, *Lăpușel, jud. Maramureș*, în: *CronCercArh. Campania 1993*, Satu Mare, 1994, 36 sq.; Kacsó, Apulum 32, 1995, 83 – 99; Stanciu, *Lăpușel, jud. Maramureș*, în: *CronCercArh. Campania 1994*, Cluj-Napoca, 1995, 51; Stanciu, EphemNap 5, 1995, 150 sq., nr. 18, pl. 27 – 31; *Lăpușel, "Ciurgău", com. Recea, jud. Maramureș*, în: *Situri arheologice cercetate în perioada 1983 – 1992*, Brăila, 1996, 65; Kacsó, *Neue Daten zur ersten Phase der Suciu de Sus-Kultur*, în N. Boroffka, T. Soroceanu (ed.), *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt*, Internationale Archäologie, Studia honoraria 7, Rahden/Westf., 1999, 91 – 106; A. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec.II-IV p.Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău – Cluj-Napoca, 2000, 62, nr. 81; Kacsó, Stanciu, *Lăpușel, com. Recea, jud. Maramureș, punct: Ciurgău*, în: *CronCercArh. Campania 2000*, Suceava, 2001, 130 sq., pl. 33; Stanciu, *Cercetarea arheologică a epocii migrațiilor și perioadei de început a epocii medievale timpurii (sec. V–IX p.Chr.) în teritoriul nord-vestic al României – Archäologische Erforschung der Völkerwanderungszeit und der Anfangszeit des Frühmittelalters (5.–9. Jh. n. Chr.) im Nordwesten Rumäniens*, în C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu (ed.), *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea dicata. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*, BiblMusPor 4, Zalău, 2001, 483 sqq.; Kacsó, *Mărturii*, 72 sqq., pl. 95, 1; **Vălenii Șomcutei**:Georgeta M. Iuga, Marmatia 5–6, 1979–1981, 152 sq.; Stanciu, EphemNap 2, 1992, 182, nr. 35B, pl. 9, 1–17; Kacsó, SCIVA 50, 1999, 113 sqq.; C. Cosma, A. Gudea, *Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens in den 8.–10. Jahrhunderten n. Chr.*, IntEtnCult II, Cluj-Napoca, 2002, 120, nr. 93 (162); Cosma, *Die Keramik des 8.-10. Jh. n.Chr. aus dem Norden und Nordwesten Rumäniens*, în A. Rustoiu, A. Ursuțiu (Hrsg.), *Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v.Chr.–1. Jahrtausend n.Chr.)*, IntEtnCult IV, Cluj-Napoca, 2002, 335, nr. 94 (174); Cosma, *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d.H.*, IntEtnCult VI, Cluj-Napoca, 2002, 236, nr. 216; I. Stanciu, T. Bader, *O nouă așezare medievală timpurie din zona nord-vestică a României (Turulung-Vii, jud. Satu Mare)*, în Daniela Marcu Istrate, A. Istrate, C. Gaiu (coord.), *In memoriam Radu Popa, Temeiuri ale civilizației românești în context european*, BiblMuzBistrița Seria Historica 7, Cluj-Napoca, 2003, 138, nr. 14; Kacsó, Marmatia 7/1, 2003, 107, 122, 141, nr. 180-182; P. Romsauer, *Pyraunoi. Prenosné piecky a podstavce z doby bronzovej a doby železnej*, Nitra, 2003, 132; Kacsó, *Mărturii*, 70 sq.

[5] Nr. inv. 172/1877.

[6] Nr. inv 3711 (piesa este reinventariată sub numărul 28575).

[7] Kacsó, Marmatia 7/1, 37 sqq., fig. 1 (cu literatura referitoare la topor). Copia este publicată în fotografie de Kacsó, *Mărturii*, pl. 15 dreapta. Cu toate că între dimensiunile indicate în registrul de inventar al Muzeului din Budapesta și dimensiunile copiei în ghips sunt anumite diferențe, cea mai pronunțată fiind cea a lungimii, nu există date care să permită concluzia că de la Baia Mare provin două topoare de cupru de tip Székely-Nádudvar, așa cum presupune D. Pop, *Toporul de cupru de la Corni*, nota 29 (în volumul de față).

https://biblioteca-digitala.ro

Ceva mai recent decât toporul de cupru pare să fie un topor de piatră, care a fost descoperit izolat, tot înainte de primul război mondial, în partea estică a orașului, înspre localitatea Tăuții de Sus, și care a ajuns la Muzeul din Cluj[8]. Este vorba de un topor perforat de andezit sau de gresie cu cuarțit în lungime de 13,1 cm, deteriorat în mai multe locuri din vechime, cu lama rotunjită, marcată de o nervură slab reliefată, ceafa trapezoidală, având pe mijloc, pe ambele fețe, câte o nervură, întrerupte de perforație, mărginite pe cele două laturi de șănțuiri superficiale, care se prelungesc până la tăiș. Astfel de șănțuiri sunt prezente și pe marginile celor două laturi înguste ale toporului; ele pornesc de la tăiș și se unesc la nivelul umărului, formând aici o porțiune ușor proeminentă.

M. Roska consideră că acest topor aparține cercului cultural Fatianovo, fiind totuși confecționat din rocă locală, după model sudrusesc sau caucazian, de un băștinaș sau, eventual, de un reprezentant al unui val cultural, totodată și etnic dinspre răsărit ajuns în Transilvania de Nord, neevidențiat încă și prin alte dovezi[9].

Vestigiile din Baia Mare ce aparțin epocii bronzului sunt ceva mai numeroase. Printre acestea se numără și cele recoltate în așezarea aflată în partea nord-vestică a orașului, la poalele *Dealului Morgău*, pe teritoriul actualului Spital TBC.

Primele materiale au fost sesizate cu ocazia săpării fundațiilor Spitalului de către dr. G. Bălan, pe atunci lucrător pe șantierul de construcții. El a donat fragmentele adunate Muzeului din Baia Mare și ne-a arătat locul lor de descoperire. Pentru verificarea caracterului descoperirii, am efectuat aici, la începutul verii anului 1966, un sondaj de mici proporții. În cele patru secțiuni trasate în curtea spitalului, la începutul pantei dealului, am constatat existența unei așezări cu un singur strat de locuire, al cărui grosime nu depășea, cel puțin în porțiunea cercetată, 0,20 m. În acest strat au mai apărut sporadic fragmente ceramice, precum și un fragment de greutate de lut ars (fig. 6, 12)[10], lipseau însă orice urme de complexe de locuire. Cu excepția a două piese cu decor incizat, respectiv excizat (fig. 2, 1-2) și a uneia cu caneluri (fig. 5, 6), restul fragmentelor sunt fie nedecorate, fie striate, la câteva acestea fiind însoțite și de motive în relief (fig. 2, 13; 3, 5; 4, 1). Cele mai multe provin de la oale de dimensiuni mijlocii pântecoase sau în formă de sac (fig. 2, 3-14; 3, 1-10; 4, 1-5), dar au apărut și fragmente de străchini sau castroane (fig. 4, 7-10; 5, 1-6), vase vatră (fig. 5, 7-10; 6, 1-4) și cești (fig. 4, 6). A ieșit la iveală și un fragment dintr-un "apărător de jar" (fig. 6, 5). Așezarea a fost atribuită inițial culturii Otomani[11], ea aparține însă culturii Suciu de Sus[12]. Pentru o astfel de încadrare pledează forma și decorul ceramicii descoperite, cât și poziția geografică a așezării, în plină arie a menționatei culturi[13].

---

[8] M. Roska, ArchÉrt 87, 1960, 41 sq., fig. 1. Nr. inv. VI. 3827.

[9] Roska, *loc. cit.*

[10] În colecția Muzeului din Baia Mare (nr. inv. 842 – 849).

[11] I. Ordentlich, Marmatia 2, 1971, 21, nr. 8 (informație C. Kacsó).

[12] Kacsó, Dacia N.S. 19, 1975, nota 9; T. Bader, PZ 54, 1979, 27, nr. 4; Kacsó, Dacia N.S. 31, 1979, 51, nr. 2, fig.1; Kacsó, Marmatia 7/1, 2003, 134, nr. 10.

[13] Vezi Kacsó, Marmatia 7/1, 2003, pl. 38; idem, *Zu den Problemen der Suciu de Sus-Kultur in Siebenbürgen*, în J. Bátora, V. Furmánek, L. Veliačik (ed.), *Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag*, Nitra, 2004, fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

De pe raza localității se cunosc două piese de bronz, care aparțin categoriei descoperirilor izolate: **1.** Topor cu disc și spin, s-a aflat în colecția dr. Jakab Heller din Sighetu Marmației[14]. **2.** Topor cu disc și spin, despre care se presupune că a fost găsit în albia pârâului ce străbate pădurea *Laposerdő*, aflată în partea sud-vestică a orașului[15]. A fost donat de dr. Antal Kádár muzeului din Baia Mare în vara anului 1899, în prezent neidentificabil[16]. Datarea probabilă a celor două piese: Bronz târziu 2.

Un topor cu disc și spin de tip B_3 (lung. 18,5 cm), ce a aparținut lui Gábor Svaiczer, importantă notabilitate în domeniul mineritului din secolul XIX, provine, eventual, din împrejurimile localității. Toporul a fost transformat, probabil în prima jumătate a secolului XIX, în mâner de baston de promenadă. La unul din capetele manșonului de înmănușare a fost implatat un inel de aur în care s-a încastrat o piatră semiprețioasă heliotropă și au fost gravate un motiv format din frunze, precum și două litere, K și, poate, L. Pe piatra semiprețioasă a fost gravată, între două crengi cu frunze, inscripția în limba maghiară *"Ne bánts"* (*"Nu mă agresa"*). Piesa a fost prevăzută cu o tijă lungă de lemn de esență tare (fag ?)[17].

Un topor cu disc și spin de tip B_3, varianta Târgușor, deteriorat la ambele brațe ale manșonului de înmănușare, a fost descoperit și la Firiza. El a apărut în primăvara anului 1974 în grădina familiei Șmical, cu ocazia săpării unei gropi menajere, la adâncimea de 0,20-0,30 m[18].

În literatura de specialitate mai este menționată o piesă de bronz, și anume un celt de tip transilvănean, varianta răsăriteană, care ar proveni din raza localității Baia Mare[19]. Proveniența piesei care se păstrează în colecția muzeului din Baia Mare[20] nu este precizată în nici o sursă.

Fără precizarea condițiilor de descoperire, se cunoaște de la Baia Mare o verigă de aur deschisă, cu capetele suprapuse, decorată cu crestături (greut. 9 gr) din Bronz târziu, care se afla din 1898 la Muzeul Național din Budapesta[21]. În momentul de față piesa nu este identificabilă, fiind amestecată probabil cu alte inele de formă apropiată.

---

[14] M. Roska, *Szatmár vármegye multja a legrégibb időktől a honfoglalásig,* în *Magyar városok és vármegyék monográfiája,* XXVIII, 1939, (prescurtat în continuare Roska, *Szatmár*), 12; Roska, *Erdély régészeti repertóriuma. I. Őskor,* Kolozsvár, 1942 (prescurtat în continuare Roska, *Repertórium*), 186, nr. 10; A. Vulpe, *Äxte und Beile I,* PBF IX, 2, München, 1970, 85, nr. 440 (se consideră posibil ca toporul publicat ca provenit de la Ilba să fie piesa menționată de Roska din colecția Heller).

[15] *A nagybányai Múzeum-Egyesület Értesitője az 1901-iki egyesületi évről,* Nagybánya, 1902, 14, nr. 16; *Utmutató a nagybányai városi múzeum gyüjteményeihez,* Budapest, 1904, 23, nr. 20; Kacsó, *Aspecte ale Bronzului târziu în regiunea Tisei superioare*, în V. Ciubotă, V. Marina (coord.), *Relații româno-ucrainene – Istorie și contemporaneitate*, Satu Mare, 1999, 89 (referire greșită la o piesă din colecția Svaiczer); Kacsó, *Mărturii*, 6.

[16] Nr. inv. vechi 453.

[17] În colecția Központi Bányászati Múzeum din Sopron - Ungaria (nr. inv. 74. 7. 8). Vezi A. Szemán, BányKohLap Bányászat 129, 1996, 496 sqq. Autorul nu exclude nici posibilitatea provenienței piesei de la Košice sau Banská Štiavnica (Slovacia).

[18] Donat de profesorul de istorie L. Tătar la Muzeul din Baia Mare (nr. inv. 3969). Kacsó, Marmatia 3, 1977, 27, fig. 1; Ehrengard Kroeger-Michel, *Les haches à disque du Bassin des Carpathes,* Paris, 1983, 195, Lista 9, D-405.

[19] V. Dergačev, *Die äneolitischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF XX, 9, Stuttgart, 2002, 139.

[20] Nr. inv. 245. Vezi Kacsó, Apulum 15, 1977, 147, fig. 8, 2.

[21] J. Hampel, ArchÉrt 18, 1898, 374; Roska, *Szatmár,* 14; Roska, *Repertórium*, 186, nr. 10; D. Popescu, Materiale 2, 1956, 198, 228; M. Rusu, ActaMN 9, 1972, 44, nr. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

Orașului Debrecen din Ungaria i-a fost donată, în anul 1902, o vastă colecție de obiecte ce i-au aparținut lui Artur Löfkovits și urmau să formeze nucleul viitorului muzeu local. Printre cele donate figurau mai multe piese de bronz, care au fost înregistrate, în anul 1904, în inventarul muzeului atunci înființat, sub numerele IV. 73. 1904 – IV. 96-2.1904, ca apărute în împrejurimile orașului Baia Mare. Până în prezent cele mai multe dintre aceste piese au fost doar înșiruite, cu o rigurozitate mai mare sau mai mică, în literatură, fără a fi precizate detaliile lor de formă. Din acest motiv urmează aici descrierea lor ceva mai detaliată, în ordinea apariției lor în registrul de inventar, potrivit celor constatate cu ocazia examinării lor, respectiv a descrierii din acest registru. Dimensiunile sunt precizate pe baza măsurătorilor pe care le-am efectuat la Muzeul din Debrecen sau a datelor din registrul de inventar[22].

1. Ghiară triplă de bronz fragmentară, ce imită ghiara unei păsări mari, greut. 475 g (IV. 73. 1904), probabil piesă medievală sau modernă[23], *lipsește*. **2.** Străpungător cu secțiunea circulară în partea superioară și pătrată în partea inferioară, care este ascuțită, lung. 120 mm, greut. 125 g (IV. 74. 1904), probabil piesă medievală sau modernă. **3.** Țeavă de bronz cu un capăt gol în interior și celălalt plin, aici aflându-se o prelungire în formă de cheie, lung. 118 mm, greut. 97 g (IV. 75. 1904), probabil piesă medievală sau modernă[24], *lipsește*. **4.** Seceră cu limbă la mâner, baza aproape dreaptă, muchia îngroșată, având pe mâner trei nervuri, dintre care cea din mijloc se deschide unghiular, iar cea dinspre tăiș se prelungește pe lamă, vârful rupt, în zona rupturii lama este îndoită, curățat de patină, culoarea roșcat negricioasă, greut. 102 g (IV. 76-1. 1904). Fig. 8, 2. **5.** Fragment de seceră, mânerul rupt, muchia îngroșată, două nervuri paralele abia perceptibile pe lamă până aproape de vârf, ce urmează curbura piesei, și o nervură oblică înspre mâner, curățat de patină, culoarea metalului roșcat negricioasă, greut. 138 g (IV. 76-2. 1904). Fig. 8, 3. **6.** Seceră cu limbă la mâner, baza ușor concavă, muchia îngroșată, cu trei nervuri pe mâner, dintre care cea din mijloc se deschide unghiular, iar cea din margine se prelungește pe lamă, în paralel cu aceasta fiind prezentă încă o nervură, vârful și o parte din lamă rupte, curățat de patină, culoarea roșcat negricioasă, greut. 83 g (IV. 76-3. 1904). Fig. 8, 1. **7.** Seceră cu lama îngustă, vârful rupt, greut. 48 g (IV. 76-4. 1904), *lipsește*. **8.** Lamă fragmentară de seceră, patina de slabă calitate, verzui negricioasă, căzută în mai multe locuri, greut. 20 g (IV. 76-5. 1904). Fig. 8, 4. **9.** Mâner de seceră cu trei nervuri, greut. 33 g (IV. 76-6. 1904). **10.** Daltă cu un capăt rupt și îndoit, celălalt ascuțit, lung. 125 mm, greut. 148 g (IV. 77. 1904), *lipsește*. **11.** Cuțit cu limbă la mâner, acesta având bordurile îngroșate și crestate, precum și trei găuri de nit, vârful rupt, lung. 195 mm, greut. 68 g (IV. 78-1. 1904[25]). Fig. 7 ,7. **12.** Spadă fragmentară cu șase găuri de nit, dintre care patru sunt intacte și două păstrate parțial, pe garda trapezoidală, secțiunea lamei lenticulară, limba la mâner și partea inferioară a lamei rupte, șănțuiri paralele, abia perceptibile pe lamă, patina verde deschis, lung. păstrată 271 mm, greut. 352 g (IV. 79-1. 1904). Fig. 7, 2. **13.** Spadă fragmentară, garda cu umerii puternic arcuiți și patru găuri

[22] La identificarea pieselor am fost ajutat de dr. Márta Sz. Máthé, din păcate dispărută prematur dintre noi.
[23] Apreciere făcută pe baza descrierii din registrul de inventar.
[24] Apreciere făcută pe baza descrierii din registrul de inventar.
[25] În registrul de inventar, la numărul 1904. 78-2 este înregistrat, apoi șters, un fragment de mâner de cuțit în formă de pește, cu o gaură de nit, lung. 67 mm, greut. 24 g.

https://biblioteca-digitala.ro

de nit, secțiunea lamei trapezoidală. Limba la mâner și vârful rupte. Potrivit registrului de inventar, spada avea păstrată, în momentul achiziționării, și limba la mâner, care era lățită la mijloc, marginile ușor îngroșate și o gaură de nit, patina neagră verzuie. Lungimea consemnată în registrul de inventar 380 mm, în prezent 243 mm (IV. 79-2. 1904). Fig. 7, 1. **14.** Fragment de lamă de spadă cu secțiunea lenticulară, îndoită, pe o latură tăișul puternic deformat prin lovituri cu ciocanul, pe cealaltă latură tăișul lovit într-un singur loc, patina verde închis, lung. păstrată 160 mm, greut. 243 g (IV. 79-3. 1904). Fig. 7, 3. **15.** Vârf de lance, lama și tubul de înmănușare netede, tubul foarte lung, turtit în partea inferioară prin lovituri cu ciocanul, două mici orificii pe lamă în apropiere de tăiș, patina verde deschis, de slabă calitate, cu pământ impregnat la suprafață, lung. 193 mm, greut. 99 g (IV. 80-1. 1904). Fig. 7, 6. **16.** Vârf de lance, lama și tubul de înmănușare netede, partea superioară ruptă, tubul deteriorat în partea inferioară, mai multe îndoituri în porțiunea tăișurilor, patina verde închis, în mai multe locuri căzută, lung. păstrată 170 mm, greut. 147 g (IV. 80-2. 1904). Fig. 7, 4. **17.** Vârf de lance, lama profilată, tubul de înmănușare neted, partea superioară ruptă, patina verzui negricioasă, bine conservată, lung. păstrată 124 mm, greut. 67 g (IV. 80-3. 1904). Fig. 7, 5. **18.** Brățară din bandă lată, ornamentată cu nervuri prevăzute cu grupuri de crestături ce alternează cu spații nedecorate, ruptă la un capăt, patina verde închis ștearsă în cea mai mare parte, culoarea metalului gălbuie, diam. 65 mm, greut. 53 g (IV. 81. 1904). Fig. 9, 5. **19.** Brățară (?) cu capetele subțiate și suprapuse, secțiunea semisferică, cu ornamentul format din crestături parțial păstrat doar într-o singură porțiune, patina verzui negricioasă ștearsă în cea mai mare parte, culoarea metalului galbenă, diam. 76 mm, greut. 158 g (IV. 82-1. 1904). Fig. 9, 11. **20.** Verigă de picior (?) cu secțiunea rectangulară, ruptă la un capăt și la cealaltă îndoită, patina verde închis, diam. 100 mm, greut. 58 g (IV. 82-2. 1904). Fig. 9, 12. **21.** Brățară cu capetele subțiate, care se ating, secțiunea rectangulară, diam. 70 mm, greut. 45 g (IV. 82-3. 1904), *lipsește*.**22.** Brățară miniaturală deschisă, secțiunea semicirculară, patina verde închis, diam. 52/49 mm, greut. 51 g (IV. 82-4. 1904), fals (?). Fig. 9, 4. **23.** Brățară deschisă, secțiunea rotundă, capetele rupte, urme de lovituri cu un obiect ascuțit, patina verde închis, diam. 69 mm, greut. 42 g (IV. 82-5. 1904). Fig. 9, 3. **24.** Verigă, secțiunea pătrat-rotunjită, cu urme puternice de uzură pe partea interioară pe o porțiune de cca 10 mm, curățată de patină, culoarea metalului roșcat negricioasă, diam. 60 mm, greut. 58 g (IV. 82-6. 1904). Fig. 9, 13. **25.** Brățară miniaturală deschisă, capetele ușor suprapuse, secțiunea rotundă, deformată în foc, din ornamentul aproape complet șters se recunoaște doar un triunghi hașurat, precum și o parte dintr-un alt triunghi, diam. 60 mm, greut, 49 g (IV. 82-7. 1904). Fig. 9, 6. **26.** Brățară deschisă, capetele tăiate drept, secțiunea rotundă în mijloc, pătrat-rotunjită înspre capete, ornamentată cu două grupuri de câte trei șiruri de puncte ce pornesc de la capete, patina verde închis, diam. 64/78 mm, greut. 29 g (IV. 82-8. 1904), fals (?). Fig. 10, 1. **27.** Brățară deschisă, deformată în foc, ornamentul de grupuri de linii paralele incizate dispărut complet în porțiunea atinsă de foc, slab vizibil în rest, patina verde închis, de slabă calitate, ștearsă în mai multe locuri, culoarea metalului gălbuie, diam. 61/66 mm, greut. 50 g (IV. 82-9. 1904). Fig. 9, 2. **28.** Brățară deschisă, secțiunea rotundă, ornamentată cu linii incizate verticale, la capete cu câte un grup de linii oblice, patina verde închis, diam. 60/62 mm, greut. 95 g (IV. 82-10. 1904). Fig. 9, 1. **29.** Verigă

https://biblioteca-digitala.ro

fragmentară, secțiunea ovală, ruptă în două, diam. 50 mm, greut. 24 g (IV. 82-11. 1904), *lipsește*. **30.** Verigă, secțiunea rectangulară, patina verde închis, diam. 50 mm, greut. 24 g (IV. 82-12. 1904). Fig. 9, 10. **31.** Fragment de verigă din bară subțire, secțiunea ovală, ruptă în două[26], patina verde închis ștearsă în cea mai mare parte, culoarea metalului roșiatică, greut. 26 g (IV. 82-13. 1904). Fig. 9, 8. **32.** Verigă fragmentară, secțiunea triunghiulară, diam. 60 mm, greut. 15 g (IV. 82-14. 1904), *lipsește*. **33.** Brățară deschisă, un capăt rupt, celălalt capăt lățit, diam. 58 mm, greut. 8 g (IV. 82-15. 1904), *lipsește*. **34.** Brățara din bară subțire de bronz, secțiunea rotundă, ruptă la ambele capete, din două bucăți[27], diam. 58 mm, greut. 7 g (IV. 82-16. 1904), modernă (?). Fig. 9, 7. **35.** Verigă deschisă din bară subțire, capetele ascuțite, ruptă în trei, diam. 44 mm, greut. 5 g (IV. 82-17. 1904), *lipsește*. **36-37.** Fragmente de la două brățări realizate din trei sârme răsucite tubular, la capete deschizându-se unghiular, fixate cu mici inele din placă subțire, patina verde deschis, greut. 12 g, 11 g (IV. 82-18, 19. 1904), secolele X–XII e.n. Fig. 10, 2. **38.** Verigă închisă, secțiunea rotundă, diam. 41 mm, greut. 33 g (IV. 82-20. 1904), *lipsește*. **39.** Verigă deschisă cu două proeminențe aproape de unul din capete și o proeminență plasată aproape de mijlocul piesei (resturile cizelate ale cioturilor de turnare ?), ornamentat cu incizii verticale, abia vizibile, patina verde negricioasă în câteva locuri ștearsă, culoarea metalului gălbuie, diam. 44 mm, greut. 20 g (IV. 82-21. 1904), eventual preistorică. Fig. 9, 9. **40.** Verigă, secțiunea rotundă, diam. 3 mm, greut. 10 g (IV. 82-22. 1904), *lipsește*. **41.** Verigă cu suprafața neuniformă, diam. 30 mm, greut. 12 g (IV. 82-23. 1904), *lipsește*. **42.** Verigă, secțiunea rectangulară, ornamentată cu incizii în formă de spice, diam. 30 mm, greut. 16 g (IV. 82-24. 1904), *lipsește*. **43.** Brățară (?) ruptă în cinci bucăți (IV. 82-25. 1904), *lipsește*. **44.** Fragment probabil dintr-o brățară cu secțiunea aproape rectangulară, greut. 8 g (IV. 82-26. 1904), *lipsește*. **45.** Verigă deschisă, secțiunea aproape rectangulară, la un capăt cu o proeminență dreptunghiulară, marcată de șănțuiri, diam. 35 mm, greut. 8 g (IV. 82-27. 1904), *lipsește*. **46.** Verigă, secțiunea semicirculară, diam. 21 mm, greut. 7 g (IV. 82-28. 1904), *lipsește*. **47.** Verigă, secțiunea semicirculară, diam. 22 mm, greut. 6 g (IV. 82-29. 1904), *lipsește*. **48.** Verigă de prindere cu secțiunea rectangulară de la un pandantiv triunghiular, diam. 28 mm, greut. 5 g (IV. 83-1. 1904). Fig. 8, 10. **49.** Verigă din placă îngustă, prevăzută cu o prelungire de formă semilunară, diam. 20 mm, greut. 5 g (IV. 83-2. 1904), medievală sau modernă[28], *lipsește*. **50.** Verigă din placă îngustă cu un cap sferic (IV. 83-3. 1904), medievală sau modernă[29], *lipsește*. **51.** Verigă, secțiunea rectangulară, prevăzută cu o prelungire dreptunghiulară, diam. 20 mm, greut. 8 g (IV. 83-4. 1904), medievală sau modernă[30], *lipsește*. **52.** Pandantiv fragmentar, din care se păstrează inelul de prindere cu secțiunea calotiformă și o foarte mică parte din corp, greut. 9 g (IV. 84. 1904). Fig. 8, 8. **53.** Fragment de bară de bronz, îndoită în formă de potcoavă, greut. 6 g (IV. 85. 1904), *lipsește*. **54.** Spirală din sârmă subțire, diam. 32 mm, greut. 12 g (IV. 86-1. 1904). **55.** Inelul de prindere, ușor deformat, de la un pandantiv, î. 29 mm, greut. 21 g (IV. 86-2. 1904). Fig. 8, 9 **56.** Cuie (?) de mari dimensiuni cu verigă de prindere,

[26] Potrivit registrului de inventar. Nu am identificat decât un singur fragment.
[27] Potrivit registrului de inventar. Nu am identificat decât un singur fragment.
[28] Apreciere făcută pe baza descrierii și a desenului din registrul de inventar.
[29] Apreciere făcută pe baza descrierii și a desenului din registrul de inventar.
[30] Apreciere făcută pe baza descrierii din registrul de inventar.

https://biblioteca-digitala.ro

două fiind înlănțuite, greut. totală 75 g (IV. 86-3. 1904), *lipsesc*. **57.** Fragment de piron (?) gros cu un cap de mari dimensiuni, î. 34 mm, greut. 13 g (IV. 86-4. 1904), *lipsește*. **58.** Zece bucăți informe de piese de bronz, provenite probabil de la un loc de incinerare[31], greut. totală 175 g (IV. 86-5. 1904), *lipsesc șapte*. **59.** Verigă de la un piron sau cui de bronz, diam. 32 mm, greut. 34 g (IV. 87. 1904). **60.** Obiect de podoabă confecționat din placă de bronz, în formă de pasăre cu cioc lung, ornamentat pe o față cu puncte executate în tehnica "en repoussé", lipsește coada, î. 70 mm, greut. 10 g (IV. 88-1. 1904), medieval sau modern[32], *lipsește*.**61.** Obiect asemănător din care lipsesc mai multe părți, rupt în două (IV. 88-2. 1904), medieval sau modern, *lipsește*.**62.** Apărătoare de braț, ruptă în trei bucăți, greut. 93 g (IV. 89. 1904). **63.** Placă de bronz în formă de disc, patina negru verzuie, diam. 132 mm, greut. 135 g (IV. 90. 1904), epoca clasică (?). Fig. 10, 3. **64.** Ac de bronz cu partea inferioară a tijei ruptă, capul în formă de disc cu spin, gâtul fracționat printr-o umflătură discoidală, începutul tijei îngroșat, ornamentat pe bordura capului discoidal cu puncte, iar pe spin cu linii paralele și motive în formă de V, pe bordura umflăturii discoidale cu puncte, în partea îngroșată a tijei cu două registre de linii paralele, despărțite de crestături alăturate, precum și cu motive în formă de V întors, lung. 113 mm, greut. 126 g (IV. 91-1. 1904). Fig. 8, 7. **65.** Ac de bronz asemănător, cu tija îndoită în foc și vârful rupt, ornamentat cu puncte pe bordura capului discoidal și pe cea a umflăturii discoidale, cu două registre de linii paralele, despărțite de un șir de puncte, în partea îngroșată a tijei, patina verde închis, greut. 55 g (IV. 91-2. 1904). Fig. 8, 6. **66.** Ac cu capul în formă de măciucă, ornamentat cu incizii circulare, care se prelungesc și pe gâtul umflat, tija îndoită, vârful rupt, greut. 15 g (IV. 91-3. 1904). Fig. 8, 5. **67.** Ac serpentiform, ornamentat cu linii incizate, lung. 148 mm, greut. 33 g (IV. 91-4. 1904). **68.** Patru fragmente de ace subțiri (IV. 91-5. 1904), *lipsesc*. **69.** Daltă, î. 73 mm, greut. 5 g (IV. 92. 1904), *lipsește*. **70.** Fibulă (?) formată din două sârme îndoite în formă de cerc și legate una în alta, cu capetele subțiate și îndepărtate unul de altul, greut. 14 g (IV. 93-1. 1904). **71.** Fibulă (?) în mijloc lată și subțire, capetele ascuțite, mai înguste și mai groase, greut. 4,5 g (IV. 93-2. 1904), *lipsește*. **73.** Fragment de fibulă (?) întrucâtva asemănătoare cu piesa precedentă (IV. 93-3. 1904) *lipsește*. **74.** Spirală de bronz din sârmă subțire, greut. 10 g (IV. 94. 1904). **75.** Fragment de colier din bară cu secțiunea rectangulară și capătul terminat într-o mică sferă, greut. 14 g (IV. 95. 1904), *lipsește*. **76.** Țeavă îndoită, realizată din placă subțire de bronz, lung. 46 mm, diam. 5 mm (IV. 96-1. 1904). **77.** Țeavă îndoită, realizată din placă și mai subțire de bronz, lung. 50 mm, diam. 2 mm (IV. 96-2. 1904).

Ansamblul descris este pentru prima dată menționat în literatură de către L. Zoltai în 1915[33]. Se precizează că printre donațiile lui A. Löfkovits făcute muzeului din Debrecen se află, alături de altele, și un lot de piese ce proveneau din împrejurimile Băii Mari, dintre acestea fiind nominalizate două spade, două ace, mai multe brățări, seceri, dar și un celt[34].

M. Roska, citând cele semnalate de Zoltai, amintește aceste piese atât în micromonografia arheologică a fostului comitat Sătmar, cât și în repertoriul descoperirilor preistorice din

[31] Apreciere din registrul de inventar.
[32] Apreciere făcută pe baza descrierii din registrul de inventar.
[33] L. Zoltai, Arch Ért 35, 1915, 124.
[34] O astfel de piesă nu figurează însă în inventarul "descoperirii" de la Baia Mare (vezi mai sus).

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvania[35].

Pe baza unei comunicări făcute de M. Petrescu-Dîmbovița, M. Rusu înseriază bronzurile aflate la Debrecen într-un depozit al grupului Cincu-Suseni (Ha A1) și discută ceva mai detaliat una dintre spade, pe care o atribuie tipului Uioara[36].

Două dintre spadele de la Baia Mare, considerate ca aparținând unui depozit, sunt și în atenția lui A. D. Alexandrescu, una fiind încadrată în varianta 1 a tipului Unip-Uriu, cealaltă printre cele de tip Nenzingen, ambele fiind acum pentru prima dată ilustrate[37].

În cele două variante ale Corpusului depozitelor de bronzuri din România (în limba română, respectiv în limba germană), în capitolul cu privire la depozitele nesigure din Transilvania, M. Petrescu-Dîmbovița afirmă că din împrejurimile orașului Baia Mare provin mai multe obiecte, ce au ajuns inițial în două colecții particulare, iar în 1904 la muzeul din Debrecen, următoarele obiecte aparținând probabil la două depozite: un celt transilvănean și alte două celturi fragmentare cu decor, patru seceri cu limbă la mâner fragmentare și două fragmente de seceră de tip neprecizat, un cuțit cu limbă la mâner, o daltă cu tub de înmănușare și o altă daltă, un fund de vas, un fragment de topor de luptă, două fragmente de sabie cu limbă la mâner și o lamă îndoită de sabie, trei vârfuri de lance, 33 brățări întregi și fragmentare cu capetele alăturate sau suprapuse, o brățară spiralică și una din bandă lată cu nervuri, șase verigi, trei ace și un fragment de ac, două fibule și un fragment, un disc spiralic de la o fibulă, două pandantive, un obiect în formă de cap de pasăre cu gâtul lung și un fragment, două verigi din obiecte neprecizate, două fragmente de saltaleoni, o sârmă de bronz răsucită, cinci cuie de bronz, două spirale din sârmă foarte subțire și șase obiecte de întrebuințare neprecizată, dintre care trei în formă de ghiară de pasăre, un cub de bronz și o bucată de bronz brut[38].

O înșiruire aproape identică de piese considerate ca provenite din împrejurimile Băii Mari este furnizată și de T. Bader, care mai precizează că ele au ajuns la muzeul din Debrecen în 1902[39].

Spadele de la Baia Mare sunt menționate și ilustrate și de T. Kemenczei[40], iar I. Andriționiu citează ca analogie una dintre piesele de la Baia Mare, și anume o brățară cu secțiunea rombică[41]. Tot ca analogie este menționată de către F. Medeleț[42] presupusa daltă cu toc, de fapt un străpungător (vezi mai jos). Nu se exclude de către același autor nici posibilitatea ca piesele definite drept cuie să

[35] Roska, *Szatmár*, 12; idem, *Repertórium*, 186, nr. 10.

[36] Rusu, Dacia N.S. 7, 1963, 186, nota 24, 207, nr. 6. Aceeași încadrare este susținută și într-o lucrare mai recentă a aceluiași autor (Rusu, *Bemerkungen zu den grossen Werkstätten- und Giessereifunden aus Siebenbürgen*, în H. Lorenz [ed.], *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Mainz/Rhein, 1981, 396, nr. 4).

[37] A. D. Alexandrescu, Dacia N.S. 10, 1966, 131, nr. 4, 134, nr. 22, 135, 175, nr. 73-74, pl. 13, 1-2.

[38] M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977 (prescurtat în continuare Petrescu-Dîmbovița, *Depozite*), 153 sq., pl. 366, 7-9, pl. 367, pl. 368, 1-10; idem, *Die Sicheln in Rumänien mit dem Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, PBF XVIII, 1, München, 1978, 29, nr. 669, 32, nr. 760, 51, nr. 1390-1391, 80, nr. 3363-3364, 155 sq., nr. 328, pl. 271,A.

[39] Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF XIV, 6, München, 1983, 120, nr. 384, pl. 39, 384; idem, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF IV, 8, Stuttgart, 1991, 74, nr. 50, pl. 11, 50, 93, nr. 192, pl. 21, 192, 97, nr. 241, pl. 24, 241.

[40] T. Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn I*, PBF IV, 6, München, 1988, 76, nr. 426–428, pl. 49, 426. 427.

[41] I. Andriționiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, BiblThrac II, București, 1992, nota 683.

[42] F. Medeleț, *Ein urnenfelderzeitlicher Depotfund von bronzenen Werkzeugen in Fratelia, bei Timișoara, Kr. Timiș*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin, 1995, 232. Se ia în considerare și eventualitatea existenței a două piese, cea publicată în desen fiind considerată un posibil dorn.

https://biblioteca-digitala.ro

fi fost în realitate nituri de bronz[43]. Descoperirile de la Baia Mare sunt din nou în atenția lui M. Petrescu-Dîmbovița cu prilejul discutării podoabelor de brat și picior din bronz din România[44], precum și a lui T. Bader, care vorbește de un depozit aflat la sud de pasul Gutâi[45]. Cea mai recentă menționare a unor piese din lotul descris, și anume a două dintre spade, este făcută de C. Clausing[46].

Din comparația listei de piese ce figurează la Muzeul din Debrecen ca provenite din împrejurimile orașului Baia Mare cu descrierile conținutului așa-numitului depozit incert de la Baia Mare, oferite de M. Petrescu-Dîmbovița și T. Bader, rezultă clare diferențe.

Nu apar printre piesele inventariate la muzeu între numerele IV. 73. 1904 și IV. 96-2. 1904, singurele cu specificația că provin din împrejurimile Băii Mari, celturile și fragmentul de topor de luptă. Unele dintre ele figurează în inventarul Muzeului din Debrecen chiar ca donație Löfkovits, de exemplu fragmentul de topor cu gaura de înmănușare transversală – nr. inv. IV. 72. 1904 - și celturile cu decor în relief – nr. inv. IV. 70-71. 1904 (fig. 10, 4-6), locul de proveniență indicat fiind însă Transilvania, fără vreo altă precizare. De asemenea, dalta cu toc[47], la care fac referire mai mulți autori, este de fapt un străpungător fără toc de înmănușare, probabil o piesă medievală sau modernă (nr. inv. IV 74. 1904).

Este evident că piesele înșiruite ca provenite din împrejurimile orașului Baia Mare nu aparțin unei descoperiri unitare. Majoritatea sunt piese preistorice, dintre care unele sunt contemporane sau foarte apropiate în timp, cum sunt spadele, vârfurile de lance, cuțitul, secerile, acele, o parte a brățărilor și verigilor (în ilustrația de față piesele fig. 9, 1. 2. 5, 10-12), fragmentele de fibulă și de pandantiv. Nu există însă nici o dovadă că ele provin dintr-un singur depozit. Discul din placă de bronz ar putea fi, având în vedere grosimea mare a plăcii, eventual un fund de vas de bronz din perioada clasică sau chiar mai recentă, mai degrabă decât din vreo perioadă preistorică. Verigile fig. 9, 9 și fig. 9, 13 par a fi părți de harnașamente hallstattiene, iar brățările fig. 9, 7 și fig. 10, 1 sunt, foarte probabil, falsuri recente. În schimb, fragmentele fig. 10, 2 aparțin unor brățări din secolele X-XII e.n.[48]. Multe dintre obiecte sunt medievale sau chiar moderne. Avem de a face aici deci cu o colecție variată de obiecte de bronz, adunate din diferite locuri, unele probabil chiar din zona Baia Mare. Ele au intrat în colecția lui Arthur Löfkovits, bogat bijutier și comerciant de bijuterii din Debrecen, care le-a donat în 1902 orașului, împreună cu alte peste 1400 de obiecte, extrem de diversificate ca domenii și variate ca valoare, contribuind în mod decisiv la realizarea muzeului local[49]. Colecția sa s-a format într-o perioadă de câteva decenii din piese achiziționate la licitații

[43] *Ibidem*, 235.

[44] Petrescu-Dîmbovița, *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*, PBF X, 4, Stuttgart, 1998, 21, nr. 53-54, pl. 4, 53-54, 44, nr. 221, pl. 26, 221, 51, nr. 387, pl. 39, 387, 61, nr. 448, pl. 46, 448, 61 sq., nr. 470-471, pl. 47, 470-471, 63, nr. 508-509, pl. 48, 508-509, 72, nr. 659, pl. 56, 659, 95, nr. 1019, pl. 81, 1019, 124, nr. 1398, pl. 105, 1398, 136, nr. 1539, pl. 114, 1539, 139, nr. 1579, pl. 117, 1579, 172, nr. 2057, pl. 151, 2057, 179, nr. 2199, pl. 156, 2199, 183, nr. 2268, pl. 159, 2268, 185, 190, nr. 2412, pl. 165, 2412, 194, nr. 2459, pl. 170, 2459.

[45] Bader, CommArchHung 2001, 17.

[46] C. Clausing, JahrbuchRGZM 50, 2004, 56, Lista 1, nr. 183.

[47] La Petrescu-Dîmbovița, *Depozite*, pl. 367, 5.

[48] Analogii în cimitirele dc la Alba Iulia-*Stația de salvare* (informație amabilă H. Ciugudean) și Dridu-*Metereze* (informație amabilă N. Boroffka).

[49] I. Balogh, DMÉ 1994 (1996), 375 sqq. ; M. Vajda, *Löfkovits Arthur*, în *Magyar múzeumi arcképcsarnok*, Budapest, 2002, 571 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

sau prin alte moduri de cumpărare, respectiv prin schimburi, interesul colecționarului fiind îndreptat mai cu seamă spre o cât mai mare varietate a obiectelor și mai puțin spre importanța științifică a celor adunate, așa cum rezultă din inventarul primei expoziții muzeale din Debrecen[50]. Faptul că obiecte ce aparțin unor perioade de timp diferite sau sunt chiar falsuri apar într-o colecție particulară, iar mai apoi chiar și într-un registru de inventar de muzeu întocmit la începutul secolului XX ca provenite din același loc, în cazul nostru din "împrejurimile Băii Mari", nu este deci surprinzător, mai ales că nu se face precizarea apartenenței lor la o singură descoperire și nici la datare.

Dintre piesele descrise, spadele au fost de mai multe ori analizate (M. Rusu, A. D. Alexandrescu, T. Kemenczei, T. Bader, C. Clausing). Chiar dacă din punct de vedere al încadrărilor tipologice există unele nuanțări, în ceea ce privește ordonarea lor cronologică nu sunt diferențe de păreri semnificative. Secerile, fragmentele de fibulă, brățările și verigile au fost de asemenea studiate (M. Petrescu-Dîmbovița, T. Bader). În ceea ce privește ultimele categorii de piese, ilustrația lor nu este întotdeauna corespunzătoare, iar concluziile cu privire la atribuirile tipologice și cronologice ale unor exemplare sunt greșite.

Dintre celelalte piese preistorice considerate ca provenite din împrejurimile Băii Mari, prezint în continuare mai detaliat problemele de încadrare tipologică și cronologică, dar și de origine pe care le ridică acele fig. 8, 6-7. În literatura de limbă germană, acele de acest fel sunt numite cel mai des *Spindelkopfnadeln mit gegliedertem Schaft, Nadeln mit spindelförmigem Kopf und gegliedertem Hals* sau *Nadeln mit hutförmigem Kopf*. M. Novotná le numește *ace de tip Pétervására*[51]. Ace de acest fel apar în Ungaria de Nord-Est și Slovacia orientală (Pétervására II[52], Alsódobzsa[53], Edelény-Finke[54], Gemerský Jablonec[55]), Ungaria de Vest (Öreglak[56], Pamuk[57], Regöly II[58]), Croația (Otok-Privlaka[59], Sviloš[60], Brodski Varoš[61], Malička[62]), Serbia și Voivodina (Šimanovci[63], Bingula Divoš[64], Novi Bečej[65]), precum și Bosnia (Šumetac[66]).

---

[50] Balogh, *op. cit.*, 388 sqq.

[51] Mária Novotná, *Die Nadeln in der Slowakei*, PBF XIII, 6, München, 1980, 99.

[52] F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg/Lahn, 1951 (prescurtat în continuare Holste, *Hortfunde*), 16 pl. 30, 11; c 106 sq., pl. 5, 1. 3. 9. 11. 13. 15; idem, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, ArchHung S.N. 51, Budapest, 1984 (prescurtat în continuare Kemenczei, *Spätbronzezeit*), 119, nr. 29b, pl. 51, 12-15.

[53] T. Kemenczei, K. K. Végh, HOMÉ 10, 1971, 511; Kemenczei, *Spätbronzezeit*, 112 sqq., nr. 3, pl. 41, 20. 27; Amália Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn*, Budapest, 1985 (prescurtat în continuare Mozsolics, *Bronzefunde*), 85 sq., pl. 167, 6-7.

[54] Kemenczei, HOMÉ 5, 1964-1965, pl. 18, 1; idem, *Spätbronzezeit*, 147, nr. 12, pl. 112b, 11; Mozsolics, *Bronzefunde*, 116, pl. 157, 2.

[55] Kemenczei, HOMÉ 5, 1964-1965, 109, pl. 29, 1; Novotná, *op. cit.*, 99, nr. 566, pl. 24, 566.

[56] Mozsolics, *Bronzefunde*, 163 sqq., pl. 84, 19.

[57] Mozsolics, SMMK 2, 1975, 9, pl. 7, 10; eadem, *Bronzefunde*, 168 sq., pl. 106, 10.

[58] Mozsolics, *Bronzefunde*, 181; Kemenczei, FolArch 46, 1997, 116, fig. 3, 3.

[59] Holste, *Hortfunde*, 5, pl. 5, 26. 29; Ksenia Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. Zadar, 1973, pl. 28, 27-29; S. Hansen, *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken*, UPA 21, Bonn, 1994, fig. 192, 4.

[60] Holste, *Hortfunde*, 9, pl. 16, 36; Slavenka Erčegović, RVM 4, 1955, 17, pl. 3, 5; Vinski-Gasparini, *op.cit.*, pl. 88, 4.

[61] Vinski-Gasparini, *op.cit.*, pl. 52, 42.

[62] Dubravka Balen-Letunić, VjesnikArchMuzZagreb 18, Serija 3, 1985, 35, pl. 1, 3.

[63] M. Garašanin și alții (red.), *Praistorijske ostave v Srbyi i Vojvodini I*, Beograd, 1975, pl. 44, 1.

[64] Holste, *Hortfunde*, 7 sq., pl. 11, 19; Vinski-Gasparini, *op.cit.*, pl. 52, 42.

[65] S. Nađ, RVM 4, 1955, 44, pl. 3, 7a. 7b.

[66] Č. Truhelka, WissMittBosnienHerzegovina 1, 1893, 35 sqq., fig. 14; F. Holste, *Zur Chronologie der südosteuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit*, Marburg/Lahn, 1962, pl. 16 (sunt prezentate mai multe piese decât cu ocazia primei publicări a descoperirii: fragmente de topor cu aripioare și pumnal, precum și încă un celt).

https://biblioteca-digitala.ro

Deși răspândite pe un spațiu vast, acele de tip Pétervására nu sunt prea numeroase. Doar în depozitul eponim sunt prezente șase exemplare, în celelalte apare aproape întotdeauna doar o singură piesă de acest fel, de regulă cu tija ruptă, uneori fiind păstrată doar partea sa superioară.

T. Kemenczei consideră acele de acest tip ca produse specifice ale metalurgiei Piliny, iar depozitele din aria acestei culturi în care apar astfel de ace ca databile în perioada Reinecke BD, răspândirea lor în alte teritorii (Ungaria de Vest, teritoriul dintre Drava și Sava etc.) având loc în perioada următoare, Ha A1[67]. Ksenia Vinski-Gasparini enumeră aceste ace printre piesele de bronz care au ajuns în aria sudică a câmpurilor de urne în urma unor influențe venite din estul Bazinului carpatic[68]. Maria Novotná susține că depozitele perioadei timpurii ale câmpurilor de urne cu ace de tip Pétervására conțin atât piese mai vechi cât și mai recente, primele indicând relații înspre etapa Forró-Drevenik, ultimele înspre etapa Čaka-Rigsee; este subliniată și prezența unui ac de tip Pétervására în asociere cu o fibulă evoluată de tip Passementerie în depozitul de la Sviloš[69]. Dubravka Balen-Letunić accentuează faptul că acele de acest tip nu sunt caracteristice pentru regiunea dintre Drava și Sava, apariția lor în depozitele etapei Ha A1 datorându-se unor influențe din cercul depozitelor de tip Rimavska Sobota[70]. S. Hansen discută de asemenea pe larg acele de tip Pétervására[71]. El menționează 12 depozite cu astfel de ace[72], dintre care patru provin din Slovacia și regiunea Tisei, restul din Ungaria de Vest și fosta Iugoslavia, această răspândire părând să contrazică afirmația că ele sunt produse ale unor ateliere din nord-estul Bazinului carpatic; este remarcat faptul că acele de tip Pétervására sunt prezente într-un interval cronologic foarte larg, din BD până în Ha A2 (cel mai recent în depozitul de la Sviloš).

Chiar dacă acele de tip Pétervására se întâlnesc în depozite înșiruite pe mai multe perioade, este puțin probabil că și durata lor de confecționare și întrebuințare a acoperit acest lung răstimp. În mod aproape cert, ele sunt inițial produse ale metalurgiei Piliny, aici numărul lor fiind, așa cum constată și T. Kemenczei[73], mai mare decât în alte regiuni. Răspândirea lor înspre sud, sud-est și sud-vest are loc în faza Ha A în cadrul diferitelor aspecte ale culturii câmpurilor de urne. În depozitele cele mai recente, cum este și cel de la Sviloš, ele reprezintă deja moșteniri ale etapei anterioare.

În lipsa unor date sigure cu privire la proveniența acelor de tip Pétervására din "împrejurimile Băii Mari", ca și a contextului căruia i-au aparținut, ele au doar o importanță statistică, la fel ca și celelalte bronzuri ce fac parte din acest lot de piese. Faptul că acele aici prezentate au tija doar îndoită și nu complicat răsucită, cum sunt, după cum remarca și S. Hansen[74], cele din sud, le apropie de exemplarele aflate în depozitele culturii Piliny.

Bogăția naturală cea mai importantă a regiunii Baia Mare o reprezintă, fără îndoială, minereurile neferoase. În literatura mai veche sau mai nouă s-a discutat în mod intens istoria exploatării acestor resurse.

[67] Kemenczei, HOMÉ 5, 1964-1965, 119; idem, *Spätbronzezeit*, 25; idem, FolArch 46, 1997, 118.
[68] Vinski-Gasparini, *op. cit.*, 201.
[69] Novotná, *op. cit.*, 99.
[70] Balen-Letunić, *op.cit.*, 44.
[71] Hansen, *op.cit.*, 295.
[72] În realitate, după cum s-a văzut, numărul depozitelor de acest fel este mai mare.
[73] Kemenczei, FolArch 46, 1997, 118.
[74] Hansen, *loc.cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, J. Kosztka[75] și J. Mihalik[76] presupun că începuturile mineritului aurului, argintului și plumbului pe *Dealul Crucii*, respectiv în regiunea Baia Mare se datează în preistorie. M. Roska[77] este de aceeași părere și consideră că resursele de minereuri neferoase din împrejurimile localităților Baia Mare, Baia Sprie, Ferneziu, Băița și Cavnic, el enumerând aurul, argintul, plumbul, cuprul, staniul și arsenul, devin factori importanți de cultură (materială) aproximativ de la mijlocul mileniului III î.e.n., când apar și în această regiune primele unelte și podoabe de cupru, precum și primele podoabe de aur. El afirmă totodată că metalul pieselor de la Cucuteni provine din zona Baia Mare. Despre exploatarea aurului în această zonă în epoca bronzului vorbește și T. Kemenczei[78]. Nu există dovezi care să susțină aceste presupuneri.

Practicarea mineritului în epoca bronzului la Baia Mare este afirmată și într-o monografie a orașului publicată în anii '70 ai secolului trecut[79]. Drept argument în acest sens este citată o descoperire din secolul XIX făcută la Casa Bay, ce se afla în apropierea actualei Piețe centrale de alimente. Aici au apărut, la o adâncime de 3 m, patru creuzete de ceramică de diferite dimensiuni, o piuă uriașă în greutate de mai multe sute de kg, precum și bucăți de fier[80]. Aceste piese, niciodată ilustrate și astăzi pierdute, ce datează, foarte probabil, din epoca medievală sau, eventual, chiar modernă, nu reprezintă, evident, dovezi cu privire la exploatarea străveche a minereurilor la Baia Mare. Totuși o parte a lor, și anume bucățile de fier, este amintită de S. Rákoczi ca aparținând epocii fierului[81].

K. Pink consideră, de asemenea fără a prezenta vreo dovadă, că argintul monedelor de la sfârșitul secolului III și prima jumătate a secolului II î.e.n. descoperite la Sighetu Marmației-Juncad provine din mine aflate la Baia Mare[82].

Începuturile mineritului de la Baia Mare, în special de pe *Dealul Crucii* și de pe *Valea Roșie* au fost puse în legătură, în mai multe scrieri de la cumpăna secolelor XIX și XX (K. Palmer[83], G. Szellemy[84], P. Szokol[85], I. Woditska[86], A. Szmik[87], S. Rákóczy[88]), cu o prezență romană efectivă în

[75] J. Kosztka, BányKohLap 2, 1869, 9.
[76] J. Mihalik, ArchÉrt 26, 1906, 128.
[77] Roska, *Szatmár*, 9; idem, *Repertórium*, 186, nr. 10.
[78] Kemenczei, *Késő bronzkori arany kincsleletek*, în *A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei* (catalog de expoziție), Budapest, 2000, 67.
[79] A. S. Feștilă, I. I. Pintilie, I. I. Cadariu, I. V. Sabău, V. Achim, *Monografia municipiului Baia Mare*, vol. I, 1972 (prescurtat în continuare *Monografia Baia Mare*), 123.
[80] Gy. Schönherr, ArchÉrt 9, 1889, 343; A Nagybányai Múzeum-Egyesület Értesitője az 1903-iki egyesületi évről, Nagybánya, 1904, 21; *Utmutató a nagybányai városi múzeum gyüjteményeihez*, Budapest, 1904 (prescurtat în continuare *Utmutató*), 56. Piesele au intrat în colecția lui Lajos Bay, iar la muzeul din Baia Mare s-au aflat, din data de 2 noiembrie 1903, copii în ghips ale crezeutelor. Locul actual de păstrare al pieselor, dar și a copiilor nu este cunoscut.
[81] S. Rákóczy, BányKohLap 43, 1910, nr. 10, 624.
[82] K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, 2. ergänzte und verbesserte Ausflage, Braunschweig, 1974, 98 sq.
[83] K. Palmer (red.), *Nagybánya és környéke*, Nagybánya, 1894, 81 sq.
[84] G. Szellemy, *Nagybányának és vidékének fémbányászata*, Nagybánya, 1894, 6 sq.
[85] P. Szokol, BányKohLap 28, 1895, 5.
[86] I. Woditska (red.), *A nagybányai M. Kir. bányaigazgatósági kerület monográfiája*, Nagybánya, 1896, 36.
[87] A. Szmik, *Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monográfiájához*, Budapest, 1906, 4.
[88] Rákóczy, BányKohLap 43, 1910, nr. 12, 775.

https://biblioteca-digitala.ro

zonă. Argumentele aduse în acest sens au fost aspectul rudimentar al unor galerii de mină, descoperirea unor monede și opaițe romane în diferite locuri de pe raza localității, precum și sesizarea unor urme de funie pe peretele unui puț de mină adânc de 300 m de pe *Dealul Crucii*, acestea din urmă fiind interpretate ca dovadă a întrebuințării funiei trasă manual pentru scoaterea minereului și apei, care se putea astfel realiza – se afirma - doar prin folosirea muncii sclavilor.

Deja Gy. Schönherr a infirmat această teorie, susținând că romanii nu au depășit malul drept al Someșului, că opaițele găsite în minele de la Baia Mare și în cele din împrejurimi datează, fără îndoială, din secolele XIV și XV, iar apariția monedelor romane nu poate fi considerată o dovadă științifică pentru prezența romană[89].

În lucrări publicate între cele două războaie mondiale, R. V. Meruțiu consideră aceste galerii ca fiind foarte vechi, fără a încerca să le dateze mai exact[90], iar P. P. Krizsán vorbește de Baia Mare ca de o importantă colonie minieră încă în anul 450 î. Chr., unde sclavi romani au exploatat în mod intensiv cu mijloace primitive munții bogați în aur[91].

Preluarea necritică a unor informații, dar poate și comandamentele ideologice din deceniile de regim comunist au dus la exagerări, precum afirmarea existenței la Baia Mare a unor "tabere sau colonii miniere" întemeiate de romani[92] sau a unui important centru minier cu antecedente încă în epoca preromană[93], în care funcționa și o monetărie și ale cărei urme s-ar recunoaște după conductele de apă, haldele și zgura existente în mai multe locuri[94]. Aceste "date" au fost preluate de la P. Szokol și S. Rákóczy, care vorbeau, printre altele, și de o celebră monetărie, care ar fi funcționat chiar înainte de apariția orașelor Baia Mare și Baia Sprie. Aceste păreri au fost la rândul lor combătute chiar în epoca în care ele au fost puse în circulație (R. Popa[95], V. Wollmann[96]) sau mai târziu (I. Stanciu[97]).

Ipoteza, exprimată și în lucrări de dată foarte recentă, potrivit căreia exploatarea minereurilor neferoase din zona Baia Mare a fost realizată de daci liberi, care ar fi preluat sistemul de exploatare roman[98] este lipsită, de asemenea, de un suport documentar. Nu există dovezi nici pentru presupunerea potrivit căreia în secolele II și III e. n. ar fi fost exploatat aurul și argintul din straturile aflate aproape de suprafață de către triburi dacice neaservite, în primul rând carpi[99]. De altfel, prezența acestora din urmă nu este deloc atestată în zona nordică a Transilvaniei. Într-o altă luare

---

[89] Schönherr, *Nagybánya monografiája. Első fejezet. A nagybányai terület őstörténete*, în *"Nagybánya"*, anul VI, nr. 34 din 20 august 1908 (prescurtat în continuare Schönherr, *Monográfia*), nota 2.

[90] R. V. Meruțiu, *Regiunea Baia Mare – Baia Sprie*, extras din Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj 6, 1936, 60 sq.

[91] P. P. Krizsán, *Oglinda orașului Baia Mare – Nagybánya Tűkre*, Baia Mare – Nagybánya, 1933, 6.

[92] *Monografia Baia Mare*, 123.

[93] G. Bombiță, AnInstGeologie 39, 1971, 10.

[94] N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, 60.

[95] R. Popa, SCIV 22, 1971, 538 sq.

[96] V. Wollmann, AIIA Cluj 17, 1974, 327.

[97] Stanciu, StComSatu Mare 11–12, 1994–1995, 41 sqq.

[98] A. Bodiu, G. Popescu, P. Ilie, V. Beregic, *Regiunea minieră Baia Mare* (f. a.), 7 sq.; V. Beregic, N. Cosma, M. Bogdan, *Mineritul de la poalele Gutâiului*, Baia Mare, 2001, 21 sqq.

[99] B. Balogh, K. Oszóczki, *Bányászat és pénzverés a Gutin allat. Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt*, Miskolc–Rudabánya, 2001, 3 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

de poziție recentă, mai circumspectă[100], se afirmă că problema începuturilor mineritului în zona Baia Mare nu este încheiată, nu se exclude însă posibilitatea prezenței romane în zonă.

Deși vechimea foarte mare a mineritului din Baia Mare și din împrejurimi a fost, după cum s-a văzut, în repetate rânduri afirmată, până în prezent nu a fost efectuată nici o cercetare pentru datarea pe bază de artefacte a expoatărilor vechi identificate, nefiind făcută nici măcar o cartare a lor.

Lipsesc orice fel de dovezi în legătură cu o eventuală cunoaștere a resurselor de minereuri neferoase din zona Baia Mare de către comunitățile preistorice. De altfel, analiza repartiției descoperirilor de bronzuri din nordul Transilvaniei arată că ele se găsesc foarte rar în împrejurimile Munților Gutâi, în timp ce în apropiere de Munții Țibleș numărul lor este foarte mare. Chiar dacă nu există încă dovezi directe, ipoteza că resursele din Țibleș au fost exploatate în epoca bronzului, mai ales în perioada sa târzie, pare a fi plauzibilă.

Nici pentru epoca clasică nu există în Baia Mare vreo urmă certă de exploatare minieră, iar prezența efectivă romană nu este prin nici un document atestată.

Există însă urme de locuire pe teritoriul orașului ce datează din perioada romană. Ele au apărut relativ recent în zona nordică a localității, în apropiere de *Dealul Tâlharului* (dealul *Tolvaj Dénes*), cu ocazia săpării fundațiilor pentru casa din strada Viilor nr. 10/A[101]. Au fost descoperite aici numeroase fragmente ceramice din secolele II-IV e. n., precum și urmele unei vetre de foc înconjurate de pietre fasonate. S-au găsit și resturi vegetale carbonizate. Ele se aflau la adâncimea de 1,80 m, sub un strat compact de lut. În timpul săpăturilor pentru fundație au ieșit la iveală și fragmente ceramice medievale și moderne (secolele XVII–XIX), precum și o mică monedă de argint emisă de regele Ludovic cel Mare (1342–1382).

Din momentul apariției acestor materiale, zona lor de descoperire este supusă unei atenții speciale[102]. Din păcate, nu au mai ieșit la iveală alte artefacte contemporane cu cele menționate, iar o cercetare sistematică a locului prin săpături este practic imposibilă din cauză că acesta se află într-un perimetru intens locuit în prezent.

Deocamdată pare prematură o discuție cu privire la o datare mai restrânsă a descoperirilor menționate sau în legătură cu încadrarea culturală a așezării. Este însă din ce în ce mai evident că și Depresiunea Baia Mare, alături de alte teritorii nord-transilvănene[103], a fost intens locuită în epoca romană[104].

Dovezile prezenței umane în epoca preromană și romană sunt și monedele apărute pe teritoriul orașului sau în imediata sa vecinătate. Cea mai timpurie piesă este o monedă celtică

---

[100] S. Bălănescu, V. Achim, A. Ciolte, *Istoria conducerii mineritului, a metalurgiei neferoase și prețioase din nord-vestul României. Organizare, coordonare, dezvoltare*, Baia Mare, 2002, 28 sqq.

[101] Informații amabile Zoltán Bitay, proprietarul casei menționate, care a donat materialul de epocă romană descoperit Muzeului din Baia Mare.

[102] Prin grija Primăriei, autorizațiile de construcție în această zonă sunt eliberate doar după verificarea locului de către arheologi.

[103] Vezi A. V. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec.II-IV p.Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău – Cluj-Napoca, 2000; pentru descoperiri mai recente din același areal vezi C. Kacsó, *Mărturii*, 64 sq.

[104] Alături de descoperirile de la Baia Mare, sunt semnalate sau cercetate urme de locuire din epoca romană la Lăpușel, Seini, Ardusat, Bozânta Mică, Mesteacăn etc.

https://biblioteca-digitala.ro

de argint[105], despre care Gy. Schönherr afirmă că a fost descoperită, în 1846, cu ocazia construirii unui cuptor de topit minereuri la Firiza. Piesa s-a aflat în colecția muzeului din Baia Mare (în prezent neidentificabilă). Potrivit ghidului vechi al muzeului (*Utmutató),* moneda a fost găsită în valea pârâului *Ravaszpatak.* În lucrările noi, descoperirea este localizată la Baia Mare, afirmându-se că ea a apărut "pe o vale a munților din apropierea orașului". Datarea probabilă: secolele III–II î. e. n.

Din Baia Mare sunt cunoscute următoarele monede romane: un denar republican (*M. Vargunteius)*, emis în 130 î. e. n., care a ajuns într-o colecție particulară[106], o monedă de bronz de la Antoninus Pius (138–161 e. n.), care a fost găsită pe Czigányutca (strada Țiganilor) și a fost donată la muzeul din Baia Mare, în 1903, de către Sándor Moldován (nr. vechi de inventar 3883), în prezent piesa nefiind identificabilă[107], un denar de la Antoninus Pius, emis în 139 e. n., care a fost descoperit, înainte de 1937, pe *Dealul Florilor*[108], un denar de potin emis în timpul lui Marcus Aurelius (161–180 e. n.), foarte rău păstrat, care a ajuns la Muzeul din Baia Mare (nr. inv. Registru metale prețioase 119)[109] și o monedă de bronz de la Filip Arabul (244–249 e. n.), care a fost găsită înainte de 1898[110]. Piesele enumerate, care se alătură altor numeroase descoperiri de acest fel din nordul Transilvaniei, evidențiază o relativ intensă circulație monetară în această zonă în perioada secolelor II-III e. n.[111].

Pentru perioada posterioară secolului IV e. n. lipsesc descoperirile de pe teritoriul orașului Baia Mare. Există totuși o piesă despre care s-a afirmat că provine de aici și anume o monedă de aur emisă de Theodosius II (408–450), care s-a aflat, la începutul secolului XX, în colecția muzeului din Baia Mare[112]. J. Cseh[113] și I. Stanciu[114] susțin că este vorba de un solidus descoperit la Baia Mare. Ultimul nu exclude nici posibilitatea ca piesa să fi apărut în împrejurimile orașului. Pentru o astfel de localizare nu există însă nici un argument. În colecția incipientă a muzeului din Baia Mare

---

[105] *Utmutató,* 24, nr. 31; Schönherr, *Monográfia,* nota 2; Stanciu, EphemNap 2, 1992, 172, nr. 2, A (se menționează *Inventarul Muzeului orașului Baia Mare, refăcut în 1924 – 1925,* nr. 179/I); Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, Dacia N.S. 38-39, 1994-1995, 311, nr. 17; Stanciu, StComSatu Mare 11-12, 1994-1995, nota 17; Kacsó, *Mărturii*, 6.

[106] E. Chirilă, V. Lucăcel, ActaMP 3, 1979, 137, nr. 2; A. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, 188; B. Mitrea, Dacia N.S. 25, 1981, 384, nr. 70; I. Stanciu, EphemNap 2, 1992, 172, nr. 2, B; idem, StComSatu Mare 11-12, 1994-1995, nota 17.

[107] A Nagybányai Múzeum-Egyesület Értesitője az 1903-iki egycsűleti évről, Nagybánya, 1904, 18; *Utmutató*, 31, nr. 23; Kacsó, *Mărturii*, 5 (informații din vechiul registru de inventar al muzeului).

[108] E. Chirilă, A. Socolan, *Tezaure și descoperiri monetare din colecția Muzeului județean Maramureș*, Baia Mare, 1971, 67, nr. 6; Sășianu, *op.cit.*, 90, nr. 8/I; Stanciu, EphemNap 2, 1992, 172, nr. 2, C; idem, StComSatu Mare 11-12, 1994-1995, 42; Stanciu, EphemNap 5, 1995, 141, nr. 4, A; Matei, Stanciu, *op.cit.*, 30, nr. 10; Georgeta M. Iuga, Marmatia 7/1, 2003, 232.

[109] Chirilă, Socolan, *op.cit.*, 67, nr. 7; Sășianu, *op.cit.*, 90, nr. 8/II; Stanciu, EphemNap 2, 1992, 172, nr. 2, D; idem, EphemNap 5, 1995, 141, nr. 4, B; Matei, Stanciu, *op.cit.*, 30, nr. 10; Iuga, *op.cit.*, 232.

[110] Chirilă, Socolan, *op.cit.*, 67, nr. 8; Sășianu, *op.cit.*, 91, nr. 8/III; Stanciu, EphemNap 2, 1992, 172, nr. 2, E; idem, EphemNap 5, 1995, 141, nr. 4, C; Matei, Stanciu, *op.cit.*, 31, nr. 10; Iuga, *op.cit.*, 232.

[111] Studii mai recente pentru această problemă: V. Vizauer, Marmatia 7/1, 2003, 219 sqq.; Iuga, *op.cit.*, 229 sqq.

[112] *Utmutató*, 31, nr. 74.

[113] J. Cseh, SzMMÉ 7, 1990, Lista 1, nr. 3, 66, nr. 9.

[114] Stanciu, *Cercetarea arheologică a epocii migrațiilor și perioadei de început a epocii medievale timpurii (sec. V–IX p.Chr.) în teritoriul nord-vestic al României,* în C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu (ed.), *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea dicata,* BiblMusPor 4, Zalău, 2001, 479 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

se găseau foarte multe monede antice și medievale, majoritatea fără localitatea de proveniență precizată, colecționate mai ales pentru valoarea lor numismatică, fapt de altfel precizat în ghidul publicat în 1904[115].

Pentru perioada secolelor VIII-XI, respectiv X-XI e. n., Șt. Olteanu[116] și M. Rusu[117] indică prezența unei așezări, respectiv a unei așezări sau a unui cimitir în raza localității Baia Mare. Dar în sursa bibliografică citată de primul autor[118] nu figurează Baia Mare, iar cel de al doilea autor nu indică nici o informație literară sau de altă natură pe care se bazează amintita menționare.

Tot fără alte precizări se vorbește despre o cetate din secolul XII de la Baia Mare, aflată în ruine[119].

Chiar dacă se relatează despre obiective arheologice sau piese de la Baia Mare care s-ar data în secolele premergătoare atestării în documente scrise a orașului, existența lor nu a fost până în prezent cert dovedită. Este însă puțin probabil că o perioadă de mai multe secole zona să fi fost nelocuită. Lipsa descoperirilor se datorează mai degrabă stadiului incipient al cercetărilor. Intensificarea acestora va duce cu siguranță la relevarea fenomenelor ce au caracterizat secolele de sfârșit ale mileniului I și de început ale mileniului II pe teritoriul localității Baia Mare. Vor putea fi stabilite și împrejurările în care a avut loc, probabil pe la sfârșitul secolului XIII, întemeierea orașului medieval.

VOR- UND FRÜHGESCHICHTLICHE FUNDE IN BAIA MARE
(Zusammenfassung)

Die vor- und frühgeschichtlichen Funde, die aus dem Stadtterritorium Baia Mare stammen, sind einstweilig zahlenmäßig gering. Auch ihre Bedeutung zur Kenntnis verschiedener Perioden und Epochen ist relativ begränzt. Die Präsentation und Erläuterung dieser Funde markieren den jetzigen Forschungsstand und können ggf. als die Anfänge eines umfassenden Ausgrabungsprojektes in Baia Mare und seiner Umgebung dienen.

Eines der ersten in Baia Mare gefundenen Artefakte ist eine Kupferaxt, die angeblich in einem Bergwerk in der Umgebung der Stadt entdeckt wurde und 1877 durch Kauf ins Nationalmuseum in Budapest gelangte. Der Typ der inzwischen verloren gegangenen Axt kann aufgrund einer seit dem Jahre 1902 im Museum in Baia Mare befindlichen Gipskopie bestimmt werden, und zwar gehört sie zum Typ Székely-Nádudvar Typ der Hammeräxte an. Chronologisch wird sie in das frühe oder entwickelte Äneolithikum eingeordnet.

[115] Kacsó, *Mărturii*, nota 11.
[116] Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de milenii (secolele VIII-XI)*, București, 1983, 226, nr. 477.
[117] Rusu, ZfA 18, 1984, fig. 1 (harta așezărilor și cimitirelor din secolele X-XI e. n. de pe teritoriul României).
[118] Maria Comșa, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V-XI*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, 209 sqq. Șt. Olteanu, *loc.cit.*, nr. 477a vorbește de o așezare din secolele VIII-XI și la Șomcuta, menționată greșit Șomcuța Mare, pe baza unei comunicări a doamnei Georgeta Iuga la Sesiunea de comunicări din 1981 de la Brașov. Aici a fost prezentată însă așezarea cercetată la Vălenii Șomcutei, aflată la o distanță de câțiva km de Șomcuta.
[119] O. C. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, 43. Același autor afirmă că orașul a fost întemeiat de coloniști sași la 1142 (?!).

https://biblioteca-digitala.ro

Etwas jünger als die Kupferaxt scheint ein Steinbeil zu sein, das vor dem ersten Weltkrieg in dem östlichen Stadtteil ans Licht kam. Es gelangte in das Klausenburger Museum. Nach M. Roska's Meinung, wurde das Beil lokal nach ukrainisch-kaukasischen Vorbildern angefertigt und gehört dem Fatianovo Kulturkreis an.

Die bronzezeitlichen Funde aus Baia Mare sind zahlreicher. In dem nordwestlichen Teil der Stadt, am Fuß des *Morgău*-Hügels befindet sich eine Siedlung der Suciu de Sus-Kultur. Hier wurden 1966 Rettunsgrabungen durchgeführt. In einer sehr dünnen Wohnschicht, die höchstens 0,20 m betrug, fand man nur Scherben und ein fragmentarisches Tongewicht.

In Baia Mare sind auch zwei Bronzeeinzelstücke zu Tage getreten: 1. Eine Nackenscheibenaxt, die sich in der Sammlung Dr. Jakab Heller in Sighetu Marmației befand; 2. Eine Nackenscheibenaxt, die angeblich in einem Bachbett im südwestlichen Stadtteil gefunden und 1899 dem Museum von Baia Mare geschenkt wurde. Beide Äxte datieren wahrscheinlich aus der Spätbronzezeit.

Eine Nackenscheibenaxt vom Typ B3, die vermutlich in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in einem Spazierstockgriff umgestaltet wurde, stammt möglicherweise ebenfalls aus der Umgebung der Stadt.

Eine Nackenscheibenaxt vom Typ B3, Variante Târgușor, die auf der Schaftröhre stark beschädigt ist, wurde 1974 in einem Garten des Vorortes Firiza, beim Ausheben einer Grube gefunden.

Das Tüllenbeil vom siebenbürgischen Typ, östliche Variante, das von V. Dergačev als von Baia Mare stammend betrachtet wurde, wird nur im Museum von Baia Mare aufbewahrt, sein Fundort ist aber unbekannt.

Ein gekerbter, offener Goldring aus Baia Mare, dessen Fundumstände unbekannt sind, gelangte 1898 ins Nationalmuseum in Budapest. Sein Schicksal ist ungewiß. Laut Beschreibung, ist das Stück zweifellos spätbronzezeitlich.

In der Literatur sind mehrmals Bronzestücke erwähnt, die im Museum von Debrecen aufbewahrt werden und angeblich in der Umgebung von Baia Mare gefunden worden sein sollen. Sie sind 1904 im Inventarbuch des Museums unter den Nummern IV. 73. 1904 – IV. 96-2. 1904 als Geschenk von A. Löfkovits registriert.

Es ist offensichtlich, daß die als „aus der Umgebung von Baia Mare" angeführten Bronzen keinen einheitlichen Fund darstellen. Die Mehrzahl der Stücke ist vorgeschichtlich, einige von ihnen sind sogar gleichaltrig, bzw. spätbronzezeitlich, wie die Schwerter, die Lanzenspitze, das Messer, ein Teil der Ringe, die Nadeln, die Fibeln- und Anhängerbruchstücke. Es gibt keinen Beweis dafür, daß diese von einem einzigen Depot herrühren. Einige Ringe sind hallstattzeitlich, wobei manche Armringe Fälschungen darstellen. Unter den Funden erscheinen auch frühmittelalterliche (10.-12. Jahrhunderte) Armringe, aber auch spätmittelalterliche und neuzeitliche Stücke. Es handelt sich also um eine Sammlung von unterschiedlichen Bronzegegenständen, die in verschiedenen Orten gesammelt wurden, einige davon vermutlich in der Umgebung von Baia Mare.

M. Petrescu-Dîmbovița und T. Bader schreiben dem unsicheren Depot „aus der Umgebung von Baia Mare" Stücke zu, wie Tüllenbeile und Streitaxtbruchstück, die eigentlich im Museum in

https://biblioteca-digitala.ro

Debrecen ohne Fundort, bloß mit der Herkunftsbezeichnung „Transsilvanien" registriert wurden. Ebenfalls ist das Tüllenmeißel, das von den beiden Autoren erwähnt wurde, tatsächlich ein Dorn ohne Tülle.

Etwas eingehender werden im Aufsatz die Spindelkopfnadeln mit gegliedertem Schaft behandelt. Sie wurden von Maria Novotná Nadeln vom Typ Pétervására benannt. Solche Nadeln sind ursprünglich Erzeugnisse der Piliny-Metallurgie. Während der Ha A-Stufe breiten sie sich nach den südwestlichen, südlichen und südöstlichen Gebieten im Rahmen mehreren UK-Aspekte aus. Die Nadeln von „Baia Mare", wie auch die anderen Stücke desselben Ensembles, beinhalten nur eine statistische Bedeutung.

Eisenzeitliche Wohnungsspuren sind z. Z. auf dem Territorium der Stadt Baia Mare nicht bekannt. Es gibt aber solche Spuren aus der Römerzeit, sowie auch römische Münzfunde. Das bedeutet aber nicht, daß die römische Herrschaft sich auch auf die Baia Mare-Region ausdehnte und daß hier Bergbau betrieben wurde.

Vorläufig fehlen die völkerwanderungszeitlichen sowie frühmittelalterlichen (V.-XIII. Jahrhunderte) Funde und Befunde von Baia Mare. Durch die Intensivierung der archäologischen Tätigkeit kann man sicher davon ausgehen, daß auch diese zum Vorschein kommen werden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Karte der archäologischen Funde in Baia Mare.

Abb. 2. Baia Mare. Keramik aus der Suciu de Sus-Siedlung am Fuß des *Morgău*-Hügels. Slg. Mus. Baia Mare.

Abb. 3. Baia Mare. Keramik aus der Suciu de Sus-Siedlung am Fuß des *Morgău*-Hügels. Slg. Mus. Baia Mare.

Abb. 4. Baia Mare. Keramik aus der Suciu de Sus-Siedlung am Fuß des *Morgău*-Hügels. Slg. Mus. Baia Mare.

Abb. 5. Baia Mare. Keramik aus der Suciu de Sus-Siedlung am Fuß des *Morgău*-Hügels. Slg. Mus. Baia Mare.

Abb. 6. Baia Mare. Keramik und Tongewicht aus der Suciu de Sus-Siedlung am Fuß des *Morgău*-Hügels. Slg. Mus. Baia Mare.

Abb. 7. Bronzestücke aus dem sogennanten „unsicheren Depot aus der Umgebung der Stadt Baia Mare". Slg. Mus. Debrecen.

Abb. 8. Bronzestücke aus dem sogennanten „unsicheren Depot aus der Umgebung der Stadt Baia Mare". Slg. Mus. Debrecen.

Abb. 9. Bronzestücke aus dem sogennanten „unsicheren Depot aus der Umgebung der Stadt Baia Mare". Slg. Mus. Debrecen.

Abb. 10. 1-3. Bronzestücke aus dem sogennanten „unsicheren Depot aus der Umgebung der Stadt Baia Mare". Slg. Mus. Debrecen. 4-6. Bronzestücke aus Transsilvanien. Slg. Mus. Debrecen.

https://biblioteca-digitala.ro

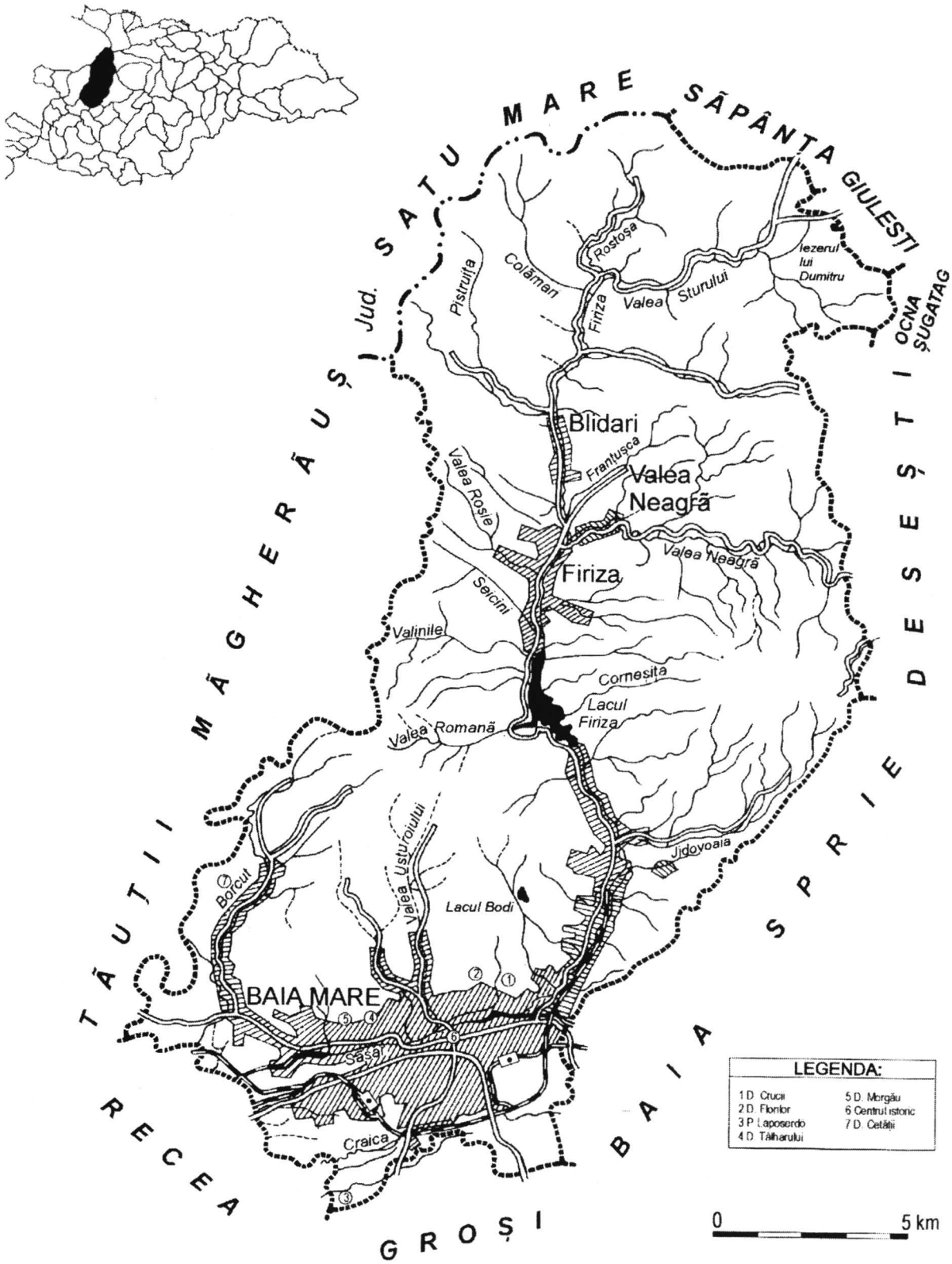

Fig. 1. Harta descoperirilor arheologice de la Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

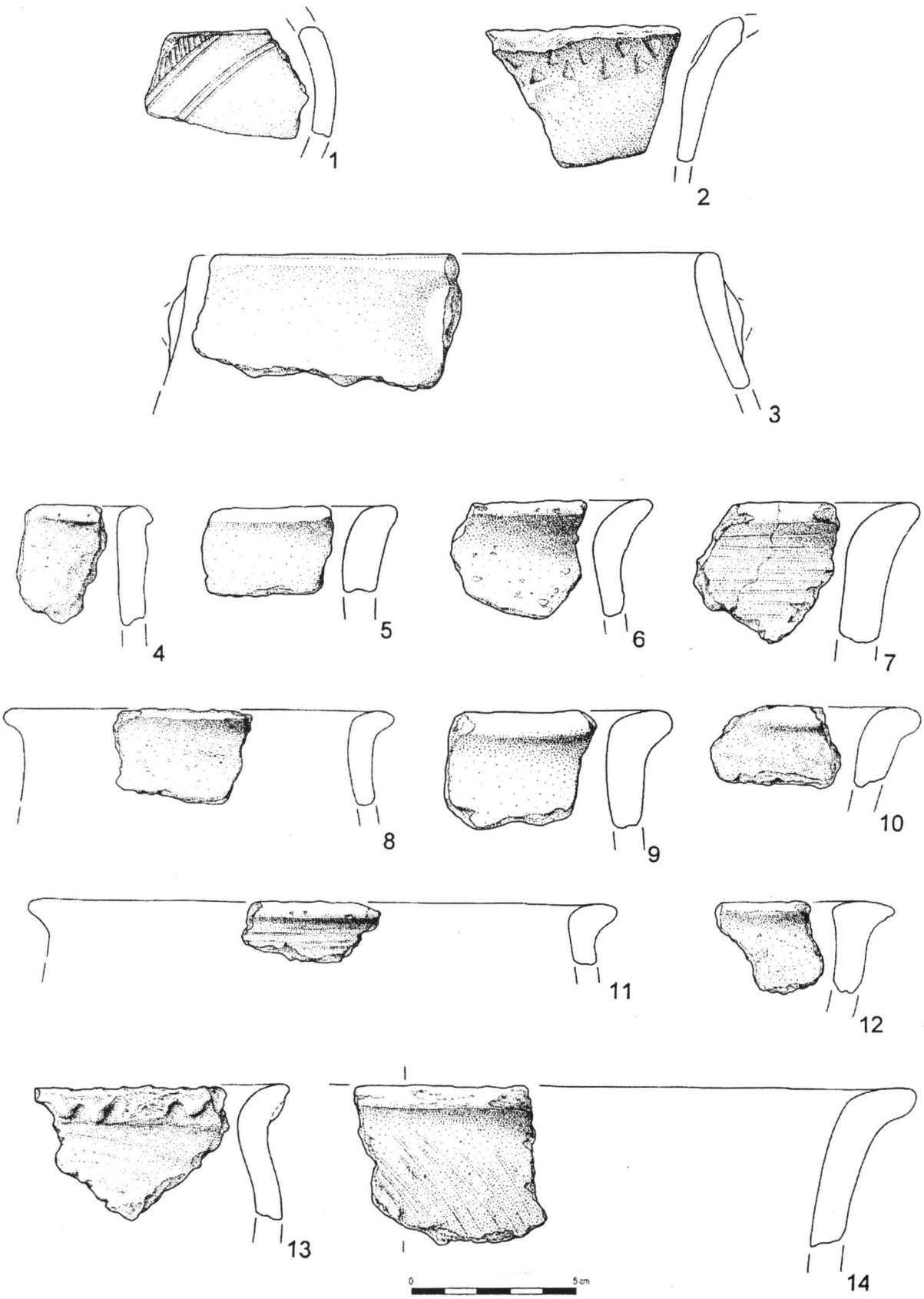

Fig. 2. Baia Mare. Ceramică din așezarea Suciu de Sus de la poalele Dealului *Morgău.* Colecția Muz. Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

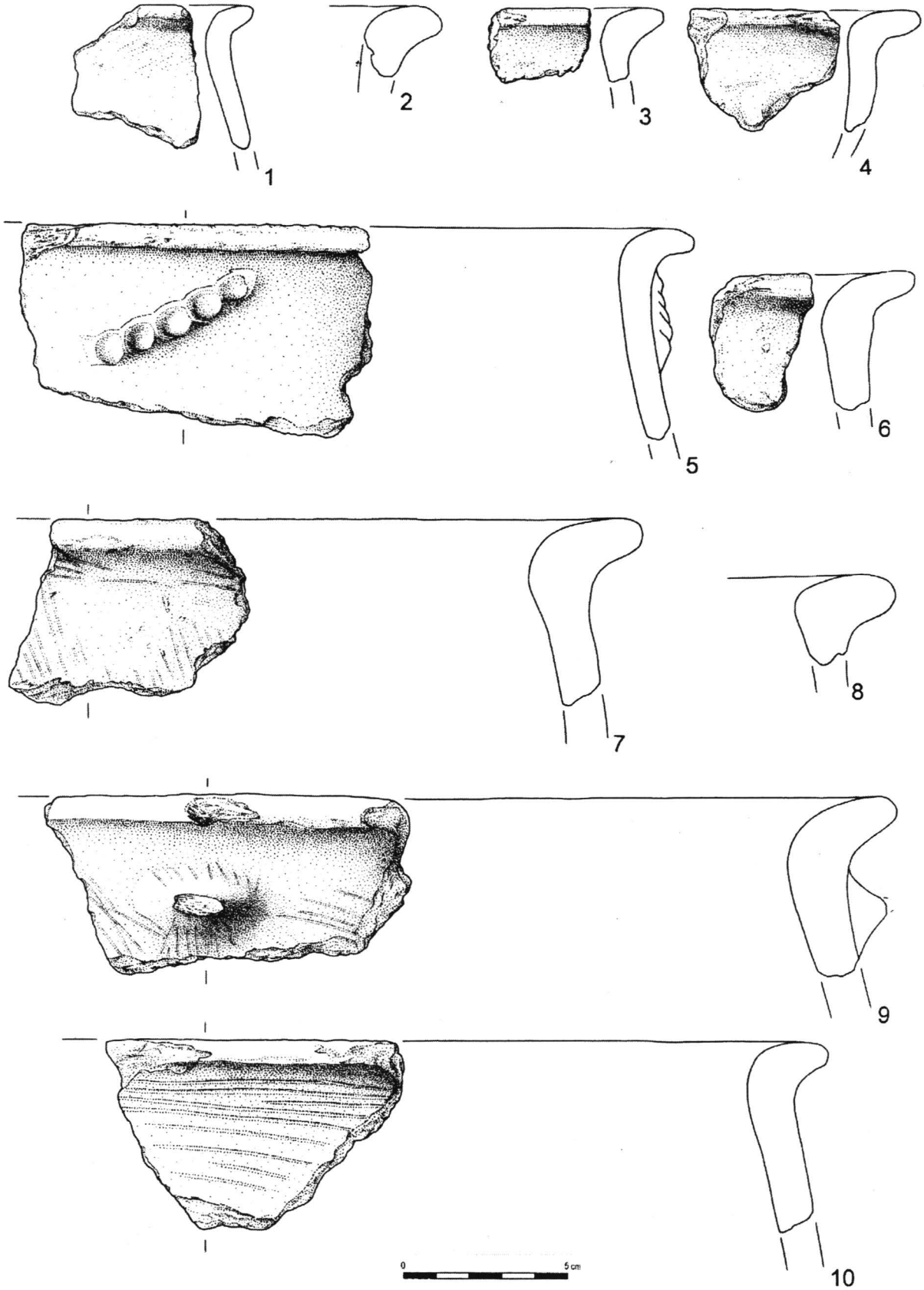

Fig. 3. Baia Mare. Ceramică din așezarea Suciu de Sus de la poalele Dealului *Morgău.* Colecția Muz. Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

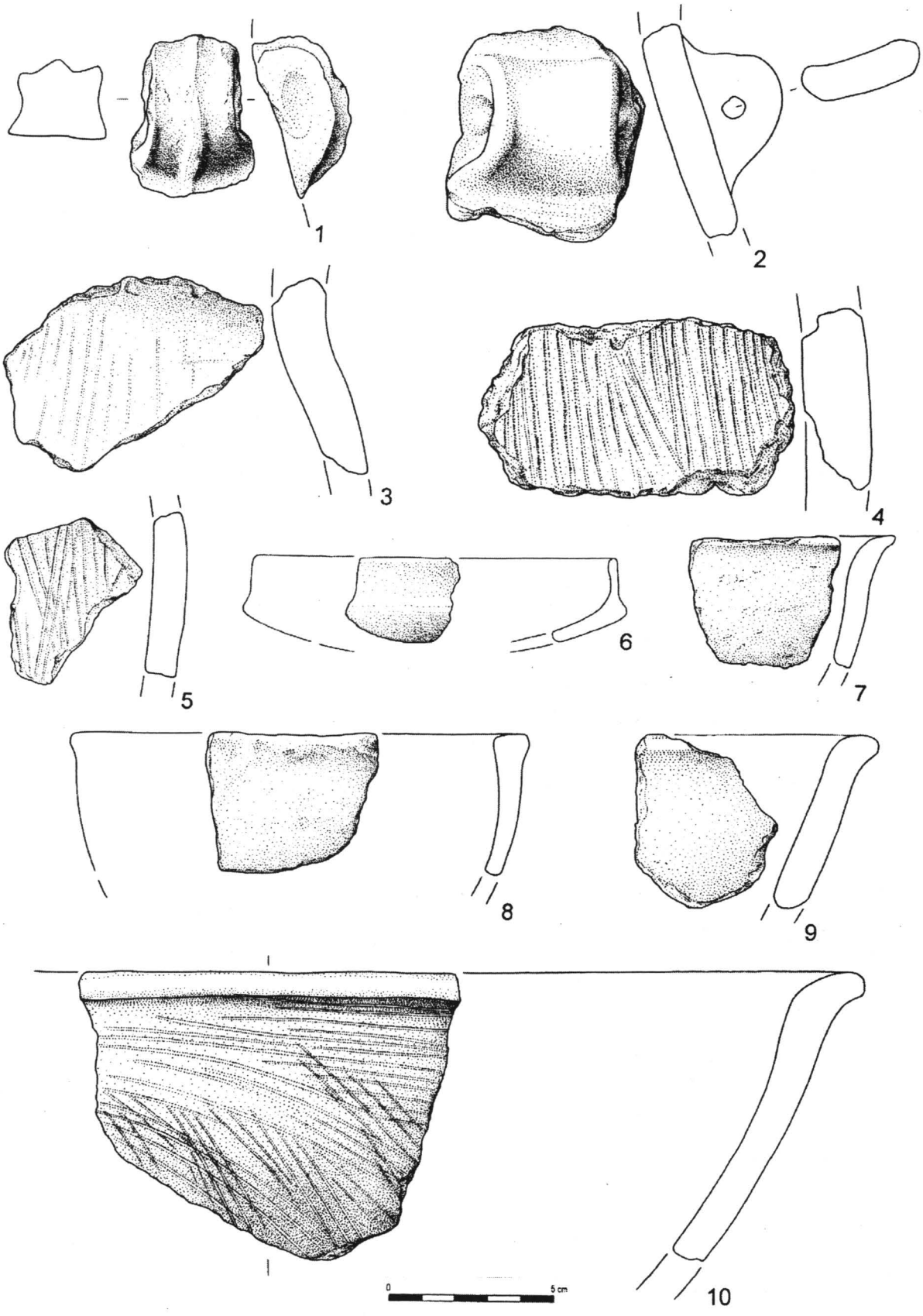

Fig. 4. Baia Mare. Ceramică din așezarea Suciu de Sus de la poalele Dealului *Morgău.* Colecția Muz. Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

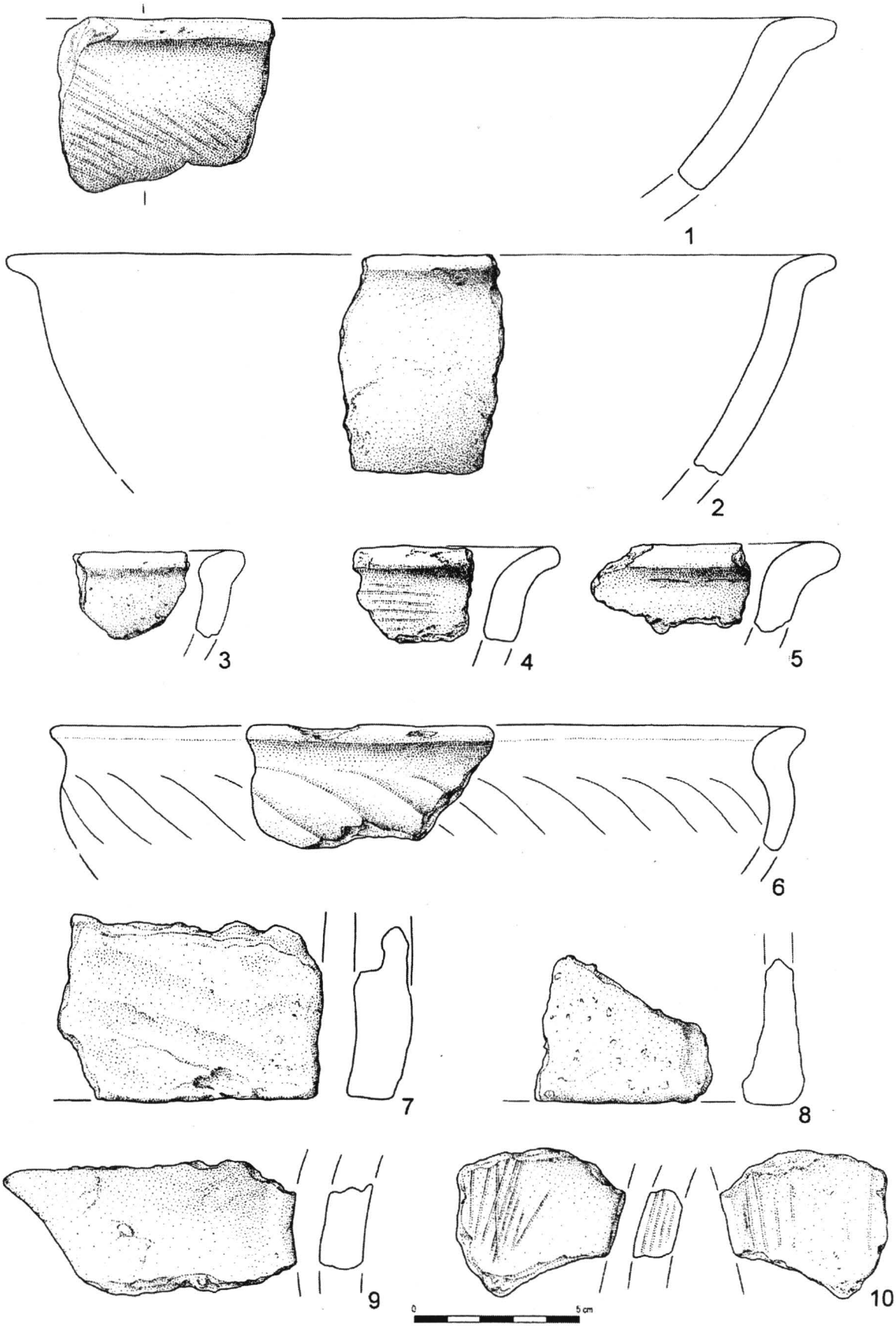

Fig. 5. Baia Mare. Ceramică din așezarea Suciu de Sus de la poalele Dealului *Morgău.* Colecția Muz. Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

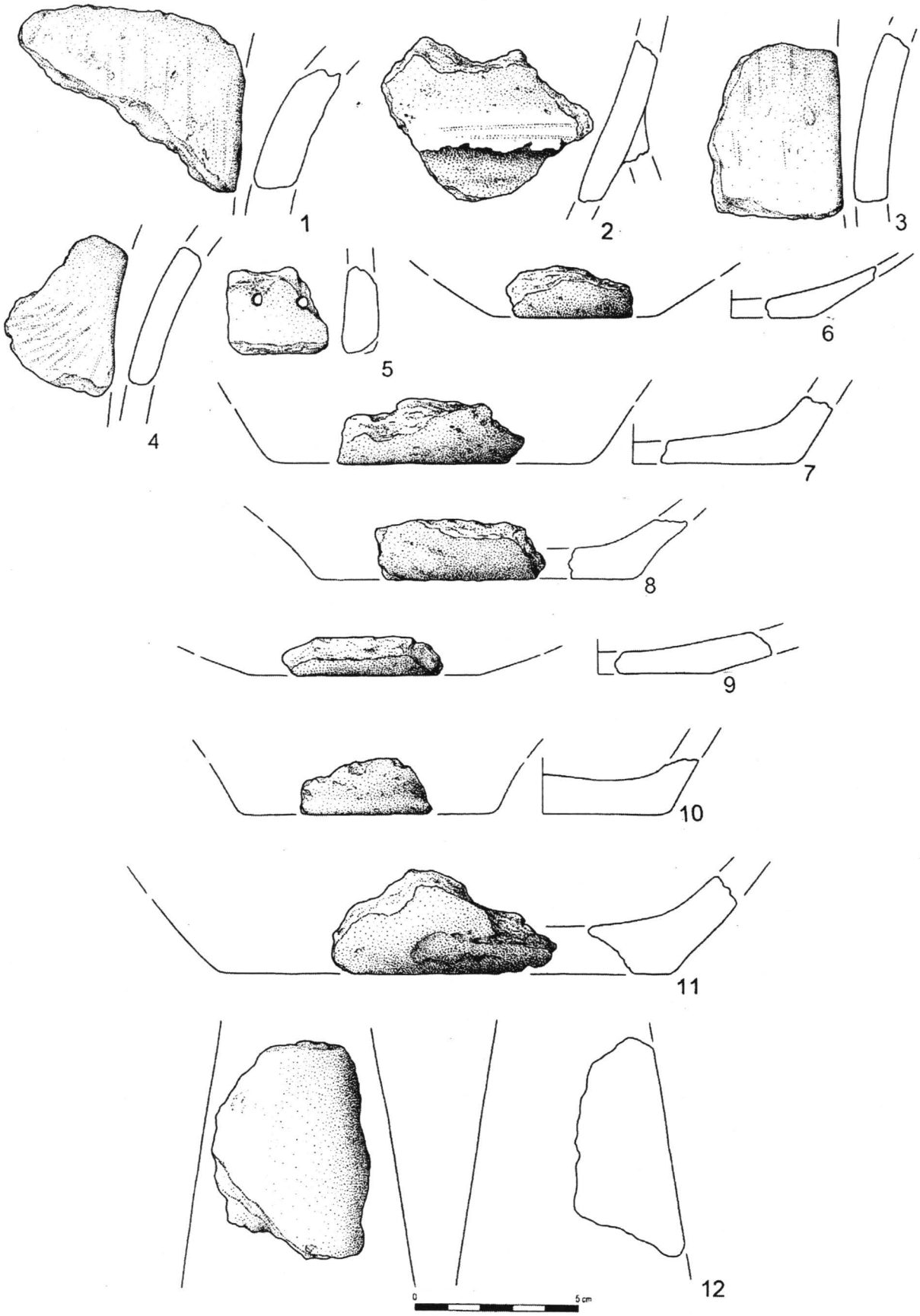

Fig. 6. Baia Mare. Ceramică și greutate de lut ars din așezarea Suciu de Sus de la poalele Dealului *Morgău.* Colecția Muz. Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

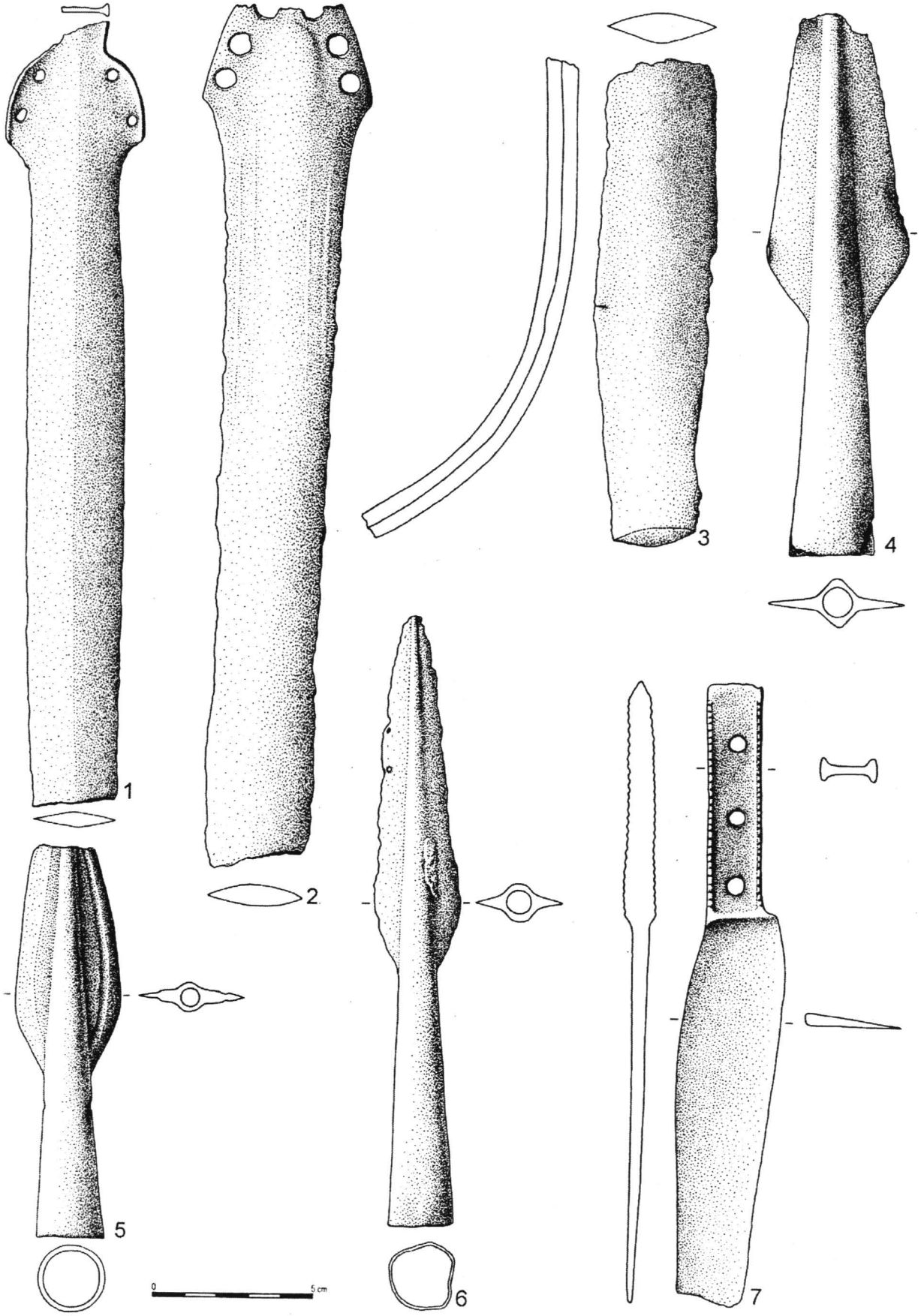

Fig. 7. Piese de bronz din așa-numitul „depozit incert din împrejurimile Băii Mari". Colecția Muz. Debrecen.

https://biblioteca-digitala.ro

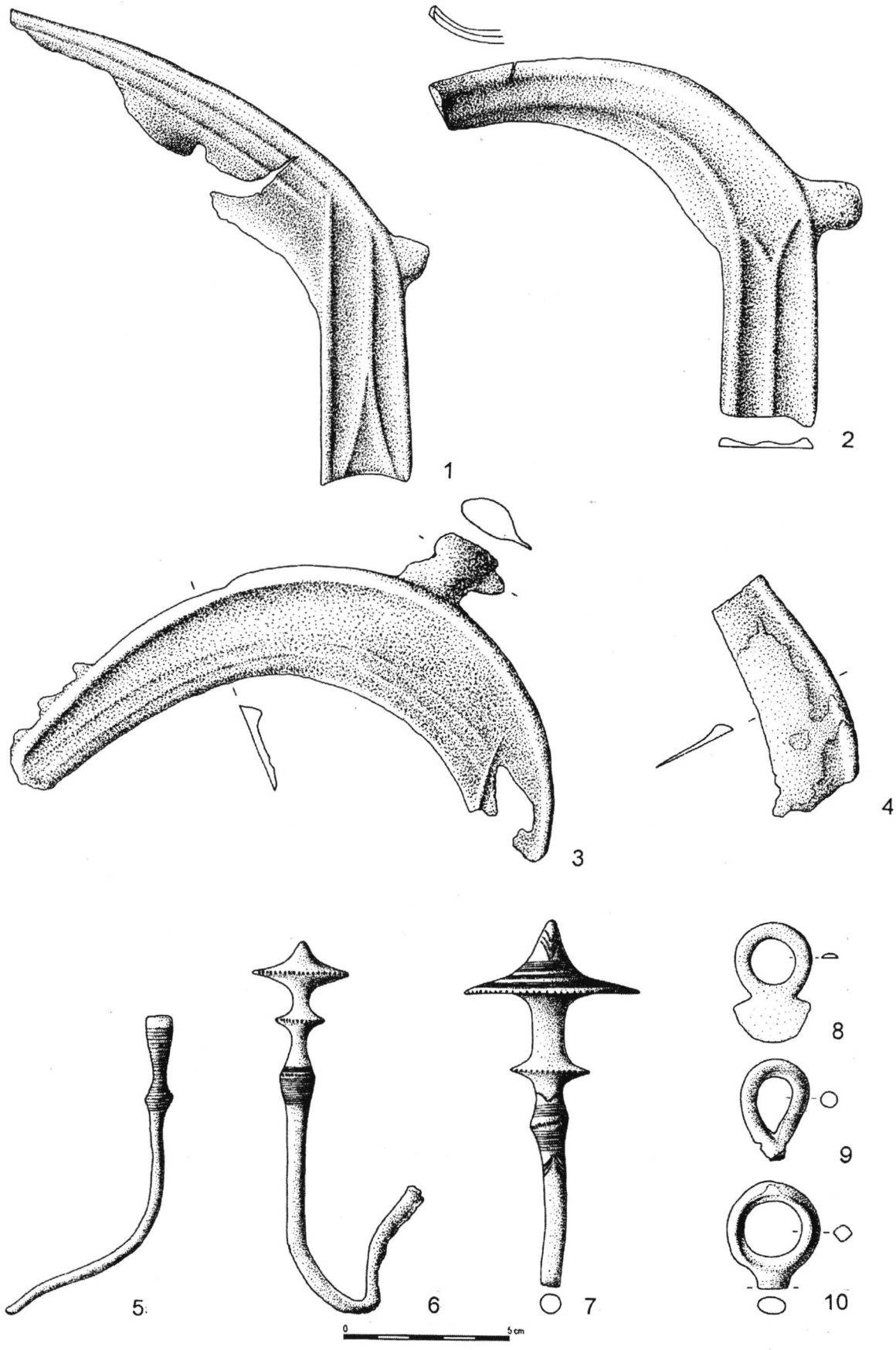

Fig. 8. Piese de bronz din așa-numitul „depozit incert din împrejurimile Băii Mari". Colecția Muz. Debrecen.

https://biblioteca-digitala.ro

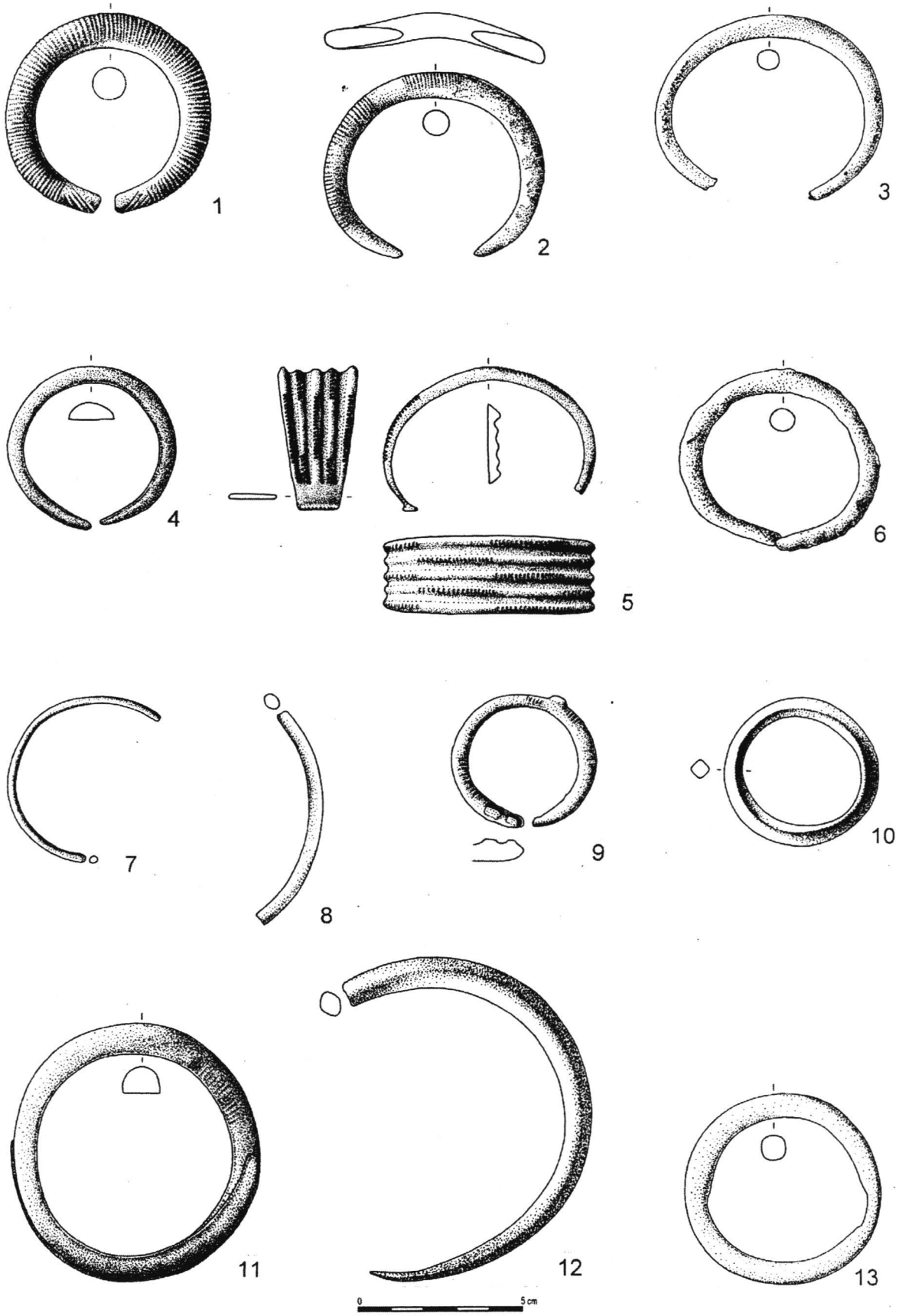

Fig. 9. Piese de bronz din așa-numitul „depozit incert din împrejurimile Băii Mari". Colecția Muz. Debrecen.

https://biblioteca-digitala.ro

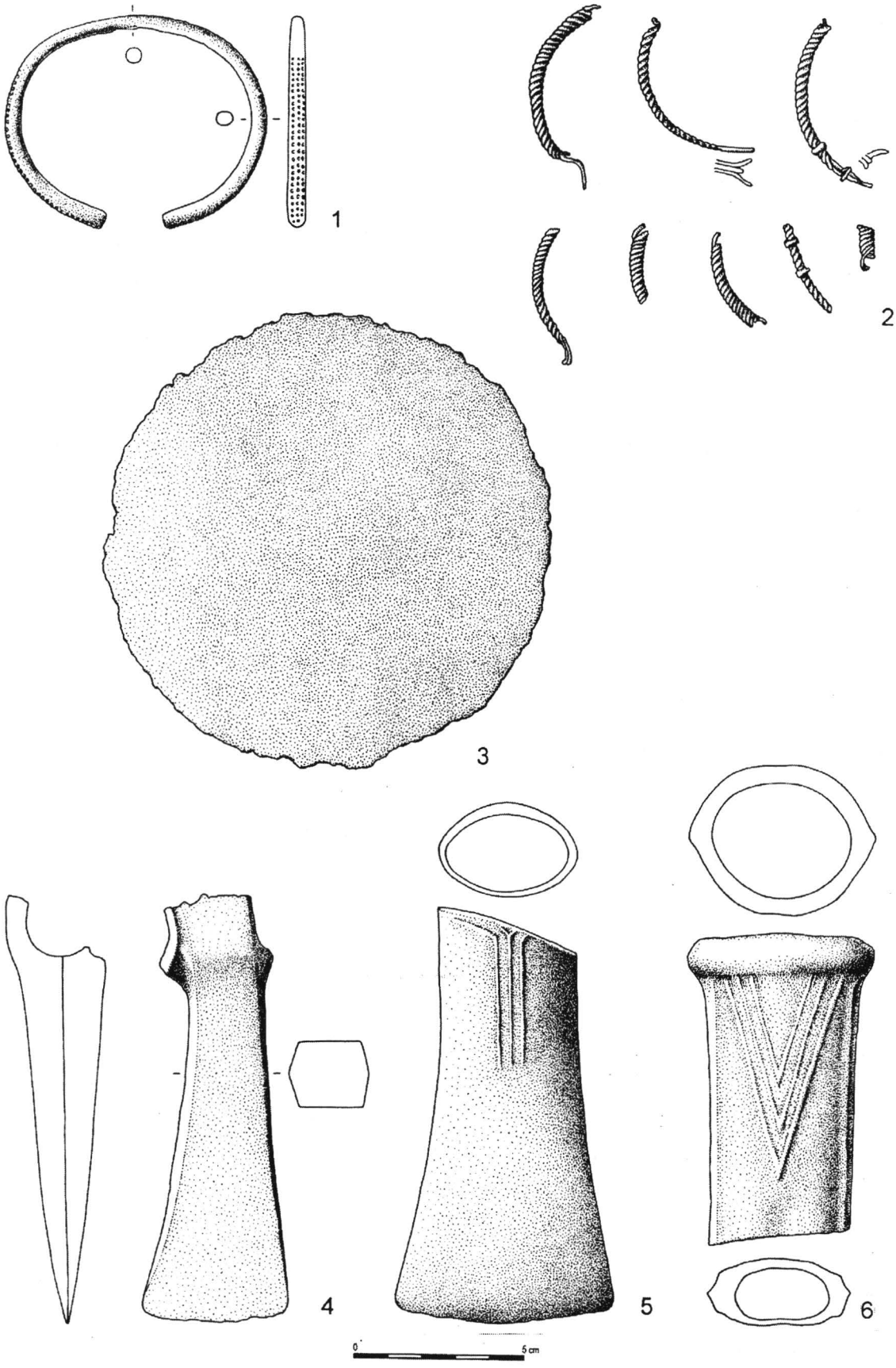

Fig. 10. 1-3. Piese de bronz din așa-numitul „depozit incert din împrejurimile Băii Mari". Colecția Muz. Debrecen. 4-6. Piese de bronz din Transilvania. Colecția Muz. Debrecen.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

SANCTUARELE DACICE. CONTRIBUȚII LA O ÎNCERCARE DE RECONSTITUIRE*

Marius Ardeleanu

Treptat, vestigiile din zona Munților Orăștiei au devenit cunoscute în urma unor descoperiri întâmplătoare, fiind prețuită pe atunci doar valoarea acelora de metal prețios. De asemenea, atrăgeau atenția unele legende în legătură cu bogățiile din această zonă sau diverse toponime: "Grădiștea Muncelului", „Piatra Grădiștii" (locul castrului roman de la Orăștioara de Jos), „Grădiștea Luncanilor", „Cetățuie", „Cetățuia Înaltă", „Blidaru", „Cetatea Bolii"[1].

Cercetări sporadice, mai mult sau mai puțin științifice, au avut loc la *Sarmizegetusa Regia* (Grădiștea Muncelului) în special începând cu secolul al XIX-lea. Pentru subiectul care ne interesează, este de menționat că la începutul veacului amintit apar consemnate printre descoperiri "... *niște stâlpi rotunzi de piatră* ... " sau "... *butoaie de piatră* ..."[2].

Începutul și apoi continuarea cercetărilor sistematice[3], organizate și conduse de specialiști, au fost determinate de noile condiții prilejuite de Marea Unire din 1918. Astfel că, încă din 1921, la îndemnul și cu sprijinul lui Vasile Pârvan, secțiunea arheologică a *Institutului de Antichități Clasice* al Universității din Cluj și secția pentru Transilvania a *Comisiunii Monumentelor Istorice*, înființată în martie 1921, ca urmare a *Legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice* (din 28 iulie 1919), organizează prima campanie de cercetări arheologice în zona munților Orăștiei sub coordonarea prof. D. M. Teodorescu[4]. Săpăturile de atunci au fost vizitate de către Vasile Pârvan, iar în prima lucrare monumentală dedicată civilizației daco-geților savantul și-a expus părerea asupra „enigmaticelor monumente"[5]. În 1926, D. M. Teodorescu a coordonat o scurtă campanie de cercetări la Grădiștea Muncelului, prilej cu care a fost secționat *marele sanctuar circular*[6].

Ultima și cea mai importantă etapă a dezvelirii ruinelor, în special a *zonei sacre* de la Sarmizegetusa Regia, are loc după cel de-al doilea război mondial. În anul 1950 cercetările de la Grădiștea Muncelului au fost reluate, în zona zidului de incintă și a sanctuarelor de pe terasele X și XI fiind identificate *micul sanctuar circular*, două sanctuare patrulatere, iar pe terasa a X-a a fost găsit *sanctuarul mare de andezit* (fig. 2). Din acest an, aproape fără întrerupere, sub egida Academiei Române, mai târziu a Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj și a Ministerului Culturii și Cultelor, au continuat săpăturile la așezările și fortificațiile dacice din Munții Șureanului.

---

* Articolul reprezintă un capitol (sub o formă revăzută și puțin adăugită) din lucrarea de licență, susținută sub îndrumarea prof. univ. dr. I. Glodariu la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca.

[1] Homorodean 1980; Glodariu și colab. 1996, 16.

[2] Jakó 1966, 103-120; Jakó 1968, 433-443; Jakó 1971, 439-455; Jakó 1972, 587-602; Jakó 1973, 615-640).

[3] Pentru istoricul cercetărilor de la *Sarmizegetusa Regia*, a se vedea în special Daicoviciu H., Ferenczi, Glodariu 1989 și Ferenczi 1951, 67-116.

[4] Opriș 1977, 547-562; Opriș 1988, 88.

[5] Pârvan 1982, 347-348.

[6] Daicoviciu H., Ferenczi, Glodariu 1989, 142.

https://biblioteca-digitala.ro

Săpăturile de la *Sarmizegetusa Regia*[7] au dus la descoperirea unui număr de zece sanctuare, cifră care constituie circa o treime din numărul total al sanctuarelor descoperite pe întreg cuprinsul Daciei preromane. Fără excepție, sanctuarele descoperite în capitala statului dac sunt concentrate pe terasele a X-a și a XI-a, constintuind *incinta sacră* a marii așezări de pe Dealul Grădiștii[8]. Din punct de vedere constructiv, există două tipuri de sanctuare: de genul aliniamentelor de tamburi din calcar sau andezit și circulare, simple sau complexe[9]. Cronologic, aceste edificii nu sunt contemporane. În prima fază au fost datate cele cu baze de calcar, pe care se ridicau coloane de lemn, iar pentru faza a doua sunt caracteristice sanctuarele ridicate din andezit, atât baza cât și coloana, care le înlocuiesc pe primele[10].

Ideea reconstiuirii sanctuarelor de la *Sarmizegetusa Regia* a apărut odată cu dezvelirea lor sistematică, începând cu anii '50 ai secolului trecut. Primele încercări de a propune structura și vechea lor înfățișare au vizat sanctuarele din capitala statului dac, deoarece în această zonă numărul lor era mai mare, cercetările mai avansate, iar resturile din temeliile acestor construcții cu caracter de cult s-au păstrat mai bine.

În general, încercările de reconstituire ale acestor edificii de cult ridică ceretătorilor unele probleme. Este vorba, în primul rând, despre componentele interioare ale construcțiilor, numărul de coloane, care nu s-au păstrat întotdeauna sub forma lor inițială, așa cum este cazul majorității sanctuarelor patrulatere. De exemplu, la descoperire și o lungă perioadă de timp după aceea, s-a considerat că sanctuarul I (vezi planul din fig. 2) este alcătuit din 4 șiruri a câte 13 coloane, dar cu ocazia lucrărilor de conservare și restaurare de la începutul anilor '80 s-a observat că sanctuarul este compus, de fapt, din 4 șiruri a câte 15 baze de coloane. Un alt exemplu îl constituie marele sanctuar circular, în legătură cu care s-a crezut că numărul stâlpilor de lemn din cercul C este de 68, nu de 84, cum s-a dovedit a fi ulterior[11]. O altă problemă ridicată de încercarea de reconstituire a sanctuarelor ar reprezenta-o cea referitoare la prezența sau lipsa pereților. Urmele acestora, când a fost posibil, au fost observate în teren[12], fie deduse pe baza unor elemente componente ale edificiului, cum ar fi stâlpii de lemn[13].

Cea mai importantă dintre problemele ridicate de o încercare de reconstituire a unui sanctuar este cea a existenței sau inexistenței acoperișului. De exemplu, sanctuarele dacice erau imaginate de C. Daicoviciu, pe baza rezultatelor săpăturilor arheologice din perioada respectivă, ca fiind deschise, fără acoperiș (*«sub caelo»*)[14]. Această idee a fost preluată și de H. Daicoviciu, care, ulterior admitea, totuși, că unele dintre sanctuare ar fi putut avea acoperiș și doar condițiile climatice

[7] Pentru săpăturile arheologice de pe terasele a X-a și a XI-a de la Sarmizegetusa Regia a se vedea *Rapoartele* din SCIV (nr. II, 1; III, 3; IV, 1-2; V, 1-2; VI, 1-2) și Materiale (nr. III, V, VI, VII, VIII, X, XII, XIII).
[8] Daicoviciu C. și colab. 1951, 212.
[9] Glodariu și colab. 1996, 225.
[10] Glodariu și colab. 1996, 226-227.
[11] Daicoviciu H. și colab. 1983, 232-234.
[12] La Sarmizegetusa Regia la *absida* marelui sanctuar circular s-a descoperit urma unui fragment de perete de lut, iar la sanctuarul I s-a putut observa foarte clar urma unui masiv stâlp de lemn, carbonizat (Daicoviciu C. 1959, 340).
[13] Strâmbu, Glodariu 1981, 377-387.
[14] Daicoviciu C. 1952, 292-310.

https://biblioteca-digitala.ro

sunt cele care se opun ideii existenței sanctuarelor fără acoperiș[15]. Ideea sanctuarelor cu acoperiș a fost materializată în reconstituirea pentru prima dată a unei astfel de construcții, de către I. H. Crișan[16], apoi de către I. Glodariu[17] și arhitectul D. Antonescu[18].

Cu greu ne putem imagina că dacii au făcut asemenea eforturi considerabile, necesare realizării acestor edificii de cult ori a uriașelor terase pe care erau așezate, pentru ca acest spațiu să fie ocupat doar în anumite anotimpuri și în zilele fără precipitații. Se cunoaște faptul că pentru zona Munților Sureanului zăpada și ploile se manifestă într-un număr mare de luni dintr-un an. La argumentele de ordin logic se adaugă și cele de natură arheologică, despre care va fi vorba mai jos.

Sanctuarele dacice, "adevarate temple ale antichității dacice"[19], sunt răspândite pe o mare suprafață din teritoriul locuit de daco-geți (fig.1). Cele mai monumentale și mai bine păstrate dintre ele se află la *Sarmizegetusa Regia*; în zona cetăților dacice din Munții Șureanului se concentrează 18, adică aproape două treimi din numărul celor cunoscute: 15 rectangulare și 3 circulare, din totalul de 30 descoperite până acum pe teritoriul fostei Dacii.

Pe lânga construcțiile descoperite în zona statului dac (două la Sarmizegetusa și unul la Fețele Albe), sanctuare circulare dacice s-au mai descoperit și la Brad[20], Dolinean[21], Pecica[22] și Racoș[23]. În total, se cunosc 7 sanctuare circulare pe întreg cuprinsul Daciei.

Din punctul de vedere al dispunerii elementelor arhitectonice, ele au fost împărțite în sanctuare circulare simple sau complexe, cu o singură încăpere (*Sarmizegetusa Regia*, micul sanctuar circular, Fețele Albe, Brad, Dolinean și Pecica) sau cu trei încăperi concentrice și o galerie exterioară (la *Sarmizegetusa Regia*, marele sanctuar circular și Racoș). Sanctuarele circulare sunt în general destul de bine păstrate, elementele perisabile ale acestora (din lemn), fiind ușor depistabile arheologic (gropi pentru stâlpi, arsură, cenușă), astfel că reconstituirea unora dintre ele nu implică probleme deosebite din acest punct de vedere.

Pentru reconstituirea acestui tip de construcție mă voi opri asupra marelui sanctuar circular de pe terasa a XI-a de la *Sarmizegetusa Regia* (fig. 3, 4), datorită faptului că este cel mai impunător și mai bine păstrat dintre sanctuarele dacice circulare, fapt pentru care s-a și încercat reconstituirea sa încă de după primii ani care au urmat dezvelirii. Sanctuarul VI (marele sanctuar circular, rotonda, sanctuarul mare rotund) este probabil, cel mai cunoscut și mai reprezentativ monument de arhitectură religioasă din capitala statului dac și nu numai. A devenit cunoscut încă din 1805, dar vor trece mai bine de 100 de ani până când, în 1923, D. M. Teodorescu va începe prima campanie de cercetări arheologice în Munții Orăștiei, urmând secționarea sa în 1926. Sistematic, el a fost

[15] Daicoviciu H. 1972, 215; Daicoviciu H. 1980, 76-78.
[16] Crișan 1977, 44-48.
[17] Strâmbu, Glodariu 1981, 384.
[18] Antonescu 1984, 39-97.
[19] Glodariu și colab. 1996, 225.
[20] Ursachi 1986, 108-109; Ursachi 1987, 105-106; Ursachi 1995, 62-71.
[21] Smirnova 1976, 309-317; Crișan 1993, 108-109. Au fost exprimate unele îndoieli asupra apartenenței daco-getice a construcției de la Dolinean, fiind pusă pe seama slavilor (spre exemplu Vinokur 2001, 85-96).
[22] Crișan 1966a, 98-106; Crișan 1966b, 91-101; Crișan 1986, 212.
[23] Glodariu, Costea 1991, 21-40.

https://biblioteca-digitala.ro

cercetat în special în perioada anilor 1950-1958, când a fost săpat aproape în întregime și la începutul anilor '80 ai secolului XX[24].

El se păstrează azi sub forma a patru elemente[25], anume: un cerc de blocuri de andezit, un cerc de stâlpi de andezit, un cerc de stâlpi groși de lemn și o incintă în formă de potcoavă, realizată de asemenea din stâlpi groși de lemn (fig. 3, 1). Cele trei cercuri sunt concentrice, iar diametrul total, măsurat de la fața exterioară a stâlpilor care alcătuiesc primul cerc, este de 29,40 m. Primul dintre cercuri (A) este alcătuit din 104 blocuri de andezit, așezate pe solul antic, din care lipsesc astăzi 5, celelalte, în marea lor majoritate, au fost găsite *in situ*, numai câteva au fost aduse de pe panta pe care alunecaseră și puse la locul lor (fig. 3,1,1). Dimensiunile blocurilor nu sunt absolut egale: lungimea variază între 80 și 99 cm, iar înălțimea, fără îndoială constantă în epoca dacică, este azi de 43-45 cm, din pricina deteriorării părții superioare. Lățimea blocurilor este de 47,50 cm. Blocurile sunt strâns lipite unul de celălalt și arcuite, formând un cerc perfect închis, iar pe fața lor exterioară un brâu subțire de 12 mm constituie singurul ornament vizibil astăzi.

Al doilea cerc (B) se află lipit de primul (fig. 3, 1, 2). Acesta se compune din două categorii de stâlpi de andezit: unii mai înalți și mai înguști, alții mai scunzi și mai lați, așezați în gruparea de șase înguști și unul lat (fig. 4, 3), grupare care se repetă de 30 de ori. Înălțimea actuală a stâlpilor înguști este de 100-105 cm, lățimea medie de 24,5 cm, iar grosimea de 18-20 cm. Cel puțin o parte din stâlpi erau terminați în partea superioară în cepuri patrulatere, de 9-10 cm lungime. Adăugând la înălțimea actuală a stâlpilor înălțimea cepurilor și apoi încă 10-20 cm (înălțimea bucății rupte o dată cu cepul), se ajunge la o înălțime totală a stâlpilor înguști de 120-135 cm. Aceștia erau înfipți în pământ până la o adâncime de 70-75 cm, ceea ce înseamnă că ei se ridicau deasupra nivelului antic cu 50-60 cm, depășind astfel prin înălțime blocurile primului cerc, cu 20-25 cm. Stâlpii lați ai acestui cerc au înălțimea de 50 cm, grosimea de 21 cm, lățimea feței interioare de 52 cm și a celei exterioare, ușor convexe, de 54 cm. Dacă adăugăm 5-15 cm, reprezentând bucata ruptă, înseamnă că stâlpii depășeau blocurile cercului exterior cu 10-15 cm. Și acești stâlpi de andezit formează un cerc închis, continuu, cu o distanță între doi stâlpi consecutivi de 10-12 cm.

La 3,65 m de cercul B se află cercul al treilea (C) (fig. 3,1,3), cu un diametru de 20 m. Acesta era compus din 84 de stâlpi de lemn, cu un diametru, la nivelul solului, de 40 cm și așezați la o distanță medie de 35-40 cm unul de celălalt (reconstituiți după gropile păstrate). Aceștia erau adânciți în pământ până la 1,40-1,60 m. Partea adâncită în pământ a stâlpului de lemn era rotundă, pe când cea care se afla deasupra nivelului de călcare antic antic era cioplită în patru muchii. Fiecare avea la bază un bloc de calcar, cu scopul de a susține stâlpul de lemn și a-l împiedica să se afunde. De asemenea în legătură cu acești stâlpi, trebuie spus că în fiecare dintre ei erau înfipte piroane terminate în inel sau „L", cu floare mare, rotundă sau rectangulară. Față de cercurile A și B, cercul al treilea nu este continuu; el prezintă patru întreruperi, marcate prin praguri de lespezi

[24] Daicoviciu H., Ferenczi, Glodariu 1989, 124.

[25] Bibliografia folosită pentru descrierea acest sanctuar: Crișan 1986, 200-208; Daicoviciu C. și colab. 1951, 113-117; Daicoviciu C. și colab. 1952, 283-287; Daicoviciu C. și colab. 1959, 336-337; Daicoviciu C. și colab. 1961, 303; Daicoviciu H. 1972, 234-260; Ferenczi 1951, 67–116; Glodariu și colab. 1996, 118-123; Teodorescu 1923; Teodorescu 1932.

https://biblioteca-digitala.ro

(fig. 3,1,7) de calcar cochilic. Acestea reprezintă, desigur, intrarea în interiorul cercului C. Lungimea acestor praguri nu este egală: pragurile 1 și 4 au 1,30 m, iar pragurile 5 și 6 au 2,20 m.

Sanctuarul mai are în interiorul său un șir de 34 de stâlpi de lemn, dispuși nu în formă de cerc, ci asemenea unei potcoave (fig. 3, 1, 4; 4, 4), cu vârful spre nord-vest. Stâlpii acestui șir, uniți cu un perete de lut, sunt identici ca dimensiuni și formă cu cei ai cercului C, sprijiniți de asemenea pe câte un bloc de calcar, cu singura deosebire că erau mai puțin adânciți în pământ (1 m). Nici acest aliniament de stâlpi de lemn nu este continuu, el fiind despărțit, pe direcția pragurilor 1 și 4, de două intrări (2 și 3), cu o lungime de 1,30 m.

Cu prilejul săpăturilor din 1957 s-a descoperit o vatră de foc (fig. 3, 1, 5), formată din pietre rotunde de râu, legate cu lut galben, înroșit la suprafață[26]. Are forma dreptunghiulară, măsurând 1,50 x 1,35 m, și era situată în interiorul cercului de stâlpi de lemn, în apropierea pragului (intrării) nr. 6. Intrarea în sanctuar a fost descoperită în urma unor cercetări arheologice recente, care au evidențiat o platformă lucrată din blocuri de calcar, orientată est-vest. Aceasta se află în partea vestică a sanctuarului, la 1,20 m în exteriorul cercului A. De remarcat este faptul că această platformă de blocuri de calcar (fig. 3,1,6), cu ajutorul căreia se făcea accesul în sanctuar, are 1,50 x 4,30 m, dimensiuni aproape identice cu ale intrărilor în celelalte sanctuare din preajmă.

Ca și în cazul celorlalte sanctuare cercetate și acesta avea pe întreaga suprafață o pardoseală nivelată cu lut. Întreg edificiul este situat pe o terasă (a XI-a) amenajată de mâna omului, cu o grosime de peste 2 m, sub care s-au descoperit urme de locuire, la același nivel cu cel pe care este amplasat sanctuarul vechi de calcar, fără a se putea preciza, deocamdată, dacă aparțin unor clădiri cu caracter civil sau cultic.

D. M. Teodorescu, primul care a efectuat cercetări sistematice mai ample în cetățile dacice din Munții Orăștiei, îl considera un sanctuar solar, formulând și ipoteza după care ar putea fi chiar altarul închinat soarelui[27]. V. Pârvan, preluând datele săpăturilor arheologice de la D. M. Teodorescu, îi atribuia funcția de monument funerar[28].

După reluarea săpăturilor de pe Dealul Grădiștei, C. Daicoviciu se pronunța pentru un sanctuar sub cerul liber. Pe baza datelor adunate până atunci, în 1951 arhitectul Horia Teodoru a încercat o primă reconstituire a *incintei sacre*, în care era inclus și marele sanctuar circular (fig. 10, 1)[29]. Pentru că în acea perioadă predomina ideea unor temple deschise, reconstituirea se rezuma la simpli stâlpi de lemn. H. Daicoviciu a rămas la această reconstituire, care nu era de fapt decât o transpunere în elevație (fig. 4, 2) a informațiilor obținute pe teren, fără respectarea datelor numerice[30].

Ulterior, arhitectul D. Antonescu, convins că nu poate fi vorba de un sanctuar *sub caelo*, propune prima reconstituire a acestuia cu acoperiș, având în vedere o construcție cu o clădire centrală

[26] Daicoviciu C. și colab. 1959.
[27] Teodorescu 1932, 45.
[28] Pârvan 1982, 347.
[29] Daicoviciu C. și colab. 1951, 212.
[30] Daicoviciu H. 1972, 327, fig. XXX. Această reconstituire s-a efectuat și pe monument, în sensul că în gropi au fost înfipți stîlpi de lemn, situație existentă și azi.

https://biblioteca-digitala.ro

închisă și o galerie exterioară deschisă[31]. Astfel, după acest autor, am avea de-a face cu o galerie-platformă ridicată la circa 0,40 - 0,50 m peste nivelul antic, pavată cu lespezi de piatră, mărginită spre exterior printr-un puternic soclu de andezit și cu o balustradă formată din grupe de câte șase baluștri, ritmați cu 30 de intrări, câte credea D. Antonescu că are sanctuarul. Spre interiorul platformei s-ar înălța sanctuarul propriu zis, adică o clădire de lemn, închisă și acoperită, cu o încăpere absidală în interior, iar spre exterior cu o suită de stâlpi pătrați, acoperiți cu plăci de ceramică, până la streașină, întreruptă doar de cele 4 intrări în edificiul de lemn și lut.

În principiu, I. H. Crișan este de acord cu reconstituirea propusă de D. Antonescu, acceptând ideea unei clădiri acoperite și închise[32]. Totuși, considera că, în realitate, față de reconstituirea propusă de D. Antonescu, templul trebuia să fi arătat altfel, anume că galeria exterioară se compunea dintr-o podea masivă de lemn, aflată deasupra nivelului antic de călcare cu 0,50–0,70 m, combătând totodată și ideea existenței a 30 de intrări. Acest autor credea că încăperea centrală ar fi avut un acoperiș propriu. Ultima și cea mai completă reconstituire aparține Adrianei Rusu-Pescaru (fig. 11,1)[33].

Descoperirea stâlpilor de lemn, înfipți în pământ până la o adâncime considerabilă (1,40–1,60 m), sprijiniți pe blocuri de calcar paralelipipedice, cu scopul de a-i împiedica să se afunde, apoi apariția unei mari cantități de lipitură de lut precum și a unui fragment de perete, constituie cele mai grăitoare dovezi ale existenței unui acoperiș (se adaugă și podeaua de lut, care, în timp de ploaie devenea foarte alunecoasă)[34]. Acesta trebuia să fie de formă conică, sprijinit și de pereți, ridicat la o înălțime de 5, 50 m.

Deși D. Antonescu propune ca soluție aplicarea unei pardoseli din dale de piatră, groase de 20-25 cm[35], iar I. H. Crișan presupunea o podea din grinzi de lemn[36], nu s-a găsit nici o dovadă arheologică care să indice existența unei pardoseli de altă natură, în afara celei de lut. Aceeași situație se regăsește la toate sanctuarele cercetate până acum.

În acest caz, nu se poate să nu acceptăm ideea ca acoperișul să fi fost complet pe întreaga construcție, împiedicând formarea noroiului - în zilele de ploaie sau de ninsoare - în spațiul ocupat de galeria circulară. Acoperișul se sprijinea pe stâlpii de lemn care, la rândul lor, erau susținuți de blocurile de andezit ale cercului A (fig. 9)[37]. Aceștia puteau fi legați între ei cu o centură de lemn, care cuprindea și stâlpii de susținere ai acoperișului. Se realiza, astfel, o galerie circulară, care dădea apoi posibilitatea de intrare în încăperea rotundă, peste cele 4 praguri ale cercului format de stâlpii de lemn (C) și apoi în cea absidală, încăperea centrală a edificiului. Pereții au fost ridicați din stâlpi de lemn și lipitură de lut, amestecată cu paie și pleavă.

[31] Antonescu 1984, 73-80, fig. 50.
[32] Crișan 1986, 204-205.
[33] Glodariu și colab. 1996, 121-124.
[34] Glodariu și colab. 1996, 121.
[35] Antonescu 1984, 75.
[36] Crișan 1986, 204.
[37] Stâlpii lați ai cercului al doilea (B), având o grosime de doar 21 cm, nu puteau susține coronamentul exterior al acoperișului (vezi reconstituirea propusă de A. Rusu Pescaru, fig. 11, 1), în schimb blocurile cercului A (80-99/43-45/47-48), prin masivitatea lor, sunt mai potrivite pentru a susține o greutate atât de mare; stâlpii înguști și lați ai cercului B trebuind a avea alt scop.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru accesul în sanctuar, sigur nu se poate accepta ideea a 30 de intrări sau prin "intrarea numărul 1"[38]. Cercetările arheologice întreprinse în anul 1984 au scos la iveală o platformă (1,59 x 4,30 m) din blocuri de calcar, la 1,20 m distanță de cercul de blocuri de andezit (A), situată în partea estică a sanctuarului, între pragurile 1 și 6[39]. Ca formă și dimensiuni, ea este asemănătoare intrărilor în sanctuarele din apropiere. La fel ca și la sanctuarul mic circular, nici aici nu există în interior un prag de piatră. Platforma se compunea din 2-3 asize de blocuri de calcar, demontate de romani până la nivelul de călcare antic, păstrându-se azi ultima asiză, aflată în antichitate sub nivelul de călcare. Accesul se făcea pe această platformă[40], apoi pe o treaptă de lemn, care traversa balustrada stâlpilor de andezit în locul respectiv (fig. 12, 3).

Monumentalitatea edificiului nu mai trebuie subliniată (fig. 14, 1; 15). Sanctuarul mare circular reprezintă una dintre cele mai spectaculoase construcții dacice din perioada clasică, la care îmbinarea celor două elemente constructive (piatră și lemn) conferă edificiului un aspect original și o distincție arhitectonică ce se remarcă de la sine.

Prin numărul lor, sanctuarele patrulatere reprezintă principala categorie de construcție cu caracter de cult, specifică dacilor de dinaintea cuceririi romane. În total s-au descoperit un număr de 23 de sanctuare patrulatere, dintre care majoritatea se concentrează în regiunea capitalei statului dac. Este de remarcat și constatarea potrivit căreia, cu excepția a trei sanctuare, cele patrulatere sunt răspândite în Transilvania, cu punctul de greutate în zona Munților Orăștiei. La Sarmizegetusa se concentrează o treime din numărul total al sanctuarelor patrulatere. Edificii de acest tip s-au descoperit și la Barboși[41], Bănița[42], Bâtca Doamnei (două sanctuare)[43], Blidaru (două sanctuare)[44], Căpâlna (două sanctuare)[45], Costești (patru sanctuare)[46], Piatra Craivei (două sanctuare)[47], Piatra Roșie[48].

Pentru reconstituirea lor, problema principală nu o reprezintă elementele de suprastructură (acoperiș sau perete), ci dispunerea în plan a discurilor de calcar, andezit sau lemn. Această ordonare este presupusă la un număr mare de sanctuare, cele mai bine păstrate fiind, și de data aceasta, cele din capitala statului dac. S-a observat că sanctuarele de tipul aliniamentelor sunt în principal dispuse

[38] Crișan 1986, 204. Referindu-se la această problemă, I. H. Crișan menționează că în urma săpăturilor din 1958 s-a descoperit pe latura de est „un pavaj din lespezi de piatră de formă pătrată cu laturile de 2,39 m și grosimea actuală de 0,17-0,20 m", loc unde, consideră autorul, s-ar afla intrarea (Crișan 1986, 205).

[39] Daicoviciu H., Ferenczi, Glodariu 1989, 169.

[40] În reconstituirea propusă de A. Rusu Pescaru intrarea „taie" cercurile exterioare de andezit A și B (vezi fig. 11, 1), iar după cum bine se știe, aceste cercuri sunt singurele continuue din componența marelui sanctuar circular (fig. 3,1).

[41] Daicoviciu 1972 H., 212; Gostar, Dragomir, Sanie 1970, 418; Gostar 1979, 33; Sanie 1987, 62-64; Sanie 1999, 20-21.

[42] Daicoviciu H. 1972, 212; Macrea și colab. 1966, 29.

[43] Crișan 1986, 198-199; Daicoviciu H. 1972, 211-212; Gostar 1965a, 84; Gostar 1965b, 137-149; Gostar 1969, 18-19.

[44] Daicoviciu C. 1951, 48; Daicoviciu H. 1972, 207; Glodariu 2003, 107-108.

[45] Glodariu, Moga 1989, 56-60; Macrea și colab. 1966, 9-23.

[46] Daicoviciu C. 1961, 302; Daicoviciu H. 1972, 207-209; Teodorescu 1930, 281-287.

[47] Berciu 1966, 45-57; Berciu, Moga 1975, 70-75; Daicoviciu H. 1972, 211.

[48] Daicoviciu C. 1954, 55-56; Daicoviciu H. 1972, 207. Un sanctuar patrulater s-a descoperit recent la Racoș (informații I. Glodariu).

https://biblioteca-digitala.ro

în 4 șiruri a câte 15 tamburi pe fiecare rând, din piatră de calcar fiecare, 6 șiruri a 6 tamburi, 3 șiruri a câte 7 tamburi, 3 șiruri a 6 tamburi sau 6 șiruri a 10 tamburi din andezit[49].

De asemenea, s-a constatat că relația directă dintre interax și diametrul discurilor condiționează în spațiu numărul coloanelor de susținere[50]. Ca urmare, se poate deduce că, cu cât intervalul se mărește, crește și diametrul discurilor, respectiv cel al coloanelor purtate. Aceasta pentru că ele trebuiau să corespundă curbei de efort crescut, transmis prin grinzile susținătoare ale plafonului și acoperișului (fig. 12, 1-2).

În 1952, C. Daicoviciu propunea "o reconstituire ideală a templului cu 54 de coloane situat pe terasa a X-a"[51]. Și acest sanctuar era imaginat deschis (*sub caelo*), cu 54 fuse de coloane, de circa 1–1,50 m înălțime, cu un diametru constant de 81 cm și cu baze distincte, de circa 0,50 m, așezate pe câte o plintă de andezit. În 1965, H. Daicoviciu, preluând această reconstituire și stabilind între timp că numărul coloanelor este de 60 și nu de 54, susținea că aceste coloane trebuiau să se ridice la o înălțime de 1,20-1,50 m, urmând probabil să susțină vase mari de andezit, "în care aveau să ardă mirodeniile aduse prinos divinității"[52].

Din punct de vedere cronologic, următoarea reconstituire ar fi cea propusă de I. H. Crișan în 1977, împreună cu inginerul M. Moldovan (fig. 21-23)[53]. Demersul se referă la sanctuarul I (A) de pe terasa a XI-a, de asemenea cu 60 de coloane, dar nu dispuse în 6 șiruri a câte 10 coloane, ci pe 4 rânduri a câte 15 tamburi pe fiecare dintre ele. Această propunere aduce elemente noi, cum ar fi existența a două niveluri, cu parter și subsol, portice și *cella*. Pentru prima dată, apare acoperișul, executat în întregime din lemn. Totuși, această reconstituire este mult debitoare templului grecesc și elementelor sale "*...al căror model era firesc să-l fi preluat geto-dacii*"[54].

O altă imagine a acestui sanctuar a fost propusă de M. Strâmbu și I. Glodariu, păstrându-se acoperișul din șindrilă, dar renunțându-se la subsol[55]. Pornind de la existența celor nouă stâlpi de lemn de pe latura de vest și a altor doi pe cea din est, se propune o închidere perimetrală a sanctuarului, cu pereți de lemn. Ferestrele edificiului se impuneau, fiind plasate sub forma unor goluri situate imediat sub streașină. O altă reconstituire este cea aparținând Adrianei Rusu Pescaru, pentru sanctuarul cu coloane și pilaștri de andezit (fig. 11, 2) de pe terasa a XI-a de la Sarmizegetusa[56]. În general, autorii acestor propuneri de reconstituire nu încearcă să dea o soluție finală (ceea ce este de înțeles), ci doar să ofere un punct de plecare pentru viitoarele cercetări[57].

Pentru un sanctuar patrulater, elementele constitutive ale edificiului se sprijineau pe baze de coloane așezate direct pe stânca de pe terasă sau pe fundații realizate prin săparea în umplutura

[49] Glodariu și colab. 1996, 225.
[50] Antonescu 1984, 62.
[51] Daicoviciu C. 1952, 292.
[52] Daicoviciu H. 1965, 231, fig. 39.
[53] Crișan 1977, 414-419.
[54] Crișan 1977, 181. Pentru reconstituirea propusă de I. H. Crișan și M. Moldovan, vezi și Antonescu 1984, 51-58.
[55] Strâmbu, Glodariu 1981, 382.
[56] Glodariu, colab. 1996, 124-127.
[57] De exemplu, în reconstituirea unui sanctuar patrulater D. Antonescu (fig. 10, 2) combină elemente componente ale aceluiași sanctuar (stâlpi de andezit, coloane de lemn), care însă aparțin unor faze de construcție diferite.

https://biblioteca-digitala.ro

terasei a unor lentile în formă de pâlnie și umplute succesiv cu piatră de râu și argilă. Pe aceste baze de coloane, din calcar, lemn sau andezit, se ridicau apoi coloanele confecționate din aceleași materiale sau în combinație cu lemnul, coloane care prin masivitatea lor susțineau acoperișul sanctuarului în două ape, din lemn și șindrilă (fig. 12, 1-2; 14, 2). La vremea funcționării edificiului, bazele de coloane și o parte din coloane se aflau într-un strat de umplutură de lut, care, de altfel, constituia și nivelul de călcare prin partea sa superioară. Pardoseala de pământ bătut o găsim utilizată peste tot în spațiul locuit de geto-daci[58], acolo unde exista un acoperiș, ceea ce înseamnă că ar trebui să fie un principiu valabil și pentru sanctuare.

Un element important, depistat doar la unele sanctuare de la Grădiștea Muncelului, este îngrăditura din stâlpi de andezit. Atât blocurile de la colțuri (fig. 5, 3), cât și cele de la balustrada ce forma îngrăditura sanctuarului, se terminau în partea superioară, cel puțin o parte dintre ele[59], în cepuri (fig. 5, 2). La colț, pe blocurile mai masive se înălțau stâlpi de lemn, care porneau de pe blocurile cu cep și făceau corp comun cu elementele din interiorul sanctuarului. La două sanctuare patrulatere din incinta sacră din *Sarmizegetusa Regia* (sanctuarele VIII și IX) apare o platformă, orientată nord-sud, prin care se realiza intrarea în sanctuar.

În legătură cu suprastructura sanctuarelor patrulatere, se cuvine să adăugăm că întreg coronamentul, ca la orice construcție, trebuia să fie consolidat printr-o rețea de grinzi transversale și longitudinale, care fixa sistemul și făcea trecerea spre tavan și acoperiș, legând și coloanele în partea lor superioară. De fapt, această rețea de grinzi, absolut necesară, repetă caroiajul exprimat de plan prin discurile de piatră sau lemn (fig.12, 1-2).

Plafonul și acoperișul cu învelitoarea sa sunt ultimele elemente ce compun suprastructura sanctuarului. Ele sunt arheologic confirmate (prin stratul gros de arsură surprins în timpul săpăturilor, fără excepție, la toate sanctuarele dacice), dar trebuie presupuse atât din punct de vedere tehnic cât și din cel al climatului[60]. Absența urmelor durabile nu este o dovadă a inexistenței lor, ci doar un indiciu că au putut fi executate dintr-un material mai lesne perisabil care, în acest caz, nu putea fi altul decât lemnul.

Dacă reconstituirile propuse pentru sanctuarele de la *Sarmizegetusa Regia* admit existența acoperișului, aceleași considerente și principii se pot aplica și la celelalte sanctuare din alte zone ale Daciei. Ca formă și structură, acestea sunt identice, diferența dintre ele fiind dată doar de valoarea numerică a discurilor. În cazul sanctuarelor din afara capitalei regatului dac, se adaugă lipsa acelei balustrade, caracteristică doar la *Sarmizegetusa Regia*.

Deși unii autori consideră influența arhitecturii grecești ca foarte probabilă în arhitectura religioasă dacică[61], sanctuarele patrulatere trebuie considerate ca reprezentând una dintre cele mai originale forme de manifestare a spiritualității dacice. Se poate observa că cele două tipuri de

[58] Glodariu 1983, 9-25.

[59] Din numărul mare de stâlpi de îngrăditură (peste 350) doar în cazurile câtorva s-au descoperit cep-uri, lucru care face posibil faptul ca nu toți stâlpii de îngrăditură să aibă cepuri în partea lor superioară, (fig. 5,4).

[60] Antonescu 1984, 64.

[61] Crișan 1986, 185.

https://biblioteca-digitala.ro

sanctuare dacice sunt răspândite în special în zona intracarpatică și extracarpatică, cu excepția Munteniei și Dobrogei unde, în schimb, sunt atestate ca lăcașuri de cult nu sanctuare, ci locuințe cu abside. Din punct de vedere arhitectonic, sanctuarele cu tamburi și cele circulare reprezintă un specific al populației dacice.

Arheologic, poate fi constatată existența construcțiilor destinate cultului în toate așezările mai bine conservate, care au beneficiat de o cercetare extinsă, deși mai sunt unele excepții. La Tilișca, spre exemplu, nu au fost descoperite sanctuare, dar lipsa acestora nu împiedică desigur existența unor lăcașuri de cult, undeva în apropiere, nedescoperite încă, folosite de locuitorii cetății și de populația din jur, care gravita economic, politic, dar și religios, în jurul acestei așezări[62].

La ora actuală suntem departe de a avea o confirmare arheologică a tuturor informațiilor antice privind religia daco-geților, în primul rând datorită uneia dintre principalele caracteristici ale sanctuarelor: lipsa totală sau aproape completă a inventarului în majoritatea cazurilor. După opinia lui H. Daicoviciu, totuși, săpăturile au confirmat două dintre tezele cele mai importante, anume caracterului *politeist* și predominant *urano-solar* al religiei daco-getice[63]. Confirmarea acestor două ipoteze a venit mai ales prin dezvelirea celor aproape 30 de sanctuare, răspândite pe o mare parte a teritoriului Daciei de dinaintea cuceririi romane. Ele constituie o dovadă pentru unitatea culturii materiale și spirituale în lumea daco-getică.

LITERATURĂ

Antonescu 1984 — D. Antonescu, Introducere în arhitectura dacilor, București, 1984.

Berciu, Moga 1975 — I. Berciu, V. Moga, Ceramica pictată din cetatea dacică de la Piatra Craivii, Apulum 12, 1975, 70-75.

Crișan 1966a — I.H. Crișan, Ziridava, Arad, 1966.

Crișan 1966b — I. H. Crișan, Sanctuarul dacic de la Pecica, ActaMN 3, 1966, 91-101.

Crișan 1977 — I.H. Crișan, Burebista și epoca sa, București, 1977.

Crișan 1986 — I. H. Crișan, Spiritualitatea geto-dacilor, București, 1986.

Crișan 1993 — I. H. Crișan, Civilizația daco-geților, vol. I-II, 1993.

Daicoviciu C. 1951 — C. Daicoviciu, Așezările dacice din Munții Orăștiei (partea I): Studiul topografic al așezărilor, București, 1951, 5-66.

Daicoviciu C.și colab. 1951 — C. Daicoviciu și colab., Studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei, SCIV 2, 1951, 95-126.

Daicoviciu C. și colab. 1952 — C. Daicoviciu și colab., Șantierul Grădiștea Muncelului - studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei, SCIV 3, 1952, 281-310.

Daicoviciu C. și colab. 1953 — C. Daicoviciu și colab., Șantierul Grădiștea Muncelului, Sanctuarul mare de pe Terasa a X-a, SCIV 4, 1953, 153-219.

Daicoviciu C. 1954 — C. Daicoviciu, Cetatea dacică de la Piatra Roșie, București, 1954.

[62] Lupu 1989, 109.
[63] Daicoviciu H. 1972, 205.

https://biblioteca-digitala.ro

Daicoviciu C. și colab. 1954	C. Daicoviciu și colab., Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului (r. Orăștie, reg. Hunedoara), Sanctuarul mic rotund de pe tersa a X-a, SCIV 5, 1954, 123-159.
Daicoviciu C. și colab. 1955	C. Daicoviciu și colab., Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Blidarul, SCIV VI, 1955, 195-238.
Daicoviciu C. și colab. 1957	C. Daicoviciu, N. Gostar, I. Crișan, Șantierul Grădiștea Muncelului-Blidarul, Materiale 3, 1957, 255-277.
Daicoviciu C. și colab. 1959	C. Daicoviciu, N. Gostar, H. Daicoviciu, I. Crișan, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, Materiale 5, 1959, 379-401.
Daicoviciu C. și colab. 1960	C. Daicoviciu, N. Gostar, H. Daicoviciu, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Costești, Materiale 6, 1959, 331-358.
Daicoviciu C. și colab. 1961	C. Daicoviciu, I. Crișan, Palkó Attila, H. Daicoviciu, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, Materiale 7, 1961, 301-320.
Daicoviciu C. și colab. 1962	C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, N. Vlassa, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, Materiale 8, 1962, 463-476.
Daicoviciu H. 1962	H. Daicoviciu, Săpăturile în incinta sacră a Sarmizegetusei, Materiale 8, 1962, 464-469.
Daicoviciu H. 1965	H. Daicoviciu, Dacii, București, 1965.
Daicoviciu H. 1971	H. Daicoviciu, Un sanctuar dacic de la Fețele Albe, Apulum 9, 1971, 257-261.
Daicoviciu H. 1972	H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista la cucerirea romană, Cluj, 1972.
Daicoviciu H. 1980	H. Daicoviciu, Le sanctuarie A de Sarmizegetusa Regia, ActaMN 17, 1980, 65-79.
Daicoviciu H., Glodariu, Piso 1973	H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, Un complex de construcții în terase din așezarea dacică de la Fețele Albe, ActaMN 10, 1973, 69-71.
Daicoviciu H., Andrițoiu, Rusu 1980	H. Daicoviciu, I. Andrițoiu, A. Rusu, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, Materiale 12, Tulcea, 1980, 161-163.
Daicoviciu H. și colab. 1983	H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, I. Andrițoiu, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, Materiale 13, 1983, 232-234.
Daicoviciu H., Ferenczi, Glodariu 1989	H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei I, Cluj-Napoca, 1989.
Ferenczi 1951	Al. Ferenczi, Așezările dacice din Munții Orăștiei, partea a II-a (Studiul bibliografic asupra așezărilor), București, 1951, 67-116.
Ferenczi 1973	Șt. Ferenczi, Sanctuarul vechi mic, Materiale 10, 1973, 66-68.
Glodariu 1976	I. Glodariu, L' origine de la conception arhitectonique des sanctuaires daces circulaires, Thraco-Dacica 1, 1976, 249-258.
Glodariu 1983	I. Glodariu, Arhitectura dacilor-civilă și militară (sec. II î.e.n.-I e.n.), Cluj-Napoca, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro

Glodariu și colab. 1996 — I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, F. Stănescu, Sarmizegetusa Regia-capitala Daciei preromane, Deva, 1996.

Glodariu și colab. 2003 — I. Glodariu și colab., Costești, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara. Punct: Blidaru-Pietroasa lui Solomon, CronCercArh Campania 2002, Covasna, 2003, 107-108.

Glodariu, Costea 1991 — I. Glodariu, F. Costea, Sanctuarul circular al cetății dacice de la Racoș, EphemNap 1, 1991, 21-40.

Glodariu, Moga 1989 — I. Glodariu, V. Moga, Cetatea dacică de la Căpâlna, București, 1989.

Gostar 1965a — N. Gostar, Cetatea dacică de la Piatra Neamț-Bâtca Doamnei, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, București, 1965, 81-86.

Gostar 1965b — N. Gostar, Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos, Apulum 5, 1965, 137-149.

Gostar 1979 — N. Gostar, Cetăți dacice din Moldova, București, 1979.

Gostar, Dragomir, Sanie 1970 — N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Castellum și castrul roman de la Barboși, Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie, I, București, 1970, 418.

Homorodean 1980 — M. Homorodean, Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei, Cluj-Napoca, 1980.

Jakó 1966 — S. Jakó, Cercetările arheologice la cetatea Grădiștea Muncelului în anii 1803-1804 (Contribuții la istoria arheologiei din țara noastră), ActaMN 3, 1966, 103-120.

Jakó 1968 — S. Jakó, Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anul 1803 (I), ActaMN 5, 1968, 433-443.

Jakó 1971 — S. Jakó, Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anii 1803 - 1804 (II), ActaMN 8, 1971, 439-455.

Jakó 1972 — S. Jakó, Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anii 1803-1804 (III), ActaMN 9, 1972, 587-602.

Jakó 1973 — S. Jakó, Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anii 1803-1804 (IV), ActaMN 10, 1973, 615-640.

Lupu 1989 — N. Lupu, Tilișca - așezările arheologice de pe Cățănaș, București, 1989.

Macrea și colab. 1966 — M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, Cetăți dacice din sudul Transilvaniei, București, 1966.

Opriș 1977 — I. Opriș, Unele probleme privind începuturile activității Comisiunii Monumentelor Istorice - secția pentru Transilvania, ActaMN 14, 1977, 547-562.

Opriș 1988 — I.Opriș, Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire, București, 1988.

Pârvan 1982 — V. Pârvan, Getica, București, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro

Sanie 1987 — S. Sanie, Cetățuia geto-dacică de la Barboși (II), ArhMold 11, 1987, 62-64.

Sanie 1999 — S. Sanie, Din istoria culturii și religiei geto-dacice, Iași, 1999.

Smirnova 1976 — Galina I. Smirnova, Sanctuarul de lângă satul Dolinean din regiunea Nistrului Mijlociu, SCIVA 27, 1976, 309-317.

Strâmbu, Glodariu 1981 — M. Strâmbu, I. Glodariu, O nouă propunere de reconstituire a sanctuarului A de la Sarmizegetusa, ActaMN 18, 1981, 377-387.

Teodorescu 1923 — D. M. Teodorescu, Cercetări arheologice în Munții Hunedoarei, Publicațiunile Comisiunii Monumentelor Istorice-secțiunea pentru Transilvania, Cluj, 1923, 7-24.

Teodorescu 1930 — D. M. Teodorescu, Cetatea dacă de la Costești. Rezultatele generale ale săpăturilor arheologice, ACMIT 1930, 265-298.

Teodorescu 1931 — D. M. Teodorescu, Cetatea dacă de la Grădiștea Muncelului, ACMIT 1932, 45-58.

Ursachi 1986 — V. Ursachi, Sanctuarul din cetatea dacică de la Brad, comuna Negri, județul Bacău, MemAnt 12-14, 1986, 102 și urm.

Ursachi 1987 — V. Ursachi, Cetatea dacică de la Brad, Thraco-Dacica 8, 1987, 101-126.

Ursachi 1995 — V. Ursachi, Zargidava-cetatea dacică de la Brad, BiblTrac X, București, 1995.

Vinokur 2001 — I. S. Vinokur, Slavonic pagan sanctuaries of the 1st milenium A.D. in south-eastern Europe, Eastern Review Sanktuaria i Kult 5, Łńdź, 2001, 85-96.

DIE DAKISCHEN HEILIGTÜMER. BEITRÄGE ZU EINEM REKONSTRUKTIONSVORSCHLAG

(Zusammenfassung)

Die archäologischen Forschungen die in unserem Land meist in der Zeitspanne nach dem zweiten Weltkrieg stattgefunden haben, führten zu einer Entdeckung von über 30 dakischen Heiligtümer. Aus der Standpunkt der Anordnung dessen Bestandteile sind sie zirkulär oder viereckig (Abb. 1). Die meisten von ihnen (ungefähr 1/3) sind in der Hauptstadt des dakischen Staats (*Sarmizegetusa Regia*) wiederzufinden. Hier konzentrieren sich diese auf der X. und XI. Terrasen und bilden die sogenannte *heilige Zone* (Abb. 2).

Die Idee der Rekonstruktion dieser Heiligtümer erschien dank ihrer systematischen Enthüllung, die in den fünfziger Jahren des XX. Jahrhundert startete. Die ersten Versuche hatten diese Bauten aus der Hauptstadt in Sicht, da die Forschungen in diesen Plätzen fortgeschrittener waren und das

https://biblioteca-digitala.ro

Überbleibsel des Fundamentes dieser Konstruktionen, mit einem kultischen Charakter, wurde besser aufbewahrt.

Die Versuche der Rekonstruktion werfen den Forschern einige Probleme auf. Hier muss man erst die inneren Bestandteile und die Anzahl der Säulen erwähnen, die nicht immer in ihrem initialen Zustand aufbewahrt wurden. Ein anderes Problem stellt bei einigen Heiligtümern die Anwesenheit oder das Fehlen der Wände dar. Aber die wichtigste Frage die hier zu wiederfinden war, ist die Existenz oder Inexistenz des Daches gewesen.

Die dakischen Heiligtümer sind von C. Daicoviciu ohne Dächer (*"sub caelo"*) projektiert worden (Abb. 10,1), Idee die auch von H. Daicoviciu übernommen wurde, der trotzdem zugibt, dass einige Sanktuarien Dächer besitzen. Die erste Rekonstruktion eines mit Dach versicherten dakischen Heiligtum ist von I. H. Crișan (zusammen mit Ing. I. Moldovan und Architekt Octavian Beu) ausgeübt worden, danach von M. Strâmbu und I. Glodariu, D. Antonescu (Architekt), A. Rusu Pescaru (Abb. 11).

Die zirkularen Gebäude sind im allgemeinen, ganz gut bewahrt worden, die Bestandteile aus verdeblichem Holz sind leicht entdeckbar archäologisch (Graben für Pfähle, Brandschichte, Asche), demzufolge wirft die Rekonstruktion einiger Sanktuarien keine besondere Probleme auf.

Für die Rekonstruktion eines derartigen Typs von Heiligtum bleibe ich bei dem großen zirkularen Gebäude von *Sarmisegetusa Regia* stehen (Abb. 2), weil dieses am imposantesten ist, komplex und besser aufbewahrt als die anderen dakischen runden Heiligtümer. Es ist heute unter den Form von vier Bestandteile aufzufinden: 104 Andezitblöcke, direkt auf den antiken Boden geordnet, bilden das Kreis A. Dazu zugeklebt folgt ein Kreis aus Andezitpfahle (B) das aus zwei verschiedene Kategorien von Pfähle geformt ist (höhere und schmalere, untersetzter und breiter) gesetzt in der Gruppierung 6+1 (Abb. 4,3). 3,65 m von den Kreisen A, B sind 84 Pfähle aus Holz zu finden, die auch in Form eines Kreises geordnet sind mit einem Durchmesser von 20 m. Dieser dritte Kreis ist nicht ununterbrochen sondern passt 4 Unterbrechungen um, Schwellen aus kalkarösen Steinplatten (Abb. 3,7) dass den Eingang in den Kreis C darstellt. Im Innenfeld des Sanktuariums gibt es nach eine Reihe von 34 Pfählen aus Holz in Form von einem Hufeisen mit 2 Unterbrechungen Eingänge (Abb. 4, 4). Die Pfähle aus Holz die dem Kreis C und der inneren Apsis angehören sind im Boden vertieft bis 1,60 m beziehungsweise 1 m, und auf je einen Block aus Kalkar gestützt um sie vor dem Versinken in dem Boden zu schützen, da der Boden wegen ihres Gewichtes großen Widerstand leisten musste.

In Innenfeld gibt es auch einen Herd gebildet aus runden Steine, der sich im inneren des Kreises aus Holzpfählen befindet (Abb. 3, 1, 5). Der Eingang ins Heiligtum befindet sich auf der westlichen Seite und wird von einer Plattform aus Kalkar dargestellt (Abb. 3, 1, 6). Auf der ganzen Oberfläche des Sanktuariums wurde ein nivelliertes Fußboden entdeckt.

Nach dem die ersten Ausgrabungen wieder einen Anfang nahmen und zwar auf den *Dealul Grădiștei*, C. Daicoviciu sprach für einem Heiligtum unters freiem Himmel aus. Aufgrund der Daten die bis dann gesammelt worden waren, im Jahr 1951 versuchte der Architekt Horia Teodoru einer ersten Wiederherstellung des heiligen umschlossenes Raumes, in welchem auch der große

https://biblioteca-digitala.ro

zirkuläre Sanktuarium eingeschlossen war (Abb. 10, 1). In dieser Periode herrschte die Idee eines geöffneten Tempels vor und und deshalb beschränkte sich die Rekonstruktion auf Holzpfähle. H. Daicoviciu bleibt bei diser Art von Rekonstruktion, dass eigentlich nichts anderes ware als eine Umsetzung in die Elevation der Daten die sich auf dem Gelände befanden, ohne die nummerische Daten zu respektieren (Abb. 4, 2).

Der Architekt D. Antonescu überzeugt nachher, dass ein Heiligtum "*sub caelo*" nicht in Rede kommen kann, schlägt auch die erste Rekonstruktion dessen mit Dach vor, eine Konstruktion mit einem geschlossenen Zentralgebäude und eine äußere offene Gallerie.

Im Grunde, ist I. H. Crișan einverstanden mit der Rekonstruktion das von I. Antonescu vorgeschlagen wurde indem er die Idee eines geschlossenen Gebäude mit Dach akzeptiert. Obwohl D. Antonescu eine Lösung vorschlägt die die Anwendung eines Fußbodens aus Fliesen von Steinen umfasst, von 20-25 cm Dicke, und I. H. Crișan ein Fußboden aus Holzpfählen, hat man keine archäologische Beweise gefunden die für die Existenz eines Fußbodens anderer Art sprechen würde als jene aus Lehm. Die selbe Situation ist bei allen Heiligtümer zu wiederfinden die bis jetzt erforscht wurden.

In diesem Fall können wir unmöglich die Idee abstoâen, die behauptet, dass der Dach vollkommen war; es verhinderte das Eindringen des Kotes falls es regnete oder des Schnees in dem Raum der zirkularen Gallerie. Demzufolge stützte sich das Dach auf den Holzpfähle, die sich auf die Andezitblöcke des Kreises A stützten (Abb. 9). Diese konnten unter sich von einem Holzriemen gebunden sein, der sowohl den Stützpfahl des Daches umfasste.

Die Plattform/Eingang war aus 2-3 Kalkarblöcke geformt, die von den Römern demontiert wurden. Der Zugang bestand auf dieser PlaTtform und nachher auf einer Holzstufe die das Geländer der Andezitpfähle überquerte in diesem bestimmten Platz (Abb. 12, 3).

Durch ihre Vielzahl stellen die viereckigen Heiligtümer die Hauptkategorie der Konstruktionen mit Kultcharakter. Im ganzen hat man 24 viereckige Gebäude entdeckt, aus welchen sich 2/3 in der Region der Hauptstadt des dakischen Staats befinden (im *Sarmizegetusa* befinden sich 1/3 aus der Gesamtheit der viereckigen Heiligtümer).

Bei der Rekonstruktion besteht das Hauptproblem in der Anordnung im Plan der Kalkar, Andezit oder Holzplatten. Man hat festgestellt, dass die Heiligtümer des allgemeinen Typs sind meistens in 4 Reihen geordnet mit je 15 Tamburen auf jeden Reihen aus Kalkstein jeder, 6 Reihen von 6 Tamburen, 3 Reihen von 7 Tamburen, 3 Reihen von 6 Tamburen oder 6 Reihen von 10 Tamburen aus Andezit. Genauso hätte man festgestellt, dass die direkte Beziehung zwischen Hinterachse und Durchmesser der Platten bedingen im Raum die der Stutzkolonne. Demzufolge, kann man folgern dass die Vergrößerung des Intervalls, das Wachsen der Durchmesser der Scheiben auslöst, beziehungsweise die der Kolonne. Das kommt davon, dass sie mit der Angewachsenen Bemühungskrümmung hätten übereinstimmen sollen, die durch die Pfähle weitergeleitet wurden, die das Dach und den Plafond hielten (Abb. 12, 1-2).

Für ein viereckiges Heiligtum, die Bestandteile der Gebäude stützten sich auf der Basis der Kolonne die direkt auf den Felsen der Terrasse gesetzt waren oder auf Untergründe die durch die

https://biblioteca-digitala.ro

Ausgrabung in der Fülle der Terrasse einiger Linsen in Form von Trichtern gefüllt und treppenweise mit Flußbettsteinen oder Ton hergestellt wurden. Auf der Basis der Kolonne aus Kalk, Holz oder Andezit ergab sich nachher die Kolonne aus dem selben Material oder vermischt mit Holz, Kolonne die durch ihre Massivität das Dach des Heiligtums in zwei Wässer stützten, aus Holz und Schindel (Abb. 12, 1-2; 14, 2).

Die Grundlagen der Kolonne und ein Teil der Kolonne waren, als das Heiligtum noch funktionierte, in einer Schicht von Fülle aus Lehm, der außerdem auch das Laufniveau in der oberen Seite darstellte. Ein wichtiges Element das nur bei einigen Heiligtümern aus Grădiștea Muncelului (*Sarmizegetusa Regia*) entdeckt wurde ist die Einzäunung aus Andezitpfähle. Sowohl die Blöcke an den Rändern (Abb. 5, 3) als auch das Geländer, die die Einzäunung des Heiligtums bildeten endeten zu mindestens ein Teil von ihnen, in die obere Seite in Zapfen (Abb. 5, 2). An den Rändern, auf die massivere Blöcke erhoben sich Kolonnen aus Holz, die von den Blöcken mit Zapfen entsprungen waren und gemeinsamen Körpern mit den Elementen aus dem Innenfeld des Sanktuariums bildeten.

Im Zusammenhang mit dem Überbau der viereckigen Heiligtümer müssen wir hinzufügen dass die ganze Krönung, so wie bei alle Konstruktionen, gestarkt werden musste durch ein Netz von transversalen und longitudinalen Pfählen, die das System befestigen und den Übergang zur Decke und Dach machte (Abb. 12, 1-2).

Der Plafond und das Dach mit seiner Hülle sind die letzen Elemente, die die Struktur des Sanktuariums bilden. Sie sind archäologisch bestätigt worden durch die dicke Schicht von Brandwunde, die während der Ausgrabungen entdeckt wurden, ohne Ausnahme bei allen dakischen Sanktuarien, ober müssen sowohl aus klimatischen, als auch aus technischen Hinsicht betrachtet werden. Die Abwesenheit der dauernhaften Spuren ist kein Beweis ihrer Inexistenz, sondern nur ein Hinweis darauf, dass sie aus einem leicht verderblichen Material hergestellt werden konnten, das in diesem Fall, nur Holz sein konnte.

Die archäologischen Ausgrabungen haben zwei der wichtigsten Thesen bestätigt: die der *polytheistischen* und die der vorwiegend *urano-solaren* Charakter der dako-getischen Religion. Die Bestätigung dieser zwei Hypothesen ist der Entdeckung der beinahe 30 verbreiteten Heiligtümer auf einen großen Teil Daziens vor der Eroberung der Römer, zu verdanken. Sie stellen einen Beweis der Einheit der materiellen und spirituellen Kultur der dako-getischen Zivilisation dar.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Verbreitung der dakischen Heiligtümer (C - zirkulare, P - viereckige): 1. *Sarmizegetusa Regia* (C, P); 2. Fețele Albe (C); 3. Blidaru (P); 4. Piatra Roșie (P); 5. Costești (P); 6. Pecica (C); 7. Bănița (P); 8. Piatra Craivii (P); 9. Căpâlna (P); 10. Bâtca Doamnei (P); 11. Racoș (C, P); 12. Barboși (P); 13. Brad (C); 14. Dolinean (C ?).

https://biblioteca-digitala.ro

Abb. 2. Plan der X. und XI. Terrasse von *Sarmizegetusa Regia* (*heilige Zone*).

Abb. 3. Großes zirkulares Sanktuarium: 1. Bestandteile: 1 - Kreis der Andezitblöcke A; 2 - Kreis der Andezitblöcke B; 3 - Kreis der Holzpfähle C; 4 - zentral Apsis; 5 - Herd; 6 - Plattform Kalkeingang; 7 - Steinplatteneingang aus Kalk. 2: Detail Photo Kreise A und B.

Abb. 4. Großes zirkulares Heiligtum: 1 – Photo; 2 – Bestandteile; 3 - Grafischer Detail Kreis B; 4 – Apsis; 5 - grafischer Detail Kreise A und B.

Abb. 5. Kleines Heiligtum aus Andezit: 1 - Photo Eingang; 2 - Andezitpfahl mit *Zapfen*; 3 - Block von Andezitrand; 4 - Andezitpfahl ohne *Zapfen*.

Abb. 6. Kleines viereckiges Heiligtümer aus Andezit: 1. Photo; 2. Bestandteile: 1-Blöcke von Andezitrand; 2 – Andezitpfähle; 3 – Andezittamburen; 4 - Kalkblöcke am Eingang.

Abb. 7. Graphische Skizze des großen zirkularen Heiligtums aus Andezit (Rekonstruktion).

Abb. 8. Graphische Skizze des kleinen viereckigen Heiligtums aus Andezit (Rekonstruktion).

Abb. 9. 1, 2 – Balkensystem das das Dach des großen zirkularen Heiligtums unterstützte.

Abb. 10. 1- Erster Versuch der Rekonstruktion der *heiligen Zone* (nach H. Teodoru); 2 - Schema eines viereckigen Sanktuariens (nach I. Antonescu).

Abb. 11. 1- Rekonstruktion des Großes zirkularen Heiligtums (nach A. Rusu-Pescaru); 2 - Rekonstruktion des kleines viereckigen Heiligtums aus Andezit (nach A. Rusu-Pescaru).

Abb. 12. 1,2 – Pfählensystem das das Dach des kleinen viereckigen Heiligtums aus Andezit unterstützt; 3 - graphische Rekonstruktion des Einganges in das große zirkulare Heiligtum.

Abb. 13. Detail der Rekonstruktion des Einganges in das kleine viereckige Heiligtum aus Andezit.

Abb. 14. Virtuelle Rekonstruktion: 1 - Großes zirkulares Heiligtum; 2 - kleines viereckiges Heiligtum aus Andezit.

Abb. 15. Großes zirkulares Heiligtum.

https://biblioteca-digitala.ro

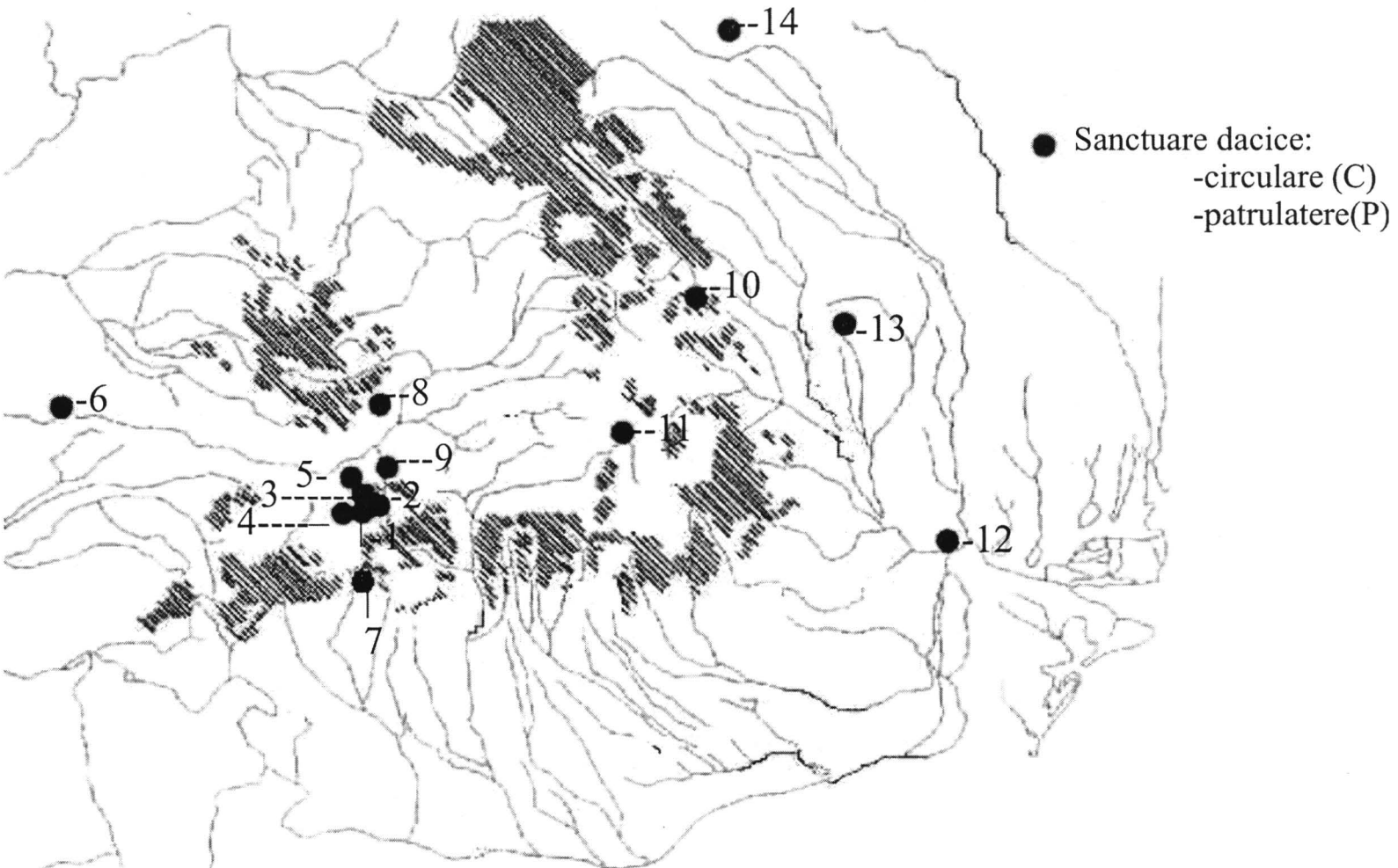

Fig. 1: Raspândirea sanctuarelor dacice : 1. Sarmizegetusa Regia (C, P) ; 2. Fețele Albe (C) ; 3. Blidaru (P) ; 4. Piatra Roșie (P) ; 5. Costești (P) ; 6. Pecica (C) ; 7. Bănița (P) ; 8. Piatra Craivii (P) ; 9. Căpâlna (P) ; 10.Bâtca Doamnei (P) ; 11.Racoș (C, P) ; 12.Barboși (P) ; 13. Brad (C) ; 14. Dolinean (C ?).

https://biblioteca-digitala.ro

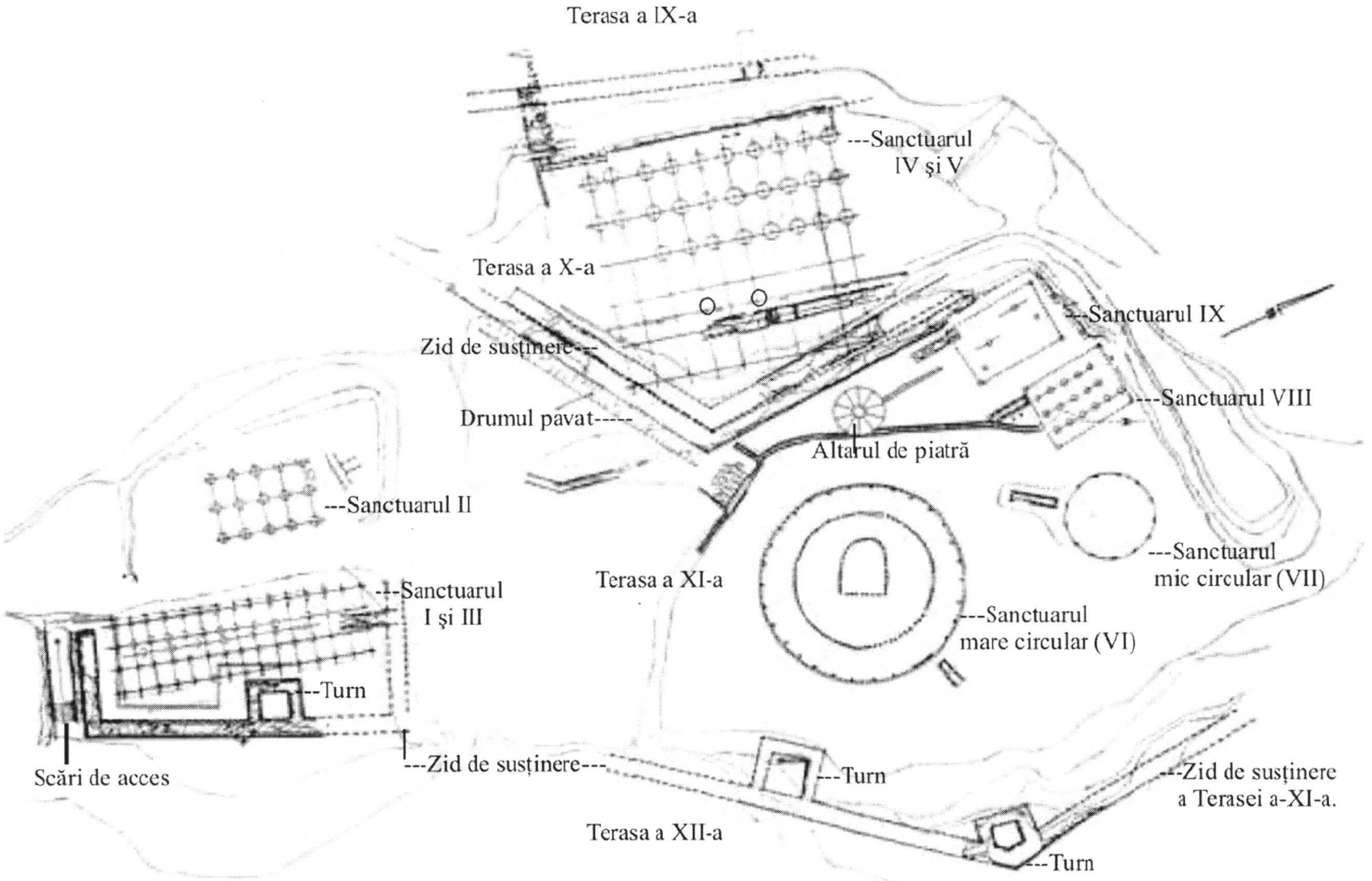

Fig. 2: Planul terasei a X-a şi a XI-a de la Sarmizegetusa Regia (zona sacră).

https://biblioteca-digitala.ro

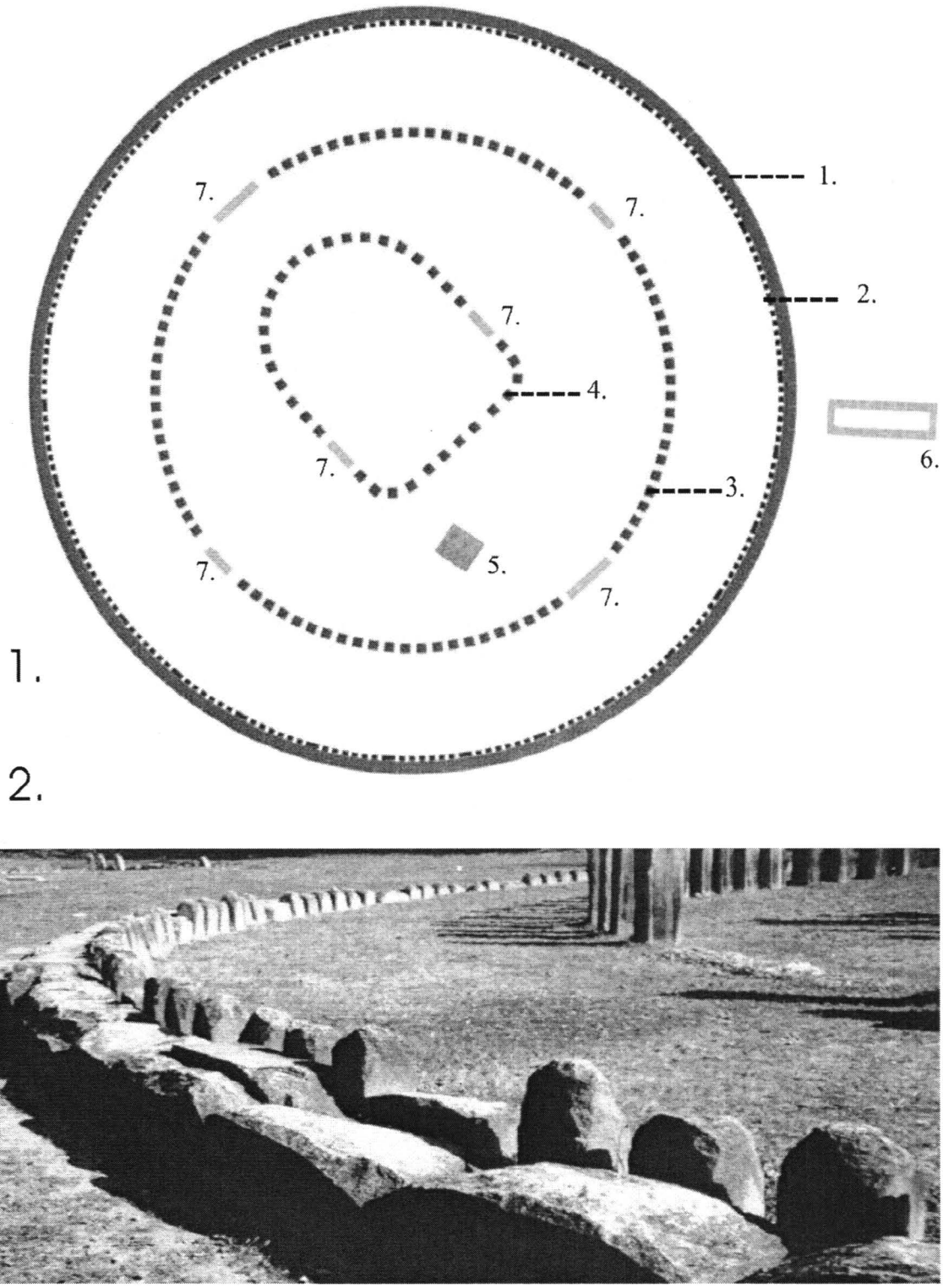

Fig. 3 : Sanctuarul mare circular: 1. Elementele componente: 1-cercul de blocuri de andezit A : 2-cercul de blocuri de andezit B ; 3-cercul de stâlpi de lemn C ; 4-absida centrală ; 5-vatra de foc ; 6-platformă-intrare de calcar ; 7-intrări lespezi de calcar.
2: Detaliu foto cercurile A si B.

https://biblioteca-digitala.ro

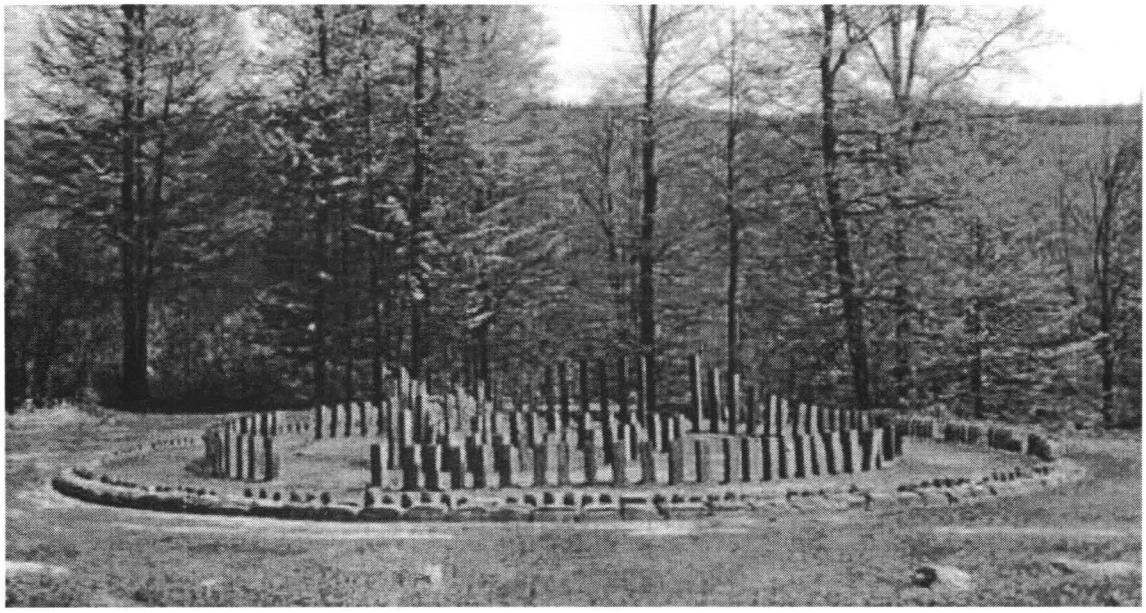

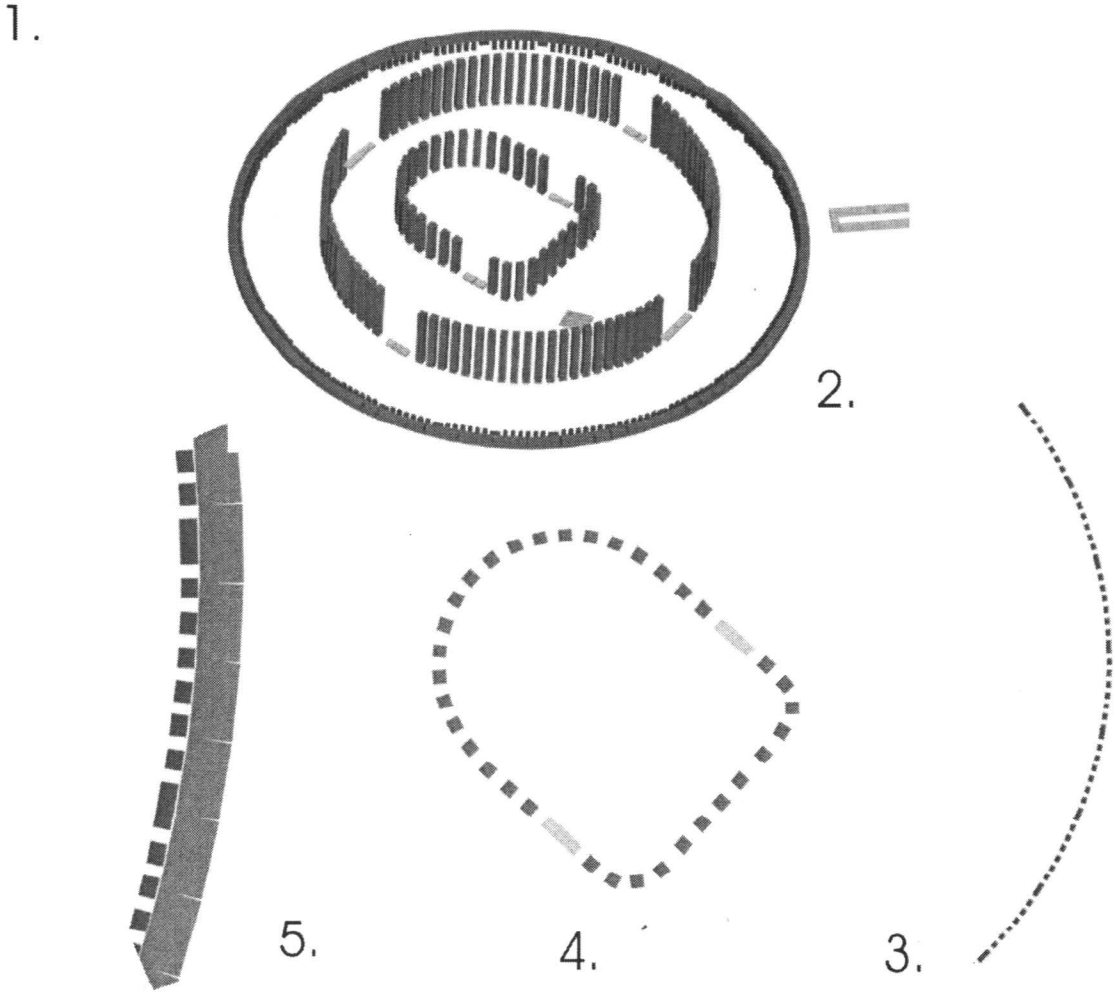

Fig. 4: Marele sanctuar circular : 1-foto, 2- elementele componente (elevație), 3- detaliu grafic cercul B, 4- absida, 5- detaliu grafic cercurile A si B.

https://biblioteca-digitala.ro

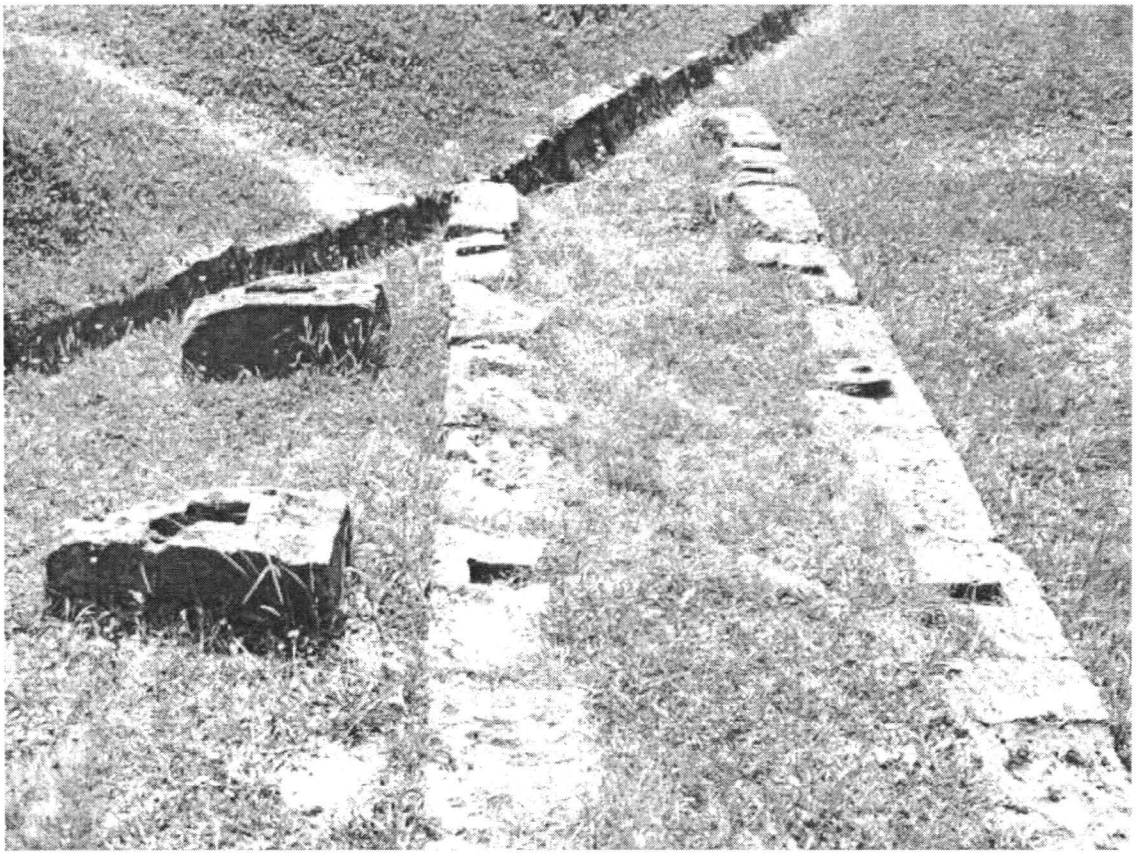

1.

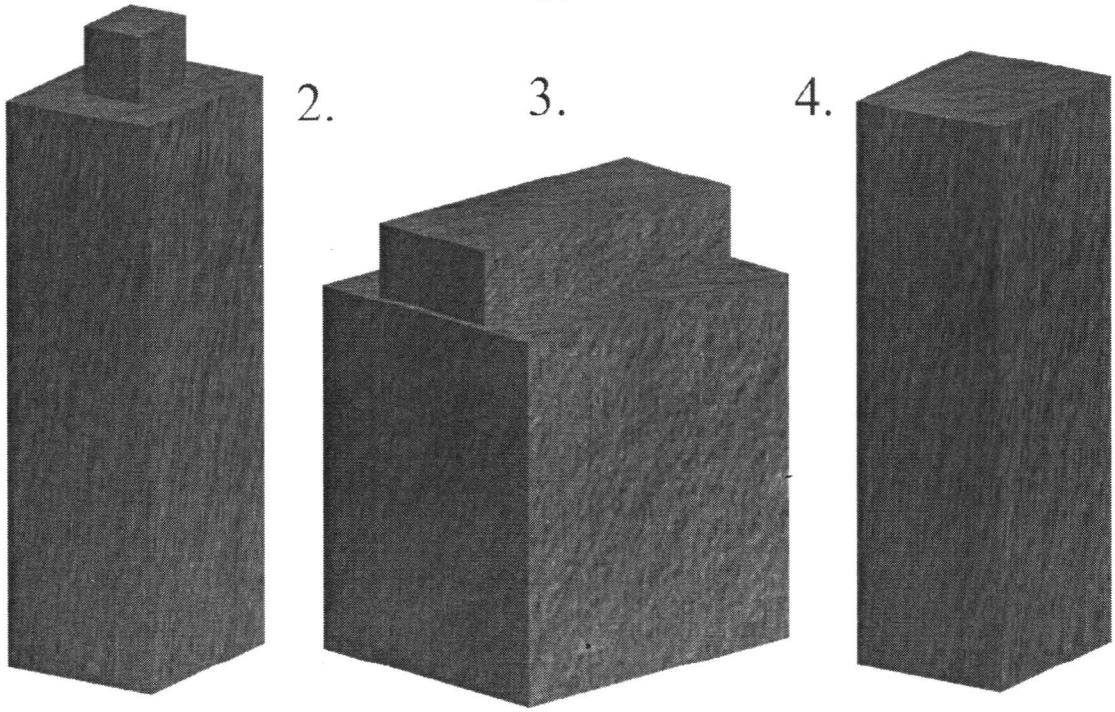

2. 3. 4.

Fig. 5 : Sanctuarul mic de andezit : 1- foto intrare,
2- stâlp de andezit cu cep, 3-bloc de colț de andezit, 4- stâlp de andezit fără cep.

https://biblioteca-digitala.ro

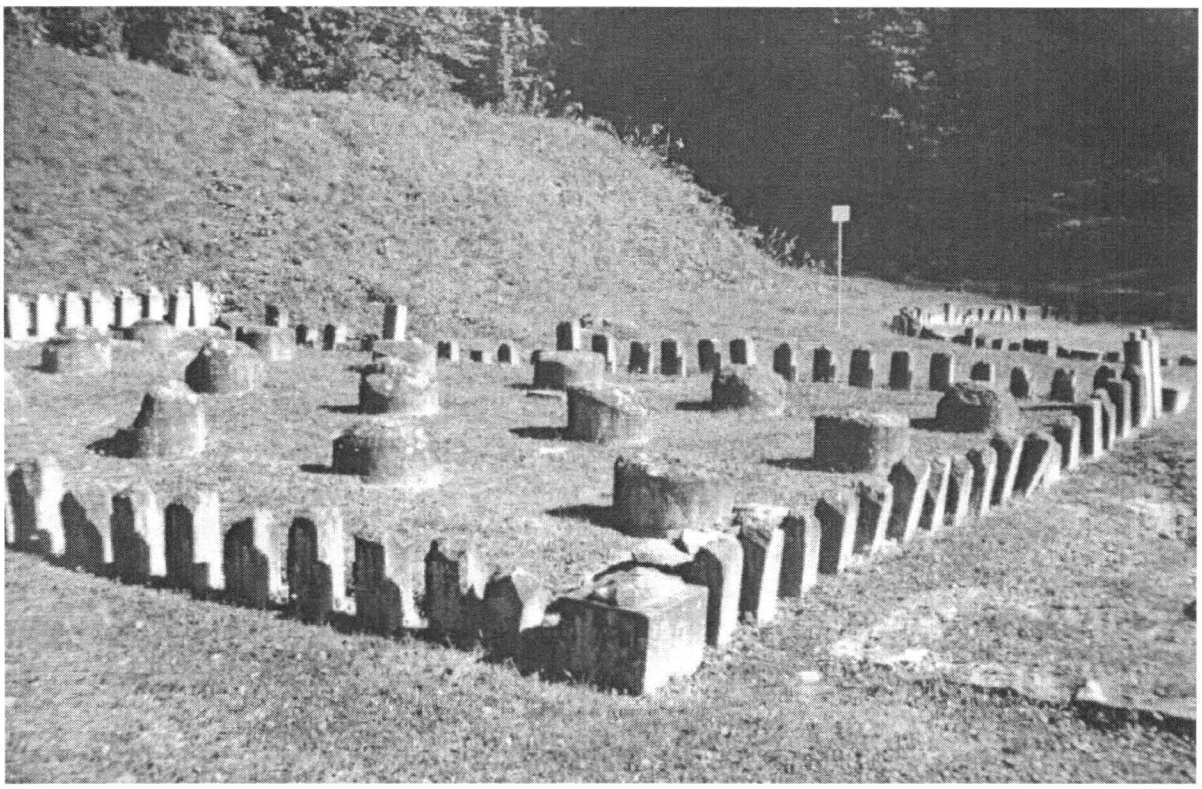

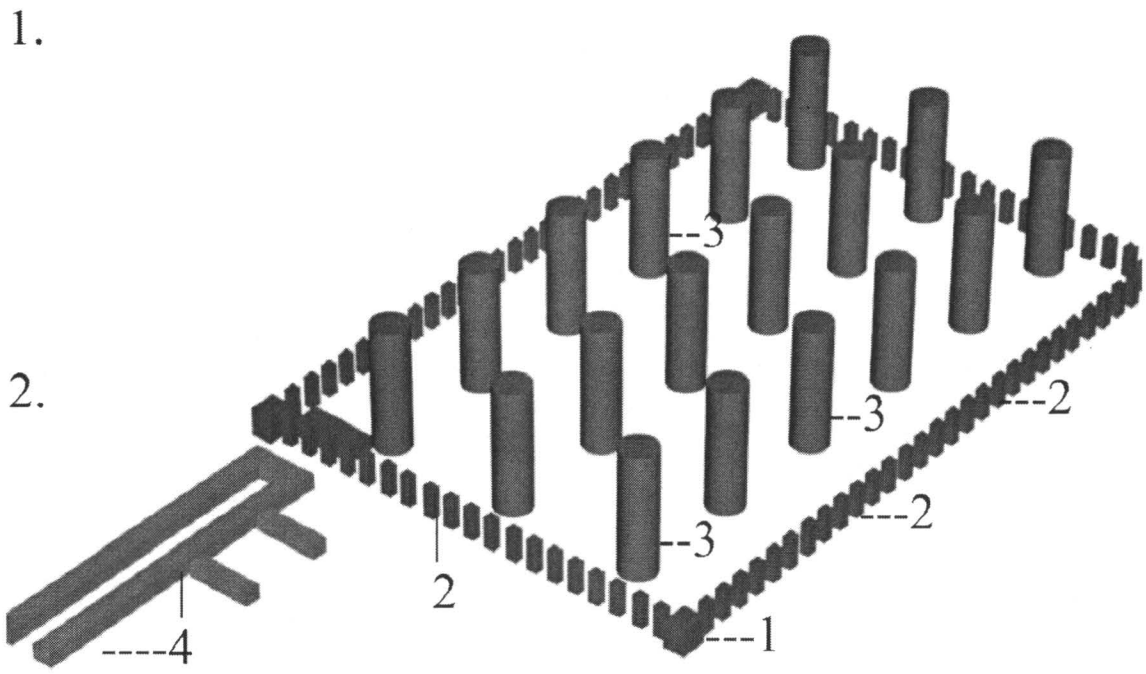

Fig. 6 : Sanctuarul mic patrulater de andezit : 1. Foto; 2. Elementele componente : 1- blocuri de colț de andezit, 2-stâlpi de andezit, 3- tamburi de andezit, 4- blocuri de calcar de la intrare.

https://biblioteca-digitala.ro

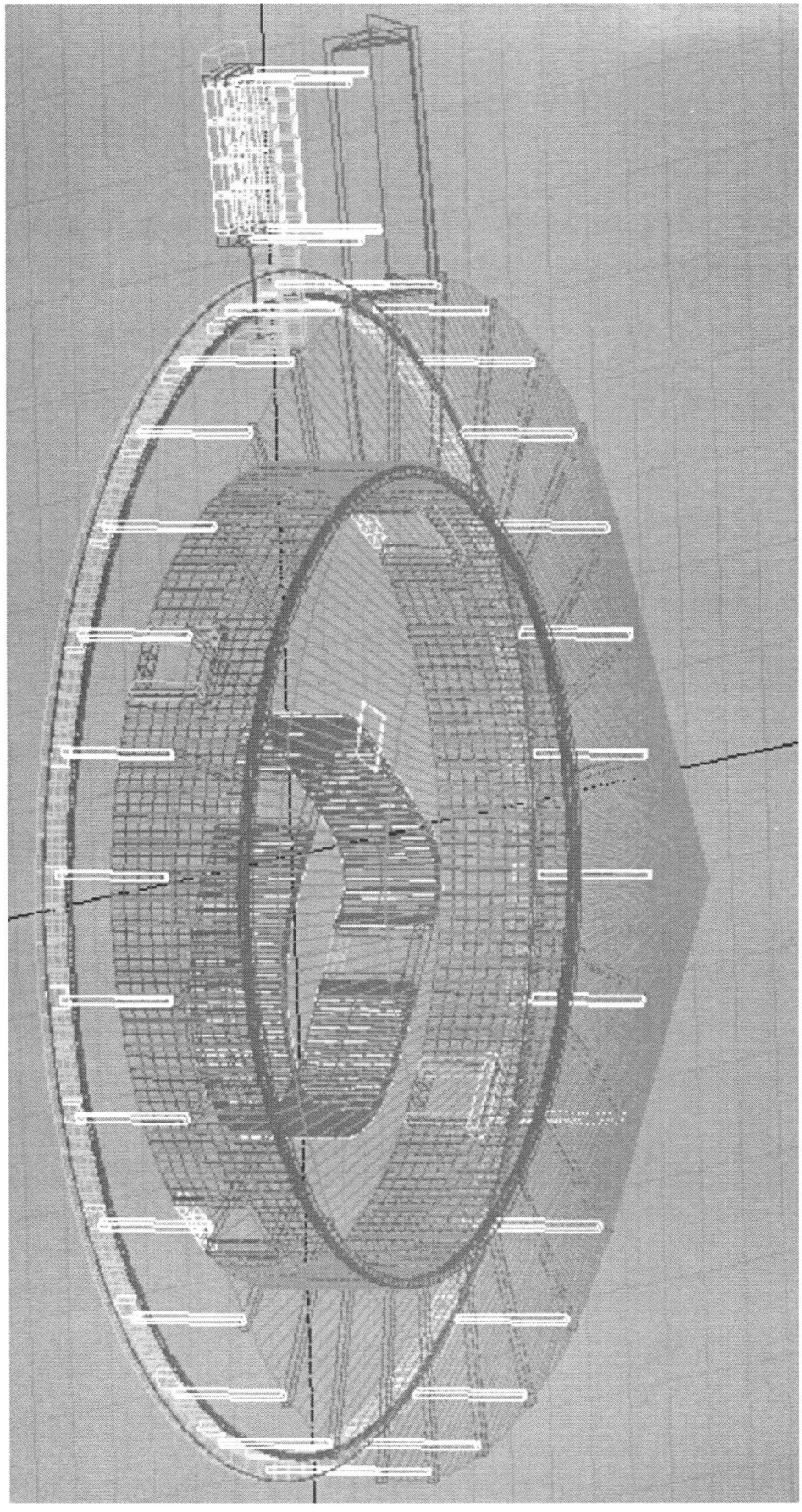

Fig. 7 : Schiță grafică a marelui sanctuar circular (reconstituire).

https://biblioteca-digitala.ro

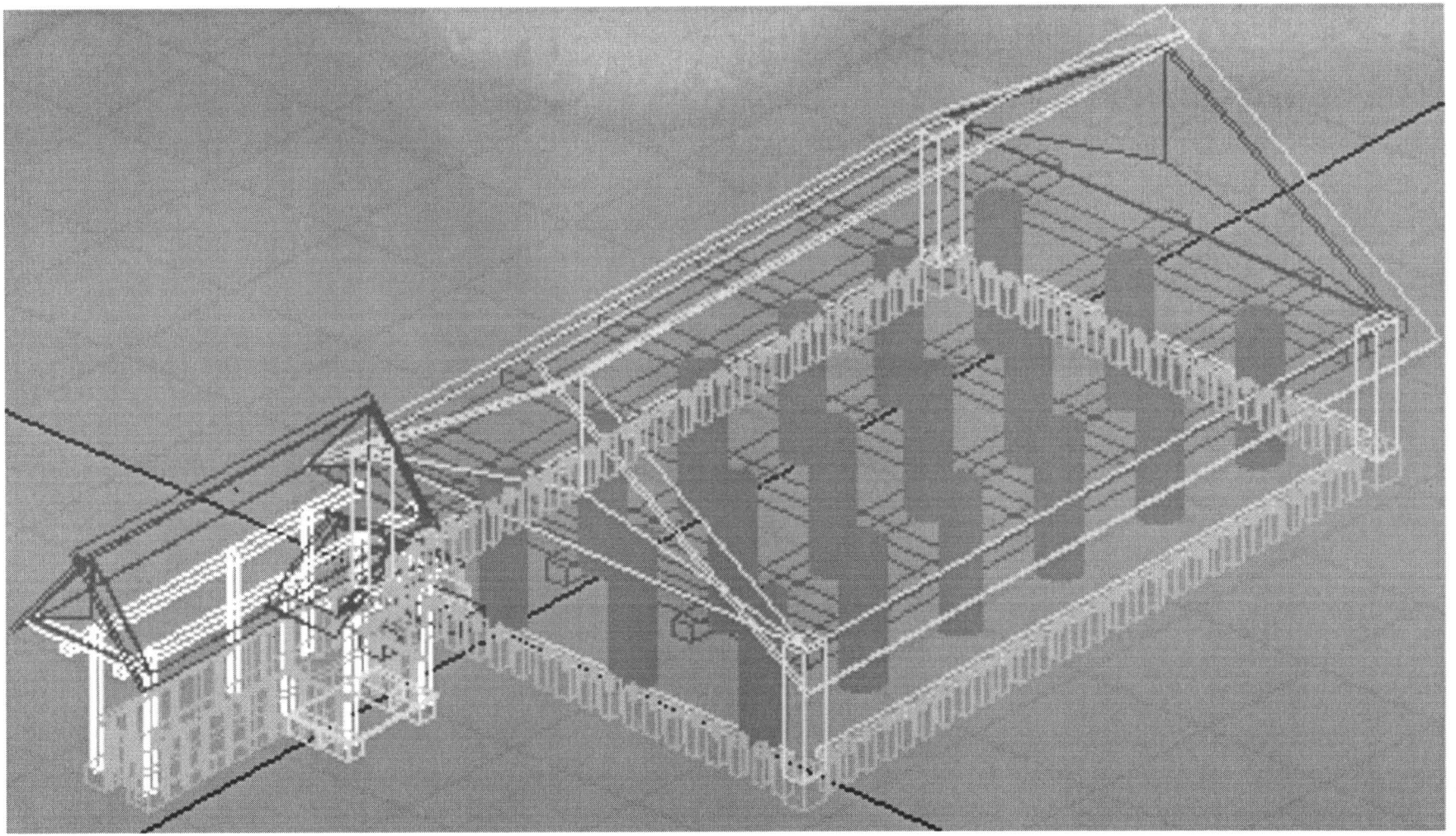

Fig. 8 : Schiță grafică a sanctuarului mic patrulater de andezit (reconstituire).

https://biblioteca-digitala.ro

1.

2.

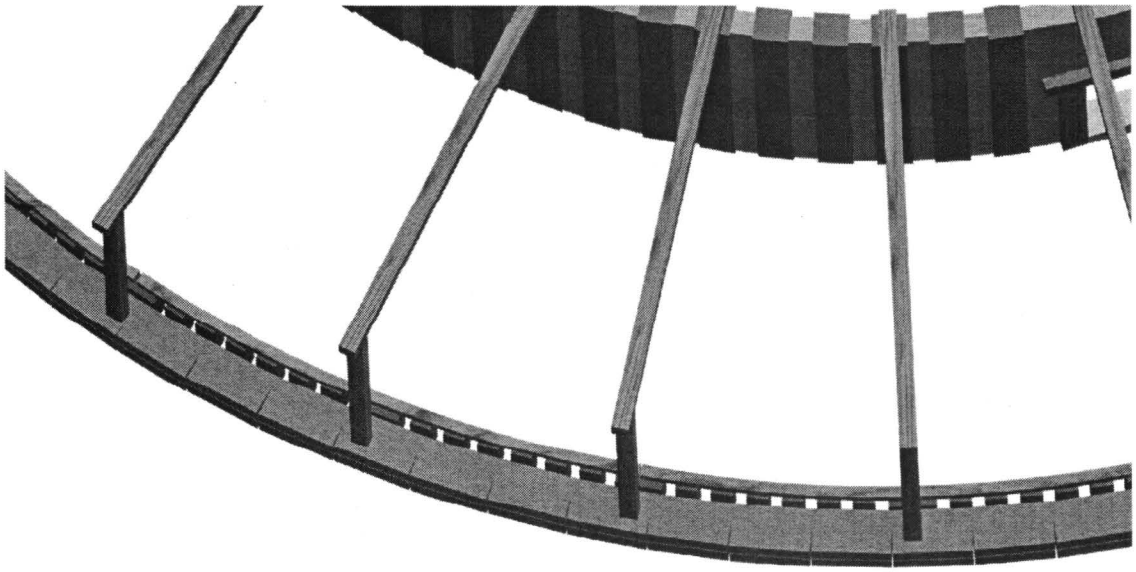

Fig. 9 : 1 , 2 - Sistemul de bârne ce susținea acoperișul la marele sanctuar circular.

https://biblioteca-digitala.ro

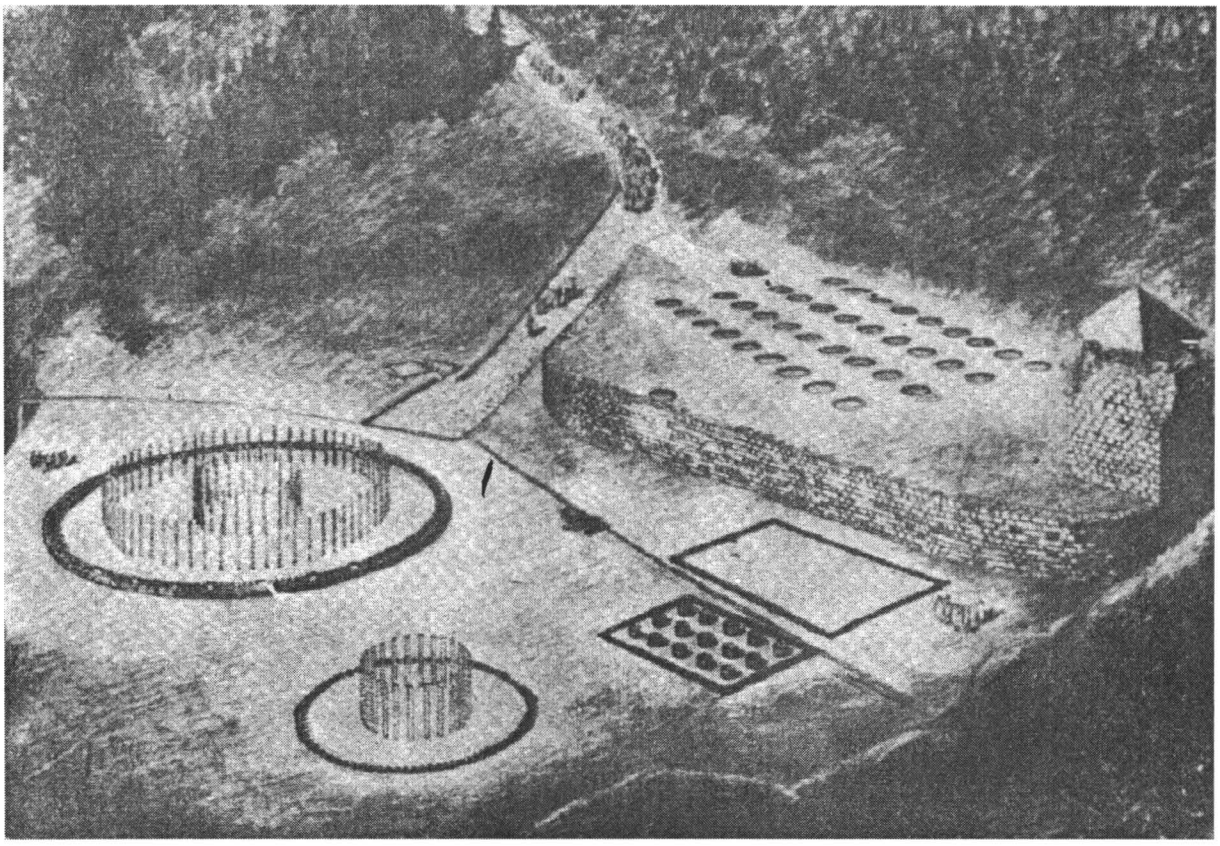

1.

2.

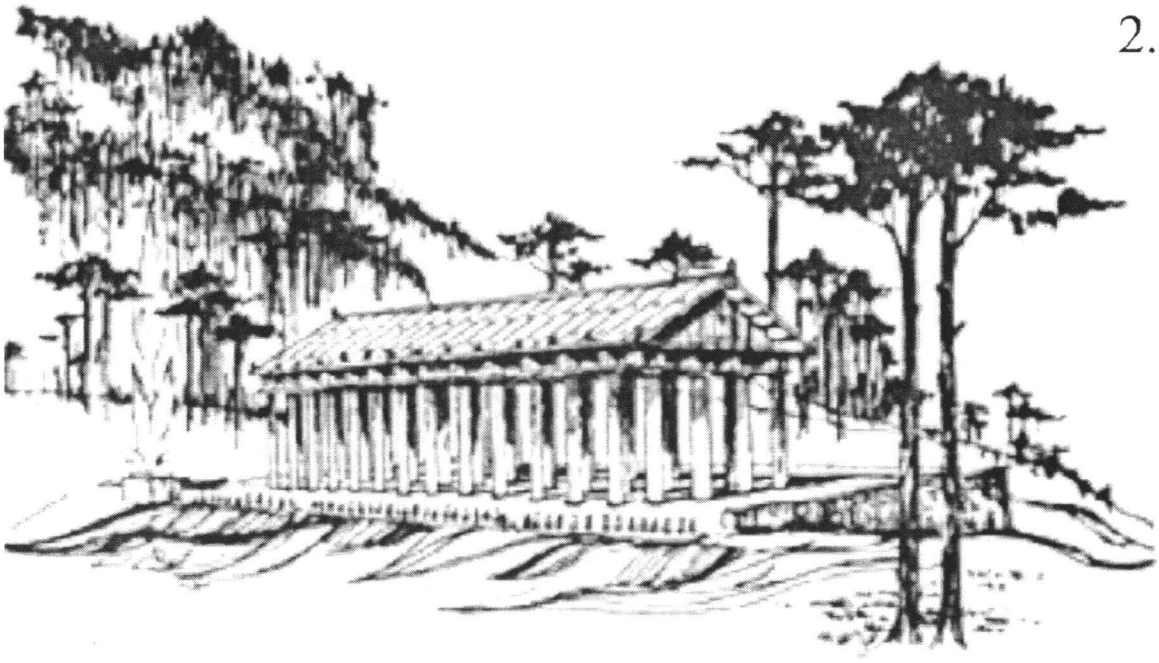

Fig. 10: 1 - Prima încercare de reconstituire a zonei sacre (după H. Teodoru);
2 - Schema unui sanctuar patrulater (după D. Antonescu).

https://biblioteca-digitala.ro

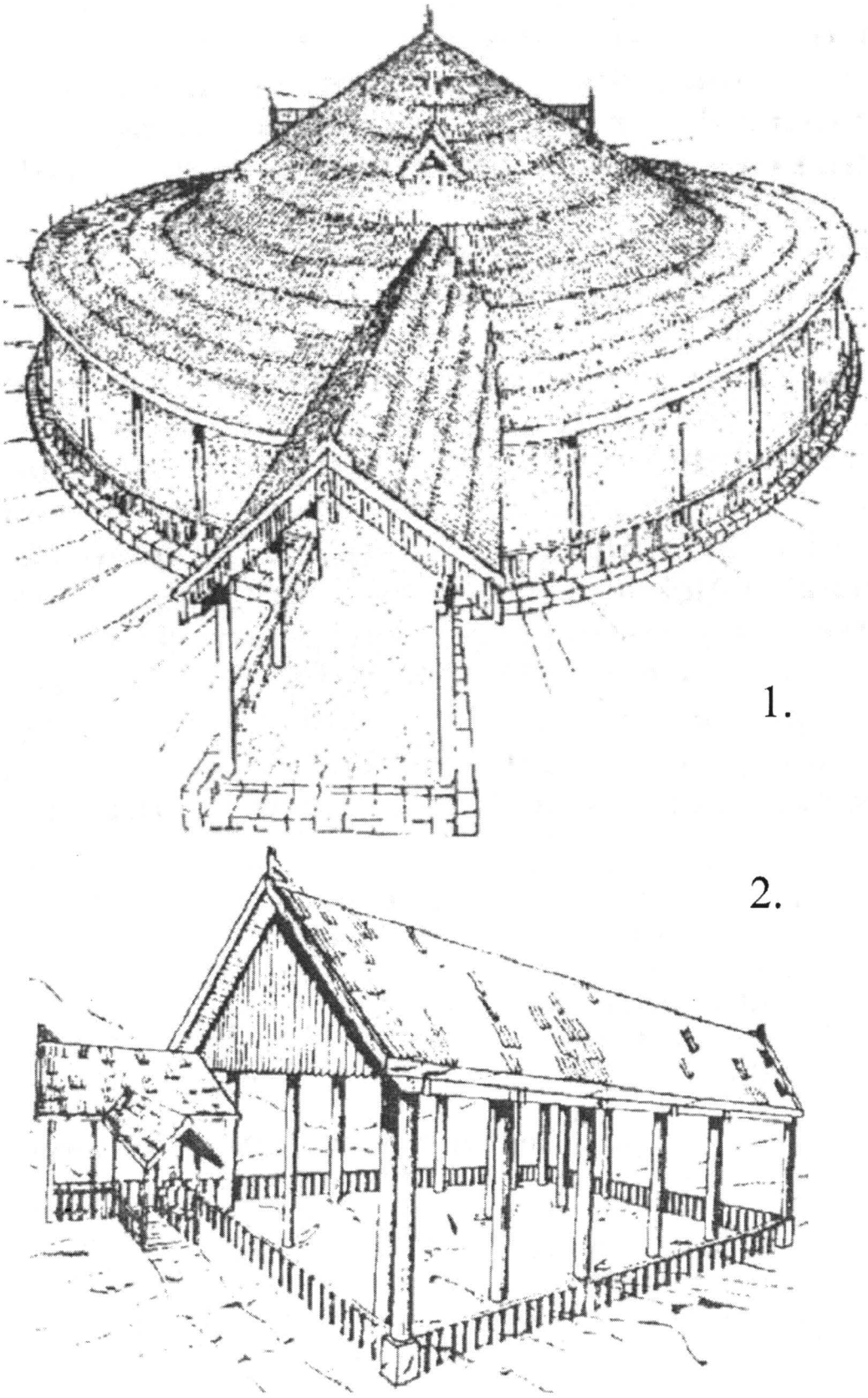

Fig. 11: 1 - Reconstituirea marelui sanctuar circular (după A. Rusu-Pescaru);
2 - Reconstituirea sanctuarului mic patrulater de andezit (după A. Rusu-Pescaru).

https://biblioteca-digitala.ro

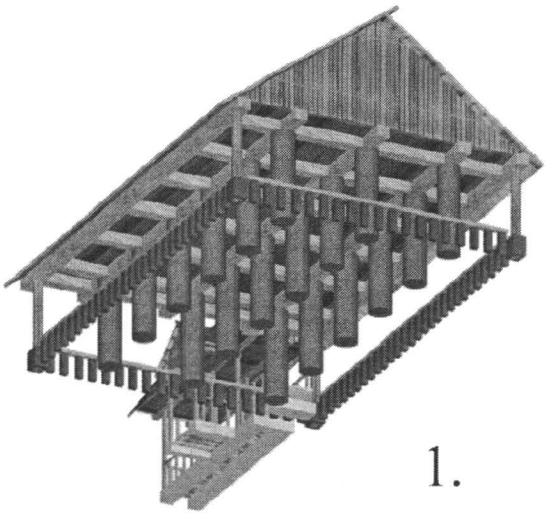

1.

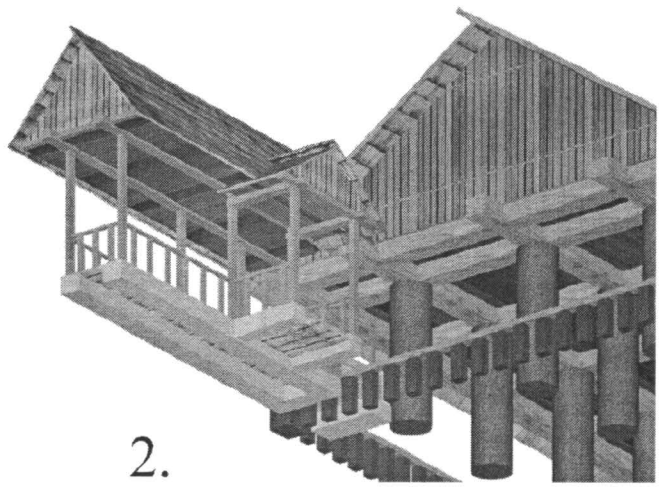

2.

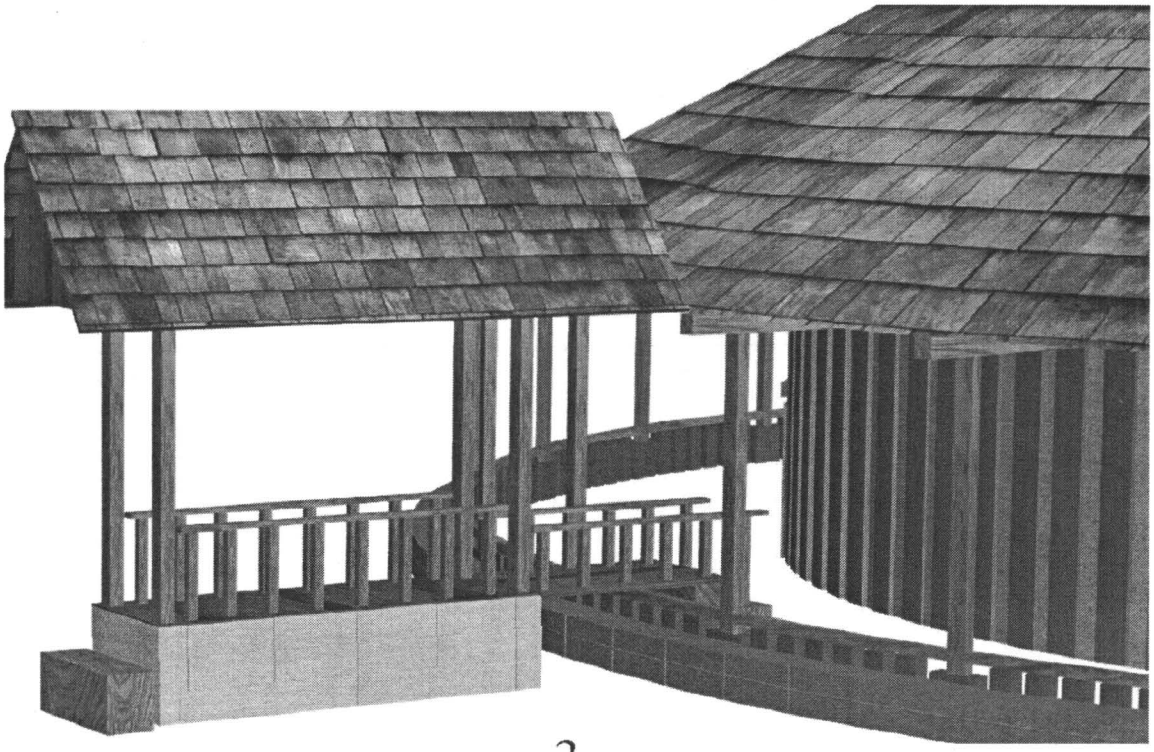

3.

Fig. 12: 1 , 2 -Sistemul de grinzi ce susţin acoperişul la sanctuarul mic patrulater de andezit. 3-Reconstituire grafică a intrării în marele sanctuar circular.

https://biblioteca-digitala.ro

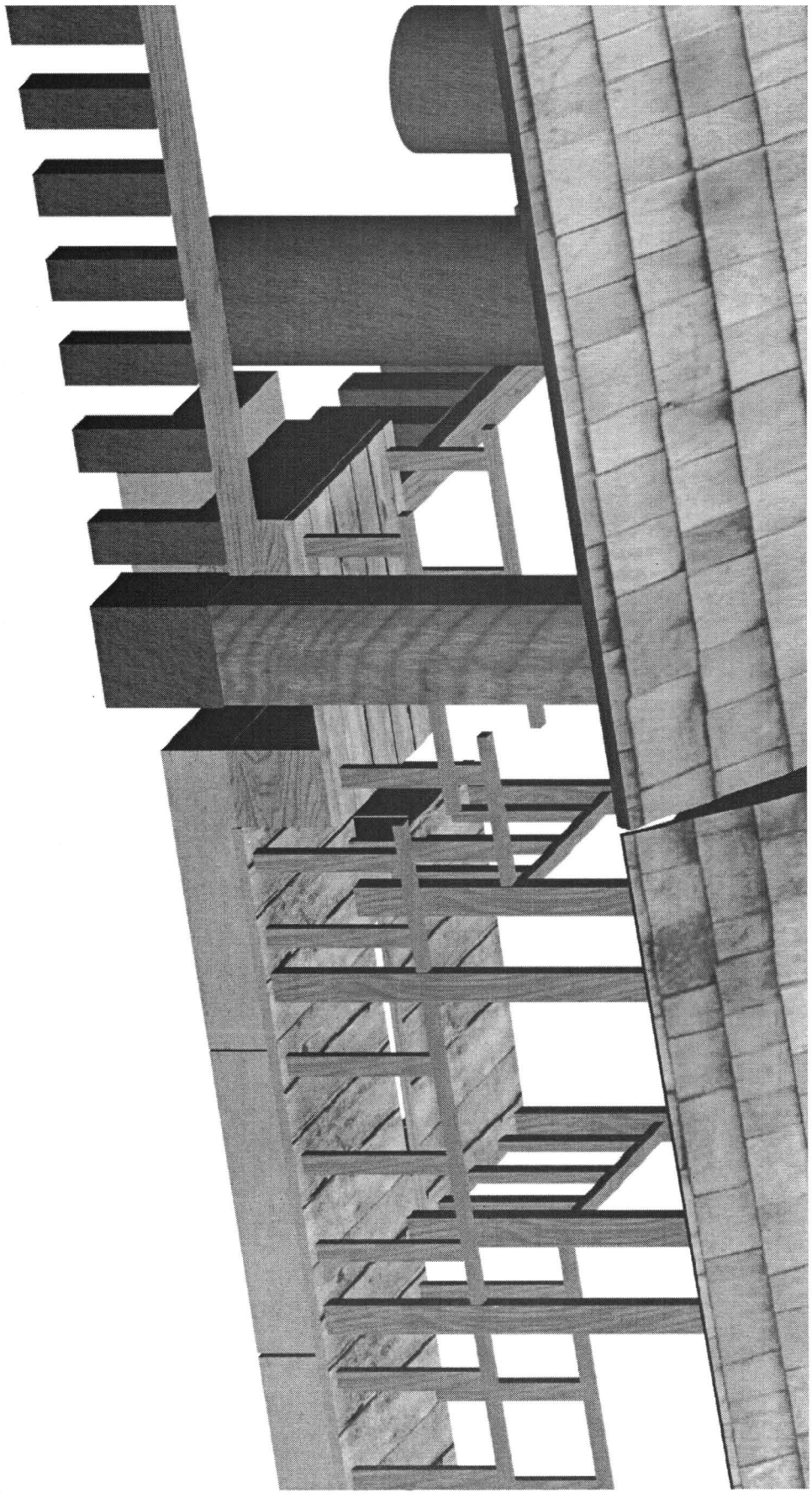

Fig. 13 : Detaliu al reconstituirii intrării în sanctuarul mic de andezit.

https://biblioteca-digitala.ro

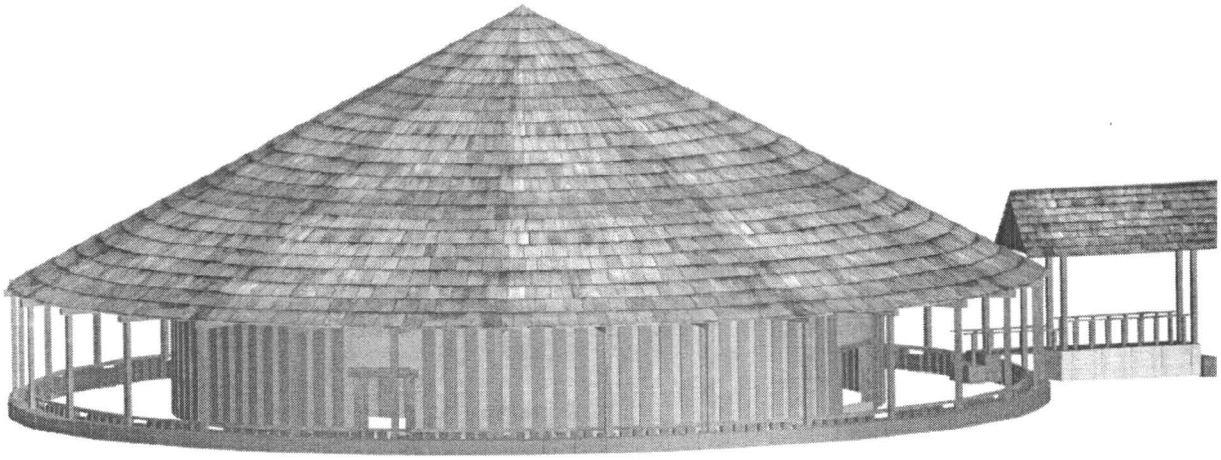

1.

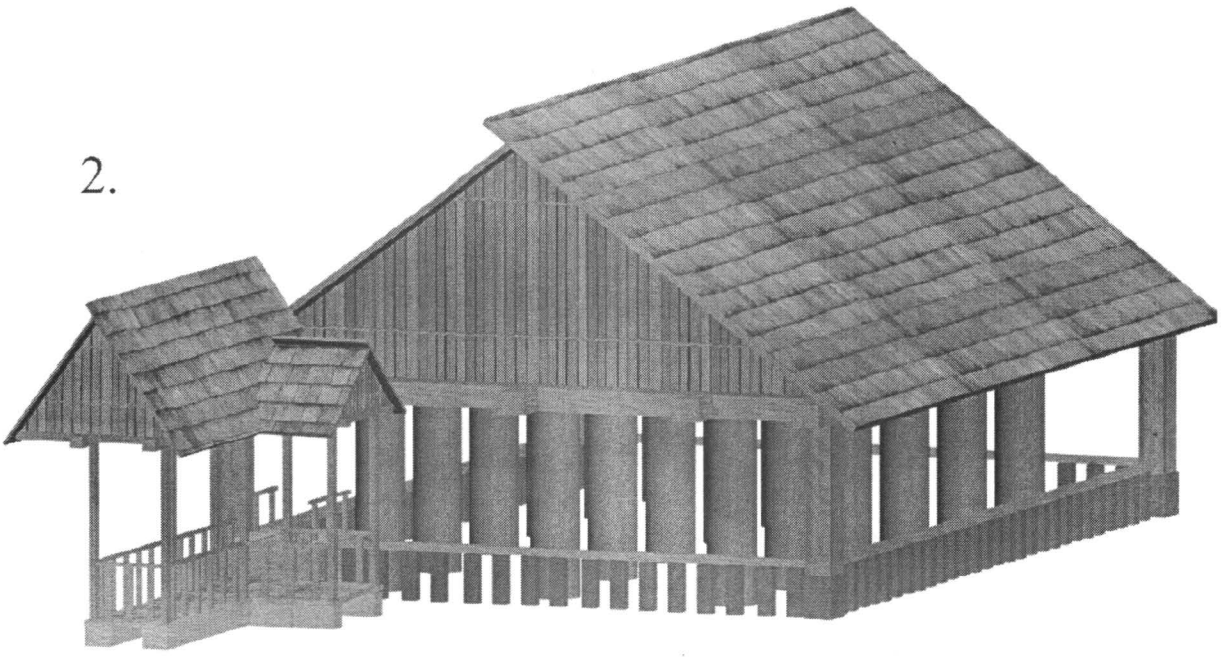

2.

Fig. 14: reconstituire virtuală: 1 - Marele sanctuar circular;
2 - Sanctuarul mic patrulater de andezit

https://biblioteca-digitala.ro

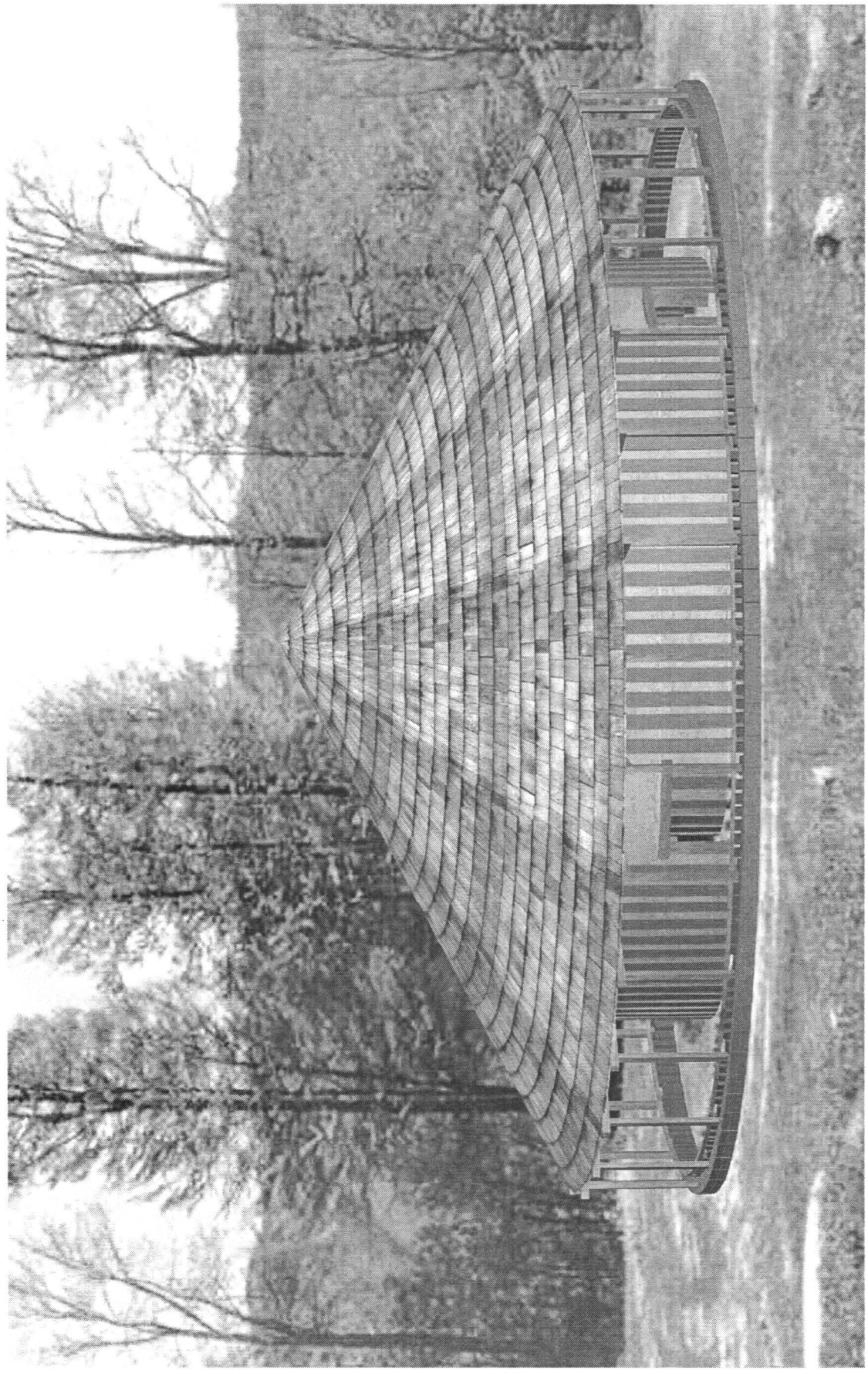

Fig. 15 : Sanctuarul mare circular.

https://biblioteca-digitala.ro

UN DEPOZIT DE ANTICHITĂȚI ROMANE DE LA ORHEIU BISTRIȚEI

Corneliu Gaiu

Castrul roman de la Orheiu Bistriței, remarcat în teren încă de la mijlocul secolului al XIX-lea[1], a ajuns să fie investigat arheologic mult mai târziu[2], investigațiile fiind îngreunate de suprapunerea sa de către așezarea actuală și de cimitirul satului (fig.1), săpăturile arheologice stabilind dimensiunile, orientarea și fazele constructive, reușindu-se totodată dezvelirea parțială a principiei și pretorium-ului. S-a putut, totodată, tranșa definitiv problema trupei care a staționat în lagărul din extremitatea nord-estică a provinciei – *cohors I Flavia Hispanorum miliaria*[3].

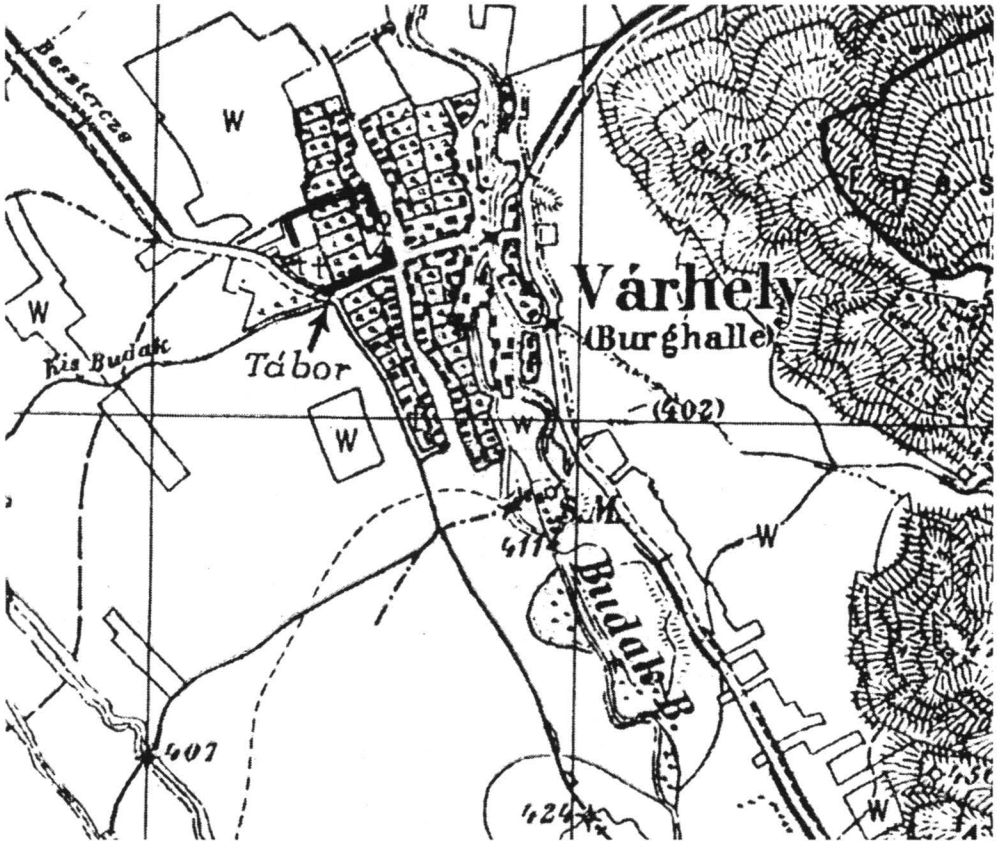

Fig. 1 – Plan de situație a castrului roman de la Orheiu Bistriței
(apud I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és ay úgynezett „dák" – ezűstincsek kérdése*, Cluj, 1944).

---

[1] J. Neigebauer, *Dacien aus den Übenrresten des klassischen Altertums*, Kronstadt, 1851, 242; C. Gooss, *Chronik der Archäologischen Funde Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1876, 69; I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, 29.

[2] M. Macrea, D. Protase, Șt. Dănilă, *Castrul roman de la Orheiu Bistriței*, SCIV 18, 1967, 113-121.

[3] *Ibidem*, 119.

https://biblioteca-digitala.ro

În afara materialului arheologic acumulat prin săpăturile sistematice, de aici au fost adunate și numeroase alte obiecte apărute accidental (monede, unelte, piese de echipament militar, materiale de construcție), majoritatea intrate în colecția gimnaziului evanghelic din Bistrița[4].

În anul 1909 colecția gimnaziului se îmbogățea cu un lot de piese romane, donate de preotul din localitate, Johann Dienesch, aflate în acel an în timp ce se executau unele lucrări de renovare și parțială lărgire a bisericii evanghelice[5]. Risipirea colecției, în urma evenimentelor dramatice din toamna anului 1944, când majoritatea populației germane din nordul Transilvaniei a fost evacuată, a făcut ca și amintita descoperire să se împrăștie, unele dintre piese au ajuns în colecții particulare, altele s-au pierdut fără urmă. O parte din obiecte, cele ajunse în posesia preotului T. Giurgiu din Dipșa, în baza unor informații incorecte, au fost publicate ca depozitul de vase romane de la Dipșa[6], fiind socotite pe baza analogiilor tipologice ca importuri romane în mediu dacic din sec. I p.Chr.

Spectaculoasa descoperire din 1909 de la Orheiu Bistriței, inventariată cu destulă acribie în anuarul gimnaziului, face posibilă identificarea unora din obiectele care au compus-o și care, probabil, au apărut împreună. Aceasta era alcătuită din mai multe obiecte de bronz și fier, alături de o monedă de bronz de la Antoninus Pius. Cele trei vase de bronz menționate sunt: o carafă, menționată în *Programm* ca un frumos vas cu înălțimea de 31 cm; un castron, din care se păstrau 4/5 atât din pereți cât și din fund și o caserolă căreia îi lipsea fundul. Piesele din fier, majoritare aparțin mai multor categorii:

Unelte agricole:

- hârleț (Grabscheit/Spaten), în fapt, cum vom arăta mai jos, un brăzdar de plug;
- două săpăligi;
- șase coase – două întregi și 4 fragmentare.

Unelte meșteșugărești:

- daltă cu înmănușare tubulară;
- un topor întreg și altul fragmentar;
- teslă având un capăt prevăzut cu lamă, cel opus în formă de ciocan;
- teslă cu corpul arcuit sau „ciocan de zidar" cum este prezentat în lista inventar din *Programm*.

Arme:

- un vârf de lance.

Obiecte de uz gospodăresc:

- un trepied pentru susținerea pe foc a vaselor (pirostie);
- dispozitiv pentru agățat căldarea pe foc;
- o „ferecătură de car" articulată din trei bucăți.

Obiecte neprecizabile:

- două bare scurte de secțiune rectangulară, bănuite a fi „fragmente de vârfuri de lance".

---

[4] V. Wollmann, C. Gaiu, *Antichități bistrițene*, în vol. *Metamorfoze identitare* (sub tipar).

[5] *Programm Bistritz*, 1909/10, 29-30.

[6] I. Glodariu, Șt. Dănilă, *Depozitul de vase romane de bronz de la Dipșa*, Marmatia 2, 1971, 93-99; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, 237, pl. XXXII/B15/c; B29/a; XXXIII/B15/b.

https://biblioteca-digitala.ro

O parte din obiectele „depozitului" de la Orheiu Bistriței au ajuns în colecția muzeului din Bistrița și au putut fi identificate, despre soarta celorlalte nu am găsit nici un document[7].

1. Carafă de bronz cu corpul înalt, zveltă, toarta ruptă din antichitate și locul de sudare îngrijit reparat (fig. 2/2). H = 30,4 cm, df = 7,5 cm; dg = 6,4 cm. MJB, inv. 1778.

Bibliografie: I. Glodariu, Șt. Dănilă, Marmatia 2, 1971, 93-99; I. Glodariu, *Relații*, 237, nr. 15; L. Petculescu (editor), *Antique Bronzes in Romania*, București, 2003, 141, nr. 198.

2. Castron, bronz, corpul scund, cilindric, pereții ușor arcuiți, buza îngroșată, fundul inelar, ușor concav, lipsă părți din pereții și fundul vasului (fig. 2/3). I = 9,3 cm; dg = 34,3 cm; df = 11 cm. MJB, inv. 4272.

Bibliografie: Georg Fischer, *Programm des evanghelischen Obergymasiums A-B. zu Besztercze (Bistritz),* 1909/10, 39; I. Glodariu, Șt. Dănilă, *op.cit.*; I. Glodariu, *op.cit.*, 237.

3. Caserolă, bronz, fundul și parte din pereții vasului distruși în antichitate sau la descoperire. Vasul a suferit o reparație semnalată prin găurile și niturile care pot fi observate pe pereții acestuia. Corp bitronconic, marginea ușor evazată cu buza îngroșată și rotunjită. Mânerul terminat cu un disc cu perforație centrală circulară subliniată de cercuri concentrice (fig.2/1). Înălțimea păstrată = 8,5 cm; dg = 16 cm; lungime mâner = 14 cm; diametrul discului mânerului = 5,7 cm. MJB, inv. 4271.

Bibliografie: Georg Fischer, *Programm...*, 1909/10, 30; I. Glodariu, Șt. Dănilă, op.cit., 237; L. Petculescu, *op.cit.*, 147, nr. 219.

4. Brăzdar de plug cu lama de formă triunghiulară, ușor rotunjită la vârf, marginile arcuite spre interior (o latură distrusă din vechime). Sistemul de fixare pe talpa plugului se realiza printr-o tijă lucrată dintr-o bară masivă, de secțiune rectangulară de formă trapezoidală care se termină printr-un cârlig în formă de scoabă. Corpul piesei este puternic arcuit pe axul longitudinal (fig. 3/4).

Lungimea totală = 35,6 cm; lungime lamă = 20 cm; lățime lamă = 16,8 cm. MJB, inv. 220.

Bibliografie: G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud (I),* Arhiva Someșană 3, 1975, 302 sqq., fig.15.

5. Topor cu corpul prelung, trapezoidal, ușor arcuit, orificiul pentru coadă ovoidal, ceafa prelungită (fig.3/5). L = 23,3 cm; lățime lamă = 8,2 cm; dimensiuni muchie 4,4 x 10,6 cm. MJB, inv. 211.

6. Coasă cu manșon de fixare, manșon despicat cu găuri pentru cuiul de fixare, lama îngustă și dreaptă, vârful rupt (fig. 3/1). Lungime lamă = 57 cm; lățime lamă = 3 cm, lungime manșon = 15,2 cm; diametru tub = 4,2 cm. MJB, inv. 218.

7. Coasă fragmentară de același tip, dar cu lama arcuită în formă de seceră, partea dinspre vârf a lamei distrusă din antichitate (fig. 3/3); lungimea pe coardă a lamei = 24,8 cm; lățimea lamei = 4 cm; lungime manșon = 16,4 cm; diametrul = 4,6 cm. MJB, inv. 208.

8. Coasă cu lama arcuită, de secțiune triunghiulară, masivă, păstrată fragmentar, de tipul cu limbă la mâner (fig. 3/2). Lungime păstrată a lamei = 59 cm; lățime = 4,1 cm. MJB, inv. 207.

[7] În registrul inventar al muzeului din Bistrița a fost înregistrat în anul 1952 un lot de obiecte donate de preotul ev. Henning, provenind din vechea colecție a gimnaziului (din nefericire în registru nu se specifică locul de descoperire a pieselor, cu toate că pe o ciornă găsită în arhiva muzeului apar un șir de numere, fără a se specifica categoria obiectelor, cu locul de proveniență, evident o traducere a etichetelor respectivelor relicve). Cu această ocazie apar înregistrate parte din obiectele de fier descoperite la Orheiu Bistriței. Vasele de bronz au fost achiziționate mai târziu de la urmașii colecționarului amintit.

https://biblioteca-digitala.ro

9. Coasă, de același tip, păstrată fragmentar, lungime păstrată = 39,5 cm; lățime = 3,5 cm. MJB, inv. 212.

Chiar și prin această restituire parțială, descoperirea făcută în perimetrul bisericii din localitate se arată ca una însemnată pentru castrul din Valea Budacului, vitregit de descoperiri spectaculoase. Biserica este amplasată în colțul de nord-est al castrului, ceea ce poate indica ca loc de aflare a lotului de obiecte turnul din colț sau o baracă din pretentura sinistra.

Reîntregirea „depozitului" obligă la o reconsiderare a pieselor de bronz publicate anterior, trebuind acceptat un decalaj între producerea și îngroparea pieselor, având în vedere reparațiile pe care vasele le-au suportat.

Cana descoperită la Orheiu Bistriței se înscrie în tipul de cană cu corpul bitronconic înalt, cu urme de strunjire pe fundul inelar care, în lipsa torții, este mai dificil de poziționat din punct de vedere tipologic. Cea mai probabilă încadrare, dată fiind forma corpului și a gurii recipientului, ar fi în grupul Radnoti 79[8] care corespunde tipului B1200 din clasificarea lui Tassinari[9] și care se datează în sec. I p.Chr.

Caserola cu pereții umflați a fost încadrată de H.J.Eggers în tipul 144[10], exemplare de acest tip fiind semnalate pe teritoriul României la Ulmeni, într-un mormânt sarmatic din sec. II p.Chr[11], și la Barboși, împreună cu monede de la Septimius Severus și Severus Alexander[12]. Tipul amintit apare la mijlocul secolului I p.Chr și își încetează producția la sfârșitul secolului I – începutul secolului II p.Chr[13], dar vase de acest tip sunt prezente și în inventare mai târzii[14].

Fără a cunoaște condițiile stratigrafice ale descoperirii, nu excludem posibilitatea ca moneda de la Antoninus Pius, aflată împreună cu lotul de vase și unelte, să poată fi luată ca reper pentru depunerea obiectelor din castru.

Brăzdarul de plug aparține așa zisului „brăzdar daco-roman"[15], dar ale cărui origini se consideră a fi sud-tracice[16]. Exemplarul de la Orheiu Bistriței se înseriază în tipul B_3 din tipologia lui J. Henning[17], fiind utilizat în lumea sud-dunăreană atât înainte cât și după cucerirea romană, până în sec. VI-VII[18], sau chiar mai târziu[19].

În Dacia romană exemplare de același tip s-au găsit la Aiud[20], Lechința de Mureș[21] și Locusteni[22] sau Peceneaga[23].

---

[8] A. Radnoti, *A pannoniai romai bronzedények*, DissPan 6, 1938.
[9] S. Tassinari, *La vasselle de bronze romaine et provinciale au Musée des Antiquités Nationales*, Paris, 1975.
[10] H. J. Eggers, *Der römische Import im Freien Germanien*, Hamburg, 1951, 172, pl. 12/144.
[11] S. Morintz, B. Ionescu, SCIV 19, 1968, 109-111, fig. 12 și fig. 13.
[12] S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec.II î.e.n.-III e.n.)*, Iași, 1981, 177, pl. 49/5a,b.
[13] R. Petrovszky, *Studien zu römischen Bronzegefässen mit Meisterstempeln*, în *Kölner Studien*, Buch am Erlbach, 1993, 82.
[14] *Ibidem*.
[15] C. Tătulea, *Contribuții la cunoașterea tipologiei, evoluției și răspândirii brăzdarelor romane în Dacia (Depozitul de fiare de plug de la Ghidia-Dolj*, Oltenia 4, 1982, 82, fig. 15/3-4.
[16] I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, 61-62.
[17] J. Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*, Berlin, 1987, 58-60, pl. 24-26.
[18] *Ibidem*, cu hărțile de răspândire de la fig. 19 și 20.
[19] I. Glodariu, M. Câmpeanu, *Depozitul de unelte agricole de la Dedrad*, SCIV 17, 1966, 25; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, 61.
[20] I. Winkler și colab., Sargetia V, 1968, 72, fig. 11/1.
[21] I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș*, SCIV 11, 1960, 285-301.
[22] C.Tătulea, *op.cit.*, 72, fig. 15/3-4.
[23] V.Canarache, SCIV I, 2, 1950, 101.

https://biblioteca-digitala.ro

Coasa era întrebuințată de către romani, alături de seceră, la recoltarea cerealelor și la cositul fânului, romanii distingând între *„falx stamentaria"* și *„falx faenaria"*. Exemplarele păstrate din depozitul de la Orheiu Bistriței aparțin la două variante tipologice: două exemplare sunt de tipul cu lama arcuită de secțiune triunghiulară cu tija de înmănușare, corespunzătoare cu tipologia lui J. Henning grupei I_1[24], o a treia aparține, probabil, tipului de coasă cu lama curbată accentuat și limba de fixare scurtă cu cârlig la capăt[25], corespunzătoare tipului I_6, în aceeași ordonare tipologică.

Ambele variante se utilizează în epoca romană, cele mai apropiate tipologic fiind piesele apărute la Mărculeni[26], Mediaș,[27] Ilișua[28]. Piese similare se află și în celelalte provincii ale imperiului[29], ca și în afara sa, la populațiile barbare aflate în contact cu romanii[30].

Din cele două topoare amintite în inventarul gimnaziului, s-a regăsit exemplarul aflat întreg. Este o piesă cu ceafa masivă, prelungită atât către coadă cât și spre cap pentru a asigura o mai bună fixare a cozii. Tipologia topoarelor avea în vedere utilitatea lor practică: pentru tăiat, despicat, fasonat sau alte activități meșteșugărești ori gospodărești[31]. Exemplare asemănătoare cu toporul prezentat se cunosc și din alte castre romane din provincie: Bumbești, Ilișua, Tibiscum[32].

La o observație de suprafață se remarcă pentru toate uneltele de fier o aceeași compoziție metalografică și o tehnică de lucru comună, fapt care ar putea fi determinat de executarea lor în același atelier de făurar.

După cum se poate cu ușurință constata, formele uneltelor nu se modifică decât extrem de lent, multe dintre ele dăinuind secole la rând fără transformări majore, încât utilizarea lor la poziționarea cronologică a descoperirii nu ne este de mare ajutor. Vasele de bronz a căror producție se derulează în a doua jumătate a secolului I p.Chr. eventual și la începutul secolului al II-lea p.Chr., prin faptul că au suferit reparații arată că au avut o folosință mai lungă, cel puțin până la mijlocul secolului II, însoțind bagajul unuia dintre militarii sau civilii ajuns pe granița nord-estică a provinciei Dacia Porolissensis. În general astfel de recipiente, datorită materialului durabil, erau transmise din generație în generație, fiind întrebuințate în cadrul unor ceremonii sau la servitul mesei.

Din inventarul transmis putem concluziona că „depozitul" de la Orheiu Bistriței se numără printre cele mai bogate și variate din Dacia romană. Împrejurările în care ele au fost scoase din folosință și îngropate sunt greu de stabilit.

Am fi desigur tentați să privim spre unul din momentele de criză de pe limesul nord-estic al provinciei și atunci legătura cu evenimentele legate de războaiele marcomanice ar fi cea mai

---

[24] J. Henning, *op.cit.*, 91-92, fig. 41-42, pl. 42/12-16.

[25] *Ibidem*, pl. 44/2-5.

[26] I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *Le dépôt d'outils romains de Mărculeni*, Dacia N.S. XIV, 1970, 208-210, fig. 6.

[27] I. Winkler, M. Blăjan, *Atelierul de fierărie descoperit la Mediaș*, ActaMP 4, 1982, 94, fig. 5/18-19.

[28] C. Gaiu, RevBistriței 15, 2001, 104, fig. 1, 5-6.

[29] E. B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapest, 1964, 142, pl CIV; J. Henning, *op.cit.*, 91-92.

[30] J. Henning, Klio 68, 1986, 1, 135-137, fig. 3-4.

[31] D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, A. Soroceanu, *Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 1994, 14-15.

[32] C. Ilieș, *Unelte de tâmplărie în Dacia romană*, în *Studia archaeologica et historica. Nicolao Gudea dicata. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 ani de ani*, Zalău, 2001, 341, fig. 3/1; II/1-3.

https://biblioteca-digitala.ro

plauzibilă. Prezența unui pinten vandalic în lagărul de la Orheiu Bistriței sugerează contacte directe în zona castrului cu acești barbari, pe de altă parte, seria de depozite și tezaure ascunse în nord-estul provinciei în această vreme denotă o amenințare sau chiar un pericol major care putea duce și la ascunderea obiectelor în discuție.

O asemenea ipoteză și-ar găsi susținerea și prin moneda de la Antoninus Pius provenită împreună cu lotul de vase și unelte din castru de la Orheiu Bistriței, în acest caz un excelent termen *post quem* pentru ascunderea obiectelor.

Dar, indiferent de împrejurările în care obiectivele respective au fost acumulate și depozitate, reiese în mod clar faptul că acestea nu au aparținut unui comerciant care le-a adus spre vânzare, ele fiind îngropate după o utilizare îndelungată. Starea fragmentară a unora din piesele de fier trimite mai curând spre un atelier în care acestea au fost acumulate pentru valoarea metalului ce urma să fie refolosit, ceea ce nu exclude nici supoziția îngropării din cauza unui pericol apărut din exterior.

Prin reasamblarea „depozitului" se aduc corecțiile necesare unor localizări greșite și prezentării lor scoase din context. Se dovedește, totodată, că și castrul de la Orheiu Bistriței a funcționat ca un centru economic mai activ, în partea de nord-est a provinciei, decât ne lăsau să întrevedem cercetările de până acum.

UN DÉPÔT D'ANTIQUITÉS ROMAINES À ORHEIU BISTRIȚEI

(Résume)

La localité, sur le territoire de laquelle on a aménagé le camp fortifié dans la partie de Nord-Est la plus éloignée de la province romaine Dacie, se trouve à 10 km de Bistrița, dans la Vallée du Budac, un des principaux affluents du Țieu. Les ruines du camp fortifié, partiellement superposées par la localité actuelle et le cimetière de l'ancienne église évangélique, ont été remarquées des la colonisation médiévale, fait prouvé par le nom même de la localité : Burghalle. Les plus anciennes découvertes sont mentionnées en 1774 par le prêtre Martin Textoris qui a signalé la découverte d'un monument dans la cimetière où se trouvait une chaudière de 1-2 l. Plus tard on a trouvé dans le champ fortifié toute une série d'antiquités romaines (tuiles, pointes de lance, monnaies, outils) qui sont entrées dans différentes collections, la plupart dans celle du Lycée évangélique de Bistrița.

En 1909, à l'occasion de la réparation de la tour de l'église, on a fait une découverte intéressante, restée, en quelque sorte, non valorisée. Quand on a creusé la tour, on a découvert plusieurs objets qu'on retrouve depuis 1909 dans la même collection scolaire. Après 1944 certains objets de la collection du lycée sont présents dans diverses collections privées, d'autres sont disparu et d'autres se retrouvent dans le noyau initial du musée de Bistrița ou ils ont été enregistrés, mais sans qu'on puisse indiquer leur lieu de provénance et quelquefois même l'époque à laquelle ils appartenaient. La même chose s'est passée avec le matériel provenant d'Orheiu Bistriței, ce qui a provoqué une série de confusion et d'inexactités.

https://biblioteca-digitala.ro

Parmi les pièces appartenant au camp fortifié on peut signaler trois récipients en bronze, une carafe, une casserole et une patère. Dans les inventaires du musée elles figurent sous les numéros 1778, 4271-4272, la première acquisition datant de l'année 1954, les deux dernières figurant comme des donations depuis 1969. Malgré tout, elles ont été découvertes a Dipșa, vers 1930 et publiées par I. Glodariu et Șt. Dănilă en tant que «dépôt de récipients romains dans le milieu de Dacie au I-er siècle n.e., avec les développements qui découlaient d'une telle datation. On ne va pas insister sur la description de ces pièces, car les auteurs de l'article susmentionné s'en sont occupes et se sont concentrés exclusivement sur les analogies qui prouvaient la thèse des importations romaines dans le monde dace. La tasse (la carafe) dont l'anse s'est perdue dès l'antiquité et qui présente, de cette manière, une réparation qui a prolongé la vie de l'objet, de même que la casserole ont de bonnes analogies pendant la province. La tasse à forme svelte présente une bonne analogie à Cristești, mais sont encadrement typologique est difficile à faire, vue l'absence de l'anse qui pourrait offrir des précisions quant à une datation plus adéquate.

La tasse (fig.2/2) a 30,5 cm de haut, le diamètre du bord est de 6,4 cm et celui du fond est de 7,6 cm. Elle appartient au genre de tasse à tête piriforme et à anse verticale datant du I-er siècle après J.Chr.

La casserole (fig.2/1) à fond détérioré, dont le diamètre est de 16,5 cm, comporte une anse à orifice circulaire, un bord légèrement épais et arrondi et deux rainures incisées sous le bord. Elle s'inscrit dans la série Eggers B, série datant de la fin du I-er siècle et la première moitié du II-e siècle. L'exemplaire d'Orheiu Bistriței a de bonnes analogies avec ceux trouvés à Ilișua et dans d'autres endroits de la Dacie ou d'autres provinces.

Le récipient aux parois légèrement tronconiques, au bord épais et au fond pourvu d'un anneau en relief (fig.2/3) a le diamètre de 32,4 cm et la hauteur de 9,3 cm.

Dans la série des pièces découvertes lorsque la tour a été creusée se trouvent également plusieurs outils et armes en fer. Dans l'inventaire du lycée il y a un soc de charrue, deux haches, une aissette, deux faux, deux morceaux de faucille, une pointe de lance.

Dans l'inventaire du musée on a identifié de la découverte susmentionnée une partie du dépôt trouvé a Orheiu Bistriței.

La faux au manchon de fixation ouverte (fig.3/1) a une lame longue de 58 cm et large de 3,5 cm; la tige a 16 cm de long et le diamètre du tube est de 5 cm.

Une autre pièce du même type dont le tranchant est partiellement conservé et le corps amplement courbé à l'ouverture du tranchant de 26 cm et le tube de fixation de la queue de 20 cm (fig.3/3).

La troisième pièce conservée est une faucille-faux au tranchant de 39,5 cm, large de 3,5 cm, dont la fixation était probablement réalisée par un crochet (fig.3/2).

Dans l'inventaire du musée il y a encore une faucille fragmentaire dont l'ouverture de la lame est de 35 cm et la cote large de 2 cm, qu'on n'a pas pu identifier.

Des telles faux-faucilles se retrouvent dans plusieurs habitats romains tant en Dacie que dans d'autres provinces. Les plus récentes mentions sont celles de Mărculeni et Mediaș tant pour les exemplaires au manchon de fixation que pour les exemplaires au clou de fixation de la queue. D'après la classification de Joachim Henning, ils appartiennent au type I_1, type utilisé à l'époque

https://biblioteca-digitala.ro

romaine et romaine-byzantine sur une large aire.

Parmi les outils de charpenterie on a trouvé deux haches à large arrête et à lame droite (fig. 3/5) ayant 23,3 cm de long, 8,2 cm de large.

Le soc de charrue (fig.3/4) de la même série de matériels a la lame triangulaire, le corps courbé et la tige de fixation étroite terminée par un crochet. La pièce a une longueur totale de 35 cm, la lame est de 19 x 16,8 cm.

D'après la forme, le soc d'Orhei appartient aux « socs de type dace » présents dans de nombreuses découvertes faites dans le milieu dace, à Grădiștea Muncelului, Costești, Popești, Cetățeni, Căpâlna, etc., le prototype de ce soc se trouvant dans le monde grec duquel les Daces l'ont emprunté. Ce type de soc, de même que le soc de type, ont été utilisés également pendant la période de la province, tout comme le montrent les découvertes faites sur le territoire de la province : à Lechința de Mureș, Cristești, Dedrad, Apulum, Aiud, Locusteni, Peceneaga. La majorité des pièces appartenant au type mentionné se trouvent dans le monde thraco-dace au Sud et au Nord du Danube pendant les IIe – Ier siècles av.J-Chr. Si au Nord du Danube les socs de ce type ne dépassent pas le IIIe siècle après J.Chr., au Sud du Danube il reste en usage encore les siècles suivants.

Typologiquement l'exemplaire trouvé à Orhei appartient au type B_3. Il a une lame triangulaire bombée et une tige à section rectangulaire qui se fixait sur la plante de la charrue à l'aide d'un manchon.

La présence de tels outils dans le milieu militaire n'apparaît pas comme une exception. Dans la plupart des camps fortifiés de tels ustensiles se trouvent soit comme des objets isolés, soit dans des dépôts acquis ou employés dans la vie quotidienne.

Les pièces en bronze de la série des objets découverts à Orheiu Bistriței prouvent l'existence d'un atelier romain du Ier siècle, car elles indiquent les traces de certaines réparations (par exemple la sasse sans anse ou bien le corps de la casserole). De cette manière on peut vraiment affirmer que ces pièces ont été en usage dans le milieu militaire d'Orhei du IIe siècle. On peut prendre comme éventuel repère pour cacher ces pièces, la monnaie Antoninus Pius enregistrée dans la même série de pièces trouvées pendant la construction du clocher de l'église évangélique.

https://biblioteca-digitala.ro

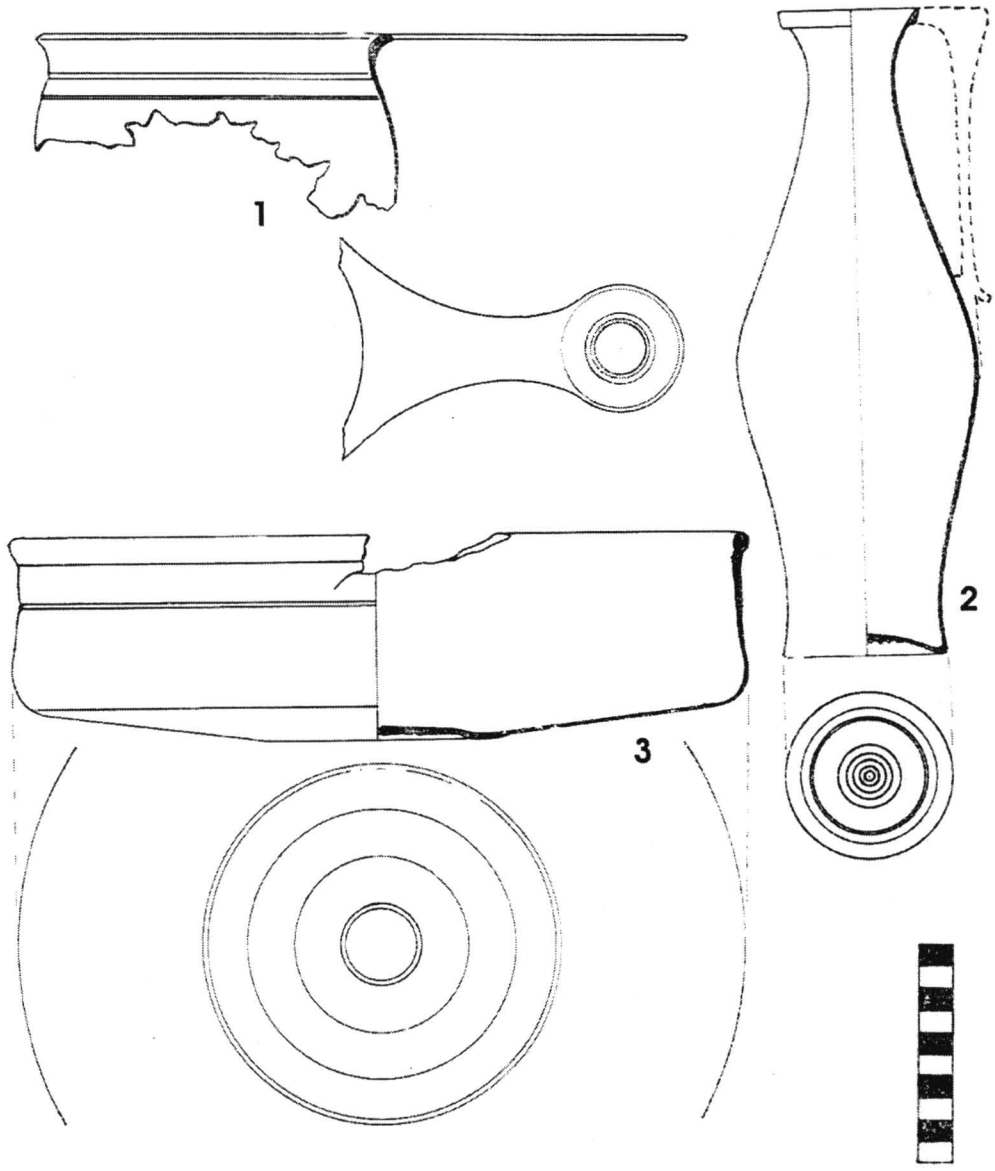

Fig. 2. – Vase de bronz din depozitul de la Orheiu Bistriței
1 – caserolă, 2 – carafă, 3 – castron.

https://biblioteca-digitala.ro

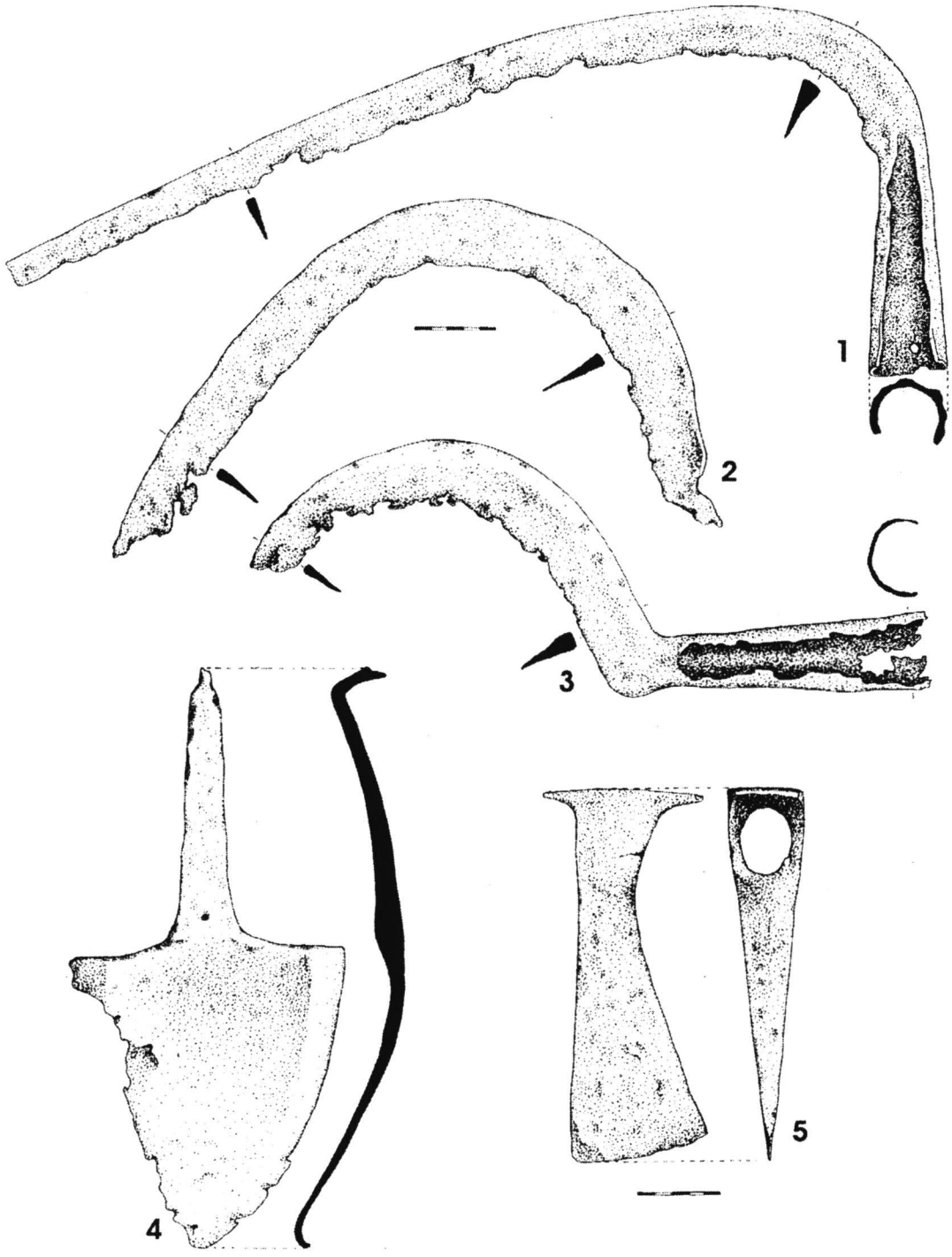

Fig. 3 – Unelte de fier din depozitul de la Orheiu Bistriței
1-3 – coase, 4 – brăzdar, 5 – topor.

https://biblioteca-digitala.ro

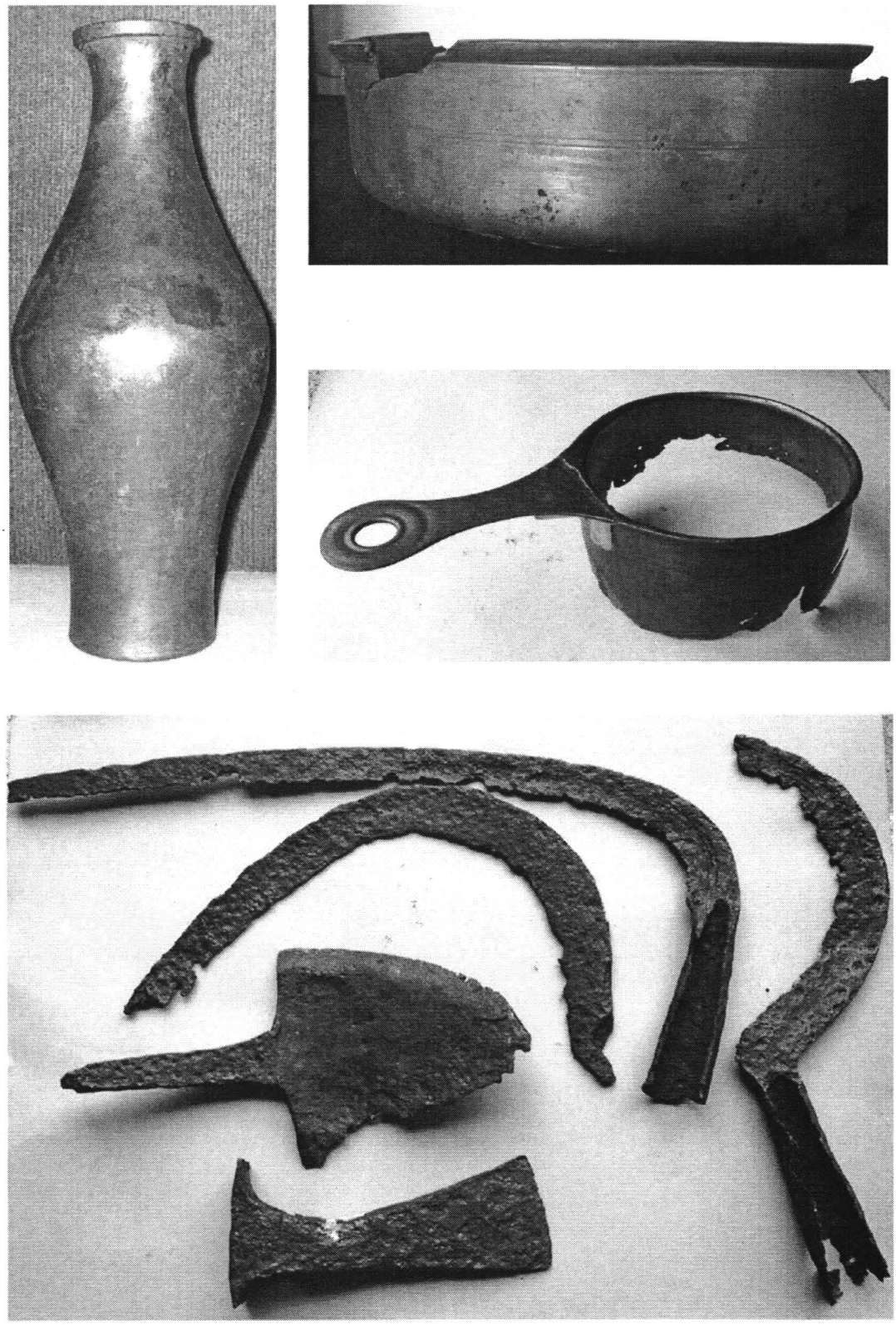

Fig. 4 – Depozitul de la Orheiu Bistriței

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DOUĂ SPADE SCURTE DESCOPERITE ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Ervin Gáll

Despre spadele scurte (este utilizat în literatura de specialitate termenul german *Kurzschwert*), folosite în lupta corp la corp, ultimul studiu datează din 1988, fiind scris de R. Harhoiu[1]. Lucrarea noastră, prin încercarea de a face cunoscute două noi descoperiri și luarea în discuție a altor trei spade, vine în completarea studiului amintit și, totodată, își propune să redeschidă problematica cu privire la acest tip de armă.

Piesele provin din două localități din județul Covasna, Chilieni și Târgu Secuiesc. În timp ce spada de la Chilieni a fost găsită cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate de Lóránd Zsigmond Bordi, piesa de la Târgu-Secuiesc a fost identificată în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe de către arheologul amintit. Potrivit informațiilor sale, nu se cunosc condițiile de descoperire, fiind vorba probabil de arma pe care o amintește Gy. László ca sabie din secolul X[2].

I. Descrierea descoperirilor

I.1. Chilieni (Kilyénfalva) (pl. I/1)[3]. *Spada* a fost descoperită într-o locuință din secolul al IV-lea p.Chr., datată cu o *monedă* emisă în timpul împăratului Constantius al II-lea (337-361). Evident, este realizată din fier și se află într-o stare bună de conservare; are lungimea de 37 cm, din care mânerul reprezintă 6 cm. Lama, cu două tăișuri, are o lățime de 4 cm și o grosime de 0,45-0,50 cm. Caracteristica principală o oferă cele două tăieturi executate sub mâner, pe ambele părții ale lamei, care serveau la fixarea gărzii. Specific piesei de la Chilieni este și un orificiu cu diametrul de 0,4 cm, practicat în axul lamei, la o distanță de 28 cm de la vârf. Din punct de vedere al dimensiunii, aceasta are o lungime apropiată de cea a spadelor de același tip, descoperite la Nicolina (jud. Iași) (34,9 cm) și Micia[4] (jud. Hundeoara) (34,4 cm).

I.2. Târgu-Secuiesc: în depozitul muzeului din Sfântu Gheorghe, arheologul Loránd Zsigmond Bordi a găsit o spadă de tip *Kurzschwert*, despre care s-a crezut că este din sec. X[5]. Piesa este realizată din fier și se păstrează într-o stare bună de conservare. Nu cunoaștem dimensiunile piesei.

I.3. Alte descoperiri (vezi harta I)

În studiul amintit mai sus, R. Harhoiu nu a luat în considerare câteva spade, două dintre ele în mod firesc, deoarece nu erau încă publicate sau descoperite: cea din mormântul din curganul 13 de la

[1] Harhoiu 1988, 79-90, cu discuția problematicii și bibliografia aferentă.
[2] László 1943, 71.
[3] Sat în județul Covasna (com. Chilieni), la 12 km sud-vest de Sfântu-Gheorghe.
[4] Harhoiu 1988, fig.1.
[5] Informație inedită. Mulțumim pentru informații domnului Loránd Zsigmond Bordi, arheolog la Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe.

https://biblioteca-digitala.ro

Kischpeck (Kabardino-Balkaria, ținutul Baksan, Rusia)[6], respectiv cea din mormântul de la Telița-Valea Morilor (jud.Tulcea)[7]. Totuși, spada de la Keszthely-Fenékpuszta (Ungaria)[8] a fost omisă.

Pe baza inventarului asociat, curganul 13 de la Kischpeck poate fi încadrat în prima jumătate a secolului al V-lea p. Chr. Defunctul a fost înhumat într-o cameră funerară construită din lespezi (din piatră), împărțită în două. Prima conținea inventarul mormântului, între care și spada, iar în a doua a fost depus defunctul, orientat V-E.

Pentru mormântul de la Telița-Valea Morilor datarea este mai precisă. La fel ca și în cazul spadelor de la Pietroasele (jud. Buzău) și a celei mai recent descoperite la Chilieni (jud. Covasna), aceasta este posibilă datorită descoperirii unor monede emise de Constantius al II-lea, adică la mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Inventarul acestui mormânt mai conține și fibule cu butoni în formă de ceapă.

Condițiile de descoperire ale spadei scurte de la Keszthely-Fenékpuszta nu oferă date sigure privind datarea, care a fost stabilită, însă, în prima jumătate a secolului al V-lea.

Astfel, se poate accepta datarea propusă de R. Harhoiu[9], care susține că acest tip de spadă ar fi avut o perioadă mai lungă de folosire, începând cu al doilea sfert al secolului al IV-lea: Ozernoe (Peninsula Crimeea - Ucraina) - camera mortuară nr. 2, datată prin moneda de la Licinius (308-324), până în secolul al V-lea: Kerè (Peninsula Crimeea -Ucraina) - catacomba 181/1901 și Kischpeck.

II. Observații cu privire la datarea spadelor de tip *Kurzschwert* în spațiul extra- și intracarpatic al României.

II.1. Datarea spadelor scurte din aceste regiuni este mult îngreunată de problema stabilirii cronologiei complexelor arheologice din care provin. Astfel, marea majoritate a descoperirilor din zona orientală (Ucraina, Rusia) și cea occidentală (Ungaria) au apărut în morminte datate clar în secolul al IV-lea sau în secolul al V-lea, în timp ce pentru spadele de pe teritoriul actual al României situația este departe de a fi clară. Unele complexe închise oferă, totuși, o datare destul de precisă, cum ar fi cel de la Pietroasele - mormântul 9, orientat N-S, unde alături de spadă s-au mai găsit o cataramă, un cuțit, o cană din ceramică și o monedă de argint (*siliqua*), emisă de Constantius II. În mormântul de la Telița-Valea Morilor, după cum am mai afirmat, din nou apar monede emise de Constantius II. Prin urmare, se poate accepta datarea acestor morminte în a doua jumătate a secolului al IV-lea, iar depunerea spadelor ar putea fi interpretată drept reflexul arheologic al neliniștii din lumea gotică, declanșată de migrația hunilor.

II.2. Celelalte descoperiri de pe teritoriul României nu oferă date suficiente pentru stabilirea unei datări mai strânse, deoarece provin din așezări. Însă, înainte de a dezbate problematica datării exemplarelor provenite din cercetarea așezărilor, ținem să atragem atenția asupra situației de la Drăgănești (jud. Olt). În cazul acestei necropole, nu considerăm că spada poate fi atribuită unui

[6] Bóna 1991, 264, fig. 70 a-b.
[7] Mormânt nepublicat. Mulțumim pentru informații domnilor R. Harhoiu și M. Babeș, cercetători la Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" al Academiei Române, București.
[8] Sági 1979, 115.
[9] Harhoiu 1988, 82.

https://biblioteca-digitala.ro

element "prehunic" din stepele nord-pontice, așa cum susține R. Harhoiu. Chiar dacă în același cimitir, în mormântul 11, craniul a fost deformat artificial, practică specifică epocii hunice, dar care exista și anterior, totuși celelalte elemente de ritual, atât orientarea, cât și inventarul sunt specifice culturii Sântana de Mureș-Cerneahov.

Aceeași constatare este valabilă și pentru mormântul 9, în care a fost găsită și spada aflată în discuție. Orientarea mormântului este N-S, iar inventarul, cu excepția armamentului, este specific culturii gotice din teritoriile extracarpatice în secolul al IV-lea. Astfel, în acest mormânt au mai fost descoperite o cană păstrată fragmentar, lucrată la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cenușie, un castron lucrat cu mâna din pastă cărămizie-cenușie; o fusaiolă bitronconică; un fragment de cataramă; un mâner tubular din fier cu urme de bronz; o limbă de curea din bronz și un fragment de pieptene din os, constituit din trei plăci cu muchia curbă, prinse cu două cuie de cupru.

Datarea acestui mormânt, la fel ca și cea a necropolei, nu ne oferă posibilitatea de a stabili clar limitele cronologice, ci doar larg, în cursul secolul al IV-lea. Părerea cercetătorilor care au publicat descoperirea de la Drăgănești, conform căreia necropola aparținea unor *limitanei*, este demnă de luat în seamă, aceștia fiind așezați aici după anul 332[10]. Drept urmare, prin combinarea acestei opinii cu privire la cronologia utilizării necropolei cu teoria lui R. Harhoiu ar rezulta, după părerea noastră, următoarele ipoteze:

1. Grupul de morminte 9-11 din necropola de la Drăgănești aparține fazei sale mai târzii, când a suferit sau ar fi putut suferi influența orientală (înmormântarea cu arme, deformarea artificială a craniului), care se poate data la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al IV-lea. Inventarul mormintelor nu aduce argumente contrare.

2. Intrând pe terenul fragil al etnicizării, majoritatea ritualurilor observate în necropola de la Drăgănești sunt de sorginte culturală Sântana de Mureș-Cerneahov[11]. Pentru a înțelege eterogenitatea mediilor culturale din epoca migrațiilor și posibilitatea ca structurile de putere să fi trecut de multe ori și destul de repede de la dușmănie la alianțe, dorim să menționăm un izvor narativ dintr-o perioadă mai târzie, dar foarte ilustrativ în acest sens. Într-o scrisoare pe care episcopul Theotmar din Salzburg a adresat-o papei Ioan al IX-lea, afirma dorința slavilor din Pannonia de a se alia cu maghiarii din secolul X și chiar de a prelua elementele specifice acestora: *"Ei au fost cei care au luat pe lângă ei mulțimile deloc puține ale maghiarilor și după obiceiul acestora au ras capul pseudo creștinilor lor și au trimis împotriva creștinilor pe ei...* [pe maghiari – semnalarea noastră]...."[12]. S-ar putea să se fi întâmplat astfel și cu goții la sfârșitul secolului al IV-lea, chiar înainte de marele fenomen hunic, consemnat de izvoarele scrise.

II.3. Problema datării exemplarelor din așezări și din descoperiri izolate nu poate fi rezolvată la ora actuală. Poziția cronologică a exemplarului de la Nicolina, așa cum amintește și R. Harhoiu, este mai mult decât incertă[13]. Exemplarul de la Micia poate fi încadrat cronologic în cea de-a doua

[10] Trohani, Zorzoiu 1983, 222.
[11] Amintim aici obiceiul depunerii mai multor vase în morminte și orientarea acestora N-S.
[12] MagyElőd 2002, 209-210.
[13] Harhoiu 1994, 119.

https://biblioteca-digitala.ro

jumătate a secolului al IV-lea, datorită pieptenilor cu mâner în formă de clopot și fibulelor cu butoni în formă de ceapă[14].

Pe baza inventarului asociat, exemplarul de la Târgu Secuiesc nu poate fi datat doar în secolul V, mai ales că datarea ceramicii din epoca hunică nu poate fi rezumată doar la secolul V. Așadar, o datare anterioară a exemplarului de la Târgu Secuiesc este pe deplin posibilă. Spada de la Chilieni, așa cum am mai afirmat, a apărut într-un mediu datat cu monedă de la Constantius II, alături de care au mai apărut o fibulă cu picior întors dedesubt și cu placa de la cap semicirculară, vârfuri de suliță. Limita cronologică superioară a așezării de la Chilieni poate fi contemporană cu tezaurele de la Valea-Strâmbă (jud. Harghita)[15], Borsec (jud. Harghita) și Crasna (jud. Harghita)[16]. Tot din această perioadă provine și o cană gotică de la Târgu-Secuiesc[17].

III. Atribuirea tipului de armă *Kurzschwert* în descoperirile din spațiul extracarpatic.

Așa cum am prezentat anterior, mediul arheologic al mormintelor de la Pietroasele și Telița-Valea Morilor poate fi văzut în legătură cu elementul oriental. Însă avem serioase rezerve față de atribuirea acestei tip de armă elementelor orientale (alane) în cazul descoperirii de la Drăgănești[18]. De asemenea, nu considerăm că descoperirile de la Nicolina, Micia și Chilieni pot fi puse pe seama alanilor, deoarece inventarul este specific culturii Sântana de Mureș-Cerneahov. De altfel, răspândirea acestui tip de armă printre goți este subliniată și de descoperirile din zona Kievului[19]. Totodată, atribuirea acestui tip de armă exclusiv mediului oriental ar însemna că de la Nicolina și până la Drăgănești, în tot spațiul extracarpatic, existau elemente alane, dispersate, lucru inacceptabil. Mai degrabă, am amenda părerea lui R. Harhoiu, în felul următor: suntem de acord cu originea mediului care a "exportat" acest tip de armă, adică oriental, dar considerăm că o parte a descoperirilor aparțin elementelor din cultura Sântana de Mureș-Cerneahov (Chilieni, Drăgănești, Micia, Nicolina), iar mormintele de la Pietroasele și Telița-Valea Morilor pot fi atribuite mediului oriental, mai caracteristice fiind lumii alane. Descoperirile de la Târgu Secuiesc ridică în continuare problema de interpretare din punct de vedere cronologic: de fapt, acolo a fost distrusă o așezare sau o necropolă, care aparținea secolelor IV sau V, iar în ceea ce privește atribuirea culturală, pe baza celorlalte categorii de piese (arme, bijuterii) se poate deduce că a aparținut culturii Sântana de Mureș-Cerneahov sau epocii hunice (adică faza D)[20].

IV. Importanța descoperirii spadelor scurte din sud-estul Transilvaniei.

Considerăm aceste piese ca fiind foarte importante, deoarece se adaugă pe lista puținelor descoperiri de arme din spațiul culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (lucru clar pentru descoperirea

[14] Filipescu 1987, 40-51.
[15] Székely 1945, 95-101.
[16] Curta 1994, 134-148.
[17] Mulțumim pentru informații domnului Loránd Zsigmond Bordi.
[18] Prin urmare, acceptăm spusele lui R. Harhoiu doar în ceea ce privește atribuirea celor două descoperiri elementului "prehunic", precum și atribuirea descoperirilor funerare din Câmpia Pannonică și din regiunea lacului Balaton elementului alanic.
[19] Harhoiu 1988, 89, lista nr. 10-12.
[20] Prin epoca hunică se înțelege perioada cronologică absolută dintre anii 375-453, în care stepa euro-asiatică s-a aflat sub dominația politico-militară a Imperiului hunic, denumit de István Bóna „al doilea imperiu mongol" (Bóna 1991, 10).

https://biblioteca-digitala.ro

de la Chilieni). La Chilieni, pe lângă spada în discuție, au apărut și vârfuri de suliță, databile în secolele IV-V [21], și un vârf de săgeată, considerat import roman[22].

Concentrarea de arme de origini diferite (orientale și romane) la Chilieni, în sud-estul Transilvaniei, databile în a doua jumătate a secolului al IV-lea, constituie indicii clare privind existența unei elite militare în lumea gotică, care a avut deja relații comerciale cu populații orientale sau relații de altă natură, dar mai importantă este prezența acestor războinici în această parte a Transilvaniei.

Aceste descoperiri provenite din regiunea Carpaților Orientali subliniază importanța acestei zone în a doua jumătate a secolului al IV-lea, dar totodată sunt și indici ai eterogenității culturale din bazinul transilvănean (harta II). Este vorba despre cultura Przeworsk târzie (Budești, Fântânele, Șintereag), respectiv a unei culturi posibil alano-gotice (harta II). Ne gândim și la lingourile de aur găsite la Crasna[23], tezaurul de la Valea-Strâmbă[24] și Borsec[25], care ilustrează marile transformări politico-militare, culturale și demografice petrecute în a doua jumătate a secolului al IV-lea sau chiar începutul secolului V, etapă de introducere în epoca "strălucirii stepei"[26], din perioada imediat următoare. De fapt, apare pe această cale o altă problemă, anume datarea mai târzie a tezaurului de la Valea-Strâmbă[27], dar și a lingourilor de aur de la Crasna, așa cum ipotetic s-a exprimat Fl. Curta[28].

Din această perspectivă, considerăm veridice spusele lui Ammianus Marcellinus despre "Caucaland", ținut care, după părerea noastră, s-a aflat, foarte probabil, în zona Carpaților Orientali.

LITERATURĂ

Bartók, Bordi 1999 — B. Bartók, Zs. L. Bordi, Obiecte din metal și os descoperite în complexul arheologic de la Chilieni, Acta 1999/1, 175-190.

Bóna 1988 — I. Bóna, Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896), în Erdély története, I. Budapest, 1988, 117-120.

Bóna 1991 — I. Bóna, Das Hunnenreich, Stuttgart, 1991.

Curta 1994 — Fl. Curta, Asupra problemelor de cronologie a tezaurelor de lingouri de la Crasna (jud. Covasna) si Feldioara (jud. Brașov), Mousaios 4, 1994, 134-148.

Filipescu 1987 — B. Filipescu, Descoperiri din perioada sec. 3-4 de la Micia, SCIVA 38, 1987, 1, 40-51.

Gáll 2005 — E. Gáll, A tekerőpataki IV. századi kincs új régészeti megvilágításban, Budapesta, 2005 (manuscris).

[21] Bartók, Bordi 1999, 176, fig. 2. 2, 4.
[22] Bartók , Bordi, 176, fig. 5. 4.
[23] Curta 1994, 134-148.
[24] Székely 1945, 95-101; Bóna 1988, 118, 126, 129-130.
[25] Bóna 1988, 126.
[26] Harhoiu, Gora 2000, 9-32.
[27] Gáll 2005.
[28] Curta 1994, 134-148.

https://biblioteca-digitala.ro

László 1943 — Gy. László, A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben, Kolozsvár, 1943.

MagyElőd 2002 — Gy. Győrffy (coord.), A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, Budapest, 2002.

Harhoiu 1988 — R. Harhoiu, Das Kurzshwert von Micia, Dacia N.S. 32, 1988, 79-90.

Harhoiu 1994 — R. Harhoiu, Morminte cu arme descoperite la Pietroasele, Mousaios 4, 1994, 117-124.

Harhoiu, Gora 2000 — R. Harhoiu, D. Gora, Aurul migrațiilor / Das Gold der Völkerwanderungszeit, Bukarest, 2000.

Marinescu, Gaiu 1989 — G. Marinescu, C. Gaiu, Die Nekropole bei Fântânele „Rât" (Gem. Matei, Kr. Bistrița-Năsăud) aus dem 4. Jahrhundert u.Z., Dacia N.S. 33, 1989, 125-143.

Sági 1979 — K. Sági, A fenékpusztai V. századi vasbucák történeti háttere, Arrabona 21, 1979, 113-115.

Székely 1945 — Z. Székely, A tekerőpataki népvándorláskori lelet (Der Fund von Tekerőpatak [Kom. Csík]), FolArch 5, 1945, 95-101.

Trohani, Zorzoliu 1983 — G. Trohani, T. Zorzoliu, O necropolă din sec. al IV-lea e.n. descoperită la Drăgănești-Olt, CercArh 6, 1983, 209-223.

TWO *KURZSCHWERTER* DISCOVERED TO SOUTHEASTERN OF TRANSYLVANIA (Abstract)

In this article we want to presented two important weapons finds at the southeastern part of Transylvania. These finds were discovered in two sites: Târgu-Secuiesc and Chilieni (settlement), in 1907 and 1994. The two weapons, in archaelogical literature follower „Kurzschwert". Beside these finds, we prezented still three weapons: by the Kischpeck (Russia), Keszthely (Hungary) and Telița-Valea-Morilor (Romania).

On the evidence of the finds and comparation with other archaelogical data on the Transylvanian Basin, we looked two cultural groups in this region: at the north part a group who are cultural parallels with Przeworsk Culture, at the south-eastern's Transylvania we saw an oriental cultural group with Sântana de Mures cultural group elements, which about coexistence we have these data.

These finds are dated in the second half on the IV. century.

https://biblioteca-digitala.ro

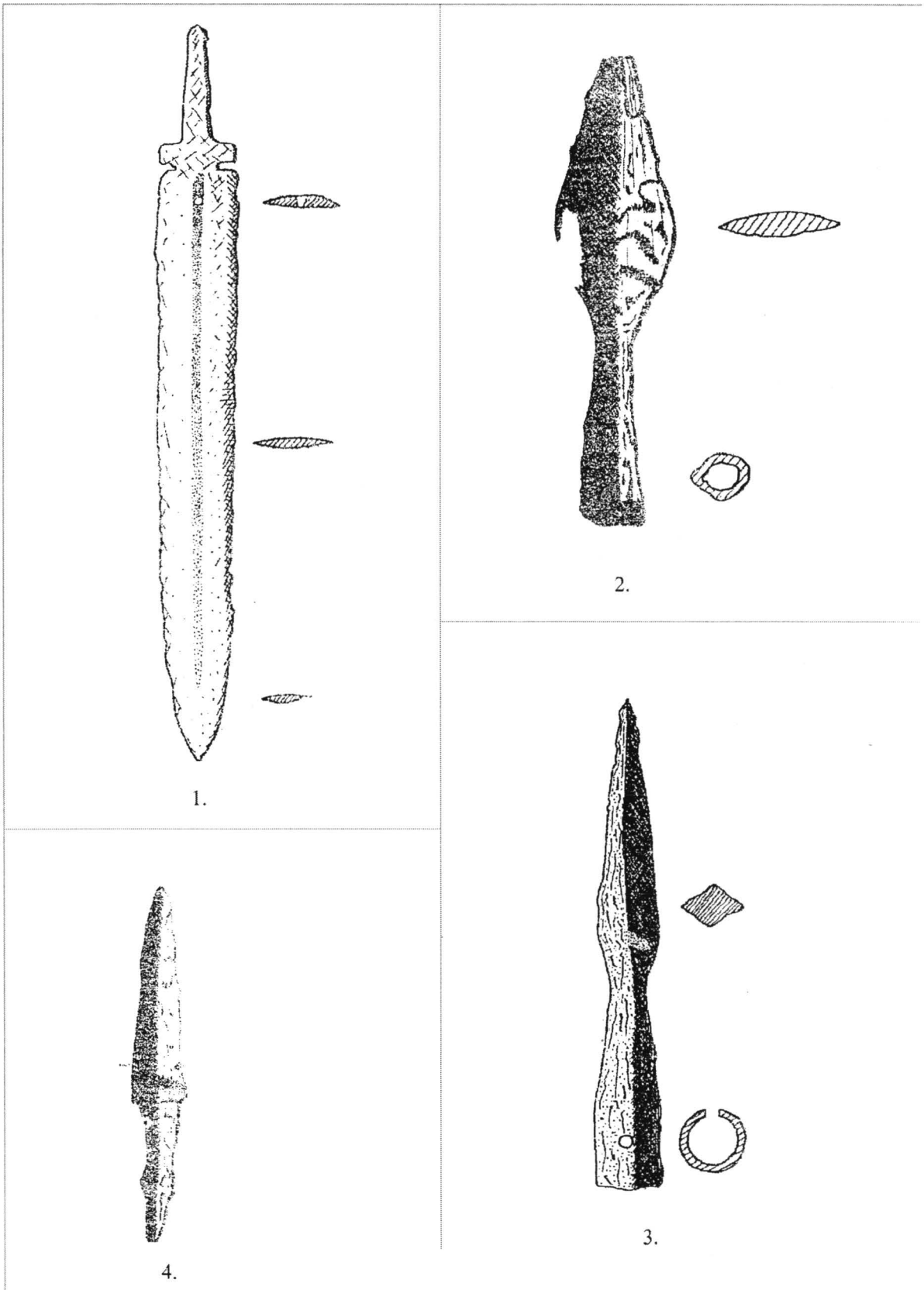

1.

2.

3.

4.

Pl. 1. Armele descoperite la Chilieni (Kisilyénfalva) (jud. Covasna)

https://biblioteca-digitala.ro

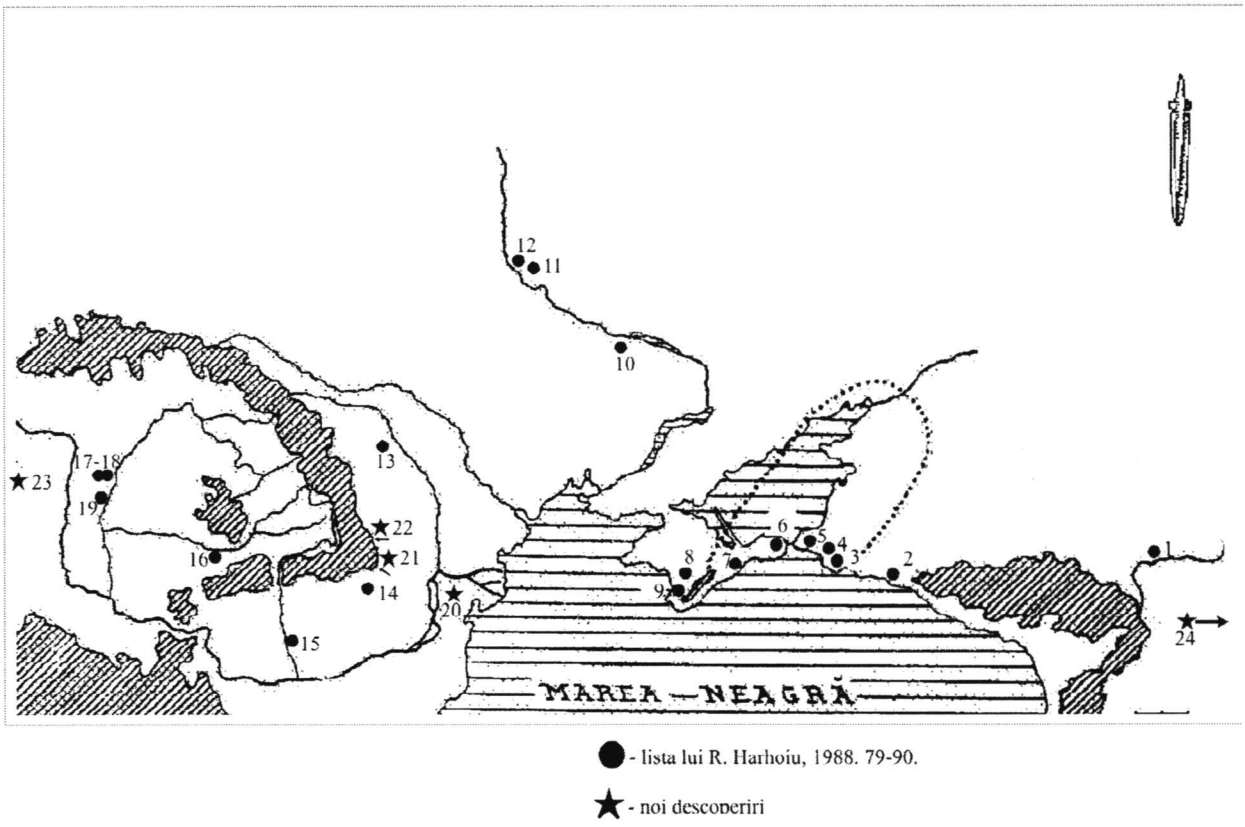

Harta I: Răspândirea geografică a descoperirilor de tip "Kurzschwert"

1-19. Cf. Harhoiu 1988, 79-90.

20. Telița-Valea Morilor: mormânt inedit.

21. Chilieni: așezare, inedită.

22. Târgu-Secuiesc: piesă izolată, inedită.

23. Keszthely (Sági 1979, 115).

24. Kischpeck (Bóna 1991, 264, fig. 70 a-b).

https://biblioteca-digitala.ro

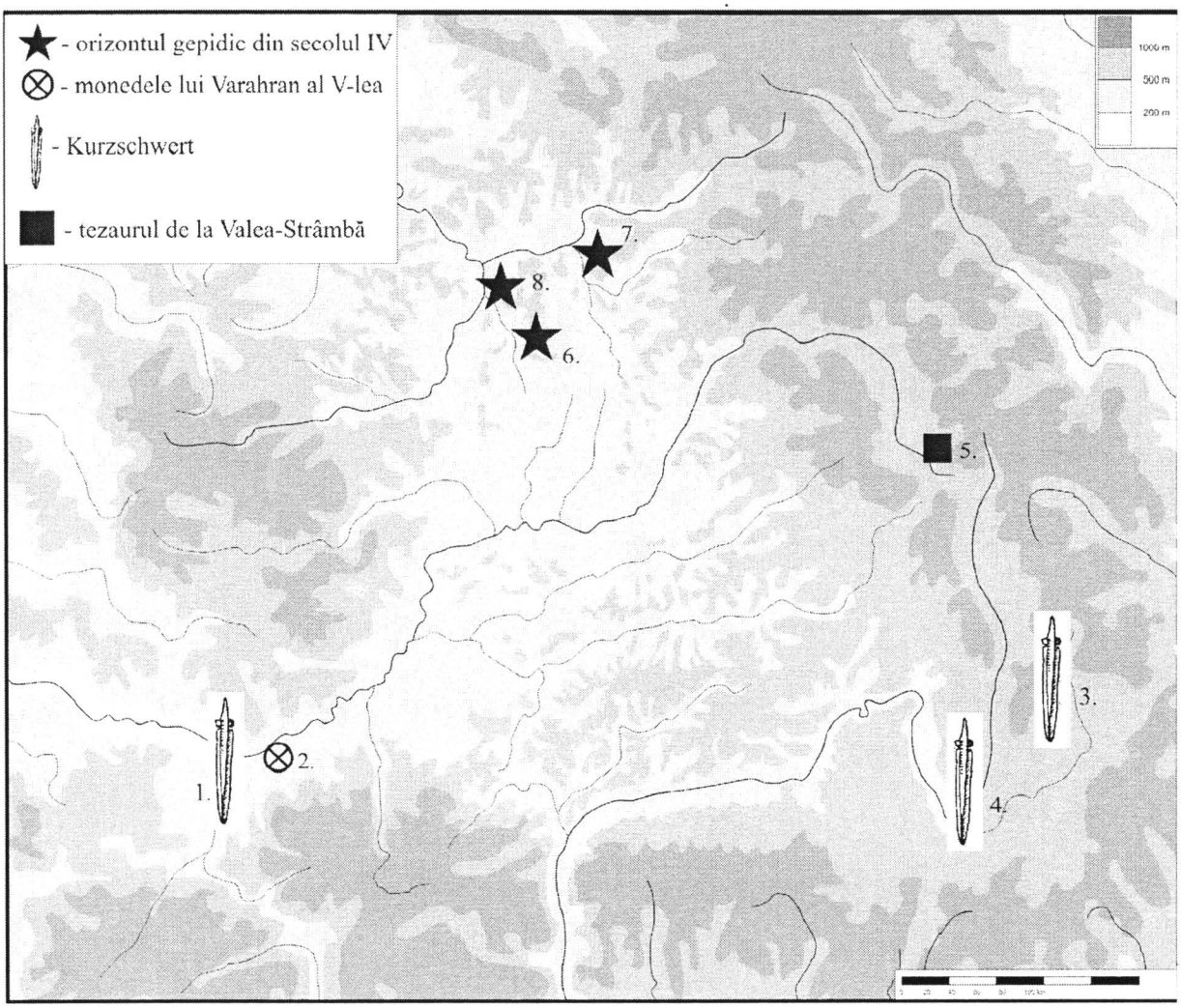

Harta II: Două orizonturi culturale din secolele IV-V din Bazinul transilvan

1. Micia (Harhoiu 1988, 79-90).
2. Sebeș: monede de la Varahran al V-lea (420-438) (Bóna 1993, 137).
3. Târgu-Secuiesc: exemplar inedit.
4. Chilieni: pl. I/1.
5. Valea-Strâmbă: tezaur (Székely 1945, 95-101).
6. Fântănele -Rât (Marinescu, Gaiu 1989).
7. Șintereag (Bóna 1988, 133).
8. Budești (Bóna 1988, 133).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DIE FRÜHEN SLAWEN IN DER RUMÄNISCHEN ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNG. KURZE KRITISCHE UNTERSUCHUNG*

Ioan Stanciu

Es steht fest, daß die Slawen, an der Wende des Altertums zum frühen Mittelalter, innerhalb eines umfassenden Wanderungsprozesses, ausgedehnte Gebiete kolonisiert haben und es ist desgleichen klar, daß es sich um ein, durch seine Folgen, wichtiges geschichtliches Phänomen handelt, dessen Kenntnis, großteils, das Verstehen des frühen Mittelalters in den betroffenen Gebieten bedingt. Für die rumänische Forschung ist diese Problematik von besonderem Interesse, angesichts der komplexen Kontakte zwischen Slawen und dem sich herausbildenden rumänischen Volk, wobei der slawische Beitrag vor allem in der Struktur der rumänischen Sprache aufzufinden ist.

Schon bis zum zweiten Weltkrieg genossen die wichtigsten Probleme bezüglich der Slawen die Aufmerksamkeit angesehener rumänischer Geschichtler und Sprachforscher. Die Diskussion konzentrierte sich auf Rolle der Slawen in der Ethnogenese des rumänischen Volkes. Dabei ist das Fehlen der archäologischen Argumentation zu bemerken (Curta 1994a, 225-237). So wie in anderen Ländern, wurden erst im nächsten Zeitabschnitt Programme zur effektiven archäologischen Forschung durchgeführt. Im Kontext des neuen, kommunistischen Regimes der fünfziger Jahre, wurde das Studium der Rolle der Slawen in der Herausbildung des rumänischen Volkes und seiner Sprache zu einem vorrangigen Thema der geschichtlichen, sprachwissenschaftlichen und archäologischen Forschung (Curta 1994a, 238-239; Madgearu 1997, 5). Eine Detailanalyse des nachkriegszeitlichen Schrifttums, hat es F. Curta ermöglicht genauestens auf die Widersprüche der rumänischen Geschichtsschreibung hinzuweisen wobei die Methodenmangel im Falle der ethnischen Zuschreibungen, die Überforderung der Dichotomie seßhafte/wandernde Bevölkerung und, letztendlich, die Folgen eines „ideologischen Paradigma" unterstrichen werden (Curta 1994a, 270-272).

I. *Chronologische Probleme*

Mit Ausnahme von Maria Comșa, die konstant von der Niederlassung der ersten Slawen im ausserkarpatischen Raum (Moldau, Große Walachei) gegen Anfang oder im ersten Drittel des 6. Jahrhunderts sprach, haben die restlichen rumänischen Forscher die Stellungsnahme von I. Nestor (bezüglich derselben Gebiete) verteidigt. Gemäß dieser, sei die korrekte Datierung, die zweite Hälfte oder das letzte Drittel des 6. Jahrhunderts. Der Autor hat die Verbindung zwischen der Einwanderung der Slawen und dem Vordringen der Awaren in Richtung der unteren Donau unterstrichen wobei er schätzte, daß Anfang des 6. Jahrhunderts die Ausgangsbasis (von den

* Die Studie ist eine erweiterte Form einer Mitteilung mit demselben Titel, gehalten an der internationalen Konferenz *Archeologia o początkach Słowian / Archäologie über den Ursprung der Slawen* (Kraków, 19-21. XI. 2001).

https://biblioteca-digitala.ro

literarischen Quellen nicht angeführt) für die Angriffe der Anten, nachher der Sclavini, östlich des Prut lagen. Auf dem Gebiete Rumäniens gäbe es keine Siedlungen die, in archäologischem Sinne, als „rein slawisch" bezeichnet werden könnten. Von aller Anfang, sei ein von lokalen Einflüssen stark gekennzeichnetes frühslawisches kulturelles Milieu zu bemerken[1].

Sicherlich sind die Daten der Autoren des 6. Jahrhunderts für diese Diskussion von grosser Bedeutung. Dementsprechend ist die Stellungnahme von W. Pohl - gleich jener der Mehrzahl der ausländischen Fachleute - resonabel, da diese annimmt, daß die etwas späteren literarischen Quellen die Anwesenheit der slawischen Siedlungen nördlich der Donau spätestens für die das zweite Drittel des 6. Jahrhunderts angeben, in der vorawarischen Periode (Pohl 1988, 96).

Bezüglich der literarischen Quellen und der Ausgangsstellen der slawischen Angriffe nördlich der Donau, sind zwei Abschnitte aus Procopius (*De bello Gothico*) anzuführen. Er sagt, daß "die Hunnen, die Sclaveni und Anten ihre Behausungen jenseits des Stromes Istros haben, unweit des Ufers" und, an einer anderen Stelle, daß die slawischen Krieger "dann wenn sie zu Kampf ziehen, die meisten zu Fuß gegen den Feind ziehen ..."(nach *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, 1970, 437, 443). Werten wir diese Daten als genau, dann ist es schwerlich zu vermuten, daß die Ausgangspunkte dieser slawischen Angriffe von der Donau weit entfernt waren. Weiterhin, ist es logisch anzunehmen, daß die Slawen nach Buchenwald (Bukowina), in die nördliche Moldau und, vielleicht, in die Gegend der oberen Theiß (Gebiete, die den Ausgangsorten der slawischen Wanderung, sehr wahrscheinlich, näher lagen) früher eindrangen und sich niederließen.

Archäologisch gesehen, ist, für den ganzen Zeitabschnitt 5. - 7. Jh., die früheste Anwesenheit der Slawen auf dem heutigen Territorium Rumäniens und Bessarabiens (Republik Moldau), gemäß den rumänischen Fachleuten, durch die ersten frühslawischen materiellen Elemente innerhalb der Ipotești-Ciurel-Cândești (südlich der Karpaten) oder Costișa-Botoșana-Hanska (östlich der Karpaten) bezeugt. Es wird angenommen, daß die beiden kulturellen Gruppen, die miteinander und mit Befunde vom Typ Bratei-Țaga-Biharea, aus Siebenbürgen, eng verbunden seien, innerhalb ihrer Entwicklung eine Etappe durchgemacht hätten, *die dem Kontakt mit den Slawen vorausging* (Ipotești-Ciurel-Cândești I/Cireșanu-Ipotești-Cândești, bzw. Costișa-Botoșana I-Hanska). Diese sei in die zweite Hälfte des 5. und die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts zu datieren. Mit einem quasi-identischen Inhalt (auf dem schnellen Töpferrad gedrehte als auch handgemachte Keramik, sogenannter „dakischer Tradition" oder, wie immer, einheimischer Natur, andere, mit dem römisch-byzantischen Milieu verbundene, Artefakte), seien diese kulturellen Gruppen ein Ausdruck der einheimischen (romanischen) Bevölkerung, mit welcher die Slawen verschmelzen. Nach dem sich ein Teil der Slawen im Süden der Donau niederließ, hätten diese kulturellen Gruppen das Erscheinen

[1] Zum Beispiel: Nestor 1961; Nestor 1964; Nestor 1965; Nestor 1973. Für Details und wichtigere Literatur: Teodor 1978, 34-39, 45-50; Curta 1994a, 239-243. Trotzdem akzeptierte I. Nestor die Möglichkeit, von den literarischen Quellen angedeutet, daß sich slawische Gruppen in der Moldau und in der Großen Walachei schon vor der Mitte des 6. Jh. hätten niederlassen können und daß man, in Perspektive, mit dem Auftreten solcher Funde rechnen könne (Nestor 1965, 148-149). S. Dolinescu-Ferche schließt es nicht aus, daß einige Siedlungen aus einer früheren Periode datieren als die, von den Justinianmünzen (gefunden in Dămăroaia und Băneasa-Străulești) angezeigte, ohne aber eine frühere Datierung der slawischen Anwesenheit im Süden der Großen Walachei in Betracht zu ziehen (Dolinescu-Ferche 1984, 141).

https://biblioteca-digitala.ro

der Dridu Kultur in der Großen Walachei (später nach Siebenbürgen ausgedehnt), gegen Anfang des 8. Jh., und der sogenannten „Hlincea I" Kultur in der Moldau, gegen Ende des 7. Jh., bedingt.

Die Verbindung zwischen dem Horizont des späten 4. - erste Hälfte des 5. Jahrhunderts (Funde wie jene konfus determinierten aus Costișa-Mănoaia, in der Moldau, oder Cireșanu, in der Großen Walachei), einerseits, und jenem der Zeitspanne 5. - 7. Jh., andererseits, verblieb unzureichend argumentiert und zweideutig. In demselben Kontext wird die Verlängerung der Sântana de Mureș-Tschernjachow Kultur bis in die erste Hälfte des 5. Jh. weiter diskutiert, im Zusammenahng mit dem Überleben der dakisch-römischen Bevölkerung im außerkarpatischen Raum Rumäniens.

I.1. *Der südkarpatische Raum*

Trotz des relativen Reichtums und der Vielfalt des Fundmaterials aus den Siedlungen, im Unterschied zu anderen Gebieten, wurde die innere Chronologie der Ipotești-Ciurel-Cândești Kultur nicht ausreichend bearbeitet. Praktisch, ist das von V. Teodorescu aufgrund der wichtigen Funde aus dem Nordosten der Großen Walachei (vor allem Budureasca und Cândești) ausgearbeitete Schema (vier Phasen zwischen dem letzten Drittel des 5. Jh. und dem letzten Drittel des 7.) weiterhin in Gebrauch. Dieses wurde jedoch nicht geprüft durch die Analyse und vollständige Veröffentlichung der, angefangen mit 1959, durchgeführten Forschungen (Teodorescu 1964; Teodorescu 1971; Teodorescu, Mitarb. 1993a; Teodorescu, Mitarb. 1999). Gemäß des Autors und der quasi-allgemeinen Meinung, hätte der Kontakt zwischen dem Milieu der Ipotești-Ciurel-Cândești Kultur und den frühslawischen Elementen in der III. Phase begonnen, also in einer Zeitspanne zwischen dem letzten Drittel des 6. und den ersten zwei Jahrzehnten des 7. Jh. (Teodorescu 1964, 499).

In Budureasca 4 wurde das erste Niveau Ipotești-Cândești durch eine Münze aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. datiert[2]. In Verbindung mit dem ersten Horizont der Siedlung von Târgșor wurde eine Bronzefibel mit umgewickeltem Fuss, vom Typ I-1b Teodor (Diaconu 1978, Abb. 3/7; Teodor 1988, Abb. 3/9), datierbar in die zweite Hälfte des 5. Jh. (Harhoiu 1990, 179) oder, spätestens, gegen die Mitte des 6. Jh. (Teodor 1988, Tabelle 1, 199), gefunden. Leider blieben diese Forschungen praktisch unveröffentlicht und dementsprechend gibt es bis noch keine klare Grundlage für eine Diskussion über die Datierung der ersten eventuelle slawischen Funde und Befunde aus dieser Siedlung.

In der, 1984 veröffentlichten Synthese, bezüglich der hier untersuchten Kultur in der Großen Wallachei, klärt Suzana Dolinescu-Ferche die innere Chronologie nicht (Dolinescu-Ferche 1984). Sehr wichtig sind, in dieser Hinsicht, die Verhältnisse zwischen den vier in Dulceanca erforschten Siedlungen (Dolinescu-Ferche 1992, 172-173, 174-177). Jedoch blieb die Lage auch hier unklar, da dem Fehlen der sicheren Datierungselemente nicht durch eine rigoröse Untersuchung der Keramik

[2] Teodorescu 1984, 52; Teodorescu, Mitarb. 1993b, 413. In der Grubenwohnung Nr. 15/1982, datiert in die Phase II (zweites Viertel und gegen die Mitte des 6. Jh.), hat mindestens eines der handgemachten, vervollständigbaren Gefäße (Teodorescu, Mitarb. 1993a, Abb. 11-A/14), das als dakischer Tradition angesprochen wurde, gute - vielleicht zufällige - Analogien im frühslawischen Milieu (z. B. Fusek 1994, Taf. XXI/1, XXXIV/8; Parczewski 1993, Taf. IX/1).

https://biblioteca-digitala.ro

entgegengewirkt wurde. Im Falle einer korrekten Datierung der Siedlung Dulceanca I, um die Mitte des 6. Jh., lohnt es sich das Erscheinen der frühslawischen Keramik in einigen der Wohnungen zu unterstreichen (bloß einige Beispiele: Dolinescu-Ferche 1974, Abb. 52/2-4, 7; Abb. 70/2). Neuerdings, wurden für die Siedlungen von Dulceanca überraschend genaue Datierungen geboten (Dulceanca IV/1 = ugf. 525, Dulceanca II = ugf. 535 usw.), wobei es an einer ernsten Beweisführung fehlt und von der, diskutablen, Voraussetzung ausgegangen wird, daß die Bewohnungszeit einer Siedlung unter drei Jahren sei (Teodor E. S. 2000).

Eine besondere Rolle ist dem Gräberfeld von Sărata Monteoru, das großteils unveröffentlicht blieb, zuzuschreiben. I. Nestor datierte die Gräber beginnend mit der zweiten Hälfte des 6. bis zur Mitte des 7. Jh., vielleicht sogar etwas später (Nestor 1957; Nestor 1959, 54). M. Comșa machte einige Anspielungen auf die Existenz früherer Grabkomplexe, wobei sie wahrscheinlich an die erste Hälfte des 6. Jh. dachte (Comșa 1960a, 177). M. Rusu brachte die Festung Turris, von Justinian im Jahre 546 an die Anten abgetreten, mit Pietroasele (Kr. Buzău) in Verbindung wobei er, implizit, auch den Anfang dieses wichtigen, in nächster Nähe liegenden, Gräberfeldes datierte (Rusu 1978, 123; Rusu 1980, 148). U. Fiedler hat das Inventar untersucht und auch andere, bis dahin unveröffentlichte, Materialien publiziert (mit besonderer Beachtung der Perlen und Fibeln) wobei er feststellen konnte, daß die Bestattungen das ganze 6. Jh. decken sowie den Anfang des nächsten. Desgleichen, meint derselbe Autor, sei die erste slawische Besiedlung der Großen Walachei vor der Mitte des 6. Jh. eingetreten, vielleicht schon gegen Anfang desselben Jahrhunderts. Mit Recht datiert der Autor die Fibeln aus den Gräbern 140 und 1502 in das frühe 6. Jh. (Fiedler 1992, I, 78-88; Abb. 11/5,7). Da eine Monographie der Grabungen bisnoch fehlt, können die Anfangs- und Endetappe nicht vollständig argumentiert werden. Die rumänischen Fachleute legen den Schwerpunkt weiterhin in die Zeitspanne zwischen den sechziger Jahren des 6. Jh. und dem zweiten Jahrzehnt des 7. Jh[3].

Für das Ende der Ipotești-Ciurel-Cândești Kultur bieten die rumänischen Forscher keine genaueren Hinweise innerhalb des 7. Jh. Allgemein, wird auf die zweite Hälfte oder das Ende des 7. Jh. gedeutet bzw. auf „den Moment 670/680", von I. Nestor als „historische Drehscheibe" für den ganzen Südosten Europas ausgelegt (Nestor 1973, 32; eine Übersicht der Stellungsnahmen bei Madgearu 1997, 117). Obwohl die Lage in dieser Hinsicht unklar bleibt, weisen die Mehrzahl der Daten eher auf die erste Hälfte des 7. Jahrhunderts, als die Ipotești-Ciurel-Cândești Kultur endete, eben wegen der Ereignisse vom Anfang der Herakliosregierung (Madgearu 1997, 117-120). Die neueren Untersuchungen hinsichtlich der Bügelfibeln aus dem Gebiet dieser Kultur weisen auf frühere Datierungen (Curta 1994b; Curta, Dupoi 1994-1995; Fiedler 1992, 1, 103). Bezüglich jener, in den Siedlungen der Gruppe/"Kultur Ciurel" gefundenen, glaubt man, daß sie das 6. Jh. nicht übersteigen (Madgearu 1997, p. 118).

Hinsichtlich der möglichen Verbindung zwischen dem Milieu dieser Siedlungen und der Dridu Kultur ist es nötig die Unterschiede zu unterstreichen, die, vor allem, innerhalb der Keramik zu erfassen sind. Die feine, graue, auf dem langsamen Töpferrad gedrehte Ware, welche für die Dridu

[3] Madgearu 1997, 120-122. Eine ähnliche Datierung auch bei D. Gh. Teodor (Teodor 1999, 104-105).

https://biblioteca-digitala.ro

Kultur kennzeichnend ist, wurde im 6. Jh. nicht produziert und gebraucht. Sie verbreitete sich erst mit dem Erscheinen der Proto-Bulgaren im Süden der Donau (Madgearu 1997, 123-124).

I.2. *Der ostkarpatische Raum*

Aufgrund der Forschungen von Botoșana und der Resultate aus der restlichen Moldau sowie durch die Auswertung der stratigraphischen Verhältnisse und des relative vielfältigen archäologischen Materials, hat D. Gh. Teodor die innere Chronologie der Gruppe Costișa-Botoșana vorgeschlagen[4]. Es wird angenommen, daß die erste Phase, einem relative späten Lokalhorizont der Sântana de Mureș-Tschernjachow Kultur folgend, im dritten Viertel des 5. Jh. (oder gegen die Mitte des Jahrhunderts) beginnt und gegen die Mitte des 6. Jh. endet. Die zweite Phase wird in die Zeitspanne zwischen der zweiten Hälfte des 6. und dem Anfang des 7. Jh. (oder bloss der zweiten Hälfte des 6. Jh.) datiert, während die dritte dem Ende des 6. und der ersten Hälfte des 7. Jh angehört. Die ersten slawischen Elemente erscheinen um die Jahre 568 - 570, wie das aus der Analyse der Objekte von Botoșana hervorgeht (Teodor 1984, 12, 44, 63-72; Teodor 1999). Der Autor der Forschungen aus dieser Siedlung unterstrich die Meinung, daß die letzten zwei-drei Jahrzehnte des 6. Jahrhunderts, mit eventuellen Verlängerungen ins 7. Jh. - als der Kontakt mit den frühen Slawen eintrat -, allgemein die obere chronologische Limit der Costișa-Botoșana Kultur darstellen (Teodor 1984, 65). Neuerdings entschied sich derselbe Autor eher für die Mitte des 7. Jahrhunderts (Teodor 1999, 100). Die letztere Feststellung widerspricht teilweise den Schlußfolgerungen zu denen I. Mitrea in Folge der Forschungen aus der beeindruckenden Siedlung von Davideni (Kreis Neamț) gelangte. Die erste Phase dieser Siedlung wird zwischen die chronologischen Grenzen der Phase I von Botoșana datiert, während die zweite Phase (Beginn um die Mitte des 6. Jh.) im späten 7. Jh. endet (Mitrea 2001, 133-171, 205-206).

Bezüglich der Wohnung B 1 von Costișa (Ende des 5. - Anfang des 6. Jh., bloß mit Keramik datiert) schätzt M. Comșa, daß das keramische Inventar schon slawische Charakteristiken vorweist; dieselbe Beobachtung machte sie auch bezüglich des Niveaus I von Botoșana, vor der Veröffentlichung der Monographie (Comșa 1973, Anm. 1, 198-199; Comșa 1974, Anm. 6, 24-25). Die kargen Keramikfunde von Mănoaia-Costișa sind nur anhand der publizierten Photos schwer einzuschätzen (Teodor, Căpitanu, Mitrea 1968, Abb. 6). Es erscheinen hier auch handgemachte kreisförmige Tablettchen, aber dieser Gefäßtyp ist nicht ein zwingender ethnischer Hinweis (Teodor 1978, 44; Teodor 1994, 232; Teodor E. S. 1996, 33-34). Auch die Bemerkungen von M. Comșa bezüglich der Keramik aus dem Niveau I von Botoșana können nicht als sicher akzeptiert werden, diskutabel sind bloß einige Beispiele (Teodor 1984, Abb. 38/5, 41/1, 42/1).

Vorläufig, bleiben die Siedlungen von Botoșana und Davideni die wichtigsten für die ganze Diskussion über die Zeitspanne zwischen der zweiten Hälfte des 5. und dem 7. Jh. in der Moldau,

[4] Teodor 1983; Teodor 1984. Ein Konzept, welches von den moldauischen Forschern in der letzten Zeit in der Form Gruppe/Kultur *Costișa-Botoșana-Hanska* gebraucht wird (z. B. Teodor 1994, 223; Postică 1996, 212).

https://biblioteca-digitala.ro

gerade weil die Ergebnisse der Grabungen vollständig publiziert wurden. Den Autoren der beiden Monographien können die Vorgangsweise hinsichtlich der Einordung der Wohnungen in die beiden determinierten Phasen bzw. die Unklarheit der Kriterien, abgesehen von den Objekten mit eng datierbarem, metallischem Inventar, vorgeworfen werden, obwohl die Keramik als chronologischer Hinweis ausgewertet wurde indem sowohl der quantitativen Verhältnisse zwischen scheibengedrehter und handgemachter Ware Rechnung getragen wurde als auch der Form der Gefäße. Mann könnte fast glauben, daß manchmal gerade die Keramik mit slawischen Charakteristiken zu einer bestimmten chronologischen Einordnung der Komplexe bewog. Das Fehlen der Detailanalysen für jede der Wohnungen und die unrelevante Typologie der Keramik bedingen eine oft unklare Einordnung der Objekte in die genannten Phasen.

Kennzeichnend für die frühe Phase der Siedlung von Botoșana sind die Wohnungen Nr 1, 9 und 14. In der Wohnung Nr. 1 wurde eine Eisenfibel mit umgeschlagenem Fuss (Typ III-2 Teodor) gefunden, in der Wohnung Nr. 9 (geschnitten von der Wohnung Nr. 8) eine Eisenfibel Typ III-1a Teodor und in der Wohnung Nr. 14 eine andere Eisenfibel Typ III-1b Teodor (Teodor 1984, Abb. 29/1-3; Abb. 31/1-3). Dan Gh. Teodor datiert diese Fibeln in die zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts bis in die erste Hälfte des nächsten (Teodor 1988, in der Haupttabelle Nr. 3). Einen wichtigen Hinweis für die spätere Phase der Siedlung liefert eine Schnalle vom Typ Syracusa, in der Wohnung Nr. 18 gefunden, deren Datierung die erste Hälfte des 7. Jh. nicht überschreiten kann (Teodor 1984, Abb. 29/6). Trotzdem, wurde in der Wohnung Nr. 9 eine Schüssel gefunden, welche gute Analogien im frühslawischen Milieu hat[5]; gleichartige Gefäße waren auch in Davideni in Gebrauch wobei eine der Wohnungen, aus welcher ein solches Exemplar stammt, in die frühe Etappe der Siedlung datiert wurde (Mitrea 1994, Abb. 18/2, 19/2). In der Wohnung Nr. 19 von Botoșana, die der ersten Phase zugeschrieben wird, erscheint desgleichen ein Topf der im frühslawischen Milieu wiederzufinden ist[6]. Die beiden Wohnungen (Nr. 13 und 20) aus denen je eine Münze von Justinian stammt (Prägungen vor 538) wurden in die zweite Phase der Siedlung eingeordnet, da dieses von dem Bausystem und dem ganzen Inventar der Wohnungen suggeriert wurde. Von den Münzen wird angenommen, daß sie noch lange Zeit nach ihrer Prägung im Umlauf bleiben konnten. Möglicherweise ist es so, diese Interpretation ist jedoch nicht zwingend, da die beiden Münzen gerade den Anfang der zweiten Phase markieren könnten, um die Mitte des 6. Jahrhunderts. In diesem Falle ist die Anwesenheit der slawischen Keramik wenigstens im Inventar der Wohnung Nr. 13 illustriert (Teodor 1984, Abb. 40/1, 3). Auch im Falle der großen Mehrzahl der Wohnungen von Davideni wurde die chronologische Einordung anhand der Keramik vorgenommen. Unklarheiten erscheinen auch hier, beispielsweise könnte das Auftreten der Keramik mit slawischen Charakteristiken schon in einigen bis zur Mitte des 6. Jh. datierbaren Komplexen vermerkt werden[7].

[5] Teodor 1984, Abb. 38/2. Entspricht der Variante III.2.b.C bei G. Fusek und ist gut vertreten in der Slowakei gerade durch verzierte, handgemachte Gefäße oder auf dem langsamen Töpferrad gedrehte (Fusek 1994, Abb. 36). Sehr ähnlich ist Typ 10.4.c Parczewski (Parczewski 1993, Abb. 12). Weiter nördlich, in demselben frühslawischen Milieu, gibt es eine perfekte Analogie in Zimne (Rusanova 1976, Abb. 9/4).

[6] Teodor 1984, Abb. 41/1. Entspricht den Typen: 5.2.a Parczewski (Parczewski 1993, Abb. 8), I.2.b.C Fusek (Fusek 1994, Abb. 27) oder Rusanova G.8 (Rusanova 1976, Abb. 6).

[7] Einige von diesen: die Wohnungen Nr. 25/1986 (Mitrea 1992, Abb. 11/4, 7); Nr. 27/1986 (Mitrea 1992, Abb. 12/2-4, 7, 9; Nr. 33/1988 (Mitrea 1994, Abb. 15/1, 2, 7; Abb. 16/2; Abb. 18/4).

https://biblioteca-digitala.ro

Den vielleicht interessantesten Fall, aufschlußreich für die ganze Problematik aus dem zentral-nördlichen Gebiet der Moldau, stellt die Siedlung von Iași-*Nicolina* dar. Die Etappen I und I b wurden in der zweite Hälfte des 4. Jh./erste Hälfte des 5. bzw. Mitte/zweite Hälfte des 5. Jh. datiert. Schon in der Phase I b erscheinen handgemachte kreisförmige Tablettchen, jedoch bezeichnende Änderungen treten erst angefangen mit der II. Phase ein, die Ende des 5. und erste Hälfte des 6. Jh. datiert wird (also gleichzeitig mit der ersten Phase von Botoșana und Davideni). Jetzt sind bloß rechteckige Wohnungen mit Steinöfen in Gebrauch, gruppiert im Sektor C der Siedlung. Die handgemachte Keramik nimmt Überhand. Leider wurde das Inventar der spätesten Komplexe noch nicht publiziert (Ioniță 1985).

Letztendlich bieten die Funde, wie jene aus der ersten Phase von Botoșana, ein frappantes Beispiel für die unterschiedlichen Interpretationsmöglichkeiten quasi-zeitgenössischer kultureller Äußerungen, da in einem benachbarten Gebiet (oberer Prut, oberer und mittlerer Dnjestr) ein ähnliches, wenn nicht sogar identisches, zeitgenössisches archäologisches Milieu bekannt ist - zur Datierung (5. Jh.) können Eisen- oder Bronzefibeln, späte Formen der Gruppe Almgren VI herangezogen werden - welches von zahlreichen Fachleuten als erste Erscheinung der frühslawischen materiellen Kultur verstanden wird, eine Etappe die "vorklassisch" genannt werden könnte, dh. dem Verschwinden der scheibengedrehten Keramik vorausgehend (das Vorhandensein dieser Keramik kann man bloss auf Kontakte mit den dort schon existierenden Volksgruppen zurückführen), eine Technik die sich die Slawen zu jenem Zeitpunkt nicht aneignen konnten (z. B.: Godlowski 1980, 227-228; Rusanova, Timošèuk 1984;Vakulenko, Prichodnjuk 1985; Baran 1991, 424, 426; Parczewski 1993, 131-136).

I.3. *Siebenbürgen*

Die Diskussion bezüglich des Zeitpunktes zu welchem die Slawen in Siebenbürgen eindrangen und sich niederließen hat zu Ergebnissen geführt, die von der Mehrzahl der Fachleute, die sich dieser Problematik gewidmet haben, akzeptiert wurden. Ausnahmslos wird vom späten Erscheinen der ersten Slawen (7. Jh.) im zentralen und westlichen Teil dieses Territoriums gesprochen. Die Forschungen von Z. Székely wiesen jedoch, im oberen Becken des Altes (Olt) und der Kokeln (Târnave), auf einen frühen slawischen Horizont, vor dem 7. Jh., in sehr wahrscheinlicher Verbindung mit der ältesten slawischen Anwesenheit östlich der Karpaten, in der Moldau.

Schon 1944, nahm C. Daicoviciu an, die ältere europäische Literatur eher intuitiv auswertend, daß die Slawen erst im 7. Jh. (die ersten Jahrzehnte) im siebenbürgischen Becken erschienen. Dabei schloß der Autor das Eindringen vereinzelter Gruppen schon um die Mitte des 6. Jh., als das Gebiet noch unter der politischen Kontrolle der Gepiden lag, nicht aus (Daicoviciu 1944, 181; Daicoviciu 1967, 10). In Verbindung mit dem Enden der Gräberfelder vom Typ Band-Noșlac, sah I. Nestor das Eindringen der Slawen in Siebenbürgen als vor dem ersten Drittel des 7. Jh. nicht möglich (Nestor 1959, 53; Nestor 1965, 148). Der gleichen Logik folgend, deutete auch M. Comșa auf die Mitte des 7. Jh.[8]

[8] Die Autorin bezieht sich auf Gruppen von Ostslawen die aus dem Gebiet der oberen Theiß nach Zentralsiebenbürgen gelangten, zusammen mit den Awaren, wobei sie für diese Zeit von einer slawisch-awarischen Bevölkerung spricht (Comșa 1959, 67, 70; Comșa 1960b, 736-737). Später schätzte sie, daß die von den Awaren in Siebenbürgen kolonisierten Slawen mit der (romanischen) einheimischen Bevölkerung

https://biblioteca-digitala.ro

Angefangen mit den sechziger Jahren wurden mehrere Gräberfelder untersucht, in welchen die Brandgräber vorwiegend waren, die von K. Horedt der sogenannten *Gruppe Mediasch* zugeschrieben wurden (zusammenfassend bei Horedt 1976; Horedt 1979; Horedt 1986, 60-66). Das arme Inventar der Gräber erlaubt keine sichere Datierung des frühesten Horizontes dieser Nekropolen, welcher mit Wahrscheinlichkeit um die Mitte oder in der ersten Hälfte des 7. Jh. liegt, als die handgemachte Keramik - Urnen die jenen vom fortgeschrittenen „Prag Typ" ähnlich sind, wie jene von Dorolțu und Turdaș - besser vertreten war[9]. Leider wurde das Problem der genaueren Datierung dieser Nekropolen, umso weniger ihrer Anfangsphase, noch nicht in überzeugender Form gelöst. Allgemein, wurde der Datierung der ältesten slawischen Bewohnung im Zentrum und Westen Siebenbürgens von den ausländischen Fachleuten nicht widersprochen (z. B.: Bóna 1990, 97-101, Fiedler 1996, 196).

Ein kultureller Horizont der frühslawische Elemente beinhaltet, die dem Anfang der Gruppe Mediasch vorausgehen, wurde im oberen Becken des Alt sowie im mittleren und oberen Becken der Kokeln abgegrenzt. Es handelt sich um Funde, wie jene von Poian 1, Cernat-*Róbert tag*, Bezid, Sălașuri, Eliseni, Filiaș, Härman. Hier wurden Wohnungen untersucht, in welchen die frühe slawische handgemachte Keramik zusammen mit auf dem schnellen Töpferrad gedrehter Ware erscheint (Székely 1970a; Székely 1970b; Székely 1974; Székely 1976; Székely 1988; Székely 1992). I. Nestor war der Meinung, daß das Eindringen der Slawen in diese Gebiete mit der "von den Awaren diktierten Gesamtorganisierung" in Zusammenhang liege und frühestens in die zweite Hälfte des 6. Jh. zu datieren sei wobei ihr weiteres Vordringen von den späten Gepiden, die sich auch unter awarischer Kontrolle befanden, gestoppt wurde (Nestor 1970, 103; Nestor 1973, 32). Eine feinere und, wahrscheinlich, genauere Bemerkung verdanken wir Maria Comșa, die zwei Etappen des slawischen Eindringens in den Südosten Siebenbürgens erwog. Östlich und südöstlich des oberen Alt, könnten die ersten Slawen gleichzeitig mit jenen aus der Großen Walachei ankommen sein, bzw. um 525 - 530. Später, nach dem Untergang der Macht der Gepiden, könne man ein Vordringen in Richtung oberes Becken des Alt bis in das Becken der Großen Kokel in Betracht ziehen[10]. Z. Székely hat diese Funde (repräsentativ sind die Siedlungen von Poian 1 und Cernat) ins 6. Jh. oder

---

und mit germanischen Resten kohabitierten (Comșa 1973, 218; Comșa 1979, 108). 1974 weist sie auf eine slawische Gruppe, die von den frühen Awaren in Zentralsiebenbürgen kolonisiert wurde (Comșa 1974, 18). 1960 äußerte sie auch die Meinung, daß die frühen Slawen, unabhängig oder in Verbindung mit den Awaren, schon in der zweiten Hälfte des 6. Jh. nach Siebenbürgen eindringen wobei sie auch Wanderungen der Westslawen in dieselbe Richtung, in der Zeitspanne 650 - 800, bemerkt (Comșa 1960a, 187). Die Studie von K. Horedt aus dem Jahre 1951 sollte eher die Aufmerksamkeit auf die, bis dahin total vernachläßigte, frühmittelalterliche Keramik aus Siebenbürgen lenken wobei das Problem der ältesten slawischen Funde aus dieser Region weiter offen blieb (K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, SCIV 2/2, 1951, 189-232).

[9] Horedt 1976, 36, 43; Horedt 1979, 389. Zu ähnlichen Schlussfolgerungen gelangte auch R. Heitel, der einige Metallfunde neu untersucht hat (Heitel 1994). Zum letzten mal hat K. Horedt die Nekropolen der Mediasch Gruppe in die zweite Hälfte des 7. Jh. bis in das späte 9. Jh. datiert (Horedt 1986, 66-73; Horedt 1987, 13). Für die späte Datierung (Wende des 7. - 8. Jh.) des Eindringens der Slawen in Siebenbürgen siehe auch die Meinung von M. Rusu (z. B. Rusu 1977, 185-1888; Rusu 1980, 151). Dieser Autor erklärt die tiefgreifende Änderung des kulturellen Umfeldes nach cca. 680 durch die Ankunft einer massiven Slawengruppe von Nordwesten her.

[10] Comșa 1979, Anm. 16, 109. R. Heitel unterstreicht die Verbindungen zwischen Siebenbürgen und dem außerkarpatischen Territorium (das Gebiet zwischen dem Siret und den Karpaten) wobei er sogar die

https://biblioteca-digitala.ro

in die zweite Hälfte desselben, vielleicht bis Anfang des folgenden, datiert[11]. Trotzdem behielt die Mehrzahl der rumänischen Forscher den Anfang des 7. Jh. im Blickfeld (als der Zusammenbruch des Limes der unteren Donau und der massive Einzug der Slawen südlich der Donau begannen), als Zeitpunkt zu welchem die ersten Slawen entlang des Trotusch, durch den Oituz-Pass in den Südosten Siebenbürgens eindrangen (Heitel 1994, 186; Anm. 14, 186).

R. Heitel hat versucht die westliche Limit des Gebietes, in welchem die ersten slawischen Elemente erscheinen, in der Gegend Mediasch - Schäßburg (Sighișoara) zu lokalisieren. Diese zeitweilige westliche "Grenze" ist plausibel, da sie auch von den zwei Siedlungen von Bratei angezeigt wird. Es ist jedoch anzunehmen, daß die Slawen auch aus dieser Richtung ins Innere Siebenbürgens vordringen wollten. Innerhalb der Entwicklung der Siedlung Bratei 1 tritt eine durchgreifende Änderung während der *Phase c* ein, als man begann die Grubenwohnungen mit Steinöfen oder mit steinumringten Herdstellen (möglicherweise Reste zerstörter Steinöfen) zu beheizen, als die auf dem schnellen Töpferrad gedrehte Keramik verschwand und sich die handgemachte und, in kleinerem Maße, die auf dem langsamen Töpferrad gedrehte durchsetzten (Bârzu 1997, 243-244). Die genauere Datierung dieses Horizontes bleibt problematisch. Es wird jedoch darauf hingewiesen, daß die neue Siedlung gleich nach der *Phase b* (5. - 6. Jh.) beginnt und vor dem Anfang des Gräberfeldes Nr. 2 aufhört[12]. Für das Ende der *Phase b* bzw. den Anfang der *Phase c* wird auf die Jahrhundertwende 6. - 7. Jh. gedeutet oder sogar auf die erste Hälfte des 7. Jh, Ereignisse die „unter den vom Eindringen der ersten Slawen bedingten Umstände" stattfanden (Bârzu 1997, 243-244). Für eine dermaßen späte Datierung der Siedlung aus der *Phase b* (der jüngste Horizont) gibt es keinen Unterhalt im Befund der Wohnungen. Es ist viel wahrscheinlicher, daß der Schwerpunkt dieser Phase in der ersten Hälfte des 6. Jh. liegt, gleich dem Falle der Siedlung von Moreşti. Dementsprechend konnte die *Phase c* schon in der zweiten Hälfte des 6. Jh. beginnen.

Möglichkeit erwägt, daß die ersten, in Siebenbürgen angekommenen Slawen von einigen Gruppen dakisch-römischer Bevölkerung (?) aus der Moldau begleitet wurden (Heitel 1994, 186).

[11] Székely 1970a, 130, 133, 136; Székely 1974, 567; Székely 1992, 277, 294, 302, 303. Die Datierung fußt sowohl auf dem Vergleich der handgemachten und scheibengedrehten Keramik (in Abwesenheit einer zweckgemäßen Vorstellung und Analyse) als auch auf anderen Fundgattungen: eine Kleinfibel Typ I C Werner, mit 6 Knöpfen (Poian, Wohnung Nr. 19; z. B. Székely 1992, Abb. 15/1a,1b), eine Bronzefiebel mit umgewickelten Fuss (Typ I-1b Teodor), ein einreihiger Kamm (Poian, Wohnung Nr. 20; z. B. Székely 1992, Abb. 17/5,6), ein Bruchstück einer anderen Bügelfibel aus Bronze (Siedlung von Filiași; z. B. Teodor 1992, Nr. II/4, Abb. 8/6), ein Silberring mit kresiförmiger Platte (Cernat, Wohnung Nr. 5; z. B. Székely 1992, Abb. 26/1a, 1b). Die Bügelfibel von Poian wurde von D. Gh. Teodor vor allem ins 7. Jh. datiert (Teodor 1992, 125-126). Das Fibelbruchstück von Filiaș wurde dem „Typ Pietroasele" zugeschrieben, ausschließlich im 6. Jh. datiert, obwohl sie die jüngste Erscheinung darstellen solle (Curta, Dupoi 1994-1995, 233). Die Fiebel mit umgewickelten Fuss von Poian ist eine barbarisierte Form der Fibeln mit Scheinumwicklung, die der Provinzialbevölkerung aus dem Süden des Balkan und jener aus der Krim charakteristisch ist (Fiedler 1992, 1, 56). Für die ähnlichen Stücke aus Rumänien hat D. Gh. Teodor schon seit langem die Zusammenziehung der Datierung um das Ende des 6. Jh. vorgeschlagen (Teodor 1978, 21-22), später hat er jedoch für den Typ I -1 b die Datierung in der Zeitspanne 450 - 550 in Betracht gezogen (Teodor 1988, 201; Tabelle 1, 199).

[12] Bârzu 1997, 244. Sehr wahrscheinlich entspricht die *Phase b* chronologisch und kulturell der Siedlung von Moreşti, dementsprechend endet sie um 567/568. Für einen Terminus *post quem*, bezogen auf dieses Datum, spricht auch ein Krug (handgemacht) mit trichterförmiger Öffnung aus der Wohnung Nr. 11 (*Phase c* der Siedlung; Bârzu 1997, Abb. 8/1a,b). Dieses Gefäß kann nicht zwingend an die vorangehenden lokalen Traditionen gebunden werden, da es dafür sehr gute Parallelen im frühawarischen Milieu gibt. Eine ausgezeichnete Analogie gibt es, zum Beispiel, in Valea lui Mihai, Kreis Bihor. Die dortige Grabbeigabe

https://biblioteca-digitala.ro

Gemäß der Meinung von Eugenia Zaharia, weisen die Überlagerung einiger Komplexe und die Eigentümlichkeiten der Keramik in der Siedlung Bratei 2 auf vier Phasen, innerhalb von zwei Etappen. Der ersten Etappe entsprechen zwei Phasen (charakterisiert durch das Zusammenleben der scheibengedrehten mit der handgemachten Keramik), die von der Mitte des 6. bis gegen Anfang oder erste Hälfte des 7. Jh. zu datieren sei. Die zweite Etappe (die zwei letzten Phasen, charakterisiert durch den Gebrauch der auf dem langsamen Töpferrad gedrehten Ware) deckt das 7. Jh., bis gegen Anfang des 8. (Zaharia 1997, 312). Die Objekte der ersten zwei Phasen enthalten kein slawisches Material (Zaharia 1997, 329). Die Situation ist jedoch, bei Weitem, nicht so eindeutig, da in den Wohnungen Nr. 1 (den Phasen I - II zugeschrieben; lieferte die größte Menge handgemachter Keramik) und Nr. 5 (Phase II) frühslawische Keramik zum Vorschein kam[13]. Es läßt sich verstehen, daß jene Komplexe, in welchen slawische Keramik erscheint, in die zweite Hälfte des 6. und die erste Hälfte des nächsten Jahrhunderts zu datieren sind, also eine Lage die jener aus der Siedlung 1 ähnlich ist. Trotzdem suggerieren die Analogien mit den Funden von Străulești-Lunca (von wo zwei Justinian Münzen bekannt sind) der Autorin die Möglichkeit, daß die Phasen I und II der Siedlung 2 von Bratei das 6. Jh. nicht überschreiten (Zaharia 1997, 327).

Die beiden Urnen von Dorolțu (im Nordwesten Siebenbürgens, am oberen Lauf des Almaș), für die, mit einiger Unsicherheit, die Datierung Ende des 6. - Anfang des 7. Jh. vorgeschlagen wurde (Ferenczi 1970), können auf das Eindringen einiger Slawengruppen in Nordwestsiebenbürgen hinweisen (Heitel 1994, 185), vielleicht gerade in Verbindungen mit einer älteren slawischen Anwesenheit im nord-westlichen Gebiet Rumäniens. Es gibt keine ernsten Anhaltspunkte um das Vordringen dieser Slawen in das Innere Siebenbürgens auf den Druck der Awaren zurückzuführen[14].

I.4. *Der Westen und Nordwesten Rumäniens*

Gemäß M. Comșa, haben die Awaren durch ihr Eindringen in das Karpatenbecken die Bewegung einiger frühen Gruppen von Slawen aus dem Süden der Slowakei, Mährens und Polens bedingt. Ein Teil dieser erreichte das rumänische Banat. Ihnen werden die Funde von Insula Banului und sogar eine Hügelbrandgräber von Balta Verde zugeschrieben (Comșa 1979, 113). Die ersten Slawengruppen konnten das Banat schon vor dem Fall des Limes erreichen indem sie sich aus der Richtung der Theißmündung, wo sie schon vor den Awaren anwesend waren, oder aus der Großen und Kleinen Walachei bewegten[15]. Die augenscheinliche Ähnlichkeit der Wohnungs- und Ofentypen,

hat zusätzlich einen Henkel (Comșa 1966, pl. XXIV/1a, b, c). Ein einreihiger Kamm mit dreieckigem Griff zusammen mit zwei Bronzeschnallen wurden um die Wende des 6./7. Jh. oder Anfang des 7. Jh. datiert (Bârzu 1997, Abb. 13/7).

[13] Zaharia 1997, 322-323. Für die Wohnung Nr. 1: Abb. 9/4, 5, 8. Für die Wohnung Nr. 5: Abb. 14/11, 20-22. Selbst die Autorin unterstreicht, daß in der Wohnung Nr. 1 die slawische Keramik vorherrschend war (Zaharia 1997, 323). Einige Scherben, die in der Wohnung Nr. 2 gefunden wurden, und der ältesten Phase zugeschrieben wurden, könnten zu charakteristisch frühslawischen Gefäßen gehören (Zaharia 1997, Abb. 11/7, 8).

[14] Comșa 1973, 218. Die Autorin hat die Urnen von Dorolțu mit den slawischen Trägern der Penkowka Kultur in Verbindung gesetzt, eine voreilige Feststellung (Comșa 1979, 105).

[15] Z. B.: Comșa 1973, 213; Comșa 1987, 220. Die Autorin datiert die Anwesenheit der Slawen im südlichen Banat spätestens gegen die Mitte des 6. Jh. (Comșa 1973, 223).

https://biblioteca-digitala.ro

der Großteil der handgemachten Keramik, das Auftreten der Tonklumpen und der „Tonbrötchen" in Bezug auf den Raum der nordwestlichen Ukraine, den Süden Weissrußlands, dann der Gegend der San und der oberen Weichsel, einerseits, und der oberen Theiß bzw. zentral-westliche Großwalachei, andererseits, suggeriert die Wanderung von Slawengruppen entlang der Theiß (nachdem sie nördlichen Karpaten überschritten hatten) bis hin zur Mündung des Flusses in die Donau. Es ist nicht auszuschließen, daß ein Teil dieser Gruppen, nachträglich, ostwärts, in Richtung Kleine und Große Walachei vorgedrungen seien (Stanciu 1998; Stanciu 1998-1999, 162-163). Zwischen 640 und 680, im Zusammenhang mit einer dritten Welle der slawischen Einwanderung, die hauptsächlich auf die außerkarpatischen Gebiete Rumäniens zielte, sollten neue slawische Gruppen auch in den Osten und Norden Siebenbürgens (Gegend von Bistrița-Năsăud) eingedrungen sein, während, unter dem Druck der „zweiten awarischen Welle", Slawen aus der Dnjestr Gegend die obere Theiß, Maramureș und Crișana erreicht hätten (Comșa 1979, 113-114).

Für den Nordwesten Rumäniens wurden die ersten frühslawischen Funde erst in den achtziger Jahren vorgestellt: die Gräber von Pișcolt, Kr. Satu Mare (Németi 1983, Nr. 4/A, 139-140) und die Siedlung von Crăciunești, Kr. Maramureș (Popa, Harhoiu 1989, 256-265). Eine Siedlung, wahrscheinlich vom gleichen Typ wie jene von Crăciunești, wurde bei Tisa entdeckt auch in der Maramureș Senke (Stanciu 1992, nr. 30/B, 180-181). Die Gräber von Pișcolt sind gegen Ende des 6. - erste Hälfte des 7. Jh. zu datieren (Stanciu 1999, 129-132) während die zwei Siedlungen zu einer späteren Etappe gehören.

S. Dumitrașcu bemerkte, vom Informationsniveau des Jahres 1978 ausgehend, die Seltenheit der autentisch Prag-Korceak Funde im Nordwesten Rumäniens, wobei er in einer möglichen Liste, neben den Gräbern von Pișcolt, einige andere Funde anführt, die eher zum frühawarischen Milieu der Theißgegend gehören (Dumitrașcu 1978, 75-77). Allgemein, wurde eine gewisse Diversität der materiellen Kultur und der ethnischen Zusammensetzung erwogen, in Bezug auf den Horizont, welcher der frühawarischen Zeit entspricht wobei auf "gepidisch-slawisch-awarische Komplexe" hingewiesen wurde (Dumitrașcu 1978, 75) oder auf kuturgurische und slawische Elemente (Comșa 1972, 211).

M. Comșa und K. Horedt wiesen beharrlich auf ein Körpergrab von Săcueni-*Horo* (Kr. Bihor), welches sie als frühslawisch zu interpretieren versuchten wobei K. Horedt es der Mediasch Gruppe zuordnete (Chidioșan, Nánásy 1968; Comșa 1965, 33; Anm. 65, 39; Horedt 1976, 38-39; Horedt 1979, 387). Die Beweisführung setzte hauptsächlich auf den doppelten Charakter des Graben (Brand- und Körpergrab) und auf eine miniaturale Bügelfibel (ähnlich dem Typ IC Werner). Es ist eher anzunehmen, daß es sich in diesem Fall um ein Körpergrab handelt, in das ein Opfergefäß gelegt wurde wobei die Sprossenfibeln nicht unbedingt auf einen slawischen Besitzer hinweisen muß (Stanciu 2000, 404-409).

Dan Gh. Teodor ist der Meinung, daß schon die erste Welle der slawischen Wanderung, in der zweiten Hälfte des 6. Jh. (eher im letzten Viertel desselben), auch die Maramureș Senke betroffen habe, zugleich mit dem Vordringen kleinerer Gruppen in den Südosten Siebenbürgens (Teodor

https://biblioteca-digitala.ro

1979, 820, 823; Teodor 1980, 78; Teodor 1985, 56). Derselbe Autor vertritt die Meinung, daß kleine Slawengruppen auch weiter südlich, in der Crișana, um das Jahr 680 erscheinen, im Laufe ihrer Bewegung von Westen her, unter dem Druck oder der Kontrolle der Awaren (Teodor 1981, 44; Teodor 1997, 361).

M. Comșa hat stets vermutet, daß eine Gruppe Ostslawen, im Kontext der Völkerbewegungen aus der Zeitspanne 670 - 680, über die nördlichen Karpaten in das obere Becken der Theiß kam, von wo dann ein Teil weiter nach Siebenbürgen vordrang, eine Wanderung die auch das nordwestliche Gebiet Rumäniens einbegreifen mußte (z. B.: Comșa 1959, 70; Comșa 1973, 221; Comșa 1987, 224). Zu demselben Zeitpunkt und unter den gleichen Bedingungen, soll auch eine Gruppe westlicher Slawen (?) dieses Gebiet durchzogen haben, auf ihrem Weg nach Zentralsiebenbürgen (Rusu 1973, 197). Aus gleich welcher Richtung sie kamen, könnte die Anwesenheit solcher slawischer Gemeinschaften durch die am unteren Lauf des Lăpuș (im Zentrum der Baia Mare Senke) identifizierten Siedlungen, vor allem jene, teilweise erforschte, von Lăpușel-*Ciurgău* bezeugt werden (Stanciu 1994). Es ist viel wahrscheinlicher, daß die Siedlungen aus dem Inneren der Maramuresch Senke, wie sie bisher bei Crăciunești und Tisa bekannt sind, im Kontext solcher Bewegungen erschienen.

R. Popa und R. Heitel fanden für die Keramik aus den zwei Wohnungen von Crăciunești-*Mohelcă* Analogien im Areal der Penkowka Kultur (es gibt jedoch kein klares Argument in dieser Hinsicht, die Analogien weisen auf das homogene Milieu der "Luka-Raikowetzkaia Kultur") und glaubten, gleich M. Comșa, daß die Siedlung zu einer zweiten Welle der slawischen Wanderung gehöre und um die Mitte bzw. in die zweite Hälfte des 7. Jh. zu datieren sei (Popa, Harhoiu 1989, 265).

In direkter Verbindung mit den Slawen, die sich um eine Zeit im Nordwesten Rumäniens niederließen, müssen auch die Urnen von Dorolțu (Kr. Cluj) stehen, die, höchstwahrscheinlich, auf Eindränge nach Siebenbürgen aus dieser Richtung (durch das Messesch Tor), gegen Ende des 6. und Anfang des 7. Jh., weisen (Ferenczi 1970; Comșa 1973, 218; Heitel 1994, 185). M. Sâmpetru ist der Meinung, daß die Slawen in das Kreischgebiet (Crișana) und in die Maramuresch nicht vor dem 7. Jh. eindrangen (Sâmpetru 1992, 138).

Ein frühslawischer Horizont hebt sich immer klarer im Becken des unteren Somesch ab, bis zur Grenze des awarischen Khagantes (es wurde die Benennung *Horizont Lazuri - Pișcolt* vorgeschlagen, vgl. Stanciu 1998-1999). 19 der in Zalău - *Bulevardul Mihai Viteazul, Nr. 104-106* (Panic - *La blocuri*) ehemals untersuchten Wohnungen gehören in Wirklichkeit zu der frühslawischen Behausung aus der zweiten Hälfte des 6. - Anfang des 7. Jh. und nicht in die römische Kaiserzeit, wie eingänglich angenommen wurde (Matei 1980, Nr. 1/b, 229-231; Matei 1993). Die zeitgenössische (vielleicht sogar etwas frühere) Siedlung von Lazuri - *Lubi tag* (Kreis Satu Mare) weist mit Sicherheit auf das Eindringen der ersten Slawen in das Gebiet des unteren Somesch (Stanciu 1998-1999). In derselben Mikrozone sind jetzt weitere, identische Siedlungen bekannt, wie jene von Culciu Mare (Stanciu 1999) und Kisvárda - *TV torony*, letztere im Nordosten Ungarns (Istvánovits 2001). Eine auffällige Konzentrierung von Funden dieser Art kann auf dem oberen Lauf des Zalău, im Vorfeld des römischen Limes und des Hauptweges nach

https://biblioteca-digitala.ro

Siebenbürgen von Nordwesten her, festgestellt werden[16]. Die Verbindung zwischen der Gruppe von Siedlungen aus dem Gebiet des unteren Somesch un jenen aus der Gegend des oberen Zalău bildet die neulich entdeckte Siedlung von Acâș, auf der niederen Crasna (Németi 2001). Vorerst kann festgestellt werden, daß slawische Gruppen entlang der Crasna, vielleicht auch entlang des Somesch, um die Mitte (vielleicht auch früher) des 6. Jh. oder in der zweiten Hälfte desselben, aus der Richtung des unteren Somesch und der oberen Theiß, nach Siebenbürgen eindrangen, da der Zugang in dieses Territorium von den Gepiden, vor dem Jahr 568, oder Awaren, nach diesem Datum, gesperrt wurde.

II. *Die ethnische Zuschreibung der Funde aus dem 6. - 7. Jh.: der hauptsächliche Einsatz der Forschungen*

Ein wichtiges Ziel der Forschung, wenn nicht sogar das Hauptziel, war es, die ethnische Zugehörigkeit der Träger der Gruppen Ipotești-Ciurel-Cândești und Costișa-Botoșana-Hanska, im außerkarpatischen Raum, oder der Gruppe Bratei, in Siebenbürgen, ausfindig zu machen. Dabei wurden sowohl die Daten der archäologischen Feldforschung, als auch die karge Information der literarischen Quellen und der allgemeine geschichtliche Kontext der Zeit genützt. Mit leicht unterschiedlichen Nuancen, erklären die rumänischen Forscher diese Gruppen fast ausnahmslos als materiellen Niederschlag einer wichtigen Etappe der Ethnogenese des rumänischen Volkes, auf dem ganzen heute von ihm bewohnten Territorium. Es wird auf eine dominante, lokale, ethnische Komponente hingewiesen, zu der sich das slawische Element gesellt. Es wurden auch abweichende Meinugen geäußert, hinsichtlich der Ethnie der Völkerschaften mit denen die Slawen in Kontakt kamen. Die Merhzahl jener die sich mit dieser Problematik befaßten, haben, I. Nestor folgend, die Romanität der Hauptträger dieser Kulturgruppen unterstrichen und, dementsprechend, von einer dakischen oder karpischen, romanisierten Bevölkerung gesprochen, die archäologisch durch die "einheitliche romanische Kultur vom Typ Bratei/Ipotești-Ciurel-Cândești/Costișa-Botoșana" definiert sei. Eine nuanciertere Erklärung ist im Band *Geschichte Rumäniens* (1960) zu finden: auf dem heutigen Territorium Rumäniens, trafen die Slawen auf eine bodenständige Bevölkerung, die, "von ethnischem Standpunkt aus, von Region zu Region verschieden war", also Karpen, Daker oder Dako-Römer (Comșa 1960b, 738).

Von der Methode her, war es wichtig auszumachen ob und in welcher Form die Kontakte zwischen den ersten Slawen und der vorgefundenen Bevölkerung zustandekommen konnten. Die Antworten waren oftmals widersprüchlich (Curta 1994a). Die Feststellung, daß es auf dem heutigen Gebiete Rumäniens keine "rein slawischen" Siedlung gab, setzt die sebstverständliche Akzeptierung der soforten Kontake zwischen den Slawen und den Einheimischen voraus, aber auch die Notwendigkeit den Mechanismus eines komplexen Prozesses zu erklären, eine Pflicht welcher die

[16] Ausser der Siedlung von Zalău - *Bul. M. Viteazul,Nr. 104-106*, können heute weitere aus der nächsten Nähe angeführt weden: Zalău - *Valea Mâții* (Matei, Stanciu 1999), Zalău - DROMET/I.S.C.I.P. (unveröffentlicht), Badon - *Doaște* (unveröffentlicht), nebst einer neuen Nekropole (flache Brandgräber) von Zalău - DROMET/I.S.C.I.P.

https://biblioteca-digitala.ro

rumänische Forschung nicht vollständig nachkam. Somit müßten wir die Existenz eines früheren slawischen Horizontes akzeptieren, der den Datierungen, die im rumänischen Fachmilieu üblich sind, vorausgeht und der, bisnoch, archäologisch nicht erfaßt wurde. Sicherlich, kann man an die Genese neuer archäologischen Medien denken, im Sinne von historisch-kulturellen Provinzen, die gerade durch kulturelle und ethnische Synthesen charakterisiert weden. Die Slawen trafen auf verschieden strukturierte Lokalbevölkerungen wobei die ethnisch-kulturelle Synthese die Abgrenzung archäologisch-kultureller Einheiten zur Folge hatte, was, letztendlich, gerade die Differenzierung der slawischen Gruppen ausmachte (Herrmann 1979).

Für die ethnischen Zuschreibungen die im südkarpatischen Raum vorgenommen werden, ist das Gräberfeld von Sărata Monteoru weiterhin aktuell. Von den ausländischen Fachleuten wird dieses den Slawen zugeschrieben (Fiedler 1992, 1, 87). Ohne hier auf Einzelheiten einzugehen, sei die eingängliche Stellung von I. Nestor erwähnt, der das genannte Gräberfeld den Slawen zuschrieb, eine Meinung der auch andere rumänische Forscher folgten, die der Autor aber später änderte (Comșa 1973, Anm. 10, 210; Fiedler 1992, 1, 86-87). Maria Comșa, erwog die Möglichkeit einer dakisch-karpischen Komponente[17]. M. Rusu schreibt das Gräberfeld, umgangslos, den Anten zu (Rusu 1978, 123; Rusu 1980, 148).

Es ist nicht unser Anliegen, hier auf die Daten einzugehen die schon von den Autoren der Grabungen vorgestellt und analysiert wurden. Es ist jedoch auf ein anderes, wichtiges Problem hinzuweisen und zwar auf die Verbindung zwischen dem Gräberfeld von Sărata Monteoru und dem Horizont der zeitgenössischen, südkarpatischen Siedlungen, wenigstens vom archäologischen Inventar her, eine Situation die wahrscheinlich auch I. Nestor dazu bewegte seine Meinung zu änderen und das Fundmaterial der romanischen Bevölkerung zuzuschreiben. Ausschlaggebend für die ganze Diskussion ist die Erwägung der Möglichkeit, dass die Nachfolger der dakisch-römischen Bevölkerung (über die man annimmt, dass sie Christen waren und dementsprechend Körpergräber hatten) weiterhin Brandgräber anlegten, wie das die meisten der rumänischen Forscher akzeptieren, wiederum, angefangen mit I. Nestor.

Die ukrainischen und russischen Autoren, aber auch andere, schreiben die Siedlungen Costișa-Botoșana I den Slawen zu wobei aber einige auch auf eine vorausgehende, lokale, dakisch-römische Komponente hinweisen (mit Bezug auf die kulturellen Gruppen Costișa-Botoșana und Ipotești-Ciurel-Cândești). Die Verbindung zwischen der handgemachten Keramik, den Wohnungen oder Feueranlagen, die z.B. in den frühren Phasen der beiden Siedlungen von Kodyn entdeckt wurden (Rusanova, Timošèuk 1984) und der materiellen Kultur der Slawen ist zu vermuten und wird von der Mehrzahl der Fachleute akzeptiert. Die wichtigsten Gegenargumente, die von den rumänischen Fachleuten formuliert wurden, beziehen sich auf das Verhältnis zum späten Horizont der Kultur

[17] Comșa 1973, 210. Die Hypothese wurde erstmals von V. Teodorescu (Teodorescu, Mitarb. 1993a, 386; Anm. 40, 386) aufgestellt der jedoch einen dakischen Hintergrund der Funde in Aussicht hatte während M. Comșa an eine karpisch-dakische Bevölkerung dachte. Die Unterschiede sind klar. Es ist der (regelrecht retorische) Akzent zu bemerken, den das Forschungsteam von Budureasca auf die dakische Tradition in der Entwicklung der dortigen Siedlungen setzt wobei 27 Elememente dieser angeführt werden (Teodorescu, Mitarb. 1993a, 385-386).

https://biblioteca-digitala.ro

der karpatischen Hügelgräber (deren Träger hauptsächlich die Daker waren), auf die früheste Stellung dieser Funde in Bezug auf andere von den archaischen Slawen bewohnten oder berührten Gebiete und, letztendlich, auf einige Eigentümlichkeiten im Vergleich zu dem klassischen Ausdruck der frühslawischen Zivilisation, wobei sich die wichtigste auf das Vorhandensein der scheibengedrehten Keramik (schnelles Töpferrad), antiker Tradition, beziehen (Argumente zusammengefaßt bei Postică 1997).

C. Daicoviciu hat die Anwesenheit der dakisch-römischen oder rumänischen Bevölkerung in der Moldau und der Großen Walachei für die Zeitspanne 6. - 9. Jh. kategorisch abgestritten. Der Autor meinte, dass die kulturelle Gruppe Ipotești-Cândești-Ciurelu einen gemischten ethnischen Charakter hatte, slawisch-dakisch und nicht slawisch-dakisch-römisch[18]. Solange Fachleute, der roesslerischen Linie folgend, selbst die Möglichkeit der Romanisierung der Provinz Dakien bestreiten, ist es augenscheinlich, daß der Inhalt der ganzen Problematik mit der Möglichkeit der effektiven Romanisierung der Großen Walachei und der Moldau, Gebiete die sich außerhalb der römischen Provinz befanden, zusammenhängt[19]. Gh. Ștefan akzeptierte die Kontinuität der dakisch-römischen Bevölkerung in der gewesenen Provinz, in der Großen Walachei und im Süden der Moldau, meinte aber, daß in der nördlichen Moldau, im Kreischgebiet (Crișana) und der Maramuresch eine mit fremden Elementen gemischte dakische Bevölkerung existierte, da hier die Bedingungen einer tiefgreifenden Romanisierung fehlten. Es handele sich im Falle der letzteren Gebiete eher um einen späteren Rumänisierungsprozeß (Ștefan 1968). D. Protase ist der Meinung, daß auf dem Gebiet der ehemaligen Provinz, in der Zeitspanne 275 – 600, eine zahlreiche latinophone und christliche Bevölkerung wohnte und daß die ethno-linguistische Romanisierung auch in den Territorien außerhalb der ehemaligen Provinz Dakien stattgefunden haben könnte (Protase 1987, 249).

Vor längerer Zeit, wurde die Meinung geäußert, daß die Ipotești-Cândești-Ciurelu Gruppe nicht nur eine Mischung materieller Komponenten sei, sondern auch ein ethnisches Mixtum in welchem die Slawen vorrangig waren, gefolgt von der dakischen und der dakisch-römischen Komponente. Die frühbyzantinischen Elemente seien durch die Anwesenheit von Gefangenen aus den Gebieten südlich der Donau zu erklären und die "Gruppe Suceava-Șipot" hätte ausschließlich eine slawische ethnische Komponente[20].

Bemerkenswert sind, in dieser Zeitspanne, die Verbindungen zu der römisch-byzantinischen Zivilisation, Verbindungen die von der rumänischen Fachliteratur der einheimischen, romanischen

[18] Daicovicu 1967, 10-11; Daicoviciu 1968, 89-90. Der Autor wertet auch das Argument der geographischen Verteilung der Fundstücke dieser Gruppe: diese sind in der Kleinen Walachei, also auf dem Territorium der gewesenen Provinz, nicht zu finden. Dieselbe Situation vermerkt auch eine neuere Kartierung der Funde (Dolinescu-Ferche 1984, Abb. 1, 123). Und trotzdem wurden Siedlungen von diesem Typ im genannten Gebiet gemeldet (z. B.: Toropu 1976, 121-125; Popilian, Nica 1998).

[19] Bezüglich der Entwicklung der außerprovinziellen Territorien in der Zeitspanne nach der Aufgabe Dakiens sind sich die meisten rumänischen Fachleute einig, daß die Romanisierung fortdauerte durch die territorielle Ausdehnung (z. B.: Teodor 1997, 358; Zaharia 1997, 332).

[20] Kurnatowska 1974a; Kurnatowska 1974b. M. Rusu gewährt den von den Slawen oder Awaren mitgebrachten Gefangenen eine besondere Aufmerksamkeit (z. B.: Rusu 1978, 124-125; Rusu 1980, 149; Rusu 1997, 227-228, 244-245, 266-267). Diese hätten überall im Norden der Donau die Romanität konsolidiert, vergessen wir aber nicht, daß ein Teil dieser Griechisch sprachen (Pohl 1988, Anm. 94, 420-421). M. Comșa schrieb diesen Gefangenen eingänglich die christlichen Gegenstände zu (Comșa 1973, 217) welche sie später mit der einheimischen Bevölkerung in Zusammenhang brachte (Comșa 1987, 225).

https://biblioteca-digitala.ro

Bevölkerung, die mit den Slawen zusammenlebte, zugeschrieben wird (Constantiniu 1966; Székely 1971; Mitrea 1979; Teodor 1981, 27-42). Es ist interessant zu bemerken, daß die große Mehrzahl der römisch-byzantinischen Importe und der lokalen Nachahmungen (Fibeln, Metallkreuze, Gußformen usw.) im außerkarpatischen Raum gefunden wurden und nicht in Siebenbürgen, in der Kleinen Walachei oder im Banat, Gebiete die zur ehemaligen Provinz gehörten. In Siebenbürgen, ist die Konzentrierung dieser Fundstücke im Südosten des Territoriums, also gerade dort wo die älteste slawische Anwesenheit bezeugt ist, auffallend. Mit der nötigen Umsicht, meinen wir, daß diese Sachlage durch die unterschiedliche Intensität der Forschung in den verschiedenen Gebieten Rumäniens zu erklären ist. Wie dem auch sei, die Kreuzchen-Anhänger (klare Hinweise für die Christlichkeit der Träger) und Gußformen für ihre Herstellung können in dieser Periode nicht den Slawen zugeschrieben werden, da diese noch Heiden waren.

Die von G. Vékony formulierte Hypothese fand keinen Anklang im Fachmilieu. Von der Überforderung der formalen Analogien der Keramik ausgehend, stellt der Autor Ähnlichkeiten zwischen der Keramik der Gruppe Ipotești-Cândești-Ciurelu und jener aus den frühawarischen Nekropolen fest. Um diese vermeintliche Verbindung zu erklären, greift der Autor auf einen „genetischen Vorläufer" zurück - die Bevölkerung/Völkerschaften des gepidischen Reiches. Das Fundmaterial vom Typ Costișa-Botoșana wird als „gepidisches Material" eingestuft. Im Osten der Großen Walachei hätte, neben den Slawen, noch ein anderes Volk gewohnt, von den byzantinischen Quellen „gepidisch" genannt[21]. M. Parczewski drückt die Stellung der Mehrzahl der ausländischen Fachleute aus, bezüglich der frühen Slawen im rumänischen außerkarpatischen Raum: diese sind hier schon seit der ersten Hälfte des 6. Jh. anwesend wobei die rumänische Forschung die Anzahl der romanischen Bevölkerung übertrieben hat während die sehr gut informierten byzantinischen Quellen diese übersehen haben, hingegen aber starke Slawengruppen in der Großen Walachei erwähnen (Parczewski 1993, 123). Diese Feststellung anzunehmen, bedeutet das fehlende Interesse der frühen byzantinischen Quellen bezüglich der romanischen Bevölkerung, die, obwohl benachbart, an den Ereignissen der Zeit nicht beteiligt war, zu übersehen.

Die von den nach Siebenbürgen eingedrungenen Slawen aufgestellten Kontakte sind allgemein anerkannt. Die Meinungen unterscheiden sich jedoch hinsichtlich der Ethnie der vorgefundenen Volksgruppen. Die meisten rumänischen Fachleute akzeptieren eine einheitliche Entwicklung im inner- und außerkarpatischen Raum Rumäniens während dem 6. - 7. Jh. und weiterhin, wobei Siedlungen wie jene aus dem Südosten Siebenbürgens oder von Bratei 1 und 2 den Funden südlich und östlich der Karpaten hinzugefügt werden[22]. Gemäß dieser Akzeption, setzen die siebenbürgischen Siedlungen der zweiten Hälfte des 6. und des 7. Jh., in welchen schon slawische Elemente erscheinen, das vorangehenede kulturelle Milieu vom Typ *Bratei (I)* fort, dessen Hauptträger die dakisch-römische Bevölkerung war. Im 8. Jh., als Folge eines ununterbrochenen Entwicklungsprozesses strukturiert sich auch in Siebebürgen (wenigstens im zentral-südlichen Teil)

[21] Vékony 1974. I. Bóna war der Meinung, daß das slawische Material, datierbar vor 568, aus dem außerkarpatischen Territorium Rumäniens keine gepidischen Einflüsse vorweise (Bóna 1990, 97).

[22] Wie schon angeführt, schwankt die Benennung dieses „kulturellen Komplexes". Bei E. Zaharia erscheint er unter dem Namen *Ipotești-Cordești-Filiași-Botoșana Kultur* (Zaharia 1997, 328).

https://biblioteca-digitala.ro

die *Dridu Kultur*, die schon protorumänisch ist (z. B. Nestor 1962, 1434). Einige Forscher sehen für Siebenbürgen im 6. - 7. Jh. ein Zusammenleben der romanischen Bevölkerung mit Gepiden/späten Germanen (Horizont vom Typ Bratei-Moreşti und Band-Noşlac) oder mit den frühen Slawen, in den Siedlungen aus dem Südosten Siebenbürgens, als möglich[23].

Ein umstrittenes Problem bleibt die ethnische Zuschreibung der Gräberfelder der Gruppe Mediasch, welche in der ausländischen Fachliteratur als slawisch erfaßt werden (z. B.: Zoll-Adamikowa 1979, 946; Bóna 1990, 100; Fiedler 1996, 196). Diese können jedoch als birituell bezeichnet werden wobei die Anzahl der Körpergräber in der Anfangsphase kleiner ist als jene der Brandgräber. Da die Brandgräber für die Slawen des frühen Mittelalters charakteristisch sind, schreiben eine Anzahl von rumänischen Fachleuten die Gräberfelder der Mediasch Gruppe den Slawen zu, ohne aber eine lokale Komponente oder die Verbindungen zur lokalen romanischen Bevölkerung, eventuell durch die Körpergräber angezeigt, auszuschließen (Protase 1965, 158; Horedt 1976, 46-47; Dumitraşcu, Togan 1974, 105-107; Hica, Blăjan 1973, 652; Rusu 1977, 187-188). Andere hingegen, sehen in den Brandgräbern den Ausdruck der einheimischen, romanischen Bevölkerung, die den alten dakischen Grabbrauch der Brandbestattung beibehalten hat oder wieder zu ihm zurückgekehrt ist[24]. Die rumänischen Forscher verteten die Meinung, daß sowohl im Falle Siebebürgens, als auch der Gebiete südlich und östlich der Karpaten, im 6. - 7. Jh., Erscheinungen der materiellen Kultur vorhanden sind, welche auf die Verhältnisse zwischen Slawen und der einheimischen Bevölkerung hinweisen, wobei die letzteren Träger einer weiter fortgeschrittenen Zivilisation sind.

K. Horedt hat versucht die vollständige Slawisierung Siebenbürgens zu argumentieren indem er den slawischen Charakter der siebenbürgischen Gräberfelder vom Typ Mediasch unterstrich und einige linguistische Daten anführte, wobei er den dakisch-slawischen Kontakten den Vorrang gab (Horedt 1986, 80-85; Horedt 1987, 23). Dementsprechend sollte man annehmen, daß die Slawen, während der zweiten Hälfte des 7. und im 8. Jahrhundert, die angetroffenen Völkerschaften, gleichgültig welcher Ethnie, assimilierten. Die Hypothese konnte jedoch bei weitem nicht demonstriert werden, da die bisher verfügbare Information wenigstens auf die Anwesenheit der Awaren, während einer Zeitspanne innerhalb des 8. Jh., in einem engen Gebiet an der Marosch, deutet.

III. *Einige Schlußfolgerungen*

Bis vor kurzem konnte man im rumänischen Fachmilieu den negativen Einfluß der Politik auf die archäologische Forschung der 5.-7. Jh. feststellen. Wenn in den fünfziger Jahren die Erforschung

[23] Z. B.: Rusu 1975; Rusu 1977, 182-186; Comşa 1979; Comşa 1987, 230. Eingänglich hat K. Horedt die Anwesenheit der einheimischen Bevölkerung innerhalb der Horizonte Bratei-Moreşti und Band-Noşlac akzeptiert (z. B. Horedt 1975), später hat er diese jedoch bloß als „möglich, ohne nachweisbar zu sein" eingestuft (Horedt 1986, 66, 174; Horedt 1987, 23).

[24] Hinweise bei Curta 1994a, 256-257; Anm. 187-189, 256-257. Es existiert ein augescheinlicher Widerspruch zwischen der Verbreitung des Christentums im 6. - 7. Jh. bzw. dem Christentum der einheimischen, romanischen Bevölkerung (allgemein akzeptiert in der rumänischen Fachliteratur) und dem heidnischen Grabbrauch der Brandbestattungen. Eine zusammenfassende Vorstellung der Praktizierung der Brandbestattungen seitens der christlichen romanischen Einheimischen ist bei Zaharia 1989; Bârzu, Brezeanu 1991, 207-208 zu finden

https://biblioteca-digitala.ro

der Slawen als Priorität aufgezwungen wurde, begann mit den sechziger Jahren eine Unterschätzung dieses Forschungsthemas. Die Problematik wurde fast ausschließlich vom Gesichstpunkt der Beziehungen mit einer schon existierenden einheimischen Bevölkerung gesehen, im Rahmen einer umfassenderen Debatte über die Kontinuität der dako-römischen/romanischen Bevölkerung auf dem Gebiet des alten Dakien.

Der Versuch zur Rekonstruierung eines einheitlichen kulturellen Umfeldes, auf dem ganzen Gebiet des heutigen Rumäniens, unter dem Motto "einheitliche archäologische Kultur", deren Träger die romanische Bevölkerung gewesen wäre, wurde übertrieben. So wurde die Möglichkeit übersehen, daß in verschiedenen Zonen oder Mikrozonen unterschiedliche kulturelle und ethnische Milieus existieren konnten. Die Frage der ethnischen Zuschreibungen, im allgemeinen, ist ein schwieriges Unternehmen; dieses kann bedeuten, daß eine direkte Verbindung zwischen einer gewissen Art von Funden und einer gewissen ethnischen Zugehörigkeit nicht zwingend ist. Manchmal muß man die Grenzen der Archäologie richtig erkennen. Oft wurde diese Operation in den rumänischen Fachkreisen oberflächlich behauptet. Ein Beispiel in diesem Sinne ist die Äußerung "es gibt keine reinen slawischen Siedlungen".

In den letzten 3-4 Jahrzenten fehlte die Bezugnahme der rumänischen Fachkreise auf die neuen Ergebnisse der europäischen archäologischen Forschung, hinsichtlich der Frühslawen, fast völlig. Verhältnismäßig oft wurden die Resultate der Grabungen nicht rigorös dargestellt und bearbeitet, so wie einige wichtige Forschungen unvollständig oder gar nicht publiziert wurden. Es fehlt eine seriöse typologisch/chronologische Klassifizierung der Keramik, die Hauptkategorie der Funde.

Nach der Richtlinie von I. Nestor, wurde die spätere Datierung des ältesten frühslawischen Horizontes, nämlich nach der awarischen Intervention im Karpatenbecken, zu einem Gemeinplatz. Es ist ziemlich wahrscheinlich, daß eine aufmerksamere Untersuchung aller Funde dieser Meinung widersprechen würde. Die literarischen Quellen, so wenige wie sie sind, weisen jedenfalls auf die Anwesenheit der Frühslawen nördlich der unteren Donau schon in der ersten Hälfte des 6. Jh. hin, während sie die lokale, romanische Bevölkerung nicht erwähnen. Die Vermutung liegt nahe, daß im Buchenland (Bukowina) und im Norden der Moldau, eventuell auch an der oberen Theiß, die Slawen sich sogar etwas früher niedergelassen haben.

Die Deutung der archäologischen Daten bezeugt mit größerer Sicherheit die Anwesenheit der Slawen schon in der ersten Hälfte des 6. Jh. in der Moldau, der Großen Walachei, sehr wahrscheinlich noch weiter nach Westen, in der Kleinen Walachei, eventuell in Südostsiebenbürgen. Die slawische Besiedlung Nordwestrumäniens (der Süden des oberen Theißbeckens) kann, nach den bisherigen Daten, frühestens in die zweite Hälfte des 6. Jh. datiert werden. Die Situation ist in Westrumänien (der Osten der Theißebene) und in Mittel- und Westsiebenbürgen, d.h. auf Gebieten die in das awarische Khaganat eingeschlossen wurden, unterschiedlich. In Westrumänien kennt man keine frühslawischen Funde. In West- und Mittelsiebenbürgen wird die slawische Anwesenheit ab der ersten Hälfte des 7. Jh. oder vielleicht ab der Mitte des 7. Jh. deutlicher. Sehr wahrscheinlich haben wir hier zum Teil mit einer Ausdehnung des älteren slawischen Siedlungsgebietes von

https://biblioteca-digitala.ro

Südostsiebenbürgen zu tun, dann mit einer Intervention einiger neuen Gruppen aus Nordwesten. Es bleibt eine Pflicht der zukünftigen Forschungen, die Kontakte und Akulturationsverhältnisse zwischen Slawen, einerseits, und Awaren, späten Germanen und romanischen Volksgruppen, andererseits, zu verfolgen.

Es ist nicht ausgeschlossen, daß bedeutende slawische Gruppen die untere Donau vom Westen, d.h. entlang der Theiß, erreicht haben. Eine solche Möglichkeit wird von den ähnlichen Funden aus der Mitte und dem Westen der Großen Walachei, wahrscheinlich der Kleinen Walachei und aus dem nord-westlichen Gebiet Rumäniens unterstützt; diese Funde sind mit denjenigen der sogenannten "Ripnew-Gruppe" vom oberen Bug vergleichbar.

In der Ebene der Großen Walachei - d.h. in der unmittelbaren Nähe der byzantinischen Grenze - aber auch in Südostsiebenbürgen oder in der Moldau, unterscheidet sich das kulturelle Umfeld des 6. Jh., wo die Slawen feststellbar sind, wesentlich von den restlichen slawischen Siedlungsgebieten. Hauptsächlich handelt es sich um eine entwickelte Keramikproduktion (mit dem schnellen Töpferrad) und andere Artefakte aus der römisch-byzantinischen Zivilisation, einschließlich Gegenständen die auf den christlichen Glauben der Eigentümer hinweisen. Ungeachtet der Erklärungen, die man dieser Situation gibt und die von der Subjektivität der Forscher beeinflußt sind, kann man vermuten, daß diese Gebiete auch die "klassische frühslawische Zivilisation" aus Mittel- und Ostmitteleuropa beeinflußt und an der Änderung des kulturellen Modells während des 7. Jh. beigetragen haben.

Übersetzt von Peter Hügel

LITERATUR

Baran 1991 — V. D. Baran, Entstehung und Ausbreitung der frühslawischen Kulturen, in: M. Müller-Wille (Hrsg.), Starigrad/Oldenburg. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein, Neumünster, 1991, 29-51.

Bârzu 1997 — L. Bârzu, La station n° 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe - VIIe siècles), avec une expertise de Maria Bulai-Știrbu, Dacia N.S. 38-39 (1994-1995), 1997, 239-295.

Bârzu, Brezeanu 1991 — L. Bârzu, S. Brezeanu, Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică, București, 1991.

Bóna 1990 — I. Bóna, Völkerwanderung und Frühmittelalter (271-895), in: B. Köpeczi (Hrsg.), Kurze Geschichte Siebenbürgens, Budapest, 1990, 62-106.

Chidioșan, Nánássy 1968 — N. Chidioșan, Z. Nánássy, Un mormânt din perioada prefeudală descoperit la Săcueni, ActaMN 5, 1968, 517-520.

Comșa 1959 — M.Comșa, Slavii pe teritoriul RPR în sec. VI-X în lumina cercetărilor arheologice, SCIV 10, 1959, 65-80.

https://biblioteca-digitala.ro

Comșa 1960a — M. Comșa, La pénetration des Slaves dans le territoire de la Roumanie entre le VI-me et IX-me siècle à la lumière des récherches archéologiques, Slavia Antiqua 7, 1960, 175-188.

Comșa 1960b — M. Comșa, Slavii, in: C. Daicoviciu et al. (Hrsg.), Istoria României, București I, 1960, 728-754.

Comșa 1966 — M. Comșa, Frühawarenzeitliche Funde aus Valea lui Mihai, SborNárMuzPraze 20/1-2, 1966, 173-174.

Comșa 1972 — M. Comșa, Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V-IX, in: Centenar Muzeal Orădean, Oradea, 1972, 209-213.

Comșa 1973 — M. Comșa, Die Slawen im karpatisch-donauländischen Raum im 6.-7. Jahrhundert, ZfA 7, 1973, 197-228.

Comșa 1974 — M. Comța, Directions et étapes de la pénetration des Slaves vers la Péninsule Balkanique aux VIe – VIIe siècle (avec un regard spécial sur le territoire de la Roumanie), Balcanoslavica 1 (1972), 1974, 9-28.

Comșa 1979 — M. Comșa, Romains, Germains et Slaves dans le térritoire de la Roumanie au VIe-VIIe siècles, ZborNarMuzBeograd 9/10, 1979, 103-120.

Comșa 1987 — M. Comșa, Slawen und Awaren auf rumänischen Boden, ihre Beziehungen zu der bodenständigen romanischen und späteren frührumänischen Bevölkerung, in: B. Hänsel (Hrsg.), Die Völker Südosteuropas im 6. bis. 8. Jahrhundert, Südosteuropa Jahrbuch 17, München/Berlin, 1987, 219-230.

Constantiniu 1966 — M. Constantiniu, Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei, în secolele VI-VII e.n., SCIV 17, 1966, 665-678.

Curta 1994a — Fl. Curta, The Changing Image of the Early Slavs in the Rumanian Historiography and Archaeological Literature. A Critical Survey, Südost-Forschungen 53, 1994, 225-310.

Curta 1994b — Fl. Curta, On the Dating of the "Vețel-Coșoveni" Group of Curved Fibulae, EphemNap 4, 1994, 233-265.

Curta, Dupoi 1994 — Fl. Curta, V. Dupoi, Über die Bügelfibel aus Pietroasele und ihre Verwandten, Dacia N.S. 38-39, 1994-95, 217-238.

Daicoviciu 1944 — C. Daicoviciu, Bemerkungen zur Frage der "slawischen" Bodenfunde aus Dazien, AISC IV (1941-1943), 1944, 180-185.

Daicoviciu 1967 — C. Daicoviciu, Die Herkunft des rumänischen Volkes im Lichte der neuesten Forschungen und Ausgrabungen, Südosteuropa-Studien 9, 1967, 3-21.

Daicoviciu 1968 — C. Daicoviciu, Originea poporului român după cele mai noi cercetări, in: D. Berciu (Hrsg.), Unitate și continuitate în istoria poporului român, București, 1968, 38-91.

https://biblioteca-digitala.ro

Diaconu 1978 — Gh. Diaconu, Elemente timpurii ale culturii romanice la Târgșoru Vechi, SCIVA 29, 1978, 517-527.

Dolinescu-Ferche 1974 — S. Dolinescu-Ferche, Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca, Biblioteca de arheologie XXIV, București, 1974.

Dolinescu-Ferche 1984 — S. Dolinescu-Ferche, La culture Ipotești-Ciurel-Cîndești (V^e-VIe siècles). La situation en Valachie, Dacia N.S. 28, 1984, 117-149.

Dolinescu-Ferche 1992 — Dolinescu-Ferche, Habitats des VIe et VIIe siècles de notre ère a Dulceanca IV, Dacia N.S. 36, 1992, 125-177.

Dumitrașcu 1978 — S. Dumitrașcu, Ceramica românească descoperită în Crișana (sec. VIII-XI), Crisia 8, 1978, 51-111.

Dumitrașcu, Togan 1974 — S. Dumitrașcu, G. Togan, Cimitirul de la Boarta-"Pîrîul Zăpozii-Șoivan", StComSibiu 18, 1974, 93-107.

Ferenczi 1970 — Șt. Ferenczi, O descoperire slavă timpurie în Transilvania, ActaMN 7, 1970, 565-573.

Fiedler 1992 — U. Fiedler, Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau, 1-2, UPA 11, Bonn, 1992.

Fiedler 1996 — U. Fiedler, Die Slawen im Bulgarenreich und im Awarenkhaganat. Versuch eines Vergleichs, in: D. Bialeková, J. Zábojník (Hrsg.), Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11 Jahrhundert, Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994, Slowakische Akademie der Wissenschaften, Archäologisches Institut, Bratislava, 1996, 195-214.

Fusek 1994 — G. Fusek, Slovensko vo včasnoslovanskom obdobi, ASM 3, Nitra, 1994.

Godlowski 1980 — K. Godlowski, Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen, in: H. Wolfram und F. Daim (Hrsg.), Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert, Berichte des Symposions der Kommision für Frühmittelalterforschung, 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwetl, Niederösterreich, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 4, Wien, 1980, 225-232.

Harhoiu 1990 — R. Harhoiu, Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien, Dacia N.S. 34, 1990, 169-208.

Heitel 1994 — R. Heitel, Zur Frage des Eindringens der Frühslawen in Siebenbürgen, in: W. Schulter (Hrsg.), Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderungszeit, Köln-Weimar-Wien, 1994, 183-207.

Herrmann 1979 — J. Herrmann, Probleme der Herausbildung der archäologischen

https://biblioteca-digitala.ro

Kulturen slawischer Stämme des 6.-9. Jh., in: B. Chropovský (Hrsg.), Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975, tome 1, Bratislava, 1979, 39-75.

Hica, Blăjan 1973 — I. Hica, M. Blăjan, Un cimitir de incinerație din sec. VIII la Turdaș (jud. Alba), ActaMN 10, 1973, 641-652.

Horedt 1975 — K. Horedt, The Gepidae, the Avars and the Romanic population in Transylvania, in: M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu (Hrsg.), Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania, Bibliotheca Historica Romaniae XVI, București, 1975, 111-122.

Horedt 1976 — K. Horedt, Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7.-9. Jh. in Siebenbürgen, ZfA 10/1, 1976, 35-57.

Horedt 1979 — K. Horedt, Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7.-9. Jh. in Siebenbürgen, in: B. Chropovský (Hrsg.), Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975, 1, Bratislava, 1979, 385-394.

Horedt 1986 — K. Horedt, Siebenbürgen im Frühmittelalter, Antiquitas, Reihe 3 (Serie 4), Bonn, 1986.

Horedt 1987 — K. Horedt, Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Probleme und Ergebnisse, in: B. Hänsel (Hrsg.), Die Völker Südosteuropas im 6. bis. 8. Jahrhundert, Südosteuropa Jahrbuch 17, München/Berlin, 1987, 11-26.

Ioniță 1985 — I. Ioniță, Importante descoperiri arheologice din perioada de formare a poporului român în așezarea de la Iași-Nicolina, ArhMold 10, 1985, 30-49.

Istvánovits 2001 — E. Istvánovits, Korai szláv település maradványai Kisvárda határában, JAMÉ 43, 2001, 165-183.

Kurnatowska 1974a — Z. Kurnatowska, Die "Sclaveni" im Lichte der archäologischen Quelle, ArchPol 15, 1974, 51-66.

Kurnatowska 1974b — Z. Kurnatowska, Structure sociale des Sclavènes à la lumière d'une analyse de l'habitat, Balcanoslavica 1 (1972), 1974, 87-96.

Madgearu 1997 — Al. Madgearu, Continuitate și discontinuitate la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII, București, 1997.

Matei 1980 — Al. V. Matei, Repertoriul așezărilor aparținînd dacilor liberi (sec. II-IV e.n.) descoperite pe teritoriul județului Sălaj, ActaMP 4, 1980, 229-243.

Matei 1993 — Al. V. Matei, Așezarea dacilor liberi de la Panic, jud. Sălaj, Materiale 17/2, 1993, 325 - 327.

Mitrea 1979 — I. Mitrea, Influențe bizantine în cultura materială și spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în secolele VI-IX, SCIVA 30, 1979,

https://biblioteca-digitala.ro

145-162.

Mitrea 1992, I. Mitrea, Noi descoperiri arheologice în așezarea din secolele V-VII de la Davideni-Neamț, MemAnt 18, 1992, 203-232.

Mitrea 1994 I. Mitrea, Așezarea din sec. V-VII de la Davideni, jud. Neamț. Cercetările arheologice din anii 1988-1991, MemAnt 19, 1994, 279-332.

Mitrea 2001 I. Mitrea, Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VII, Piatra Neamț, 2001.

Németi 1983 J. Németi, Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare), SCIVA 34, 1983, 134-150.

Németi 2001 J. Németi, Acâș, com. Acâș, jud. Satu Mare. Punctul: Râtul lui Vereș, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 19-20, nr. 2.

Nestor 1957 I. Nestor, La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru, Dacia N.S. 1, 1957, 289-295.

Nestor 1959 I. Nestor, Slavii pe teritoriul RPR în lumina documentelor arheologice, SCIV 10, 1959, 49-64.

Nestor 1961 I. Nestor, L'établissement des Slaves en Roumanie á la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes, Dacia N.S. 5, 1961, 429-448.

Nestor 1962 I. Nestor, Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul RPR, Studii. Revistă de istorie 15/6, 1962, 1425-1438.

Nestor 1964 I. Nestor, Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain, RRH 3, 1964, 383-423.

Nestor 1965 I. Nestor, Câteva considerații cu privire la cea mai veche locuire a slavilor pe teritoriul R.P.R., in: Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 ani, București, 1965, 147-151.

Nestor 1970 I. Nestor, Formarea poporului român, in: A. Oțetea (Hrsg.), Istoria poporului român, București, 1970, 91-113.

Nestor 1973 I. Nestor, Autochtones et slaves en Roumanie, in: A. Mikhailov, S. Georgieva, P. Gakeva (Hrsg.), Slavijanite i sredizemnomorskiiat sviat VI-XI vekh, Mezhdunaroden simpozim po slavianska arkheologiia, Sofiia, 23-29 april 1970, Sofia, 1973, 29-33.

Parczewski 1993 M. Parczewski, Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen, Veröffentlichungen der österreichischen Gesselschaft für Ur- und Frühgeschichte XVII, Wien, 1993.

Pohl 1988 W. Pohl, Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr., München, 1988.

Popa, Harhoiu 1989 R. Popa, R. Harhoiu, Mărturii arheologice din Maramureș aparținând mileniului I e.n., SCIVA 40, 1989, 249-272.

Popilian, Nica 1998 Gh. Popilian, M. Nica, Gropșani. Monografie arheologică, BiblThrac XXIV, București, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

Postică 1996 — Gh. Postică, Monumentele arheologice din sec. V - VII în spațiul pruto-nistrean, Thraco-Dacica 17, 1996, 207-215.

Postică 1997 — Gh. Postică, Unele considerații privind interpretarea etnică a monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei, in: V. Spinei (Hrsg.), Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, Iași, 1997, 117-124.

Protase 1965 — D. Protase, Cimitirul slav de la Ocna Sibiului, in: Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani, București, 1965, 153-159.

Protase 1987 — D. Protase, Die dakisch-römische Bevölkerung nördlich der Donau in der Periode von Aurelian bis zu den Slawen (7. Jahrhundert) im Lichte der aktuellen Dokumente, in: B. Hänsel (Hrsg.), Die Völker Südosteuropas im 6. bis. 8. Jahrhundert, Südosteuropa Jahrbuch 17, München/Berlin, 1987, 231-249.

Rusanova 1976I. — P. Rusanova, Slavjanskie drevnosti VI-VII vv., Moskva, 1976.

Rusanova, Timošèuk 1984 — Rusanova, B. A. Timošèuk, Kodyn – slavjanskie poselenija V-VIII vv. na r. Prut, Moskva, 1984.

Rusu 1973 — M. Rusu, Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population Roman de Transylvanie (VIe - Xe siècles), in: A. Mikhailov, S. Georgieva, P. Gakeva (Hrsg.), Slavijanite i sredizemnomorskiiat sviat VI-XI vekh, Mezhdunaroden simpozim po slavianska arkheologiia, Sofiia, 23-29 april 1970, Sofia, 1973, 189-201.

Rusu 1975 — M. Rusu, Avars, Slavs, Romanic Population in the 6th - 8th Centuries, in: M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu (Hrsg.), Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania, Bibliotheca Historica Romaniae XVI, București, 1975, 123-153.

Rusu 1977 — M. Rusu, Transilvania și Banatul în secolele VI-IX, Banatica 4, 1977, 169-213.

Rusu 1978 — M. Rusu, Populațiile turce, slavii și autohtonii din bazinul carpato-dunărean în veacurile VI-XI, AIIA Cluj 21, 1978, 121-134.

Rusu 1980 — M. Rusu, Bodenständige und Wandervölker im Gebiet Rumäniens (3.-9. Jahrhundert), ActaMN 17, 1980, 139-157.

Rusu 1997 — M. Rusu, Continuitatea daco-romană în perioada 275-568, in: Istoria României. Transilvania, Cluj-Napoca, 1997, 177-450.

Sâmpetru 1992 — M. Sâmpetru, Vestul României în secolele IV-X e.n., Thraco-Dacica 13, 1992, 135-157.

Stanciu 1992 — I. Stanciu, Descoperiri din a doua jumătate a mileniului I î.H. și mileniul I d.H. în județul Maramureș, EphemNap 2, 1992, 169-192.

https://biblioteca-digitala.ro

Stanciu 1994 — I. Stanciu, Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (cercetările arheologice din anii 1992, 1993), EphemNap 4, 1994, 267-322.

Stanciu 1998 — I. Stanciu, Über frühslawische Tonklumpen und Ton"brötchen", EphemNap 8, 1998, 215-272.

Stanciu 1998-1999 — I. Stanciu, Așezarea slavă timpurie de la Lazuri - "Lubi tag", jud. Satu Mare (cercetările arheologice din anii 1977, 1993 - 1995). Contribuții la cunoașterea secolelor 6-7 în zona Tisei superioare, StComSatu Mare 15-16, 1998-1999, 115-266.

Stanciu 1999 — I. Stanciu, O nouă așezare slavă timpurie din zona Someșului inferior (Culciu Mare - "Zöldmező", com. Culciu, jud. Satu Mare), in: V. Ciubotă, V. Marina (Hrsg.), Relații româno-ucrainene, Satu Mare, 1999, 127 - 148.

Stanciu 2000 — I. Stanciu, Teritoriul nord-vestic al României și Khaganatul avar, ActaMP 23/I, 2000, 403-451.

Székely 1970a — Z. Székely, Die frühesten slawischen Siedlungen in Siebenbürgen, Slavia Antiqua 17, 1970, 125-136.

Székely 1970b — Z. Székely, Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959-1966), Materiale 9, 1970, 297-315.

Székely 1971 — Z. Székely, Eléments byzantins dans la civilisation matérielle des VIe - VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie, Dacia N.S. 15, 1971, 353-358.

Székely 1974 — Z. Székely, Slaves anciens dans le Sud-Est de la Transylvanie, Balcanoslavica 1 (1972), 1974, 55-57.

Székely 1976 — Z. Székely, Așezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureș), Marisia 6, 1976, 117-123.

Székely 1988 — Z. Székely, Așezări din sec. VI-VII în bazinul superior al Târnavei Mari, SCIVA 39, 1988, 169-198.

Székely 1992 — Z. Székely, Așezări din secolele VI-XI p.Ch. în bazinul Oltului Superior, SCIVA 43, 1992, 245-306.

Ștefan 1968 — Gh. Ștefan, Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie, Dacia N.S. 12, 1968, 347-355.

Teodor 1978 — D. Gh. Teodor, Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român, Iași, 1978.

Teodor 1979 — D. Gh. Teodor, Les Slaves dans les régions Est-Carpatiques de la Roumanie durant les VIe - IXe siècles, in: B. Chropovský (Hrsg.), Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975, 1, Bratislava, 1979, 817-831.

Teodor 1980 — D. Gh. Teodor, Probleme actuale ale etnogenezei poporului român, AIIA Iași 17, 1980, 105-115.

https://biblioteca-digitala.ro

Teodor 1981 — D. Gh. Teodor, Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n., Iași, 1981.

Teodor 1983 — D. Gh. Teodor, Conceptul de cultură Costișa-Botoșana. Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în sec. V-VII e.n., StAntArch 1, 1983, 215-225.

Teodor 1984 — D. Gh. Teodor, Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII e.n. (Așezarea de la Botoșana-Suceava), Biblioteca de arheologie XLVI, Iași, 1984.

Teodor 1985 — D. Gh. Teodor, Autohtoni și migratori la est de Carpați în secolele VI-X e.n., ArhMold 10, 1985, 50-73.

Teodor 1988 — D. Gh. Teodor, Considerații privind fibulele romano-bizantine din secolele V-VII e.n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic, ArhMold 12, 1988, 197-233.

Teodor 1992 — D. Gh. Teodor, Fibule "digitate" din secolele VI-VII în spațiul carpato-dunăreano-pontic, ArhMold 15, 1992, 119-152.

Teodor 1994 — D. Gh. Teodor, Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII, ArhMold 17, 1994, 223-251.

Teodor 1997 — D. Gh. Teodor, Quelques considérations sur la population daco-romaine et ancienne roumaine au nord du Bas-Danube aux IVe-Xe siècles, Dacia N.S. 38-39 (1994-1995), 1997, 357-363.

Teodor 1999 — D. Gh. Teodor, Quelques considérations concernant l'évolution de la civilisation locale des Ve-VIIe siècles ap. J.-C. dans les régions extracarpatiques, StAntArch 6, 1999, 99-114.

Teodor, Căpitanu, Mitrea 1968 — D. Gh. Teodor, V. Căpitanu, I. Mitrea, Cercetările arheologice de la Mănioaia-Costișa și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale locale din sec. V-VI din Moldova, Carpica 1, 1968, 233-247.

Teodor E. S. 1996 — E. S. Teodor, Sistemul Compas. Studiu de morfologie analitică numerică, aplicat ceramicii uzuale din perioada de migrație a slavilor, București, 1996.

Teodor E. S. 2000 — E. S. Teodor, Ceramica așezărilor din secolul al VI-lea de la Dulceanca, Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare (1950-2000), Tulcea, 2000, 295-342.

Teodorescu 1964 — V. Teodorescu, Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord-vestul Munteniei (regiunea Ploiești), SCIV 15, 1964, 485-503.

Teodorescu 1971 — V. Teodorescu, La civilisation Ipotești-Cândești (V^{e}-VIIe s. n.è), in: Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague, 21-27 août 1966, 2, Praga, 1971, 1041-1044.

https://biblioteca-digitala.ro

Teodorescu 1984 — V. Teodorescu, Cireșanu, un aspect cultural aparținînd populației daco-romane din sec. IV-V la sud de Carpați, Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova (Ploiești) 1, 1984, 51-100.

Teodorescu, Mitarb. 1993a — V. Teodorescu, V. I. Dupoi, M. Peneș, D. Lichiardopol, Gh. Panait, Stațiunea arheologică Budurească, jud. Prahova (complexele daco-romane și străromânești), Materiale 17/2, 1993, 365-387.

Teodorescu, Mitarb. 1993b — V. Teodorescu, D. Lichiardopol, M. Peneș, V. Sandu, Așezarea daco-romană din sec. IV-V e.n. de la Cireșanu, jud. Prahova, Materiale 17/2, 1993, 389-416.

Teodorescu, Mitarb. 1999 — V. Teodorescu, V. I. Dupoi, M. Jibotean-Peneș, Gh. Panait, Budurească, străveche vatră de civilizație la originile poporului român. Cercetările arheologice din anul 1983 privind complexele străromânești de tip Ipotești-Cândești (sec. V-VII e.n.), Mousaios 5, 1999, 91-117.

Toropu 1976 — O. Toropu, Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III-XI), Craiova, 1976.

Vakulenko, Prichodnjuk 1985 — L. V. Vakulenko, O. M. Prichodnjuk, Problema preemstvennosti čerjachovskich i rannesrednevekovych drevnostej v svete novych issledovanij na srednem Dnestre, SlovArch 33, 1985, 71-136.

Vékony 1974 — G. Vékony, A koraávarkori keramikatípusok történeti topográfiájához, ArchÉrt 101, 1974, 211-234.

Zaharia 1989 — E. Zaharia, Rituri și ritualuri de înmormântare în primul mileniu în regiunile din nordul Dunării, Thraco-Dacica 7, 1989, 426-429.

Zaharia 1997 — E. Zaharia, La station nr. 2 de Bratei, dép. de Sibiu (VIe-VIIIe siècles), Dacia N.S. 38-39 (1994-1995), 1997, 297-356.

Zoll-Adamikowa 1979 — H. Zoll-Adamikowa, Die Verwendbarkeit der Grabfunde aus dem 6.-10. Jh. für die Aussonderung der Stammesgruppen bei den Westslawen, in: B. Chropovský (Hrsg.), Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975, 1, Bratislava, 1979, 941-952.

https://biblioteca-digitala.ro

SLAVII TIMPURII ÎN CERCETAREA ARHEOLOGICĂ ROMÂNEASCĂ. SCURTĂ EXAMINARE CRITICĂ*

(Rezumat)

Lucrarea schițează stadiul cercetării arheologice românești, alături de punctele de vedere formulate, cu privire la prezența celor mai vechi slavi pe actualul teritoriu al României (sec. VI-VII p.Chr.) și consecințele determinate de această importantă mișcare demografică. Tema a intrat în interesul efectiv al cercetării arheologice în perioada următoare celui de-al doilea război mondial, însă demersurile mediului românesc de specialitate au fost frecvent marcate de interpretări contradictorii ori forțate, generate de influența „mediului ideologic" al vremii, ca și de precaritatea premiselor metodologice de la care au pornit încercările de a opera atribuiri etnice (Curta 1994a). Se încearcă, cu precădere, o examinare succintă a datelor arheologice cunoscute, fiind accentuate problemele de cronologie.

De asemenea, au fost luate în discuție opiniile exprimate cu privire la apartenența etnică a unor serii de vestigii care, îndeobște în mediul de specialitate extern, au fost puse pe seama slavilor timpurii. Metodologic, nu s-a insistat asupra variabilelor care pot să condiționeze legătura dintre vestigii și purtătorii lor (în sens etnic), o dezbatere care în mediul arheologic românesc abia începe să se contureze. În ultimă instanță, credem că asocierea constantă a unor categorii de vestigii, alături de obiceiuri funerare regulat practicate (incinerația în cazul slavilor din această perioadă) are și o semnificație etnică. De altfel, apare ca rezonabilă reconstituirea unui „model cultural" specific slavilor timpurii (în esență, puțin evoluat), propagat pe măsura migrării lor în bună parte a Europei și, în același timp, modificat relativ rapid prin asimilarea unor elemente de civilizație superioară (Parczewski 1993, 124; Fusek 1994, 312-313). Nu în ultimul rând, informațiile surselor literare indică avansul slavilor în direcția frontierei de la Dunărea inferioară a Imperiului Romano-Bizantin.

* Studiul reprezintă forma extinsă a unei comunicări cu același titlu, susținută la conferința internațională *Archeologia o początkach Słowian* (*Arheologia despre originea slavilor*), Cracovia, 19-21.XI.2001. O variantă în limba română, predată la tipar deja în 2001, a apărut în *EphNapocensis* 11, 2001 [2003], 105-143. Este de precizat faptul că bibliografia utilizată este cea cunoscută până în anul redactării (2001). Dintre lucrările mai semnificative, al căror conținut face referiri și la problematica abordată aici, cunoscute și apărute la o dată ulterioară, este de menționat, înainte de toate, cartea lui Florin Curta (*The making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001), apoi un amplu studiu al lui Radu Harhoiu (Quellenlage und Forschungsstand der frühgeschichte Siebenbürgens im 6.-7. Jahrhundert, Dacia 43-45, 1999-2001 [2003], 97-158), dar și o lucrare mai recentă a lui Eugen S. Teodor (An update for „Ipotești-Cândești Culture", în: G. Fusek (ed.), Zborník na počest' Dariny Bialekovej, Nitra, 2004, 405-414).
Este inutil să argumentăm aici relativul dezinteres al mediului românesc de specialitate actual în raport cu problematica secolelor VI-VII p.Chr. (în general a perioadei de început a epocii medievale timpurii), așadar nu numai în ce-i privește pe cei mai vechi slavi și consecințele prezenței lor pe teritoriul țării noastre. Ar fi suficientă, în acest sens, doar înregistrarea lucrărilor ori cercetărilor de teren susținute în această direcție pe parcursul ultimilor 15 ani. În orice caz, examinarea și analiza critică a actualului stadiu al cercetărilor și cunoștințelor, prin depășirea unor norme de teorie și metodă anacronice, apar ca un demers necesar astăzi. Nu putem să nu remarcăm faptul că inițierea unei astfel de dezbateri aparține lui Florin Curta (Curta 1994a; Considerații privind conceptul de caracter etnic (etnicitate) în arheologia contemporană, Arheologia Medievală 4, 2002, 5-25).

https://biblioteca-digitala.ro

Data la care primii slavi s-au așezat în spațiul carpato-dunărean a fost una dintre problemele frecvent dezbătute în literatura arheologică românească. Aproape fără excepție chestiunea a fost analizată în termenii raportării la o populație locală, preexistentă, inclusă fiind, pe această cale, discuției mai ample despre continuitatea populației daco-romane/romanice pe teritoriul vechii Dacii. Deși sursele literare cunoscute indică apariția slavilor în zona Dunării inferioare pe parcursul primei treimi a sec. VI, marea majoritate a specialiștilor români au avut în vedere avansul slavilor în această direcție abia după 567/68, odată cu intervenția avarilor în bazinul carpatic. Totuși, deși datările mai strânse ale siturilor și vestigiilor plasabile în sec. VI sunt dificile, este de presupus că măcar în nordul Moldovei ori în zona Tisei superioare grupurile de slavi au apărut imediat după începutul sec. VI ori chiar la o dată ușor anterioară. O constatare cvasi-generală a fost aceea că în această perioadă nu ar fi existat „așezări pur slave" pe teritoriul României, mediul cultural care ar putea fi pus pe seama slavilor fiind de la bun început contaminat de influențe locale. Această observație impune acceptarea automată a contactelor instantanee dintre slavi și localnici, respectiv obligația de a explica mecanismul unui proces complex, sarcină pe care cercetarea românească n-a dus-o până la capăt. Apare mult mai rezonabilă opinia unora dintre cercetători (C. Daicoviciu, M. Comșa), după care în diferitele regiuni ale vechii Dacii slavii nu au pătruns concomitent și cu aceeași intensitate, iar contactele cu populația sau populațiile locale s-au produs treptat.

În esență, problema slavilor timpurii a fost mereu tratată ca un aspect secundar al continuității daco-romane/romanice. Ion Nestor a conceput eșafodajul – devenit ulterior schemă oficială - care trebuia să susțină din punct de vedere arheologic explicația evoluțiilor complexe produse pe parcursul celei de-a doua jumătăți a mileniului I. Astfel, au fost definite culturile „Ipotești-Ciurel-Cândești" (spațiul sud-carpatic), „Costișa-Botoșana-Hanska" (zona de la est de Carpați), strâns înrudite între ele, dar și cu „cultura Bratei-Țaga-Biharea" din Transilvania. În evoluția lor, ar exista o etapă anterioară contactului cu slavii (Ipotești-Ciurel-Cândești I/Cireșanu-Ipotești-Cândești, respectiv Costișa-Botoșana I-Hanska), datată în a doua jumătate a sec. V și prima jumătate a sec. VI. Cu un conținut cvasi-identic, aceste „culturi" ar acoperi fondul autohton al populației (romanică), în care vor fi asimilați slavii, iar după deplasarea acestora în sudul Dunării își continuă evoluția, generând spre începutul sec. VIII cultura Dridu în Muntenia și spre sfârșitul sec. VII așa-numita „cultură Hlincea I" în Moldova. Indiferent de data la care pe parcursul sec. VII așezările culturii Ipotești-Ciurel-Cândești încetează la sud de Carpați, nici astăzi nu este posibilă determinarea unei legături directe între mediul cultural specific acestora și cel al culturii Dridu.

Existența unui mediu cultural uniform pe întreg teritoriul actual al României, susținut precumpănitor de către o populație latinofonă, rămâne sub semnul întrebării. Astfel, pentru a ne referi doar la câteva elemente care contrazic această constatare, ar fi de accentuat faptul că, în virtutea informațiilor arheologice cunoscute și a surselor literare, până la 567/68 (în măsură mai mică și în perioada următoare), este de admis în Transilvania prezența gepizilor, iar după această dată a avarilor. Desigur, începând cu sec. VII asistăm în întreg Chaganatul avar și spațiile învecinate la un proces radical de uniformizare a culturii materiale, pe spații întinse, dar distincțiile de ordin etnic pot fi operate doar cu maximă circumspecție. La sud de Carpați, în legătură cu locuirea din

https://biblioteca-digitala.ro

sec. VI-VII se află impresionantul cimitir cu morminte de incinerație de la Sărata Monteoru, ori știm că această practică funerară era atunci caracteristică slavilor, pe când populația romanică, în virtutea creștinismului însușit deja, ar fi trebuit să se înhumeze. În perioada următoare, cultura Dridu (caracterizează mediul cultural al primului țarat bulgar) are ca spațiu de extensie zona sud-carpatică, Moldova sudică și centrală, iar în Transilvania intracarpatică nu depășește spre nord aliniamentul râului Mureș, nefiind cunoscută în partea nordică a podișului, de asemenea în vestul și nord-vestul României.

Nu trebuie omisă observația că legătura dintre descoperirile din sec. IV târziu și prima jumătate a sec. V (vestigii ca cele de la Costișa-Mănoaia în Moldova sau Cireșanu în Muntenia), pe de o parte și cele aparținând secolelor V/VI-VII, pe de alta, înțeleasă ca indicator al continuității populației locale (romanice), a rămas ambiguă, insuficient argumentată. De altfel, tocmai acest segment cronologic poate fi definit și la noi, aproape exclusiv, prin intermediul unor complexe funerare cu inventar bogat ori tezaure, care indică prezența reprezentanților elitei populațiilor din perioada de început a epocii migrațiilor.

În general (deși nu lipsește opinia contrară), se crede că grupurile de populație slavă aflate în mișcare pot fi identificate prin apariția locuințelor adâncite în sol, de cele mai multe ori de formă aproape pătrată, a cuptoarelor de lut și piatră, însoțite de ceramică lucrată exclusiv cu mâna și nedecorată, alături de practicarea incinerației. Această schimbare radicală a mediului cultural, indiferent de data la care s-a produs pe parcursul sec. VI, este elocvent ilustrată în așezări ca cele de la Botoșana, Davideni (Moldova) ori Bratei 1 (Transilvania). Situația este și mai elocventă în bazinul Someșului inferior, unde, practic, nu se cunosc elemente ale unei locuiri databile în a doua jumătate a sec. V, pentru a-și face apariția, posibil chiar spre începutul secolului următor, acest mediu cultural "primitiv" (așezări și mici cimitire de incinerație). Răspândirea la orizontală a descoperirilor indică aici tendința acestei locuiri de a avansa spre Transilvania intracarpatică, de-a lungul culoarului râului Crasna.

În ciuda relativei varietăți a inventarului așezărilor mai bine cunoscute din Muntenia, Moldova ori sud-estul Transilvaniei, datate începând cu a doua jumătate a sec. VI (totuși, ca peste tot, ceramica reprezintă principala categorie a materialului), în multe cazuri încadrările cronologice operate au rămas neconvingătoare, înainte de toate datorită faptului că ceramica a fost insuficient sau incorect prelucrată. În măsură mai mare sau mai mică, spre deosebire de alte zone, este constatabilă în așezările plasate în sec. VI prezența ceramicii modelate la roata rapidă (de tradiție antică târzie), dar și apariția unor importuri bizantine ori imitații, inclusiv cruci-pandantiv sau tipare pentru turnat cruci, piesele din urmă implicând creștinismul purtătorilor. Majoritatea cercetătorilor români leagă aceste artefacte de populația locală romanică, dar unii specialiști din exterior le atribuie prizonierilor aduși de slavi din nordul Peninsulei Balcanice. Interesant este faptul că în Transilvania multe dintre aceste materiale sunt cunoscute tocmai din partea sa sud-estică, unde există mai multe așezări asemănătoare celor din Moldova ori zona sud-carpatică. În orice caz, astfel de descoperiri indică legăturile cu mediul cultural romano-bizantin din sudul Dunării.

În virtutea surselor literare, ușor mai târzii, ar fi de acceptat că prezența slavilor în zona Dunării

https://biblioteca-digitala.ro

inferioare datează cel mai târziu din a doua treime a sec. VI (Pohl 1988, 96). Oricum, din ultima treime a secolului, existența slavilor, deja așezați în acest teritoriu, apare clar precizată în izvoarele literare, în contextul confruntării cu trupele romano-bizantine. Vestigii ca cele din prima fază a așezării de la Botoșana (la est de Carpați) oferă un exemplu frapant pentru posibilitățile diferite de a interpreta etnic manifestări culturale contemporane, cvasi-identice, deoarece într-o zonă învecinată (Prutul superior, Nistrul mijlociu și superior) numeroși specialiști le înțeleg ca o primă manifestare a culturii materiale slave timpurii. Nu este exclus ca în Moldova nordică, poate și în spațiul Tisei superioare, respectiv în zona Someșului inferior, cei mai vechi slavi să fi apărut deja spre începutul sec. VI. Datarea celor mai vechi așezări din sud-estul Transilvaniei, mai probabil întemeiate de grupuri slave sosite din Moldova, poate avea în vedere perioada de după 567/68, adică în perioada imediat următoare destrămării regatului gepid. Am putea presupune că, sub controlul politic instaurat de avari, această locuire a avansat în timp spre interiorul Transilvaniei, concomitent cu avansul unor noi grupuri dinspre nord-vest (Someșul inferior, culoarul Crasnei). Pe această cale poate fi explicată constituirea pe parcursul sec. VII a așa-numitei „grupe Mediaș", într-o etapă mai timpurie caracterizată prin preponderența mormintelor de incinerație, de pus în legătură cu o populație slavă, al cărui mediu cultural apare deja sensibil modificat.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

AȘEZAREA MEDIEVALĂ TIMPURIE DE LA NUȘFALĂU "Țigoiul lui Benedek" (JUD. SĂLAJ)*

Dan Băcueț-Crișan

Situl este plasat pe malul stâng al râului Barcău, la ieșirea din localitatea Nușfalău spre localitatea Zăuan (pl. I/3, A). Așezarea a fost sondată arheologic prima dată în anul 1978 (Matei 1979, 481-482), cercetările fiind reluate în anul 2001 (Băcueț-Crișan 2002, 218-219).

A. Cercetările din anul 1978

Descrierea săpăturii

În anul 1978 Al. V. Matei efectuează un prim sondaj arheologic, fiind trasate următoarele secțiuni: SI cu dimensiunile de 34 x 1 m și caseta C1 cu dimensiunile de 5 x 5 m (Matei 1979, 481-482; Stanciu 2000, 157).

Complexe arheologice

Din păcate în SI nu a fost surprins nici un complex arheologic. În caseta C1, trasată pe latura de E a secțiunii SI (între m 22-25), la adâncimea de 0, 80 m au fost surprinse urmele unei instalații de foc (cuptor). Vatra avea diametrul de 0, 95-1, 05 m, era arsă la rosu, având crusta groasă de cca. 2-3 cm. Pe aceasta se aflau mai multe bucăți de micașist care proveneau de la pereții cuptorului (pl. II).

Materialul arheologic(pl. III)

Au fost identificate următoarele forme ceramice: oala fără toarte, vasul amforoidal și țestul.

a) Oala (fără torți). Fragmentele ceramice provin de la vase lucrate la roata rapidă, roata înceată sau cu mâna.

Ceramica lucrată cu mâna. Au fost descoperite numai câteva fragmente, de culoare brun-cărămizie, brun-negricioasă. Ca degresant a fost utilizat nisipul cu pietricele și mica. Ceramica este neornamentată.

Ceramica lucrată la roata înceată. Fragmentele ceramice sunt de culoare brun-cărămizie cu pete negricioase, pasta a fost degresată cu nisip cu pietricele și mică. Ornamentele sunt realizate prin incizare: benzi de linii în val asociate cu benzi de linii drepte.

Ceramica lucrată la roata rapidă. Cantitativ, această categorie are cea mai mare pondere. Fragmentele prezintă nuanțe de brun-cărămiziu. Pasta a fost degresată cu nisip fin sau cu nisip cu pietricele. În ambele cazuri în pastă este prezentă mica. Ornamentele sunt realizate prin incizare: benzi de linii în val, benzi de linii drepte.

De asemenea, mai sunt prezente și fragmente ceramice de culoare cărămiziu-gălbuie, care provin de la vase ce au pe suprafața exterioară caneluri/inele, rezultate în urma modelării la roata rapidă (pl. III/2, 14-15). Pasta a fost degresată cu nisip fin sau cu nisip cu pietricele, alături de care este prezentă și mica. Unul dintre aceste fragmente este ornamentat prin incizare cu benzi de linii drepte, foarte fin trasate (pl. III/2).

* Varianta în limba engleză a apărut în JAMÉ 46, 2004, 117-135.

https://biblioteca-digitala.ro

b) Urciorul

Foarte interesante sunt două fragmente ceramice ce provin de la două recipiente. Forma ceramică pe care o sugerează este o oală cu gâtul alungit și cu un diametru foarte mic al gurii. Datorită dimensiunilor reduse ale fragmentelor ceramice, nu putem aprecia dacă cele două recipiente au fost prevăzut cu toarte sau nu. Acestea au fost lucrate la roata rapidă, pereții prezentând nuanțe de gălbui-cărămiziu, respectiv gălbui-cărămiziu cu pete cenușii. Pasta a fost degresată cu nisip cu pietricele și mică. În cazul primului fragment ceramic, pe suprafața exterioară sunt prezente caneluri/ inele, rezultate în urma modelării la roata rapidă, acestea reprezentând în fapt și un mod de ornamentare (pl. III/1). Cel de al doilea fragment este ornamentat (prin incizare) cu o bandă de linii drepte trasate foarte fin (pl. III/13).

Alături de aceste materiale arheologice a mai fost descoperit și un fragment ceramic de culoare cărămiziu-cenușie, fin la pipăit (pl. III/12). Acesta provine dintru-un vas lucrat -de asemenea- la roata rapidă. Ca degresant s-a utilizat nisipul foarte fin.

c) Țestul

Au fost descoperite numai două fragmente. Provin de la vase lucrate cu mâna, dintr-o pastă degresată cu nisip cu pietricele și mică. Culoarea fragmentelor: brun-cărămiziu, gălbui-cărămiziu.

B. Cercetările din anul 2001

Descrierea săpăturii

Săpăturile arheologice în acest obiectiv au fost reluate în anul 2001 de către D. Băcueț-Crișan (Băcueț-Crișan 2002, 218-219). În cadrul campaniei de cercetări desfășurată în anul 2001, au fost trasate patru secțiuni notate: S1/2001 (dimensiunile de 6 x 1 m), S2/2001 (dimensiunile de 10 x 2 m), S3/2001 (dimensiunile de 10 x 2 m), S4/2001 (dimensiunile de 10 x 2 m). Din punct de vedere stratigrafic, situația constatată în cele patru secțiuni este următoarea: humus, strat negru-maroniu, strat negru afânat ce conține materiale arheologice medievale timpurii, strat negru-lutos (steril din punct de vedere arheologic), lut galben-maroniu (steril din punct de vedere arheologic).

Secțiunea S1/2001. În această secțiune nu au fost surprinse complexe arheologice.

Secțiunea S2/2001. Între m. 7-10, la adâncimea de -0, 56 m față de nivelul actual de călcare, au fost sesizate trei gropi de stâlp. Probabil că acestea făceau parte dintr-o construcție. În zona gropilor de stâlp au fost descoperite mai multe fragmente ceramice medievale timpurii.

Secțiunea S3/2001. În această secțiune a fost surprinsă parțial o locuință adâncită notată L1/2001.

Secțiunea S4/2001. În această secțiune a fost cercetat restul din locuința L1/2001, iar între m. 6-10 a fost surprinsă o altă locuință notată L2/2001.

Complexe arheologice

Locuința L1/2001 (cercetată în S3/2001 si S4/2001). Locuința este de tip adâncit, având forma rectangulară (pl. IV). Complexul a fost conturat în S3/2001 la adâncimea de -0, 35, fundul acestuia fiind atins la adâncimea de -0, 60 m. În S4/2001 a fost conturată la adâncimea de -0, 35 m, fundul ei fiind atins la -0, 95 m față de nivelul actual de călcare. Instalația de foc a locuinței este complexă, aici fiind prezente trei cuptoare: unul săpat în peretele locuinței, unul scobit în bloc de lut cruțat, iar al

https://biblioteca-digitala.ro

treilea era clădit din pietre de râu și blocuri de micașist. Probabil că nu au funcționat concomitent.

Locuința L2/2001 (cercetată în S4/2001). Complexul (pl. VIII) a fost sesizat între m. 6-10, la adâncimea de -0,40 m, prezentându-se sub forma unei mari aglomerări de pietre, oase, ceramică și chirpici. L2/2001 este o locuință de suprafață, cu fundul foarte ușor alveolat, acesta fiind atins la adâncimea de -0,48 m față de nivelul actual de călcare. Nu a putut fi stabilită cu precizie forma complexului.

Materialul arheologic

Materialul arheologic recoltat în campania de cercetări din anul 2001 se compune în totalitate din ceramică (pl. V-VII, IX-XII). Formele ceramice identificate: oala (fără torți), tăvița, testul și castronul.

a) Oala (fără torți). Vasele sunt lucrate la roata rapidă, la roata înceată sau cu mâna.

Oale lucrate la roata rapidă. Datorită faptului că vasele au fost lucrate la roata rapidă, pe interiorul pereților și a fundului vaselor sunt prezente mai multe inele. În cazul unor fragmente ceramice și pe suprafața exterioară constatăm existența unor inele /caneluri (pl. X/5). De asemenea, pe fundul unor vase apar urmele sforii cu care au fost desprinse de pe roata olarului (pl. XII/10).

Pereții vaselor sunt de culoare brun-cărămizie, gălbui-cărămizie. Ca degresant s-a utilizat nisipul fin și paietele de mică, iar în unele cazuri și pietricelele. Ornamentele sunt realizate prin incizare, elementele decorative fiind banda de linii linii în val asociată cu banda de linii drepte.

Oale lucrate la roata înceată. Pereții vaselor sunt de culoare cărămizie, brun-cărămizie cu pete negricioase. Pasta a fost degresată cu nisip cu pietricele și mică. Ornamentele sunt realizate prin incizare: benzi paralele de linii în val, benzi de linii în val asociate cu benzi de linii drepte.

Oale lucrate cu mâna. Pereții vaselor sunt de culoare brun-cărămizie sau cărămizie. Pasta a fost degresată cu nisip cu pietricele și mică. Toată ceramica este neornamentată, excepție fac însă două fragmente ce provin din același vas.

Aceste două fragmente ceramice sunt ornamentate cu șiruri de impresiuni realizate prin ștampilare, motivul ornamental fiind mici pătrățele dispuse în șiruri sau aplicate unele peste altele (pl. XII/8-9). În cazul unuia dintre fragmentele ceramice, pe lângă ștampilare a fost utilizată și incizarea, peste aceste ștampile fiind trasate linii (pl. XII/8). Pasta este fină, culoarea fragmentelor ceramice fiind cărămiziu-roșcat și maroniu-negricios.

b) Tăvița

Aceste vase au fost lucrate în totalitate cu mâna. Pereții prezintă nuanțe de cărămiziu-gălbui și miezul cărămiziu. Ca degresant s-a utilizat nisipul fin, nisip cu pietricele și mica. Toate fragmentele sunt neornamentate.

c) Testul

Vasele sunt lucrate cu mâna, dintr-o pastă degresată cu nisip cu pietricele și mică. Pereții acestora prezintă nuanțe de cărămiziu-roșcat. Toate fragmentele ceramice sunt neornamentate.

d) Strachina

A fost descoperit un singur fragment ceramic de culoare brun-cărămizie. Pasta este degresată cu nisip cu pietricele și mică. Sub buza vasului este prezentă o canelură (pl. VII/1), iar fundul

https://biblioteca-digitala.ro

acestuia este prevăzut cu un inel. A fost lucrată la roata rapidă.

Din locuința L1/2001, de pe vatra cuptorului scobit în bloc de lut cruțat (cuptorul nr.2), a fost recuperat un fragment dintr-o tavă/platou (de formă circulară) cu marginile înalte, de culoare cărămiziu-gălbuie cu pete cenușii (pl. VII/6), care se afla probabil lipită pe bolta acestuia. Pereții acesteia prezintă nuanțe de cărămiziu-gălbui ce pete cenușii. Este lucrată din lut degresat cu nisip cu pietricele și pleavă.

C. Încadrarea cronologică a sitului

Rezultatele cercetărilor din anul 1978 au fost parțial descrise de Al. V. Matei în anul 1979, descoperirile fiind încadrate în sec. VIII-IX (Matei 1979, 481). În anul 2000, I. Stanciu, într-un studiu despre ceramica lucrată la roata rapidă din sec. VIII-X de pe teritoriul României, prezintă o parte din materialul arheologic descoperit în anul 1978 (Stanciu 2000, 157, pl. V).

Caracterul deosebit al descoperirilor din acest sit este determinat de prezența ceramicii lucrate la roata rapidă (în cantitate mare) și a celei decorate prin ștampilare. Pentru stabilirea momentului cronologic în care se înscrie așezarea de aici, trebuie să ne raportăm la descoperirile datate în sec. VII-VIII/IX din spațiul nord-vestic al României sau din zonele învecinate. De asemenea, este important să stabilim raportul cronologic dintre așezarea din acest punct și necropola tumulară slavo-avară de pe teritoriul aceleiași localități (Nușfalău).

În spațiul nord-vestic al României, pentru ceramica lucrată la roata înceată sau cu mâna descoperită la Nusfalău, constatăm analogii în așezările de la Popeni-Cuceu (Stanciu, Matei 1994, pl. VI), Lăpușel (Stanciu 1994, 267-322), Badon (Băcueț-Crișan, Băcueț-Crișan 2000, 499-501), Zalău "B-dul Mihai Viteazul, nr. 104-10"/Panic "La blocuri" (Băcueț-Crișan 2000a, 147-154) sau Pericei (Băcueț-Crișan, S. Băcueț-Crișan 2000, 501-505). O serie de analogii le oferă și necropolele de la Bratei (Zaharia 1977, 62-79), Turdaș (Hica, Blăjan 1973, 641-652) sau Boarta (Dumitrașcu, Togan 1974, 93-107). Ceramica lucrată la roata rapidă, din situl de la Nușfalău își găsește analogii în descoperirile de la Lazuri (Stanciu 2000, 156) sau Pericei (Băcueț-Crișan, Băcueț-Crișan 2000, 503, fig. VIII).

Străchini cu caneluri pe suprafața exterioară, asemănătoare cu cea descoperit la Nușfalău, apar și în alte situri, cum este cazul așezării din Muntenia de la Bucov (Comșa 1978, fig. 75/4, 100/1). O foarte bună analogie o reprezintă însă exemplarul din Ungaria de la Kiskörös-Városalatt, descoperire datată în sec. VI-VII (Vida 1999, pl. 22/3).

Încadrarea cronologică a așezării de la Nușfalău "Țigoiul lui Benedek" nu poate fi făcută fără să ținem cont de prezența ceramicii cu caneluri/inele pe suprafața exterioară (lucrată la roata rapidă), precum și a ceramicii decorate prin ștampilare.

Acest tip de ceramică lucrată la roata rapidă își găsește analogii în descoperirile din sec. V-VI de la Biharea (Dumitrașcu 1978a, 81-100). Alte analogii le oferă descoperirile de la Ocnița - sec. VI-VII (Gaiu 1994, 50-52) sau cele de la Țaga, avem în vedere ceramica din nivelul datat în sec. IV-VI, categoria V (Protase 2003, 44, 45-46) precum și unele vase din necropola nr. 2 de la Bratei (Zaharia 1977, fig. 14/3, 15/4).

Pentru ceramica lucrată la roata rapidă, cu caneluri și pe suprafața exterioară a pereților, cele

https://biblioteca-digitala.ro

mai bune analogii le oferă descoperirile de la Lazuri "Lubi Tag", asezare încadrată -la începutul cercetărilor- în sec. IX-X (Stanciu 2000, 156), ulterior în sec.VIII-IX (Stanciu, Marta, Stamati, Vizauer 2003, 181-182). Nu este exclus însă ca vestigiile de la Lazuri "Lubi Tag" să aparțină numai primei jumătăți a sec. VIII. Astfel de vase au apărut și în cimitirul nr. 2 de la Bratei (Zaharia 1977, fig. 14/3, 15/4).

Tot pentru această categorie de ceramică, chiar dacă aparțin altui orizont cronologic, nu putem să nu remarcăm asemănări cu descoperirile din sec. V-VI de la Biharea (Dumitrașcu 1978a, 81-100), cu cele de la Ocnița - sec. VI-VII (Gaiu 1994, 50-52) sau cu o parte din materialul ceramic de la Țaga (Protase 2003, 44, 45-46). Ceramica lucrată la roata rapidă, cu caneluri/inele pe suprafața exterioară este este caracteristică epocii romane târzii, fiind des întâlnită și în perioada bizantină timpurie în nordul și în sudul Dunării (Dolinescu-Ferche 1974, 128-129; Popović 1987, 20, 35-37). Fragmentele ceramice de la Nușfalău, decorate prin ștampilare, își găsesc analogii pe teritoriul Ungariei, în unele descoperiri din perioada avară (Fiedler 1994, pl. 11).

Având în vedere analogiile constatate, precum și caracteristicile materialului arheologic descoperit (cantitate mare de ceramică lucrată la roata rapidă, dar și la roata înceată), situl de la Nușfalău "Țigoiul lui Benedek" poate fi datat în prima jumătate a sec. VIII, fără să exclud posibilitatea ca așezarea de aici să fie întemeiată în ultimele decenii ale sec. VII.

Necropola tumulară slavo-avară de la Nușfalău este plasată la o distantă de cca 5 km de așezarea din punctul "Țigoiul lui Benedek". Cronologic necropola a fost încadrată în intervalul reprezentat de a doua jumătate a sec. VII-sec.VIII, limita cronologică superioară nedepășind probabil anul 800 (Stanciu 1999, 262-263; Cosma 2001, 334). Astfel, putem aprecia că așezarea din punctul "Țigoiul lui Benedek" este parțial contemporană cu necropola tumulară slavo-avară.

Cercetările de suprafață, desfășurate în zona necropolei tumulare slavo-avare, au dus la identificarea pe malul stâng al râului Barcău, a peste zece puncte de interes arheologic, databile în linii mari în sec. VII-IX (Băcueț-Crișan 2000b, 522-523, 524-526). În lipsa unor sondaje arheologice, nu putem decât să presupunem că majoritatea acestor situri sunt contemporane cu necropola, presupunere bazată pe faptul că ridicarea unor tumuli cu dimensiunile celor de aici, necesita o forță de muncă pe care o putea oferi numai o comunitate umană destul de numeroasă.

Cercetătorii români care au semnalat existența în Transilvania (sau în zona de vest-nord-vest) a ceramicii modelată la roată, au considerat că aceasta este un indicator al prezenței comunităților vechi românești (Rusu 1971, 721; Dumitrașcu 1978b, 59-72, 83-85; Baltag 1994, 77). Numai că referirile s-au făcut la ceramica lucrată cu roata în general, fără diferențieri între cea la roata înceată și cea la roata rapidă.

Cercetările desfășurate până în prezent în așezarea de la Nușfalău "Tigoiul lui Benedek", nu au avut un caracter foarte extins, acestea fiind încă la început. De aceea, în acest stadiu al cercetărilor, nu avem pretenția rezolvării definitive a încadrării cronologice pentru acest sit. Prin extinderea cercetărilor în așezarea de care ne ocupăm, sperăm să obținem mai multe informații despre durata locuirii și caracterul etnic.

După cum am precizat, în așezarea de la Nușfalău constatăm prezența într-o cantitate mare a

https://biblioteca-digitala.ro

ceramicii lucrate cu roata rapidă. În cadrul acestei categorii ceramice putem distinge două tipuri distincte, acestea diferențiindu-se prin modul de execuție a suprafețelor pereților și prin pastă:

a) Tipul 1. Ceramică modelată la roata rapidă dintr-o pastă degresată cu nisip cu pietricele, zgrunțuroasă la pipăit. Pe suprafața interioară a pereților vaselor sunt prezente inelele/canelurile rezultate în urma procesului de modelare a vaselor.

b) Tipul 2. Ceramică modelată la roata rapidă dintr-o pastă degresată cu nisip fin (în unele cazuri sunt prezente și puține pietricele). Vasele din această categorie se caracterizează prin faptul că atât pe suprafața interioară a pereților cât și pe cea exterioară sunt prezente inelele/canelurile.

Cele două tipuri de ceramică modelată la roata rapidă, prezente în așezarea de la Nușfalău "Țigoiul lui Benedek", au fost identificate și în alte situri din spațiul nord-vestic al României. Cea mai bună analogie o constituie situl de la Lazuri "Lubi Tag" unde acestea sunt prezente într-o cantitate mare (Stanciu 2003, 263-264, fig.1). Pe teritoriul județului Sălaj au mai fost identificate situri unde apar cele două tipuri ceramice lucrate la roata rapidă, dar în cantități reduse: Popeni "Pe pogor", Cuceu "Valea Bochii" sau Bobota "Pe vale/Iertaș" (Băcueț-Crișan 2003, 318; Băcueț-Crișan 2004).

Cercetările arheologice au relevat prezența în spațiul nord-vestic al României, pe parcursul sec.VIII-X, a ceramicii lucrate la roata rapidă. Dar numai în cazul câtorva situri a fost sesizată asocierea celor două tipuri ceramice modelate la roata rapidă.

Materialul arheologic descoperit la Nușfalău "Țigoiul lui Benedek", Lazuri "Lubi Tag", Popeni "Pe pogor", Cuceu "Valea Bochii" sau Bobota "Pe vale/Iertaș" indică existența în spațiul nord-vestic al României, a unui grup de așezări caracterizate pe de o parte de prezența (în raport cu celelalte categorii ceramice lucrate la roata înceată sau cu mâna) în cantitate mare a ceramicii lucrată la roata rapidă, iar pe de altă parte de asocierea celor două tipuri ceramice modelate la roata rapidă. Datorită caracteristicilor sale, prin care se evidențiază de ceramica din nord-vestul României și pentru a evidenția acest grup de așezări, am optat pentru denumirea de ceramică de tip Lazuri-Nușfalău.

Cert este faptul că descoperirile de acest fel se caracterizează prin prezența ceramicii lucrată la roata rapidă, dintr-o pastă de bună calitate, de certă tradiție romană provincială. Stadiul actual al cercetărilor permite presupunerea că ceramica de tip Lazuri-Nușfalău este creația grupurilor de populație românească/veche românească.

LITERATURĂ

Baltag 1994 — Gh. Baltag, Așezarea de la Albești-Sighișoara. Elemente inedite în cultura materială din sec. IX-X, RevBistriței 8, 1994, 75-78.

Băcueț-Crișan 2000a — D. Băcueț-Crișan, Săpături arheologice la Panic, punctul "La Blocuri"(jud. Sălaj), Marisia XXVI, 2000, 147-168.

Băcueț-Crișan 2000b — D. Băcueț-Crișan, Contribuții la repertoriul arheologic al județului Sălaj. Descoperiri de suprafață din sec. VII-XIII d. Ch., ActaMP

https://biblioteca-digitala.ro

XXIII, 2000, I, 521-575.

Băcueț-Crișan 2002 — D. Băcueț-Crișan, Șantierul arheologic Nușfalău 'Țigoiul lui Benedek", CronCercArh Campania 2001, Buziaș, 2002, 218-219.

Băcueț-Crișan 2003 — D. Băcueț-Crișan, Cercetări arheologice de suprafață privind habitatul medieval timpuriu (sec. VII-XI) pe teritoriul județului Sălaj, Marmatia 7/1, 2003, 317-344.

Băcueț-Crișan 2004 — D. Băcueț-Crișan, Șantierul arheologic Bobota "Pe vale", CronCercArh Campania 2003, Cluj-Napoca, 2004.

Băcueț-Crișan, S. Băcueț-Crișan 2000 — D. Băcueț-Crișan, S. Băcueț-Crișan, Două locuințe prefeudale descoperite în județul Sălaj, ActaMP XXIII, 2000, I, 499-520.

Comșa 1978 — M. Comșa, Cultura materială veche românească (Așezările din sec. VIII-X de la Bucov-Ploiești), București, 1978.

Cosma 2001 — C. Cosma, Necropole, morminte izolate, descoperiri funerare cu caracter incert, din vestul și nord-vestul României, în secolul VIII d. H., în Adevărul omenește posibil pentru rânduirea binelui, Oradea, 2001, 307-382.

Dolinescu-Ferche 1974 — S. Dolinescu-Ferche, Așezări din secolele III și VI e. n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca, București, 1974.

Dumitrașcu, Togan 1974 — S. Dumitrașcu, G. Togan, Cimitirul de la Boarta-"Pârâul Zăpozii-Șoivan", StComSibiu 18, 1974, 93-107.

Dumitrașcu 1978a — S. Dumitrașcu, Descoperiri arheologice din sec. V-VI e. n. de la Biharea, Ziridava X, 1978, 81-100.

Dumitrașcu 1978b — S. Dumitrașcu, Ceramica românească descoperită în Crișana (sec. VIII-XI), Crisia VIII, 1978, 51-111.

Fiedler 1994 — U. Fiedler, Zur Datierung der Siedlungen der Awaren und der Ungarn nach der Landnahme. Ein Beitrag zur Zuordnung der Siedlung von Eperjes, ZfA 28, 1994, 307-352.

Gaiu 1994 — C. Gaiu, Săpăturile arheologice de la Ocnița, com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud, RevBistriței VIII, 1994, 49-53.

Hica, Blăjan 1973 — I. Hica, M. Blăjan, Un cimitir de incinerație din sec. VIII la Turdaș (jud. Alba), ActaMN X, 1973, 641-652.

Matei 1979 — Al. V. Matei, Repertoriul de așezări și descoperiri aparținând sec. IV-IX de pe teritoriul județului Sălaj, ActaMP III, 1979, 475-513.

Popović 1987 — M. Popović, Svetinja-Contribution to the Study of the Early Byzantine Viminacium, Starinar XXXVIII, 1987, 1-37.

Protase 2003 — D. Protase, Țaga. Două așezări din perioada finală a etnogenezei românilor (sec. IV-VI și sec. VII-VIII), Cluj-Napoca, 2003.

Rusu 1971 — M. Rusu, Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI-X), Apulum IX, 1971, 713-730.

https://biblioteca-digitala.ro

Stanciu 1994 — I. Stanciu, Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (Cercetările arheologice din anii 1992, 1993), EphemNap IV, 1994, 267-322.

Stanciu 1999 — I. Stanciu, Über die slawischen Brandhügelgräber vom Typ Nușfalău-Someșeni (Nordwesten Rumäniens), ActaMN 36/I, 1999, 245-263.

Stanciu 2000 — I. Stanciu, Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X), Arheologia Medievală III, 2000, 127-191.

Stanciu 2003 — I. Stanciu, Descoperiri medievale timpurii din județele Satu Mare și Maramureș. Date noi, observații și opinii referitoare la ceramica medievală timpurie din nord-vestul României, Marmatia 7/1, 2003, 249-316.

Stanciu, Marta, Stamati, Vizauer 2003 — I. Stanciu, L. Marta, I. Stamati, V. Vizauer, Șantierul arheologic Lazuri "Lubi Tag", CronCercArh Campania 2002, Covasna, 2003, 177-182.

Stanciu, Matei 1994 — I. Stanciu, Al. V. Matei, Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva observații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania, ActaMP XVIII, 1994, 135-163.

Vida 1999 — T. Vida, Die awarenzeitliche Keramik I. (6-7 Jh.), Berlin-Budapest, 1999.

Zaharia 1977 — E. Zaharia, Populația românească în Transilvania în sec. VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei), București, 1977.

EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT FROM NUȘFALAU "Țigoiul lui Benedek" (DISTRICT SĂLAJ)

(Abstract)

The site is placed on the left side of Barcau River, between the emergence of Nușfalău village and Zăuan village (pl. I/3, A). The settlement had been archaeological researched for the first time in 1978 (Matei 1979, 481-482), being extended in 2001 (Băcueț-Crișan 2002, 218-219).

The results of researches from 1978 were partially described by Al. V. Matei in 1979 (Matei 1979, 481), when the site was attributed to the VIII- IX –th centuries. In 2000, I. Stanciu, into a study about a pottery worked at fast wheel from VIII-X th centuries in Romania, presents a part of the artifacts discovered in 1978 (Stanciu 2000, 157, pl. V).

The special characteristic of those discoveries is the presence of the fast wheel made pottery and the presence of the fragments ornamented by stamping. To establish the chronology of the site,

https://biblioteca-digitala.ro

we have to see the discoveries dated in the VII-VIII/ IX -th centuries from N-V Romania or in neighborhood. Also it is very important to establish the chronological relation between this settlement and the Slavic mound graves from the same village (Nușfalău).

In the N-V area of Romania, we have analogies for the slow wheel made pottery from Nușfalău in the settlements from Popeni-Cuceu (Stanciu, Matei 1994, pl. VI), Lăpușel (Stanciu 1994, p. 267-322), Badon (Băcueț-Crișan, S. Băcueț-Crișan 2000, 499-501), Panic (Băcueț-Crișan 2000, 147-154) or Pericei (Băcueț-Crișan, S. Băcueț-Crișan 2000, 501-505). Another analogies are being offered by the sites from Transilvania, like the cemeteries from Bratei (Zaharia 1977, 62-79), Turdaș (Hica, Blăjan 1973, 641-652) or Boarta (Dumitrașcu, Togan 1974, 93-107).

The fast wheel made pottery from Nușfalău has analogies at Pericei (Băcueț-Crișan, S. Băcueț-Crișan 2000, 503, fig. VIII) or Lazuri (Stanciu 2000, 156). Dishes with rings/groove on the outside surface, like the one discovered in Nușfalău, also appear in other sites, like the settlement from Bucov (Comșa 1978, fig. 75/4, 100/1). A very good analogy presents the one discovered in Hungary at Kiskörös-Városalatt, dated in VI-VII-th centuries (Vida 1999, pl. 22/3).

The chronology of the settlement from Nușfalău can't be established without taking in account the presence of the pottery with rings/grooves on the outside surface (fast wheel made) and the pottery decorated trough stamping. This kind of fast wheel made pottery, find analogies in the discoveries from V-VI-th centuries from Biharea (Dumitrașcu 1978a, 81-100). Other analogies we can find in the discoveries from Ocnita- VI-VII-th centuries (Gaiu 1994, 50-52) or the one from Taga, we take in account the pottery from IV-VI-th centuries - the V category (Protase 2003, 44-46) and some of the vessels from Bratei-cemetery no. 2 (Zaharia 1977, fig. 14/3, 15/4). It is present also at Lazuri "Lubi Tag", settlement dated at the beginning of the researches in the IX-X-th centuries (Stanciu 2000, 156), further in the VIII-IX –th centuries (Stanciu, Marta, Stamati, Vizauer 2003, 181-182). In our opinion, the settlement from Lazuri should be dated in the first half of VIII –Th century. The fast wheel made pottery, with rings/grooves on the outside surface is a characteristic of Late Roman Age, the same characteristic we can find in Early Byzantine Period, in north and south Danube (Dolinescu-Ferche 1974, 128-129; Popoviæ 1987, 20, 35-37).

For the pottery fragments from Nușfalău, decorated by stamping, we can find analogies in Hungary, in the settlements from Avars Khaganate (Fiedler 1994, pl. 11). This type of ornamentation is being used in the Avars Khaganate, the technique of stamping being taken over by the Gepids.

Considering the analogies, as well as, the characteristics of the artifacts discovered at Nușfalău "Țigoiul lui Benedek" , we propose to date the site into the first half of VIII-th century. It is possible that the inhabitation started here in the last decades of the VII-th century. The Romanian researches who identified the existence of the wheel made pottery in Transilvania, consider that as argue of the existence of old Romanian communities (Rusu 1971, 721; Dumitrașcu 1971b, 59-72; Baltag 1994, 77). The presence of the fast wheel made pottery (with rings/grooves) in the settlement from Nușfalău, determine us to admit the possibility that the discoveries could belong to an old Romanian group, controlled by the Avars Khaganate.

https://biblioteca-digitala.ro

The presence researches from Nușfalău " Țigoiul lui Benedek", do not have an extenced character, the researches are only at the beginning. That's why, at this level, we can't claim that we can solv for good the chronology of this site.

LIST OF PLATES

Pl. I. The place of district Sălaj in Romania (1). The place of Nușfalău village on the territory of district Sălaj (2). The Nușfalău village (3): the settlement from Nușfalău "Țigoiul lui Benedek" (A) and the Slavs mound cemetery (B).

Pl. II. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Trenches from 1978. (1) stones, (2) hearth place.

Pl. III. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek".Pottery discovered in 1978 (apud Stanciu 2000).

Pl. IV. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Dwellimg L1/2001. (1) humus, (2) black level with early mediaeval artifacts, (3) dark-black level, (4) sterile black level, (5) yellow clay level, (6) stones, (7) post hole, (8) oven, (9) yellow clay block, (10) oven, (11) black level with burnd clay, (12) black level with yellow clay spots, (13) burnd clay walls, (14) pottery.

Pl. V. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Pottery from dwelling L1/2001.

Pl. VI. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Pottery from dwelling L1/2001.

Pl. VII. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Pottery from dwelling L1/2001.

Pl. VIII. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Dwelling L2/2001. (1) stones, (2) pottery, (3) animal bones, (4) animal jaw, (5) humus, (6) black level with early mediaeval artifacts, (7) dark-black level, (8) sterile black level, (9) yellow clay level, (10) floor- burned to red.

Pl. IX. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Pottery from dwelling L2/2001.

Pl. XI. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Pottery from dwelling L2/2001.

Pl. XII. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Pottery from dwelling L2/2001.

https://biblioteca-digitala.ro

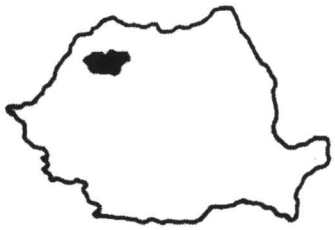

1

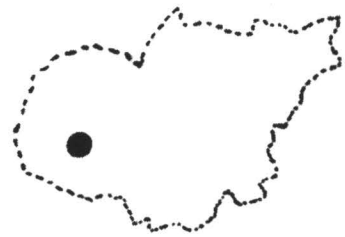

2

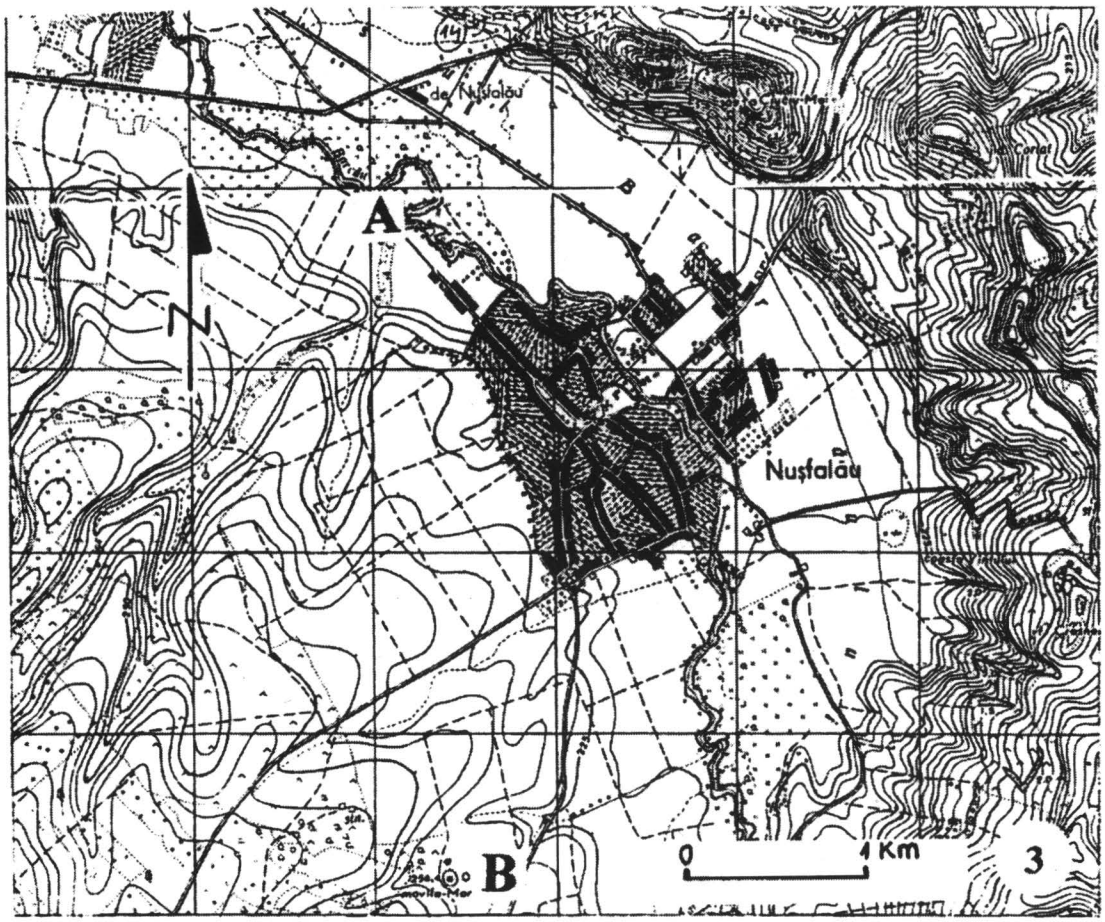

Pl. I. (1) Amplasarea județului Sălaj pe teritoriul României; (2) Amplasarea localității Nușfalău pe teritoriul județului Sălaj; (3) Localitatea Nușfalău: A-situl arheologic din punctul "Țigoiul lui Benedek", B-necropola tumulară slavo-avară.

https://biblioteca-digitala.ro

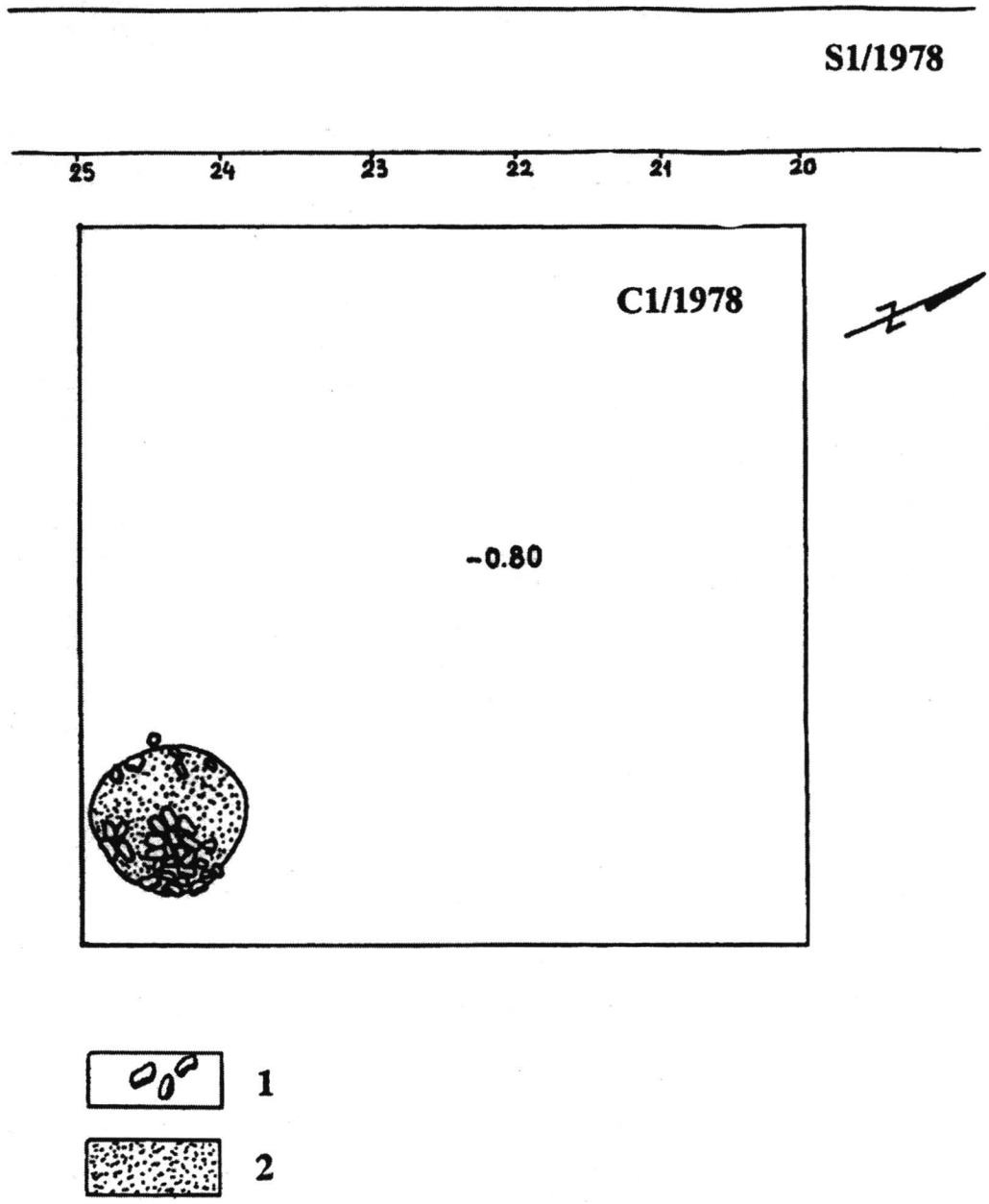

Pl.II. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Cercetările din anul 1978. 1. pietre, 2. vatră

https://biblioteca-digitala.ro

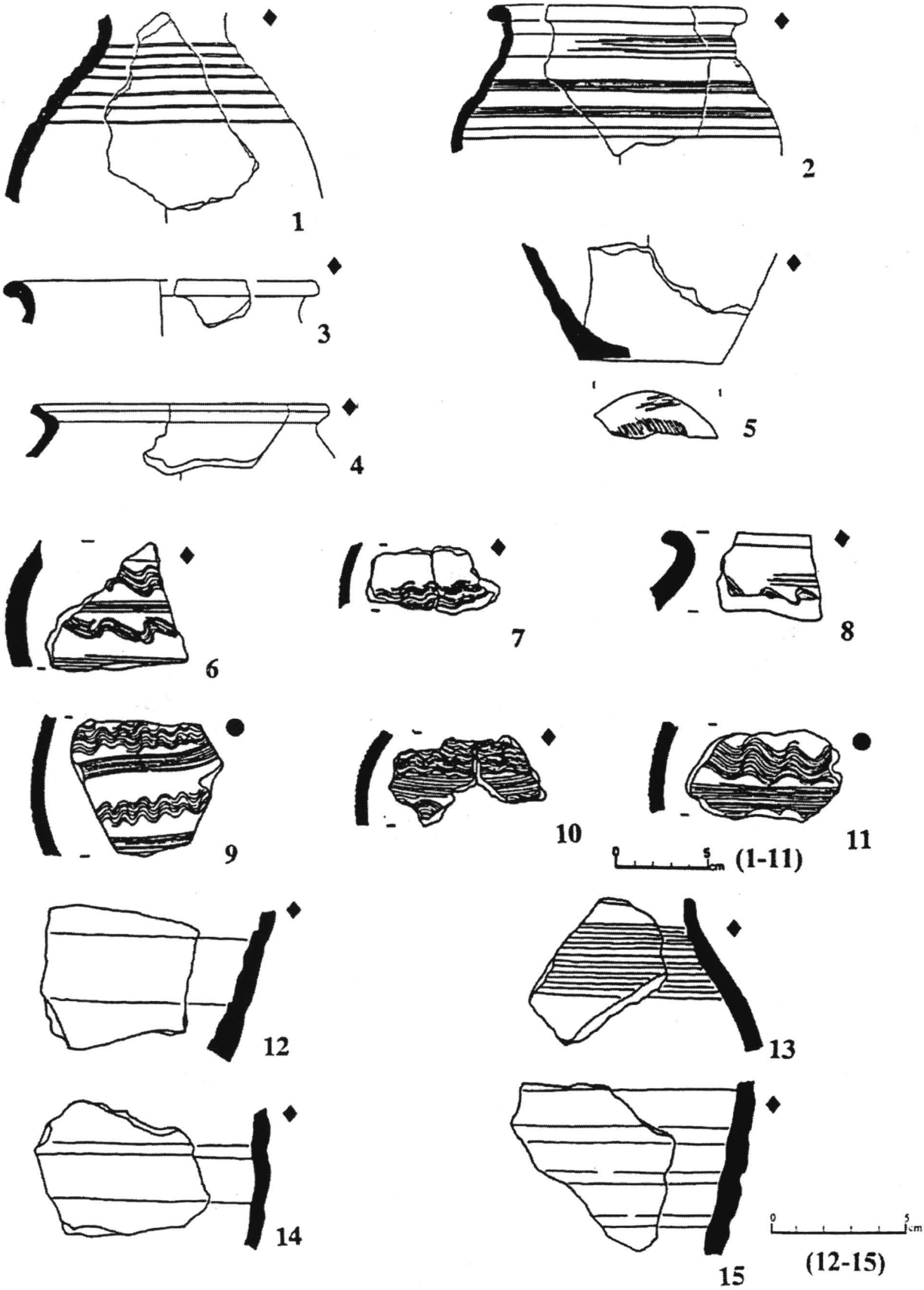

Pl. III. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Ceramică deșcoperită în 1978 (fig. 1-11 după Stanciu 2000).

https://biblioteca-digitala.ro

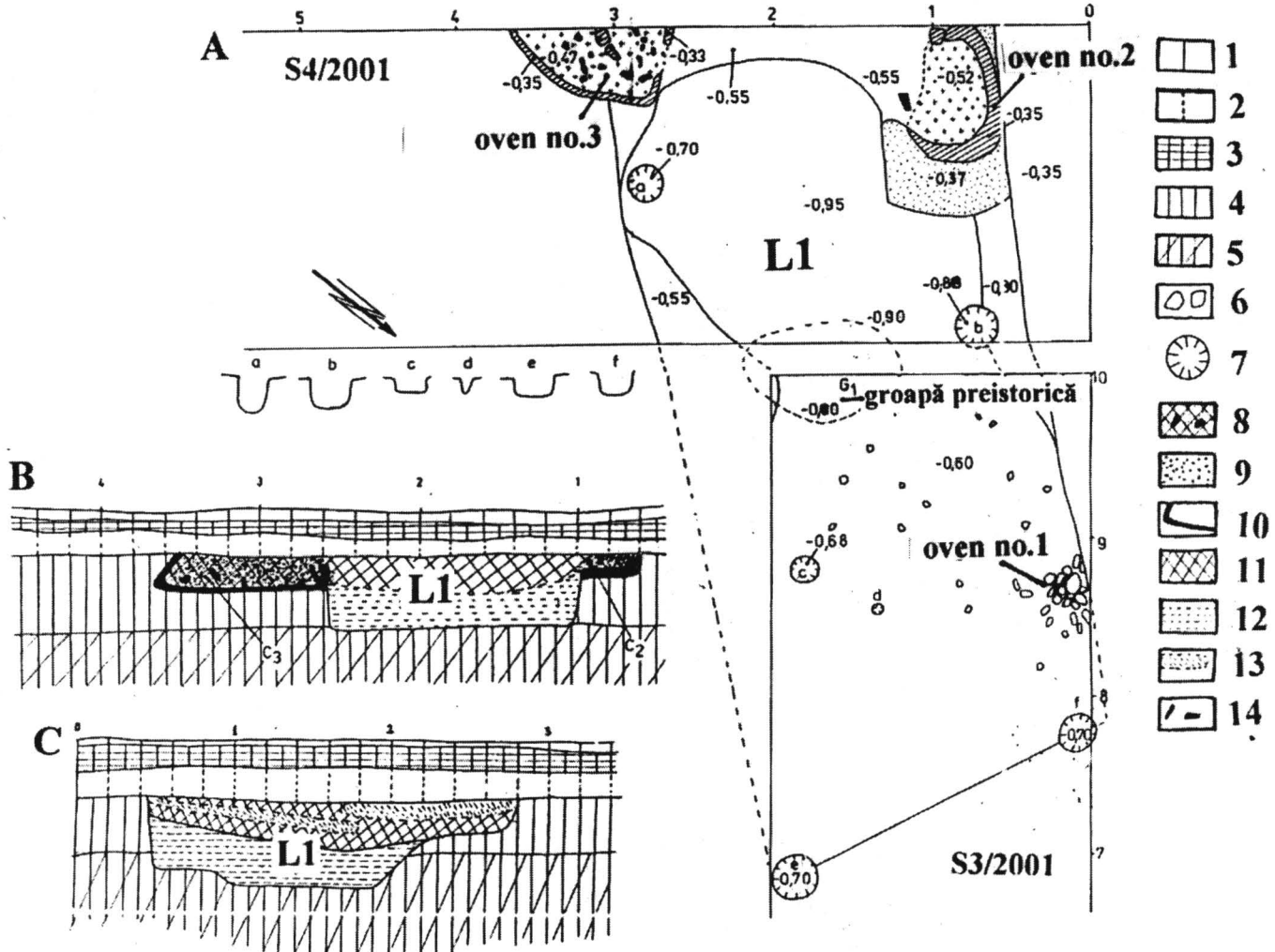

Pl. IV. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Locuința L1/2001; A- planul locuinței L1/2001; B- Locuința L1/2001, profil SV; C- Locuința L1/2001, profil NE.

1. humus, 2. strat negru afânat (nivel de locuire medieval timpuriu, 3. strat negru-cenușiu, 4. strat negru (steril d.p.d.v. arheologic), 5. strat lut galben (steril d.p.d.v. arheologic), 6. pietre, 7. groapă stâlp, 8. umplutură cuptor, 9. bloc de lut galgen, 10. vatră cuptor, 11. nivel negru afânat cu mult chirpici, 12. nivel negru cu puțin chirpici și pigment de lut galben, 13. pereți căzuți (lentilă de chirpic amestecat cu lemn ars), 14. ceramică.

https://biblioteca-digitala.ro

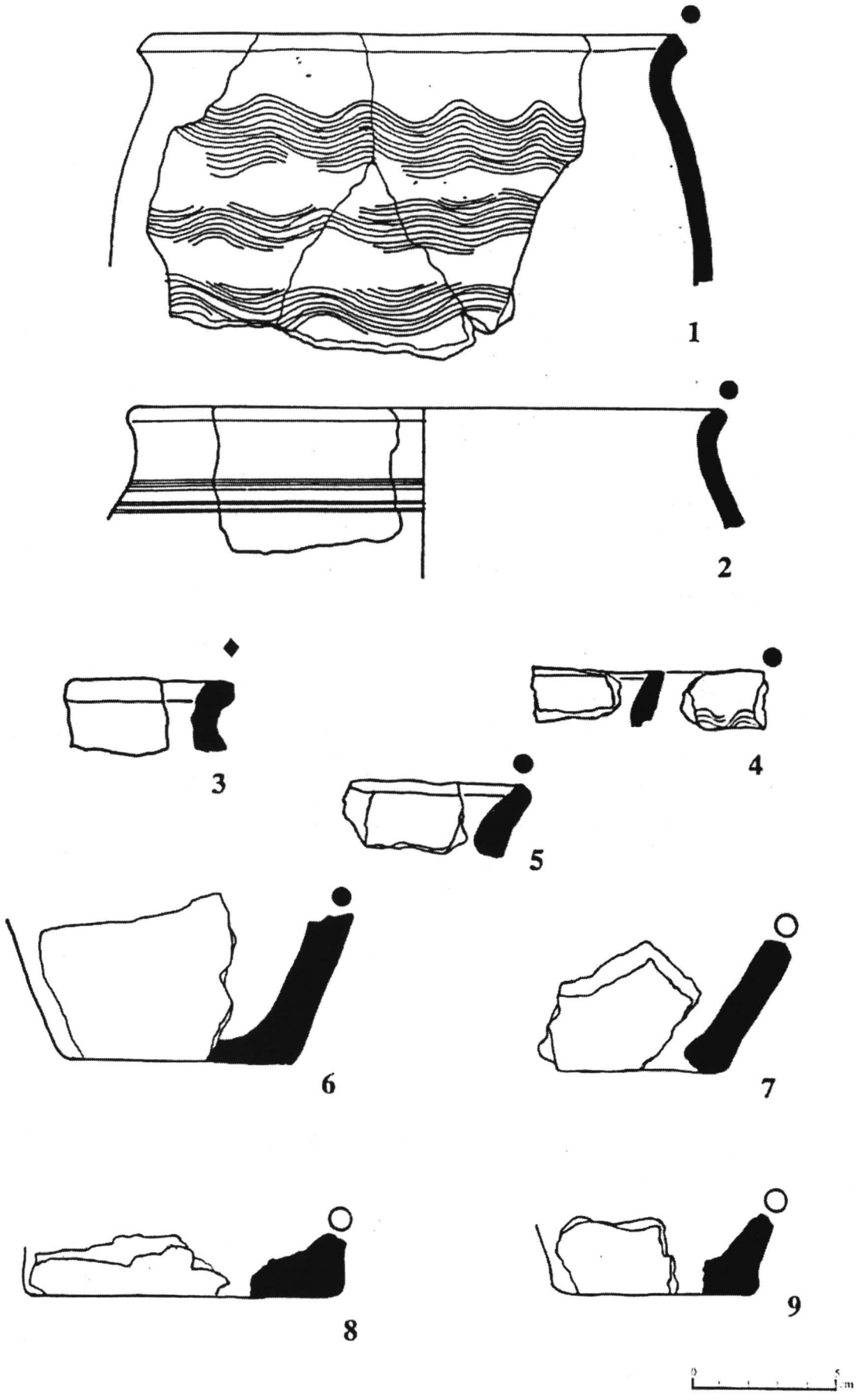

Pl. V. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Ceramică din locuința L1/2001.

https://biblioteca-digitala.ro

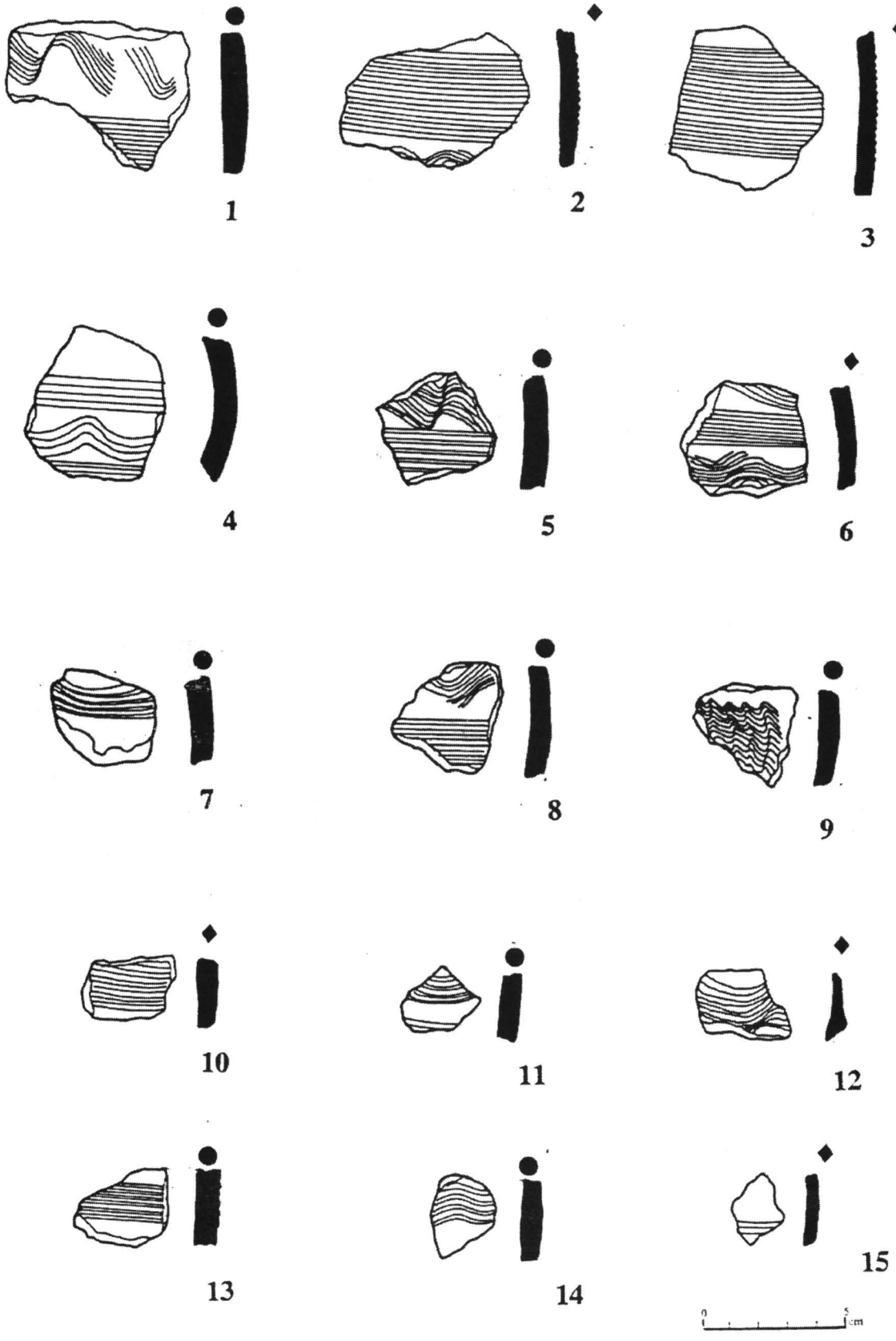

Pl. VI. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Ceramică din locuința L1/2001.

https://biblioteca-digitala.ro

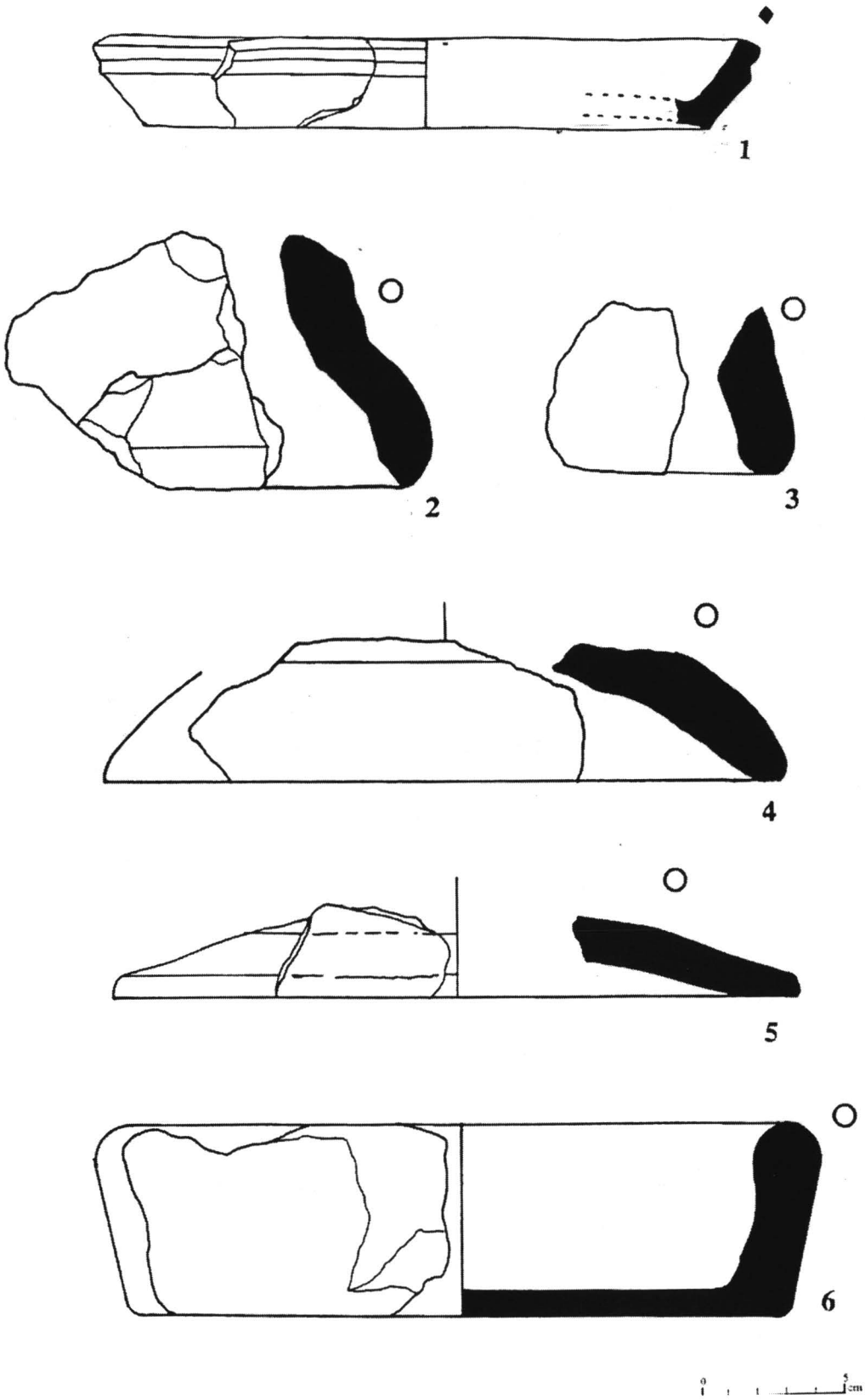

Pl. VII. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Ceramică din locuința L1/2001.

https://biblioteca-digitala.ro

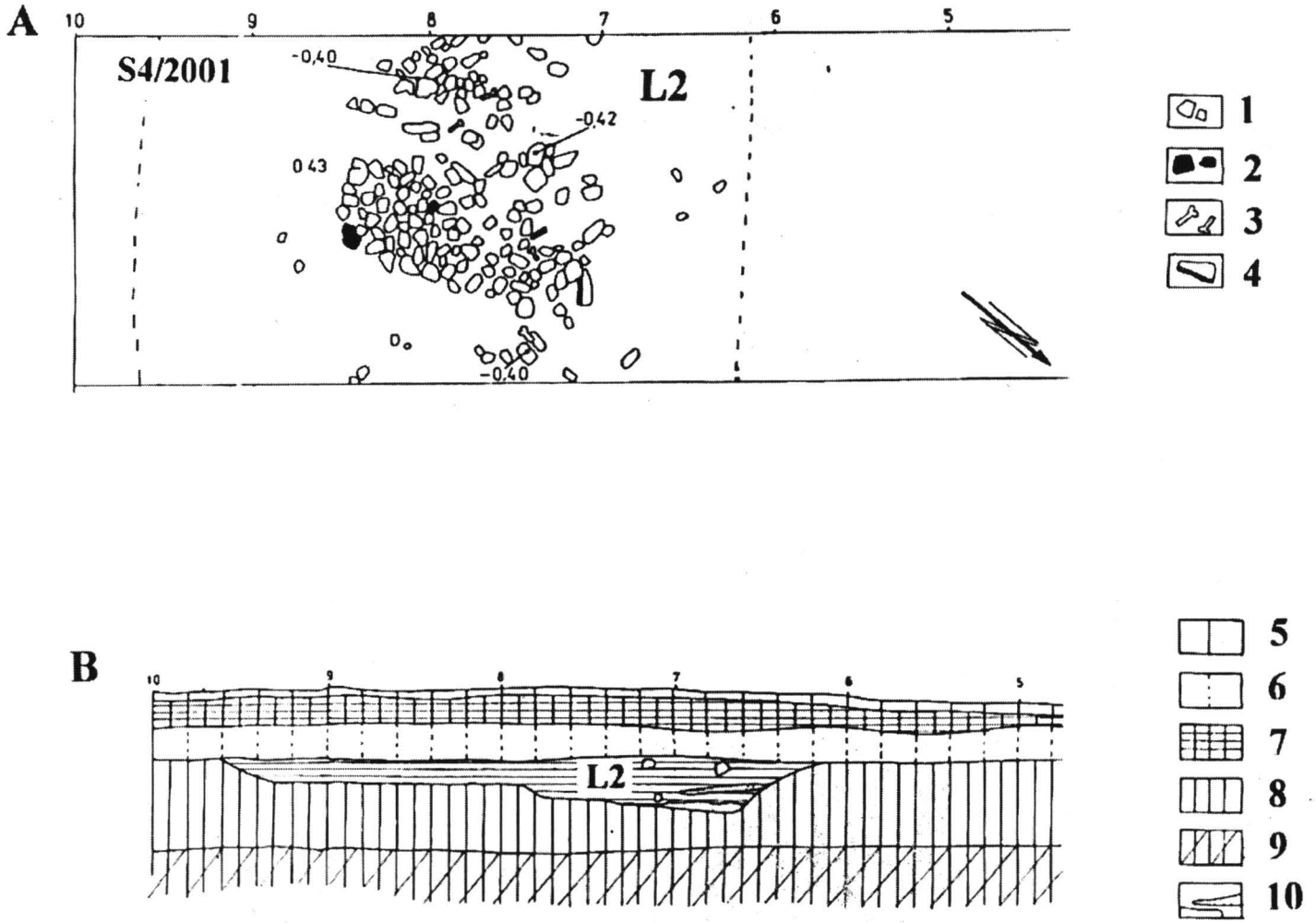

Pl. VIII. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Locuința L2/2001; A- planul locuinței L2/2001; B- Locuința L2/2001, profil SV.

1. pietre, 2. ceramică, 3. oase, 4. maxilar, 5. humus, 6. strat negru afânat (nivel de locuire medieval timpuriu, 7. strat negru-cenușiu, 8. strat negru (steril d.p.d.v. arheologic), 9. strat lut galben (steril d.p.d.v. arheologic), 10. podea (arsă la roșu).

https://biblioteca-digitala.ro

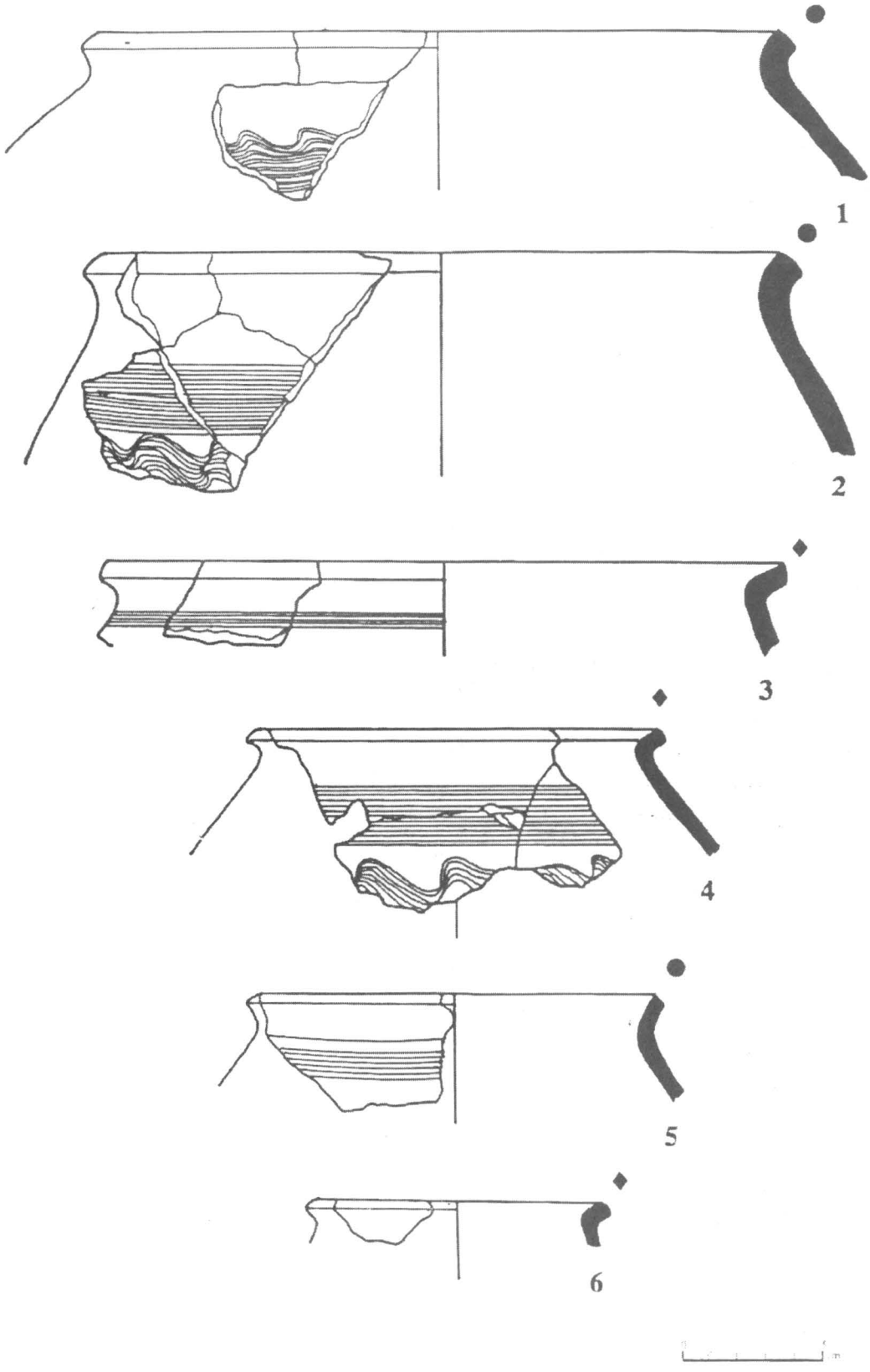

Pl. IX. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Ceramică din locuința L2/2001.

https://biblioteca-digitala.ro

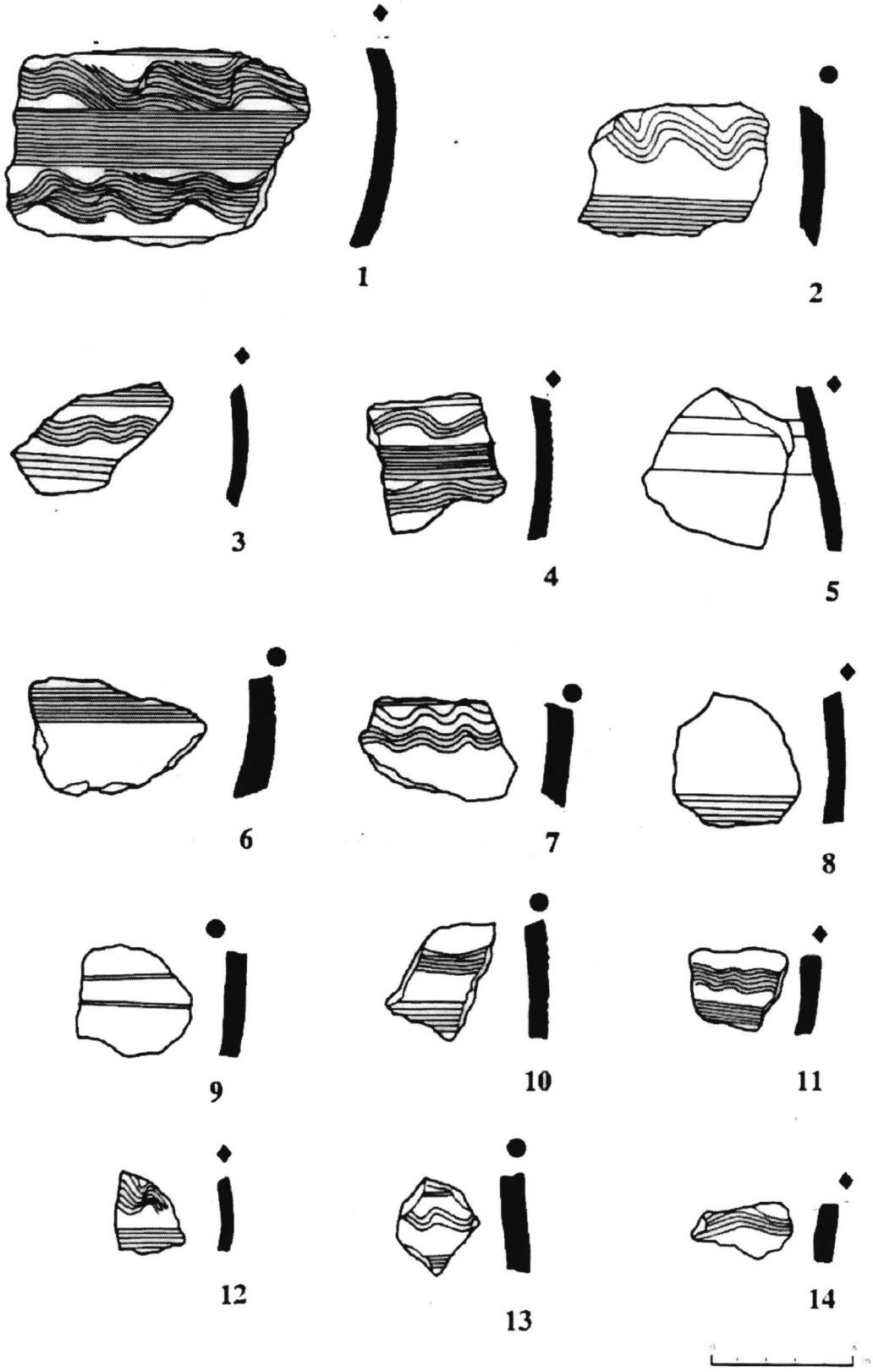

Pl. X. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Ceramică din locuința L2/2001.

https://biblioteca-digitala.ro

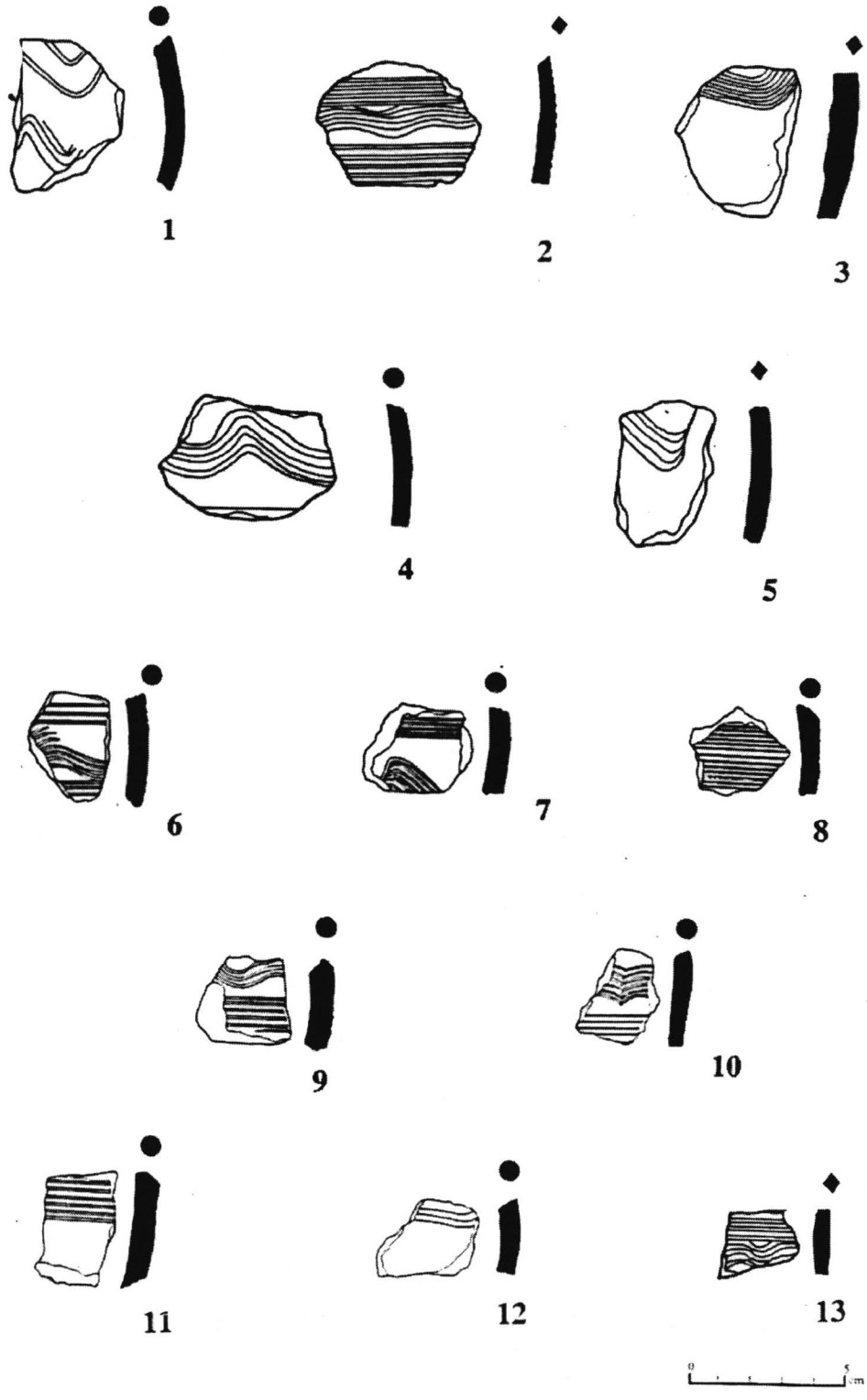

Pl. XI. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Ceramică din locuința L2/2001.

https://biblioteca-digitala.ro

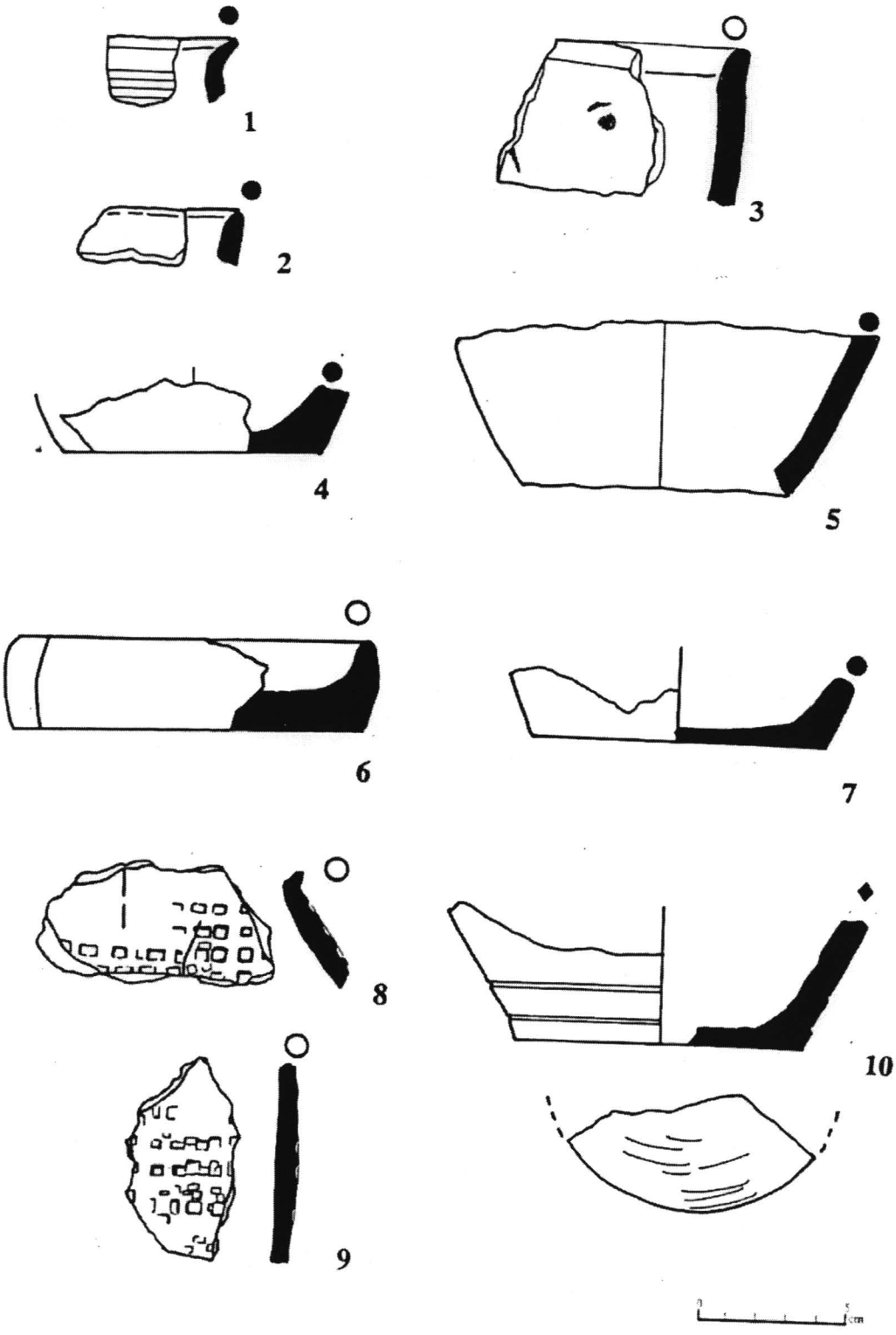

Pl. XII. Nușfalău "Țigoiul lui Benedek". Ceramică din locuința L2/2001.

https://biblioteca-digitala.ro

NOI CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE MEDIEVALĂ ÎN MARAMUREȘ: FORTIFICAȚIA DE LA VALEA BORCUTULUI*
-raport preliminar-

Georgeta Maria Iuga

Cercetările de teren, întreprinse metodic în ultima vreme pe teritoriul județului Maramureș, au avut drept rezultat descoperirea unor situri arheologice de o reală importanță pentru clarificarea habitatului medieval în această parte a țării, suplinind și completând, în mod fericit, informațiile cuprinse în documentele scrise. Am aminti aici doar descoperirile de la Cuhea[1], Giulești[2], Sighetu Marmației[3], Sarasău[4], Cetatea Chioarului[5].

Mergând pe ideea reluării acestor investigații, în anul 1986, Muzeul județean Maramureș, în colaborare cu Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară din București[6], a întreprins o intensă campanie de cercetări de teren în zona cursului inferior al Someșului, campanie ce a urmărit surprinderea habitatului și a mijloacelor de amenajare genistică a Porții Someșului în evul mediu.

1.1. – Valea Borcutului – devenită din 1954 cartier al Băii Mari – este situată în depresiunea Baia Mare, glacisul Baia Mare – Seini, cuprinzând zona piemontală a depresiunii ce se dezvoltă în panonian.

Desfășurată pe o fâșie îngustă, cu altitudini cuprinse între 400 și 700 m, zona este mărginită la est de cadrul muntos al masivului Igniș, care domină depresiunea cu 800-900 m, iar în sud-vest face deschiderea spre zona de câmp înalt a teraselor Someșului.

Rețeaua hidrografică, reprezentată de pârâul Valea Borcutului, este scurtă, dar activă, pătrunzând adânc în interiorul zonei muntoase care, prin eroziuni diferențiate, a creat o vale îngustă, în eruptiv, și mai largă în sedimentar, favorabilă așezărilor omenești. De menționat este prezența apei minerale, numită în zonă „borcut", de unde-și ia numele și localitatea.

Solul brun acid montan, pe pante înclinate și frecvent cu roca dură la suprafață, a evoluat pe un substrat paternal construit din șisturi și andezite. Pe acest sol a evoluat subetajul fagului și al castanului comestibil, favorizat de climatul de adăpost cu ierni blânde și veri răcoroase, temperatura medie anuală fiind de 9,4°C, iar precipitațiile de 976 mm[7].

---

* Manuscrisul s-a aflat printre documentele predate Secției de Arheologie a Muzeului județean Maramureș de doamna Georgeta Maria Iuga, la plecarea ei din instituție. Am considerat oportună publicarea raportului preliminar (culegere computerizată Adela Chețe), chiar fără ilustrație, pentru a semnala pentru prima dată în literatură încă o importantă cercetare de arheologie medievală în nordul Transilvaniei. Rezumatul a fost întocmit de responsabilul de carte (notă C. Kacsó).

[1] R. Popa, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din secolul al XIV-lea*, Baia Mare,1966.

[2] R. Popa, *Cnezatul Mariei. Studii documentare și arheologice în Maramureșul istoric*, Baia Mare, 1966.

[3] R. Popa, *Urmele unui sat părăsit din feudalism timpuriu în hotarul Sighetului Marmației*, SCIVA, 26, 2, 1975, 271-282.

[4] R. Popa, *Noi cercetări de arheologie medievală în Maramureș. Șantierul Sarasău*, SCIV, 22, 4, 1971, 601-625.

[5] S. Iosipescu, V. Ursu, T. Ursu, *Raport preliminar de cercetare arheologică la Cetatea Chioarului*, Materiale-Oradea, 1979, 337-340.

[6] La cercetările de la Valea Borcutului a participat din partea acestei instituții Sergiu Iosipescu (notă C. Kacsó).

[7] G. Posea, C. Moldovan, A. Posea, *Județul Maramureș*, București, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

Resursele naturale sunt legate de rama muntoasă a eruptivului neogen, în care rocile vulcanice găzduiesc importante zăcăminte auro-argintifere, sulfuri polimetalice, roci de construcție.

1.2. – Particularitățile fizico-geografice și în special resursele subsolului s-au reflectat pregnant în evoluția și dezvoltarea locuirii zonei.

În 1329 regele Carol Robert de Anjou acordă judelui orașului Baia Mare – Civitas Rivuli Dominarum – dreptul de a defrișa pădurea aflată în raza orașelor Baia Mare și Baia Sprie, având interesul dezvoltării mineritului și „... să se poată așeza oameni și să poată face un sat sau mai multe sate"[8].

O diplomă ulterioară, acordată la 20 septembrie 1374 de către regele Ludovic I de Anjou la cererea judelui, parohului și notarului Băii Mari, cuprinde date importante privind drepturile, normele și dispozițiile de organizare a mineritului în zonă. Din document rezultă că mineritul era bine organizat, având o conducere proprie, în oraș existând deja un oficiu minier, separat de conducerea orașului, ceea ce denotă un stadiu avansat de exploatare care asigura un randament ridicat și o producție de metale prețioase în continuă creștere[9].

2.1. – Fortificația cercetată de noi se află pe dealul numit Dealul Cetății (într-o hartă din 1895 Várhegy), cunoscut și sub numele de Dealul Lisabona.

Numele de Lisabona derivă de la arendașul Gellert Lisibon care, în 1595, reface minele arendate în zonă, drept pentru care primește ca răsplată din partea principelui Gavril Bathori satele Firiza și Ferneziu[10].

Concesiunea Lisibon apare și pe harta minieră din 1895, aflată în arhiva Exploatării Miniere Săsar, hartă pe care este reprezentată și fortificația.

2.2. – Dealul Cetății se află la 4,5 km de intersecția Valea Borcutului și comunicația Tăuții Măgherăuș – Baia Mare, urcând pe Valea Borcutului până la locul de intersecție a comunicației cu linia de înaltă tensiune ce trece pe lângă podul de pe Valea Berăriei; dealul se situează la cota 441,0 m, conform hărții L-34-12-C-c Firiza.

Dealul, care are în multe locuri roca dură la suprafață, este înconjurat din trei părți de Valea Berăriei și pârâul Sofia și are pante foarte abrupte pe direcția sud, sud-sud-est, sud-sud-vest, escaladarea fiind aproape inaccesibilă.

Accesul se face pe pârâul Sofia, cca 800 m, menținându-se pe firul văii, pe dreapta, până se întâlnește poteca pararelă cu linia de înaltă tensiune de pe coama dealurilor, din care, la cca 450 m pe poteca de culme, se află fortăreața; o altă cale de acces este pe culmi, dinspre nord-vest, pe drumul Morarului dinspre satul Băița, făcând legătura cu piemontul Igniș-Gutâi.

2.3. – Pe vârful Dealului Cetății, care este ca un intrând între coamele dealurilor de vest ce despart Valea Borcutului de satul Băița și, spre est, de coamele dealurilor ce o despart de Valea Roșie – Baia Mare, se ridică fortificația, apărată cu trei șanțuri. Primul șanț se află la altitudinea de 416-422,60 m și înconjoară cetatea circular, cu excepția unei mici porțiuni pe latura vestică. Șanțul păstrat are o lățime de 2 până la 4 m și o adâncime de până la 2 m.

Porțiunea deschisă dinspre vest este acoperită de al doilea val, închizând laturile de nord și est, cu întreruperi, și se află la altitudinea de 413,60-415,80 m. Săpat în stâncă în partea sud-estică,

[8] *Documente privind Istoria României, sec. XIV, seria C, Transilvania*, vol. II (1321-1330), 289-290, docum. Nr. 544.
[9] *Monografia municipiului Baia Mare*, vol. I, Baia Mare, 1972, 260.
[10] S. Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice din anul 1970 la Mediesul Aurit – Castel*, Crisia 4, 1974, 101-105.

https://biblioteca-digitala.ro

șanțul se conservă în condiții similare primului. Distanțele plane dintre cele două șanțuri variază între 7 și 12 m.

Șanțurile se complinesc unul pe celălalt, porțiunile lipsă fiind fortificate natural. Pământul scos din șanțuri a constituit un val pe marginea dinspre pantă, apărarea putându-se face mai eficient.

Pe culmea de deal ce face legătura cu satul Băița înspre nord-vest, la 60 m de cel de-al doilea inel de apărare, calea de acces este tăiată de un al treilea șanț, situat la altitudinea de 403,13 m – 407,25 m, păstrat pe o lungime de 44 m.

Aria plană apărată de șanțuri are o formă circulară, cu diametrul de 80 m.

Contururile fortificației se ghicesc după terenul accidentat. În centru se află o concavitate mare, sugerând o incintă centrală, mărginită la nord-vest, nord-est și sud-vest de altele trei, cea din partea de sud-est, astăzi abia sesizabilă, fiind surpată; ea însă apare puternic conturată pe harta din 1895.

Distanțele dintre centrele celor patru concavități – de fapt urmele turnurilor – sunt de 30,23,14 și 16 m.

La suprafață se conservă doar o secvență din zidăria turnului de nord-vest, situat pe direcția accesului dinspre culmea dealului. Zidul a fost scos la iveală în anul 1956 de către învățătorul din sat, Ioan Cosma, care a săpat aici o vară întreagă împreună cu 10 copii. Zidul scos de ei la iveală avea atunci o lungime de 7,2 m și o înălțime de 2 m. Nefiind conservat, s-a distrus între timp. Materialul arheologic găsit atunci s-a rătăcit. De menționat că terenul a fost mult răvășit și de căutătorii de comori, mai ales în pivnițele turnurilor unde localnicii bănuiau existența unor vechi galerii bogate în filoane aurifere, precum și comori despre care circulă și astăzi multe legende.

3. – În anul 1987 a fost făcută o secțiune de sondaj pe vârful terasei, S I, lungă de 29 m și lată de 1,5 m, pe direcția est-vest. Ca punct de plecare a fost luat mijlocul incintei centrale pe care l-am notat convențional cu zero, caroierea făcându-se față de acesta din 2 în 2 m, pe direcția punctelor cardinale.

În anul 1988 cercetarea s-a desfășurat pe durata a 20 de zile, din 30 iulie până în 19 august, cu forță de muncă pusă la dispoziție de Ministerul Apărării Naționale, prin Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, având în tot timpul campaniei de săpături un efectiv de 10 oameni.

În campania din 1988 s-a prelungit secțiunea S I cu 6,30 m spre vest; s-a deschis, pe direcția nord-sud, o nouă secțiune, S II (L=37m, l=1 m), care străbate , prin punctul zero, turnul central și panta nordică a dealului până în zona primului deal. Paralel cu S I, la 7 m nord, s-a deschis secțiunea S III, lungă de 25 m și lată de 1 m, care taie turnul A, din partea de nord-vest, și turnul B din partea de nord-est a terasei.

Secțiunile trasate și-au propus să stabilească planul fortificației și etapele ei de construcție, obiectiv destul de greu de realizat datorită terenului răvășit de săpături anterioare sau spălat de intemperii. Cu toate aceste dificultăți vom încerca, pe baza materialului arheologic recoltat până acum, precum și a observațiilor stratigrafice, să reconstituim, ca ipoteză de lucru, câteva date.

În construcția incintei centrale de pe vârful terasei s-a folosit atât elementul natural - stânca de andezit, cât și o structură de lemn. Astfel, în S IV în afara incintei, stânca a fost fațetată, iar deasupra rocii mamă am surprins un nivel de locuire din secolul al XIII-lea, peste care se suprapune un strat de umplutură, urmat de un strat de pământ negru-cenușiu cu material ceramic și stratul vegetal.

https://biblioteca-digitala.ro

În interiorul incintei, într-o zonă pe care o bănuim nederanjată, a ieșit la iveală un strat puternic de arsură, în S II sud, pe o porțiune de cca 1,20 m, strat ce nu a fost afectat de săpăturile „căutătorilor de comori". Aici avem următoarea stratigrafie: deasupra rocii mamă se află un strat de arsură cu mult cărbune, suprapus de un alt strat de arsură cu cărbune, material ceramic, obiecte de fier și o monedă de secol XIII; acest strat se continuă pe verticală pe lângă stânca de andezit, fapt ce ne face să bănuim existența unei structuri de lemn lângă stâncă, în fundația incintei, peste care apare o lentilă de pământ cenușiu, cu material ceramic și cărbune, suprapus de un strat de pământ galben-roșcat, cu multe fragmente ceramice și cenușă, iar solul vegetal scurs. Stânca de andezit prezintă o mineralizație formată din cuarț alb și cenușiu, oxidat, limonitizat în slabe impregnații de pirită și caolin, pe fisuri, și puternic hematizat.

În S II Nord, la 2,3 m față de punctul zero și 0,66 m față de peretele sudic de stâncă, s-a profilat urma unui stâlp de susținere.

În restul secțiunii S II Nord se remarcă la baza exterioară a stâncii de andezit o masă compactă de pământ ars, probabil mai veche, dar care, din lipsă de timp, nu a mai putut fi cercetată.

Porțiunea secționată de S III Vest, în pivnița turnului A, din partea de nord-est a fortificației, prezintă o formă rotundă săpată în stânca de andezit, pe malul sudic al secțiunii, iar în partea nordică a acesteia se conturează probabil o parte a intrării în pivniță, fapt ce urmează a fi confirmat de săpăturile ulterioare. (Vezi foto).

În ceea ce privește turnul B, din partea de nord-est, încadrat în S III Est, se constată folosirea formei naturale în partea de vest și rotunjirea stâncii în partea de est. În ultima zi a săpăturilor, în partea vestică a turnului s-a descoperit, în stâncă , o galerie, înaltă de 0,60 m și lată de 0,40 m, al cărei rost urmează să fie clarificat, de asemenea, în cercetările viitoare.

3.2. – Inventarul arheologic descoperit în timpul săpăturilor constă din obiecte de metal, ceramică, fragmente de sticlă, fragmente de pietre profilate și material osteologic.

3.2.1. – Descoperirile de metal sunt compuse din cuie și piroane de fier, arme, piese de podoabă și o monedă.

Ceea ce reține în mod deosebit atenția este cantitatea mare de cuie de diferite tipuri și dimensiuni, care pot proveni de la fixarea părților de lemn ale construcțiilor și, probabil, după forma celor mai multe, mai ales de la acoperiș, care putea să fi fost din draniță (șindrilă).

O mențiune specială merită și cele 16 bolțuri de arbaletă, de dimensiuni variind între 5,47 și 8,5 cm, dintre care 7 bucăți au fost găsite în S I Vest, în afara incintei centrale, loc în care s-a găsit și o cange pentru escaladarea zidurilor, foarte bine păstrată.

În afara acestora au mai apărut:

-Două lame de cuțit, una în S I, careul 3 N, lungă de 6,8 cm, lată de 1,25 cm, iar cealaltă în S I, careul 9 V, lungă de 5,5 cm, lată de 1,2 cm;

-Un ciocan de fier, în S II, careul 15 N, lung de 7,74 cm, lat de 3,95 cm;

- trei dornuri, câteva cârlige mici și alte piese de proveniență incertă și foarte corodate.

Marea majoritate a obiectelor de metal sunt încă în curs de curățire și restaurare.

Așa cum menționam mai înainte, una din cele mai edificatoare descoperiri o constituie moneda de argint găsită în S I Sud, caroul 2, la adâncimea de 1,80 m, în stratul de arsură. Moneda este

https://biblioteca-digitala.ro

emisă în timpul regelui Bela al IV-lea (1240-1270) și este în curs de curățare și restaurare la laboratorul Muzeului Militar Central.

Tot în această porțiune s-au mai găsit și un inel și câteva plăcuțe de bronz, piese aflate de asemenea în curs de curățire, precum și câteva fragmente de sticlă.

3.2.2. – Deși materialul ceramic reprezintă categoria cea mai bogat ilustrată, dată fiind starea fragmentară în care se află nu avem încă o imagine completă a lui, neputând, în această fază, prezenta decât puține date.

Distingem o primă categorie de fragmente ceramice lucrate dintr-o pastă ce conține o mare cantitate de nisip și mică, cu suprafața aspră și zgrunțuroasă, de culoare neagră și neagră-cenușie. Fragmentele aparțin unor oale borcan, dar și unor oale cu toartă, având buza răsfrântă spre exterior mai mult sau mai puțin brusc, cu marginea rotunjită sau dreaptă. Decorul lor este realizat prin linii paralele incizate pe umerii vaselor. Considerăm că aceasta reprezintă categoria de ceramică cea mai veche, ce poate fi încadrată, pe baza analogiilor cu descoperirile de la Sarasău și Cuhea, în secolul al XIII-lea.

O altă categorie o reprezintă ceramica cenușie și roșie, lucrată dintr-o pastă mai bună, cu buzele bine profilate, prevăzute în multe cazuri cu nervuri exterioare. Fragmentele provin de la oale borcan sau căni; câteva fragmente de acest fel pot proveni chiar de la căni cu gura trilobată ori pahare. Ornamentul predominant îl constituie liniile paralele incizate, dar sunt și câteva fragmente ornamentate cu un val simplu dispus pe umerii vasului. Menționăm, din aceeași categorie, și prezența unui urcior, parțial întregibil, lucrat dintr-o pastă cenușie, de calitate bună.

Ceramica smălțuită de culoare verde-maronie reprezintă o altă categorie, fragmentele provenind probabil de la străchini și cupe smălțuite.

Sporadic, au apărut și câteva fragmente de cahle, din care două sunt ornamentate: una cu un motiv vegetal iar cealaltă cu un motiv antropomorf. Încă nu putem să tragem nici o concluzie asupra acestora.

Ceramica descoperită în secțiuni, ca și cea recoltată din scurgerile de pe panta sud-estică, aparține secolelor XIII-XV și își găsește analogii de forme cu cea descoperită în săpături sincrone din țară și din Maramureș, la Cuhea și la Cetatea Chioarului.

4. – Fortificația de pe Dealul Cetății din Valea Borcutului a funcționat, după materialul descoperit până acum, în primele secole ale celui de la doilea mileniu. Ea nu este pomenită, după câte cunoaștem, în nici un document de epocă și nici mai târziu.

Cercetările de la Crucișor și Mediașul Aurit ne pot avansa o explicație provizorie privind fortificația din Valea Borcutului, ea putând fi cetate de refugiu în acele vremuri tulburi ale evului mediu[11].

Nu este exclusă nici existența ei anterioară acestor date, cercetările ulterioare putând aduce noi lămuriri asupra perioadei de funcționare și a planimetriei.

[11] F. Pall, *Românii din părțile sătmărene (ținutul Mediș) în lumina unor documente din 1377*, AIICluj, XII, 1969, 7-36.

https://biblioteca-digitala.ro

NEUE FORSCHUNGEN ZUR FRÜHMITTELALTERLICHEN ARCHÄOLOGIE DER MARAMUREȘ: DIE BEFESTIGUNG VON VALEA BORCUTULUI
Vorbericht

(Zusammenfassung)

Im Jahre 1986 hat das Kreismuseum Maramureș in Zusammenarbeit mit dem Forschungszentrum für Militärgeschichte- und Theorie aus Bukarest eine umfassende Grabungskampagne am Unterlauf des Someș unternommen. Diese verfolgte die Untersuchung des Wohngebietes und die genestischen Voraussetzungen für die Verteidigung des Someș-„Tores" im Laufe des Mittelalters.

Im Zuge dieses Forschungsprojektes wurde im Jahre 1987 und 1988 die Befestigung erforscht, die sich auf dem Dealul Cetății-Berg oder Lisabona-Berg befindet, der auf einer Landkarte aus dem Jahre 1895 auch Várhegy genannt wird. Er befindet sich in einer Entfernung von 4,5 km von der Kreuzung des Borcut-Tales mit der Landstraße, die von Tăuți Măgheraș nach Baia Mare führt.

Der Berg, an dessen Oberfläche an vielen Stellen ein festes Gestein vorkommt, ist auf drei Seiten vom Valea Berăriei-Tal, bzw. Sofia-Bach umkreist und hat auf der südöstlichen und südwestlichen Seite so steile Hänge, die eine Erstürmung kaum ermöglichen.

Die mit drei Gräben verteidigte Befestigung befindet sich auf der Bergkuppe. Die Gräben ergänzen sich gegenseitig, während die Abschnitte, die nicht mit Gräben versehen sind, durch die natürliche Beschaffenheit des Geländes unzugänglich waren. Mit der aus den Gräben ausgehobenen Erdmasse wurde an der steilen Seite ein Wall errichtet, der eine effizientere Verteidigung gewährleistet konnte.

An der Oberfläche ist bloß kleiner Teil der Mauer des nordwestlichen Verteidigungsturms erhalten geblieben. Er befindet sich unmittelbar am Steg der zur Bergspitze führte.

Mit Hilfe von Suchgräben versuchte man den Grundriss der Befestigung und die Bauetappen zu ermitteln. Für die Hauptbefestigung, die sich entlang der Bergkuppe erstreckte, nutzte man außer den vorhandenen Andesitfelsen – der zusätzlich noch facettiert wurde - auch eine Holzkonstruktion. Über dem Muttergestein kam eine Siedlungsschicht aus dem 13. Jahrhundert zum Vorschein; dann folgte eine Schicht mit grauschwarzer Erde und Tonscherben und schließlich die bepflanzte Humusschicht.

Innerhalb des Befestigungsringes, in einem von Schatzgräbern nicht durchwühlten Abschnitt, stieß man auf eine 1,20 m lange Brandschicht. Hier zeichnete sich folgende Stratigraphie ab: unmittelbar über dem Mutterfelsen erstreckte sich entlang des Andesitfelsens eine Brandschicht mit Kohleresten, Scherben, Eisengegenständen und einer Münze aus dem 13. Jahrhundert. Daraus kann entnommen werden, dass unmittelbar neben der Felswand eine Holzbefestigung gestanden haben muss. Über dieser Schicht erschein eine Schicht mit grauer Erde, Tonscherben und Kohlenspuren. Die bepflanzte Humusschicht ist im Laufe der Zeit weggespült worden.

Aufgrund des Fundgutes kann man schließen, dass die Befestigung vom Dealul Cetății-Berg im Borcut-Tal während der ersten Jahrhunderte des 2. Jahrtausends eine defensive Rolle innehatte.

https://biblioteca-digitala.ro

NOI CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI LUCRĂRI DE CONSERVARE LA CUHEA (BOGDAN VODĂ) ÎN MARAMUREȘ*

Radu Popa, Georgeta - Maria Iuga

Cu prilejul săpăturilor din anii 1964-1965, la Cuhea (azi Bogdan Vodă) au fost descoperite și cercetate mai multe complexe de viață feudală românească datând din secolele XIII-XIV. Acestea au fost valorificate în literatura de specialitate[1] și au intrat deja în mare măsură în circuitul științific, astfel încât nu mai este necesar să stăruim asupra rezultatelor obținute la sfârșitul campaniei anului 1965. Reamintim totuși că principalele obiective de la Cuhea sunt reședința fortificată a Bogdăneștilor, situată pe un promontoriu al terasei înalte de pe malul stâng al râului Iza, în dreptul vechiului centru al satului, și ruinele unei biserici de zid aflate pe malul opus, la cca 300 m sud-est de acest centru, parțial acoperite azi de o biserică nouă de lemn ridicată acolo înaintea ultimului război mondial.

La încheierea cercetărilor din 1964-1965, partea apuseană a bisericii de zid a Bogdăneștilor, atât cât nu era acoperită de actualul monument de lemn, păstrată pe înălțimea de cca 1 m deasupra nivelului vechi de călcare, a fost conservată cu plombe de zidărie și strat de protecție din ciment iar

* Printre documentele pe care doamna Georgeta M. Iuga le-a predat la Secția de Arheologie a Muzeului județean Maramureș la plecarea ei din instituție se afla și un scurt raport dactilografiat, semnat de R. Popa și Georgeta M. Iuga, cu privire la cercetările arheologice care au fost efectuate în anul 1984 la Cuhea (Bogdan Vodă). În raport erau inserate și locurile unor note, fără a fi precizat conținutul acestora. Notele, ca și rezumatul, tradus apoi de V. Wollmann, au fost întocmite de responsabilul de carte. Am considerat utilă publicarea acestui raport (culegere computerizată Adela Chețe), întrucât datele despre ultimele săpături efectuate la Cuhea sunt extrem de puține, ele fiind sumar consemnate până în prezent doar într-o singură lucrare (cf. C. Kacsó, *Radu Popa și cercetarea arheologică din Maramureș*, în Daniela Marcu Istrate, A. Istrate, C. Gaiu [coord.], *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, Cluj-Napoca, 2003, 26, fig. 1. A). Din datele comunicate în raport rezultă evident că cercetarea arheologică din 1984 a fost executată la cererea formulată de autoritățile locale, care au promis atunci că vor finanța lucrările de conservare ale monumentelor puse în evidență, protecția lor sumară, realizată cu mijloace modeste de către colectivul de cercetare nefiind suficientă. Din păcate, nu au fost efectuate nici un fel de lucrări de conservare după săpăturile din 1984, iar în prezent, așa cum am putut constata cu ocazia unei documentări în luna mai 2005 (vezi fotografiile anexate la lucrare), situația monumentelor arheologice de la Cuhea este dezastruoasă. Problemele cele mai mari sunt la ruinele bisericii de piatră a Bogdăneștilor, unde o parte a zidurilor degajate s-a prăbușit, pietrele inferioare sunt corodate de apele infiltrate, acoperișul protector este în mai multe locuri distrus. Acest monument se află în centrul localității, iar în apropierea lui se va afla în curând monumentala statuie ecvestră al lui Bogdan (!). Într-o situație aproape asemănătoare se află și reședința voievodală. Accesul la monument este extrem de dificil, zidăria din bolovani de piatră, ridicată peste vestigiile originale, este năpădită de vegetație, bârnele de stejar montate în gropile în care au stat stâlpii originali ai turnului-locuință au dispărut sau abia mai sunt perceptibile, în mijlocul locuinței este amenajat un gard de pământ și vreascuri ce indică limita dintre două proprietăți, urmele palisadei de lemn nu se mai disting. Realitatea este deci cu totul diferită de cea sugerată de fotografia publicată în volumul recent apărut I. Țelman, Ioana Mariș-Dăncuș, Elisabeta Faiciuc, *Cuhea în istoria și cultura Maramureșului*, Sighetu Marmației, 2005, 63. Fără îndoială, la Cuhea nu au fost scoase la lumină încă toate urmele istorice păstrate în pământ. Pentru o cunoaștere cât mai aprofundată a trecutului sunt necesare ample cercetări. Nu pot fi însă neglijate nici monumentele deja degajate, mai ales când ele au o rezonanță istorică atât de puternică. (Notă C. Kacsó).

[1] R. Popa, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966; R. Popa, RRH 5, 1966, 770 urm.; R. Popa, SCIV 17, 1966, 511 urm.; R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, BiblIst XXV, București, 1970 (prescurtat în continuare R. Popa, *Maramureș*, 18, 235 urm.; R. Popa, SCIV 24, 1973, 671 urm.

https://biblioteca-digitala.ro

deasupra ei s-a construit un acoperiș de lemn. De-a lungul a două decenii ruina s-a păstrat foarte bine și a intrat în circuitul turistic și istoric al Maramureșului. Vestigiile reședinței fortificate au fost în schimb reacoperite cu un strat de protecție de pământ, în așteptarea găsirii unei soluții de conservare și valorificare.

Ca urmare a dorinței Consiliului Popular Comunal de a pune în valoare obiectivele istorice de la Cuhea, în vara anului 1984 s-a decis redezvelirea reședinței fortificate, epuizarea săpăturilor în porțiunile lăsate ca rezervă în urmă cu două decenii și conservarea la suprafață a vestigiilor. Lucrările s-au desfășurat pe durata a patru săptămâni prin colaborarea Institutului de Arheologie din București cu Muzeul Județean Maramureș și cu sprijinul financiar al Muzeului Maramureșean din Sighetul Marmației[2]. Prezentăm aici rezultatele lucrărilor.

Reședința feudală ocupă un promontoriu cu suprafața de cca 1500 mp înconjurată pe trei laturi de pante abrupte. În centrul ei se află temeliile din zid de bolovani de râu legați cu pământ („zidărie uscată" sau „zid sec") ale unui turn-locuință, de plan dreptunghiular, cu dimensiunile de 9/12 m, zidul având grosimea de 0,90-1 m. În interiorul suprafeței delimitate de acest zid, s-au descoperit în 1964-1965 resturile carbonizate ale unui schelet de lemn compus din stâlpi înfipți adânc în sol și din tălpi îngropate și ele, schelet ce susținea pereții construcției și planșeele nivelelor superioare, destinate adăpostirii stăpânilor reședinței. În jurul turnului-locuință incinta a fost pavată cu bolovani de râu, iar la marginea promontoriului s-au descoperit resturi de la o palisadă de lemn, incendiată și ea, compusă din stâlpi îngropați vertical în sol. Marginile promontoriului au fost distruse datorită alunecărilor de pantă, ce au dus chiar la distrugerea colțului nord-estic al turnului-locuință, provocând totodată micșorarea sensibilă a suprafeței inițiale a incintei. Pe criterii stratigrafice s-a stabilit că reședința Bogdăneștilor a suferit o refacere pe durata folosirii sale, prima fază de construcție fiind datată către sfârșitul secolului al XIII-lea iar refacerea în prima jumătate a secolului al XIV-lea, când aici se afla Bogdan de Cuhea, voievod al Țării Maramureșului până la 1342, iar de la 1359 primul domn al statului de sine stătător al Moldovei. Distrugerea și abandonarea reședinței a putut fi pusă în legătură cu plecarea lui Bogdan I din Maramureș.

Stratul de pământ gros de cca 0,20-0,40 m depus în interiorul turnului-locuință cu prilejul refacerii acestuia de către constructorii din prima jumătate a secolului al XIV-lea, a fost în cea mai mare parte cruțat de săpăturile din 1964-1965. În 1984 s-a decis cercetarea lui până la podeaua primei construcții, operație impusă de realizarea conservării vestigiilor.

Din acest strat de înălțare purtat de constructorii din prima jumătate a secolului al XIV-lea, cu datare riguros asigurată, au fost recoltate câteva materiale asupra cărora vrem să reținem atenția. Este vorba în primul rând de o pereche de brățări din fier provenind de la hamfaoăle (sing. hamfău) unei căruțe trase de cai. Aceste părți componente ale carului (din magh. hámfa – lemnul hamului) poartă în Moldova numele orcic iar la sud de Carpați sunt cunoscute ca cruce sau crucioi. De capetele lor se prind cele două ștreanguri sau lanțuri ce pornesc din hamul calului, în timp ce prin veriga brățării fixate pe centrul lor, ele sunt prinse de bara de tracțiune care la rândul ei este fixată

[2] Colectivul șantierului a fost format din R. Popa, de la Institutul de Arheologie din București, responsabil, Georgeta M. Iuga, de la Muzeul județean Maramureș, precum și studenții Daniela Marcu, Nona Palincaș și alții.

https://biblioteca-digitala.ro

atât în partea posterioară a oiștei și la capetele osiei anterioare a căruței. Piesa mai bine păstrată a perechii descoperite la Cuhea, executată de fierar cu ciocanul la cald, este destul de masivă, are lățimea de 8 cm și veriga de prindere cu diametrul de 6,5 cm, lemnul pe care era fixată (hamfăul) având secțiunea de cca 6/3 cm. Ca particularitate notăm prezența a două ghiare în partea posterioară a brățării, acestea înfingându-se în lemn cu prilejul ferecării hamfăului pentru a-l rigidiza cu brățara și a împiedica rotirea lui.

Descoperirea acestor piese permite precizarea că cel târziu în prima jumătate a secolului al XIV-lea, căruțele folosite în mediul românesc din Maramureș aveau structura celor actuale și că sistemul de atelaj contemporan are vechimea de cel puțin șase secole și jumătate. Cu asemenea căruțe s-au produs, pe drumurile de peste munte, „descălecările" în Moldova. Cât despre folosirea de către români a unei terminologii diferite în nordul Transilvaniei, Moldova și Țara Românească, primele două provenind din maghiară respectiv dintr-o limbă slavă răsăriteană, descoperirea de la Cuhea dovedește că împrumuturile lingvistice nu reflectă totdeauna și preluarea de la străini a unor elemente de cultură materială sau tehnică etnografică. Adoptarea de către limba română, ca regionalisme, a unor cuvinte pentru denumirea de piese și unele din sfera civilizației medievale românești, s-a putut produce pe durata conviețuirii cu respectivele colectivități alogene, fără ca acesta să se datoreze folosirii abia de la un anumit moment înainte a acelor piese și unelte.

Tot din stratul de înălțare depus în parterul turnului-locuință din reședința fortificată a Bogdăneștilor a apărut și o potcoavă de cal, care se alătură uneia asemănătoare, dar mai prost conservate, descoperite în 1964. Ea este structural identică celor folosite azi, are lățimea maximă a barei de 3,4 cm și diametrele de 13 respectiv 12 cm. Nu am fi socotit demnă de subliniere această descoperire dacă literatura de specialitate nu ar cuprinde referiri la o așa zisă „rasă românească" de cai, de talie mică și specifică zonelor de munte, ce ar fi fost proprie la începuturile evului mediu românilor transilvăneni[3]. Or, dimensiunile potcoavelor de la Cuhea dovedesc folosirea în prima jumătate a secolului al XIV-lea a unor cai de talie mijlocie sau chiar relativ mare. Descoperirea oferă oricum o ilustrare, cu elemente concrete de civilizație medievală românească, a epocii „descălecărilor".

În afara altor câteva piese de fier de mai mică importanță sau care repetă descoperirile făcute în urmă cu două decenii considerăm util să ne oprim puțin asupra ceramicii apărute în stratul de nivelare amintit, datorită faptului că, prin datarea ei strânsă la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, această ceramică este foarte utilă încadrării cronologice și interpretării materialelor similare provenind atât din nordul Transilvaniei cât și din Bucovina și nordul Moldovei. Ne oprim și datorită faptului că, din motive obiective, publicarea în 1966 a acestui gen de materiale a fost departe de a permite folosirea lor.

În materialul ceramic descoperit la reședința fortificată a Bogdăneștilor se disting două categorii. Este vorba, în primul rând, de o ceramică prezentând certe trăsături arhaice, asemănătoare cu cea prefeudală și de sec. XII-XIII, și, în al doilea rând, de o ceramică reflectând existența unor ateliere de meșteșugari specializați, ale căror produse prezintă caracteristicile unor centre evoluate, la nivelul de dezvoltare a primei jumătăți a secolului al XIV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

Din păcate, întreg materialul ceramic descoperit este în stare fragmentară, nepermițând o imagine completă asupra evoluției și tipologiei stilistice, la aceasta adăugându-se faptul că mare la majoritate a fost arsă secundar în timpul incendiului.

Din prima categorie fac parte fragmente de vase lucrate dintr-o pastă neomogenă, cu o dozare inegală a degresanților, predominând nisipul cu granulație medie și mare, de slabă calitate. Buzele acestor vase sunt ușor răsfrânte în afară, iar profilele „gulerate" sunt realizate în forme simple. Ca decor s-a folosit valul simplu, cu meandre neregulate, trase izolat sau în succesiune pe partea superioară a vasului; alt decor sunt șirurile de impresiuni. Majoritatea acestor caracteristici apar și la materialele ceramice descoperite la Sarasău și Sighetu Marmației, cu deosebirea că profilele vaselor descoperite la Cuhea sunt mai sigur și corect realizate, fapt ce dovedește o evoluție locală a meșteșugului olăritului în această zonă.

Alături de această primă categorie ceramică, s-au descoperit și fragmente provenind de la vase lucrate la roată rapidă, dintr-o pastă foarte bună, omogenă, de o calitate superioară. Buzele acestora sunt clar profilate, unele având chiar forme complicate, cu arcuri și unghiuri precise, fapt ce dovedește o specializare în domeniul producției; asistăm, poate, la un proces de transformare a olăritului în meșteșug.

De menționat este și descoperirea, într-una din casetele trasate la piciorul pantei, a câtorva fragmente ceramice cenușii, modelate la roată cu învârtire rapidă, dintr-o pastă de calitate bună.

În afara materialului ceramic și a celor din fier, au mai fost descoperite și trei cute de piatră, din care două prezintă urme certe de îndelungată folosire.

În privința interpretării și datării reședinței feudale de la Cuhea, cercetările din 1984 nu au modificat încheierile formulate în urmă cu două decenii. În lipsa descoperirii de monede, datarea celor două faze de construcție nu poate fi decât la sfârșitul secolului al XIII-lea, respectiv în prima jumătate a secolului următor.

Cât privește lucrările de conservare, în lipsa unei experiențe satisfăcătoare în domeniul valorificării la sol a unor ziduri uscate, fără legătură de mortar și din dorința de a nu înlocui zidul original printr-o replică de zidărie cu ciment, am adoptat soluția reacoperirii vestigiilor originale și a construirii deasupra lor, peste un strat separator de carton gudronat, a unei zidării din bolovani de piatră scoși din albia Izei, legați cu beton. Ea marchează azi pe teren, la un nivel mai ridicat cu cca 0,60 m, dar cu exact aceeași grosime, conturul zidurilor originale ce sunt protejate în adâncimea solului. S-a putut completa cu zidărie și colțul distrus al turnului-locuință. Totodată, cu ajutorul unor bârne de stejar cioplite cu barda și montate în gropile în care au stat stâlpii originali ai turnului-locuință, s-a încercat sugerarea pe teren a elementelor verticale din scheletul de lemn al construcției. Având în vedere mijloacele de care am dispus, apreciem rezultatul ca satisfăcător. Această lucrare de conservare urmează să beneficieze de o copertină de protecție cu a cărei realizare s-a însărcinat Consiliul Comunal, ce urmează să amenajeze și un drum de acces mai lesnicios.

Am încercat de asemenea să sugerăm pe teren prezența inițială a palisadei de lemn și în acest scop, pe locurile unde am stabilit existența stâlpilor palisadei, am îngropat în sol câteva trunchiuri de lemn de stejar cu vârful superior ascuțit, diferite deci ca aspect de cele de la scheletul turnului-locuință.

https://biblioteca-digitala.ro

Lucrările de la Cuhea au fost folosite și pentru executarea unui nou sondaj în sectorul „Mănăstire", unde se află ruinele bisericii de zid a Bogdăneștilor despre care a fost vorba mai sus. Sondajul a constat dintr-o singură secțiune practică pe latura de sud a actualei biserici de lemn, orientată vest-est, între biserica de lemn și mormintele recente. Nici unul dintre cele șase morminte medievale, foarte prost conservate, ce au fost descoperite în campania 1984, nu avea din păcate elemente de datare. S-a descoperit din nou un mormânt care, sub raport stratigrafic, este cu certitudine anterior momentului ridicării bisericii de zid. Data acesteia din urmă, pe baza numeroaselor monede descoperite în 1964-1965 și a contextului istoric[3], este cca 1330-1340. Rămânem prin urmare în continuare în domeniul ipotezelor în ceea ce privește vechimea reală a începuturilor necropolei medievale de la Cuhea, necropolă ce a stat în jurul unui monument de lemn și în care, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, în timpul în care Bogdan de Cuhea era voievod al Maramureșului, a fost ridicat monumentul de zidărie gotic timpuriu ale cărui ruine au fost descoperite și se păstrează. Intenția Consiliului Popular Comunal de a muta pe alt amplasament biserica nouă de lemn ce suprapune cea mai mare parte a ruinelor, va oferi în viitorul pe care-l sperăm nu prea depărtat posibilitatea cercetării exhaustive a ruinelor monumentului ctitorit de Bogdan de Cuhea și a necropolei care l-a precedat.

NEUE ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN UND KONSERVIERUNGSMASSNAMEN IN CUHEA (BOGDAN-VODĂ), MARAMUREȘ

(Zusammenfassung)

Zwecks Hervorhebung Bedeutung der historischen Denkmäler von Cuhea, wurde im Sommer 1984 der befestigte Herrschersitz erneut freigelegt, bei welcher Gelegenheit auch Grabungen in den Ruinen der aus Stein errichteten Kirche aus dem 14. Jahrhundert durchgeführt worden sind.

Die 0,20-0-40 cm dicke Erdschicht im Innenbereich des Wohnturmes, die anlässlich seines Wiederaufbaus in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts entstand, blieb während der Ausgrabungen in den Jahren 1964-1965 zum größten Teil unversehrt.

In Anbetracht der Notwendigkeit der Konservierung der Mauerreste hatte man sich im Jahre 1984 dazu entschlossen, den Wohnturm bis zum Niveau des Fußbodens der ersten Bauphase, zu erforschen und freizulegen.

In der Schicht, die für die Errichtung des Baus in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts zeugt – und zeitlich rigoros zugeordnet werden kann wurden mehrere Metallgegenstände geborgen, wie z. B. die Teile eines Wagens und ein Hufeisen. Daraus kann man schließen, dass spätestens in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in den von der rumänischen Bevölkerung bewohnten Gebieten der Maramureș, die Bauart der Wagen schon der heutigen entsprach, woraus man noch entnehmen kann, dass das

[3] Vezi R. Popa, *Maramureș*, 193 urm.

https://biblioteca-digitala.ro

heutige System des Pferdegespannes mindestens sechseinhalb Jahrhunderte alt ist. Mit solchen Wagen muss auch die „Auswanderung" in die Moldau auf Gebirgswegen stattgefunden haben.

Was die im befestigten Herrschersitz des Bogdan-Geschlechtes („Bogdănești") entdeckte Tonware betrifft, kann man zwei Kategorien unterscheiden. Die erste weist archaische Merkmale, ähnlich der frühmittelalterlichen aus dem 12. und 13. Jahrhundert auf, während die zweite schon auf das Vorhandensein eines fortgeschrittenen Handwerks, mit den charakteristischen Formen entwickelter Töpferzentren schließen lässt.

Bei mangelnder Erfahrung in der Konservierung von Trockenmauern (mörtellosen Mauern) und mit Rücksicht darauf, dass die Originalmauern nicht mit einer Replik ersetzt werden sollten, entschloss man sich dazu, diese wieder abzudecken, indem man darüber eine mit Dachpappe isolierte Schutzschicht auftrug und darauf eine Mauer aus Flusssteinen (aus der Isar) errichtete, die die ursprüngliche Form des Baues wirklichkeitsgetreu wiedergeben sollte.

Die Mauer erhebt sich 60 cm über der Erdoberfläche und hat etwa die gleiche Breite. Auf diese Art konnte auch das Mauerwerk der zerstörten Ecke des Wohnturmes ergänzt werden. Mit Hilfe behauener Eichenstämme, die in die ursprüngliche Löcher vertieft wurden, war man bestrebt die senkrechten Komponenten des Holzgerüstes des Wohnturmes zu kennzeichnen.

Die Konservierungsmaßnahme soll durch eine Überdachung geschützt werden, für deren Errichtung der Gemeinderat verantwortlich zeichnet der auch für die Kosten einer Zugangsstraße aufzukommen sich bereit erklärte. (Bedauerlicherweise wurde mit diesen Arbeiten noch nicht begonnen, weswegen auch der Erhaltungszustand dieser Baudenkmale wünschen übrig lässt, was aus beiliegenden Fotografien eindeutig entnommen werden kann. Anmerkung C. Kacsó).

Die archäologische Untersuchung in den Ruinen der aus Stein errichteten Kirche beschränkte sich auf einen einzigen, ost-west laufenden Suchgraben, der zwischen der heutigen Holzkirche und dem Friedhof abgesteckt wurde. Bei den sechs mittelalterlichen, schlecht erhaltenen Gräbern, die anlässlich der Grabungen im Jahre 1984 zum Vorschein kamen, fehlen sämtliche Datierungselemente. Eines der zum Vorschein gekommenen Gräber könnte aufgrund seiner stratigraphischen Lage aus der Zeit vor der Errichtung der Kirche aus Stein datieren. Die Kirche selber stammt aufgrund der im Jahre 1964/65 gemachten Münzfunde und dem allgemeinen historischen Kontext aus den Jahren 1330-1340.

Die Zeit, in der die Anfänge der mittelalterlichen Nekropole von Cuhea – die sich um eine Holzkirche erstreckte – zu vermuten ist, kann nur hypothetisch angesetzt werden.

Die Holzkirche wurde vom Woiwoden der Maramureș, Bogdan von Cuhea in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts mit einer frühgotischen Kirche aus Stein ersetzt, deren Ruinen entdeckt und freigelegt werden konnten.

Die vom Gemeinderat in Aussicht gestellte Verlegung der neuen Holzkirche, die einen beachtlichen Teil der Ruinen überdeckt, wird in einer – hoffentlich nicht zu entfernten Zukunft – die Möglichkeit für eine exhaustive Erforschung der Ruinen der Stiftungskirche Bogdans von Cuhea und der ihr vorgehenden Nekropole ermöglichen (Auch diesbezüglich ist noch nichts unternommen worden; Anmerkung C. Kacsó).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Cuhea-„Grădina lui Cârlig". Mai 2005 (foto C. Kacsó).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Cuhea-„Grădina lui Cârlig". Mai 2005 (foto C. Kacsó).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Cuhea-„Grădina lui Cârlig". Mai 2005 (foto C. Kacsó).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. Cuhea-„Grădina lui Cârlig". Mai 2005 (foto C. Kacsó).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5. Cuhea-„Mănăstire". Mai 2005 (foto C. Kacsó).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6. Cuhea-„Mănăstire". Mai 2005 (foto C. Kacsó).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7. Cuhea-„Mănăstire". Mai 2005 (foto C. Kacsó).

https://biblioteca-digitala.ro

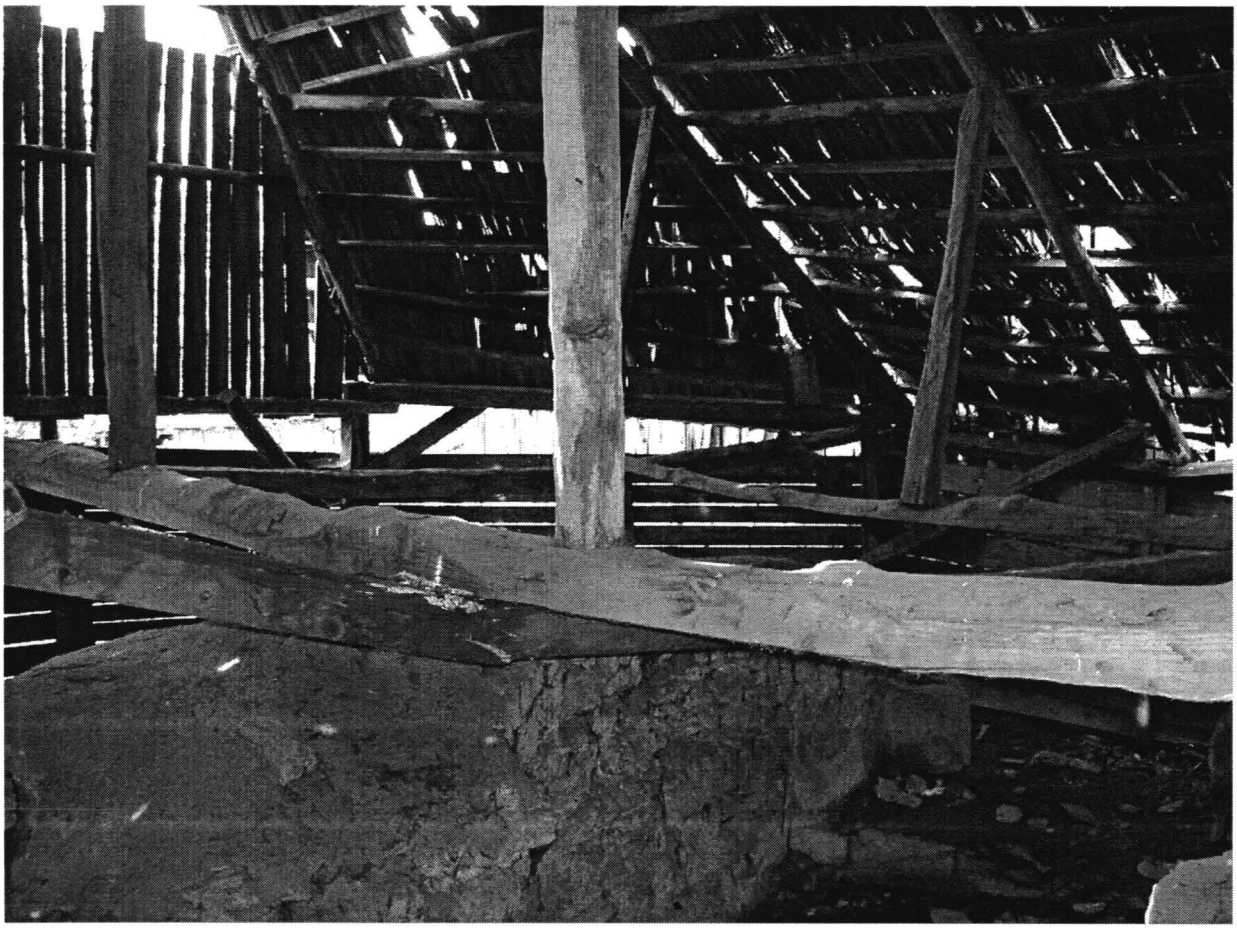

Fig. 8. Cuhea-„Mănăstire". Mai 2005 (foto C. Kacsó).

https://biblioteca-digitala.ro

FORTIFICAȚIA MEDIEVALĂ A ORAȘULUI BAIA MARE

Simona Suciu

Noi date de arhivă cu privire la incinta medievală a orașului Baia Mare

Istoria zidului de incintă al orașului Baia Mare a suscitat încă de mult timp interesul istoricilor și a populației acestui oraș. Din păcate, foarte puținele vestigii rămase *in situ*, la vedere, precum și puținătatea documentelor de arhivă descoperite până acum, care conțin informații cu privire la fortificații, nu au făcut posibilă nici până astăzi precizarea unor date cronologice privind etapele de construcție parcurse și aspectul la care a ajuns acest monument la apogeul său. Lucrarea de față dorește să adauge câteva piese noi la acest puzzle încă plin de mister al istoriei sale, în speranța că pe viitor el va ajunge să fie completat și înțeles.

Răspândirea cetăților de piatră în Transilvania a cunoscut un mare avânt începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea. Dintre condițiile care au favorizat acest fenomen, invaziile pustiitoare și repetate ale tătarilor din anii 1241-42, 1265, 1289, 1290, 1301, 1331, menționate în documentele cancelariilor regale maghiare și a celei papale, au constituit un factor esențial. Pentru a asigura apărarea graniței de est a regatului, regii maghiari permit, la început chiar încurajează, construirea fortificațiilor din piatră. În secolul al XIII-lea au apărut primele incinte de piatră în jurul orașelor Sibiu, Cluj, Mediaș, Sighișoara, Brașov, Alba Iulia, Bistrița etc, iar în secolul al XIV-lea a fost realizat primul lanț de fortificații împotriva turcilor, în partea de sud-est a Transilvaniei: Brașov, Sibiu, Sighișoara, Mediaș. Al doilea lanț important de fortificații a fost realizat începând de la jumătatea secolului al XVI-lea, în partea de vest a Transilvaniei, tot împotriva atacurilor turcești: Caransebeș, Lugoj, Timișoara, Arad, Oradea, Carei, Satu Mare. Orașul Baia Mare nu a aparținut niciunuia dintre aceste lanțuri de fortificații de frontieră. El nu a fost situat nici pe o importantă axă comercială sau în calea directă a principalilor invadatori din acele timpuri. Importanța acestui oraș venea de la minele de aur și argint situate în imediata sa apropiere. Așadar, interesul de a construi o incintă de piatră a apărut mai degrabă din dorința de a proteja orașul și acest aur și argint depozitat temporar în oraș de inamici locali.

Primele cetăți orășenești au fost construite începând cu sfârșitul secolului al XIII-lea, începutul secolului al XIV-lea, astfel de exemple fiind Sibiul, Clujul, Sighișoara, Mediaș, Bistrița etc. În comparație însă cu astfel de orașe precum Sibiul, care în 1366 își încheia lucrările la cea de a treia fortificație de piatră, Baia Mare a primit prima și singura ei incintă de piatră mult mai târziu, probabil doar după aprobarea construirii unui astfel de zid de către regele Matei Corvin, prin Diploma privilegială din 9 noiembrie 1469.

*

Lucrarea de față este fundamentată pe studiul a patru serii de documente existente la Arhivele Naționale Direcția Județeană Maramureș (Baia Mare) în Fondul Primăria orașului Baia Mare:

https://biblioteca-digitala.ro

Acte feudale (1599-1647), Registre operative (1640-1933), Acte administrative (1649-1933) și Acte privilegiale (1347-1542). Un set important de documente, al căror studiu ne-ar putea furniza informații prețioase cu privire la zidurile de incintă și la bastioanele orașului, "Cărțile de socoteli ale breslelor" acestui oraș, nu există, sau nu mai există în acest fond de arhive, cu toate că ele sunt menționate în literatura istorică apărută până în prezent. Trebuie să amintim de la început că un mare număr de documente au fost pierdute de-a lungul anilor datorită incendiilor mari apărute în oraș, precum cel din anul 1347, dar și numeroaselor mutări prin care au trecut aceste documente. Ultima a avut loc în anul 1991, când o mare parte din documente a fost mutată la Arhivele Naționale Direcția Județeană Alba (Alba Iulia). În urma acestei mutări, în Baia Mare au rămas doar microfilmele unei părți a acestor documente.

În urma studiului documentelor menționate au mai rezultat câteva informații interesante cu privire la istoria incintei de piatră a Băii Mari. Aceste informații pot fi corelate cu datele furnizate de către puținele documente iconografice cu referire la acest subiect de care dispunem în prezent: harta orașului și a împrejurimilor sale desenată în 1783, cadastrul întocmit de György Nagy la 1899 și crochiul cadastral din 1933, desenat cu ocazia lucrărilor de amenajare a Pieții General Moșoiu (astăzi Piața Izvoarelor). După cum se poate observa, toate aceste documente sunt deja foarte târzii, după data demantelării cvasicomplete a zidului de incintă a orașului. În plus, informația oferită de harta de la 1783 este destul de săracă. Ea indică, cu ajutorul simbolurilor, câteva dintre bastioanele, turnurile incintei și porțile orașului și câteva construcții mai importante din centrul orașului. Astfel, putem recunoaște biserica Sfântul Ștefan, biserica Sfânta Treime și câteva clădiri situate în apropierea lor și cu funcții legate de aceste instituții religioase. Acest lucru se poate datora, e adevărat, în unele cazuri și dispariției unor construcții la data realizării acestei hărți.

Cele mai vechi informații descoperite până în prezent cu privire la împrejmuirea orașului Baia Mare cu un sistem de fortificații provin din Diploma privilegială a regelui Ludovic I de Anjou în 20 septembrie 1347[1]. Această diplomă, acordată la cererea oficialităților orașului Baia Mare, înlocuiește de fapt o diplomă mai veche, emisă cândva între 1329 și 1347, care a ars, împreună cu alte documente ale orașului, cu ocazia incendiului din 1347. Din această diplomă reiese că orașul a dobândit dreptul de a fi împrejmuit cu garduri de nuiele, palisade și cu alte întărituri *"pentru a se apăra cum știu ei mai bine"*. Aceste "alte întărituri" nu exclud posibilitatea construirii încă de pe atunci a unor elemente de fortificație din piatră, dar acest lucru nu poate fi încă dovedit.

În 1411 orașul trece în stăpânirea despotului sârb Ștefan Lazarovici, pierzându-și drepturile de oraș minier liber regal, deci și dreptul de a fi fortificat cu ziduri. Acest lucru a dus probabil la neglijarea fortificațiilor realizate după 1329.

Următorul document important referitor la fortificațiile orașului este Diploma acordată de Matei Corvin la 9 noiembrie1469[2], care permitea fortificarea cu ziduri de piatră a orașului. Emiterea acestei diplome este consecința pericolului reprezentat de atacurile moldovenilor. Când au fost gata zidurile de piatră și ritmul în care s-au desfășurat aceste lucrări nu poate fi încă dedus cu exactitate.

[1] Acte privilegiale, 10/I.
[2] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Se spune că în timpul războaielor pentru tronul Regatului Maghiar, care au urmat morții lui Matei Corvin în 1491, acestea erau terminate[3]. Acest lucru nu poate fi însă dovedit prin studiile documentelor de arhivă. În general, în cazurile cele mai favorizate, construirea unui zid de incintă din piatră al unui oraș dura în acea epocă câteva decenii (a se vedea exemplul zidurilor de incintă ale Parisului, construite în treizeci de ani, cu toate că ridicarea lor a beneficiat de o finanțare consistentă și constantă). Baia Mare însă, având în vedere și numai numeroasele războaie purtate de regele Matei Corvin, în mare măsură finanțate cu aurul provenit din minele acestui oraș, principala sursă de venituri a orașului, nu putea să fie un astfel de caz.

Singura dovadă a unei intense activități de construcție a zidului de incintă de piatră desfășurate între anii 1469-1472 este diploma acordată de Matei Corvin în 7 mai 1472, prin care permite orașului să perceapă taxe de la oamenii care intrau în oraș pentru târgul săptămânal, cu scopul de a folosi acești bani mai târziu pentru repararea și pavarea străzilor distruse din cauza lucrărilor de construcție.

În cel mai vechi document studiat pentru această lucrare, "Actele feudale" nr. 3 din anul 1599[4], este menționată Poarta Maghiară cu temnița de sub ea și cu mecanismul de ridicare a podului situat în fața ei. Se vorbește aici și despre construirea zidurilor de piatră ale orașului, fără a se menționa localizarea lor, și despre săparea șanțurilor orașului.

În același document, la data de 12 iunie, se pomenește de începerea săpării șanțurilor din jurul "gardurilor" orașului dinspre locul cetății[5]. Este vorba aici despre castelul construit în 1560 de către Melchior Balassa, în partea de sud-est a orașului, aproximativ pe locul actualului cimitir romano-catolic, pe care în 1565 generalul imperial Lazar Schwendi l-a transformat în cetate. Potrivit unei descrieri ulterioare " *cetatea a fost întărită cu grinzi de stejar; acestea din interior au fost umplute cu pământ, iar din exterior au fost lipite cu argilă în așa măsură încât zidul a putut rezista împotriva ghiulelelor oricât de mari*"[6].

În anul 1567, principele Transilvaniei, Ioan Sigismund de Zapolya, ocupă Cetatea Chioarului, cea mai importantă fortăreață din zonă. Apoi cere orașului Baia Mare și garnizoanei imperiale austriece a cetății de lângă incinta Băii Mari să i se predea. Orașul acceptă să i se supună, dar garnizoana imperială se opune. După un asediu dificil, principele Transilvaniei reușește (probabil cu ajutorul unui trădător care a incendiat depozitul de muniții al cetății) să cucerească ceea ce a mai rămas din ea după explozie. Drept răzbunare pentru pierderile mari suferite în timpul asediului și luptelor, principele ordonă distrugerea din temelii a cetății și a unei părți din zidurile de incintă ale orașului.

Nu se cunoaște nici o imagine cu această cetate, analogii ar putea fi făcute însă cu cetățile de la Satu Mare și Mințiu, construite în aceeași perioadă. Astfel, în 1565 generalul lui Matei de Habsburg, Lazăr Schwendi, ordonă reconstrucția fortăreței de la Satu Mare. Planurile noii fortărețe au fost realizate de către arhitectul italian Ottavio Baldigara, care a conceput-o în "stilul italian nou". Această nouă cetate este una de formă pentagonală, ca și cea de la Oradea, construită de același arhitect

[3] Gh. Csoma, Baia Mare – 670, Baia Mare, 1999, 72.
[4] Acte feudale nr. 3/1599, microfilme, rola nr. 3, 63-68.
[5] *Ibidem*.
[6] Protocolul pentru ședințele magistratului pe anii 1560-1635.

https://biblioteca-digitala.ro

italian[7]. Anul 1565 este același cu anul în care generalul Lazăr Schwendi transformă și castelul de la Baia Mare într-o cetate, așadar prezența la aceste lucrări a arhitectului italian și lucrări similare de fortificație cu cele de la Satu Mare nu sunt excluse (fig.1).

Actuala stradă 1 Mai, aflată în apropierea cimitirului romano-catolic, purta încă în 1933 numele de strada Cetății. Astăzi, singura amintire a fostei cetăți se păstrează în numele pieții în care se găsește și Turnul Ștefan, și anume Piața Cetății.

Între anii 1599 și 1605 se pomenește adeseori de intrarea pe teritoriul orașului a soldaților din ambele tabere, imperiale austriece și turcofile, transilvănene. Aceste acțiuni reprezintă încălcarea privilegiilor orașului, fapte care ne pot sugera că o cauză a acestor acțiuni a fost și slăbiciunea sistemului de apărare al orașului la acea dată. După cum vom vedea, în anii care urmează și în special la jumătatea secolului al XVII-lea vor fi luate numeroase măsuri și întreprinse acțiuni importante de întărire a palisadelor, înlocuirea lor cu ziduri de piatră, perfectarea sau terminarea șanțurilor înconjurătoare și "înmulțirea bastioanelor".

În anul 1600 apare menționată și Poarta Podului cu temnița de sub ea[8]. Tot în acest document apar și primele informații despre existența bastioanelor, acum fiind menționată amenajarea locurilor de veghe "în bastioanele palisadelor". De aici rezultă și faptul că o porțiune însemnată a incintei orașului era încă din palisade de lemn. Dar știm că regula construirii fortificațiilor unui oraș era, în general, de a se începe cu ridicarea bastioanelor sau turnurilor, urmând apoi a se construi curtinele între acestea, pentru ca zidurile de piatră să aibă punct de sprijin. Nu este menționată încă nici o denumire a bastioanelor și nici localizarea și numărul lor. La această dată existau deja cel puțin opt bresle și dacă am lua în considerare că de obicei fiecare breaslă avea în grijă câte un bastion, am putea presupune că deja în acea perioadă existau un număr similar de bastioane.

Într-un document din 1605 se vorbește despre Poarta Mică de pe strada Baia Sprie[9], care este construită dintr-o zidărie de piatră, are două nivele și este decorată deasupra cu un glob acoperit cu tinichea.

Din socotelile de venituri și cheltuieli ale orașului Baia Mare din anul 1606[10], din ieșirea banilor pentru plata dorobanților și a paznicilor de la porțile orașului rezultă că la acea dată existau doar patru posturi de strajă, probabil la cele patru porți ale orașului.

Din socotelile de venituri și cheltuieli ale orașului pe anul 1614[11] reiese că dulgherii lucrau la palisadele și bastioanele orașului, deci încă se construiau/reparau porțiuni fortificate cu palisade. De asemenea, este menționată deteriorarea zidurilor Porții Mici de pe strada Baia Sprie datorită picăturilor de ploaie. Se amintește și Poarta Sătmarului[12] cu puntea ei, fapt dovedind că exista un șanț în acea zonă. Trebuie menționat aici că în documentele studiate pentru această lucrare acestea sunt cele mai vechi menționări ale celor două porți, Baia Sprie și Sătmarului, dar ele sunt deja

[7] A. Burai, StComSatu Mare 1969, 130 sq.
[8] Acte feudale nr. 4, microfilme, rola nr. 3, 67-69.
[9] Acte feudale nr. 10, microfilme, rola nr. 3, 47-51.
[10] Acte feudale nr. 12, microfilme, rola nr. 3, 39-40.
[11] Acte feudale nr. 19, microfilme, rola nr. 3, 65-67.
[12] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

amintite și într-un inventar al domeniului Baia Mare din 1553, pomenit de Gh. Csoma[13]. Din nou se vorbește în acest an de construirea bastioanelor, fără însă a se preciza nici o denumire sau localizare. Deoarece se vorbește despre construirea bastioanelor imediat după ce e menționată construirea podului de la Poarta Podului, ne-am putea gândi la cel puțin un bastion construit în această zonă.

La capitolul despre ieșirea banilor pentru diferitele necesități ale orașului din 1621[14], se vorbește despre astuparea cu pietre a unor găuri în zidul orașului, lângă abator. Ulterior vom vedea că în acea perioadă abatorul era situat în apropierea Porții Podului. Tot aici se vorbește de lucrul la construirea și vopsirea "turnului mic" al orașului. Ulterior, la plățile[15] făcute pentru paznicii de la porțile orașului și de la turnul de pază[16] (care din alte părți reiese că era același cu turnul mic), rezultă că Turnul Mic fusese deja construit anterior, undeva între anii 1606 și 1621, și că acum s-au făcut probabil doar unele completări sau reparații. Totuși, trebuie să ținem cont și de faptul că, începând din 1618, și Turnul Ștefan era folosit de către paza orașului[17].

În 1622[18], dulgherii fac "picioare suspendate" și schele lângă ziduri. Interesantă este aducerea unui mare număr de cărămizi și a unei cantități mari de piatră la Poarta Sătmarului, dar și menționarea plății făcute la doi zidari, și anume 310, respectiv 300 de florini, pentru porțiunile de zid de piatră construite, probabil pornind de la Poarta Sătmarului, dar nu reiese pe ce direcție. Din sumele plătite, având în vedere că în acea vreme pentru un stânjen de zid de piatră gros se plăteau 2 florini, iar pentru un stânjen de zid de piatră îngust se plăteau 1,25-1,50 florini, s-ar putea calcula lungimea aproximativă de zid care a fost construită. Aceste ziduri se construiau, după cum vom vedea mai târziu, mai groase în partea inferioară și mai înguste în partea superioară, deoarece aici se adăuga pe restul grosimii un coridor din lemn pentru strajă. Este pomenită și construirea unui pod, probabil tot la Poarta Sătmarului, unde însă este menționată încă din 1614 o punte.

O altă porțiune de zid de piatră apare menționată în socotelile de venituri și cheltuieli ale orașului Baia Mare din 1636, când sunt amintite reparații făcute de dulgheri la zidurile din jurul Casei Monetăriei. În acest an apare menționat pentru prima dată numele de "Bastionul Mare rotund" cu ocazia reparării acoperișului acestui bastion, ce fusese stricat de furtună[19].

În anul 1639[20] apare menționat și lacul din fața Porții Baia Sprie și ușa mică a Porții Podului, de unde rezultă că această poartă avea două intrări (fig. 2).

Dintr-un text din 1640 putem deduce că Poarta Baia Sprie și Poarta Sătmarului erau foarte mici, accesibile doar pietonilor și călăreților și că erau probleme mari cu apa pe strada Sâmbetei (astăzi Someșului)[21]. În alte documente[22] se vorbește din nou de problemele cauzate de strângerea

[13] Csoma, *op. cit.*, 137.
[14] Acte feudale nr. 34, microfilme, rola nr. 4, 17-18.
[15] *Ibidem*, 140.
[16] *Ibidem*, 194-196.
[17] Viorica Ursu, Monumente istorice din Baia Mare, Baia Mare, 2.
[18] Acte feudale nr. 40, microfilme, rola nr. 4, 98-122.
[19] Acte feudale nr. 255, microfilme, rola 7, 122-131, 28 iulie.
[20] Acte feudale nr. 397, microfilme, rola 8, 201-217, 20 aprilie.
[21] Registre operative nr. 2/1640, 29-36.
[22] Acte feudale nr. 398, microfilme, rola 9.

https://biblioteca-digitala.ro

apei la capătul străzii Cetății (astăzi 1 Mai), înspre piața orașului, lângă școală, care îngreunează foarte mult circulația dinspre străzile Cetății, Racului (astăzi Simion Bărnuțiu) și Sâmbetei spre piața orașului. Locuitorii acestor străzi solicită din această cauză deschiderea cimitirului (situat lângă biserica Sfântul Ștefan, localizare dovedită și de vechea denumire a acelui loc "Cinterem") pe timpul zilei pentru ca ei să treacă pe teritoriul acestuia în drumul lor spre piață. Administrația orașului oferă de asemenea și o sumă de bani locuitorilor din această zonă a orașului pentru a pava străzile cu grinzi și scânduri de lemn[23]. Din aceste informații putem deduce că exista o diferență destul de semnificativă de nivel între piața centrală și zona sud-estică a orașului, spre piața actuală a Izvoarelor și a cimitirului romano-catolic. În această zonă se presupune că exista și fortăreața construită la jumătatea secolului al XVI-lea de către Melchior Balassa și apoi de generalul Lazăr Schwendi. Pe harta de la 1783 putem de asemenea observa că în această parte a orașului traseul incintei este deviat, probabil datorită prezenței în acest loc a unui obstacol natural, deal sau teren mlăștinos etc. Ar fi mai logic de situat o fortăreață într-o zonă mai strategică, cum ar fi cazurile mai sus menționate (deal, mlaștină etc.). De altfel, pe harta de la 1783, în această regiune este scris cu cerneală neagră "Kampf", ceea ce înseamnă câmp de bătălie, dar ar putea fi și o amintire a existenței în acest loc a unei fortărețe, cu toate că ea a fost distrusă în 1567.

În 1642 sunt menționate la Bastionul Mare: săparea șanțurilor în jurul lui, căptușirea lui în interior cu grinzi, înainte ca el să fie umplut cu pământ, și construirea treptelor acestuia de către dulgheri, deci din lemn[24].

În 1643 au loc lucrări de acoperire a zidurilor din preajma porții Maghiare cu șindrilă, lucrări de înălțare a zidurilor Bastionului Mare Rotund și a zidurilor de la cele două capete ale acestuia, cu patru stânjeni, cu ziduri înguste, după cum rezultă din prețul plătit de 1,50 florini/stânjen, zidarului. După cum am menționat anterior, un stânjen este egal cu 1,89 m; așadar, înălțarea zidului cu 4 stânjeni înseamna construirea lui de la bază, întrucât va avea o înălțime de aproximativ 8 m, înălțimea caracteristică unei curtine în acea perioadă. La 31 iulie mai sunt menționate palisade de lemn în apropierea Porții Sătmarului[25].

În septembrie 1645 are loc un transport de cinci căruțe de piatră de pe Dâmbul Cetății la "biserica germană". În 1717 iezuiții construiesc biserica Sfânta Treime pe locul unei biserici mai vechi, Sfântul Martin, situată pe terenul din spatele bisericii Sfântul Ștefan, în colțul sud-estic al acesteia. Probabil aceasta era "biserica germană". E posibil ca aceste pietre să fi provenit din ruinele fostului castel existent aici și transformat în cetate în 1565[26].

Tot în 1645 apare pentru prima dată menționarea numelui de "Turnul Roșu", a cărui vopsire e terminată acum. Lipsa menționării sale anterioare poate să ne ducă la presupunerea că acum a fost terminată construirea lui. În anul 1646 este menționată existența scărilor pe ziduri, în locurile corespunzătoare colțurilor de stradă din oraș[27].

[23] Registre operative nr. 2, 29.
[24] Acte feudale nr. 533, microfilme, rola nr. 10, 113-114.
[25] Acte feudale nr. 559, microfilme, rola nr. 11, 193-197.
[26] Acte feudale, nr. 644, microfilme, rola nr. 12, p. 179.
[27] *Ibidem*, 267.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1647 sunt cumpărate 850 șindrile cu mențiunea "pentru necesitățile bisericii", dar acestea sunt duse și folosite la Bastionul "de lângă Casa Monetăriei"[28].

În iulie 1649 se acoperă cu șindrilă Bastionul de deasupra Porții Podului și o porțiune din zidurile orașului. Mai departe se vorbește despre o casă deasupra Porții Podului. În acest an se construiește și un podeț pe strada Raculuí[29].

În 1650, la capătul străzii Racului se construiește o porțiune de zid de piatră, ca porțiune din incintă, pentru care s-au plătit 506 florini și 27 denari[30]. Pare, deci, o lucrare destul de însemnată.

Actele din 1651 ne informează doar despre deteriorarea zidului Bastionului Monetăriei, care s-ar putea referi la "bastionul de lângă Casa Monetăriei" și necesitatea reparării lui, lucrul la treptele podului de la Poarta Podului și transportul de piatră de la Stâlpul Infamiei la Bastionul Mare[31]. În Sibiu, Stâlpul Infamiei era situat în piața centrală a orașului.

În 1652 a început construirea zidului de piatră începând de la Bastionul Mare, dar direcția nu e specificată. S-au construit 112 stânjeni zid gros, până la "piciorul suspendat", cu 224 florini și 40 de stânjeni zid îngust, de la piciorul suspendat în sus, cu 50 de florini, și s-au făcut acoperișuri la noile ziduri, plătindu-se în total 537 de florini și 97 denari[32]. Prin "piciorul suspendat " se poate înțelege căpriorul pe care era sprijinit drumul de strajă.

În 1654 s-au cheltuit 827 florini 35 denari pentru construirea zidurilor orașului[33].

Zidurile făcute în 1654 sunt continuate și în 1655[34], făcându-se 120 de stânjeni de zid de piatră gros și 48 de stânjeni de zid de piatră îngust. În documentele din acest an se menționează un detaliu constructiv interesant și anume că "printre picioarele de piatră s-au făcut zece boltituri, fiecare cu câte 2 florini"[35]. Zidarilor bătrâni și tineri care au lucrat la acestea li s-au plătit acum 414 florini și 4 denari. Putem deduce de aici construirea unui zid de fortificație pe arce, care nu necesita prezența unui constructor expert, dacă observăm suma relativ mică plătită pentru fiecare arc. Din păcate, pe fragmentele de zid păstrate până astăzi în oraș nu se poate observa nimic din aceste arce, acest sistem va fi însă prezentat la capitolul despre analiza arhitecturală a elementelor de fortificație.

După cum se poate observa din aceste documente, la jumătatea secolului al XVII-lea are loc o intensă activitate de construire a incintei, în special în ceea ce privește zidurile de piatră. Acest lucru se datorește faptului că trupele turcești ocupă acum tot mai mult din teritoriul Transilvaniei, ajungând aproape de Baia Mare (în 1661 cuceresc și ocupă orașul Oradea).

În 1658 este pomenită o execuție în fața Turnului Roșu – o femeie este aruncată în râul Săsar[36]. De aici putem deduce că localizarea Turnului Roșu era în partea de nord a incintei, undeva pe malul Săsarului. Tot în 1658, administrația orașului hotărăște ca în șanțurile orașului să se lase apa. În 7 septembrie a aceluiași an, în sesiunea senatorilor și a comunității orășenești s-a hotărât: *"Vremurile*

[28] Acte feudale nr. 790, microfilme, rola nr. 14, 142-144.
[29] Acte administrative nr. 28/1649, microfilme, rola 17.
[30] Acte administrative nr. 37/1650, microfilme, rola 18, 148-150.
[31] Acte administrative nr. 40/1651, microfilme, rola 19, 295.
[32] Acte administrative nr. 16/1652, microfilme, rola 20, 46.
[33] Acte administrative nr. 7/1654, microfilme, rola 21, 80.
[34] Acte administrative nr. 41/1655, microfilm, rola 22, 104.
[35] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind periculoase, din considerentul că între Poarta Maghiară, [ulterior Maghiară este șters și se notează deasupra Podului (ceea ce este mai verosimil din context)] *și poarta mică de la strada Sătmarului nu exista nici măcar un bastion: în această situație, datorită lipsei de venituri și de timp, s-a hotărât ca dinspre abator să se construiască vreo două bastioane din lemne*[37]. (n.a. Abatorul era încă în acea perioadă în apropierea Porții Podului). Faptul că nu existau bastioane ridică însă întrebarea dacă era posibil ca Turnul Roșu să se fi găsit pe această porțiune și care era rolul acestui turn în sistemul defensiv al orașului?

În socotelile de venituri și cheltuieli ale orașului pe acest an apare suma de 1018 florini și o jumătate de denar plătită de oraș "domnilor paracliseri" pentru construirea "gardurilor orașului". Având în vedere că aceasta era o sumă foarte importantă de bani, probabil că în acest caz cuvântul "garduri" se referă la ziduri de piatră și nu la palisade de lemn.

Apare menționat acum și un Bastion Nou[38], pentru care se face o cornișă "crestată"și o sumă achitată pentru curățirea a șase bastioane. De aici rezultă că la acea dată existau cel puțin șase bastioane. Din păcate, din documentele studiate nu putem deduce care erau acestea. Bastioanele menționate până acum au fost: Bastionul Mare Rotund, Bastionul de lângă Casa Monetăriei, Bastionul de deasupra Porții Podului și Bastionul Nou. Bastionul Mare Rotund va apărea în documentele de mai târziu și sub denumirea de Bastionul Măcelarilor. În lucrarea lui J. Metz[39], acest bastion este numit și "Turnul de sânge"și se spune că era localizat în Piața Izvoarelor, fosta Piață a Fânului. De asemenea, potrivit afirmațiilor istoricului băimărean Gy. Schönherr[40], acest turn se afla în interiorul zidurilor și era destinat pentru păstrarea prafului de pușcă. Ultima restaurare a acestui turn a avut loc între anii 1959 și 1961.

Lucrările importante care au loc în 1658 pot fi deduse și din cei 751 florini și 90 de denari plătiți extra de oraș din "lădița verde" și din cei 950 de florini împrumutați de la cetățenii orașului pentru construirea zidurilor de piatră ale incintei.

În registrul cu evidența împrumuturilor diverse și a taxei mari de 10000 de taleri (plătită turcilor în anul 1661 pentru a nu ocupa Baia Mare), între 1660-1737[41], la capitolul cu sumele oferite de locuitorii orașului Baia Mare se spune că: *"Domnul Samuel Nagy Banyai Deak a dat în trei rate taleri și galbeni-1468 de taleri. De reținut: el era o persoană cinstită, demn de amintire...În anul 1659, cu cheltuielile sale proprii, în colțul de la Casa Monetăriei a construit, din temelii, un mare bastion, pe care, împreună cu celelalte bastioane, în 1673 germanii l-au dărâmat.".* Din această afirmație rezultă că bastionul de lângă Casa Monetăriei, menționat în anii 1647 și 1651, nu putea fi același cu bastionul din colțul Casei Monetăriei, deci aici au existat două bastioane.

În registrele operative nr. 3 din 1661[42] se vorbește despre moara din suburbia străzii Porții Podului, localizarea abatorului "la Prunduș", tot în zona Porții Podului, despre pregătirea breslelor și a populației pentru pază, unii pe bastioane, alții în piața mare. Tot aici apare un nou indiciu despre existența în zona de sud-est a orașului a unei coline- Dombhát- localizare dedusă din itinerariul

[36] Registre operative nr. 3, 13-14.
[37] Idem, 35-36.
[38] Acte administrative nr. 9/1658, microfilm, rola 24, 45.
[39] J. Metz și alții, Nagybánya kalauz...., 49.
[40] *Ibidem*.
[41] Registre operative nr. 5, 3.
[42] Registre operative nr. 3/1661, 154-159.

https://biblioteca-digitala.ro

parcurs de magistratul orașului, cu scopul de a hotărî care construcții și care case din suburbii pot să rămână și care trebuie demolate (acest loc este cel presupus al localizării cetății).

În 1661 se vorbește pentru prima dată de un Bastion al Dogarilor[43], spunându-se că, din cauza pazei pe bastion, dogarii nu au avut timp să repare butoaiele pentru vin...În anul 1663[44] li se dă voie dogarilor ca, în drum spre bastionul lor, să treacă prin curtea lui Peter Szasz. Verificând în cărțile de impozite din anul 1662, apare o singură persoană cu acest nume, având adresa la capătul străzii Sfântul Nicolae (astăzi Piața Păcii), înspre actuala stradă Andrei Mureșanu[45].

Din 10 iulie 1665 datează un document -regest- în limba latină, prin care împăratul și regele Leopold I[46], "la solicitarea delegației orașului Baia Mare, scutește orașul de plata impozitului pe termen de zece ani... Banii economisiți vor fi folosiți pentru întărirea zidurilor și sistemului de apărare al orașului, Baia Mare fiind periclitată încontinuu de jaful și atacul trupelor turcești din ținuturile limitrofe cu orașul".

În ședința senatorilor și a comunității orășenești din 19 aprilie 1666[47] s-a hotărât ca Bastionul Măcelarilor, precum și porțiunea de zid între Poarta Maghiară și Bastionul Măcelarilor, împreună cu părțile lemnoase și coridoarele să fie reparate și acoperite cu șindrilă. Din aceasta rezultă că între Poarta Maghiară și Bastionul Măcelarilor exista zid de piatră, contrar afirmațiilor istoricului Schönherr, citat de către Metz, că acest bastion s-ar fi găsit în interiorul zidurilor. De aici ar putea reieși și faptul că Turnul de Muniție era un alt turn , care s-ar fi putut găsi în partea *intra muros*. De asemenea aflăm sau se confirmă acum că exista o structură de lemn, în partea superioară a zidurilor pe care se găseau coridoare acoperite.

Adunarea comună a senatului și comunității orășenești a hotărât la 9 august 1666[48]: *"Deoarece Bastionul Mic, aflat mai jos de Bastionul Rotund al Măcelarilor a fost distrus de trăsnet...au hotărât demolarea completă a acestuia și în locul său să fie construită doar o porțiune de gard, deoarece pe acolo sunt multe bastioane, iar din pietrele recuperate să se facă repararea Bastionului Cojocarilor care este destul de degradat".* Notă ulterioară, dar de aceeași mână: *"dar după aceea Bastionul Mic a fost reconstruit"*. Dintr-o descriere geografică a Băii Mari știm că exista o diferență de nivel de 10 m, pe direcția est-vest. Așadar Bastionul Mic ar fi putut să fi fost localizat înspre vest de Turnul Măcelarilor. Interesantă este precizarea că în această zonă se găseau multe bastioane.

În 5 noiembrie[49], zidarul György Kömives a fost plătit cu 50 de florini pentru lucrul său la Bastionul Măcelarilor, cât și la Bastionul ce se afla dincoace de Bastionul Rotund. Făcând comparație cu textul hotărârii anterioare, considerăm că la denumirea bastioanelor s-a făcut o greșeală: știind că Bastionul Cojocarilor era foarte deteriorat, este mai logic să considerăm că zidarul a lucrat la acest bastion și nu la cel al Măcelarilor.

La începutul anului 1670, datorită situației de război în care se afla din nou orașul și pentru că Poarta Maghiară era destul de slăbită, se hotărăște întărirea ei cu un zid de piatră pe fundațiile de zid deja existente[50].

[43] Idem, 155.
[44] Idem, 217.
[45] Acte administrative nr. 34/1662, microfilm, 82.
[46] Registre operative nr. 2, 260-261
[47] Registre operative nr. 3, 373.
[48] Idem, 384.
[49] Idem, 397.
[50] Registre operative nr. 3, 670 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

În decembrie 1672, generalul austriac Cobb hotărăște începerea demolării bastioanelor incintei Băii Mari, demolare ce va avea loc în mari proporții pe parcursul anului 1673[51].

În 1696 este menționat din nou helești de sub podețul Porții mici de pe strada Baia Sprie[52].

În anul 1703, datorită răscoalei curuților, magistratul orașului hotărăște *"întărirea pazei întregului oraș, repararea porților orașului și a zidurilor... În fiecare noapte pe lângă porțile orașului să fie puse străji și pe bastioane, în așa fel încât aceștia să se audă și să se înțeleagă unul pe celălalt"*[53]. Din acest text putem trage concluzia că la acea dată bastioanele erau suficient de dese de-a lungul incintei, pentru a putea asigura o bună comunicare între străji. În orice caz, știm deja că erau destul de numeroase în partea de sud a incintei, în apropierea Bastionului Măcelarilor.

În sfârșit, în cărțile de socoteli ale administratorilor din anul 1704 sunt menționate numeroase activități în legătură cu sistemul de fortificații al orașului Baia Mare. Astfel, în luna iunie zidarii lucrează intens la clădirea Porții Podului, iar în august se fac reparații însemnate la Bastionul Cojocarilor. De la începutul lunii septembrie și până la începutul lunii noiembrie se lucrează la construirea Bastionului Croitorilor[54]. Deși breasla croitorilor a fost înființată încă din 1411, nu am avut nici un fel de indicii până acum despre existența unui astfel de bastion. Este posibil ca bastionul lor, cel puțin cel din piatră, să fi fost construit abia acum, sau vechiul bastion ar fi putut fi una dintre victimele distrugerilor efectuate la ordinele generalului Cobb în 1673.

Din încasările realizate din urma folosirii boilor orașului în anul 1704[55] aflăm că în acest an existau în oraș șaisprezece puncte de strajă. Dacă scădem din acest număr cele patru porți și Turnul Mic din piață, putem presupune că ar fi putut exista 11 bastioane și turnuri pe traseul incintei: Bastionul Mare Rotund, Bastionul de lângă Monetărie, Bastionul din colțul Monetăriei, Bastionul Dogarilor, Bastionul Regal, Bastionul "nou", Bastionul Cojocarilor, Bastionul Croitorilor, Bastionul de la capătul străzii Baia Sprie, Bastionul de la capătul străzii Sâmbetei, Bastionul vizavi de Poarta Maghiară, care a fost reparat în 1705.

În 27 februarie 1704 apare menționat pentru prima dată și Bastionul Regesc[56]. Nu apare însă nici un indiciu cu privire la data construcției și a localizării sale. Se spune doar că se transportă lemne de construcție la acest bastion. Aceasta nu înseamnă însă că nu putea fi un bastion de piatră mai vechi, la care acum se făceau doar reparații/completări.

În luna aprilie se transportau lemne pentru scara bastionului din strada Sfântul Nicolae (azi Piața Păcii)[57]. După cum am văzut anterior, în acest caz trebuie să fie vorba de Bastionul Dogarilor. Tot în aprilie este menționat pentru prima dată Bastionul de pe strada Baia Sprie, iar in luna iunie, tot pentru prima dată este menționat un bastion la capătul străzii Sâmbetei (astăzi strada Someșului). Este foarte posibil ca în această zonă să se fi situat și Bastionul Olarilor, menționat de Csoma[58].

[51] Acte administrative nr. 39/1672, microfilm, rola 32, 55.
[52] Registre operative nr. 6, 123.
[53] Registre operative nr. 7, 144-145.
[54] Acte administrative nr. 56/1704, microfilm, rola 56, 16.
[55] Idem, 17.
[56] *Ibidem*.
[57] *Ibidem*.
[58] Csoma, *op.cit.*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro

Grinzile vechi ale podului de la Poarta Podului sunt refolosite acum pentru punți la Valea Roșie, la Usturoi și la moara de pisat ghindă.

În iulie s-au transportat lemne pentru scândura crenelelor la bastioane, fără a se specifica la care bastioane.

În iulie 1704[59] se vorbește și de o poartă nouă, dar nu se indică în nici un fel localizarea ei, precum și de un pod de piatră, tot nelocalizat. Tot acum se transportă și lemne pentru puntea de la strada Racului. În august se transportă pământ la podul nou, probabil podul de piatră menționat mai sus și pietre zdrobite la podețul din strada Monetăriei. În septembrie se transportă lemne pentru bârne la casa hanului. Așadar, acum apare menționat pentru prima dată și hanul orașului, fără să se specifice locul unde era situat.

Din documentul referitor la încasarea veniturilor de la gaterul orașului[60] am putea deduce localizarea probabilă a Bastionului Cojocarilor sau al Croitorilor. Astfel, în a doua jumătate a lunii august se transportă lemne de stejar și de plop la Bastionul Cojocarilor. Apoi în luna octombrie sunt duse lemne de plop și lemne de stejar pentru crenelele de tragere la bastionul de la capătul străzii Cetății. În noiembrie sunt duse lemne de stejar pentru Bastionul Croitorilor. Din datele anterioare rezultă că în această perioadă se lucrează în principal la aceste două bastioane: al cojocarilor și cel al croitorilor. Dar după tipul de lemne transportate la fiecare din aceste bastioane și după ordinea succesiunii acțiunilor pare mai probabil ca Bastionul Cojocarilor să fie cel situat la capătul străzii Cetății (astăzi strada 1 Mai). În plus, din datele prezentate anterior reiese că Bastionul Cojocarilor era situat în apropierea Bastionului Măcelarilor.

În anul 1705, din conținutul scrisorii prin care generalul curuților ordona ca zidurile Băii Mari să fie dărâmate, aflăm că acestea oricum nu erau într-o stare prea bună[61].

În noiembrie 1705, din porunca magistratului orașului, se construiește un bastion din lemne la capătul străzii Jelerilor (astăzi strada Țibleșului)[62]. Tot în această lună sunt reparate șindrilele de pe bastionul "de deasupra Porții Maghiare, pentru păzirea curuților" precum și pe bastionul "de vis-à-vis"[63]. Din nou este menționat un bastion deasupra unei porți. Analogii ale acestor porți urmează a fi făcute la capitolul despre analiza arhitecturală a diferitelor elemente ale sistemului de fortificație al Băii Mari. Bastionul de "vizavi" ar putea fi Bastionul Mic, de care s-a vorbit anterior.

În luna decembrie a acestui an se menționează și casa străjii ca fiind situată în piața orașului. Această casă a străjii trebuie să fie "turnul mic" sau turnul de pază[64].

Tot în luna noiembrie un fierar a făcut cuie pentru Bastionul Nou de lângă Poarta Maghiară. Nu avem nici o altă informație despre situarea topografică exactă și despre numele acestui bastion.

În 1706 aflăm că demolarea zidurilor se face foarte încet și că reprezentanții Băii Mari au cerut ca cel puțin porțile orașului și zidurile sale dinspre mori să rămână intacte[65].

[59] Acte administrative nr. 56/1704, microfilm, rola 57.
[60] Idem, 25-28, c. 0304-0307.
[61] Acte administrative nr. 35/1705.
[62] Acte administrative nr. 42/1705, microfilm, rola 58, 38.
[63] *Ibidem*.
[64] Idem, 62.
[65] Acte administrative nr. 2/1706, 1 ianuarie.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1707 se repară din nou podul de la Poarta Maghiară, fapt din care rezultă că mai exista șanț în această zonă[66].

În anul 1762 au loc ultimele lucrări, menționate în documentele istorice studiate, de întărire a fortificațiilor orașului[67]. Între 4-25 august, la Baia Mare se iau mai multe hotărâri, ca urmare a pericolului unui atac al tătarilor. Prima dintre acestea spune că: *"Deoarece gardurile orașului nobil sunt destul de degradate, iar palisadele în mai multe locuri lipsesc, ... astuparea și repararea zidurilor/ înlocuirea palisadelor... De asemenea, porțile mici de pe străzile Baia Sprie și Sătmarului, în astfel de vremuri primejdioase fiind de prisos, acestea să fie închise și astupate, iar stricăciunile porților mari să fie reparate și refăcute"*. Din acestea rezultă că zidurile nu au fost demolate pe vremea curuților, ci doar avariate pe alocuri. De asemenea mai existau și porțile Baia Sprie și Sătmarului și din nou pare că acestea nu aveau dimensiuni prea mari, întrucât ele puteau fi relativ ușor și repede astupate. Se vorbește mai departe despre paza din turn care trebuie să păzească și noaptea. Deci în 1762 mai exista și Turnul Mic din piață. Se lucrează și la repararea palisadelor, zidurilor și bastioanelor și la reînnoirea șanțurilor din jurul zidurilor.

Din socotelile de venituri și cheltuieli ale orașului din anul 1803 reiese că exista un pod zidit la capătul străzii Baia Sprie[68], dar nu mai este menționată poarta mică Baia Sprie, precum și un pod zidit din piatră pe strada Sătmarului, dar nici aici nu mai este menționată poarta[69]. Pietrele transportate de aici ar putea proveni din clădirea porții.

Tot în 1803 știm că se demolează Poarta Maghiară și că cei interesați pot să vină să cumpere lemnele provenite din demontarea ei[70].

În 1933 a existat o primă tentativă de cumpărare a Turnului Măcelarilor de către oraș. S-a format o comisie care să examineze valoarea și starea turnului, dar din cauza imposibilității de acces din stradă la turn (o altă persoană deținea terenul respectiv și nu dorea să-l vândă) și a lipsei de bani, acest lucru a fost amânat pentru încă o jumătate de secol, adică până în 1979[71].

Itinerariul zidului medieval de incintă

Până astăzi itinerariul zidului de incintă și reprezentarea sa ca un element esențial al structurii urbane a orașului nu a constituit o preocupare reală a nici unui cercetător. Nici o cercetare arheologică nu a fost întreprinsă cu privire la itinerariul și elementele acestui zid. Subsolul arheologic al orașului a fost adesea perturbat de excavații ocazionale, întreprinse cu ocazia lucrărilor de modernizare a infrastructurii. Uneori, cu aceste ocazii, fragmente ale zidului au ieșit la lumină, dar de cele mai multe ori, arheologilor nu li s-a oferit șansa să le cerceteze și aceste fragmente au fost acoperite de noile construcții. Reprezentarea zidului de incintă apare doar o singură dată în cartografia cunoscută până la ora actuală: harta desenată în 1783 la cererea administrației

[66] Acte administrative nr. 38/1707, microfilm, rola 60, 33.
[67] Registre operative nr. 33/1762, 193, decizia nr. 161.
[68] Registre operative nr. 153, 19v.
[69] Registre operative nr. 164/1803, 15v.
[70] Idem, 27.
[71] Registre operative nr. 1519, 127-129.

https://biblioteca-digitala.ro

comitatului de Sătmar. Cu toate acestea, urme ale fostului sistem de șanțuri de apă, care înconjura odată zidul orașului Baia Mare, sunt încă de recunoscut pe planul cadastral din 1899.

Vom încerca să restituim itinerariul zidului medieval de incintă pe planul actual al orașului. Dar, din nou, doar cercetările arheologice vor fi capabile să confirme sau să infirme pe viitor această ipoteză. Așadar intenționăm să încercăm a realiza o restituție ipotetică a acestui itinerar pe planul actual al orașului în funcție de diferitele nivele de certitudine și de diferitele surse de informație. Acest tip de studiu va putea fi folosit mai târziu pe parcursul a viitoare investigații cu privire la acest monument.

Așadar vom începe munca noastră de restituire prin a reprezenta pe planul actual al orașului a fragmentelor zidului de a căror localizare putem fi cel mai siguri, vestigiile *in situ*:

- Turnul Măcelarilor, în Piața Izvoarelor;
- Fragmentul de curtină situat pe strada Monetăriei, de-a lungul râului Săsar;
- Micul fragment de zid aflat pe strada Șteampului. În ceea ce privește acest fragment de curtină, el ar putea fi o reconstrucție de dată recentă.

Din păcate, aceste vestigii ale zidului de incintă nu sunt suficiente pentru a ne permite o comprehensibilitate a fostului sistem de fortificații al Băii Mari.

Alte date, mai puțin sigure, ne sunt oferite de planurile istorice de la 1783 și 1899. Cu toate că au fost realizate foarte târziu, mai ales planul cadastral de la 1899 fiind întocmit după distrugerea cvasitotală a zidului, ele ne mai pot oferi totuși câteva indicii utile cu privire la itinerariul și localizarea unora dintre elementele acestui sistem de fortificații.

Pe harta de la 1783, cea mai veche cunoscută până în prezent a Băii Mari, autorul ei folosește o reprezentare grafică, indicând conturul incintei pe un fond neutru care nu face diferența între spațiul construit și spațiile libere. Harta conține de asemenea o reprezentare simbolică a celor două porți principale și câteva turnuri ale fostei fortificații, care încă mai existau la acea dată. În partea *intra muros* incinta era dublată de un drum care s-a păstrat și după demolarea zidului.

În 1899, György Nagy a realizat planul cadastral al orașului Baia Mare, pe care spațiul construit este reprezentat într-o manieră foarte detaliată, parcelă cu parcelă. Cu toate că acest plan nu face o referire directă la incintă, el este foarte important pentru studiul nostru, întrucât indică vechea divizare a parcelelor, înainte de transformările ce au avut loc în secolul al XX-lea. Vechile parcele, situate de-a lungul fostului traseu al incintei, au fost determinate într-o măsură semnificativă de aceasta. Așadar, dispoziția acestor parcele reprezintă în fapt o permanență a incintei alături de cele foarte puține vestigii păstrate *in situ*. Ele reprezintă de asemenea un martor important al fostului traseu al incintei.

Conturul incintei poate fi de asemenea încă perceput în acest plan datorită fragmentelor fostului șanț de apă reprezentat în unele locuri: în partea de est a orașului vechi, între strada Bicazului și strada Închisă, de-a lungul străzii Olarilor, în partea de sud în cimitir și în Piața Izvoarelor, în partea de vest, pe strada Andrei Mureșanu și pe străzile Tineretului și Rodnei. El poate fi de asemenea dedus datorită străzilor noi formate de-a lungul fostului itinerar al incintei. Puținele vestigii rămase ale zidului de incintă sunt și ele reprezentate pe plan: Turnul Măcelarilor, turnul fostei Monetării,

https://biblioteca-digitala.ro

fragmentul de curtină de pe strada Monetăriei, un posibil fragment din bastionul situat «în colțul Monetăriei».

Nivelul scăzut de certitudine care ne este oferit de către aceste planuri este compensat de faptul că ele sunt singurele capabile să ne furnizeze informații despre o parte semnificativă a fostei incinte. Cercetări arheologice sunt așadar necesare pentru a dobândi o cunoaștere a itinerarului zidului de apărare.

Unele probleme apar atunci când încercăm să restituim conturul zidului în unele părți: în colțul de nord-est al orașului istoric, în colțul nord vestic al lui și de asemenea în locul unde era situată fosta Poartă a Sătmarului. În acest din urmă caz problema apare din cauza întreruperii fostei străzi medievale Sfântul Nicolae, astăzi Argeșului, și înlocuirea ei cu o parcelă mare rezultată din unificarea a două loturi vechi mai mici, în secolul al XX-lea. Astăzi, în acest loc este situată clădirea S.C. Vital S.A. În timpul excavațiilor realizate pentru fundațiile acestei clădiri, au fost găsite câteva fragmente de ziduri.

Aproprierea fragmentelor de zid pare să se fi făcut de către ambele părți, casele *intra muros* sau casele *extra muros* în alte cazuri. Un astfel de caz de apropriere *intra muros* a curtinei s-a petrecut pe strada Monetăriei. Urme ale acestor case pot fi încă văzute pe zid și de asemenea astfel de case pot fi văzute pe o litografie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Probabil aceste case au fost construite după 1762, după ce zidul și-a pierdut rolul defensiv. Aproprierea *extra muros* a fragmentelor de incintă de către case poate fi observată pe planul cadastral din 1899, peste tot de-a lungul fostului șant de apă, de exemplu.

În planurile următoare am reprezentat informația oferită de diferite surse: vestigiile *in situ*, informațiile din harta de la 1783, cele din planul de la 1899, și am adăugat câteva elemente posibil de a fi localizate ca rezultat al cercetărilor de arhivă, pe lângă cele reprezentate deja pe harta de la 1783: bastionul de la capătul străzii Cetății (1 Mai), bastionul de la capătul străzii Sâmbetei (Someșului), bastionul de la capătul străzii Jelerilor (Țibleșului).

Pe lângă vestigiile sale materiale, incinta a produs urme care nu pot fi puse la îndoială, întrucât zidul, cu toate că a dispărut deja de mult, este încă citibil în morfologia orașului actual.

Cu toate că porțile nu mai există, fostele străzi istorice care intrau în oraș prin aceste porți mai există și astăzi. Cu toate că denumirile lor au fost schimbate, vechile lor nume mai sunt cunoscute. Astfel, cea mai importantă stradă care intra în oraș în partea de sud a acestuia, strada Maghiară, poate fi identificată astăzi cu strada Crișan. Odată ce părăsea orașul, aceasta stradă era numită Drumul Ardealului, întrucât făcea conexiunea între Baia Mare și restul orașelor importante din Transilvania și în mod special cu cea mai importantă fortăreață de piatră din zonă, Cetatea Chioarului. Vechea stradă a Sătmarului se numește astăzi strada Gheorghe Șincai, iar medievala stradă Baia Sprie este astăzi strada Dr. Vasile Lucaciu. Singura stradă care ne mai amintește prin denumirea sa vechea stradă a Podului este strada Podul Viilor, care mergea din piața centrală spre partea nordică a orașului, unde se găseau minele și viile orașului.

Forma zidului de incintă a influențat forma străzilor situate în proximitatea lui. Unele dintre străzile din centrul istoric merg paralel cu fostul traseu al incintei, oferindu-ne o idee despre forma

https://biblioteca-digitala.ro

acestuia. De aici a apărut și confuzia făcută în unele dintre puținele lucrări publicate până în prezent cu privire la incinta Băii Mari și anume că aceste străzi ar înlocui fostul zid de incintă. Astfel, câteva străzi precum Andrei Mureșanu, vizibilă de altfel deja pe harta de la 1783 și Pietrosul Rodnei, apărută mai târziu, în secolul al XIX-lea, ambele situate *extra muros*, merg într-adevăr paralel cu zidul, dar *extra muros* și la o anumită distanță de el, datorită prezenței șanțului de apă în zonă, în momentul când s-au format aceste străzi.

În partea sudică a orașului istoric, pornind de la Turnul Măcelarilor, frontul nordic al Pieții Izvoarelor, merge de asemenea paralel cu fostul traseu al incintei, schimbându-și brusc direcția în locul de lângă actualul cimitir romano-catolic, (fapt ce indică existența unui obstacol în acea zonă), urmând itinerarul actualei străzi Pintea Viteazul, fosta stradă a Cetății și apoi se continuă cu strada Olarilor.

Străzi *intra muros* au fost influențate de asemenea de prezența zidului, precum strada Olarilor în partea de est a orașului, strada Monetăriei (fostă a Bicazului), în partea de nord-est a zidului de incintă și strada Șteampului în nord și nord vest etc.

În concluzie, dacă facem o sinteză a datelor acumulate, putem observa că forma conturului zidului de incintă este similară formei unei inimi. Traseul ei urmărea mai mult sau mai puțin următorul itinerariu: pornind din nord, din strada Monetăriei, spre vest, mergea de-a lungul râului Săsar, traversa strada Podul Viilor, trecea pe actuala stradă a Rodnei și apoi continua pe strada Șteampului. După ce intersecta aici strada Crișului, incinta mergea spre sud, traversa strada Sătmarului, astăzi Gheorghe Șincai, unde era situată Poarta Sătmarului, traversa actuala curte a S.C. Vital S.A., apoi pe strada Argeșului și pe strada Carpați, fosta stradă Sfântul Nicolae, până la intersecția cu strada Cloșca, unde se găsea Poarta Maghiară. Mai departe, incinta mergea spre Turnul Măcelarilor și de aici continua paralel cu actualul front nordic al Pieții Izvoarelor, prin spatele curților caselor care alcătuiesc astăzi acest front, până la strada Pintea Viteazul, fosta stradă a Cetății. Apoi de-a lungul cimitirului romano-catolic, a străzii Olarilor, traversa strada Baia Sprie, astăzi Dr. Vasile Lucaciu, unde se găsea poarta mică Baia Sprie, apoi spre nord-vest, pe lângă strada Monetăriei (fosta a Bicazului) spre fosta clădire a Monetăriei, unde se află astăzi Muzeul de Arheologie și Istorie.

Analiza arhitecturală a diferitelor elemente defensive ale incintei

În rândurile ce urmează vom încerca să facem o descriere arhitecturală a Turnului Măcelarilor și a fragmentelor de curtină care mai există și sunt vizibile *in situ*, bazându-ne pe informațiile obținute din arhive, desene, observații *in situ* și pe cele câteva documente iconografice. Vom termina acest studiu cu o sinteză grafică a diferitelor faze de construcție a elementelor incintei medievale și a actualelor vestigii.

Turnul Măcelarilor

Întrucât singurul turn rămas din fostul zid de incintă al Băii Mari este Turnul Măcelarilor, vom analiza trăsăturile sale arhitecturale și vom încerca să-l includem într-o tipologie de turnuri. Trebuie

https://biblioteca-digitala.ro

să adăugăm și faptul că o posibilitate există ca și turnul rotund inclus astăzi în clădirea Muzeului de Arheologie și Istorie, construită începând din 1734, să fie un fost turn aparținând incintei, modificat în secolul al XVIII-lea, cu ocazia construirii noii clădiri care a înlocuit vechea Monetărie.

Așa cum am văzut deja în capitolul despre evoluția istorică a incintei, datarea diferitelor sale elemente este o sarcină foarte dificilă și aproape imposibil de realizat folosind doar informațiile publicate în literatură până acum și informațiile oferite de documentele de arhivă. Așadar, în paginile care urmează vom recurge la metoda comparativă ca instrument principal de interpretare a trăsăturilor arhitecturale.

Turnurile cu forma rotundă, folosite pe parcursul secolelor XIII-XIV- lea în special la fortărețele din vestul Europei, apar doar în cazuri izolate în Transilvania în acea perioadă. Constructorii locali au preferat să construiască turnuri cu planuri rectangulare, mai ușor de construit și de adaptat la orice fel de teren și care permiteau o mai bună organizare a spațiului interior. Începând de la sfârșitul secolului al XIV-lea și până în prima jumătate a secolului al XVI-lea, elementele de flancare devin esențiale în orice fortificație, cu scopul de a evita unghiurile moarte. Porțiuni drepte de zid, între două turnuri plasate acum în partea exterioară a zidului, pentru a asigura controlul lateral al curtinei, constituie caracteristicile principale ale acestei perioade. Apărut în Transilvania la sfârșitul secolului al XIV-lea, acest principiu de flancare se va generaliza pe parcursul secolului al XV-lea. La jumătatea secolului al XV-lea îl vom găsi deja aplicat pe scară largă la curtinele fortificațiilor din Sibiu, Brașov, Sighișoara etc. și la fortăreața regală de la Hunedoara. Planul tradițional rectangular este însă încă preferat în această perioadă, singura excepție fiind castelul de la Hunedoara, care avea patru turnuri rotunde încă de la jumătatea secolului al XV-lea, realizate la comanda lui Iancu de Hunedoara.

Începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea vor fi preferate turnurile cu plan pătrat. Înălțimea turnurilor crește mult, unele dintre ele ajungând la înălțimi de 35-50 m. Fiecare etaj avea o destinație precisă: parterul era orb și era folosit ca depozit pentru apă, alimente și muniții, era acoperit cu o boltă făcută din piatră sau cărămidă și comunica cu primul etaj printr-o scară de piatră, săpată în grosimea zidului, în partea sa interioară.

În evoluția fortificațiilor din Transilvania, cea mai interesantă perioadă pentru realizările sale a fost cea dintre cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea și secolul al XVIII-lea. Datorită artileriei grele care începe să fie folosită acum la scară largă și în Transilvania, numeroase transformări sunt făcute fortificațiilor pentru a le adapta la noile metode de luptă. În timpul asediilor s-a dovedit că acest tip de artilerie distrugea cu foarte mare ușurință zidurile și turnurile înalte. Ca o consecință, înălțimea acestor elemente va fi semnificativ redusă de acum înainte. Astfel, turnurile devin mai joase, depășind doar cu foarte puțin înălțimea curtinelor adiacente, a căror înălțime este și ea redusă. De asemenea este introdus acum principiul "focului radial al artileriei", iar interiorul turnului este protejat cu o masă de pământ împotriva artileriei. Două elemente importante de fortificație noi apar în această regiune: turnul de artilerie și bastionul.

Este important să insistăm aici asupra problemei diferenței dintre un turn de artilerie și un bastion, întrucât în documentele vechi foarte adesea turnurile de artilerie sunt numite bastioane. Diferența dintre cele două este esențială: bastioanele erau construcții de dimensiuni mari, umplute, neacoperite, cu forme precise – rotunde în perioada secolelor al XV-XVI-lea și rectangulare sau

https://biblioteca-digitala.ro

pentagonale în sistemul Vauban, în secolul al XVIII-lea în cazul Transilvaniei, în timp ce turnurile de artilerie erau goale în interior și păstrau organizarea interioară a spațiului specifică turnurilor de flancare. Turnurile de artilerie erau numite bastioane datorită formei lor exterioare similare și datorită rolului lor în cadrul ansamblului defensiv. Această specificare a fost necesară pentru a evita perpetuarea unei astfel de confuzii și de asemenea pentru a include un stadiu distinctiv în evoluția fortificațiilor în Transilvania: cel al turnurilor de artilerie, continuând perioada turnurilor de flancare până la apariția fortărețelor bastionare și acoperind o perioadă comună cu acestea din urmă, de unde posibilitatea confuziei menționate mai sus. Turnurile de artilerie preferate în Transilvania au fost cele rotunde și semirotunde, iar mai târziu cele cu plan poligonal și rectangular. Diferența între un turn de flancare și unul de artilerie este aceea că cel din urmă este mai scund și mai voluminos, dezvoltat mai mult în plan orizontal. Forma rotundă a turnurilor a fost adoptată pentru că permitea evitarea unghiurilor moarte și favoriza ricoșarea ghiulelelor datorită iregularității suprafeței lor. În arhitectura din Transilvania aceste turnuri cu forma rotundă încep să fie construite pe scară mai largă începând de la jumătatea secolului al XVI-lea și în special în secolul al XVII-lea. Mai ales în fortificațiile urbane, vechile turnuri cu plan rectangular care s-au pătrat sunt înlocuite acum cu turnuri rotunde și mai târziu poligonale.

În ceea ce privește Bastionul Măcelarilor din Baia Mare, putem spune acum că acesta a fost unul dintre cazurile în care documentele au făcut o confuzie și acest bastion a fost de fapt un turn de artilerie. În încercarea de a stabili o dată de construcție a acestui turn, luând în considerare tipologia sa, vom face câteva analogii cu alte turnuri aparținând unor incinte construite în Transilvania în acea perioadă. Există informații despre câteva turnuri de artilerie rotunde construite pe la jumătatea secolului al XVI-lea în Sibiu. Nici unul dintre acestea nu mai există astăzi, dar o idee despre cum arătau acestea ne este oferită de o pictură realizată de către J. Bobel în 1836-1838.

Altă comparație poate fi făcută cu turnuri construite la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, spre ex. cele ale incintelor din Mediaș, Bistrița etc. Incinta orașului Bistrița a fost construită între 1464 și începutul secolului al XVI-lea. Singurul turn rămas, dintr-un total de optsprezece, este Turnul Dogarilor. El se află, împreună cu un fragment din curtină, în parcul orașului. La Mediaș incinta a fost construită între 1490 și 1534. Turnurile sale și curtinele există și astăzi. Toate aceste turnuri au planul pătrat (fig.7).

Exemplele prezentate mai sus susțin ideea că Turnul Măcelarilor, cu un plan rotund, a fost construit probabil mai târziu, pe la jumătatea secolului al XVI-lea.

La partea sa exterioară, turnul este construit dintr-un amestec de roci vulcanice. Fundațiile coboară adânc sub pământ, pentru a asigura o bună ancorare a turnului. Doar investigații arheologice ne vor putea permite să cunoaștem adâncimea exactă a acestor fundații și să înțelegem modul în care acestea au fost construite și eventual felul în care au fost realizate conexiunile cu curtinele adiacente. Singurul loc unde s-ar mai găsi un turn conectat la un fragment de curtină este turnul inclus în clădirea Muzeului[72]. În ceea ce privește curtinele de ambele părți ale Turnului Măcelarilor, cu toate că au fost demolate cu mult timp în urmă, știm din documentele de arhivă că acestea au fost construite după ce turnul a fost terminat[73].

[72] Din păcate, datele obținute de istoricul de artă Mihai Ispir cu privire la această clădire nu ne-au fost accesibile.
[73] Acte feudale nr. 559, microfilm, rola 11, 193-197.

https://biblioteca-digitala.ro

Turnul Măcelarilor are două nivele și o înălțime totală de 13 m. Aceasta îl situează din nou printre turnurile construite în perioada ce începe de la jumătatea secolului al XVI-lea, când înălțimea turnurilor a fost redusă.

Parterul are o încăpere circulară, boltită și cu pereții străpunși de trei guri de aerisire, ceea ce reprezintă din nou o diferență față de parterele turnurilor construite în secolul al XV-lea, care erau în general oarbe și nu comunicau direct cu exteriorul. Parterul a fost folosit cel mai probabil ca depozit. Exista o diferență de nivel, la exterior, între partea *extra muros* și cea *intra muros* a turnului. Grosimea zidului este de 1,5 m la bază și se diminuează, începând de la înălțimea de 1,9 m de la sol, până la o grosime de aproximativ 1 m în partea superioară a turnului. Diametrul interior al încăperii este de 7 m și înălțimea maximă este de 3 m.

Parterul comunică cu exteriorul printr-o ușă care are un ancadrament de piatră decorat cu un profil foarte simplu, caracteristic stilului renascentist timpuriu. Elementele renascentiste au apărut în decorul arhitecturii din Transilvania în jurul anilor 1520-1530 și s-au generalizat doar după această dată.

Primul etaj corespunde nivelului defensiv al turnului. Astăzi are opt metereze, datând probabil din perioada unei intervenții din secolul al XVII-lea, dacă luăm în considerare profilul său orizontal în forma literei X. Începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea meterezele au fost complet adaptate la folosirea noilor arme de foc. În special în secolul al XVII-lea a avut loc "orizontalizarea" meterezelor, în comparație cu cele foarte înguste și foarte înalte, caracteristice perioadei precedente. Pentru armele de talie mijlocie și mare au fost construite tipuri adecvate de metereze. Predominante au fost cele cu o formă rectangulară și cu un profil orizontal în forma literei X sau V cu vârful tăiat. Mai răspândite au fost meterezele cu profilul în forma literei X: pentru armele lungi și puternice. Partea de mijloc se îngusta și apoi deschiderea se lărgea din nou spre exterior. Tunul, situat la mijloc, putea fi întors cu mare ușurință dinspre partea dreaptă spre stânga, pentru a găsi un unghi de tragere mai potrivit. Pentru a evita să fie foarte vulnerabile și pentru a realiza o flancare completă a curtinelor, meterezele erau plasate pe turnuri în poziții laterale, foarte rar frontale. Pentru protecția soldaților, meterezele erau prevăzute cu obloane din lemn sau metal. O analogie poate fi făcută pentru această formă cu meterezele Turnului Croitorilor din Cluj, construit în secolul al XVII-lea. Forma meterezelor poate fi văzută în releveu, în secțiunile A-A, B-B și pe planul primului etaj.

De asemenea, dispoziția lor evita o frontalitate puternică: distanța între cele patru metereze frontale este mai mare cu 40 cm decât cea între meterezele laterale și respectă principiul dezvoltat după jumătatea secolului al XVI-lea, dar mai ales în secolul al XVII-lea, al "focului radial". În ceea ce privește armele de foc utilizate, avem în documentele de arhivă informații despre folosirea archebuzelor, de exemplu în 1658, și a unor tunuri de calibru mai mic, denumite "șișcă", în 1703 [74].

Accesul la acest etaj a fost asigurat de o scară de lemn dispusă în diagonală în partea exterioară a turnului. Scara era acoperită de un acoperiș de șarpantă, înlocuit astăzi cu unul din țigle ceramice. Acest etaj este situat imediat sub acoperiș, fără să aibă astăzi vreo despărțire între ele.

Acoperișul în formă de con, cu o pantă abruptă de 65°, prezintă o soluție frumoasă de descărcare

[74] Registre operative nr. 7/1703, 144-145.

https://biblioteca-digitala.ro

a greutății, în două nivele. Pe grinda transversală foarte groasă[75], care susține întreaga structură a acoperișului, se găsește un stâlp înalt, consolidat cu patru căpriori. Avem o structură similară, dar de dimensiuni mai mici în partea superioară. Căpriorii sunt susținuți în partea inferioară de un brâu circular, care este fixat pe pereții de piatră ai turnului. Partea inferioară a căpriorilor are o formă ușor asemănătoare cu tipul pagodă, datorită penelor interpuse, asigurând astfel o protecție mai bună a pereților de piatră de apa de ploaie. Această structură a acoperișului poate fi observată în desenele din fig. 8.

Având în vedere faptul că realizarea incintei de piatră a Băii Mari s-a petrecut în mai multe etape, pe parcursul a mai multe secole, trebuie să luăm în considerare și posibilitatea ca acest sistem de fortificații să fi avut și câteva bastioane, în sensul propriu al termenului. Așa după cum am văzut, unele dintre bastioanele menționate aveau platforme pentru artilerie, mărginite de creneluri și cel puțin părțile sudică și de est ale incintei aveau un număr mare de bastioane/turnuri.

Curtinele

Curtinele au fost relizate dintr-o zidărie mixtă de pietre brute de carieră și de râu, legate între ele cu mortar de var. Nucleul zidului a fost realizat din pietre de dimensiuni mai mici, de râu. Începând de la sfârșitul secolului al XIV-lea și până la jumătatea secolului al XVI-lea a existat o tendință de a crește înălțimea zidurilor. Acest lucru a fost posibil datorită folosirii contraforților, construiți atât în partea *extra muros* cât și în cea *intra muros* a zidurilor de fortificație. Grosimea lor a fost de asemenea crescută, aceasta ajungând în unele cazuri de la 1,5-2 m, cât era în perioada precedentă, la 3 m. În general, fundația curtinelor cobora la aproximativ 2 m sub pământ. În partea superioară exista un parapet realizat din diferite materiale, în diferitele perioade. În spatele lui a fost realizat drumul de strajă, de-a lungul întregii curtine. Accesul la drumul de strajă era făcut pe scări din lemn sau piatră, dispuse diagonal pe curtine. Lărgimea drumului de strajă varia între 1,5-2 m. Datorită înălțimilor mari ale zidurilor în această perioadă, drumuri de strajă au fost dispuse și la exteriorul zidurilor, ca elemente de flancare verticală. Începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în construcția parapeților au fost preferate cărămizile, întrucât ele erau mai sigure pentru soldații care se ascundeau în spatele lor. Cărămizile nu produceau așchii atunci când erau lovite de gloanțe sau ghiulele. Forma meterezelor a fost și ea des schimbată, pentru a le adapta la noile condiții de luptă. Între sfârșitul secolului al XIV-lea și jumătatea secolului al XVI-lea, meterezele au avut o formă rectangulară, foarte înguste și alungite în plan vertical, cu un profil orizontal în forma literei V cu vârful tăiat. După generalizarea folosirii armelor de foc, meterezele își păstrează forma, dar scade verticalitatea lor până la aproape jumătate, iar deschiderea lor este lărgită spre interior. Pe la sfârșitul acestei perioade, un nou tip de fortificație a bisericilor a fost realizată, cu un parapet de zidărie susținut de arce semicirculare construite între contraforți. Începând de la jumătatea secolului al XVI-lea, lungirea tirului de artilerie a determinat alungirea flancurilor, de la 30-40 m la dublul acestei dimensiuni și chiar, în secolul al XVIII-lea, la fortărețele bastionare, până la 400 m. Această alungire a flancurilor a determinat și diminuarea numărului elementelor de flancare. Dimensiunile curtinelor sunt de

[75] Astăzi această grindă transversală este alcătuită din două trunchiuri, ceea ce dovedește că ea a înlocuit în timpul uneia dintre restaurări grinda inițială, care consta dintr-un singur trunchi foarte gros; culoarea încă neuniformizată a lemnului vine și ea să susțină ideea acestei înlocuiri recente.

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea modificate acum. Înălțimea lor este mult redusă, ajungând la 7-8 m. Cele mai scunde ziduri cunoscute sunt din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din secolul al XVII-lea, când aveau 6-7 m[76]. Ca urmare a reducerii înălțimii zidului, doar drumul de strajă interior a fost menținut și meterezele au fost adaptate pentru armele de foc. Observăm că treptat contraforții exteriori ai zidurilor vor fi înlocuiți cu contraforți interiori sau cu arce semicirculare realizate din piatră sau cărămidă, care susțineau drumurile de strajă.

Înălțimea zidurilor a fost redusă din cauza slabei lor rezistențe la șocul produs de ghiulelele metalice și de asemenea pentru că ofereau inamicului o țintă mare și precisă, ușor de lovit. Zidurile înalte nu erau potrivite nici pentru instalarea artileriei grele și în același timp ele reduceau unghiul de tragere, în special după descoperirea eficienței focului radial, în secolul al XVI-lea. Meterezele, așa cum am văzut deja, au fost adaptate la folosirea noilor arme de foc. Numărul lor a fost redus la partea superioară a fortificației și ele au fost aduse jos la nivelul solului. Pentru armele ușoare și mici, au fost realizate metereze în forma "găurii de cheie inversată", cu dimensiuni mici: 0,4—0,6 m și un diametru de 0,15-0,25 m. Acestea erau plasate în partea superioară a zidurilor de apărare. Pentru arme mai mari, meterezele aveau profile orizontale în forma literei X sau V cu vârful tăiat.

În cazul zidului de incintă al Băii Mari, acesta a fost construit dintr-o zidărie mixtă de piatră brută de carieră sau de râu și cărămidă. Pe fragmentul de zid de pe strada Monetăriei se observă nucleul realizat din pietre mai mărunte de râu. Grosimea zidului este de aproximativ 0,7 m la partea superioară. Din documentele de arhivă știm că ele erau mai groase în partea inferioară, dar nu a fost posibil să verificăm acest lucru. În documentele de arhivă găsim informația despre "arcele de piatră construite între picioarele de piatră" ; a se înțelege prin aceste "picioare" contraforți. Din păcate, existența acestor arce nu mai poate fi observată astăzi pe fragmentele de zid păstrate. probabil și din cauza că în porțiunea păstrată, chiar dacă zidul existent este cel original, el a fost deteriorat și schimbat semnificativ de casele construite pe acest zid, după ce zidul și-a pierdut funcția defensivă (probabil între 1762 și începutul secolului al XIX-lea). Aceste case pot fi văzute de altfel într-o stampă din perioada menționată, iar urmele lor se văd și astăzi pe fragmentul de zid păstrat pe strada Monetăriei (fig. 9). Analogii ale exemplelor mai sus prezentate sunt curtinele de la Sighișoara și Sibiu, construite la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea (fig.10, 11). Pe aceleași imagini pot fi observate drumul de strajă de lemn, acoperit cu un acoperiș din șarpantă de lemn, frecvent menționat în documentele de arhivă cu privire la incinta Băii Mari, înlocuit însă astăzi cu un acoperiș cu țigle ceramice. Nici o urmă a acestui drum de strajă și a meterezelor nu se mai constată astăzi pe fragmentele de zid păstrate. Știm de asemenea din documente că accesul pe ziduri se făcea pe scări pornind de la sol, în diagonală, pe fața *intra muros* a zidurilor. Comunicarea între turnuri și curtine era posibilă doar de la sol, pe scări exterioare din lemn. Aceste scări erau amplasate pe ziduri, în locurile corespunzătoare colțurilor de străzi.

Astăzi, fragmentul de curtină rămas pe strada Monetăriei (fostă a Bicazului), are o înălțime de 3,5 m, dar în documente era menționată o înălțime a curtinei de lângă Turnul Măcelarilor de patru

[76] Gh. Anghel, Cetăți medievale din Transilvania, pp. 58-108.

https://biblioteca-digitala.ro

stânjeni, adică aproximativ 8 m. Demolarea părții superioare a zidului ar putea explica și lipsa oricărei urme de metereze și a drumului de strajă pe acest fragment de curtină.

Porțile

Pe parcursul secolelor al XIII-lea și al XIV-lea, turnurile de poartă erau situate în partea *intra muros* a curtinelor, protejând coridorul boltit ce traversa curtina. De la sfârșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea a devenit predominant sistemul de porți în forma unui coridor boltit ce traversa un turn de plan rectangular, dispus în aliniamentul curtinei. Acest tip de porți rămâne cel mai răspândit și pe parcursul secolului al XVII-lea.

Poarta unei fortificații era un sistem foarte complex de instalații, de o mare importanță defensivă, incluzând în structura sa elemente precum: portcullis-uri, poduri, capcane, barbicane etc. Fortificațiile urbane au folosit cu predilecție un sistem simplu de porți traversând un turn rectangular. Începând din secolul al XV-lea și în special în secolul al XVI-lea, s-a răspândit un sistem de porți având două deschideri plasate una lângă cealaltă: una mai largă pentru căruțe și una mai îngustă, pietonală.

Barbicanele, prin structura și poziția lor, aveau scopul să protejeze porțile de loviturile perpendiculare ale balistelor și, mai târziu, ale tunurilor. Primele barbicane de piatră au apărut în Transilvania la sfârșitul secolului al XV-lea. Începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, forma simplă a porților nu a mai fost capabilă să facă față asediilor cu arme de foc, în special după apariția focului radial al artileriei, care era capabilă să distrugă porțile și portculis-urile din ambele părți ale coridorului porții. Din această cauză, au început să fie construite porți în coridoare foarte lungi, boltite, iar barbicanele au devenit accesorii esențiale în apărarea porților[77].

Incinta Băii Mari a avut, după cum am văzut, patru porți: două mai mai mari, cu două deschideri: una pietonală și una carosabilă – Poarta Maghiară și Poarta Podului și două mai înguste, doar pietonale – Poarta Sătmarului și Poarta Baia Sprie. Documentele de arhivă menționează faptul că cel puțin trei dintre aceste porți aveau două nivele, erau construite din piatră și aveau două uși, câte una de fiecare parte a podului care traversa șanțul de apărare sau râul din fața lor. Nici o urmă a acestor porți nu a fost păstrată până astăzi, avem însă câteva litografii colorate, realizate la sfârșitul secolului al XVIII-lea, din păcate toate reprezentând doar Poarta Podului. Observăm că descrierile oferite de documentele de arhivă nu corespund cu aceste imagini. Este foarte probabil că în aceste imagini a fost redată doar poarta exterioară și nu corpul principal al porții.

Știm că Poarta Podului și Poarta Maghiară aveau amenajate la subsolul lor închisori. O analogie poate fi făcută și în acest caz cu câteva porți aparținând incintei Sibiului (fig. 12). Pe harta realizată în 1783, Poarta Maghiară este încă reprezentată simbolic. Se pare că era o poartă simplă cu un coridor traversând un turn rectangular, situat în aliniamentul incintei. Prezența barbicanelor în Baia Mare este necunoscută. La jumătatea secolului al XVII-lea a existat intenția de a se construi un astfel de element de fortificație înaintea porților, pentru a face mai dificilă încercarea trupelor austriece de a intra în oraș[78].

[77] *Ibidem*.

[78] Registre operative nr. 3, 473, 21 ianuarie 1668. Paginile următoare din dosar au fost distruse și nici o mențiune ulterioară nu mai există despre astfel de construcții.

https://biblioteca-digitala.ro

Știm că fiecare poartă avea un pod în fața ei, trei dintre ele peste șanțul de apărare și unul peste râul Săsar, în fața Porții Podului. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, toate au fost construite din lemn. Două dintre ele: cel din fața Porții Podului și cel din fața Porții Maghiare, erau poduri mobile, având o parte ce putea fi ridicată cu un sistem de lanțuri și scripeți. Podurile erau susținute pe stâlpi de lemn înfipți în șanțuri sau pe fundul râului. În special podul ce traversa râul Săsar a trebuit să fie reparat sau chiar înlocuit de foarte multe ori din cauza distrugerilor provocate de inundații. Din câteva documente din 1803 aflăm că podurile de pe străzile Sătmarului și Baia Sprie au fost deja înlocuite cu poduri de piatră. Astăzi, aceste poduri nu mai există, ele fiind acoperite de străzile moderne. De asemenea, podul de peste râul Săsar a fost înlocuit mai târziu cu unul de piatră.

Elementele exterioare de apărare

Pe lângă elementele de fortificație de piatră menționate anterior, trebuie să vorbim și despre alte elemente ce compun sistemul de fortificație, care au fost construite din materiale diferite și erau situate, cele mai multe dintre ele, în partea *extra muros* a incintei. Acest aspect al așa numitei "apărări de la distanță" al sistemului de fortificații din Transilvania nu a fost încă studiat în detaliu de către cercetători. Pe lângă binecunoscutele obstacole, precum palisadele, șanțuri, valuri de pământ, garduri verzi, lacuri etc, și alte construcții au fost realizate, chiar din zidărie, precum turnuri avansate, galerii suspendate etc. În special orașele și fortificațiile nobiliare au realizat lucrări importante pentru apărarea avansată.

Începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, reducerea înălțimii construcțiilor de apărare a avut ca o consecință limitarea posibilității de control a apărătorilor asupra împrejurimilor fortificației. Acest inconvenient a fost diminuat prin îndepărtarea obstacolelor de pe teritoriile înconjurătoare, care puteau fi, în acest fel, mai ușor controlate cu ajutorul elementelor exterioare de apărare de diferite tipuri. Apărarea la distanță a fost o preocupare constantă pentru constructorii de fortificații. În special după introducerea armelor grele de foc, a devenit foarte importantă menținerea dușmanului cât mai departe, întrucât aceste arme deveneau periculoase doar atunci când puteau fi plasate aproape de zidurile fortăreței. Așadar, diferite tipuri de elemente au fost folosite, precum șanțuri, garduri verzi, lacuri, fortărețe mici. Castelul fortăreață menționat în capitolul despre istoria incintei, ar fi putut fi un element de acest fel. În documente despre alte orașe sunt menționate lacuri artificiale, ca cele din Sibiu, Brașov, Gherla etc., și chiar deviații de râuri, ca în cazul orașului Satu Mare.

În Baia Mare știm despre existența palisadelor, șanțurilor, valurilor de pământ și a unui lac.

Palisadele

Palisadele erau construite din lemne de stejar înfipte în pământ, legate împreună cu gărdulețe făcute din crengi împletite și lipite cu lut. În partea exterioară, ele erau acoperite cu un strat de lut pentru a le face mai rezistente la foc. La Baia Mare, palisadele au fost construite cel puțin începând din 1329 și au existat în unele locuri ale incintei până în secolul al XVIII-lea.

Valurile de pământ

Valurile de pământ și șanțurile au existat înaintea construirii incintei de piatră. Valul de pământ nu mai este vizibil astăzi, probabil din cauza numeroaselor nivelări ale solului pe parcursul lucrărilor de construcții. De asemenea, lipsesc informațiile din literatura de specialitate sau din documentele

https://biblioteca-digitala.ro

de arhivă studiate despre acest subiect.

Principiul valului de pământ a fost foarte bine adaptat pentru apărare înainte de apariția proiectilelor explozibile, care le-au înlocuit pe cele de piatră. Cea mai mare parte a sistemului de apărare al Băii Mari a fost construit după această dată.

Șanțurile de apărare

Pe parcursul secolelor al XIII-lea și al XIV-lea, șanțurile aveau o lățime generală de 8-10 m și o adâncime de 3-4 m. După sfârșitul secolului al XIV-lea, ele au fost lărgite până la 18-25 m. Creșterea adâncimii șanțului a fost urmată de întărirea scarpei și a contrascarpei cu o zidărie de piatră sau cu garduri confecționate din crengi, pentru a preveni surparea lor. Un astfel de caz a fost și la Baia Mare, unde șanțurile au fost întărite cu garduri de nuiele lipite cu lut[79].

La Baia Mare, șanțurile au fost săpate de-a lungul incintei, la vest, sud și estul orașului. Râul Săsar delimita partea sa nordică. În caz de pericol, șanțurile erau umplute cu apa deviată din râul Săsar și din diferite pârâuri, precum cel al Țiganilor, care încă mai există în actuala Piață a Izvoarelor în 1933. În anii '80 ai secolului al XX-lea, au fost realizate în această piață lucrări importante de modernizare, care au dus la acoperirea acestui pârâu.

Nu știm care erau adâncimea și lățimea acestor șanțuri. Întrucât sarcina lor era să mențină dușmanul cât mai departe de ziduri, la o distanță cât mai sigură pentru apărători, existența lor avea sens doar dacă acestea erau suficient de largi. Pe harta de la 1783 putem observa acest șanț. El pornea din partea de nord a incintei, de la râul Săsar, și venea de-a lungul incintei până aproximativ în locul unde se găsea fosta fortăreață. Lățimea șanțului a fost aproape aceeași pornind de la râul Săsar și până la Turnul Măcelarilor. De aici, șanțul se îngusta, cel puțin așa pare pe harta de la 1783, și dispărea apoi, în locul numit în documente "*locul dealului*" sau "*dealul fortăreței*", în zona actualului cimitir romano-catolic.

Lățimea șanțului era egală între Turnul Măcelarilor și strada Sătmarului cu actuala adâncime a parcelelor dintre străzile Andrei Mureșanu și Argeșului, care este de aproximativ 31 m. Așadar, această adâncime ne dă *grosso modo* lățimea șanțului de apă în acea zonă. Probabil că a existat un fel de ecluză pe malul sudic al râului Săsar, care permitea la nevoie umplerea șanțului cu apă din acest râu. În partea de nord a orașului, pe harta de la 1783, este vizibil și un al doilea șanț, mai îngust, pornind din același punct ca și primul, de la râul Săsar și mergând între râu și oraș și imediat după locul fostei monetării, se întoarce spre sud, spre direcția străzii Baia Sprie. Acest șanț, care poate fi încă văzut pe planul cadastral de la 1899, alimenta probabil cu apă morile orașului.

În acest studiu, șanțurile sunt menționate începând din 1599, dar cu siguranță, cel puțin părți ale lor au existat deja încă din vremea primelor fortificații ale orașului, construite după 1329.

Lacurile

În documentele studiate avem mențiuni despre un lac situat în fața porții Baia Sprie. Acesta ar fi putut fi un lac artificial, amenajat ca un element de apărare exterioară. Acesta putea fi umplut cu apă din râul Săsar cu ajutorul micului șanț menționat anterior. Și poate fi unul dintre motivele pentru care acest șanț a fost creat, într-un loc în care orașul era oricum protejat de râu. Acest șanț de

[79] Acte feudale nr. 255, microfilm, rola 7, 460, 20 decembrie 1740.

https://biblioteca-digitala.ro

apă mic putea de asemenea să asigure apa necesară celor câteva mori situate în aceasta zonă, în apropierea orașului, *extra muros*.

Turnurile exterioare

În documentele de arhivă avem o mențiune despre un bastion situat vizavi de poarta Maghiară. Pe harta de la 1783 putem observa existența unei construcții în fața porții Maghiare, pe partea cealaltă a șanțului de apărare. Așadar există posibilitatea ca, întrucât după cum știm, poarta Maghiară a fost cea mai expusă atacurilor și avea întotdeauna probleme majore, un mic bastion să fi fost construit în fața ei, în afara zidului orașului, pentru a o proteja. Dar acest bastion nu este menționat în documentul de la 1703, cu privire la bătălia care a avut loc în fața acestei porți, între trupele principelui Transilvaniei, Francisc Rackoczi al II și trupele imperiale localizate în oraș.

În concluzie, incinta medievală a Băii Mari, construită începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea, mai exact după 1469, pare să fi fost adaptată la folosirea noilor arme de foc. Din păcate, lipsa vestigiilor materiale, a documentelor iconografice precum și sporadicitatea informațiilor de arhivă, face foarte dificilă cunoașterea și înțelegerea acestor elemente de apărare. Într-un arc temporal-spațial, această incintă a cunoscut mai multe etape de construcție, eșalonate, după cum am văzut, pe parcursul a mai multe secole, dobândind o serie de elemente defensive diferite ca tipologie în funcție de epoca în care au fost realizate, de natura pericolului și de posibilitățile financiare ale orașului în acel moment. De asemenea, am văzut că incinta Băii Mari nu a fost niciodată una puternică și coerentă (elementele de piatră au alternat cu palisade de lemn până în ultimul moment). Oficialii orașului, în totalitate conștienți de acest lucru, au preferat de cele mai multe ori să ajungă la o înțelegere cu inamicul – precum situația din 1661, când s-a plătit turcilor 10000 de taleri, după care orașul a avut nevoie de aproape o sută de ani ca să-și revină financiar. În aceste condiții, menținerea acestui sistem de fortificații pe parcursul atâtor secole poate fi considerat mai degrabă ca o dorință a autorităților locale, dar și imperiale, de a controla din interior orașul și pe locuitorii săi, conferind astfel incintei un fel de rol de poliție internă, precum și de protecție față de nobilii din împrejurimi și de răscoalele țăranilor. Măsuri importante de întărire a sistemului de apărare au fost întreprinse doar în anii când pericole mai mari au amenințat orașul. Un astfel de caz a fost la jumătatea secolului al XVI-lea, după constituirea Principatului Transilvaniei, în 1541, când importante bătălii au început să aibă loc între noua putere europeană, Imperiul Austriac și principii transilvăneni, pentru regiunea Băii Mari. O situație similară s-a produs la jumătatea secolului al XVII-lea, când trupele Imperiului Otoman cuceresc părți însemnate din Transilvania, ajungând, după ocuparea Oradiei, în 1661, în imediata apropiere a orașului Baia Mare. La începutul secolului al XVIII-lea, după retragerea trupelor turcești, noi lupte au început între trupele imperiale austriece și cele transilvănene. În sfârșit, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pentru ultima dată, orașul a fost amenințat de un atac din partea tătarilor.

Restituirea unei imagini a ansamblului defensiv este foarte dificilă încă la această dată. Mulțumită noilor descoperiri sau a noi metode de investigații ce vor fi la îndemână, este foarte posibil că în viitor alți cercetători să aducă mai multă lumină în istoria acestui monument. Elementele noi aduse

https://biblioteca-digitala.ro

de această cercetare reprezintă doar un alt stadiu intermediar în înțelegerea istoriei incintei medievale a Băii Mari. Ele propun noi întrebări pentru a fi studiate și rezolvate de către investigații viitoare, în special arheologice. Acest lucru va fi posibil doar printr-un studiu sistematic al vestigiilor păstrate și al altor vestigii ale altor incinte din Transilvania de același tip sau din aceeași perioadă. Urmând prezentul studiu, o cronologie relativă poate fi oricum stabilită pentru cea mai mare parte a incintei medievale a Băii Mari. Am încercat așadar să realizăm o sinteză grafică a acestei cronologii (fig. 15).

L'ENCEINTE MÉDIÉVALE DE LA VILLE DE BAIA MARE

(Résumé)

Dans le présent article au sujet de l'enceinte médiévale de Baia Mare la recherche documentaire a été coroborée avec des informations offertes par les deux cartes historiques connues jusque' à ce moment et avec quelques images concernant les tours fortifiées du Moyen Age tardif en Transylvanie.

Les informations retrouvées dans les Archives Nationales, la Filiale de Baia Mare ont apporté de nouveaux éléments sur ce systeme fortifié et nous ont permis de réaliser une chronologie rélative des différentes étapes de construction et une localisation approximative des differents éléments.

Cette étude nous a permis ainsi d'avoir une image d'ensemble sur ce que devait être l'aspect de cette enceinte médiévale et met en évidence les valeurs historique, archeologique et architecturale de la "Tour des bouchers", le seul vestige cohérent qui a été destiné de survivre jusque' à nos jours. Aux valeurs mentionées on peux ajouter la qualité ésthetique - la beauté même de cette tour aussi que sa présence dans le marché Piața Izvoarelor – et la qualité identitaire, comme vestige, auprès des deux fragments de curtines encore visibles in situ, d'un élément essentiel de l'histoire urbaine de Baia Mare.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. La carte de la ville de Baia Mare et de ses abords établie en 1783, dans les Archives Nationales - fonds de la mairie de la ville de Baia Mare.

Fig. 2. Plan cadastral de la ville de Baia Mare établi en 1899 par Nagy György, dans les Archives Nationales, fonds de la mairie de la ville de Baia Mare.

Fig. 3. Croquis parcellaire réprésentant la zone de la Tour des Bouchers de Baia Mare, établi en 1933, Archives Nationales, fonds de la mairie de la ville de Baia Mare.

Fig. 4. Gravure réprésentant la citadelle de Satu Mare vers 1665, la collection du Musée de Satu Mare.

Fig. 5. La Porte du Pont réprésentée dans une gravure réalisée vers la fin du XVIIIe –le début du XIXe siècle.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6. Plan de synthèse réprésentant les différents éléments de l'enceinte médiévale de Baia Mare. Ces éléments ont été groupés en fonction de leur niveaux de certitude et des sources des informations.

Fig. 7. La pérmanence de l'enceinte médiévale de Baia Mare dans la ville actuelle.

Fig. 8. Le tracé hypothétique de l'enceinte médiévale de Baia Mare déssiné sur le plan actuel de la ville.

Fig. 9. La Tour de la Poudrière de la ville de Sibiu, construite vers la moitié du XVIe siècle. Aquarelle réalisée par J.Bobel à la fin du XIXe siècle (d'après Hermann Fabini).

Fig. 10. La Tour des Tonnéliers et fragment de courtine de l'enceinte médiévale de Bistrița, construites entre 1464 et le début du XVIe siècle.

Fig. 11. La Tour des Bouchers de Baia Mare, dessin realisé en 2004.

Fig. 12. Coupe verticale de la Tour des Bouchers, direction est-ouest, 2003.

Fig. 13. Plan du premier étage de la Tour des Bouchers de Baia Mare, 2003.

Fig. 14. Lithographie colorée réprésentant la Porte du Pont de Baia Mare, dessinée à la fin du XVIIIe siècle ou vers le commencement du XIXe siècle (collection du Musée d'histoire de Baia Mare).

Fig. 15. Fragment de courtine sur des arcs de l'enceinte médiévale de la ville de Sighișoara, construite à la fin du XVe siècle.

Fig. 16. Fragment de courtine sur des arcs de l'enceinte de la ville de Sibiu réprésenté dans une aquarelle de J.Bobel (d'après Hermann Fabini).

Fig. 17. La Porte de Cisnădie de la ville de Sibiu, aquarlle realisée par J.Bobel à la fin du XIXe siècle (d'après Hermann Fabini).

Fig. 18. Plan de synthèse de principales étapes de construction des differents éléments de l'enceinte médiévale de Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.1. Harta orașului Baia Mare și a împrejurimilor sale desenată în 1783; Arhivele Naționale, fondul Primăriei orașului Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.2. Planul cadastral al orașului Baia Mare realizat de către Nagy György în 1899; Arhivele Naționale, fondul primăriei orașului Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

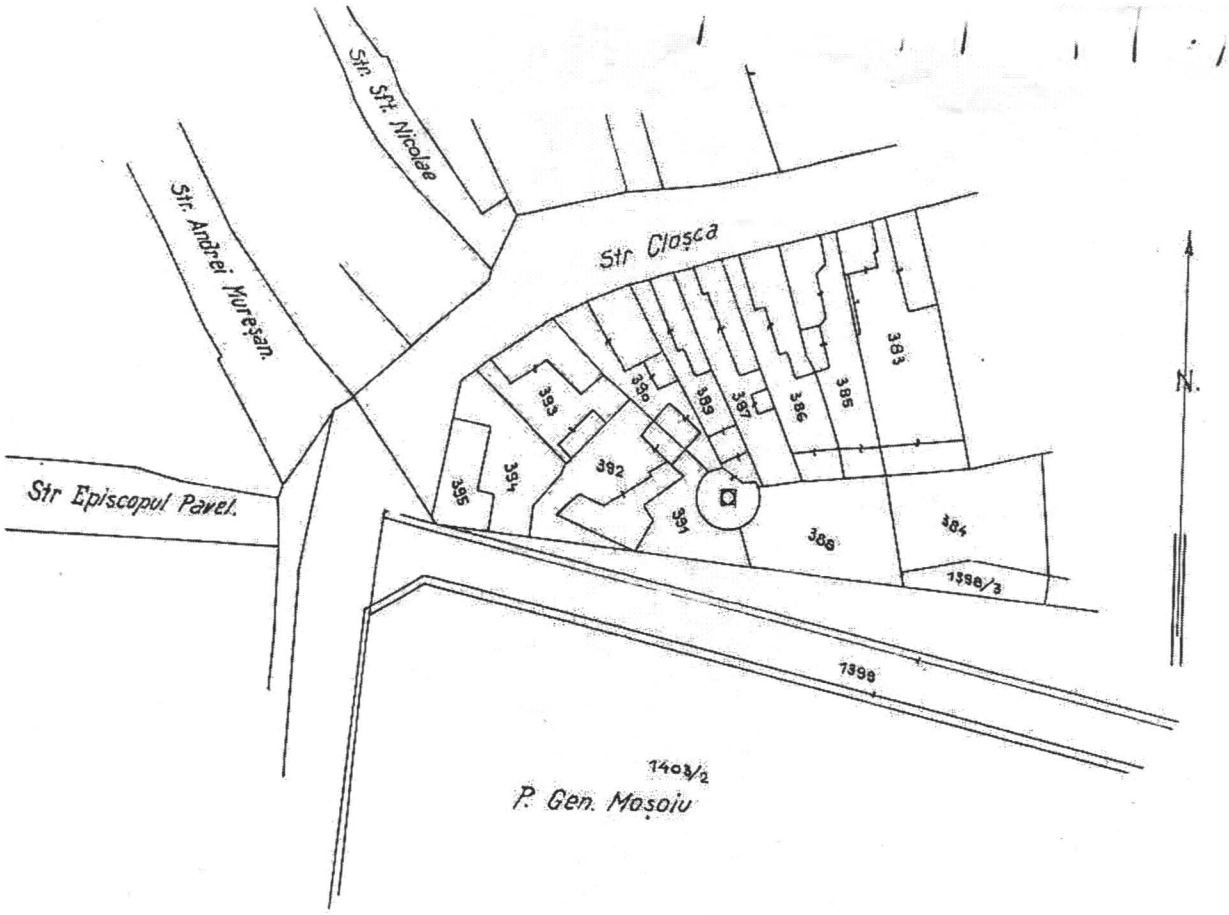

Fig.3. Crochiu cadastral reprezentând zona Turnului Măcelarilor realizat în 1933; Arhivele Naționale, Fondul primăriei orașului Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

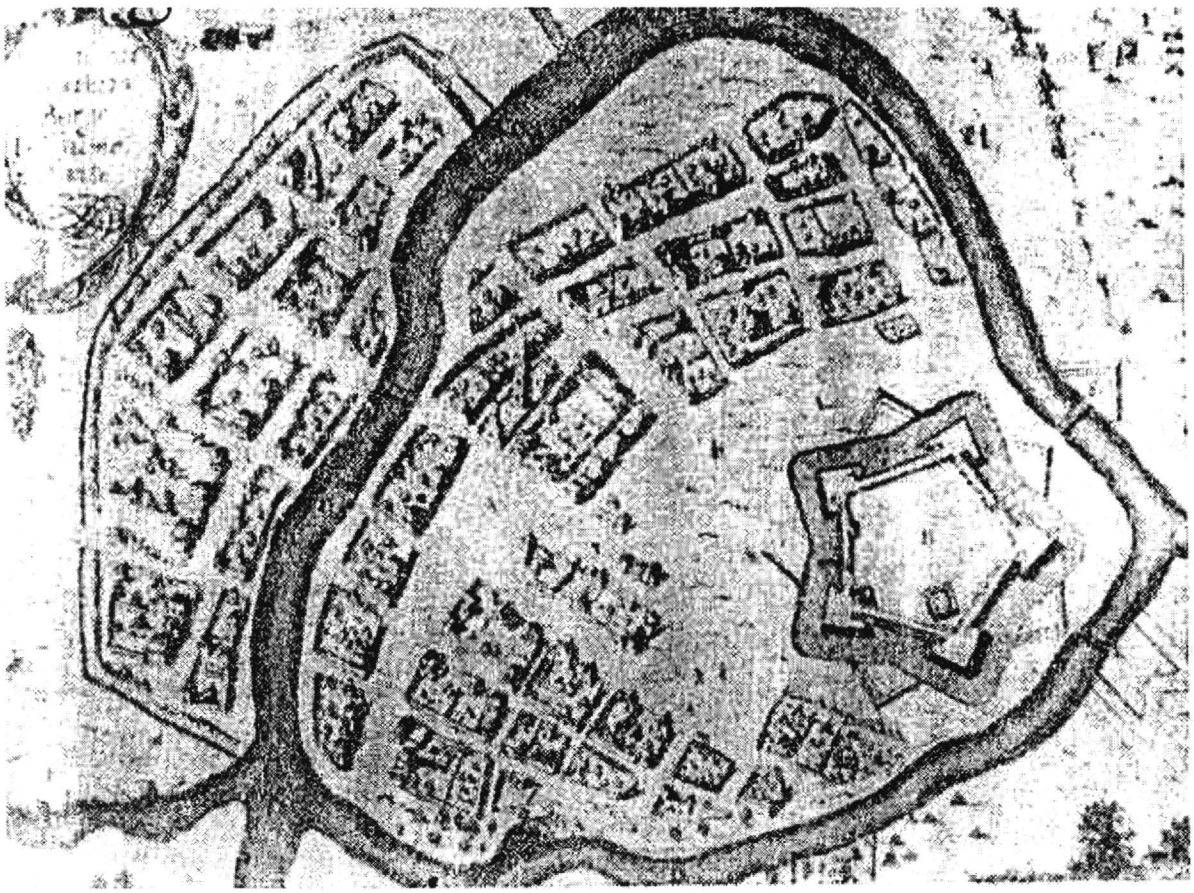

Fig.4. Gravură reprezentând cetatea de la Satu Mare în 1665 din colecția Muzeului Satu Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.5. Poarta Podului din Baia Mare, reprezentată într-o gravură realizată la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

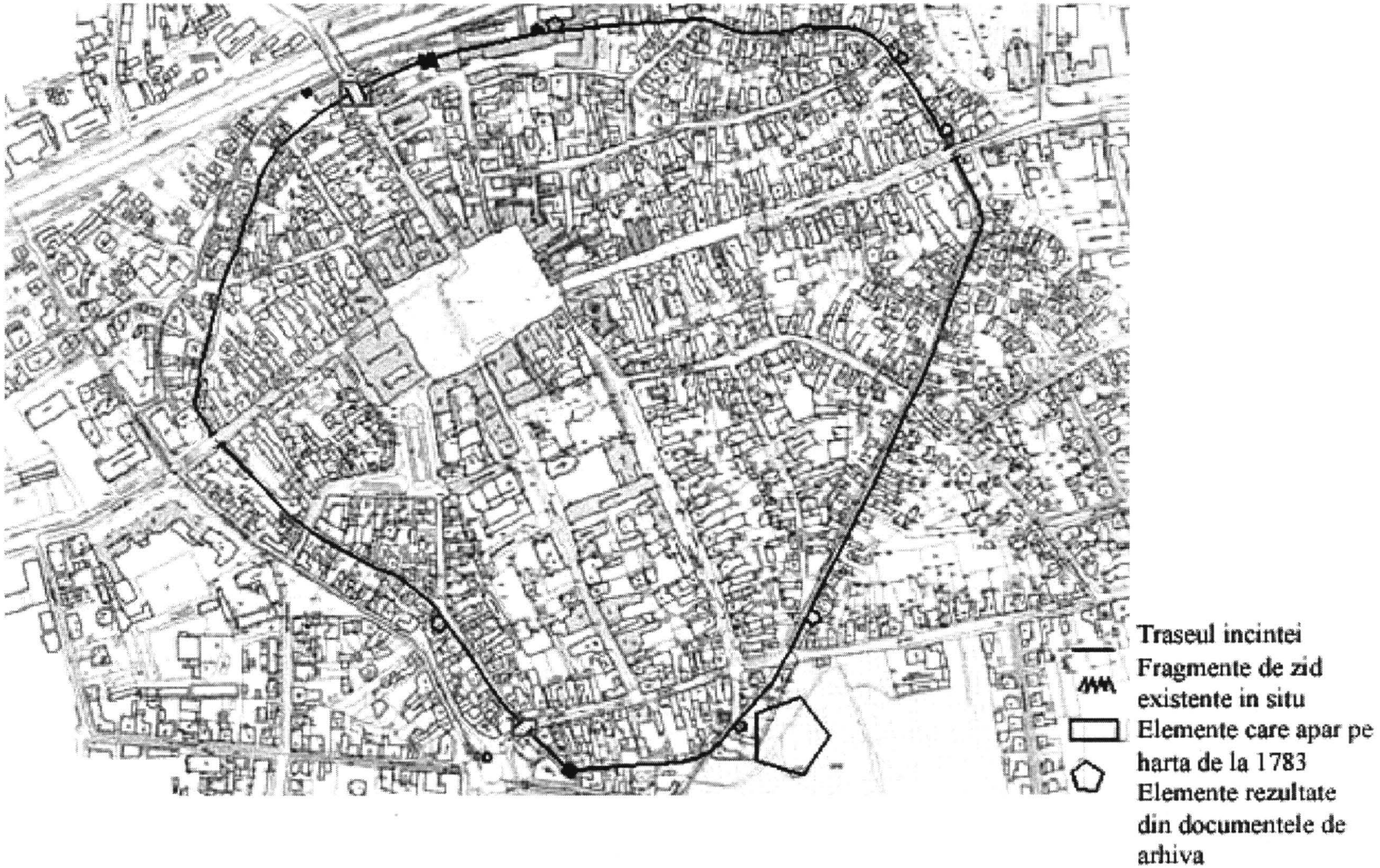

Fig.6. Plan de sinteză reprezentând diferitele elemente ale incintei medievale a orașului Baia Mare grupate în funcție de nivelul de certitudine și de sursele de informație.

https://biblioteca-digitala.ro

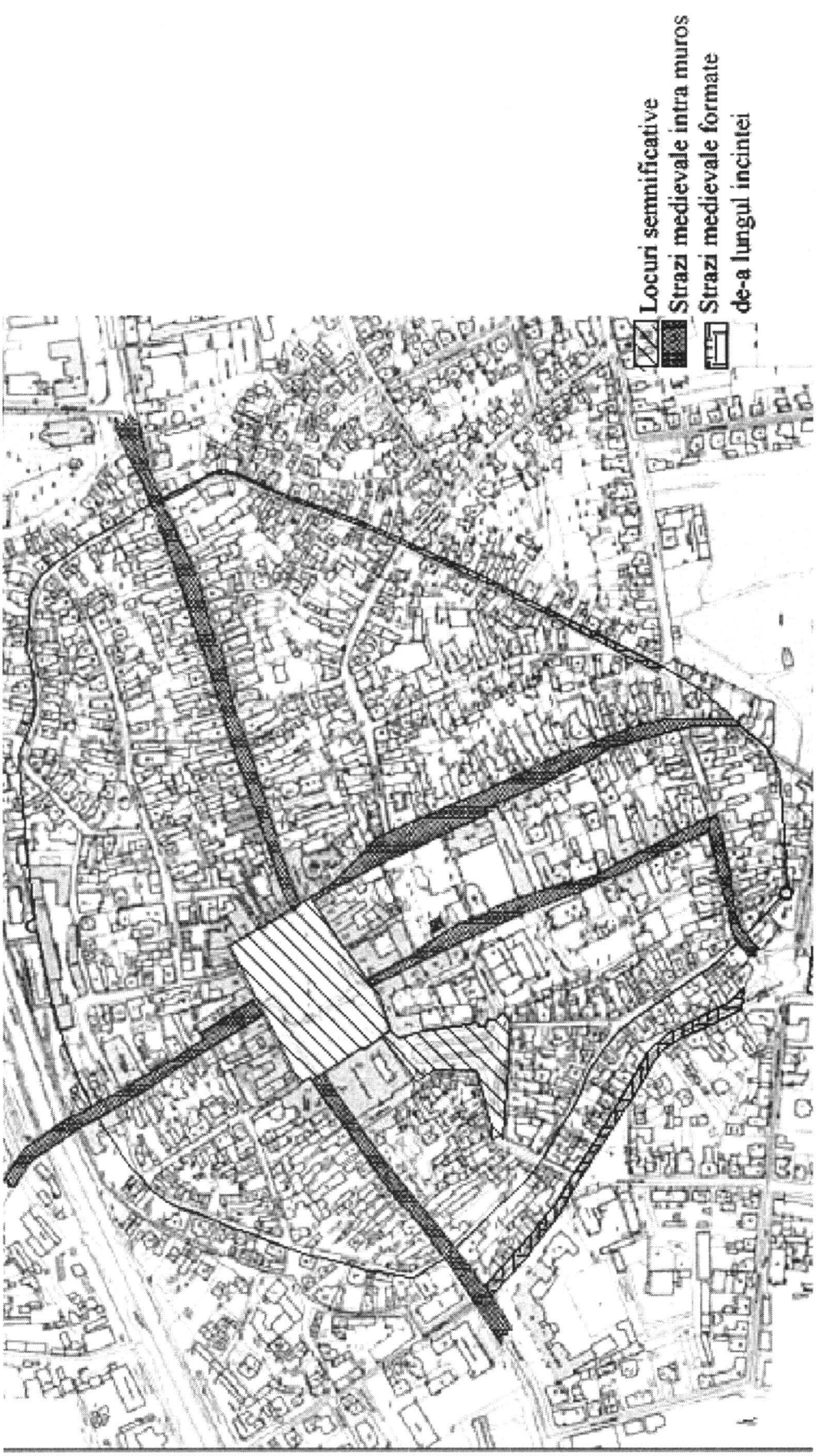

Fig.7. Permanența incintei medievale a Băii Mari în orașul actual.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.8. Traseul ipotetic al incintei medievale a orașului Baia Mare desenat pe planul actual al orașului.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.9. Turnul Pulberăriei din Sibiu, construit pe la jumătatea secolului al XVI-lea, într-o acuarelă realizată de J.Bobel la sfârșitul secolului al XIX-lea (după Hermann Fabini).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.10. Turnul Dogarilor și fragment de curtină din Bistrița, construite între 1464 – începutul secolului al XVI-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

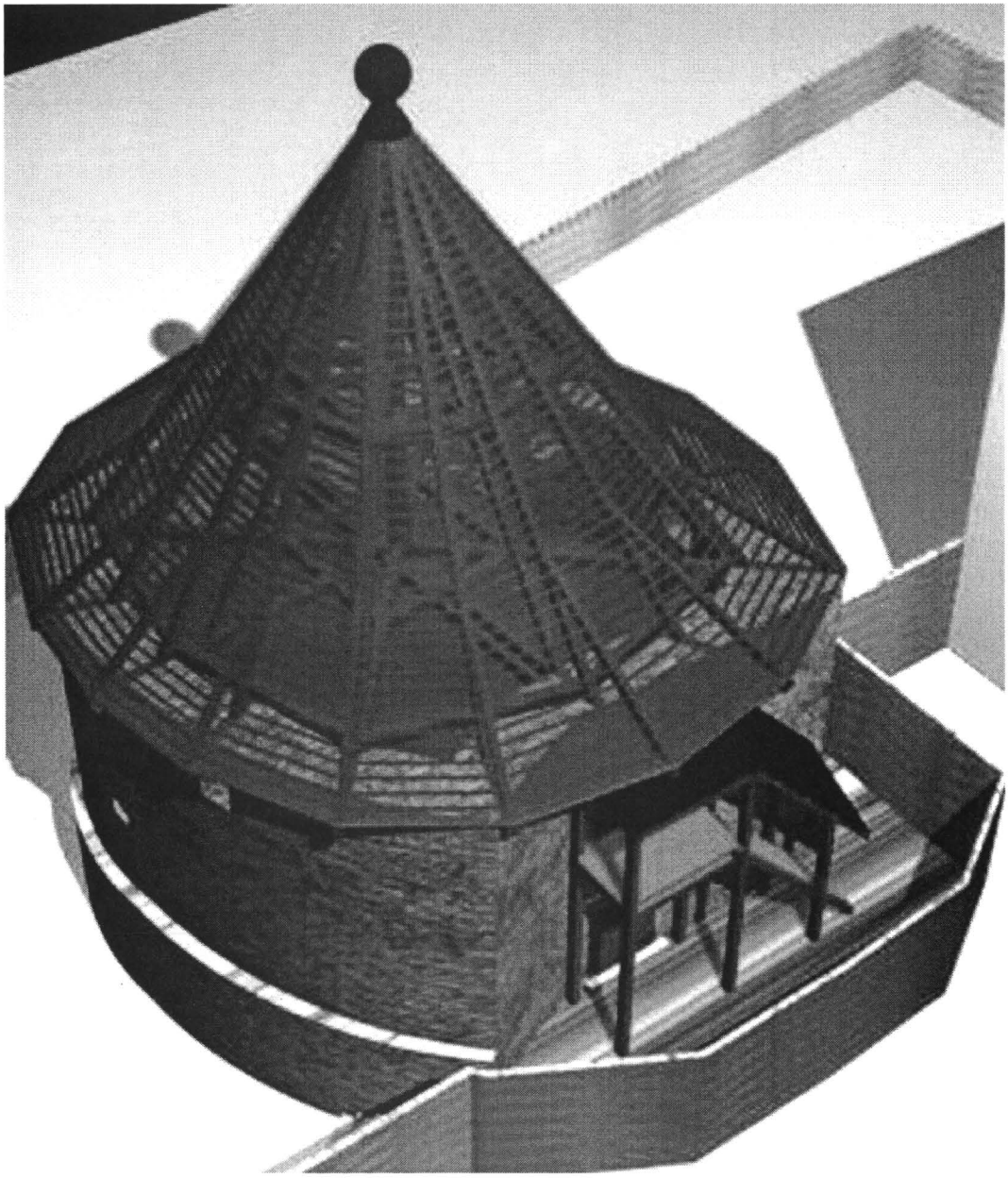

Fig.11. Turnul Măcelarilor din Baia Mare, desen realizat în anul 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

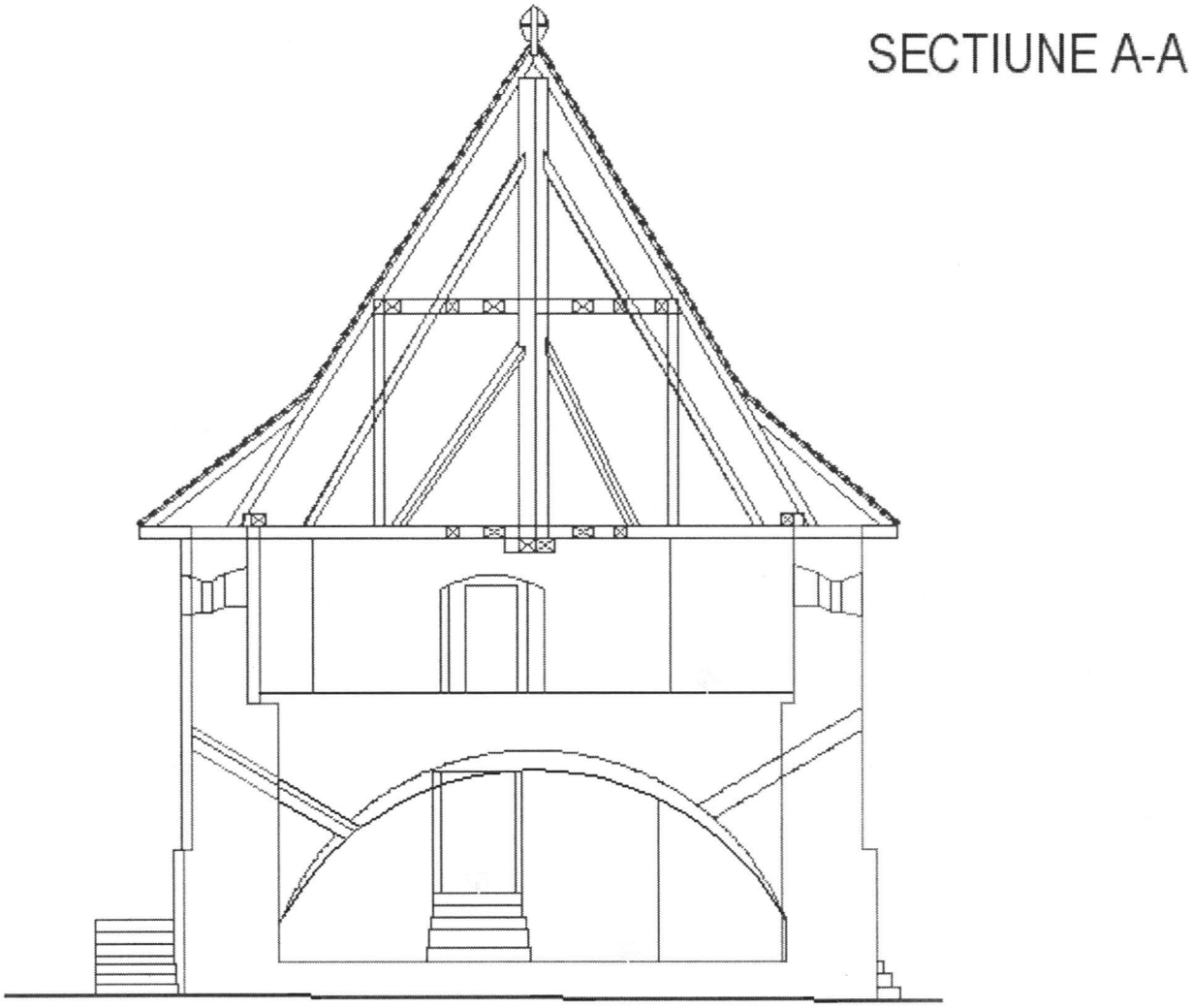

Fig.12. Secțiune verticală a Turnului Măcelarilor din Baia Mare, pe direcția est-vest, desen realizat în anul 2003.

https://biblioteca-digitala.ro

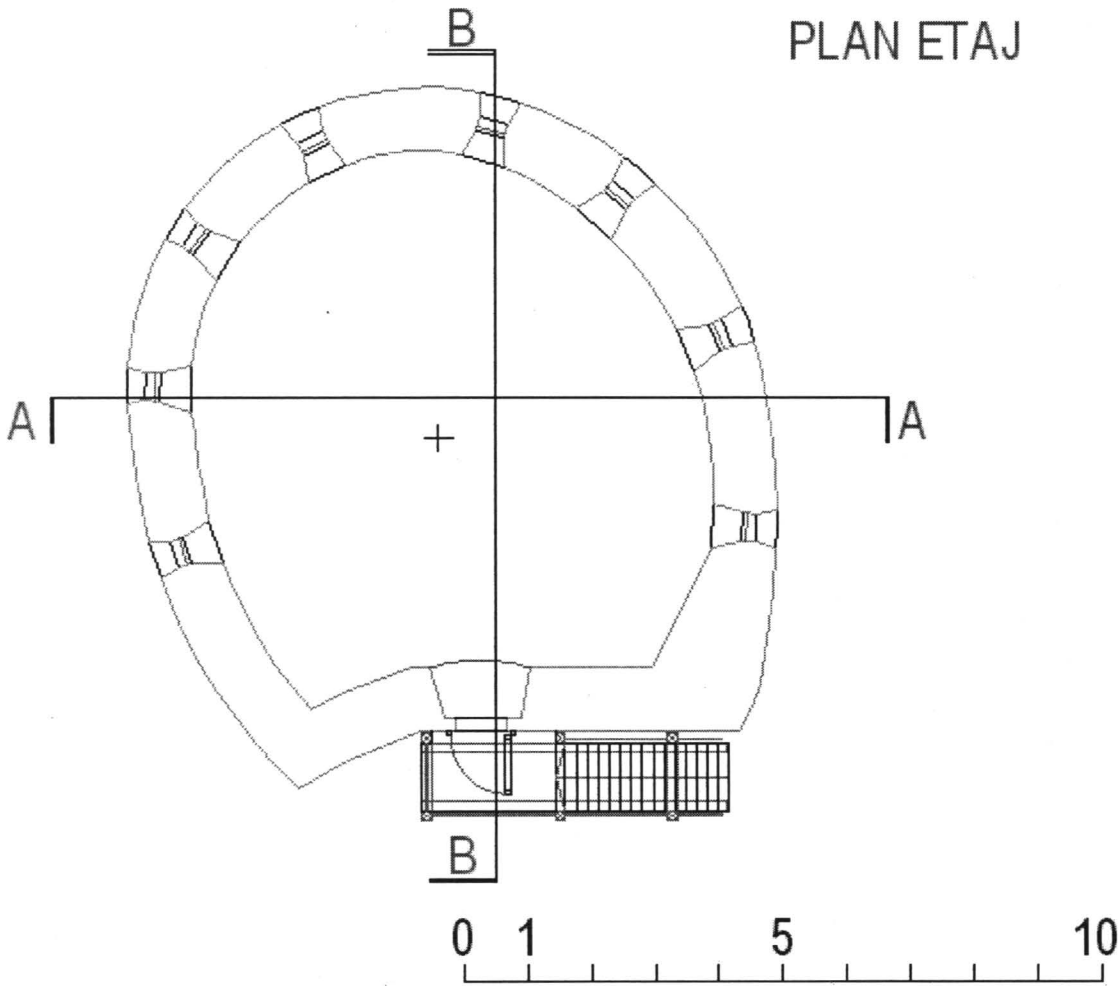

Fig.13. Planul primului etaj al Turnului Măcelarilor din Baia Mare, 2003.

https://biblioteca-digitala.ro

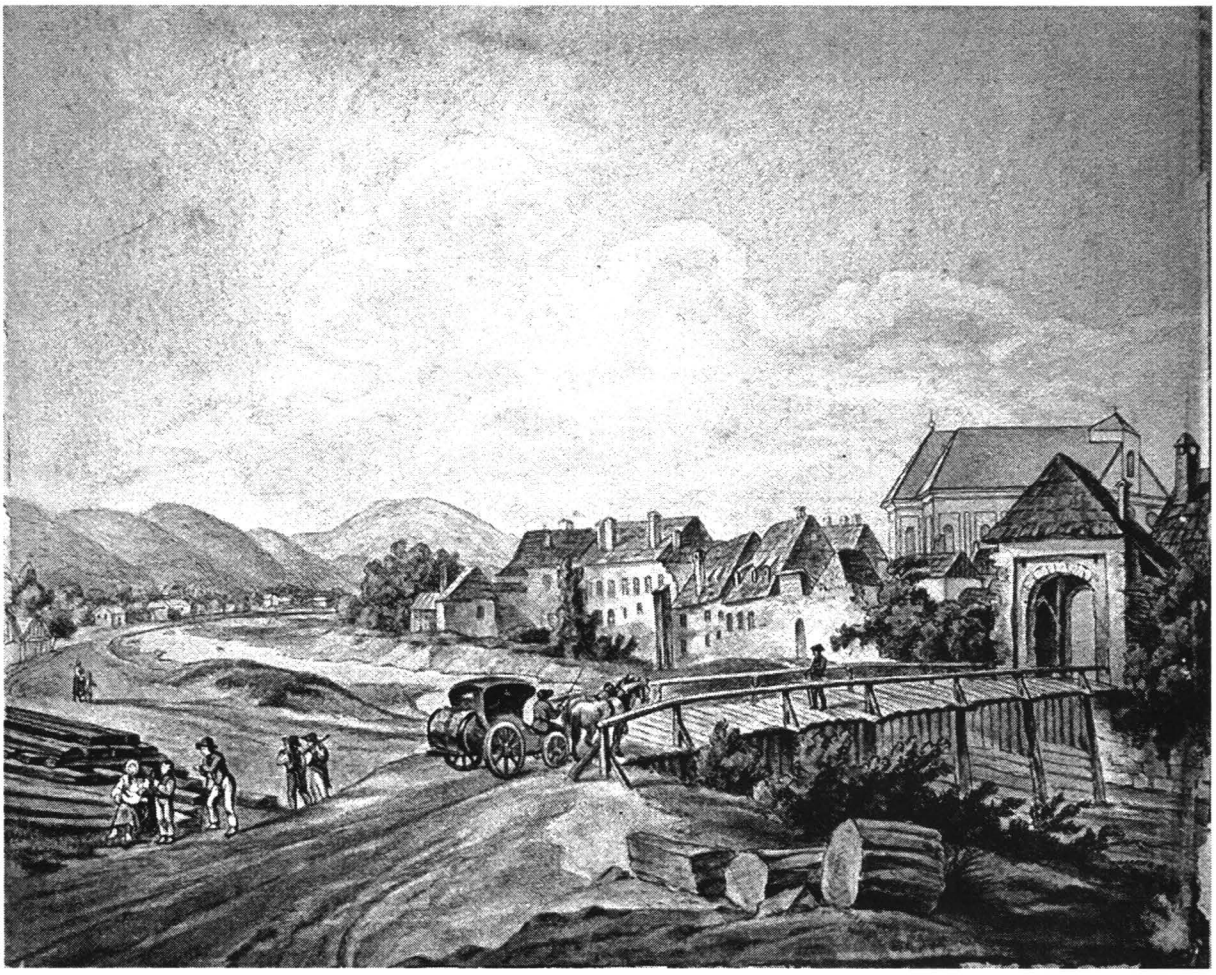

Fig.14. Litografie colorată reprezentând Poarta Podului, sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea (colecția Muzeului de istorie Baia Mare).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.15. Fragment de curtină pe arce din incinta medievală a orașului Sighișoara, construită la sfârșitul secolului al XV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

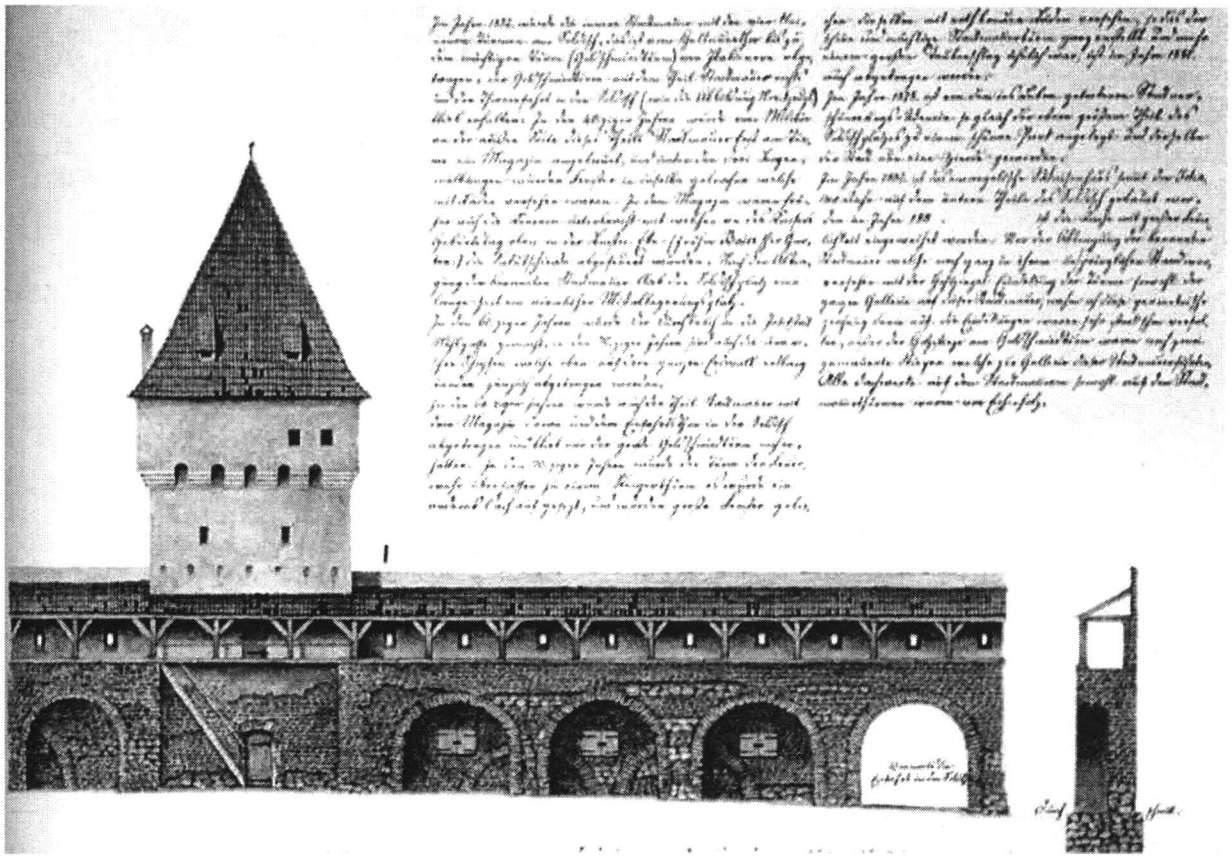

Fig.16. Fragment de curtină pe arce din incinta orașului Sibiu, reprezentată într-o acuarelă realizată de J. Bobel la sfârșitul secolului al XIX-lea (după Hermann Fabini).

https://biblioteca-digitala.ro

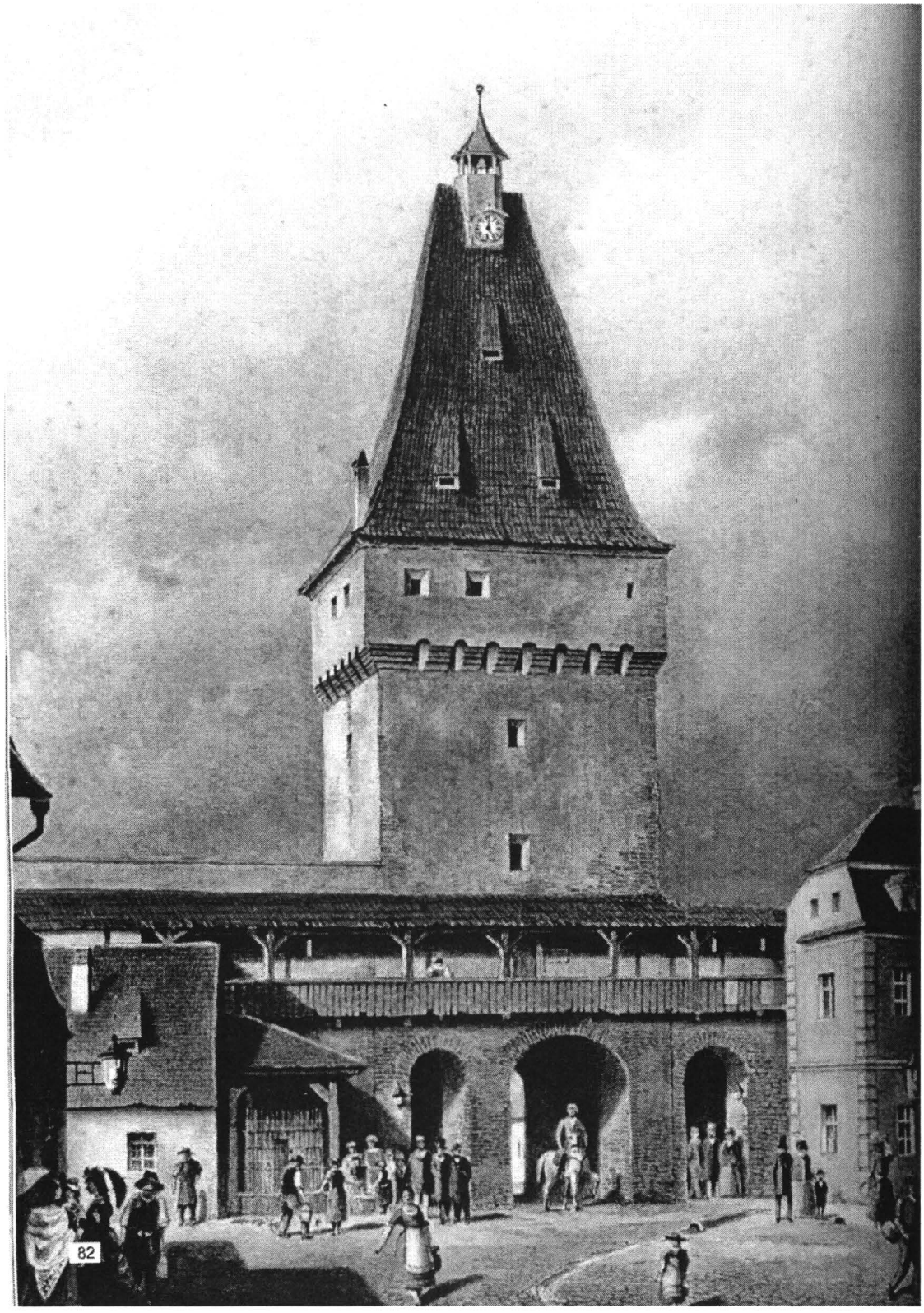

Fig.17. Poarta Cisnădiei din Sibiu, acuarelă pictată de J.Bobel la sfârșitul secolului al XIX-lea (după Hermann Fabini).

https://biblioteca-digitala.ro

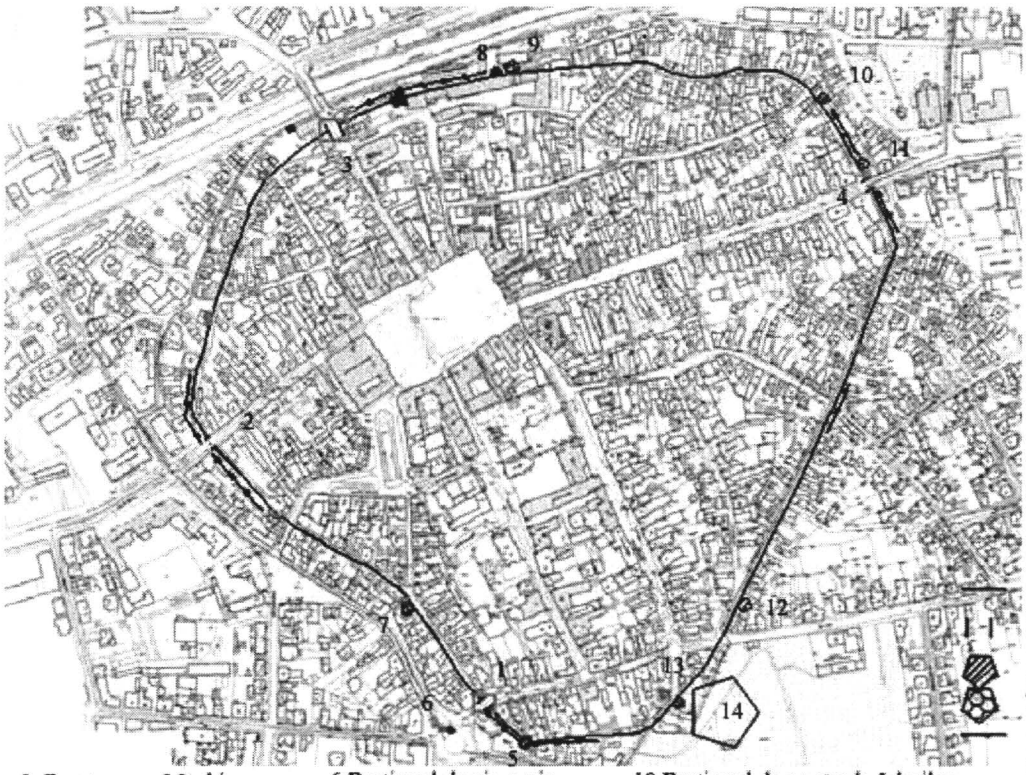

Fig.18. Plan de sinteză al principalelor etape de construcție a diferitelor elemente ale incintei medievale ale orașului Baia Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

CAHLE DESCOPERITE LA CASA LENDVAY DIN BAIA MARE

Raul Cardoș

Cu ocazia lucrărilor de consolidare și restaurare efectuate la obiectivul M3 din cadrul proiectului Business Center Millennium III, adică la clădirea din Piața Libertății nr. 15 din Baia Mare, cunoscută sub numele de Casa Lendvay, au fost săpate trei șanțuri de sufundare în curtea din spatele clădirii. Aceste șanțuri de sufundare erau perpendiculare pe peretele nordic al clădirii, având 2 m lungime și 0,50 m lățime (pl. I)[1]. În aceste șanțuri au fost descoperite un număr mare de cahle și fragmente de cahle, împreună cu alte fragmente ceramice, oase etc.

Dat fiind contextul în care s-au făcut descoperirile, ne lipsesc orice informații de ordin stratigrafic, iar starea fragmentară a majorității cahlelor nu ne permite stabilirea numărului și structurii sobelor cărora acestea le-au aparținut.

Cahlele fac parte din categoria ceramicii de interior, ele fiind în special folosite la construirea sobelor. Astfel cahlele au un rol dublu și anume un rol funcțional-utilitar (asigură încălzirea locuinței) și un rol decorativ (completează prin efectele plastice și cromatice celelalte forme de decorațiune interioară)[2].

Cahlele descoperite la M3 pot fi împărțite în mai multe categorii: cahle-oală, cahle-plăci și cahle-speciale, acestea din urmă constituind un registru intermediar între diferitele compartimente ale sobei.

Cahle-oală

În această grupă intră piesele care au drept caracteristică principală faptul că au fața deschisă și olanul închis, indiferent de formă sau adâncime. Aceste cahle-oale au mai fost denumite cahle cu fața deschisă și olanul închis[3].

Cahlele-oală au fost modelate la roată, iar partea superioară era modelată cu mâna de către meșterul olar cât timp pasta era încă moale. Singurul tip de cahle-oală întâlnit aici este cel al cahlelor-oală cu deschidere rectangulară.

Cahlele-oală cu deschidere rectangulară descoperite la M3 sunt foarte numeroase. Ele se pot împărți în funcție de forma, dimensiunile și decorul lor în mai multe tipuri și variante.

Tipul 1. Cahlele care aparțin acestui tip au corpul de formă tronconică, iar în interior se văd urmele lăsate de olar la modelarea pe roată (așa numitele "coaste"). Din acest tip fac parte patru

[1] Planul clădirii ne-a fost pus la dispoziție de doamna arhitect Ildikó Mitru, căreia îi mulțumim pe această cale.
[2] Cipăianu 1981, 629.
[3] Neamțu, Neamțu, Cheptea 1980, 129.

https://biblioteca-digitala.ro

fragmente de cahle-oală,dintre care două sunt smălțuite în interior cu smalț verde, iar două sunt nesmălțuite și au culoarea cărămizie. Dintre cele două fragmente nesmălțuite unul este mai întreg, având latura de 21,4 cm iar înălțimea păstrată este de 16,1 cm (pl. II/1). Cel mai bine păstrat dintre cele două fragmente smălțuite are latura de 21 cm, iar înălțimea păstrată de 10,3 cm. Toate cahlele sunt complet lipsite de decor. Dat fiind faptul că sunt fragmente și nu se păstrează toate laturile, nu putem spune dacă gurile acestora erau pătrate sau dreptunghiulare .

Tipul 2. Și la acest tip de cahle-oală corpul este tronconic, dar în interior există o nervură bine reliefată, care corespunde nivelului de unde începe evazarea vasului. În cadrul acestui tip deosebim trei variante:

Varianta a. Aici se încadrează cele mai multe fragmente de cahle care aparțin acestui tip. În afară de două fragmente, restul sunt smălțuite în interior cu smalț de culoarea verde. Nici unul dintre fragmente nu are o latură întreagă, astfel că fragmentul cel mai bine păstrat are lățimea de 16,1 cm, iar înălțimea păstrată este de 11 cm (pl. II/2).

Varianta b. Constă în trei fragmente smălțuite în interior cu smalț de culoare ocru-maroniu. Deosebirea față de prima variantă este faptul că pereții sunt mai arcuiți. Toate cele trei fragmente de cahle-oală sunt mici, latura păstrată a unui fragment fiind de doar 5 cm, iar înălțimea păstrată de 11,8 cm (pl. III/3).

Varianta c. Un singur fragment face parte din această variantă, acesta având un brâu alveolat în interior, în locul nervurii întâlnite la celelalte variante. Cahla este smălțuită în interior, smalțul având culoarea verde. Nici una dintre laturile sale nu este întreagă, astfel că cea mai lungă latură păstrată este de 14,2 cm, iar înălțimea păstrată este de 8,6 cm (pl. III/4).

Tipul 3. Acestui tip îi aparține un singur fragment de cahlă-oală, care are un brâu alveolat în interior, dar spre deosebire de varianta c a tipului al doilea, acest brâu alveolat este situat mult mai jos, aproape de fundul vasului (pl. III/5). Acest fragment nu a aparținut unei cahle-oală, ci unei cahle de tipul cahlelor-castron. Fragmentul este smălțuit în interior cu smalț verde, iar înălțimea păstrată este de 5,3 cm. Nu putem spune cât de mari erau laturile sale, pentru că nu se păstrează partea superioară a cahlei. Diametrul fundului este de 12 cm.

Pasta din care au fost modelate cahlele-oală este omogenă și ca degresant conține nisip cu bob mijlociu și mare, iar în unele cazuri chiar pietricele mici, căpătând astfel un aspect zgrunțuros și aspru la pipăit. Cele mai multe fragmente de cahle-oală prezintă de asemenea urme de arsură pe partea exterioară.

Cahle-plăci

Cahlelor din această grupă le este caracteristic faptul că au fața închisă și olanul deschis, ele mai fiind denumite și cahle cu fața plină și olanul deschis[4].

Exemplarele ce aparțin acestei categorii nu au fost lucrate la roată, ci în tipare, care pot fi din lemn, piatră sau metal. Cahlele-plăci au formă rectangulară și de obicei au un chenar simplu, în

[4] Ibidem, 135.

https://biblioteca-digitala.ro

relief, dar se cunosc și cahle-plăci fără chenar, cum este cazul cahlelor-tapet.

În funcție de motivele înfățișate pe aceste cahle-plăci, ele pot fi împărțite în mai multe tipuri și variante.

Tipul 1. În acest tip sunt incluse fragmente de cahle care sunt decorate cu motive vegetale. Se deosebesc și aici mai multe variante.

Varianta a. Aici se încadrează câteva fragmente de cahle-plăci smălțuite cu smalț verde. Acestea sunt cahle-tapet care imită țesăturile, ornamentul lor fiind repetat la infinit și continuându-se de pe o cahlă pe alta. Pe cahle sunt redate segmente de cerc, care prin întretăierea lor formează arce de cerc în ogivă. Între spațiile dintre aceste arcuri sunt reprezentate frunze stilizate care sugerează copacul vieții. Pe unul dintre fragmentele de cahle-tapet care aparțin acestei variante, deasupra reprezentării copacului vieții, între arce în ogivă, este redat și un motiv vegetal sub forma unui romb, care are în mijloc un buton rotund și destul de mare. Aceste cahle-tapet nu sunt încadrate de nici un chenar, iar piesa cea mai bine păstrată are lățimea păstrată de 8,7 cm iar lungimea păstrată până la 13,7 cm (pl. IV/6). Se păstrează doar o mică parte din începutul sistemului de fixare.

Varianta b. Această variantă include fragmente de cahle-plăci cu smalț verde. Ele erau probabil împărțite în mai multe registre, în registrul central aflându-se o frunză "încrestată" stilizată. Acest registru central era de formă rombică, iar în cele patru colțuri ale cahlei erau alte patru registre triunghiulare. Fiecare dintre aceste registre de formă triunghiulară era decorat cu o tulpină din care se dezvoltă două frunze în formă de inimă, pe un fond acoperit cu mici proeminențe circulare. Aceste cahle-plăci au un chenar în relief care are o lățime de 1,5 cm și care prezintă și o nervură. Dimensiunile păstrate ale unui exemplar din această categorie sunt de 18,5 cm lățime și de 10,2 cm lungime (pl. IV/7). Se păstrează doar o mică parte din începutul sistemului de fixare al piesei.

Varianta c include o singură cahlă-placă cu smalț verde care este decorată cu o rozetă cu mai multe petale care sunt grupate pe două șiruri (pl. IV/8). Primul șir are 12 petale simple, iar pe al doilea șir erau 8 petale stilizate, din care s-au păstrat însă numai 5 petale întregi și 2 petale din care s-a păstrat numai o parte. Rozeta este încadrată într-un medalion simplu, din care se dezvoltă în colțurile cahlei, pe diagonala acesteia, motive vegetale (frunze stilizate) ce sugerează probabil copacul vieții. Piesa este încadrată de mai multe chenare succesive, iar pe verso prezintă urme de folosire și începutul sistemului de fixare. Probabil cahla-placă era de formă aproximativ pătrată, păstrându-se o singură latură întreagă. Dimensiunile păstrate ale piesei sunt de 23 cm X 17,6 cm.

Mai sunt câteva cahle-plăci decorate cu motive vegetale, dar acestea se păstrează fragmentar, astfel încât nu pot fi descrise motivele redate pe aceste piese și nici nu pot fi încadrate în vreo variantă anume.

Tipul 2. În acest tip sunt incluse patru fragmente de cahle-plăci care sunt decorate cu animale. Toate fragmentele sunt smălțuite, smalțul fiind de culoare verde. Nu se poate distinge clar despre ce animal este vorba, dar probabil este un cerb. Animalul reprezentat are copite, unul din picioarele din față este îndoit, iar pe gât are coamă. Cerbul este amplasat într-un cadru vegetal stilizat. Piesele au un chenar simplu, în relief, lat de 0,8 cm, iar pe verso păstrează începutul sistemului de fixare, probabil un picior de formă tronconică. La unul dintre fragmente se păstrează latura de jos întreagă,

https://biblioteca-digitala.ro

având 23,5 cm. Un alt fragment, cu decor identic are lungimea păstrată de 15 cm (pl. V/9). Posibil ca aceste cahle-plăci să fi avut o formă pătrată.

Tipul 3 cuprinde două fragmente de cahle-plăci nesmălțuite care sunt decorate cu motive arhitecturale gotice. Aceste piese sunt însă foarte stilizate, astfel încât doar atmosfera sugerează o sursă de inspirație gotică. Cele două fragmente de cahle-plăci au o culoare cărămizie și sunt încadrate de un chenar simplu, în relief, lat de cca. 1 cm. Primul fragment este destul de mic având lățimea păstrată de 8,8 cm și lungimea păstrată până la 11,5 cm (pl. V/10). Cel de al doilea fragment se păstrează într-o proporție mai mare, dimensiunile păstrate fiind de 14,9 cm lățime și de 14,6 cm lungime (pl. V/11). Se păstrează piciorul de fixare, care este înalt de 13,2 cm.

Tipul 4 include un fragment de cahlă-placă nesmălțuit care este decorată cu motive heraldice. Fragmentul redă un leu încoronat care stă ridicat pe cele două labe din spate, cu celelalte două ținând o coroană (pl. VI/12). Este redat din profil, arătându-se numai unul dintre ochi și o singură ureche. Din gură îi iese limba, iar coada este ridicată drept, puțin ondulată. Păstrându-se doar o parte din cahlă, probabil erau doi lei afrontați care țineau coroana. Coroana din capul leului are terminațiile sale de formă sferică, în timp ce terminațiile coroanei pe care o ține leul sunt redate sub forma unor crini stilizați. În partea de sus a cahlei sunt redate niște triunghiuri, iar în partea de jos, sub coroană, este redat încă un element care nu poate fi identificat, cahla fiind fragmentată chiar prin acest loc. Cahla are o culoare cărămizie și un chenar simplu, în relief, lat de 0,7 cm, iar toată imaginea este încadrată de două chenare succesive. Lățimea păstrată a fragmentului este de 13 cm, iar lungimea păstrată până la 14,6 cm. Pe verso se păstrează o parte din piciorul tronconic.

Pe lângă aceste tipuri și variante de cahle-plăci mai sunt câteva fragmente care datorită stării lor, nu pot fi descrise și încadrate în nici un tip. Astfel este cazul unei cahle-plăci smălțuite cu smalț verde, pe care se văd doar picioarele unui personaj (pl. VI/13). Nu putem spune dacă este un animal sau om, dar probabil este vorba despre un animal, deoarece pare a avea o coadă. Dacă este vorba despre un animal, atunci acesta a fost redat stând în două picioare. Despre un alt fragment de cahlă-placă smălțuită cu smalț verde, nu se poate spune cu exactitate ce reprezintă decorul acesteia, singurul element ce poate fi identificat este cel al unei cruci duble (pl. VI/14). Asemănător este cazul unei alte cahle-plăci smălțuite cu smalț verde, unde singurul lucru ce poate fi identificat sunt literele H, F și V. Este posibil ca prima literă să nu fie litera H, deoarece se păstrează numai o parte din ea și nu se poate preciza cu exactitate despre ce este vorba (pl. VI/15). Aceste litere sunt așezate într-un fel de bandă, în partea de jos a cahlei. Mai sunt două fragmente smălțuite cu smalț oliv-maroniu, al căror singur decor pare a fi o frunză foarte stilizată sau o cruce (pl. VII/16). Alte două fragmente de cahle sunt nesmălțuite, având o culoare cărămizie și prezentând mai multe nervuri (pl. VII/17).

https://biblioteca-digitala.ro

Cahle-speciale

Trecerea de la un compartiment al sobei (soclu, camera de ardere, camera de încălzire, coronamentul) la altul se făcea prin cahle-speciale. Astfel de cahle-speciale erau folosite și la colțuri, fiind cunoscute sub numele de cahle de colț. În funcție de locul ocupat în cadrul unei sobe, cahlele de la M3 se pot împărți în două tipuri: cahle-speciale pentru soclu și cahle-speciale pentru cornișă.

Tipul 1 constă dintr-o singură cahlă-specială pentru soclu. Această cahlă este smălțuită cu smalț verde. În partea inferioară a cahlei există o torsadă, iar în partea superioară este o muchie care are ca principal element de decor un brâu împletit (pl. VII/18). În partea inferioară și superioară a muchiei se află câte un șir de alveole. Pe verso se păstrează începutul olanului, iar dimensiunile cahlei sunt de 14 cm lățime și de 17,5 cm lungime.

Tipul 2. În acest tip sunt incluse mai multe cahle-speciale pentru cornișă. Acestea se împart în mai multe variante, în funcție de decorul lor.

Varianta a include două fragmente de cahlă pentru cornișă. Cahla care este mai bine păstrată este împărțită în două registre. Registrul inferior este decorat cu același motiv vegetal ca și varianta b a tipului 1 de la cahle-plăci. Astfel, în acest registru inferior sunt redate tulpini din care se dezvoltă frunze, fondul fiind acoperit cu mici proeminențe circulare. Registrul superior este decorat cu frunze de acant stilizate (pl. VIII/19). Este posibil ca această cahlă-specială pentru cornișă să fi făcut parte din aceeași sobă cu fragmentele de cahlă-placă de la tipul 1, varianta b. Nu se păstrează sistemul de fixare, iar lățimea păstrată este de 21,7 cm și lungimea este de 11,4 cm.

Varianta b. Cuprinde o cahlă întreagă și câteva fragmente de cahle pentru cornișă, smălțuite cu smalț verde. Doar registrul superior este decorat cu motivul crinilor stilizați. Aceștia nu sunt însă perfect realizați și sunt redați unul în continuarea celuilalt, fiind legați unul de celălalt (pl. VIII/20). Sub fiecare crin se află câte un triunghi. Pe verso se observă marginea de prindere scurtă, aplicată ulterior de către meșterul olar. Cahla are lățimea de 17,9 cm, iar lungimea este de 18,5 cm.

Varianta c include un singur fragment de cahlă pentru cornișă, smălțuită cu smalț verde. Se păstrează doar o mică parte din cahlă, care cuprinde un registru decorat cu frunze stilizate. Acest registru este situat în partea inferioară. În partea superioară, în colțul din stânga, se observă mici proeminențe circulare, precum și o tulpină și o parte dintr-o frunză (pl. VIII/21). Nu se păstrează sistemul de fixare, iar dimensiunile fragmentului de cahlă sunt de 12,5 cm X 7 cm.

Pasta din care au fost modelate cahlele-speciale este de o calitate inferioară în cazul cahlei pentru soclu, iar în cazul cahlelor pentru cornișă pasta este de o calitate medie, având boabe de nisip de dimensiuni mijlocii, dar și mari. Atât cahla pentru soclu, cât și cahlele pentru cornișă sunt de tipul cahlelor cu fața vizibilă profilată formată din toruri și cavete. Cu excepția cahlelor care aparțin variantei b a tipului al doilea și care au o formă aproximativ pătrată (17,9 cm X 18,5 cm), restul cahlelor-speciale au formă dreptunghiulară.

https://biblioteca-digitala.ro

* * *

Cahlele și fragmentele de cahle descoperite la M3 sunt de o mare diversitate, atât din punctul de vedere al formelor cât și din punctul de vedere al ornamentației. În paginile care urmează vom încerca să încadrăm cronologic seria de cahle ce provine de la M3. Dintre toate tipurile de cahle, cahlele-plăci sunt cele mai reprezentative pentru încadrarea cronologică. Deși piese asemănătoare se cunosc din alte descoperiri, materialul de la Baia Mare prezintă particularități în ceea ce privește compoziția, aceasta diferă în unele cazuri, cu toate că motivele redate sunt aceleași.

Dat fiind caracterul aparte al descoperirii, o încadrare cronologică se poate face doar cu ajutorul analogiilor.

Cahlele-oală sunt piesa de bază a sobelor medievale, ele având o utilizare îndelungată de la primele sobe și până târziu în secolul al XVII-lea[5]. Cahlele-oală cu deschiderea rectangulară devin o componentă de bază a sobelor din secolele XVI-XVII[6], forma de bază fiind cea tronconică foarte evazată, colțurile sunt ușor rotunjite, iar pereții sunt mai subțiri.

Tipul 1 de cahle-oală cu deschidere rectangulară își găsește similitudini în descoperirile din Transilvania de la Cluj-Napoca[7], Lita[8], Vințu de Jos[9], Zalău[10], Alba-Iulia[11] și din Moldova de la Baia[12]. Piesele menționate mai sus sunt datate în secolele XVI-XVII, ceea ce ne facem să încadrăm cahlele-oală de la Baia Mare ce aparțin primului tip, undeva pe la sfârșitul secolului al XVI-lea și cel mai probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Variantele a și b ale tipului al doilea de cahle-oală cu deschidere rectangulară au analogii cu piese de același fel care provin de la Dobârca[13], Oradea[14] și de la Baia[15]. Aceste fragmente de cahle-oală de la M3 datează de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Piesele de la Dobârca și Oradea sunt datate în secolele XVI-XVII, în timp ce piesele de la Baia sunt datate de către descoperitorii lor în secolul al XIV-lea.

Cahla-oală cu brâu alveolat ce aparține variantei c a tipului al doilea, își găsește și ea analogii în alte descoperiri din țară. Pentru Transilvania, piese asemănătoare au fost semnalate la Hunedoara[16], datată în secolele XV-XVI, Cluj-Napoca[17], datată în secolul al XVI-lea, Sebeș[18], datată în secolul al XVI-lea și la Alba-Iulia[19], datată în prima jumătate a secolului al XVII-lea. O cahlă-oală cu un prag interior ornamentat cu alveole apare și la Baia[20].

[5] Batariuc, Pescaru 1996, 395.
[6] Marcu Istrate 2004, 59.
[7] Ibidem, 61, pl. 32/9, 11.
[8] Ibidem, 61, pl. 91/B: 1.
[9] Ibidem, 61, pl. 152/50.
[10] Muscă 1992, 376, fig. 3.
[11] Anghel 1967, 367, pl. II/4.
[12] Neamțu, Neamțu, Cheptea 1980, 130, fig. 101/4, 5; 115/1; 117/1.
[13] Marcu Istrate 2004, 61, pl. 50/1.
[14] Ibidem, 61.
[15] Neamțu, Neamțu, Cheptea 1980, 131, fig. 102/6; 103/1, 2; 117/3.
[16] Marcu Istrate 2004, 60, pl. 90/B: 2.
[17] Ibidem, 61, pl. 31/7.
[18] Ibidem, 60, pl. 132/B: 9.
[19] Anghel 1967, 367, pl. II/6.
[20] Neamțu, Neamțu, Cheptea 1984, 234, fig. 102/2.

https://biblioteca-digitala.ro

În Transilvania sunt cunoscute foarte puține cahle-castron . Printre cahlele-castron cu deschidere rectangulară menționate în literatură sunt cele descoperite la Sebeș[21], datată în secolul al XVI-lea și la Târgu Secuiesc[22], datată în secolul al XVII-lea. Aceste cahle-castron nu au însă brâu alveolat în interior, cum este cazul fragmentului de cahlă-castron descoperit la Baia Mare. Fragmente de cahle-castron sunt amintite și la Alba-Iulia[23], printre fragmentele descoperite aici fiind și unele ornamentate în interior cu brâu alveolat. Acestea sunt datate în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Fragmentul de cahlă-castron descoperit la M3 se datează tot undeva în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Cea mai răspândită formă a cahlelor de sobă este reprezentată de cahlele-plăci de formă rectangulară, ele fiind utilizate de la începuturi și până în prezent. Dintre acestea cele mai multe sunt de formă pătrată, cu mici diferențe între laturi și evoluând de la forma cu picior lung la forma cu picior scurt.

Cahlele-plăci de tip tapet își fac apariția în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pentru ca să fie folosite cu predominanță în secolul al XVII-lea[24].

La Geoagiu-Băi se întâlnesc astfel de cahle-tapet, cu segmente de cerc care se întretaie, trasând arce în ogivă și în care au fost înscrise elemente vegetale considerate a fi imaginea stilizată a pomului vieții[25]. Tot aici s-a mai descoperit o altă variantă care are însă motivele simplificate, registrul central nu mai este compus din romburi. Ambele variante sunt datate în secolul al XVII-lea. Cahle asemănătoare au mai fost descoperite la Vințu de Jos[26], Făgăraș[27], Cluj-Napoca[28], Racoșu de Jos[29], Mediaș[30]. Piesele sunt datate în secolul al XVII-lea, excepție făcând cahlele de la Vințu de Jos, datate în secolele XVI-XVII. Cahlele-plăci cu motive de tip tapet descoperite la Baia Mare, se datează astfel în secolul al XVII-lea.

Cahlele decorate cu motive vegetale de tipul tulpinelor din care se dezvoltă frunze în formă de inimă (varianta b a tipului 1), se cunosc și la Cluj-Napoca[31], Alba-Iulia[32]. Piesa de la Cluj-Napoca are însă și o inscripție, și anume literele A și D în cele două frunze care se dezvoltă din tulpină. Datarea piesei de la Cluj-Napoca este în secolele XVI-XVII, în timp ce piesa de la Alba-Iulia se datează în secolul al XVII-lea, astfel încât cahla de la Baia Mare se datează undeva în secolul al XVII-lea.

În cazul cahlelor-plăci decorate cu rozetă (varianta c a tipului 1), piese aproximativ asemănătoare se întâlnesc la Făgăraș[33], Geoagiu-Băi[34], Sf. Gheorghe[35], Bodogaia[36]. Toate aceste cahle-plăci sunt

[21] Marcu Istrate 2004, 62, pl. 132/B: 2.
[22] Ibidem, 62, pl. 142/A: 1.
[23] Anghel 1967, 367, pl. IV/27.
[24] Marcu Istrate 2004, 112.
[25] Batariuc, Pescaru 1996, 394, fig. 9/2.
[26] Marcu Istrate 2004, 113, pl. 169/167, 167A-C.
[27] Ibidem, 113, pl. 80/225, 228.
[28] Ibidem, 113, pl. 28/35; 29/39.
[29] Ibidem, 113, pl. 124/159.
[30] Blăjan, Togan 1991, 694, fig. 8/2, 4-6.
[31] Marcu Istrate 2004, 110, pl. 23/23.
[32] Rusu 1996, 146, fig. 9/3.
[33] Marcu Istrate 2004, 107, pl. 69/120.
[34] Batariuc, Pescaru 1996, 393, fig. 8/1.
[35] Marcu Istrate 2004, 107, pl. 195/5.
[36] Ibidem, 108, pl. 11/B: 3.

https://biblioteca-digitala.ro

datate în secolul al XVI-lea, astfel încât și piesa de la M3 trebuie datată undeva pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, începutul secolului al XVII-lea.

Cahlele-plăci care au ca personaj principal cerbul (tipul 2), sunt destul de rare în țara noastră. Analogii perfecte nu există. În Transilvania mai sunt cunoscute cahle-plăci cu reprezentări de cerbi la Vad[37] și Mălăiești[38]. Acestea sunt însă datate la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, ceea ce este puțin probabil pentru piesele descoperite la Baia Mare. Atât piesele de la Baia Mare cât și cele de la Vad și Mălăiești au ca personaj principal cerbul, însă cadrul vegetal diferă, astfel piesa de la Vad are cerbul încadrat de două plante identice ca aspect, iar cea de la Mălăiești are doar un singur element vegetal, care domină însă imaginea. Cahla de la Vad are și două rozete, una în colțul stâng superior și alta în partea inferioară, iar cea de la Mălăiești are rozeta din registrul superior doar ușor schițată. Datorită faptului că partea superioară a fragmentelor de la Baia Mare nu se păstrează, nu putem spune dacă acestea aveau o astfel de rozetă. Deocamdată nu putem să ne pronunțăm cu certitudine asupra datării exacte a acestor cahle-plăci, însă cu siguranță ele nu sunt contemporane cu cele de la Vad și de la Mălăiești, probabil cele de la M3 reprezentând o variantă mai târzie a acestora (posibil din secolul XVII).

Cahlele-plăci decorate cu elemente arhitecturale de factură gotică sunt foarte stilizate, ceea ce este caracteristic avansării spre secolul al XVII-lea. Piese asemănătoare au fost descoperite la Cristuru Secuiesc[39], datată în secolele XV-XVI, Feldioara[40], datate în secolul al XVI-lea, Cluj-Napoca[41], datată în secolele XV-XVI. Toate aceste piese sunt însă fără picior, doar piesa de la Cluj-Napoca are olanul atașat, în timp ce una dintre cahlele descoperite la Baia Mare păstrează piciorul întreg și înalt de 13,2 cm. Cele două fragmente de cahle descoperite la Baia Mare pot fi datate larg în secolele XVI-XVII, mai probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

În ceea ce privește cahla-placă cu motive heraldice (tipul 4), aceasta nu are nici o analogie printre alte cahle-plăci. Totuși reprezentările de lei sunt printre cele mai des folosite în steme, leul fiind socotit simbolul vigilenței, puterii, generozității[42]. La M3 el apare reprezentat pe o singură cahlă-placă, fiind redat în poziție rampantă. După cum am mai precizat, cu siguranță este vorba despre doi lei afrontați, ambii fiind redați în poziție rampantă și ținând cu labele din față o coroană, ale cărei terminații sunt redate sub forma unor crini stilizați. Cu toate acestea reprezentarea a doi lei în poziție rampantă care țin o coroană este foarte răspândită pe tot parcursul Evului Mediu, astfel cahla se datează probabil undeva în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Posibil ca motivul leului rampant să fi intrat în ornamentica din Transilvania și datorită faptului că era întâlnit pe blazonul lui Sigismund Luxemburg[43].

Cahlele-speciale descoperite la M3 sunt cahle cu fața vizibilă profilată formată din toruri și cavete. Aceste piese își fac apariția în secolul al XVI-lea, pentru a se generaliza în secolul al XVII-

[37] Marcu 1994, 158, fig. 1.
[38] Marcu Istrate 2004, 96.
[39] Ibidem, 100, pl. 40/C: 2.
[40] Ibidem, 100, pl. 82/3, 4.
[41] Ibidem, 100, pl. 34/36.
[42] Sturdza-Săucești 1974, 73.
[43] Marcu Istrate 2004, 96.

https://biblioteca-digitala.ro

lea. Asemenea cahle mai sunt cunoscute de la Făgăraș[44], datate în secolul al XVII-lea, Racoșu de Jos[45], datate în secolele XVII-XVIII, Vințu de Jos[46], datată în secolele XVI-XVII, Baia Mare[47], datată în secolele XVI-XVII, Cristuru Secuiesc[48], datată în secolul al XVII-lea. Cahlele-speciale descoperite la M3 se datează în secolul al XVII-lea.

O parte din aceste cahle au fost descoperite în podul Casei Lendvay, dar majoritatea lor au fost descoperite în curtea din spatele acesteia, în șanțurile de sufundare realizate în 2003, cu ocazia lucrărilor la această clădire. Dat fiind numărul mare de fragmente de cahle descoperite aici, putem emite ipoteza că aceste fragmente provin de la sobele ce au existat de-a lungul timpului în această casă. Aceste sobe au fost fie contemporane, fie s-au succedat în timp. Nu poate fi reconstituită nici o sobă, deoarece o mare parte din elementele ce compun o sobă lipsesc, aceasta datorându-se locuirii continue a casei până în secolul al XX-lea, în acest timp ele fiind distruse și pierzându-se astfel o parte dintre componentele sobei cum ar fi piese de coronament, cahle de colț, etc. De asemenea și condițiile în care s-au făcut descoperirile lor nu au fost dintre cele mai bune. Putem doar să presupunem că aici au funcționat o sobă realizată din cahle-oală, precum și alte sobe compuse din cahle-plăci cu diferite decoruri. La fel de bine se poate să fie vorba de sobe care să aibă în compoziția lor atât cahle-plăci, cât și cahle-oală, cu decor vegetal combinat cu decor animalier sau cu motive de inspirație gotică.

Majoritatea fragmentelor de cahlă descoperite la Casa Lendvay se pot data, după cum reiese din paginile anterioare, în secolul al XVII-lea. Având în vedere că breasla olarilor din Baia Mare este atestată încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea (în expoziția de istorie a Muzeului Județean Maramureș sunt expuse o ladă de breaslă a olarilor, o roată de olar și alte obiecte ce au aparținut meșterilor locali), precum și faptul că într-un document din 19 februarie 1665, judele regal din Satu Mare, Keczely Ioan, cere consiliului orașului Baia Mare olari pentru a face sobe[49], putem presupune că aceste cahle au fost realizate în Baia Mare. La această concluzie conduce și faptul că din punct de vedere al ornamentației și reprezentării, cahlele de la Baia Mare diferă față de celelalte, deși temele redate sunt aceleași.

LITERATURĂ

Anghel 1967 — Gh. Anghel, O locuință din secolul al XVII-lea descoperită la Alba-Iulia, Apulum VI, 1967, 361-377.

Batariuc, Pescaru 1996 — Paraschiva Victoria Batariuc, E. Pescaru, Cahle descoperite la Germisara (Geoagiu-Băi, jud. Hunedoara), Sargetia XXVI, 1995-1996, 1, 391-417.

[44] Ibidem, 72, pl. 78/202, 203.
[45] Ibidem, 72, pl. 125/169, 170; 126/180; 127/181, 182.
[46] Ibidem, 72, pl. 164/130.
[47] Istrate, Szöcs 2003, 355, pl. 13.
[48] Marcu Istrate 2004, 72, pl. 42/B: 1.
[49] Zdroba 1971, 122.

https://biblioteca-digitala.ro

Blăjan, Togan 1991 — M. Blăjan, G. Togan, Locuința medievală descoperită la Mediaș (jud. Sibiu), Sargetia XXI-XXIV, 1988-1991, 689-705.

Cipăianu 1981 — A. M. Cipăianu, Piese de interior orășenesc transilvănean din sec. XVI-XVII (ceramică, metale, broderii), ActaMN XVIII, 1981, 626-640.

Istrate, Szöcs 2003 — A. Istrate, Szöcs P. L., Cercetare arheologică la Casa "Vulturul Negru". Documente de civilizație urbană la Baia Mare din secolele XV-XVIII, Marmatia 7/1, 2003, 345-377.

Marcu 1994 — Daniela Marcu, Cahle medievale descoperite la Vad (jud. Hunedoara), ArsTrans IV, 1994, 157-173.

Marcu Istrate 2004 — Daniela Marcu Istrate, Cahle din Transilvania și Banat de la începuturi până la 1700, BiblMuzBistrița, Seria Historica 7, Cluj-Napoca, 2004.

Muscă 1992 — Elena Muscă, Cahle medievale în depozitele Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău, ActaMP XVI, 1992, 375-381.

Neamțu, Neamțu, Cheptea 1980 — Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII, vol. I, Iași, 1980.

Neamțu, Neamțu, Cheptea 1984 — Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII, vol. II, Iași, 1984.

Rusu 1996 — A. A. Rusu, Cahle din Transilvania (I), Ziridava XIX-XX, 1996, 143-162.

Sturdza-Săucești 1974 — M. Sturdza-Săucești, Heraldica, București, 1974.

Zdroba 1971 — M. Zdroba, Sigilii ale breslelor din Baia Mare păstrate în colecțiile Muzeului județean Maramureș, Marmatia 2, 1971, 121-127.

STOVE TILES DISCOVERED AT THE LENDVAY HOUSE FROM BAIA MARE

(Abstract)

During the cosolidation and restauration work of the Lendvay House from Baia Mare, lots of stove tiles and fragments of stove tiles from the Middle Ages were found.

The stove tiles discovered here are divided in three categories: pot tiles with rectangular hole, rectangular panel stove tiles and special stove tiles. These categories of tiles are also divided in types and variaties, sorted by their decorative motifs: tiles decorated with vegetal motifs, tiles decorated with animals, tiles decorated with arhitectural elements, tiles decorated with heraldic motifs.

The conclusion is that most of the pieces are from the XVIIth century and they were a part of the structure of the stoves that existed in Lendvay House.

https://biblioteca-digitala.ro

THE LIST OF PLATES

Pl. I. The Lendvay House plan – downstairs.

Pl. II. 1. Pot tile with rectangular hole. 2. Pot tile with rectangular hole and inner nervure.

Pl. III. 3. Fragment of pot tile with rectangular hole and inner nervure. 4. Fragment of pot tile with rectangular hole and decorated with inner alveoli. 5. Fragment of bowl tile decorated with inner alveoli.

Pl. IV. 6. Fragment of panel stove tile with wall-paper motifs (overlapped arches and stylized representations of the tree of life). 7. Fragment of panel stove tile decorated with vegetal motifs. 8. Panel stove tile decorated with rosette.

Pl. V. 9. Panel stove tile decorated with animals. 10. Fragment of panel stove tile decorated with arhitectural elements. 11. Panel stove tile decorated with arhitectural elements.

Pl. VI. 12. Panel stove tile decorated with heraldic motifs. 13. Fragment of panel stove tile decorated with an animal. 14. Fragment of panel stove tile decorated with a double cross. 15. Fragment of panel stove tile decorated with the inscription "H F V".

Pl. VII. 16. Fragment of panel stove tile decorated with a cross or with a stylized leaf. 17. Fragment of panel stove tile decorated with many nervures. 18. Pedestal stove tile.

Pl. VIII. 19. Fragment of cornice stove tile decorated with vegetal motifs. 20. Cornice stove tile decorated with lilies motifs. 21. Fragment of cornice stove tile decorated with vegetal motifs.

https://biblioteca-digitala.ro

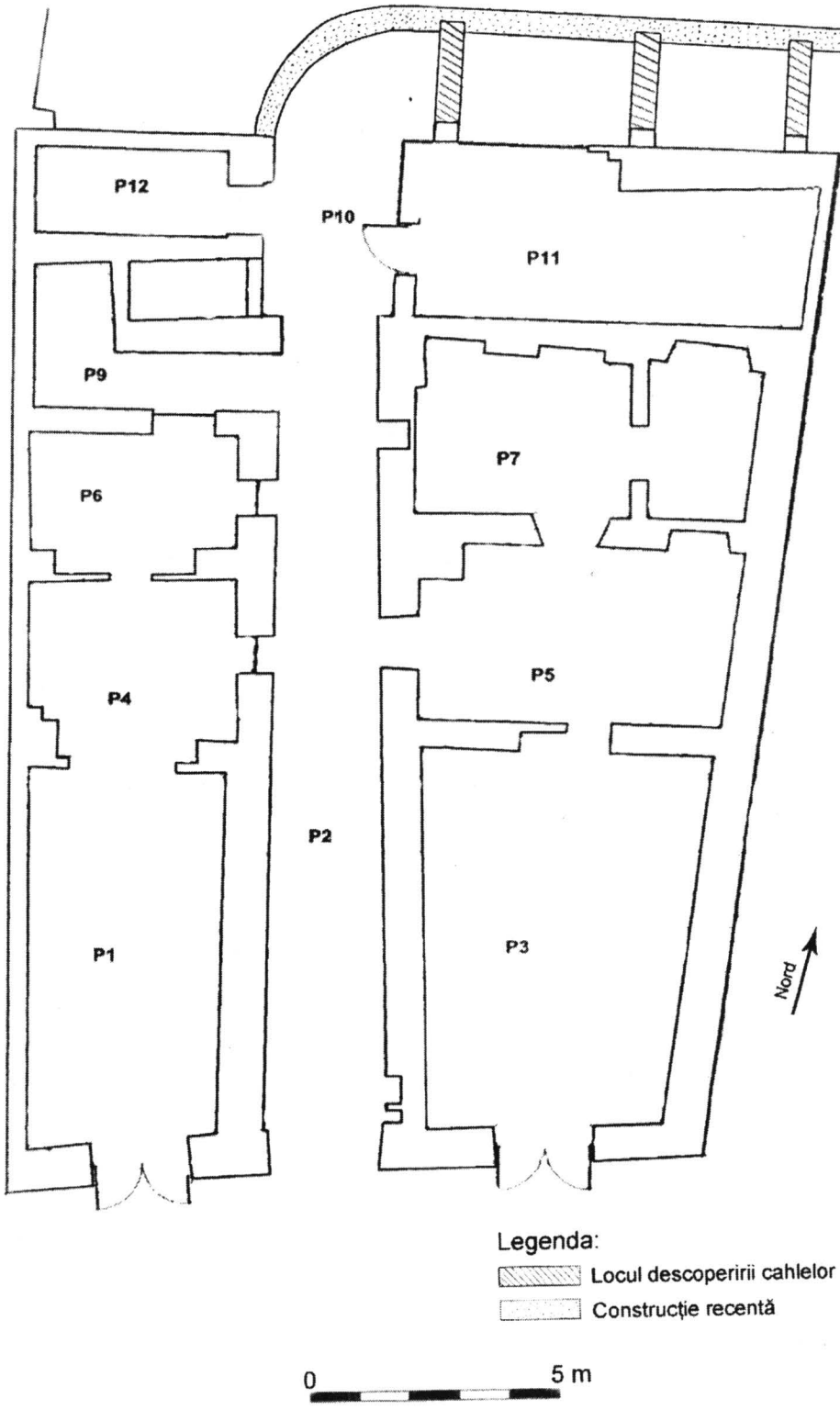

Pl. 1. Planul Casei Lendvay - parter.

https://biblioteca-digitala.ro

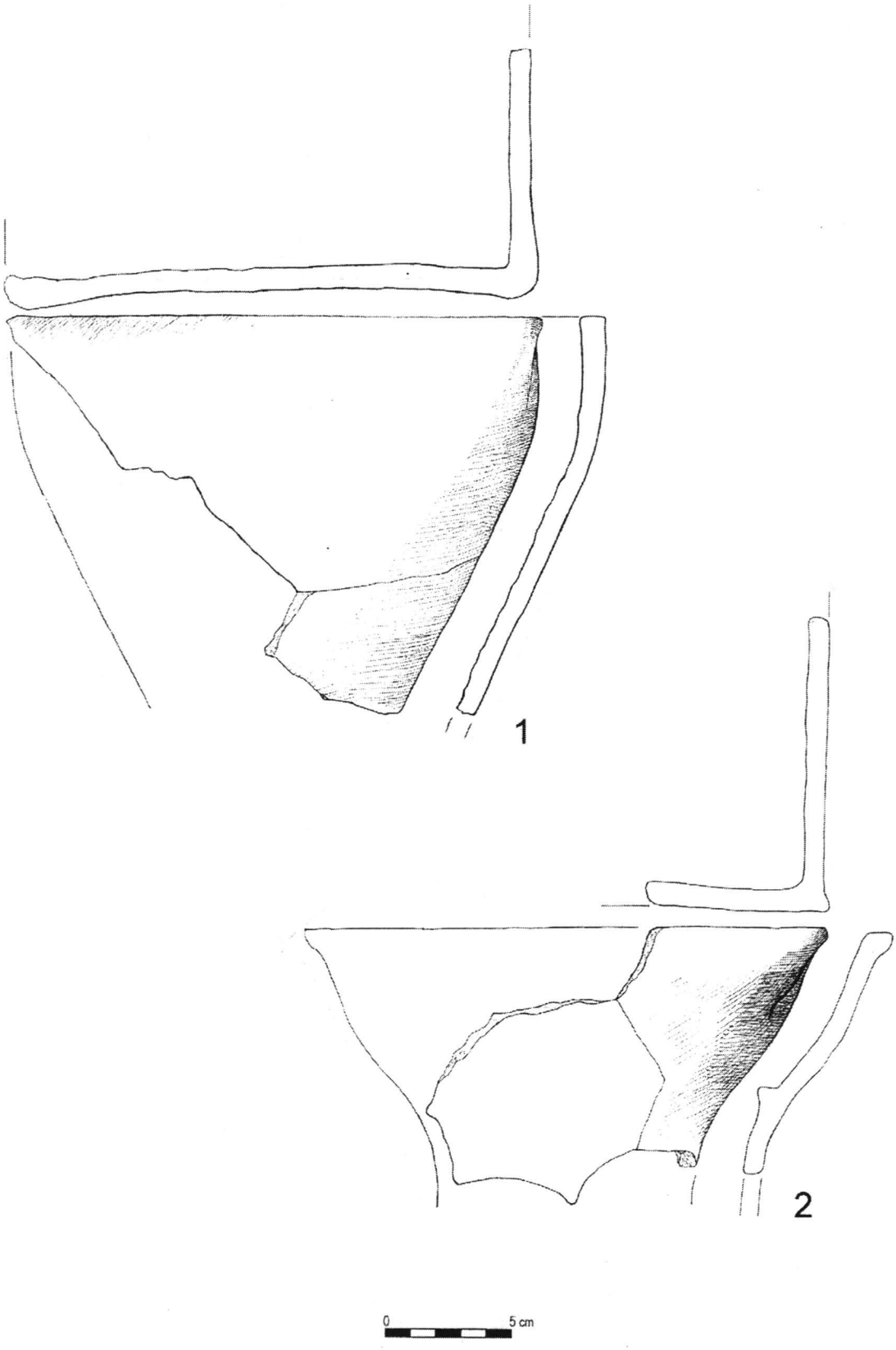

Pl. II. 1. Cahlă-oală cu deschidere rectangulară. 2. Cahlă-oală cu deschidere rectangulară și nervură în interior.

https://biblioteca-digitala.ro

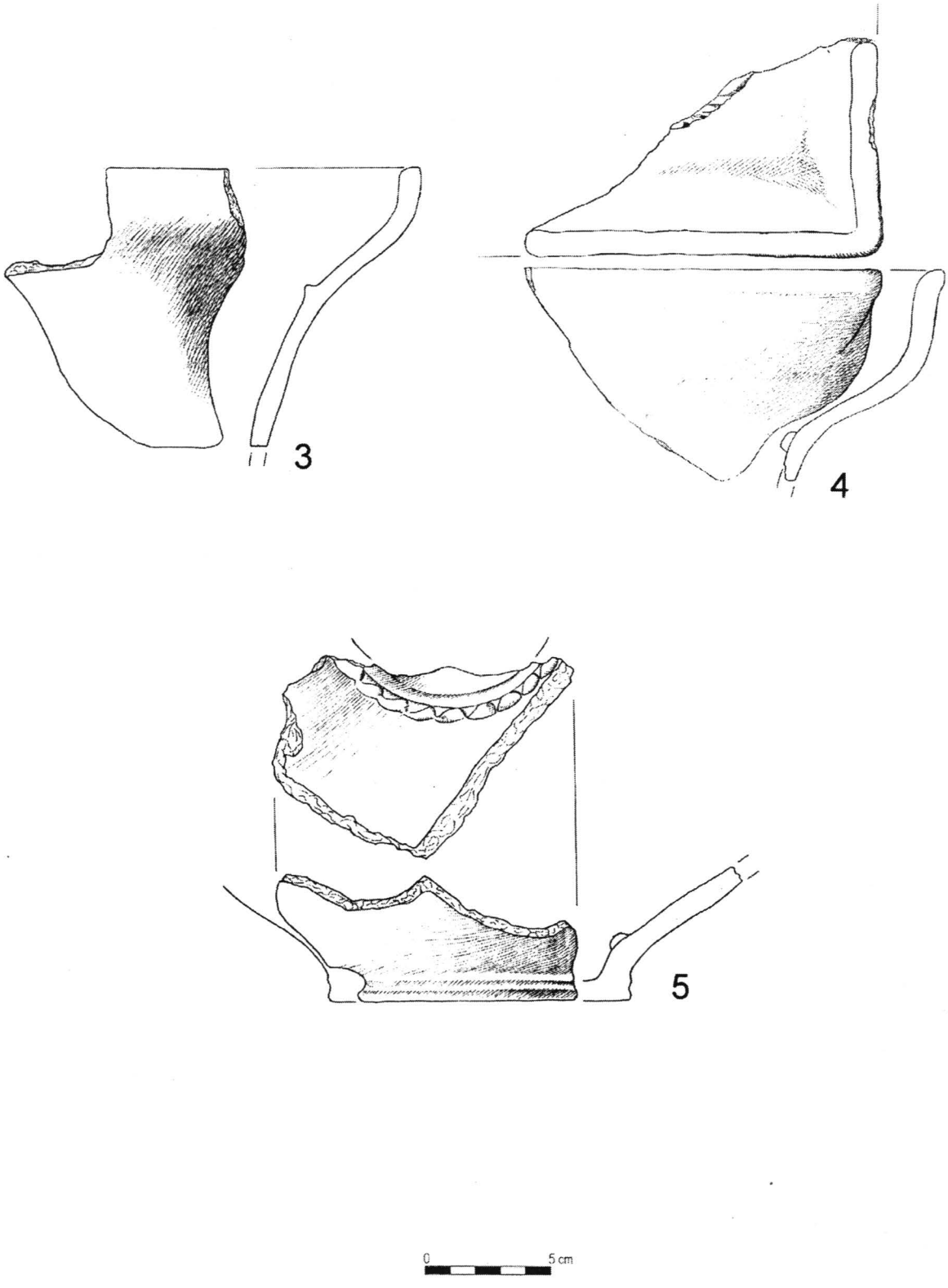

Pl. III. 3. Fragment de cahlă-oală cu deschidere rectangulară și nervură în interior. 4. Fragment de cahlă-oală cu deschidere rectangulară și brâu alveolat în interior. 5. Fragment de cahlă-castron cu brâu alveolat în interior.

https://biblioteca-digitala.ro

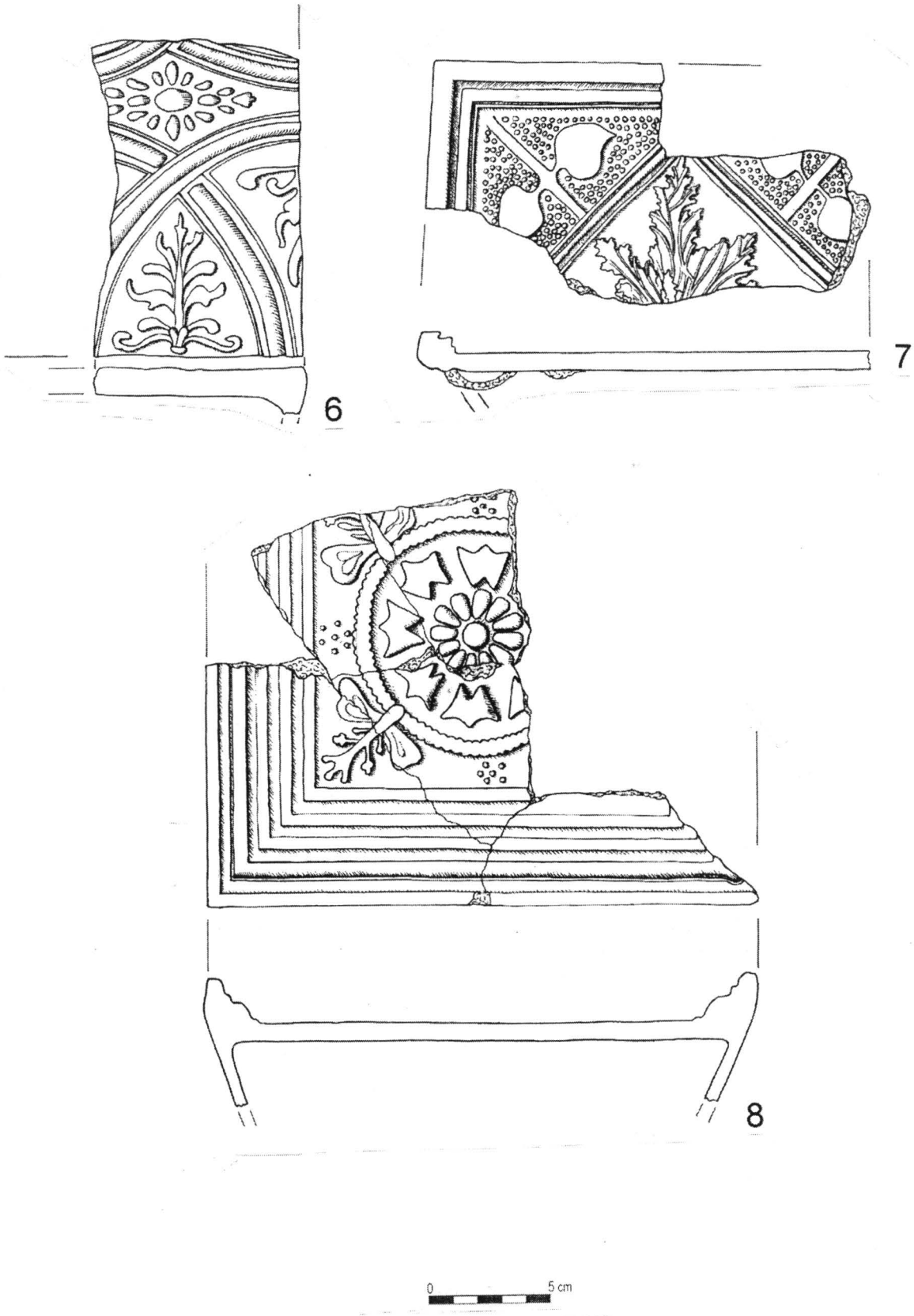

Pl. IV. 6. Fragment de cahlă-placă de tip tapet cu arce suprapuse și reprezentări stilizate ale pomului vieții. 7. Fragment de cahlă-placă cu decor vegetal. 8. Cahlă-placă decorată cu rozetă.

https://biblioteca-digitala.ro

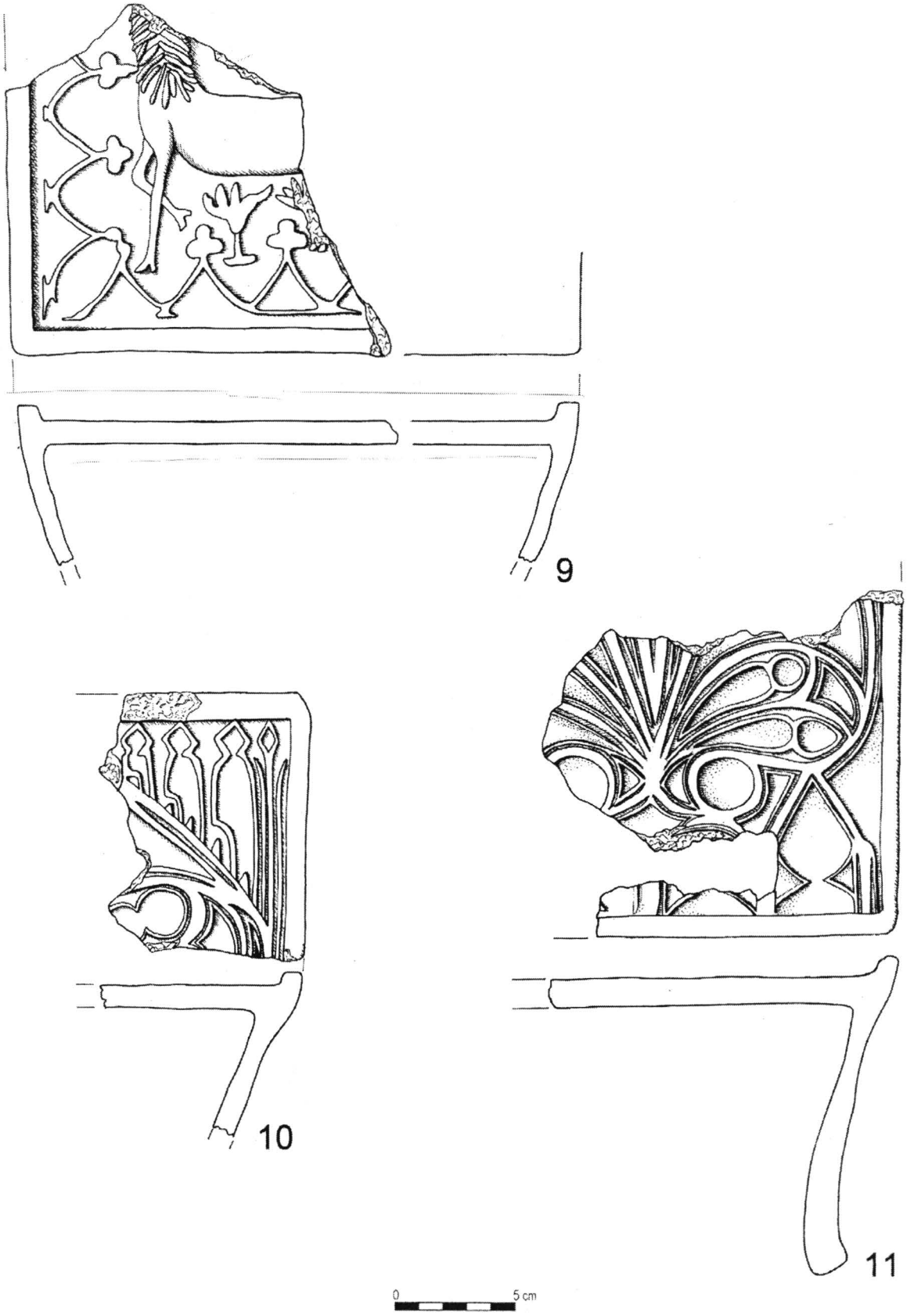

Pl. V. 9. Cahlă-placă decorată cu animale (cerb). 10. Fragment de cahlă-placă decorată cu elemente arhitecturale de factură gotică. 11. Cahlă-placă decorată cu elemente arhitecturale de factură gotică.

https://biblioteca-digitala.ro

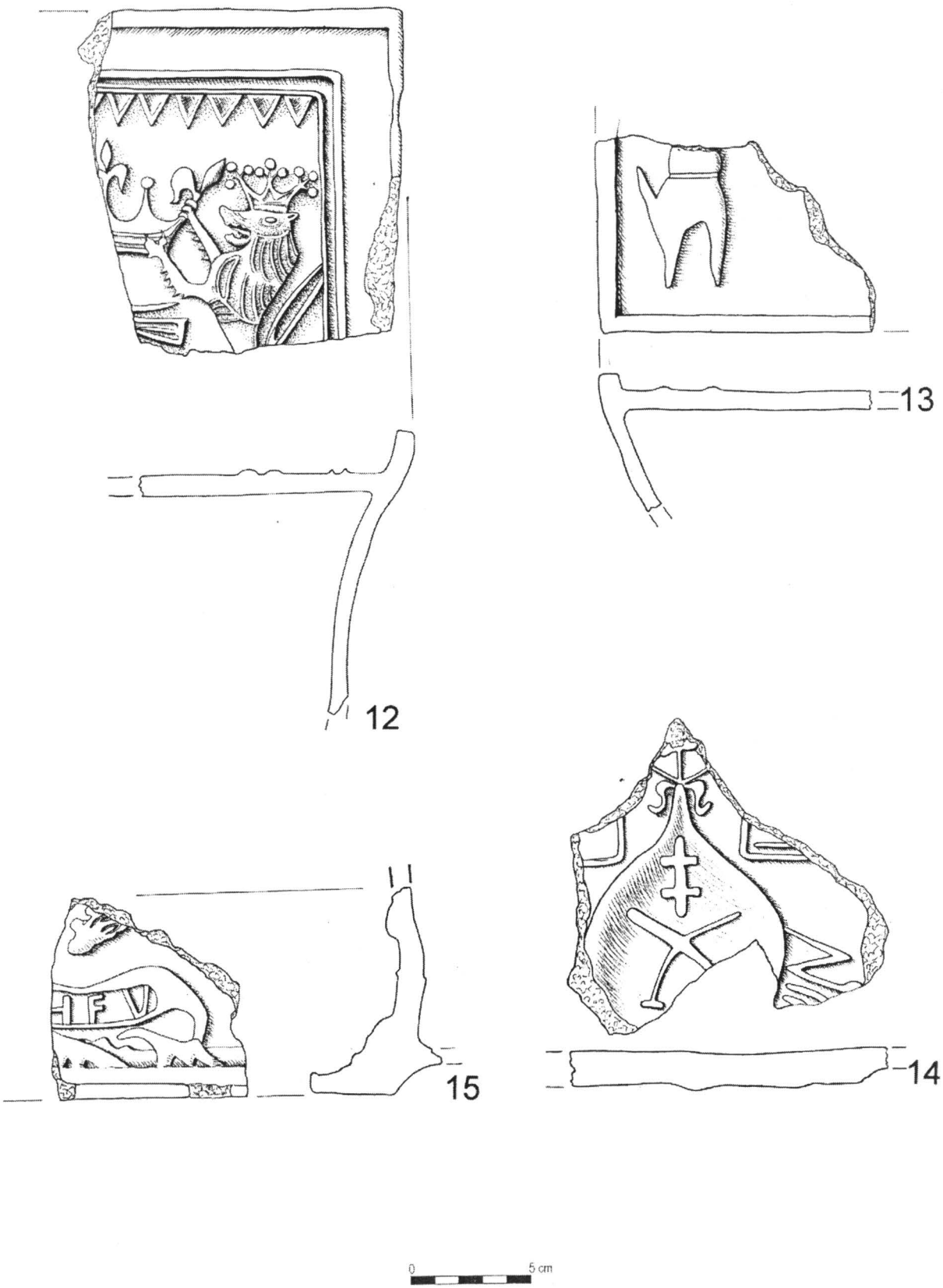

Pl. VI. 12. Cahlă-placă decorată cu motive heraldice. 13. Fragment de cahlă-placă decorată cu un animal. 14. Fragment de cahlă-placă decorată cu o dublă cruce. 15. Fragment de cahlă-placă cu inscripția "H F V" (?).

https://biblioteca-digitala.ro

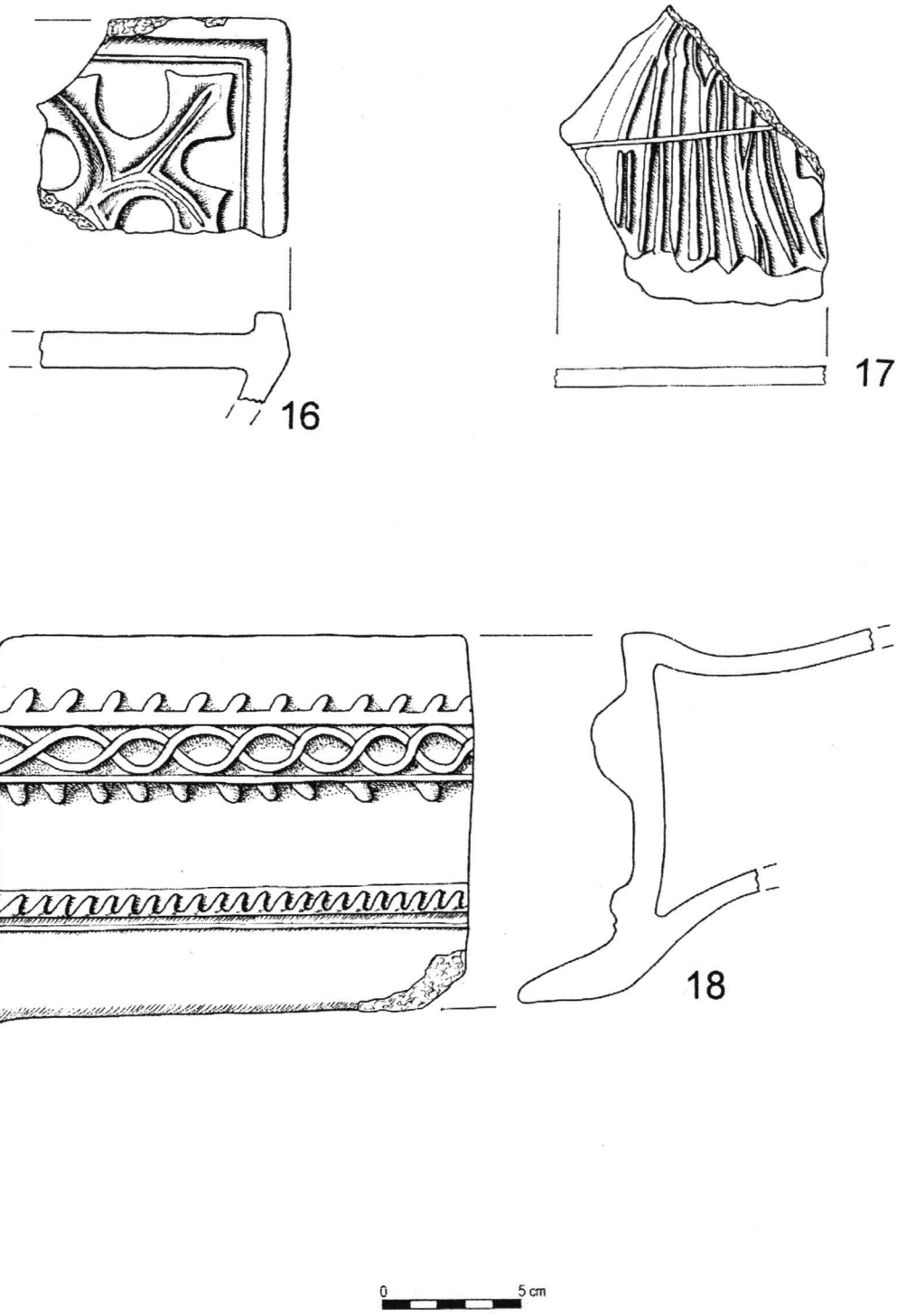

Pl. VII. 16. Fragment de cahlă-placă decorată cu o cruce sau cu o frunză stilizată. 17. Fragment de cahlă-placă decorată cu mai multe nervuri. 18. Cahlă-specială pentru soclu.

https://biblioteca-digitala.ro

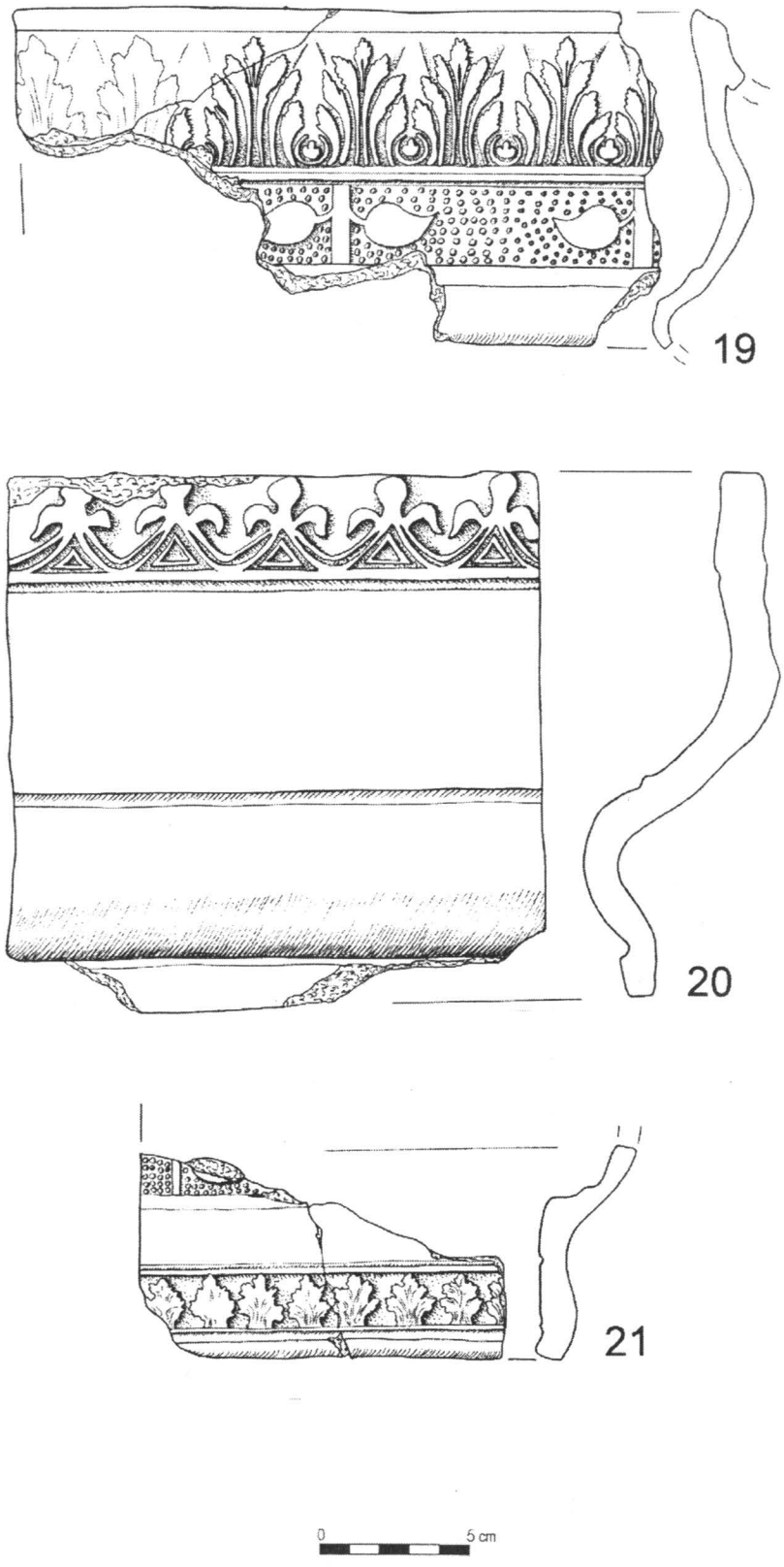

Pl. VIII. 19. Fragment de cahlă-specială pentru cornișă decorată cu motive vegetale. 20. Cahlă-specială pentru cornișă decorată cu crini stilizați. 21. Fragment de cahlă-specială pentru cornișă decorată cu motive vegetale.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O "RELATARE" DIN 1791 PRIVIND EXPLOATAREA SĂRII ÎN MARAMUREȘ

Volker Wollmann

În teza de doctorat intitulată *Economia sării din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, susținută la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca în anul 1998 de candidatul Ion Dordea, se menționează pentru prima dată "Relatarea" din 28 februarie 1791, întocmită de topograful minier Franz Frendl von Königshulden la cererea Inspectoratului superior monetar și minier din Zlatna. Titlul ei complet este: *Relation. Über die in der Marmaros sowohl Parallelepipedisch, als auch Conisch bebäuenden Salz Gruben: was in Hinsicht der Parallelepipedischen Grüben für Siebenbürgen anzuwenden wäre: vom unterzeichneten Markscheider auf Befehl des Wöhllöblichen Münz und Bergwesens Zalathnaer Inspektorat Oberamts am 12ten April et praes(entiert): 12ten May 1790, Nr. 1353 bereist, besichtigt und beschrieben worden* (Relatare privind salinele din Maramureș exploatate sub formă conică și trapezoidală [cu scopul de a se constata] ce s-ar putea prelua în ceea ce privește exploatarea sub forma camerelor cu profil trapezoidal pentru Transilvania)[1]. Cele șase planșe atașate acestei "Relatări", expuse faximilate la expoziția itinerantă "Silber und Salz in Siebenbürgen", sunt reproduse fără comentariu în volumul I al catalogului acestei expoziții, cu titlu identic[2].

Existența în fondurile Tezaurariatului minier al Transilvaniei și în ale Oficiului superior minier Zlatna a unei bogate documentații privind salinele din Maramureș este explicabilă prin faptul că între instituțiile miniere din cele două provincii istorice ale Imperiului Habsburgic au existat permanente legături, schimburi de experiență și mai ales de specialiști, care nu numai că interveneau direct în procesul de producție și valorificare a sării la cererea expresă a autorităților camerale superioare ci, adeseori, pentru avantaje de ordin material, s-au stabilit definitiv fie în Transilvania sau în Maramureș, fie în centrele miniere situate dincolo de Carpați[3].

Întrucât autorul tezei de doctorat menționate mai sus - care reprezintă prima sinteză științifică despre exploatarea sării în Maramureș - a utilizat acest document mai mult cu scopul de a explica și ilustra preocuparea înlocuirii metodei de exploatare a sării prin excavații în formă de con sau clopot cu camere trapezoidale, încercăm în continuare să surprindem, cu ajutorul său, și alte aspecte, mai puțin cunoscute și tratate până în prezent, legate de istoria salinelor din Coștiui și împrejurimi la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

Deși "Relatarea" din anul 1791 conține doar 24 de file, în comparație cu alte două surse documentare privind istoria sării din Maramureș din secolul al XVIII pe care le vom aminti în

[1] Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Fond Tezaurariatul minier, 1791/854, f. 1-24 cu 6 planșe.
[2] R. Slotta, V. Wollmann, I. Dordea, *Silber und Salz in Siebenbürgen*, Bochum, 1999, 423, 427-432, Nr. 118-123.
[3] Cf. I. Dordea, *Exploatarea sării din Transilvania și Maramureș în secolul al XVIII-lea, oglindită în documentele Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale*, în *Volumul omagial Kiss András*, Cluj-Napoca, 2003 94-107.

https://biblioteca-digitala.ro

continuare, totuși ea reușește în doar patru secțiuni să surprindă principalele aspecte tehnice, dar și social-organizatorice, legate de exploatarea sării din Coștiui la începutul ultimului deceniu al veacului al XVIII-lea. Astfel, observațiile competente ale maistrului topograf (Markscheider) Franz Frendl au menirea să completeze, aducând "la zi", informațiile furnizate în special de culegerea de regeste de documente pe intervalul de timp 1701-1794 intitulată *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae*, precum și de Instrucțiunile comisarilor Kleinburg (1702)[4], Zuanna (1726)[5] și Festetics (1778)[6].

Aceste instrucțiuni au fost copiate și ele de autorul culegerii de regeste, Franciscus Réti, în calitatea sa de *registrator.*

Chronologia Rei cameralis Marmatiae, întocmită la începutul secolului al XIX-lea pe baza documentelor existente la Oficiul Sării de la Coștiui (fig. 1a-b), precum și copiile instrucțiunilor și a statutului lucrătorilor de la saline au fost copiate și colaționate după original de către Réti la sediul Administrației camerale din Sighet în data de 28 februarie 1795.

Instrucțiunile lui Paul Festetics de Tolna, vicepreședintele Camerei Aulice ungare, încheiate la 29 februarie 1778, referitoare la *Exploatarea sării la salinele regale,* însumează 237 pagini, 14 capitole cu 187 paragrafe și 17 anexe redactate în limba germană și maghiară. Ele constituie de fapt un Regulament de ordine interioară format din 52 de articole ce vizau întreaga comunitate a lucrătorilor de la ocnele de sare, cu stipularea drepturilor și îndatoririlor acestora. Valoarea documentară a acestui manuscris rezidă în bogăția de informații pe care ni le furnizează pentru fiecare exploatare în parte, cum ar fi data deschiderii, dotarea tehnică, numărul tăietorilor de sare, producția etc. Instrucțiunile Festetics au reprezentat normativul de bază care a reglementat activitatea salinelor și a celorlalte sectoare ce concurau la producția de sare din Maramureș până la reorganizarea din deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea.

Pentru abundența și precizia informației, Instrucțiunile Festetics, copiate de Réti, au fost cercetate de unii specialiști minieri și savanți care au avut acces la arhiva Administrației din Sighet, între care și Ottokar Freiherr von Buschmann, autorul lucrării *Das Salz, dessen Vorkommen und Verwertung in sämtlichen Staaten der Erde*, Leipzig, vol. I-III, 1906-1909.

Prevederile Intrucțiunii, aplicate cu unele modificări până la jumătatea secolului al XIX-lea (1856), coroborate cu informațiile despre exploatarea sării din perioada 1770-1794 desprinse din

---

[4] Carol baron de Kleinburg, în calitatea sa de președinte al comisiei aulice din Maramureș, a emis în 27 ianuarie 1702 proiectul de instrucțiuni pentru inspectoratul sării la Sighet, în care se prevăd o serie de reglementări privind exploatarea și comercializarea sării din Maramureș. Activitatea de comisar aulic în Maramureș se poate reconstitui și pe baza mai multor acte ulterioare transcrise sub formă de regest din *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae* (în continuare: *ChRCM*).

[5] După o activitate intensă, desfășurată de comisia condusă de Johann Baptista Marcus von Zuanna pe parcursul a 17 luni, începând cu toamna anului 1724 până la 1 ianuarie 1726, a fost emisă Instrucțiunea Zuanna: *Instruction und Ordnung nach welcher das Königl(iche) Berg- und Salzamt in der Marmaros von denen allda bestellten Königl(ichen) Herrn Beambten und Bedienten künfftig besorget und verwaltet werden sollen.* Cf. I. Dordea, *Economia sării*, 122-125 și Pl. 6).

[6] Cele șase volume ale Instrucțiunilor Festetics au fost predate Administrației camerale din Sighet, care răspundea de cunoașterea și punerea lor în aplicare la oficiile existente atunci: Oficiul superior salinar Coștiui, Oficiul salinar Ocna Șugatag, Oficiul salinar Slatina, Oficiile de transport Bocicoiul Mare, Sighet, Bușteni (Ucraina) și Oficiile de depozitare și transport Vyloc - aflat în afara comitatului, Oficiile silvice Sighet, Vișeu, Frasin.

https://biblioteca-digitala.ro

manuscrisul redactat sub formă de regeste sau copii întregi de documente după originale intitulat *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae*, ne oferă o imagine cuprinzătoare asupra proporțiilor pe care le-a cunoscut exploatarea sării la Coștiui, Ocna Șugatag și Slatina la sfârșitul veacului al XVIII-lea, urmată firește de o serie de transformări social-economice.

Chiar dacă, la prima vedere, descrierea lui Franz Frendl s-a limitat la o anumită problemă legată de exploatarea sării din Maramureș, cum reiese și din titlul "Relatării" sale, ochiul maistrului topograf a reușit să surprindă și alte aspecte extrem de importante pentru reconstituirea tehnicii miniere din veacul al XVIII-lea și a principiilor mercantiliste pe care s-a axat exploatarea bogățiilor subsolului. Considerăm utilă publicarea integrală a acestui manuscris, mai ales datorită celor șase anexe, extrem de precise și sugestive pentru ilustrarea concepției tehnice care a stat la baza noii metode de exploatare în formă de camere, denumită în Țările Române și "exploatare sistematică", cu atât mai mult cu cât la data publicării articolului nostru *Despre o nouă metodă de exploatare a sării din secolul al XVIII-lea în Maramureș*[7] n-am știut de existența acestui manuscris. Ca atare, pentru ilustrarea modului de aplicare a noii metode, respectiv a adaptării vechilor ocne în formă de clopot la noul sistem de exploatare, am fost nevoiți să folosim la data respectivă un material cartografic ceva mai recent.

*

Din raportul ("Relatarea") lui Frendl, semnat la 28 februarie 1791, nu rezultă perioada sau data exactă când el a vizitat salinele de la Coștiui, Ocna Șugatag și Slatina (situată azi pe teritoriul Ucrainei); oricum, această deplasare a avut loc în a doua jumătate a anului 1790, cel mai devreme în luna iunie. Scopul principal urmărit prin această vizită a fost – așa cum s-a amintit mai sus – observarea posibilităților de aplicare în Transilvania a metodei de exploatare cu camere trapezoidale, care s-a practicat în Maramureș concomitent cu vechea metodă de exploatare în formă de clopot (conică). După cum se va arăta în continuare, tratativele pentru punerea în aplicare a noului sistem de exploatare a sării – cu argumente pro și contra – începuseră cu câțiva ani mai înainte, însemnând pentru forurile montanistice o decizie crucială.

Întrucât maistrul topograf Frendl n-a constatat mari deosebiri în modul de aplicare a tehnicii noi de excavare a masivului de sare, în formă de camere, la ocnele vizitate la Coștiui, Ocna Șugatag și Slatina, el a preferat să se limiteze la generalizarea observațiilor sale făcute la Coștiui. Singura excepție o constituie paragraful 21, unde sunt descrise în mod detaliat avantajele pe care le prezenta exploatarea de la Slatina.

În cele patru capitole din care se compune "Relatarea" se tratează:

1.- Numărul exploatărilor deschise la data respectivă, numărul tăietorilor de sare și al personalului de supraveghere, uneltele, modul de desprindere a banchizelor, greutatea blocurilor de sare, mijloacele tehnice pentru evacuarea lor, producția zilnică, retribuirea tăietorilor de sare și a personalului auxiliar ș.a.m.d.

2.- Exploatările în formă de camere trapezoidale și modalitatea adaptării celor vechi în formă de clopot.

[7] V. Wollmann, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, 228-238.

https://biblioteca-digitala.ro

3.- Îndatoririle și drepturilor tăietorilor care se stabilesc definitiv în preajma ocnelor.

4.- Remunerarea diverselor operații miniere: săparea galeriilor și a puțurilor în funcție de lungime, lățime, adâncime și de natura (duritatea) rocilor care se întâlnesc în masivul de sare.

Tratarea diverselor probleme în cadrul celor patru capitole se face în 31 paragrafe numerotate continuu. În câteva paragrafe ale capitolului II se face trimitere la cele șase planșe anexate "Relatării", reproduse cu legenda transcrisă integral.

*

O să stăruim în continuare mai mult asupra paragrafelor care tratează probleme tehnice de interes general pentru istoria sării din România și în special din Maramureș. De la prima vedere se pot remarca unele deosebiri în ce privește economia sării din Maramureș față de cea preconizată și prezentată de J. E. Fichtel în partea a II-a a celebrului său tratat *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen* (Nürnberg, 1780) sau de Johann Freyherr von Schilson în lucrarea sa manuscrisă din anul 1772[8].

Comparând paragrafele manuscrisului Frendl cu regestele de documente din *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae,* cu instrucțiunile din anii 1726 (valabile până în 1777), dar mai ales cu cele concepute de Paul Festetics în anul 1778 (aplicate începând cu 1780), reiese că exploatarea sării n-a cunoscut modificări fundamentale în ce privește principalele norme de organizare a producției și a administrației miniere până în anul 1791.

Potrivit informațiilor din primul paragraf al capitolului întâi, la Coștiui existau în anul 1791 șase ocne în stare de funcționare, din care trei s-au păstrat ca exploatări de rezervă pentru situația când, din diferite motive, trebuia abandonată una din cele trei ocne deschise. Exista și o altă rațiune pentru aplicarea acestei practici și anume motivul că la Coștiui nu funcționa un depozit central suficient de încăpător pentru producția anuală de 600.000 de blocuri de sare. De aceea s-a recurs la soluția ca în prima jumătate de an să se folosească depozitele celor trei ocne deschise, cu o capacitate de 100.000 de blocuri de sare, iar în momentul în care acestea se umpleau să fie puse în folosință cele trei ocne de rezervă, cu depozite (șuri de sare) de aceeași mărime.

Pentru realizarea producției anuale de 600.000 de blocuri de sare s-a considerat necesar ca exploatarea sării în condiții avantajoase în cadrul celor 6 ocne de la Coștiui să fie realizată prin trei echipe (Huttmannschaft). La celelalte saline din Maramureș au fost antrenate, în funcție de volumul producției, una sau două echipe.

În fruntea administrației se aflau "ofițerii ocnei", care răspundeau de câte două exploatări. După remunerația lor de 300 florini, ei urmau imediat după provizorul superior, controlorul superior și topograful minier.

---

[8] *Historischer Ausweis des in dem Großfürstenthum Siebenbürgen sowohl als ganzem Königreich Hungarn sich befindlichen Salzwesens nebst dem richtigen Plan einer jedweden in Bau stehenden regelmässigen Saltz Grube mit Anmerkungen und verschiedenen Zeichnungen zuletzt aber einer General Saltz Handkarte begleitet von Johann Freyherrn von Schilson bey der kayserlichen königlichen und Apostolischen Majestätten würklichen Kämmerren und einer königlichen hungarischen Hoff Kammerrath Anno 1772*; cf. I. Dordea, *Un manuscris din veacul al XVIII-lea despre producția și comercializarea sării din Transilvania și Maramureș*, ActaMN 17, 1980, 567-575.

https://biblioteca-digitala.ro

Exista și un "Oberhuttmann", care trebuia să inspecteze ocnele zilnic, iar galeriile de drenaj o dată pe lună. "Huttmann"-ul sau "Decanul", care răspundea de regulă de două ocne, controla calitatea muncii, printre altele și de talpa exploatării, care trebuia menținută cât se poate de orizontal.

Personalul pe care îl menționează autorul "Relatării" din 1791 ca făcând parte dintr-o echipă completă de "Huttmannschaft" este identic cu cel preconizat în Instrucțiunile lui Festetics: 1 decan, 40 tăietori de sare ("Salzhauer"), 4 slugi sau calfe ("Knechte oder Gesellen"), 1 ucenic ("Lehrjunge"), 4 încărcători pentru crivac ("Milleristen"), 14 stivuitori și transportatori cu roaba ("Schichtler sau Karrn Läufer") și un curier (tânăr sprinten) pentru ofițerul ocnei ("Lauf Bub für den geübten Offizier")[9].

Cu paragraful 3 începe descrierea muncii tăietorilor de sare, adică procedeele de dislocare a blocurilor de sare. Cu ochiul său format de topograf minier, Frendl este preocupat să descrie în mod detaliat operațiile pregătitoare pentru începerea unei noi banchize, de care răspundea decanul, operație pentru care folosea jaloane și sfoară de trasat. Pe maistrul topograf din Zlatna l-a preocupat chiar și decursul unei zile normale de lucru a tăietorilor de sare, amănut pe care nu l-am mai găsit în alte documente. La auzul a două lovituri [de clopot probabil], la ora trei și jumătate dimineața, toți tăietorii de sare trebuiau să se prezinte la locul de muncă unde, la ora patru, decanul făcea apelul, iar după oficierea rugăciunii fiecare lucrător se îndrepta la locul de muncă fixat de decan.

În paragrafele următoare sunt descrise metodele de executare a făgașelor în talpa ocnei, dimensiunile banchizelor dislocate de regulă pe o lungime de 2-3 stânjeni[10], având o lățime de 18 Zolli[11] și grosimea de 10 Zolli. Pentru fiecare bloc de sare ("Formalstein"), care de regulă avea o formă trapezoidală și cântărea între 75-90 libre[12], tăietorul de sare încasa 1½ creițari. Bucățile de sare ("Vesmal") cu o greutate de 50-75 libre se plătea cu ¾ creițari, iar blocurile mai ușoare de 50 libre sau sarea măruntă (Minuziensalz) nu se plătea. Ca și la salinele transilvănene, în cazul anumitor operații mai dificile, cum ar fi tăierea brazdelor din apropierea pereților "clopotului", adică la linia de deschidere ("Apertur") și de închidere ("Finallinie"), pentru ca excavația ocnei să primească profilul stabilit din motive statice, tăietorii de sare primeau pentru havarea în vechile ocne sub formă de clopot 50 creițari. La ocnele exploatate sub formă de camere trapezoidale, unde cantitatea de muncă depusă era mult mai mare din cauza lungimii frontului de deschidere, tăietorul de sare primea 1 florin și 40 creițari. Pentru ca muncitorii să fie cointeresați, s-a păstrat tradiționala formă de plată specială, care se achita în funcție de randamentul dat, până la de patru ori pe an, denumită "Sabatal Salz". Ea reprezenta plata a 4 creițari în loc de 1½ creițari de câte ori se depășea norma de 1500 de blocuri de sare pe an (ce corespunde cu 15 *Apposita* a 100 de blocuri cu 50 de blocuri de sare formal). Alte forme de cointeresare au fost: acordarea gratuită a 1½ libre de seu pentru iluminat și a resturilor de funii (odgoane), folosibile ca feștilă, pentru fiecare al osută-lea bloc de sare; despăgubirea suplimentară a tăietorilor de sare care lucrau în zone cu incluziuni pietroase și lutoase, ce se făcea în funcție de grosimea acestora, măsurate de regulă cu șchioapa ("Spannenmaß"),

[9] Cf. I. Dordea, *Economia sării*, 199-200, cu date mai ample.
[10] 1 stânjen (minier) = 2,0258 m.
[11] 1 Zoll ["Ţol"] = 2,817 cm.
[12] 1 libră (livră) = 0,561 kg.

https://biblioteca-digitala.ro

și acordarea diurnei zilnice de 30 creițari muncitorilor detașați în alte locuri.

Repertoriul uneltelor folosite la Coștiui, pe care Frendl îl prezintă în paragraful 6, este cel obișnuit întrebuințat în ocnele maramureșene și transilvănene înainte de veacul al XVIII-lea, până în secolul XX[13].

După cum se specifică în paragraful următor, pentru transportul sării în ocnă fiecare echipă dispunea de patru muncitori ("Milleristen"), dintre care doi care încărcau sarea în ocnă și alți doi "mileriști" care goleau coșul sau sacul (burduful) încărcat cu sare la suprafață. Aceștia au fost ajutați de 12 stivuitori ("Schlichter"), care transportau sarea până în dreptul puțului de extracție, respectiv la suprafață, până la "șurile de sare". Mileriștii împreună cu stivuitorii erau obligați să lucreze în schimburi zilnice de câte 8 ore, fiind plătiți pentru un schimb cu 15 creițari. Plata pentru stivuitorii zilieri era de regulă cu ceva mai mică[14].

Frendl consacră paragraful 8 problemei plății tăietorilor de sare, care se făcea de regulă la două săptămâni. În afara remunerației pe categorii de blocuri de sare, amintită mai sus, fiecare tăietor de sare mai primea lunar din hambarele regale 2 ferdele de grâne, în valoare totală de 1 florin și 45 creițari. Din salariul primit s-a reținut, pentru fiecare florin, un creițar și jumătate pentru casa frăției ("Bruderlade"). O altă obligație a tăietorilor de sare menționată în acest paragraf consta în predarea uneltelor (în special a ciocanelor de tăiat sarea) la sfârșitul fiecărui schimb, la ora 12, la atelierul de fierărie, în vederea recondiționării (ascuțirii) lor pentru ziua următoare.

În paragraful următor se explică atribuțiile celor 12 "slugi" și calfe, repartizate în felul următor: Huttmann-ului șef îi stăteau la dispoziție trei astfel de angajați, decanului unul, iar ceilalți opt stăteau la dispoziția tăietorilor de sare mai vârstnici, lipsiți de vlagă, cu obligația să urmărească cu atenție procesul de producție. Aceștia în schimb trebuiau să pună la dispoziția "slugilor" și calfelor uneltele necesare și hainele de lucru (o cămașă aspră), una sau două perechi de opinci și să le plătească pentru fiecare sută de blocuri de sare 1 florin și 25 creițari. În cadrul fiecărei echipe ("Huttmannschaft") exista și un ucenic, instruit de regulă de un tăietor de sare mai în vârstă, care avea și el obligația să-i pună la dispoziție uneltele, îmbrăcămintea și să-l remunereze pentru 100 de blocuri (Formalsalz) cu 40 creițari. În momentul în care rămânea vacant locul unui tăietor de sare, era numită, în prezența întregii echipe, cea mai capabilă calfă, locul acesteia fiind ocupat de cel mai destoinic ucenic. Ucenicul nou numit provenea de obicei din familia unui tăietor de sare meritoriu ("meriten Salz Häuers Sohn").

În ultimele 5 paragrafe ale primului capitol (§§ 12-16) Frendl descrie în mod amănunțit, cu ajutorul planșei Nr. I (fig. 2), construcția și principiul de funcționare a tipului de crivac ("Göppel") caracteristic pentru salinele din Coștiui, cu care se înălța sarea din ocnă la suprafață. Crivacul de tip "maramureșean" se deosebea de cel răspândit în Transilvania prin faptul că avea doar o singură pereche de tovele ("Kreuzbäume"), puse în mișcare de doar două perechi de cai, în loc de patru, în timp ce tamburul cilindric pentru înfășurarea odgoanelor unui crivac din Coștiui avea diametrul

[13] Cf. I. Dordea, V. Wollmann, *Exploatarea sării în Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea*, AIIACluj 20, 1977, 186 și urm.; P. Madar Ilona, *Adalékok a parajdi sóbányászathos és sókereskedelemhez*, Ethnographia 49, Budapest, 1988, p. 213-236.

[14] Cf. I. Dordea, *Economia sării*, 203 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

mult mai mare față cel de tip "transilvănean"[15]. Crivacul din Coștiui se deosebea și de cel de tip "Schemnitz", în sensul că proporția dintre diametrul tamburului și al tovelelor era de 1:3, diametrul tamburului fiind de 2 stânjeni și lungimea tovelelor de 6 stânjeni. Odgoanele înfășurate pe tamburul axului principal ("Spindelbaum") coborau și urcau prin intermediul a două molete ("Seilscheiben") cu diametrul de 4 picioare, printr-un singur puț, fără ca ele să se fi încâlcit vreodată, spre surprinderea lui Frendl. Transportul de jos în sus se desfășura rapid; cei doi lucrători "mileriști" din ocnă trebuind să țină pregătite în permanență burdufurile (sacii din piele), coșurile sau "paștiile" confecționate din odgoane astfel ca, până urca cel încărcat, să fie umplut cel gol. La fel și cei doi lucrători de la suprafață. Blocurile de sare erau transportate la suprafață de către stivuitori, cu ajutorul unor roabe, ca și la Ocna Sibiului, iar sarea măruntă era transportată și ea, după vechiul obicei ("Bergwerksgebrauch)", adică la trei sau patru zile, cu un anumit tip de căruțe ("Hauden"). Modelul tradițional de frânghii consta din 288 fire de cânepă impregnate în seu și având un diametru de 3 Zolli. Un stânjeni de odgon cântărea 15 libre. Până în anul 1786 frânghiile se aduceau de la breasla frânghierilor din Bistrița și Sibiu, inițial cu prețul de 40 creițari un stânjen, plus cheltuielile de transport. Acest preț din anul 1726 a fost în continuă creștere, pentru ca în 1733 să ajungă la 50 creițari și, în condițiile scumpirii cânepii, chiar și la 1 florin și 50 creițari[16]. După Frendl, ultimele odgoane aduse de la Bistrița, în anul 1786, au ajuns la 1 florin și 57 creițari, fapt pentru care s-a încercat fabricarea lor pe plan local, adică la Sighet. Frânghiile s-au confecționat aici după modelul de la Schemnitz, anume cu 300 de fire, dar cu un diametru ceva mai mic decât al celor vechi, fiind prin urmare și mai ușoare. Întrucât timp de patru ani acest model s-a dovedit eficient, s-a trecut la generalizarea lui în Maramureș.

În ce privește randamentul unui crivac la Coștiui, Frendl constată că la ocna "Cároly", care avea adâncimea de 54 stânjeni, s-au putut transporta la suprafață, într-un schimb de 8 ore, 75 de saci din piele ("Taschen sau Malchen"), la ocna "Antoni", cu o adâncime de 51 de stânjeni, 80 de burdufuri, iar la ocna "Josephi", care avea o adâncime de doar 33 de stânjeni, 100 de saci din piele încărcați cu câte 12 blocuri de sare ("Formal"), astfel că în medie, într-un schimb de 8 ore, se ridicau la suprafața ocnei 10 măji de sare.

La Coștiui, unde într-o ocnă lucrau 45 de tăietori de sare, au fost necesari pentru un crivac 8 cai, ceea ce însemna că, pentru cele 3 ocne în exploatare, se foloseau 24 de cai, la care se adăugau alți 4 cai de rezervă. Cu cei 4 cai necesari pentru efectuatea transporturilor la suprafață, inclusiv pentru nevoile funcționarilor, rezulta un total de 32 de cai.

Caii n-au fost puși la dispoziție și nici întreținuți de administrația erarială, ci se arendau pe baza unui contract. Pentru 100 florini pe an, arendașul era obligat să îngrijească zilnic calul, să pună la dispoziție hamurile și să-i plătească pe "vizitiii" crivacului ("Gappelisten"). Arendașul, la rândul său, trebuia să achite anumite taxe administrației pentru folosirea pășunilor.

---

[15] Cf. M. Marcu, *Crivacul, un vechi mecanism minier*, RevMuz 6, 1971, 206-207; P. Mureșan, *Zur Verwendung von "Maschinen" im feudalen Zeitalter bei der Salzausbeutung*, ZfEth 98, nr. 2, 1973, p. 291-294; I. Dordea, V. Wollmann, *op. cit.*, 190-192.

[16] Cf. I. Dordea, V. Wollmann, *op. cit.*, 191 și nota 120.

https://biblioteca-digitala.ro

*

Capitolul II (care cuprinde §§ 17-27) este consacrat în întregime descrierii ocnelor în formă de camere cu profil trapezoidal, respectiv celor mai vechi în formă de clopot, care urmau să fie continuate cu noua tehnică de exploatare. Misiunea din anul 1791 la Coștiui a maistrului topograf Frendl consta tocmai în studierea atentă a noii metode, respectiv a posibilităților ei de aplicare la câteva ocne deja existente.

Motivul pentru care s-a trecut, în Maramureș, la deschiderea unor exploatări "paralelipipedice", adică cu camere cu profil trapezoidal, este obiectul primului paragraf al acestui capitol. Frendl explică necesitatea introducerii acestei metode de exploatare prin adâncimea mult mai mare a rezervelor de sare în comparație cu Transilvania și cheltuielile mult mai mari pentru deschiderea unei ocne noi. Se mai adaugă și faptul că raportul dintre sarea extrasă și cea rămasă se ridica la cel mult 25 %. Din acest motiv două ocne din Coștiui trebuiau abandonate definitiv.

Din moment ce un specialist minier de talia lui Frendl a fost trimis în mod expres ca să se documenteze asupra avantajelor noii metode de exploatare, se pare că și în Transilvania s-a resimțit nevoia aplicării ei, în ciuda opiniilor unor specialiști care nu voiau să renunțe la vechea formă de exploatare, cu argumente în parte juste. Printre aceștia se număra și J. E. Fichtel[17].

Cert este că prima exploatare deschisă în Transilvania după vizita lui Frendl în Maramureș, în anul 1792, și anume cea de la Ocna Mureș, a fost concepută în formă de camere trapezoidale[18].

Discuțiile și tratativele purtate în Maramureș cu privire la abandonarea unui sistem de exploatare practicat de sute de ani pot fi reconstituite pe baza câtorva regeste de documente din *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae,* care datează de la mijlocul deceniului al optulea al secolului XVIII. Metoda de exploatare în adâncime, pe verticală, în formă de clopot, a fost introdusă pe teritoriul Tranilvaniei de către coloniștii ("hospites"), mai exact de către minerii aduși din Saxonia și Silezia, la scurtă vreme după stabilirea lor aici. Ca dovadă: la salina de la Turda metoda se practica deja în secolul XIV[19]. Este de presupus că această metodă de exploatare s-a practicat concomitent și în Maramureș.

Cu prilejul unor investigații de prospectare în părțile „Maramureșului de Jos", în apropierea satului Alexandrița[20], întreprinse în 22 august 1775, topograful minier Anton Friedheber a arătat că, din cauza zăcământului de sare necorespunzător, exploatarea sării devine aici mult prea costisitoare, bazându-și această afirmație pe 49 de prospecțiuni ("Bohrungen"). La aceeași concluzie

[17] *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Nürnberg, 1780, 107, § 99: „Der hierländische konische in die gerade Tiefe setzende Salzbau ist schon von vielen, die ihn in Augenschein genommen haben, getadelt worden, Allein wenn darüber gründliche Spekulationen mit Bedachtnehmung auf alle und jede Nebenumstände angestellet werden; und erstlich die Lage des Salzstockes genauer überdacht; zweitens, das unterirdische Gewässer niemals aus dem Auge gelassen; hauptsächlich aber drittens, auf die erforderlichen Wetter ... so wird man finden, dass von der eingeführten Bauart nicht so leicht, als man sich es einbildet, abgegangen werden kann ...".

[18] V. Wollmann, *Din patrimoniul industrial al salinelor României*, RevMuzMon 2, 1987, 16-17; idem, *Steinsalzbergbau in Siebenbürgen und im südlichen Karpatenraum*, Der Anschnitt 47, Bochum, 1995, 143-145; idem, *Arheologia industrială*, Alba Iulia, 2003, 57-59.

[19] Cf. I. Dordea, V. Wollmann, *op. cit.*, 183. Informația este preluată din J. E. Fichtel, *op. cit.*, 107 (§ 97), unde este menționată clădirea unui crivac cu un cocoș de vânt, în anul 1364.

[20] *Ad VII-mam Rei Cameralis Marmaticae Epocham*, 1775, nr. 4077.

https://biblioteca-digitala.ro

ajunge și maistrul minier Joseph Groszschmidt, pe baza măsurătorilor efectuate la Kerekhegy[21]. În procesul verbal încheiat la 1 noiembrie 1776, cu prilejul inspecției miniere, între Johann Joseph Groszschmidt și încasatorul Metzner din Coștiui se menționează pentru prima dată necesitatea introducerii noii metode de săpare a galeriilor, culoarelor și camerelor după modelul celor de la Wieliczka din Polonia. Cu acest prilej s-au ivit opinii contradictorii în legătură cu introducerea acestei metode propuse de Friedheber. Dacă experții locali au fost nevoiți să recunoască faptul că aplicarea propunerii ar fi adus deja în anul 1775 câștiguri însemnate Aerariului în cazul salinelor "Maramureșului de Jos" și l-ar fi făcut pe Friedheber "nemuritor"[22], ei n-au vrut să audă în schimb nimic despre aplicarea unui astfel de proiect la Coștiui, unde stratul de sare era mult mai consistent decât la Wieliczka.

M. Stamatiu susține că înlocuirea vechii metode de exploatare a ocnelor ar fi avut loc la Coștiui în anul 1777, când s-ar fi acceptat și pus în aplicare propunerea maistrului minier J. Groszschmidt[23]. Nu știm în ce măsură afirmația este precisă și verificată, din moment ce în *Chronologia* noul procedeu de exploatare cu camere cu profil trapezoidal ("pararelipipedic") este pentru prima dată atestat la Ocna Șugatag abia în februarie 1778, exploatare concepută de la început după noua metodă tehnică[24].

Se pare că raportul lui Friedheber n-a reușit să convingă forurile camerale pe calea ierarhică până la Oficiul Financiar Aulic de la Viena (Wiener Finanzhofstelle) de necesitatea înlocuirii metodelor clasice de exploatare a sării în Maramureș cu cele aplicate la Wieliczka[25], din moment ce în "Festetische Instruktion" din 26 august 1780 se dispune verificarea oportunității acestei decizii[26].

În sfârșit, cu prilejul inspecției miniere din 9 iulie 1781, în prezența mai multor specialiști (topograful L. Dietrich de la Baia Sprie, "Magulator"-ul J. Klepsch din Transilvania) se recunoaște în unanimitate superioritatea tehnică a noului sistem de exploatare "pe verticală în camere paralele"[27]. Copia procesului verbal și o machetă ("Modell") urmau să fie înaintate Oficiului Cameral Superior de la Bratislava.

În timp ce exploatări noi, ca cele de la Ocna Șugatag sau Slatina, au fost deschise chiar de la început în formă de clopot, altele, în special unele ocne din Coștiui, au fost continuate, așa cum se spune textual în harta din 1805 (fig. 8)[28], după noul procedeu. La Coștiui, exploatările "S. Josephi-

[21] *Ibidem*, 1775, nr. 41, noiembrie.

[22] *Ibidem*, 1776, 1 noiembrie: "Ja, Friedheber hätte sich mit Million Aerarial Nutzen, und seinen Namen verewigen können, wenn er im Jahr 1775 die Stolln, Gang und Kammerweise Wieliczkaer Gruben Bau Art in Kerekhegy und Sándorfalva zugleich eingeführt hätte".

[23] *Istoricul metodelor de exploatare a zăcămintelor de sare din România*, Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii științifice, seria III, 18, București, 1943, 3, unde indică pentru această problemă, ca sursă bibliografică, monografia lui O. v. Buschmann, vol. 1, 345, care la rândul său s-a documentat din *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae,* pe care o citează ca "Monografia anonimă".

[24] *Ad VII-mam Rei Cameralis Marmaticae Epocham*, 1778 din 8 februarie: "Die Sugatager Salz Grube, hatte schon auf parallelepipedische und nicht glockenförmige Art gehauet zu werden angefangen".

[25] *Ibidem*, 1780, nr. 221: "... obstatt des in der Marmaros üblichen Grubenbaus, einen Stollen Bau, wie zu Wielitska einzuführen rätlich wäre ...".

[26] *Ibidem*, 1780, nr. 90: "Zur Untersuchung ob der vorgeschlagene parallelobipedische (!) Gruben Art der conischen vortheilhafter seye ? ...".

[27] *Ibidem*, 1781, nr. 179, 192 (octombrie): "... dass die senkrechten Gruben Bau Art, in vielen Ansichten der alten conischen vorzuziehen seye ...".

[28] "Ceterum tempus Exordii Rátionum quoquae Momenta, unde antiquitae Circulares seu conicales hae Fodinae, in Quadriangulares permutari debuerint ..."

https://biblioteca-digitala.ro

II" și "S. Francisci-I" au fost concepute de la început, și anume din anul 1778, respectiv 1797, ca exploatări în camere, cea de-a doua chiar după un procedeu foarte avansat: cu camere trapezoidale întretăiate în unghi drept. Vechile exploatări "S. Pauli" din 1768 și "S. Caroli-II" din 1774, "S. Teresiae" din 1763, respectiv "S. Antoni-II" din 1758, începute în formă de clopot, au fost continuate prin camere deschise la cotele inferioare. În cazul readaptării vechilor exploatări conice, nu se mai săpau puțuri speciale, folosindu-se de regulă cele două puțuri inițiale: de extracție ("Förderschacht") și pentru accesul tăietorilor de sare ("Mannsfahrtschacht").

Din descrierea lui Franz Frendl von Königshulden a primei exploatări în formă de camere de la Coștiui (§§ 16-20, planșa II) (fig. 3), și anume a ocnei "Josephi" (aceeași cu S. Josephi-II), rezultă că cele două puțuri: cel de extracție denumit "Treibschacht" și puțul de acces ("Mannsfahrtschacht") au fost amenajate pe latura scurtă a exploatării, la distanța de 31 de stânjeni. Cel din urmă a fost prevăzut cu trepte ("Steigen"), în comparație cu exploatările în formă de clopot, unde personalul a coborât la locul de muncă pe scări din funii. Condiția *sine qua non* pentru începerea excavației a fost menținerea unui "planșeu de siguranță" ("Salzhimmel") în masivul de sare, cu o grosime de cel puțin 12 stânjeni.

Exploatarea începuse prin urmare la baza acestui "planșeu", la început într-un unghi de aproximativ 80 de grade, care se micșora pe măsură ce se adâncea excavația.

Paragraful 20 Frendl îl dedică în exclusivitate tehnicii de armare a puțului de extracție și manierei de construcție a treptelor din puțul de acces, între care se aflau platforme în sistem consolă, ancorate în masivul de sare cu bolțuri ("Bolzen"), introduse în deschideri denumite "Bühnenlöcher". Pentru ca sistemul de ancorare să nu fie periclitat de apa dulce care se putea infiltra în ocnă, s-au săpat șănțulețe de drenaj. Pe latura lungă a exploatării s-au amenajat direct sub "planșeul", adică în zona în care s-a început excavația, într-un unghi de 80 de grade, galeriile de circulație ("Communications- oder Himmelstrecken"), prevăzute cu balustrade. Lungimea lor măsura 31, lățimea 6, iar înălțimea balustrei tot 6 picioare.

În momentul în care ocna "Josephi" a ajuns la adâncimea de 30 stânjeni, s-a atins un strat pământos atât de consistent încât s-a tras concluzia că ar fi mult mai rentabil să se renunțe la excavarea masivului pe talpa exploatării, decât să fie îndepărtat acest strat. Ca să nu se renunțe de tot la această ocnă, s-a preconizat construirea unei schele din lemn, cu care să se poată extinde exploatarea și pe transversală ("Kreuzbau"), începând cu tavanul - "coama" camerei.

Paragraful 22 este dedicat exclusiv descrierii acestei schele, ușor de adaptat la adâncimea la care se lucra (Pl. IV) (fig. 5). Prețul schelei s-a ridicat, fără costul materialului lemnos, ignorabil datorită abundenței sale în Maramureș, la 900 florini, sumă convenabilă, avându-se în vedere că "fiecare bucățică poate fi recuperată".

*

Ocna de la Slatina, vizitată de Frendl în afara celor de la Coștiui (Pl. III) (fig. 4), a fost proiectată cu dimensiuni mai mari, adică cu latura lungă de 80 de stânjeni, cele două puțuri măsurând 2x1 stânjeni. În planșa III se poate urmări modul de deschidere concomitentă a excavației, cu o fâșie relativ îngustă de 8 picioare la tavan și 10 la bază, având ca punct de plecare cele două puțuri. Și aici

https://biblioteca-digitala.ro

s-a respectat necesitatea unui planșeu de siguranță. Ca joncțiunea celor două fâșii de înaintare să se facă cât mai repede, s-a lucrat cu schimburi de numai șase ore.

*

În paragraful 23, respectiv în planșa V (fig. 6), Frendl descrie ocna "Alt Karoli" (Caroli-I), deschisă în anul 1774 în formă de clopot. După observațiile lui Frendl, întreaga zonă a fost inaccesibilă din cauza erupțiilor de apă, care n-au putut fi stăvilite nici după amenajarea unor galerii de drenaj ("Tagstolln"). De aceea s-a deschis, la distanța de 13 stânjeni, o ocnă nouă (Neu-Caroli"), adâncită fără incidente 33 de stânjeni, garantând o producție de durată. Modul de amenajare, destul de ingenios, mai ales cel de adâncire a celor două puțuri, amintește la prima vedere de vechea metodă de exploatare în formă de clopot. În realitate, puțul de acces este construit ca și la exploatările în formă de camere, adică prevăzut cu trepte, în timp ce accesul la masivul de sare s-a realizat prin intermediul unei galerii; apoi începea exploatarea propriu-zisă, la început în formă de clopot. În momentul în care s-a ajuns la adâncimea de 45 de stânjeni, adică 11 stânjeni sub nivelul la care s-a abandonat ocna veche "Caroli", și practic nu mai exista pericolul de infiltrare a apei din nivelele superioare, s-a extins exploatarea mult ca adâncime, dar și ca suprafață, chiar și în dreptul celor două puțuri ale ocnei părăsite. Din secțiunea verticală reprodusă în planșa V rezultă că pe anumite porțiuni s-a renunțat la exploatarea în formă conică, camerele paralelipipedice având pereții drepți, cu un vârf foarte ascuțit.

Ultima planșă (VI) (fig. 7), comentată în paragrafele 24-26, prezintă modul de realizare a galeriilor de legătură ("Communications Strecken"), prin tehnici speciale de havare până la 12 Zolli adâncime, cu scopul desprinderii din masivul de sare a unor banchize în formă de pilieri ("Pfaffen"), cu ajutorul unor pene grele din fier și lemn.

În ultimul paragraf al acestui capitol se tratează salarizarea tăietorului de sare pe categorii de operații, după sistemul "Gedingarbeit", pentru extragerea blocurilor la nivelul tălpii ocnei, executarea galeriilor sau pentru transportul sării. Se mai practica și salariul în acord, care se plătea în funcție de cantitatea blocurilor scoase într-un schimb de 8 ore: cea minimă fiind de 16, iar cea maximă de 20 de blocuri.

*

Capitolul III, ce se rezumă la un singur paragraf, vizează un aspect de natură socială, pe care Fendl a considerat util să-l introducă în "Relatarea" sa, chiar dacă pentru înțelegerea problemelor legate de drepturile și îndatoririle tăietorilor de sare el anexase raportului său toate "Statutele tăietorilor de sare din Maramureș"[29].

În paragraful 8 se face precizarea că la Coștiui și în împrejurimi locuiesc numai persoane autorizate, excepție făcând cele indispensabile pentru "producția de sare" ("zum Betrieb des Salzwerks"). Un tăietor de sare, care dorește să se stabilească aici datorită aptitudinilor sale, primește de la casa frăției o subvenție de 10 florini pentru construirea unei case „tipice" ("vornemlicher

[29] Cf. I. Dordea, *Zur sozialen Lage der Salzarbeiterschaft in der Maramuresch am Ende des 18. Jahrhunderts*, în Thomas Hellmuth u. Ewalt Hiebel (Hrsg.), *Kulturgeschichte des Salzes 18. bis 20 Jahrhundert*, München, 2001, 133-144; idem, *Der historische Bergbau in Roșia Montană und seine sozialen Einrichtungen im 19. Jahrhundert*, Der Anschnitt, 55, Bochum, 2003, 274-287.

https://biblioteca-digitala.ro

Structur"), cu o suprafață de 400 stânjeni pătrați, folosibilă și pentru grădină sau pășune. Fiecare tăietor de sare avea voie să țină două vite, fiind obligat în schimb să se prezinte zilnic la locul de muncă, cu excepția duminicilor și sărbătorilor[30].

În ultimul capitol (al patrulea), Frendl reproduce tarifele după care se făcea în Maramureș remunerarea tăietorilor de sare pe diferite categorii de operații (săparea și armarea galeriilor sau puțurilor), în funcție de gradul de dificultate, adică duritatea și densitatea incluziunilor de lut, ardezie, marnă sau gips care puteau să apară în masivul de sare, precum și în funcție de lungimea, lățimea și adâncimea acestor lucrări. În cazul că munca trebuia să se desfășoare în condiții extrem de grele, din cauza apelor de infiltrație, emarea unor gaze sau a pericolului de prăbușire, adică din motive independente de voința tăietorilor de sare, se acorda un spor suplimentar, în funcție de constituția fizică a tăietorului de sare.

Pentru reconstituirea unor aspecte, în aparență insignifiante, cu privire la tehnica minieră aplicată la saline în general și, în special, la cele din Maramureș, merită să fie amintit și ultimul paragraf (§ 31) din "Relatarea" de la 1791, în care se specifică plata pentru o serie de operații subsidiare, în special din domeniul dulgheriei, în speță pentru executarea și întreținerea treptelor și a armăturii puțurilor. O operație foarte importantă pentru evitarea pătrunderii apei de infiltrație în ocnă, relativ bine remunerată, era înlocuirea unor părți a armăturii puțurilor și etanșeizarea ei cu piei de bivol[31]. În înșirarea manoperelor necesare pentru buna desfășurare a procesului de extracție a sării mai figurează, printre altele, și repararea burdufurilor confecționate tot din piei de bivol ("Malchen"), a funiilor simple și a odgoanelor speciale ("Knöbelstrang" sau "Knebelseil") prevăzute cu spițe ("Killines"), pe care tăietorii de sare coborau sau se cățărau, la ocnele unde nu existau scări din funii[32].

*

Examinarea atentă intreprinsă de maistrul topograf Franz Frendl într-un sector cu care, probabil, el trebuia să se familiarizeze în prealabil, întrucât de regulă îl preocupa mineritul metalifer, reprezintă o contribuție valoroasă pentru cunoașterea unor aspecte mai puțin tratate în literatura de specialitate privitoare la tehnica și regimul de exploatare a salinelor din Maramureș. Unele dintre problemele tratate în "Relatarea" din 1791 pot fi regăsite probabil în regestele mult citatului manuscris *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae,* care din păcate încă n-a văzut lumina tiparului.

*

Publicarea integrală a raportului semnat de Franz Frendl se justifică și prin faptul, că la ora actuală, când se ridică problema reabilitării peisagistice a unor situri industriale și a revitalizării unor regiuni miniere din România, cu un pronunțat potențial turistic, cum ar fi Maramureșul, orice detaliu privind vechimea, forma și modul de amenajare a vechilor ocne de la Coștiui are o valoare

[30] Această reglementare a fost stabilită pentru prima dată de Comisia Festetics, în care se mai specifica modul de construire a caselor într-o anumită ordine pe străzi, cu acoperiș de șindrile și cu hornuri la sobe, cf. *ChRCM,* 1778/63 (iulie), *apud* I. Dordea, *Economia sării*, 263, nota 750.

[31] J. E. Fichtel, *op. cit.*, § 85; vezi și V Wollmann, *Din patrimoniul industrial al salinelor României*, RevMuzMon 2, 1987, 6 și 9.

[32] Cf. Instrucțiunile Zuanna, §§ 342-346, *apud* I. Dordea, *Economia sării*, 128, nota 421.

https://biblioteca-digitala.ro

documentară inestimabilă[33]. Aceasta cu atât mai mult cu cât întreaga zonă în care s-a practicat exploatarea sării, până în deceniul al treilea din sec. XX, este expusă unor mișcări tectonice masive, ceea ce a dus la prăbușirea ocnelor abandonate în decursul veacurilor. Este de domeniul incredibilului cum a putut "supraviețui" exploatarea "Apafy", deschisă în anul 1590, care se află în apropierea lacului Francisc (rezultat din prăbușirea ocnei cu același nume, deschisă în anul 1797). Această ocnă este singura în formă de clopot care s-a păstrat în Maramureș până azi. Este meritul Clubului de Speologie "Montana" din Baia Mare de a fi cercetat acest obiectiv unic de arheologie industrială, reconstituind, pe baza măsurătorilor efectuate în condiții extrem de grele, forma aproximativă și dimensiunile ocnei, din care s-a mai păstrat, la adâncimea de 23 m în afara puțului principal, și o galerie de drenaj. Astfel de acțiuni trebuie încurajate și aprofundate în viitor, prin constituirea unor echipe interdisciplinare, din care nu trebuie să lipsească arheologii, cu metodele lor specifice de investigație, precum și istoricii, care au acces la surse documentare la fel de importante și relevante pentru istoria mineritului ca și manuscrisul analizat mai sus.

EINE "RELATION" AUS DEM JAHRE 1791 ÜBER ABBAU DES STEINSALZES IN DER MARMAROSCH (MARAMUREȘ)

(Zusammenfassung)

Das Manuskript, mit dem sich der Verfasser dieses Aufsatzes auseinandersetzt, wurde zum ersten Mal in der Inaugural-Dissertation vom Ion Dordea (Klausenburg) über das Salzwesen in der Marmarosch im 18. Jahrhundert, und zwar im Zusammenhang mit der Modernisierung der Abbautechnik erwähnt. Die erläuternden Bildtafeln des Manuskriptes wurden als Faksimile in der Ausstellung „Silber und Salz in Siebenbürgen" gezeigt und im Band I, des Ausstellungskataloges mit gleichem Titel, kommentarlos, publiziert.

Vor dem Hintergrund, dass diese, im Archiv des Montan-Thesauriats (Klausenburg) aufbewahrte Urkunde, für die Entwicklung der Bergbautechnik insgesamt von großer Bedeutung ist und einige wichtige Informationsquellen zu diesem Thema sinnvoll ergänzt, werden die in vier Abschnitte gegliederten Paragraphen eingehend untersucht. Die wichtigsten Quellen, die zu diesem Thema herangezogen werden können, gehört in erster Linie die Urkundenregestensammlung *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae* , die vorrangig mit der Geschichte der Salzgruben von Rhonaszék (Coștiu) in der Zeitspanne 1701-1794 behandelt, und die später herausgegeben Instruktionen für die Salzhauer aus den Jahren 1702, 1726 und 1778, die mit den Namen Kleinburg, Zuanna und Festetics verknüpft sind.

[33] Pentru acestă problemă se pot consulta mai multe rapoarte prezentate în cadrul celor patru „Ateliere de Arheologie Industrială" care s-au ținut în România începând cu anul 2000, cum ar fi comunicarea *Reabilitarea peisageră a siturilor industriale dezafectate: Exploatarea de nisip caolinos de la Aghireș (jud. Cluj),* prezentată de arhitect Cristina Purcăr la simpozionul dela Baia Mare în septembrie 2004. Volumul de rapoarte urmează să fie publicat de Ministerul Culturii și Cultelor în cursul acestui an.

https://biblioteca-digitala.ro

Der Verfasser dieser Beschreibung, Franz Frendl, wurde in seiner Eigenschaft als Vermessungsfachmann (Markscheider) in die Marmarosch gesandt um, wie auch schon aus der Überschrift des Manuskriptes zu entnehmen ist, festzustellen, in wie weit die dort angewandte Abbaumethode des Salzstockes mit „paralellepipedischen" Kammern vorteilhaft auch in Siebenbürgen eingeführt werden könnte.

Obwohl Frendl die Gruben von Rhonaszék (Coștiui), Szlatina (Slatina, heute in der Ukraine) und Sugatag (Ocna Șugatag) befahren hatte, bezieht er sich in seiner Beschreibung vorrangig auf das „Hauptwerk Rhonaszék", da er „in allen dreyen Orthen aber, das wesentliche einerley gefunden habe, und nur die *Structur* der Grüben verändert ist.

In den ersten Paragraphen erörtert Frendl die Ursachen, warum nicht alle sechs Gruben gleichzeitig in Betrieb stehen, die Zusammensetzung der Huttmannschaft (Häuerschaft), die Entlohnung der Salzhauer je nach Schwierigkeitsgrad ihrer Tätigkeit, Gewicht und Zahl der ausgeschrämten Salzsteine, das Grubengezähe (Werkzeug) bzw. derjenigen, die am „Füllort" und an der Oberfläche für den Salztransport zuständig waren.

Eine besondere Aufmerksamkeit wird der Bauart des in der Marmarosch üblichen Pferde-Göppels gewidmet (Taf. I, Abb. 2), vor den nur zwei Paar Pferde gespannt wurden und einen Treibkorb mit viel größerem Durchmesser im Vergleich zu jenen aus Siebenbürgen hatte.

Der Beschreibung der neuen Abbauart mit „parallelopipedischen" Gruben und der alten glockenförmigen, die in solche umgestaltet werden könnten, ist der zweite Abschnitt gewidmet. Dieses geschieht vor allem in den Paragraphen, die der „Josephi"-Grube gewidmetem sind, bzw. auch auf Tafel II (Abb. 3), wo auf die erforderliche Entfernung zwischen dem Treib- und Mannfahrtsschaft, Beschaffenheit der „Communications"-Strecken, Errichtung des „Schachtgezimmers", der Treppen und Stiegen usw. eingegangen wird.

Aus der Sicht des Markscheiders, scheint Frendl besonders die Abbaumethode in einem Kreuzbau zu interessieren (Taf. IV, Abb. 5), wo der Abbau in der Grubensohle wegen starken „Erdlägen" zu kostenaufwendig wurde und man mit Hilfe eines mächtigen Gerüstes den „Salzhimmel" abzubauen begonnen hatte.

Eine besondere bergmännische Leistung konnte Frendl auch in der „Alt Caroli" Grube feststellen, wo man nach dem Aufgeben des Versuches hier eine „conische" (glockenförmige) Grube anzulegen, unweit davon, eine neue, ebenfalls konische Grube abgeteuft hatte, auf deren Sohle der Bau, 11 Klaftern unter „Alt Caroli", kammerförmig erweitert wurde (Taf. V, Abb. 6).

Im dritten „Abschnitt" bezieht sich der Verfasser des Manuskriptes auf die Statuten der Marmaroscher Salzhauer, wobei ihn nur ein gewisser Aspekt der „Mannszucht" interessiert, und zwar unter welchen Bedingungen ein Hauer in der Nähe einer Salzgrube ansässig werden kann.

Der letzte Abschnitt handelt über die Preise für das Betreiben der Stollen und Abteufung der Schächte, je nach Schwierigkeitsgrad, d. h. nach Härte der begegneten Gesteinsart. Da diese Angaben für die Rekonstruktion der Bergbautechnik am Ende des 18. Jahrhunderts weniger relevant sind, wurde diese Paragraphe nicht genauer erläutert.

Hingegen war der Verfasser dieses Aufsatzes bemüht, aufgrund einiger Urkundenregesten der *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae* und der Kartenskizze aus dem Jahre 1805 (s. Abb. 8)

https://biblioteca-digitala.ro

nachzuweisen, wann und welchergestalt, die neue – oft auch umstrittene – Abbaumethode mit „parallelepipedischen" Kammern bei den anderen Marmaroscher Steinsalzgruben eingeführt wurde.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Abb. 1 a. Das Obersalzamt in Rhonaszék (Coștiui) umgeben von Beamtenwohnungen und der römisch-katholischen Kirche (Ausschnitt aus einer Karte aus dem Jahre 1734, die im Hof- und Finanzarchiv, Wien aufbewahrt wird). b.- Das Gebäude des Obersalzamtes in Coștiui (Fotografie aus dem Jahre 1975).

Abb. 2. Tafel I (Anhang zum Manuskript von F. Frendl): Grund und Aufriss eines in der Marmarosch erbauten Pferdegöpels (Treibmaschine).

Abb. 3. Tafel II: Grund- und Profilriss, der „Josephi"-Grube, wo zum ersten in der Marmarosch die neue Abbaumethode mit paralellepipedischen Kammern eingeführt wurde.

Abb. 4. Tafel III: Grund- und Profilriss einer neuen Grube mit paralellelepipedischen Kammern aus Slatina.

Abb. 5. Tafel IV: Grund- und Aufriss der „Josephi"-Grube, mit dem Holzgerüst, mit dem wegen den in der Sohle aufgetretenen Erdschichten, in der First („Salzhimmel") weiter abgebaut werden konnte.

Abb. 6. Tafel V: Die „Alt Karoli"-Grube, die wegen Wassergefahr aufgelassen wurde und der daneben begonnene neue Grubenbau, der an der Sohle ausgeweitet wurde.

Abb. 7. Tafel VI: Erklärungsskizze, für die Schrämmethode, die in der Marmarosch bei der Errichtung von Stollen („Communications-Strecken") angewandt wurde.

Abb. 8.- Grubenkarte aus dem Jahre 1805, wo sowohl die alten, als auch die neuangelegten Abbaue mit paralellepipedischen Kammern dargestellt werden (Kreisdirektion Klausenburg des

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXĂ

Copia:

Relation

Über die in der Marmaros sowohl Parallelepipedisch, als auch Conisch bebäuenden Salz Salzgrüben: was in Hinsicht der Paralellpipedischen Grüben für Siebenbürgen anzuwenden ware: vom unterzeichneten Markscheider auf Befehl des Wohllöblichen Münz und Bergwesens Zalathnaer Inspektorat Oberamts am 12-ten April et praes(entiert): 12ten May 1790 Nr. 1353 bereist, besichtiget und beschrieben worden.

Nachdem die Siebenbürgische Salzhau, und Bau auch ohnehin bekannt ist, so glaube deren Beschreibung unnöthig zu seyn, wie auch in andere Gegenstände mich einzulassen, die keinen Einfluß in die Manipulation haben, sonder gegenwärtige Relazion(!) in folge der vier Abschnitte Theillen woher der:

Erste dass sammentliche Grubenwesen, als worunter die Anzahl der Häuer, bespricht, Hauart, Löhne...und die Verfahrungsart von Anfang bis zu Ende geschieht.

Zweyte die Paralellopipedische Art, und die Umänderungen von Conisch in Parellolepipedischen Grüben

Dritte die Mannszucht und überhaupt wie die Häuer auch ausser der Arbeitszeit behandlet wird. //

Vierte verschiedene Größe der Stölln, und Schachten, Beschreibung, nebst anderen Preysen enthalten soll.

Die vorkommende Risse, werden gleich bei jedem Gegenstand worauf sich bezogen wird, beygelegt.

Ob ich gleich auf dem Salzwerk Rhonaszék, Szlatina und Sugatak gewesen gewesen bin, in allen dreyen Orthen aber, das wesentliche einerley gefunden habe, und nun die *Structur* der Grüben verändert ist, wovon auch in dritten Abschnitt Erwähnung geschiehet, so glaube am besten zu fahren, wenn von dem Hauptwerk Rhonaszék die Beschreibung allein mache.

Erste Abschnitt

In welchen das sammentliche Gruben Weesen, als die Anzahl der Häuer, Aufsicht, Hauart, Löhne, Treibung und die Verfahrungs Art, von Anfang bis zu Ende der Schicht beschrieben wird.

§ 1. Zu *Rhonaszék* sind 6 Grüben im brauchbaren Stand – jedoch von diesen sind nur 3 belegt, und 3 bleiben feuernd: erstlich aus der Ursach, das wenn eine Grube durch Hinternüsse(!) aufzulassen, oder dabey nur etwas abzuhelfen wäre, die Erzeugung/nicht aufliege. Zweytens aber, nachdem die Erzeugung für den Transport jährlich auf 600/m Steine sich beläuft, und diese 600/m

https://biblioteca-digitala.ro

nicht in ein Depositorium, sondern bey jeder Gruben bey 100/m die Vorrichtung zur Lagerung bestehet und gemeiniglich die Überlegung die Grüben alle halb Jahren

geschiehet, nemlich bis die Behältnisse bey denen 3 belegten Grüben alle angefüllt sind, so dem wird die ganze Häuerschaft in die übrigen 3 Grüben belegt, und von dieser 3 feiernden Grüben wird das Formal Salz auf den Transport verabreicht, damit beydseithiger Manipulations Verfügungs Art sich keine Hemmungen ergeben.

§ 2. Bey zwey Grüben ist ein Gruben Offizir(!) angestellt, welche nach der un Rhonaszék bestehenden Bergverwaltung die obre(!) Aufsicht führet hat jahrlich

..... 300 Fl — Xr,

Ein Ober Huttmann, welcher alle Tage, die in Bau stehenden Grüben befahren, und die feuernden Grüben hingegen samt den Tag, und Wasser Ableid Stöllen alle Monath zweymahl(!) besichtigen muß; Vor die alltägliche Nachsicht bekommt er jährlich .....

25 Fl —Xr

Vor die 2te Nachsicht ..... 60 Fl —Xr

Zusammen 75 Fl —Xr

Da dieser Lohn, seiner Verrichtung nach weniger zum Lebens Unterhalt angemessen ist, so wird das mehrere *adjutum* gleich in der Folge berührt werden. Bey zwey Grüben ist ein Huttmann (oder auch *Decann (!)*) genannt, in der bebauenden Gruben hat selber die Erlaubniß, wenn selbe seine Anstallt für jeder Häuer vollendet hat, auch Salz hauen zu därfen; Bey nebst auch zu sorgen, das die Grube von *Nito* gegen den *Faragó* in 10 Klaftern nicht über eine Klafter fallet, und den übrigen erzeugenden Formal Salz geförderet werde, die feuerende Grube hingegen / muß er, zum Wenigstens alle 14 Täg visitieren, dafür erhält er jährlich ..... 16 Fl —Xr.

Nun die ganze Häuerschaft welche, zu der oberwehnten Erzeugung von 600/m Steine, erforderlich wird, bestehet zu Rhonaszék wo die stärkste Erzeugung ist, in 3 Huttmannschaften: auf den übrigen Salzwerken in der *Marmaros* sind *a proprotione* der Erzeugung zu zwey oder einer einem Huttmannschaft.

Ein Huttmannschaft bestehet aus

1 Decann(!)

40 wohl geübten Salzhauern

4 Knecht oder Gesellen

1 Lehrjung

4 Milleristen

12 Schichtern oder Karrn Läufer

1 Lauf Bub für den geübten Offizier

§ 3. Wie auf all gut eingerichteten Bergwerkern, so ist es auch zu Rhonaszék gebräuchlich / dass nach zweymalligen Klopfen um ½ 4 Uhr früh, die Häuer alle bey Ihren angewiesenen Grüben

https://biblioteca-digitala.ro

sich einfinden, um 4 Uhr von Decann(!) abgelesen werden, und nach verrichteten Gebet jedermann ohne Geschrey auf dem von Decann bestimmten Orte, seine Arbeit anfängt.

Damit die Grube ordentlich im Bau erhalten wird, so darf kein Häuer, eine neue Banck(!) zu hauen anfangen, bevor Ihm nicht der Decann die Schnur gespannt hat, nach welchem Er die Schrämung hauen muß – selbst wo sich die Fähle vereinigen, das wieder die Salzlagern der quer zu arbeithen nöthig ist, so muß der Häuer ohne einer Erwähnung des Ihrer hiebei *Confracten* zu Theil werden, seine Arbeith fortsetzen.

§ 4. Die Bäncke werden auch bis 6 Klafter, die meistens aber nur 2 und 3 Klafter lang gehoben, die Breite der Banck mit samt dem Schram ist bis 18 Zoll die Schrams Breithe 3 Zoll / und die Tiefe bis 8 Zoll, daher die Formal Steine durch eie 10 zöllige Breitte(!) eine paralellepipedische Form erhalten, und in Gewichte nur darauf gesehen wird (weil in der Marmarosch der Transport per Centen, und nicht per Stein bezahlet wird) dass der Formal Stein von 75 bis 90 Libra schwer seye, vor welch derley schweren Stein der Häuer 1 ½ Xr bekämmt(!). Ist der Stein schwerer, so bekommt selber eben nicht mehr Hauerlohn dafür, als die besagte 1 ½ Xr hingegen ist der Stein in Gewicht unter 75 Libra bis 50 Libra so wird dem Häuer ¾ bezahlt: unter 50 Libra-ig schweren Steine, noch vor die Minuzien erhalten die Häuer kein Bezahlung, jedoch

§ 5. Geniessen die Häuer noch einige Vortheile, die bestehen

Erstens, dass jeder Häuer vergehaute 100 Steine 1 ½ Libra Inschlicht und zum Dacht [anstatt Docht], alte Gruben Seile / unentgeldlich bekömmte(!).

Zweitens von jedweder *final* oder *apertur* (hier zu Land *Farago* und *Nito*) erhalt der Häuer Entschädigung in Conischen Grüben . . . . . — Fl 50 Xr in Paralellopipedischen hingegen wegen der viell(!) längeren Seithem noch einmal soviel . . . . . 1 Fl 40 Xr.

Drittens in der Marmarosch ist es gebräuchlich 100 Stein ein *oppositum* zu nennen, wenn nun der Häuer 15 *appositen* oder 1500 Steine drüber zu hauen (genannt das *Sapatal* Salz) von welchen der Häuer zur Aneyferung 4 Kr Hauerlohn bezahlt wird: mithin so oft im Jahr ein Hauer 15 *apposita* hauet, genießet selber immer für die 50 Steine darüber, welche auch zu kein *oppositum* darfür genohme werden, die Bezahlung per 4 Xr diesen Genuß kann ein recht fleißiger, und geübter Salz Hauer das Jahr / hindurch viermahl erhalten, ein schwacherer dreymahl, hingegen haben beyde Ihren Antrag hiezu dergestalten anzuschicken, das zu Ende des Jahres kein nahmhafter Rest von 5 bis 600 Stein übrig bleibe: weil diesen Rest zum künftigen *oppositum* im neuen Jahr [es folgen bis zwei verkleckste Worte] angenohmen wird, sondern ein derley *oppositum* in nemlichen Jahr, immer muß erzeugt, und ergänzt werden.

Viertens. In der Marmarosch kommen erdige auch mit Schiefer vermischte Laagen vor, dieses weck(!) zu hauen heißt nach dem Spannen Maß bezahlt, welches so viel heißt ! wie die vorgeschriebene Länge, Breithe, und Tiefe der Bänder vorgerichtet ist : man mit zwey Hände spannen, als so oft diese erdige Banck (satte 10 Zoll wir bei die Formal Steinen) hier mit 19 Zoll debidiren lässt: dafür erhält der Häuer fürs Erdige 1 ½ Kr und fürs Steinige 4 Xr Bezahlung. /

https://biblioteca-digitala.ro

Fünftens. Wenn ein Häuer in Dienst verschickt wird, erhalt solcher täglich 30 Xr Diurnen.

§ 6. Die Werkzeuge ein *Csakan*, zum Schram hauen, geformt wie hier zu Land, wigt 5 bis 6 Libra, das Aufschlag Eisen, oder eigentlich nur ein grösserer *Csakan* wiegt 14 bis 15 Libra – Eiserne Stangen mit welchen die Bäncke gehoben werden, die Häuer welche in einer Linie arbeithen, müssen einer dem anderen im Heben an die Hand gehen. Jeder Häuer muß von sein Erzeugungs Ort 4 Klafter gegen dem Treibschacht, Formal Stein, *Confracten,* und Minuzien säuberen.

§ 7. Von dem(!) 4 Milleristen sind 2 übertags beym Auslehren, 2 aber in den Gruben beym Anfüllen, die 12 Schichtler hingegen theils in der Gruben welche das Salz dergestalten unter das Fühort(!) laufen müssen damit das Seil auch nicht einmahl die Sohle / berühret. Die übrigen Laufen das Salz zu Tag, vom Schacht wird in die Scheuen, und Magulieren es auch gehörig. Ein Millerist bekämmt(!) vor einer 8 stündigen Schicht — Fl 15 Xr wenn selber mit dem Ober Huttmann die Stelle visitiert 18 Xr. Jener Schichtler der vorbeständig sich der Arbeith widmet erhält 15 Xr der aber nur zeitweis zur Arbeith erscheint 12 Xr für die Schicht.

§ 8, Um 12 Uhr ist das Ende der Schicht, wo jeder seinem Zeug zu dem Schmid(!) tragen und den anderen Mörgen, vor der Schicht wieder abholen muß, alle 14 Täge ist Samstag nach Mittags (denn unter der Woche kein Schicht gefeured wird) der Lohn. Bey welchen also ein Häuer vor einem Formal Stein mi 1 ½ Xr und 75 Loth bis 50 Loth mit ¾ Xr bezahlt wird. Gratis Steine sind nicht un Brauch aufzugeben, und von Einem Gulden wird die / Bruderlaad 1 ½ Xr abgezohen. Jeder Häuer erhält monathlich 2 Viertel Frucht aus dem Königl(ichen) Schüttboden zusammen für 1 Fl 45 Xr.

§ 9. Knechte, oder Gesellen sind demnach zu Rhonaszék weil 3 Huttmannschaften sind zusammen 12 von diesen hat der Oberhuttmann zu seiner *Subsistenz* die Erlaubnis, drey Knechte, indem der Dacann einen Knecht, und die übrigen acht, die alten Salzhäuer denen es an Kräften fehlet, halten zu dürfen, diese Knechte vorausgesetzt, dass sie Zöglinge sind, die das nemliche beobachten müssen, was denen Häuern vorgeschrieben ist, bekommen von ihren Herren, vor den sie nemlich arbeithen müssen: Erstlich den Zeug, zweytens das Grubengewand bestehend aus einem groben Hemt(!) und Opintschen, und vor 100 Stein 1 Fl 25 Xr Bezahlung. Das übrige, was nemlich zu 1 ½ Xr pro Stein mehr bezahlt wird, beziehet der Herr von diesem Knechte.

§ 10. Lehrjung sind bey jeder Huttmannschaft einer, und werden meißt einen alten Häuer zugegeben, welcher Ihnen die Arbeith zu erlehrnen hat, dafür aber den Lehrjung dem Verdienst auch selben *cediren,* der alte Häuer hingegen dem Lehrjung, dem Werkzeug, die Kleydung geben, und vor jedwedes 100 Formal Stein, 40 Xr in baarem bezahlen muß.

§ 11. Wenn ein Häuer Stelle *vacant* wird, so trift(!) sich die ganze Huttmannschaft zusammen,

https://biblioteca-digitala.ro

und wählt den besten Gesellen zum würklichen Salz Häuer, den besten Lehrjung, zu Gesellen, und die Stelle des Lehrjungen wird mit eines meriten(!) Salz Häuers Sohn besetzt. Diese Einrichtung mit Knechten und Lehrjungen ist zu dem Vortheil eingerichtet worden, damit erstens immer wohlgeübte Salz Häuer seyn mögen, Zweytens aber durch die Aushilfe der alten und entkräften(!) Häuern, weniger Pensionisten / werden, wie auch die entkräfte Häuer bessere Löhne, durch Ihre Knechte, nach den gewöhnlichen Taxen erhalten, als wie sie erhalten würden, wenn sie würklich pensioniert wären.

§ 12. Die Göppel sind zu Rhonaszék ut Tabelle I, nur mit 1 Kreuzbaum, und nur auf 2 paar Pferd zun Anspannen gerichtet: die Bauart ist weder auf die in Siebenbürgen vormals gewesten kleinen Körb, auch nicht nach dem Schemnitzer Verhältnüß, sondern der Durchmesser des Korbs verhält sich zu dem Durchmesser der Kreuzbäume, wie ein zu 3; der Korb ist 2 Klafter, die Kreuzbäume 6 Klafter und die Seil Scheiben 4 Schuch im Durchmesser, die Seile gehen beyde in einen Schacht ut Nr 1 et 2, wobey man auch versucht hat, das klein(!) Beyspiel sich ergeben, dass sich die Seile sich verwickelt hätten.

Die Treibung gehet schleunig vor sich, die zwey Milleristen in der Grube müssen, / nebst dem vorräthigen Taschen, auch beständig solche angefüllten in Bereitschaft halten. Dass wir das Seil mit der lehren Taschen erreicht werden kann, die lehre Tasche ausgehangen, und die volle Tasche gleich wieder eingehangen werden: des Gleichen haben die Milleristen herausten eben zu beobachten, damit sie die volle Tasche geschwind aushängen, ein lehre zurück lassen, und bis die nächste Taschen wieder aufgetrieben wird, das alles Salz durch die Schlichter weck(!) gelassen seyn: dass Formal Salz wird auf Karren wie zu Vizakna(!), das Minuzien Salz nach Bergwerksgebrauch in 4 bis 3tigen so genannten Hauden weck gefördert.

§ 13: Die Anzahl der Seil, oder auf gezohenen Taschen hab ich folgenden bemerkt, nemlich: das bey der Cároly Grube welche 54 Klafter tief ist: 74 Taschen: bey der Antoni Grube / 51 Klafter tief 80 Taschen, und bey der Josephi vom Gerüst 33 Klafter tief 100 Taschen jede Malchen oder Taschen mit 12 Stein geladen so dem Mittl nach 10 Centen wiegt, in eine 8stündige Schicht gezogen wurde.

§ 14. Die Seille(!) nach alter Arth bestünden aus 288 Fäden, und mit Inschlicht eingelassen, eine Klafter wäg 15 Libra. In *Diameter* muß es 3 Zoll: sind A(nn)o 1786 von Bistritz das letztemahl die Klafter zu 1 Fl 57 beygeschaft(!) worden, A(nn)o 1787 hat man zu Szigeth, aus gut gehakelten Hamf(!), und ungeschniert mit 300 Fäden nach Schemnitzer Art die Seile machen lassen, wovon die Klafter 74 schwer wiegt, 2 ½ Zoll im Durchmesser messt, und den Seillermeister für jedwedes Loth 14 Xr folglich für die Klafter 1 Fl 38 Xr bezahlet. Aus 4 jähriger Erfahrung, das letzte neue Seil, in allen Anbetracht besserer und nützlicherer Dienst leisten, so ist bereits dortorts allgemein / letzter Art fürgewehlet worden:

§ 15. Zu Rhonaszék wo in einer Gruben 45 Häuer arbeiten, ist vor überwiesen hinlänglich

https://biblioteca-digitala.ro

angenohmene 8 Pferde folglich für 3 Grüben, welche in Bau stehen werden . . . 24 Pferde
wegen Erkrankungsfehlen(!) oder sonstigen Hinternüssen *Reserv* . . . . . 4 „
Die Tagfuhren bestritten, und die Beamte im Dienstgebrauch machen dürfen . . 4

Zusammen 32 Pferde
erhalten.

Weil die Kreuzbaume nur nur auf 2 paar Pferd gerichtet, so ist es eingeführet, damit die Pferde bey Kräften bleiben, das um 4 Uhr die ersten 2 Paar eingespannet, und zur Helfte(!) der Schicht mit übrigen 2 Paaren, ohne mindester Aufhaltung umgespannet werde.

§ 16. Die Pferde werden nicht Kayserlicherseits angeschafft, noch erhalten, sondern die / ganze Treibung ist in der Verpachtung, und wird vermög Kontrakt, für jedwedes Stück Pferd dem Pächter jährlich 100 Fl bezahlt, dafür selbe, alle Tag zu führen, Treibung, Geschirr Strub, Buben, und Kapelisten [Gappelisten] Löhne bestreiten muß. Heu von der Herrschaft(lichen) *Posco(!)* und Wiesen zur Weide bekömmt der Pächter jedoch hat selber den *Regulamentaren* Preiß der Herrschaft dafür zu entrichten: wenn das Werk mehrere Pferde vorräthig hat, so wird es dem Pächter 3 Monath vorher zu wissen gemacht, solche einkauffen zu können, so dem bekömmt selber vor jedwedes Stück die schon bestimmten 100 Fl Bezahlung.

Zweyter Abschnitt

Beschreibung der neuen Paralellopipedischen Grüben, und der alten Conischen, welche in Paralellopipedische umgestaltet werden.

§ 17: Die Conische Bauart, welche in der Marmaros / wegen viell tiefer liegenden Salzlagen, und das wegen der oftmahligen großen Unkösten bei Errichtung neuen Grüben auszuweichen, und die viellen umgekehrten Mittl, welche bey zwey Grüben, durch den verbleibenden Salz Körper stehen verbleyben seye, hat vor mehreren Jahren den Anlaß gegeben, langlich Paralellopipedische Grüben anzulegen:

Hiezu ist ut Tabella II die Josephi Gruben ein Schacht von dem anderen in einer Entfernung von 31 Klafter angelegt worden, ut Lit a der Treibschacht, und Lit. B der Mannsfahrtschacht, in welcher die Treppen oder Steigen vorgerichtet sind, die Stärke des Salzhimmels ist Mittl 12 Klafter belassen worden.

§ 18, Die *Comunications*-Sträcke(!) (eigentlich der Himmel ist vermög Riß der/gestalten durchgeschlagen worden, dass man beyden Schächten horizontall(!) den ganzen Bau Lit c et d, 1 Klafter hoch, in die Fürst 6 Schuch, und in der Sohle 8 Schuch bricht, folglich bey 80 Grad die Neigung der Ulmen vorgerichtet, und wie der Himmel durchschlagen war, so hat auf die angenohmene Breitte welche die Gruben misst hätte bekommen sollen, die Unterhauung

https://biblioteca-digitala.ro

angefangen, und nach einen Fall wie die Zeichnung weiset fortgesezt(!).

Ich erkundige mich warum der Himmel nicht Zirkelförmig oder sonstig besser vorgerichtet werde, worauf mir zur Antwort gesagt wurde. Das Erstens das Salz ein *Solidum* wäre, folglich wegen der Thauerhaftigkeit(!), ein Zirkelgewölb eben nicht thauerhafter(!) wäre, als wie mich etlich und 60 Graden, Zweitens aber nur die mindeste Veränderung des Himmels/breitten als zirkelförmig ungemein mehr kosten würde, und daher in der Marmaros alwo wegen den vorkommenden öftern endlägen(!), die Grüben ohnehin kein lange Thauer(!) haben, was wegen kostbahrer Vorrichtungen nicht wohl können angewendet werden.

§ 19. Wie schon gesagt worden, das der Häuer in der Marmaros 4 Klafter von dem Erzeugungsort Formal, Stücker und Minuzien Salz saauber muß, so sind wegen dem entlegenen Treib Schacht, die Schichtler um so nothwendiger, das erzeugte Salz unter dem Schacht zu laufen.

§ 20. Der Fahrt Schacht 6 ist so lang der Schacht im Gezimer(!) vorgerichtet, nemlich Klafter für Klafter Gebind, und auf selben entweder nur Fahrten e, oder 3 Schuch breit Treppen, oder Stiegen g angebracht, wie das Gezimer aufhört, und im Salz Stock die Stiegen eingelassen werden, so pflegen / sie gemeiniglich 2 Klafter seyger, 1 ½ Klafter breit, und bey 2 Klafter lang eine von der anderen zu seyn. Bei diese Josephi Gruben sind anfangs Bühnelöcher gemacht worden, worinn nemlich die 3 Polzen(!) Sohle h eingezohen waren, diese Grundsohlen werden mit Brettern k genau überlegt, und die Stiege darauf befestiget. Lit k wird obermahlen eine Grund Sohle eingelassen, an welche inwendig ein Fahrtschacht starke auf so hohe Pfosten angeschlagen werden, welche Vorrichtung dazu vorgesehen ist, damit Niemand tiefer als bis die Bühne fallen känne. Bey den Bühnlöchern der Grundsohlen hat sich der Fall ergeben, dass an der stehenden Wand etwas Wasser sich bis an die Bühn Löcher gezohen, solche ausgewaschen, und so dann mit Mühe und Unkösten tiefer haben müssen gemacht werden, welche bey wiederummigen / Wasser Zufluß wieder sind ausgewaschen worden, uns man fast keine tiefere Bühn Löcher hat machen können. Daher man statt der Bühnlöcher, beydseits 2 Schuch breite Absatz Lit. L belassen hat, worauf dann die Grundsohlen geleget werden, jedoch die Absätze verlaufen sich bis zur zweyten Stiege dergestalten, dass die Stiege ihre gehörige Breite abs(t)ützen, werden erstlich nicht so leicht vom absickernden Wasser abgewaschen, und wenn sie auch würklich einen Schaden leiden, zum wenigstens der Vortheil übrig bleibt, in Erfordernisfall nach der Zeit Bühnenlöcher auspauen(!) zu können.

§ 21. Zu *Szlatina* wie in der Tabella III zu ersehen, ist die Entfernung beyder Schachten a und b 80 Klafter, die Schächte beyderseits 2 Klafter / lang und 1 Klafter breith / abgetheilt, wovon die eine Abtheilung zum Treiben, die andere Abtheilung aber zur Mannsfahrt vorgerichtet: Damit dieser Bau schleunig mit vier Häuer in einer 6-stündigen Schicht abwechselnd kann betrieben werden, sind aber zur Himmelsbreithe 8 zur Sohle 10 und 6 Schuch hoch auszuschlagen angefangen worden, wo darzumahlen meinerseits 40 und andererseits 20 Klafter bereits ausgeschlagen waren, die Grubensweithe nemlich bis die Wände stehend zu verhauen belassen werden, ware wegen einigen

https://biblioteca-digitala.ro

Taguntersuchungen der alten Grüben annoch unbestimmt.

Daß die Schächte in einen stumpfen Winkel, mit der Durchschlags Linie angelegt sind, ist die Ursach wegen den 2 Schuch breiten zu belassenden Salzabsätzen, worauf die Grund Polzen(!) der Fahrten zu liegen kommen. /

§ 22. Bei der Josephi Grube ut Tabela II, wie selbe ungehinderet in Bau schon ware, errichtete man beym Fahrtschacht in der 30. Klafter einige Erdlagen, welche man in der Hoffnung das sich solche ausschneiden werden, nach Zunehmen angefangen hat, jedoch je weiter man mit dem nachnehmen der erdigen Laagen dem Treibschacht näher kam, desto mehr verbreitheten sich die Erdlägen, dergestalten, dass die ganze Grubensohle ganz erdig war, wie die Beschreibung auf dem Plan erkläret. Es würde gepohrt(!), Schüchten abgeteuft, es wurde untersucht, und in Erfahrung gebracht, dass diese Erdlaage viel zu mächtig seye, das es der Mühe lohne sie gänzlich auszuhauen, um wieder den Salz Stock erreichen zu können, daher der Entschluß gefasst wurde, nach dem die Vorrichtung dieser Grube willig / war, dass man mitten ein Gerüst errichten solle, welches bis zu dem Treibschacht vorgeführet werde, damit auf dem Gerüst wie sich die Grube vertieft, auf dem Gerüst das Salz können weck(!) gelassen werden, einen Kreuzbau anzufangen.

Wie demselbe auch würklich zeige dass Tab. IV ausgeführet worden ist und der Kreuzbau ut Lit a bereits auszuhauen der Anfang gemacht ist, das Gerüst ut Lit. B ist solcher Gestalten verfertiget, dass wie sich der Kreuzbau verttieftt, solches alle[1]. Klafter ut Lit. c kann abgenohmen werden, dieses Gerüst hat ohne Holz, welches in der Marmarosch theils wegen Überfluß in kein Betracht gezohen wird, theils aber weil jedwedes Stücklein wieder verbraucht werden kann 900 Fl gekostet.

Dieser Kreuzbau welcher Oben in der / Fürst in 4 klaftriger Breitte angefangen worden, wird bis auf die bekannten Erdlaagen sehr stark und unregelmäßig verhaut, weil man weiß wie tieff man zu gehen hat, bis sich das Salz aufschneit und folglich durch die breitte Unterhauung nach bey 600/ m Stein Salz gewinnen zu kännen.

§ 23. Tabella V, Figura A ist eine Grube Alt Caroli genannt, welche wegen zudringenden Salz Stock[2] sehr beschwerlich selben endlich erreicht hat, und auf Conische Art die Grube zu bauen angefangen worden.

Jedoch, das immer mehr zugekommene Wasser, welches troz aller Vorrichtung mit Tag-Stölln nicht zu hemmen war – bewoge diese Grube aufzulassen.

In einer Entfernung von 13 Klafter Fig B ist denn wegen einer besseren Laage / Neu Caroli angelegt worden bey Absänkung(!) dieser Grube, haben die nicht so häufig zusitzende Wässer kamen abgetheilt werden, und wie die Grube 33 Klafter ungehindert und mit Hof(f)nung einer sicheren Thauer(!) abgeteuft, so hat man den Fahrt Schacht, welcher vorher auch nur mit einer oben befestigten übrigens aber frey hangenden Fahrt versehen war, verbühnd, Treppen eingericht, und auf den Salz Stock bey No 1 stollenmäßig ausgeleegt(!), bey No 2 im Salz abgeteuft, No 3 bis in die Conische Gruben *Communication* gemacht, und dergestalten nicht nur die Grube erweitert, sondern auch die bequeme Mannsfahrt mit Stiegen eingerichtet. Wie man mit dieser Grube ferners

https://biblioteca-digitala.ro

45 Klafter tief war, so hat man die Überlegung gezogen, das wenn würklich Wasser in der Alt Caroli Grube, auf / dem Salz Stock seye, ein Mittl von 11 Klafter nicht kännte aufgelöst werden, und daher der Entschluß gefaßt ut No 4unter die Alte Caroli Grube, den Bau zu betreiben, welcher laut Zeichnung bereits auch so weith vorgerichtet ist, dass man diese Grube, auf eine Breitte, und Länge ut No. 5, 6, 7 et 8 wird bringen können.

Die Antoni Grube, welche ganz nach Conischer Art gebaut ist, aber auf der Sohle auch schon meißt Erdlaagen sich zeigen, wird ebenfalls auf langlichte(!) Art vorgerichtet werden. Die übrigen 3 feuerenden Grüben sind Conisch bebaute alte Grüben, welche wegen einigen Gebrechen nicht mehr ungeändert werden.

§ 24. Bey Betreibung einer *Communications*-Sträcken(!), wird dergestalt wie in anklebender Tab. VI fürgegangen.

Zum Beyspiel in Szlatina, allwo just wir schon berühret einerseits 40 Klafter und andererseits 20 Klafter ausgeschlagen waren, und die *Figur* des Stollens oben 8 unten 10 Schuch breit und 6 Schuch hoch zu seyn fürgewehlet worden, dass nemlich zu erst, um und um No 1 zwey Zoll breite, und 12 Zoll tiefe Schräme, des gleichen auch von der Fürst bis auf die Sohle ut No 2 zwischen Schräme gehauen werden, dadurch entstehen No 3 1 Schuch breitte Bänke (welche Pfaffen genannt werden), diese werden unter No 4 verlohren von der Sohle etwas abgenohmen, da mit die Pfaffen desto leichter sich losziehen können, so denn werden in ein deren vorgerichteten Schrämen 1 Loth schwäre(!) stumpfe eiserne Keil, neben solche aber / Holz gestellt, damit sich der eiserne Keil desto besser zwänge, dann wird diesem Keil ut No 5 mit einen 6 bis 8 Libraigen Schlägel hinein getrieben, bis nemlich das Losziehen des Pfaffens verspüret wird, daher beym Ende immer die Häuer Obacht zu geben haben, damit der fallende Pfaff Niemanden beschädigt. Meistens fällt selber auf die Seithe, wo der verlohrene Schram No 4 angebracht ist, auf gleiche Weise werden die übrigen abgenommen, als dann muß der Stollen Orth gehörig zugeglichen, die Schräme wieder gehauen, und dergestalten die ganze Vorrichtung wieder gemacht werden.

Zu weillen erreignet sich dass der Pfaff nur mit Einschlagung der eisernen gezwängten Keillen sich nicht losziehen will; in diesem fall muß das Mittere stückweis / zertrümmert werden, damit zu den übrigen gleichsam ein Auspruch(!) verschaffet werde.

§ 25. Nachdem ich zwar im Eingang meines Berichts gesagt habe, dass die vielen Abschnitt eigentlich von denen in der Marmarosch üblichen Preyßen, so viel ich davon habe einhollen(!) können wird gemeldet werden, so glaube jenes was zu Betreibung einer *Coomunications*sträcke Bezug hat, auch gleich mit unter einem zu sagen: namentlich bey den Conischen Grüben ist der Brauch gewesen, dass wie man auf den Salz Stock gekommen ist, und Salz zu hauen angefangen hat, haben die Häuer, von Anfang, und so lange sie auf 3 gehörigen Formal Steinen stehend, dem Schatter Haytasch, oder des Sumpf gestaltige Mittl zwischen beyden Schächten haben erreichen können, immer / per Zenten 5 Xr ohne Fordernus erhalten.

https://biblioteca-digitala.ro

§ 26. Die *Communications*Sträcke bey der Josephi Grube wurde aber ganz anders bezahlt. Die *Figur* des Hümmels(!) musste durchgeschlagen werden 6 Schuch hoch, oben 6 Schuch breith, und unten 8 Schuch breith, welche *Figur* in einer Klafterstärke 252 *Cubic* Schuch enthält. Jeder *Cubic* Schuch wird für 150 Libra schwär angenohmen, folglichh 378 Centen im Gewichte eine Klafter ausmachet. Weil aber diese 31 Klafter lange Sträcke, die nach alter Gewohnheit: nemlich in so lang der größte Häuer auf 3 Steinen stehend mit dem *Csakan* den Himmel hätte erreichen können, und wegen der Unterhauung in der zweyten Klafter des Abteufens, fast doppelt so viel noch, als in der ersten, im Gewichte wäre / erzeugt worden, und denen Häuern der Zenten per 5 Xr *exclusive* der Fordernüß hätte müssen bezahlt werden: so ist ungeacht(!) es eine Gewohnheit von jeher gewesen, von der sich die Häuer gaar nicht haben absehen wollen, aus dem Grunde, das übertriebene Bezahlung sich nicht in der Billigkeit ... abgegangen worden, und mit den Häuern folgender massen *Contr*hieret worden, die Häuer haben den Himmel in den bestimmten und angegeben Maaßen oder Figur hauen müssen. Weil aber dabey in einer Klafter nur 378 Centen abgefallen, so ist von der weitheren Vertiefung, nach geendigten *Communications*Sträcke mitgerechnet, und jedem 31. Klafter für 900 Zenten angenohmen werde, welche die Häuer nach verrichtetem Durchschlag erst ergänzt haben, die 900 Zenten für eine Klafter sind denen Häuern / zwar per 5 Kreuzer bezahlt worden, jedoch wann sie, die Fördernüß, und übrige Unkösten, zu bestreiten gehalten.

§ 27. Vorerwehnter Akkord hat dann wieder Anlaß gegeben, hievon abzusehen, und ein gehöriger Gedüng(!) ein für allemal festzusetzen (Dieses besteht außer den Zahlungen die in einer vorgerichten Gruben für Formal Stein ahnehin schon besteht) dass ! für ein Kubik Klafter im Abteufen eines Schachtes 19 Fl — und in einer Stollens Stärke eine Cubic(!) Klafter 25 fl —, *inclusive* alle Fördernüß bezahlt werden. Nach diesem Gedüng ist die *Caroli* Gruben umgestaltet, und die Szlatinaer dergestalten in Bau. Ein Hauer welcher außer in Krankheitsfällen, ohnehin monathlich 24 Schichten vervoll(!) arbeiten muß, kommt auf einen Verdienst nach diesem vorerwehnten Gedüng auf / 12 Fl 30 Xr auch bis auf 16 Fl 40 Xr.

Der Verdienst bey der Formalsteinerzeugung ist angenohmen, dass ein Häuer in einer 8stündigen Schicht zum wenigstens 16 Steine per 1 ½ Xr hauen muß, und kämt au einen Lohn von ..... 9 Fl 36 Xr

Jedoch leicht kann einer auch 18 Steine
Hauen, und erhält ..... 10 Fl 48 Xr
Und möglich ist es dass ein Häuer
20 Steine Hauen, und ..... 12 Fl ——
verdienen kann: folglich bey gegen Einanderhaltung:
die etwas höcher gutstehen kommende Gedüng Arbeith,
der mehreren Beschwehrlichkeit auch ganz angemessen ist.

Dritter Abschnitt von der Mannszucht

https://biblioteca-digitala.ro

§ 28, Zu *Rhonaszék* wo die ganze Gegend aerarialisch ist, wohnen keine andere Menschen, ausgenohmen solche, die zum Betrieb / des Salzwerks nothwendig sind: Ein Häuer der sich da sesshaft machen will, nachdem, er für tauglich erkönnt(!), und aufgenohmen wird, bekömmt aus der Bruderladen 10 Fl Beysteuer: zu Erbauung eines Hauses, welches aber vornemlicher Struktur, wie die übrigen seyn muß, auf ein angewiesenen Platz von 400 *Quadrat*Klafter, die Er zu einen Garten, oder Wiessen(!) vorbereithen kann. 2 Stuck Viech darf selber halten, in übrigen muß ein Salz Häuer Tag vor Tag (außer Sonn oder Feuertägen bloß allein dem Salzhau obliegen[3]

Da diese Mannszucht eben so weitsichtig, als wie sich pünktlich darnach gehalten wird, in Ihrer Absicht hier ist, so glaube am Besten und Kürzesten zu verfahren, die sammentlichen *Statuten* deren Marmaroscher Salz-Häuern, nach welchen sie behandelt, und bestraft werden, hier / einen Bericht zur weiteren hohen Einsicht gehorsamst beyzuliegen.

Vierter Abschnitt

Von Preisen nach welchen die Betreibung der Stölln, die Abteufung der Schächten, nebst anderen gewöhnlichen Arbeithen, in der Marmarosch bezahlt werden.

§ 29. Zu der Stollensarbeit bestehen schon einige Salz Häuer welche des Gruben samt Zimmerung gut verstehen, Stollisten genannt werden, und folgendermassen bezahl werden.

	von 1 bis 25 Klafter		von 25 bis 50 Klafter		von 50 bis 75 Klafter		von 75 bis 100 Klafter	
	Fl	Xr	Fl	Xr	Fl	Xr	Fl	Xr
Im weichen Gesteinreich	3	15	3	50	4	25	5	—-
„ in gelber Fürsten Erden ...	4	15	4	50	5	25	6	—-
„ Im Mergel, oder sogenannten *Palágkó*	5	15	5	50	6	25	7	—-
In einem mit abgewaschender Stein Lagen	6	45	7	20	7	55	8	30 /

Wenn aber Felsen, oder eigentlich ganzes Gestein zum Sprengen in die Stolln vorkömmt, so wird die Betreibung gedüngmässig *accordiert.*

§ 30. Bey Ausgrabung der Schächte sind in der Marmarosch wegen Unterschied der Länge, Breite, und Tiefe, weiche, festeren und mit Gyps vermischten Stein Laagen: 8 Klassen festgesetzt, nach welchen die Bezahlung geleistet werden ! Nemlich:

https://biblioteca-digitala.ro

	von einem Schacht welcher in das 4-mb messet		von 1 bis 25 Klafter tief		von 25 bis 50 Klafter tief		von 50 bis 75 Klafter tief	
	Klafter	Zoll	Klafter	Zoll	Klafter	Zoll	Klafter	Zoll
Erste Klass in lockerem Erdreich	—	36	3	—	4	30	6	30
detto	—	48	4	—	5	30	7	30
detto	—	60	5	—	6	30	8	—
detto	1	—	7	—	8	30	10	30
Zweyte Klasse im Tonn(!) mit Kiesel vermischten Grund	—	36	4	—	5	30	7	30
detto	—	48	4	40	6	10	8	10
detto	—	60	6	—	7	30	9	30
detto	1	—	8	30	10	—	12	— /
Dritte Klasse in festem Mergel oder *Palagkó*	—	36	6	—	7	30	9	30
detto	—	48	8	—	9	30	11	30
detto	—	60	10	—	11	30	13	30
detto	1	—	12	—	13	30	15	30
Vierte Klasse in einem Mergel und Stein vermischt	—	36	8	—	9	30	11	30
detto	—	48	11	—	12	30	14	30
detto	—	60	14	—	15	30	17	30
detto	1	—	17	—	18	30	22	30
Fünfte Klass in Schiefer oder Gyps Stein, mit Pulver oder Schlägel und Eysen	—	36	14	30	16	—	18	—
detto	—	48	19	—	20	30	22	30
detto	—	60	24	—	25	30	27	30
detto	1	—	29	—	30	30	32	30
Sechste Klass in einem mit Salz vermischten Erden	—	36	14	30	16	—	18	—
detto	—	48	19	—	20	30	22	30
detto	—	60	23	50	25	30	27	30

https://biblioteca-digitala.ro

detto	1	—	28	40	30	—	32	—
Siebente Klass in einem mit Gypsa vermischten Salz-Stock	—	36	15	—	16	30	18	30
detto	—	48	20	—	21	30	23	30
detto	—	60	25	—	26	30	28	30
detto	1	—	30	—	31	30	33	30

Achte Klass: wann sich ein Hinternüs(!) vom Wässern, matten, und bösen Wettern, Einrollungs des Gebürgs, und dergleichen ereignet, woran die Häuer nicht Schuld sind, aber der Bau dennoch fortgetrieben werden muß, so wird denen Häuern vor eine 8stündige Schicht dem Stärkeren .... 24 Xr

dem Schwächeren ..... 18 Xr

bezahlt.

So wohl bey der Stollen als Schacht Arbeith, worunter auch die Zimmerung mitverstanden ist, und nur das Holz ab *aerario* beygeschafft wird, müssen die Häuer, Werkzeug und Inschlet(!) aus eigenen bezahlen. Zur Stollens Zimmerung in der Marmarosch werden die Stempl nicht behauet, sondern in ihrer vollen Strärke belassen, und gezimmert: Jedoch in Schachten, wo zum Beyspiel alle 2-te 3-te Klafter nach Erfordernüß / zwar ein in 4 mb 8 zollig behautes Schloß, als Grund Granz [anstatt Kranz ?] eingebühnet kommen auf selben nicht wieder Gränze [anstatt Kränze !] zu liegen, sondern nur 3 Zoll dicke Eichene Pfosten gesezt(!), welche bey 3 Ecken in einander zu passen gehauen sind: in 4tem Eck aber nur zwey hölzerne Kein Nägl eingetrieben werden, welche dem 3 Zoll dicken, und bey 12 Zoll breitten Pfosterne Granz(!) laltbahr machen.

	Fl.	Xr
§ 31: Für andere bey dem Grubenweesen bestehenden Zahlungen, als für ein Schrämung des Salz Himmels zu den einziehenden 4 Schwöllen [anstatt Schwellen], worunter auch die Einzehrung der Schwöllen begriffen ist, wird bezahlt	10	—
für ein Bühn Loch, zu der Fahrt Polzen(!)	—	9
für Fahrt Polzen und der aufzuschlagenden Bühnen	—	12
/		
Die Stiegen werden von den Tag Lohn verfertigt.		
Für Einsänkung einer neuen Fahrt in Conischen Gruben	—	40
für Einmachung eines neuen Sprüssels	—	1
für Einbringung eines Stranges, womit die Fahrten zusam gefungt sind	—	1
Wann der sogenannte Salz Himmel (Sollyok) abgewaschen, und also geschwächet wird, dass man selben weiter verschrämmen, und aushauen muß, so wird wenn der Schaden		

https://biblioteca-digitala.ro

groß und gefährlich wäre, die Arbeith schichtenweis zu verrichten,
und für eine 6stündige Schicht zu bezahlen seye ..... — 18
Wenn aber ohne großer Gefahr abgeholfen werden kann, so wird
für die völlige Arbeith worunter auch die Einziehung der Schwellen,
und der / Heuthen begriffen ist, bezahlt ..... 10 —
für eine Klafter Schachtzimmerung, das Inschlet mit einverstanden .. 2 15
Bey Ausbesserung des Schichts für Einsetzung eines Brettes ..... — 4 ½
für 2. Schichtbretter zusammenhaltende hölzerne Nägel oder Keile .. ½
für ein neu eingelegten Schwöllen ..... — 42
für Einlegung einer Rindshauth ..... — 10
für die Keule, die Hauth zu befestigen, für jedes Stück ..... — ¼
für einen Schachtkranz über dem Treibschacht ..... — 42
für einen Schachtkranz Stutzen in der Mannfahrt einzurichten ..... — 12
Vor Saubern, und Abschlagung der Salzbrüch so sich in Schachten angesetzt
und meist allewochen(!) abgeschlagen wird ..... — 10
für ein neu gemachte Büffl Malchen ..... — 12
/
für eine Büffl Malchen zu reparieren ..... — 12
für eine von abgenutzten Seilen gestrickte Malchen ..... 1 —
für abgenüzte umzustricken 1 6
für ein neues Seil aufzuziehen ..... — 20
für ein ungewohnten Knöblstrang ..... — 15
für Einhauung eines Stoll(!) Thürls in den Schacht ..... 1 —
für Aufrichtung des Gerüsts dazu ..... 1 —

In der Marmarosch wird alles Minuzien Salz in 5 Centigen schweren Tonnen, oder Vässern(!), von weichen Holz, sowohl zu dem Verschleiß als Transport verführt, und kost ein derley Tonnen in ganz fertigen Stand, auf der Herrschaft *Posko* ..... — 32

Aus dieser vorbeschriebene Marmaroscher / Bau Art, wird gnädigst zu ersuchen seyn, was gestalten die dortigen Salz Grüben samentlich nach eingerichten Bergmännischen Grundsätzen bebauet werden, und da verschiedene Gegenstände in gegenwärtiger *Relation* vorkommen, welche jeder Salzbeamte, welcher Känntnüs(!) besitzt, und Entrichtungen mit Nutzen anwenden will, solche auch anzuwenden (in wie weith sie auch die Siebenbürgische Bauart anbringlich sind) in die Gelegenheit versezt werde,

Nachdem ich ohne mich zu erinnern etwas vergessen zu haben, die ganze Marmaroscher Grüben Verhandlungs Art beschrieben habe, so bleibet mir nichts anderes übrig, als wenn ich dennoch / wieder(!) mein Wissen, und Willen in gegenwärtigen Ausarbeitung gefehlt haben sollte, um gnädige Nachsicht zu bitten, in welcher Zuversicht mich zu Hoher Gnade empfehle. Zalatna den 28ten Februar 1791.

https://biblioteca-digitala.ro

Franz Frendl von Königshulden
Markscheider

Textele explicative pentru cele șase planșe

Tab. I. **Grund und Aufriß**, über die Structur deren bei denen Marmaroscher Salzgruben erbauten Treib Maschinen

Tab. II. **Grund, und Profil Risse**, über die zu Rhonaszék in der Marmaros aller erst gebaute Paralellpopipedische Josephi Salz Grube. Litt. a der Treibschacht und Litt. b der Fahrtschacht, Lit. c et d die 31 Klafter lange *Communications, oder Himmelsstrecke*, welche in einer *Figur* von 6 Schuch hoch in der Fürst 6 Schuch in der Sohle breit, und daher bei 80 Grad die Neigung des Himmels, weiters aber wie die Grube zu unterfahren angefangen, bey 54, 55, 56 und 58 Grad die Wände vorgerichtet worden sind in Fahrtschacht so lange selber in Gezimmer geschiehet, sind Klafter für Klafter Bühn geschlagen, und entweder Fahrten wie Litt. e oder 3 Schuch breite Stiegen Litt. f angebracht, wie das Gezimmer, aber aufhört, um die Stiegen in Salz Stock eingelassen werden, so pflegen sie gemeiniglich 2 Klafter seiger 1 ½ Klafter breit, und 2 Klafter lang, eine von der anderen zu seyn. Bey dieser Grube sind anfangs zu den Polzen(!) Litt. g einzusetzen, Bohrlöcher gemacht worden, worauf Litt. h die Löcher geschlagen, und die Stiegen versezt, 4 Schuch höher wird werden, ut Litt. k ein Polzen eingelassen, an welche samt den unteren inwendig Bretter angeschlagen werden. Jedoch diese Bühnlöcher werden vor Wasser ausgewaschen, daher weither unten beyseits ut Litt. L zwei Schuch breite Absätze dergestalten belassen, dass sich solche bis zur nächsten Stiegens Breite verlaufen, vorauf dann die Fahrt Polzen gelegt werden. Bey Litt. m im Fahrtschacht wurde Erde mit Salz vermischt, woraus auch Wasser gekommen und daher an der einen Gruben Wand Litt. n Rinnen gehauen worden sind, in welchen das Wasserin Treibschacht Sumpf Litt. o abfliessen können. Jedoch da diese immer meliger(!) zu werden anfingen, so wurde bey Litt. p Untersuchungen gemacht, welche überzeugten dass diese Erdlagen mächtiger wurden, und Litt. q schun pure Erde ohne Salz vermischt zu beleichten(!) war. Welche erdige Laage(!) den Entschluß veranlasst hat, diese Grube nicht weiters in die Teufe fort zu bauen, sondern wie in der Folge sodann der Relation erklärt werden wird, der Bau über sich noch auf etwelche Jahren vorzurichten.

Tab. III. **Grund und Profil Riß**, über eine in der Marmarosch zu Szlatina neu angelegte Paralelloepipedische Salz Grube, der Schacht a von dem Schachte b in einer Entfernung von 8[4] Klaftern

Tab. IV. **Grund und Auf Riß**, über eine in der Marmaroscher Joephi Grube wegen ganz erdiger Laagen erreichten Gruben Sohlen auferbauten Gerüsten durch welchen in der Fürst ut Litt. A der Zuerbau[5] oder Salzhau angefangen worden ist, Litt. B somit das Gerüst vorgestellet. Litt. C aber

https://biblioteca-digitala.ro

wie solches abgenommen werden kann, damit die Erzeugung nur immer von der Tiefe des ... haues weggelöster wird.

Tab. V. **Grund und Auf Riß.** H. Alt Karoli, welche Grube wegen häufig zudringenden Wassern hat aufelassen werden müssen. G. Neue Karoli, welche wegen den guten Salz Mittl in einer Entfernung von Klafter[6] wieder ist angelegt worden wie mit solcher 30 Klafter ohne Hindernüß niedergeteuft war, so hat man den Fahrtschacht verbühnt und Treppen eingesetzt. Bey Nro 1 auf dem Salz Stock stollenmäßig ausgelenkt. Bey Nro 2 in Salzstock abgeteuft Nro 3 in die Conische Grube geschlägen, und dergestalten nicht nur die Grube erweitert, sondern auch die bequemen Mannsfahrt mit Stiegen eingerichtet. Wie mit der Grube dereins 45 Klafter niedergeteuft war, so hat man in Überlegung gezogen, dass ungeacht Wasser in Alt Karoli sey, dass der Stock wegen den 11

klaftrigen Mittels, nicht gänzlich aufgelöst werden können, daher der Entschluß gefasst ut Nro 4 unter die Alt Karoli Grube den Bau zu betreiben, welcher laut gegenwärtiger Zeichnung so weit vorgerichtet ist, dass nun diese Grube auf einer Breite und Länge ut 5. 6. 7 et 8 wird verhauen können.

Taf. VI. **Erklärungs Plan. Auf was Art in der Marmaros die Communications Strecken ausgehauet werden.** Zum Beyspiel die Figur des Stollns a. b. c. ist 6 hoch, oben 8 breit und unten 10 Schuch breit, so werden ut Nro 1. 2 auch 3 Zoll breite und 12 Zoll tiefe Schräm desgleichen vor der Fürst bis zur Sohle ut Nro 2 gehauen; dadurch entstehen Nro 3 1 Schuch breite stehende Bänke, welche Pfaffen genannt, diese Pfosten werden zur Sohle ut Nro 4 verlohren abgenommen, damit sich solche bequemmer(!) losziehen können, sodann werden gemeiniglich in der Mitte Nro 5 2 Libra schwähre(!) stumpfe eisernen Keile neben solchen aber hölzernen, dass sie die eisernen besser zwingen können, gesteckt, und mit einem großen Schlägl, so lang hinein getrieben, bis sich der losziehet, und so verfährt man auch in den übrigen. Zu weilen wenn sich der erste Pfosten nicht loslösen will, ist es notwendig einen von selben mit den andern Werkzeugen zu zertrümmern und gleichsam den übrigen den Wiederstand wegzuraumen.

1 Urmează o cifră care nu se poate citi din cauza unei pete de cerneală.
2 În loc de „Salz Stock" autorul manuscrisului vroia să scrie „Wasser ...".
3 La sfârșitul frazei lipsește semnul pentru închiderea parantezei.
4 Scris greșit, în loc de 80.
5 Cuvânt greu de descifrat.
6 În manuscris se vorbește de 13 stânjeni.

https://biblioteca-digitala.ro

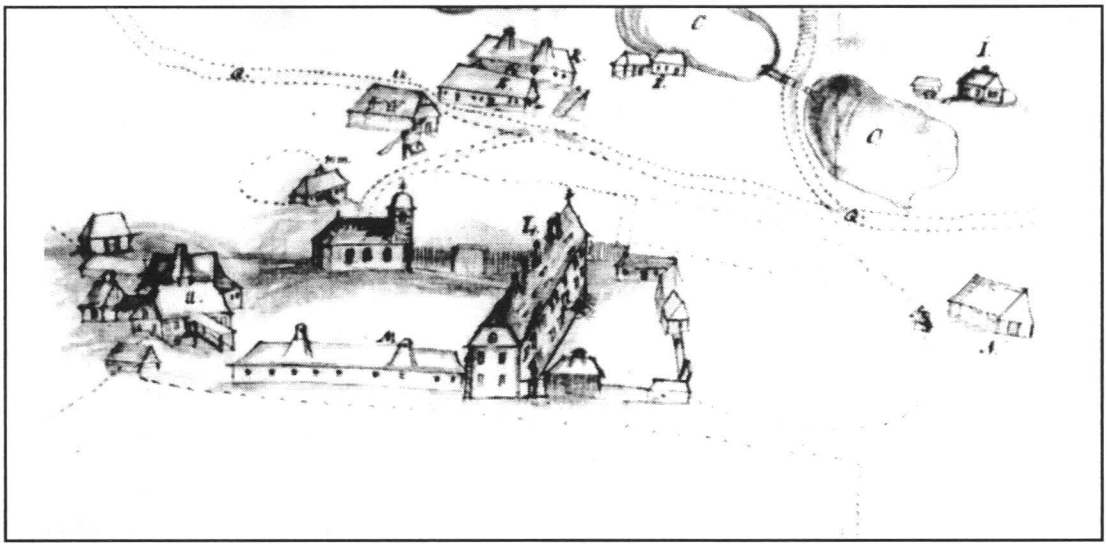

Fig. 1a.- Clădirea Oficiului superior al sării din Coștiui, cu locuințele funcționarilor și biserica romano-catolică; detaliu dintr-o hartă din anul 1734 aflată la Hof- und Finanzarchiv din Viena.

Fig. 1b. - Clădirea fostului Oficiu superior al sării din Coștiui; fotografie din 1975.

https://biblioteca-digitala.ro

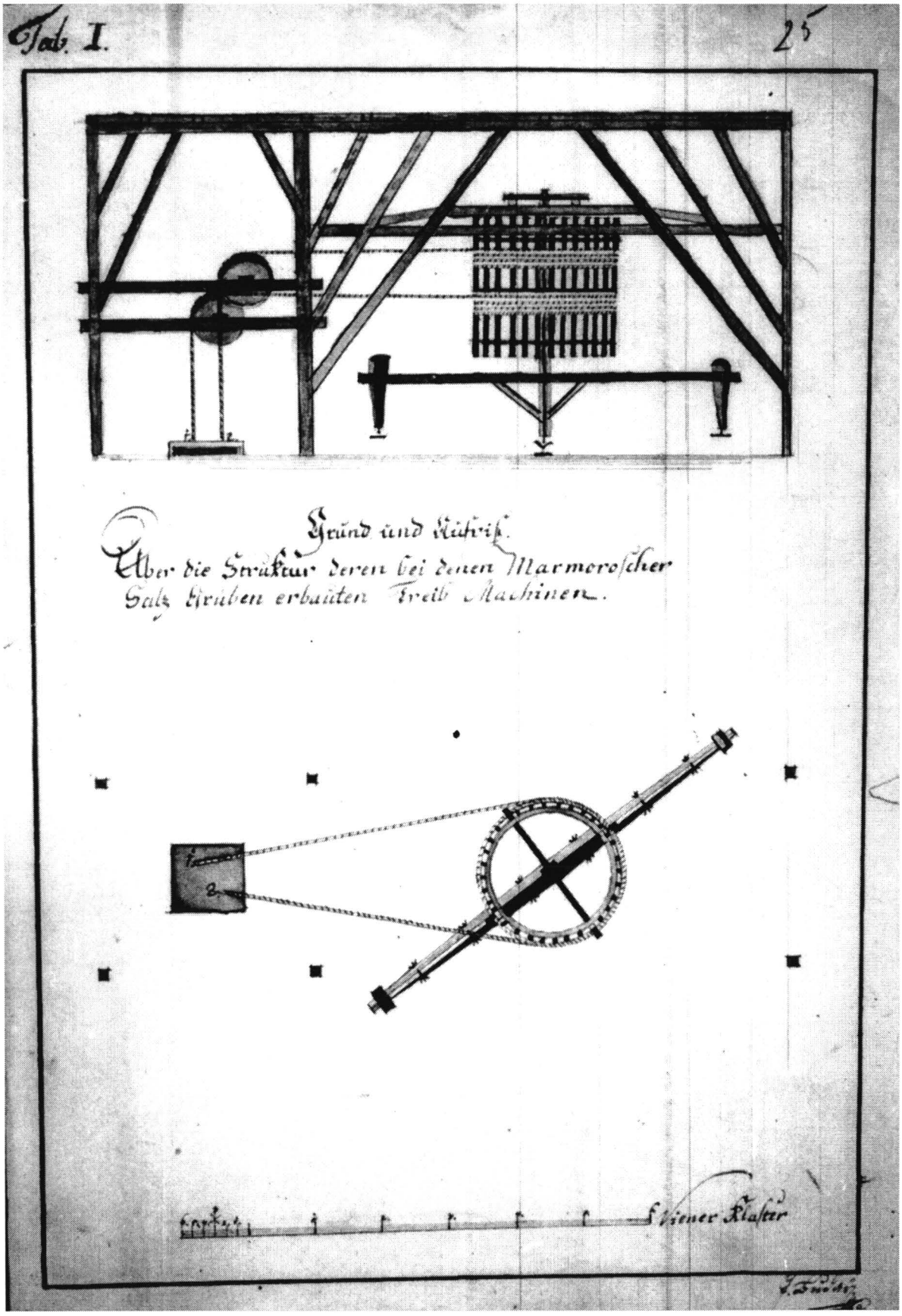

Fig. 2.- Plan orizontal și secțiune în profil redând structura unui crivac folosit la ocnele din Maramureș.

https://biblioteca-digitala.ro

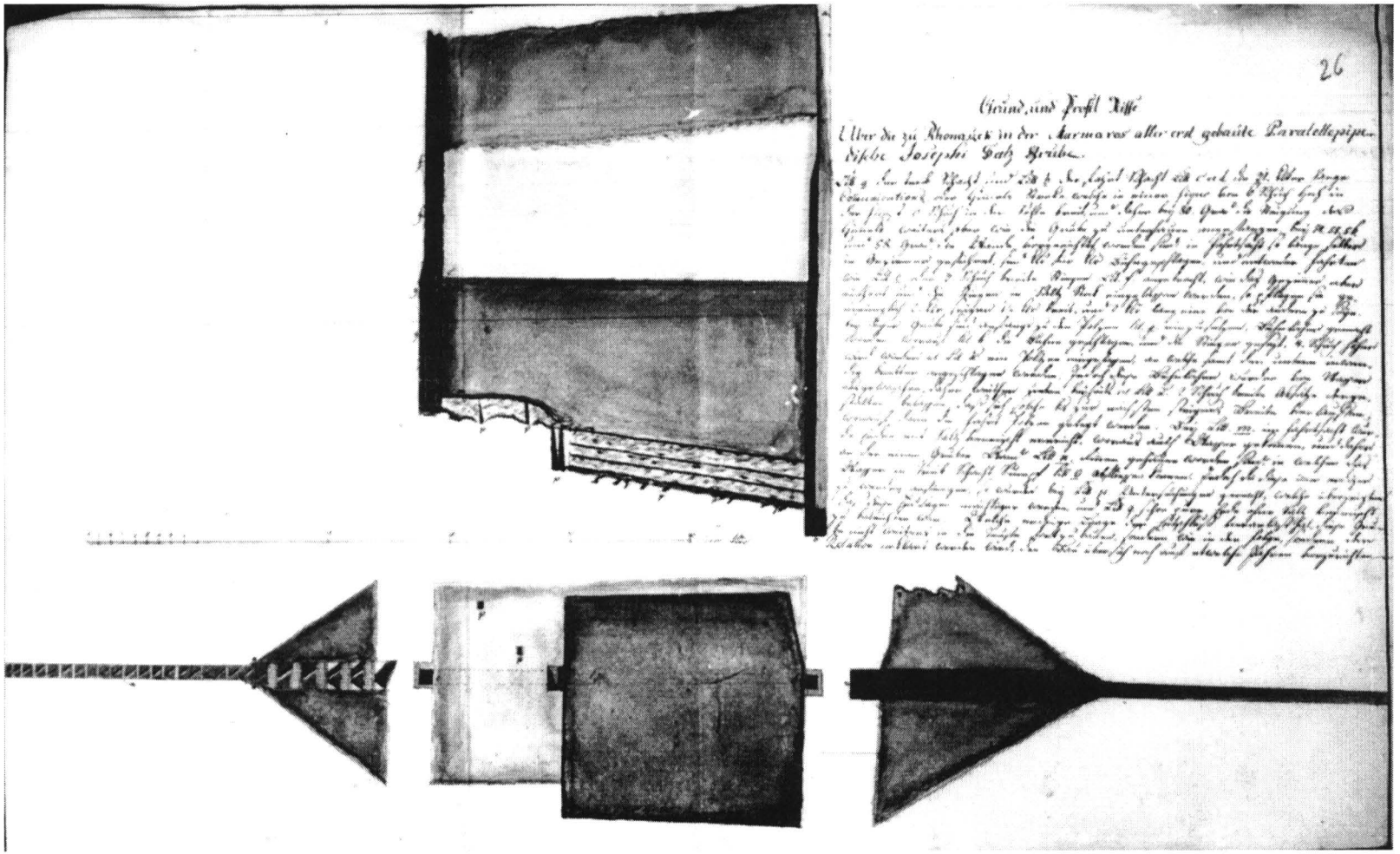

Fig. 3.- Planul orizontal și secțiunea în profil a ocnei "Josephi", prima din Maramureș deschisă după medoda de exploatare cu camere trapezoidale.

https://biblioteca-digitala.ro

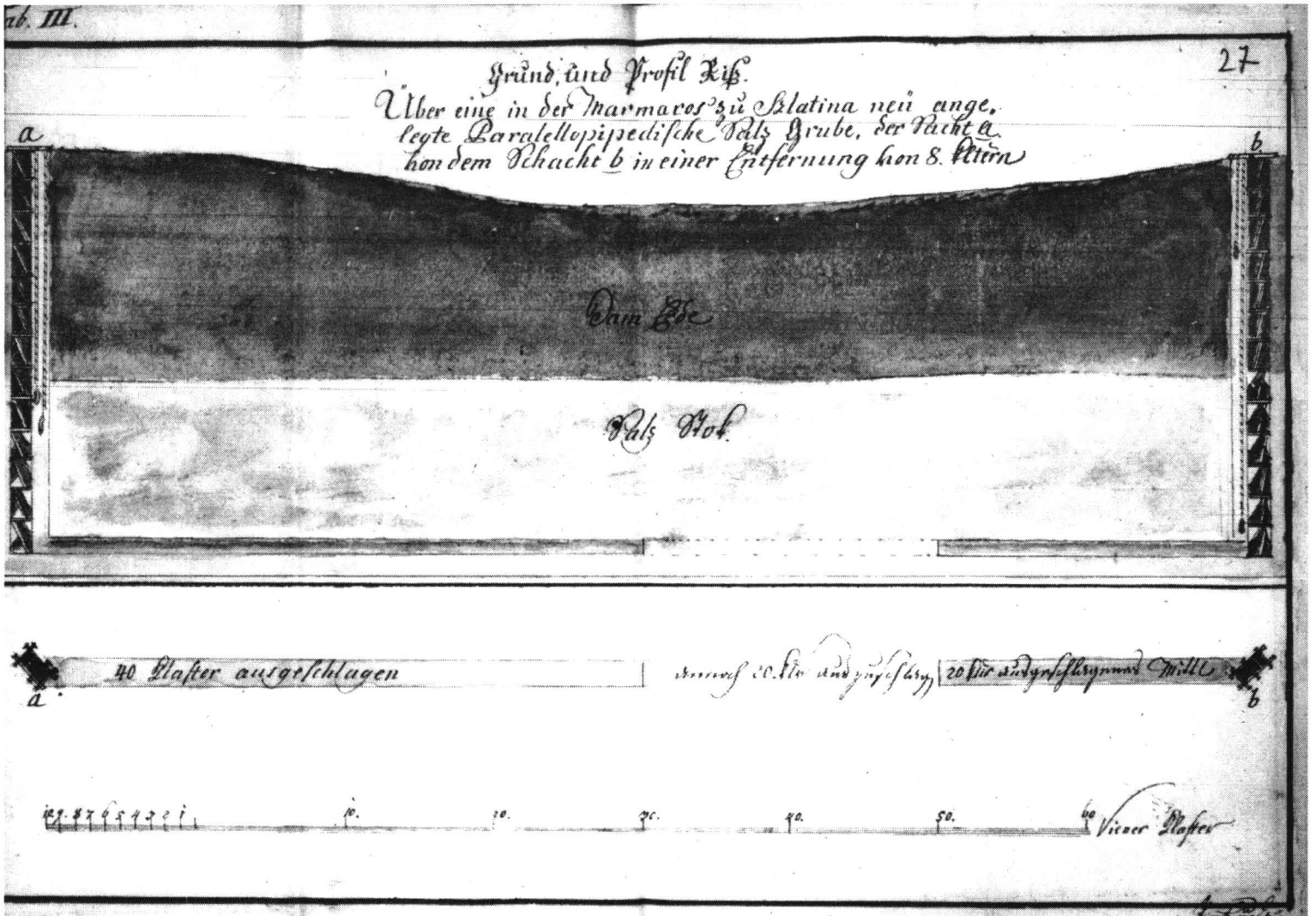

Fig. 4.- Planul orizontal și secțiunea în profil a unei ocne de la Slatina, deschisă în formă de camere trapezoidale.

https://biblioteca-digitala.ro

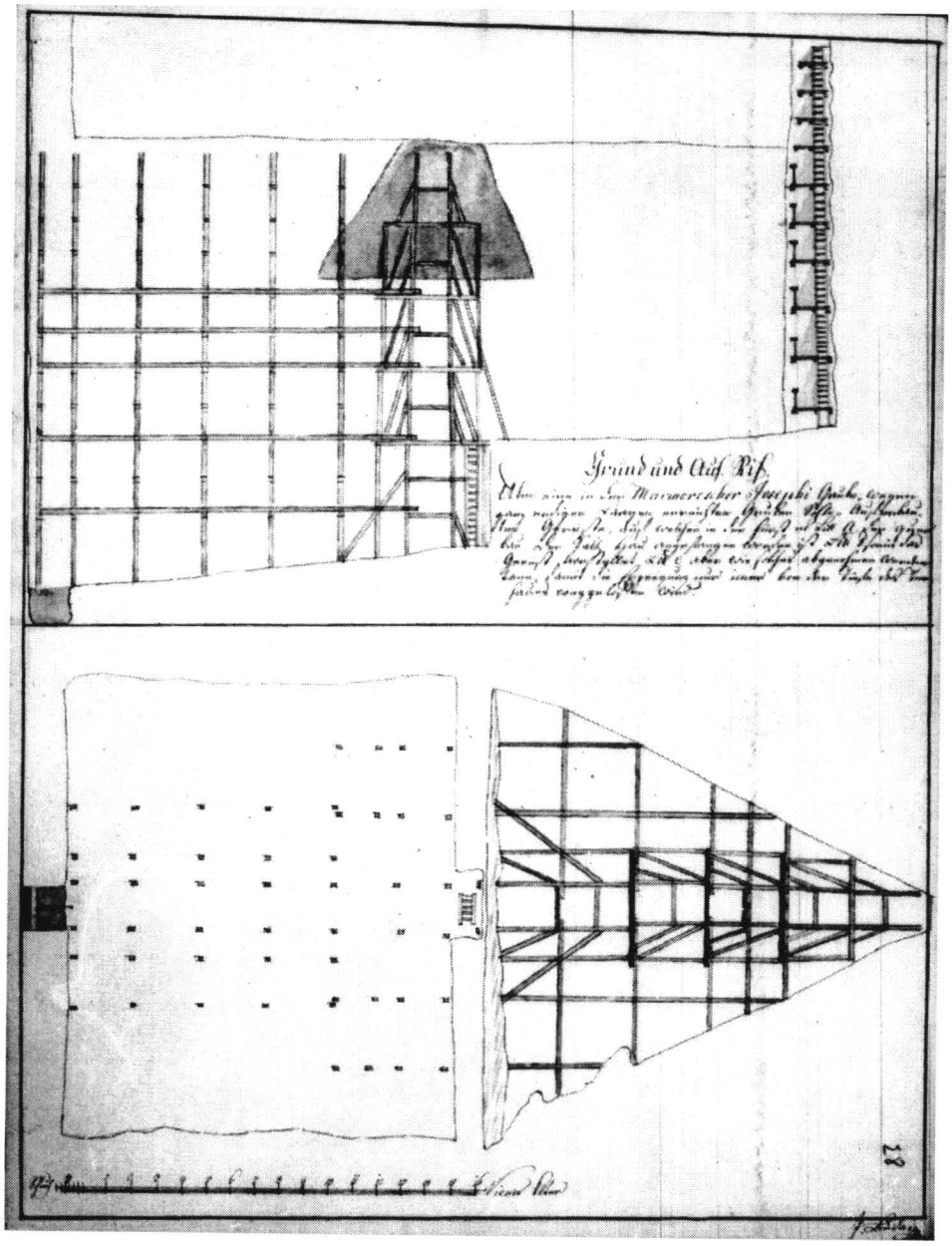

Fig. 5.- Planul orizontal și secțiunea în profilul a schelei din lemn amenajate în ocna "Josephi" pentru exploatarea sării în tavan și pe pereții laterali.

https://biblioteca-digitala.ro

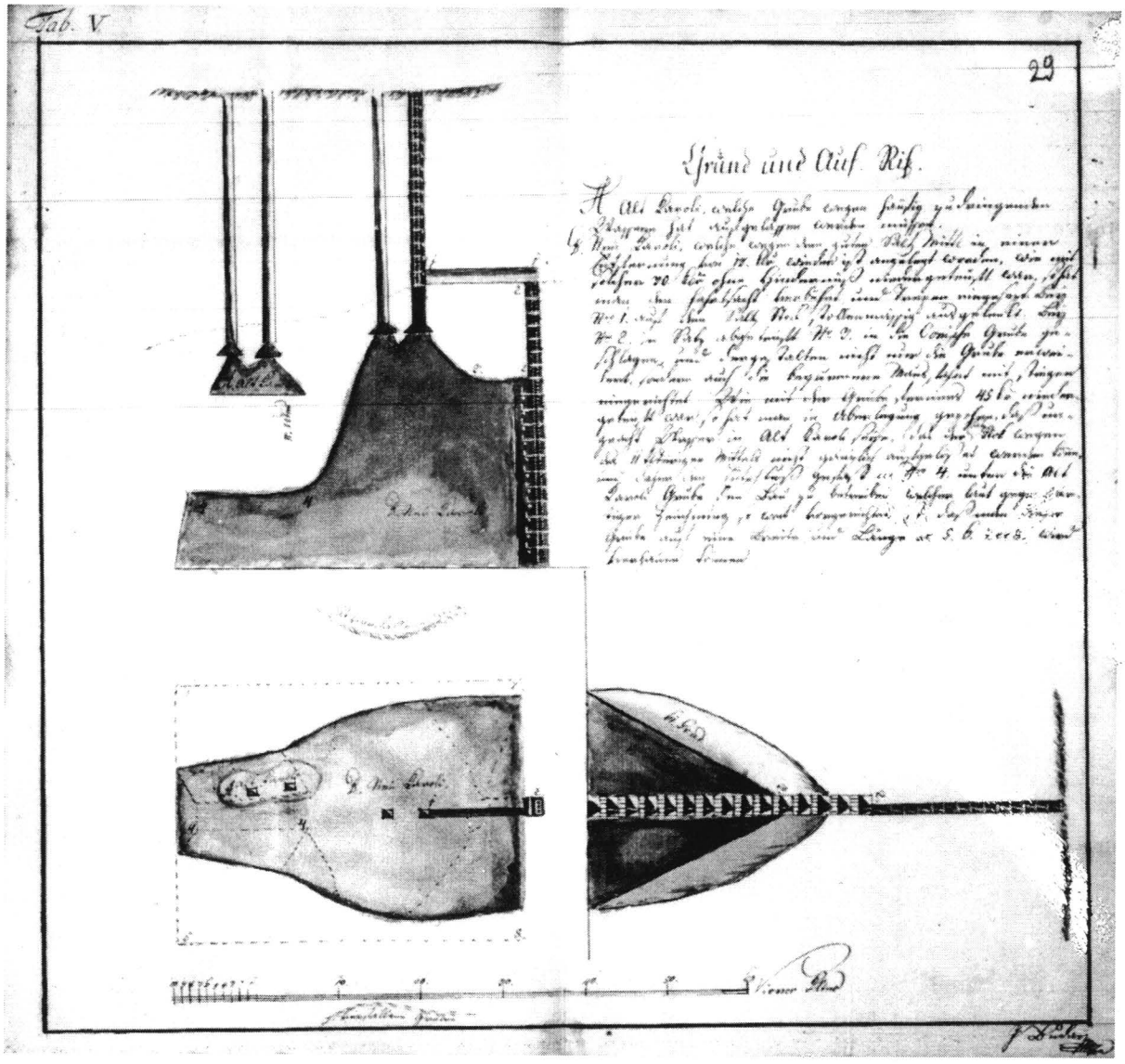

Fig. 6.- Planul orizontal și secțiunea în profil a ocnei vechi "Karoli", abandonată imediat după deschiderea ei, și a noii exploatări "Karoli" deschisă în formă de clopot și continuată după metoda de exploatare în camere.

https://biblioteca-digitala.ro

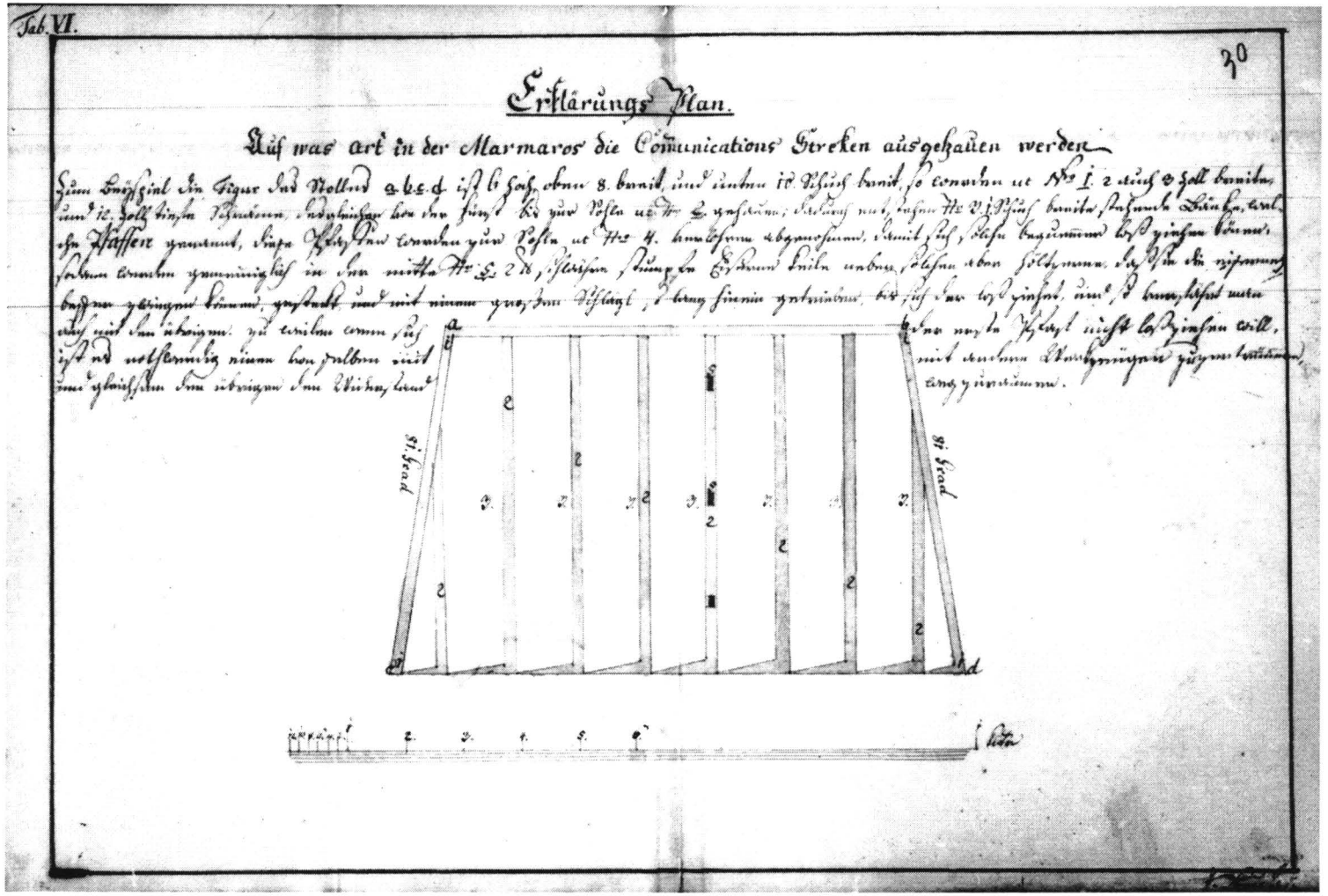

Fig. 7.- Schiță explicativă pentru modul de exploatare prin havare a galeriilor de acces și a camerelor cu profil trapezoidal.

https://biblioteca-digitala.ro

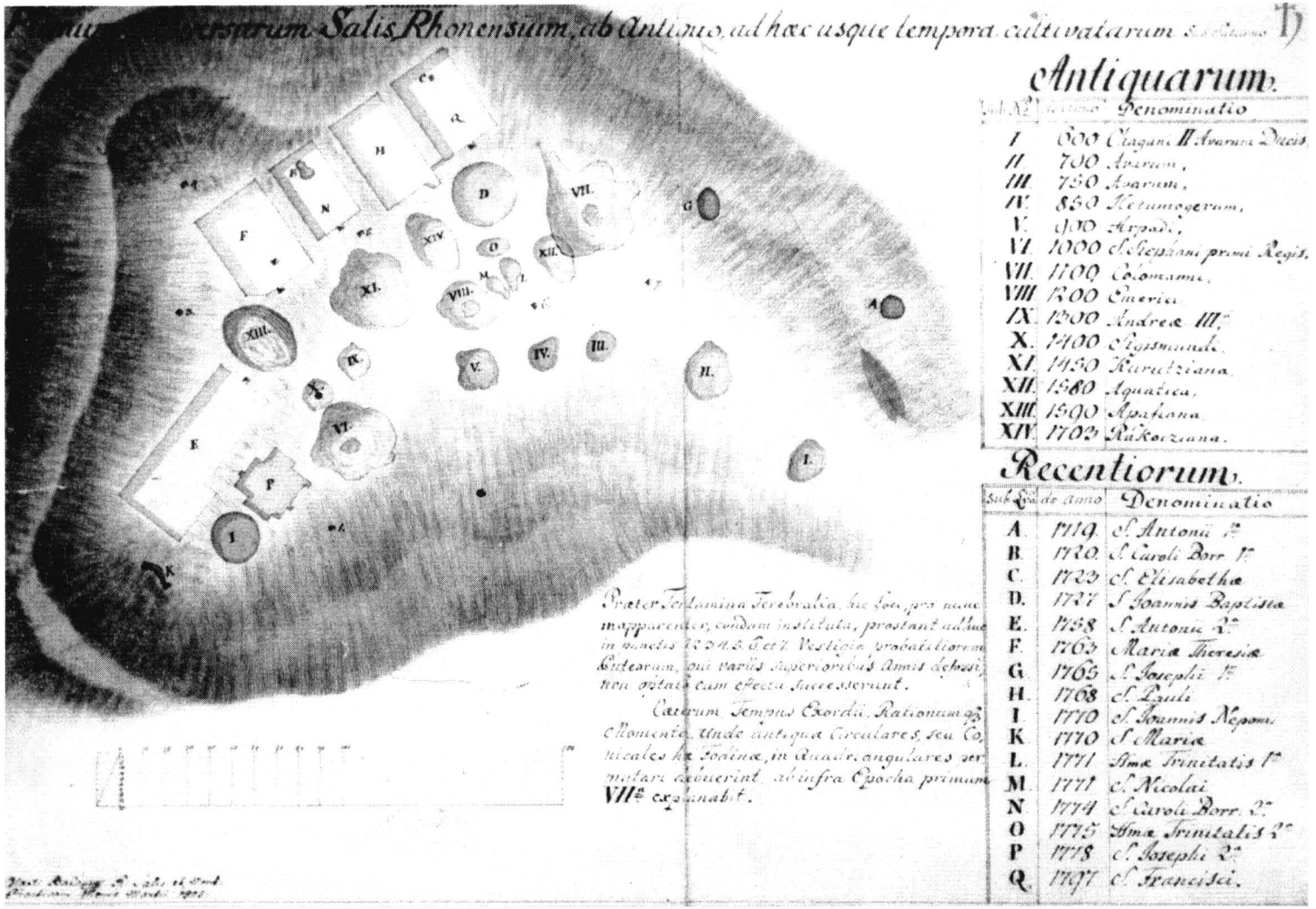

Fig. 8.- Harta ocnelor exploatate la Coștiui în anul 1805, în care sunt trecute atât ocnele mai vechi, cât și cele exploatate deja în formă de camere trapezoidale (DJCAN).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

COMITATUL MARAMUREȘ ÎN MEDALISTICĂ (sec. XIX – XX)

Livia Călian

Parte integrantă a Principatului Transilvaniei până în 1867 și apoi a Transilvaniei inclusă Austro-Ungariei, cel mai nordic comitat al țării, Maramureșul, și reședința sa, orașul Sighet, este reprezentat în colecția numismatică a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, cu două dintre cele mai frumoase medalii din colecția noastră.

Prima dintre acestea, datată 1865, este dedicată întrunirii Parlamentului maghiar. Simplă în alcătuirea ei, această medalie impresionează prin concepție și mesajul pe care îl transmite cu ajutorul reprezentărilor heraldice. Câmpul aversului este încărcat cu stema mică a Ungariei înconjurată de stemele provinciilor care au aparținut Coroanei maghiare în Evul Mediu: Croația, Dalmația, Serbia, Bosnia, Slavonia și Transilvania. Compoziția heraldică centrală este așezată pe o ramură de laur încrucișată cu o ramură de stejar. Circular, sunt plasate 27 de scuturi purtând însemnele heraldice ale unor comitate și regiuni ale Ungariei. Reversul, care în contextul discuției noastre ne interesează mai puțin, are în câmpul central două strofe dintr-o poezie patriotică (vezi descrierea medaliei), iar circular 29 de scuturi încărcate cu stemele celorlalte teritorii ale Ungariei care nu sunt reprezentate pe avers (fig. 1). Înainte de a prezenta stema comitatului Maramureș așa cum apare ea pe această medalie, trebuie să subliniem faptul că din punct de vedere medalistic, această piesă este o adevărată capodoperă a genului. Este cunoscut faptul că medalia este o piesă cu dimensiuni reduse, aceasta despre care vorbim acum având un diametru de 49,9 mm. Este o adevărată minune că într-un spațiu atât de redus, gravorul a reușit să redea 34 de steme în aproape toate elementele lor constitutive și respectând culorile heraldice convenționale. Apoi, alternanța formei scuturilor (polonez, italian, francez, elvețian etc.) din compoziția circulară dau impresia unui cerc ornamental de un efect surprinzător, ceea ce conferă medaliei un aspect deosebit de elegant. Din păcate, nu cunoaștem numele gravorului care nu a semnat medalia.

Privită în ansamblu, prin compozițiile heraldice ale aversului și reversului asociate versurilor lui Vörösmarty Mihály, această medalie are un puternic mesaj patriotic destinat poporului maghiar și un la fel de puternic mesaj politic destinat Curții de la Viena. Fără îndoială, emiterea acestei medalii trebuie pusă în legătură cu frământările politice care au caracterizat anii premergători încheierii Dualismului austro-ungar. Din acest punct de vedere mesajul medaliei era menit să mențină vie în conștiința maghiarilor puterea și întinderea statului feudal maghiar pe care generația de la mijlocul secolului al XIX-lea era hotărâtă să îl refacă în toată întinderea și splendoarea sa și, în același timp, să arate Vienei că are în fața sa o națiune mare, puternică, o țară ce nu poate fi neglijată, capabilă de a pretinde și de a deveni partener cu drepturi egale în conducerea statului. După cum este cunoscut, acest lucru a devenit realitate în 1867.

Din punctul nostru de vedere ne interesează aversul pentru că aici, printre cele 27 de steme

https://biblioteca-digitala.ro

comitatense este reprezentată și stema comitatului Maramureș. Luând axa 12 a medaliei, stema comitatului Maramureș este a noua de la stânga spre dreapta și are următoarea alcătuire: scut italian tăiat; cartierul superior este încărcat cu o intrare de mină deschisă într-o stâncă încadrată de doi brazi; în intrarea în mină doi mineri; pe stâncă (ar trebui să stea) un țap spre dreapta; nu au fost folosite culorile heraldice și din cauza spațiului extrem de redus nici reprezentările heraldice nu se disting prea bine; cartierul inferior este încărcat cu trei brâuri (fig.3).

Cea de-a doua medalie dedicată comitatului Maramureș este datată 1876 și a fost emisă cu prilejul celei de-a nouăsprezecea întruniri anuale a medicilor și naturaliștilor maghiari (fig. 2). Dacă medalia din 1865 o putem încadra în categoria medaliilor emise de un centru de putere (Parlamentul maghiar) și prin urmare face parte din ceea ce am putea numi *medalistică oficială,* cu totul altfel stau lucrurile în cazul medaliei din 1876. Fiind dedicată unui eveniment științific, putem privi emiterea acestei medalii ca o emanație a *societății civile,* corpul medical fiind unul dintre eșantioanele cele mai puternice ale intectualității vremii. Având studii la marile universități europene, la Paris, Viena sau Budapesta, medicii și naturaliștii (farmaciștii) maghiari erau adesea oameni cu o solidă pregătire umanistă și științifică, cu spirit civic progresist, în conformitate cu ideile și mentalitățile epocii. Întrunirile științifice anuale[1] erau o formă de întâlnire și una dintre cele mai importante forme de perfecționare și actualizare ale noilor metode și descoperiri științifice în domeniul medical. Aceste întruniri și emiterea câte unei medalii pentru fiecare dintre ele mai relevă un fapt: corpul medical era un corp de oameni cu o anumită stare materială, capabili să suporte cheltuielile ridicate de deplasare, uneori în colțuri îndepărtate ale provinciei precum și emiterea unei medalii, care nu era o cheltuială de neglijat.

Spre deosebire de medalia din 1865, unde este prezentă doar stema comitatului Maramureș, pe medalia din 1876 este prezentă și stema reședinței comitatense, orașul Sighet.

Exemplarul din colecția noastră este o medalie din bronz de cea mai bună calitate și, din fericire, cunoaștem și gravorul. Acesta este Seidan, modelator german care a lucrat la Praga. Este unul dintre maeștrii artei medalistice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea care a lucrat pentru aproape toate țările central europene, inclusiv pentru România.

Din punct de vedere heraldic, Maramureșul și reședința sa sunt prezentate în felul următor pe aversul medaliei din 1876:

Comitatul: scut antic tăiat; cartierul superior, de argint, este încărcat cu o intrare de mină în care lucrează doi mineri; deasupra intrării în mină, colorată heraldic roșu, stă un țap spre dreapta; intrarea este plasată între doi brazi; cartierul inferior, albastru, este încărcat de patru brâuri de argint (fig. 4);

Reședința, orașul Sighet: în câmpul albastru al unui scut antic este plasat un cap de bour având între coarne o cruce; capul este însoțit în partea inferioară de o stea în șase raze și o floare de crin (fig. 7).

[1] În colecția noastră avem și alte medalii dedicate acetui tip de întruniri științifice care se desfășurau în fiecare an în altă reședință de comitat. Astfel de întruniri au avut loc de mai multe ori la Cluj, Timișoara, Arad, Tg. Mureș, dar și în stațiuni balneo-climaterice cum ar fi Mehadia. Pentru toate aceste întâlniri au fost emise medalii.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu vom intra acum în amănunte privind originea și istoricul acestor steme și nici nu vom discuta influența pe care stema Sighetului în special a avut-o asupra stemei Moldovei, pentru că aceste elemente fac obiectul unei lungi liste bibliografice și continuă să fie supuse unor studii amănunțite[2].

Ceea ce ni se pare mai interesant, chiar dacă nu se bazează pe material medalistic, este să vedem cum a evoluat stema Maramureșului și a orașului Sighet în secolul XX, în contextul integrării lor în statul național unitar român.

Județul Maramureș:

După 1918 Maramureșul, devenit județ al României Mari, a primit următoarea stemă: scut tăiat având partea superioară despicată. Primul cartier, roșu, este încărcat cu capul de bour negru cu stea de aur în cinci raze între coarne; capul de bour este flancat de o roză la dreapta și semiluna la stânga; cartierul 2, albastru, este încărcat cu o stâncă pe care stă un țap de aur; stânca este populată cu doi brazi verzi. Partea inferioară, neagră, este încărcată cu o intrare de mină unde un miner lovește cu un târnăcop (fig. 5)[3].

În 1970, după reorganizarea administrativ – teritorială făcută de statul comunist, Maramureșul a primit următoarea stemă: scut sfertuit; cartierul 1, albastru, este încărcat cu un cap de bour negru cu stea în cinci raze neagră între coarne și flancat de un soare la dreapta și o lună plină de aur la stânga; cartierul 2, roșu, este încărcat cu o intrare în mină având deasupra două ciocane încrucișate; cartierul 3, roșu, este încărcat cu patru brâuri pe care broșează un element scuptural în lemn; cartierul 4, albastru, este încărcat cu o stâncă populată cu doi brazi de aur; în inimă, scut peste tot încărcat cu stema RSR așezată pe steagul țării și al partidului (fig. 6)[4].

Orașul Sighetu Marmației:

În 1931 a fost publicată următoarea stemă: scut având câmpul de argint încărcat cu un cap de bour natural; scutul este timbrat de coroană murală cu cinci turnuri (fig.8)[5].

În cadrul reorganizării administrativ teritoriale din anii comunismului, Sighetul care poartă în prezent numele de Sighetu Marmației a pierdut statutul de reședință de județ, rămânând în cadrul județului Maramureș a cărui capitală a fost desemnat orașul Baia Mare. A primit rangul de municipiu și următoarea stemă: scut sfertuit; cartierul 1, roșu, este încărcat cu patru brâuri negre pe care broșează un cap de bour natural; cartierul 2, de aur, este încărcat în pal cu lemn natural sculptat pe care broșează un fierăstru circular; cartierul 3, tot de aur, este încărcat cu o vârtelniță neagră cu fire albe; cartierul 4, roșu, are cinci brâuri negre pe care este așezat Palatul Culturii; în inimă, scut peste tot cu stema RSR (fig. 9)[6].

În concluzie putem spune că Maramureșul, comitat și mai apoi județ, este o entitate politico-administrativă și teritorială bine reprezentată în medalistica secolului al XIX-lea, cunoscând în secolul XX o evoluție din punct de vedere heraldic în conformitate cu etapele istorice pe care le-a

[2] Ultima cercetare privind acest subiect aparține domnului Radu Tiron căruia i-am pus la dispoziție, pentru cercetare, medalia din 1876.

[3] Maria Dogaru, *Din heraldica României,* București, 1994, 127.

[4] Dan Cernovodeanu, Ioan N. Mănescu, *Noile steme ale județelor și municipiilor din Republica Socialistă România. Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale și municipale românești,* București, 1974, 103.

[5] Maria Dogaru, *op. cit.*, 128.

[6] Dan Cernovodeanu, Ioan N. Mănescu, *op.cit.,* 114.

https://biblioteca-digitala.ro

parcurs întraga țară. Dacă heraldica interbelică a încercat să păstreze o linie de continuitate față de perioada anterioară, în anii comunismului elementele de continuitate sunt estompate de noile simboluri care trebuiau să exprime realitățile socialiste mai degrabă decât cele tradiționale. Acest lucru nu a făcut decât să denatureze simbolurile străvechi, să tulbure fragilul echilibru pe care trebuie să-l cuprindă o stemă.

Este datoria actualei generații să regândească simbolurile heraldice ale străbunului Maramureș.

*

Prezentăm în continuare cele două medalii pe care se regăsesc stemele maramureșene în secolul al XIX-lea și evoluția acestora până la căderea comunismului.

1) Medalie dedicată întrunirii Parlamentului maghiar (1865). D=49,9 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 56916; Av.: circular 27 de scuturi încărcate cu stemele următoarelor comitate și regiuni din Ungaria și teritoriile administrate de Ungaria: **1) Pest – Pilis – Solt; 2) Jászkun; 3) Nógrád; 4) Zala; 5) Ung; 6) Torna; 7) Somogy; 8) Csongrád; 9) Maramureș; 10) Bihor; 11) Borsod; 12) Gömör; 13) Fejér; 14) Szabolcs; 15) Baranya; 16) Bereg; 17) Cenad; 18) Veszprém; 19) Heves și Külsö – Szolnok; 20) Zemplén; 21) Árva; 22) Abaúj; 23) Hont; 24) Vas; 25) Sáros; 26) Györ; 27) Bács - Bodrog**; în câmp: **1865/ ORSZÁG GYÜLÉSI/ EMLÉK.** *[Amintire de la parlamentul din 1865];* între o ramură de laur și una de stejar, scut încărcat cu stema Ungariei asuprit de coroana Sf. Ștefan; pe ramura de stejar se găsesc scuturi încărcate cu stemele Croației, Dalmației și Serbiei, iar pe cea de laur scuturi încărcate cu stemele Bosniei, Slavoniei și Transilvaniei;

Rv.: circular 29 de scuturi încărcate cu stemele comitatelor și regiunilor din Ungaria sau a teritoriilor administrate de Ungaria: **1) Varasd; 2) Veröce; 3) Pozsega; 4) Szerém; 5) Kürös; 6) Kiskun; 7) Tolna; 8) Solnocul mijlociu, 9) Moson; 10) Szepes; 11) Arad; 12) Komárom; 13) Bars; 14) Satu Mare; 15) Trencsén; 16) Caraș; 17) Torontal; 18) Timiș; 19) Pozsony [Bratislava]; 20) Nyitra ; 21) Zólyom; 22) Sopron; 23) Liptó; 24) Túróc; 25) Békés; 26) Ugocsa; 27) Esztergom; 28) Crasna; 29) Zágráb [Zagreb]**; în câmp: **MIDÖN SÖTÉT LESZ A VILÁG/ ÉS MINDEN TÜZ KIÉG,/ A HONFISZÍVBEN FENMARAD/ EGY ÉLŐ SZIKRA MÉG./ E SZIKRA FÉNYT ÁD ÉS HEVET/ S ÉG OLTHATLANÚL,/ OH HONFI, ÖRIZD E TÜZET/ S NE FÉLJ, HA VÉSZ BORÚL.** *[Când lumea se va întuneca/ Și fiecare foc se va stinge,/ În inima ta de patriot o să rămână/ Încă o scânteie vie./ Această scânteie îți dă lumină și căldură/ și arde nestins/ Oh, patriotule! Ai grijă de acest foc/ Și nu te teme dacă vine furtuna.]*[7];

Fig. 1. Medalie dedicată întrunirii Parlamentului maghiar - 1865. Av. Rv.

[7] Strofele 11 și 17 din poezia **Honszeretet** (Dragoste de patrie), scrisă de Vörösmarty Mihály (traducere liberă Melinda Mitu).

https://biblioteca-digitala.ro

2) Medalie dedicată întrunirii medicilor și naturaliștilor maghiari de la Sighet (1876). D=44,0 mm; Ae.; f.b.c.; col. Esterhazy; inv. N 56971;

Av.: **SEIDAN;** în câmp: Știința drapată, în picioare din față, se sprijină cu cotul drept de scut încărcat cu stema comitatului Maramureș, iar cu mâna dreaptă pe scut încărcat cu stema orașului Sighet; în fundal un brad și un zid de cetate;

Rv.: circular: **MÁRAMAROS MEGYE ÉS SZIGET KOR.[mányzó] VÁROSA;** *[Comitatul Maramureș și orașul Sighet]*în câmp: sub coroana Sf. Ștefan: **A/ MAGYAR ORVOSOK ÉS/ TERMÉSZET VIZSGÁLÓK/ XIX. GYÜLÉSÉNEK/ 1876** *[Pentru a nouăsprezecea întrunire a medicilor și naturaliștilor maghiari la Sighet, 1876]***;** sub text scut încărcat cu stema Ungariei;

Fig. 2. Medalia medicilor și naturaliștilor maghiari - 1876. Av. Rv.

Fig. 3-4. Stema Comitatului Maramureș pe medaliile din 1865 și 1876

Fig. 5-6. Stema județului Maramureș 1931-1947, 1970-1989.

Fig. 7. Stema orașului Sighet pe medalia din 1876

https://biblioteca-digitala.ro

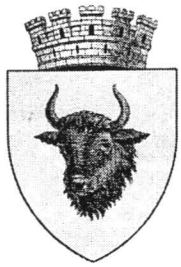

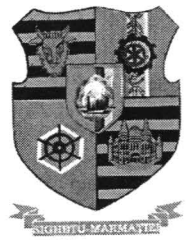

Fig. 8-9. Stema orașului Sighet - 1931-1947, 1970-1989

MARAMUREȘ COUNTY IN MEDALS
(Abstract)

Situated in the extremely North of the country, Maramureș county belonged to the Great Transylvania Principality till 1867 and to Austria – Hungarian state till 1918. In our medalistic collection we have two of the most beautiful medals on which the coat of arms of this county is represented.

The work presents the coat of arms of this county and its residence in the XIXth century till 1989.

The first one is dedicated to Hungarian Parliament since 1865. On the observe of this medal, in the field, there are the coat of arms of Hungary and its historical territories (Croatia, Serbia, Bosnia, Slavony, Dalmatia and Transylvania). The field is bounded by 27 coat of arms of the countis belongs to Hungary. On the reverse there are others 29 counites'coat of arms (fig. 1). Maramureș coat of arms is represented on the observe (fig .3).

The second medal is dedicated to the annual meating of the Hungarian medicines since 1876 which took place in Sighet, the residence of Maramureș county (fig. 2). This medal presents the county's and town's coat of arms (fig. 4, 7).

In 1918 Maramureș county was included in Romanian state and it received a new coat of arms (fig. 5). Sighet, the residence of the county, preserved the same coat of arms except the star between the aurochs' horns.

In 1970, when the communist authorities established the new coat of arms for all counties of the country which had to express the new socialist realities, the old coat of arms of Maramureș county and Sighet were modified (fig. 6,9). More than, Sighet became an ordinary town and the new residence of Maramureș was the town Baia Mare.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig 1. Medal dedicated to Hungarian Parliament, 1865

Fig 2. Medal of the Hungarian medicines and scientific researchers, 1876

Fig 3-4. Maramureș county coat of arms represented on the medals from 1865 and 1876

Fig 5-6. Maramureș county coat of arms, 1931-1937

Fig 7. Sighet coat of arms represented on the medal from 1876

Fig 8- 9. Sighet coat of arms, 1931-1947; 1970-1989

https://biblioteca-digitala.ro

EXPOZIȚIA „COMORI ALE EPOCII BRONZULUI DIN NORDUL TRANSILVANIEI" LA MUZEUL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE DIN BAIA MARE*

Carol Kacsó

Cu prilejul simpozionului internațional de arheologie **„Der nordkarpatische Raum in der Spätbronzezeit"** („Spațiul nord-carpatic în Bronzul târziu")[1], ce a avut loc la Baia Mare între 7 și 10 octombrie 1998, la Muzeul de Arheologie și Istorie din cadrul Muzeului județean Maramureș a fost deschisă expoziția **„Comori ale epocii bronzului din nordul Transilvaniei".** Ea a fost realizată prin colaborarea muzeului din Baia Mare, din colecțiile căruia provenea grosul exponatelor, cu instituțiile similare din Sighetu Marmației, Cluj, București, Zalău și Satu Mare.

În primăvara anului 2004, cu ocazia centenarului muzeului băimărean, această expoziție a fost reînnoită și îmbogățită, printre muzeele care participă la organizarea sa înscriindu-se și cel de la Bistrița[2].

În cadrul expoziției sunt prezentate materiale ce provin din săpături arheologice, dar și câteva descoperiri întâmplătoare, importante și ele pentru cunoașterea fenomenelor și proceselor ce au caracterizat epoca bronzului. Această epocă se extinde pe un interval de timp îndelungat, ce a început în spațiul carpato-dunărean în a doua jumătate a mileniului III î. e. n. și a luat sfârșit la începutul mileniului I î. e. n.

Pentru prima dată apar într-o amplă expunere vestigiile descoperite la Oarța de Sus, punctul de hotar *Ghiile Botii* (col. Muz. Baia Mare). Aici a fost cercetat, între 1980 și 1990, un sanctuar cu un caracter deosebit, ce datează din prima jumătate a mileniului II î. e. n. Impresionanta amenajare cultică, realizată de purtătorii culturii Wietenberg[3], constă dintr-o ridicătură artificială de mari dimensiuni, înălțată pe un deal cu o poziție dominantă, în care au fost săpate un șanț circular, precum și un număr apreciabil de gropi. Acestea din urmă au servit ca loc de depunere a unor sacrificii umane și de animale, împreună cu un bogat și variat inventar: ceramică, obiecte de metal (bronz, aur, argint), forme de turnat, piese de lut ars, os, corn și piatră. A fost sondat în mai multe locuri și un șanț exterior, care înconjoară amenajarea centrală.

Pe lângă datele noi cu privire la viața spirituală a comunităților Wietenberg, detaliabilă acum într-un context de credințe și obiceiuri larg răspândite în spațiu și timp, cercetările de la Oarța de

---

* O formă prescurtată a acestei prezentări, însoțită de o bogată ilustrație, a fost publicată, sub semnătura aceluiași autor, într-o broșură din seria **Pliante, Broșuri, Cataloage de Expoziție** a Muzeului județean Maramureș.

[1] Vezi datele cu privire la participanți și la comunicările prezentate la C. Kacsó, *Reuniuni științifice internaționale de arheologie la Baia Mare 1997-2001*, Marmatia 7/1, 2003, 392 sqq.

[2] Expoziția a fost organizată de C. Kacsó cu colaborarea lui D. Pop, R. Cardoș, Minerva Luca, Z. Șomcutean, D. Ghiman, Ligia Szendrei, Doina Achim, G. Moldovan și Angela Chereches.

[3] Pentru literatura cu privire la cultura Wietenberg vezi Anexele 1-4. Pentru informații mai detaliate cu privire la descoperirile de la Oarța de Sus-*Ghiile Botii* vezi literatura citată în Anexa 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Sus au oferit posibilitatea cunoașterii mai amănunțite a culturii materiale a acestor comunități. Totodată, au fost stabilite cu mai multă exactitate etapele de evoluție ale culturii și secvențele de timp în care se înscriu acestea.

Un important loc în cadrul expoziției îl ocupă piesele ce aparțin culturii Suciu de Sus. Această cultură, apărută în bazinul Tisei superioare pe la mijlocul mileniului II î. e. n., se deosebește de culturile învecinate mai ales printr-o ceramică de o factură aparte, cu o ornamentație extrem de bogată, realizată în tehnica combinată a inciziei și exciziei[4]. Motivele decorative caracteristice sunt cele spiralo-geometrice, unele preluate din ornamentica lemnului. Nu lipsesc nici motivele florale cu evidente asemănări în lumea miceniană.

Primele săpături ce au pus în lumină urmele acestei culturi au fost efectuate încă la sfârșitul secolului XIX în hotarul localității Suciu de Sus. Acestea au fost urmate, tot aici, de alte cercetări la începutul secolului XX. Sunt expuse acum la Baia Mare câteva din vasele atunci descoperite, provenite din morminte de incinerație în urnă (col. Muz. Cluj). Alături de acestea, sunt prezentate vase descoperite în așezările de la Culciu Mare, Medieșu Aurit și Lazuri (col. Muz. Satu Mare), respectiv în cele de la Vad și Oarța de Jos (col. Muz. Baia Mare). Aceste așezări, ca și numeroase altele identificate în nordul Transilvaniei, răspândite atât în zonele de câmpie, cât și în cele colinare, sunt, aproape fără excepție, nefortificate, dovadă probabilă a puterii comunităților ce au edificat așezările.

Până nu de mult, informațiile cu privire la viața spirituală a acestor comunități erau extrem de sporadice. Cercetări mai noi au scos la iveală mai multe piese de cult, statuete antropomorfe și zoomorfe, discuri, rotițe, vase de tip rython etc. Câteva dintre acestea, descoperite în așezările de la Satulung, Oarța de Jos, Vad, Mesteacăn (col. Muz. Baia Mare), respectiv Lazuri (col. Muz. Satu Mare), sunt prezentate în expoziție. Desigur, pentru stabilirea cât mai exactă a semnificației acestor piese mai sunt necesare studii de specialitate, în special de religie comparată, însă este cert de acum că reprezentările de cult și întregul sistem de credințe și obiceiuri ale populațiilor epocii bronzului din nordul Transilvaniei erau mult mai complexe decât s-a crezut înainte de demararea amplelor cercetări arheologice.

În ultimele secole ale mileniului II î. e. n., comunitățile ce au stăpânit resursele de minereuri neferoase din nordul Transilvaniei, dar și alte importante bogății naturale, precum sarea și lemnul, au cunoscut un ritm mai rapid de dezvoltare în viața economico-socială și schimbări în sistemul de idei și credințe, care au fost însoțite de modificări în cultura materială, inclusiv în ceramică. Aceste comunități, reunite sub denumirea de grupul Lăpuș, aparțin unei îndelungate evoluții locale, resortul principal al acesteia fiind dezvoltarea internă, în condițiile recepționării și a unor influențe din exterior, unele venite chiar de la mari distanțe.

Expresia arheologică cea mai clară a fenomenelor și proceselor petrecute într-o etapă îndelungată a Bronzului târziu din nordul Transilvaniei este necropola tumulară de la Lăpuș[5]. Cercetarea acestei necropole a început în 1890 și continuă, după mai multe întreruperi, și în prezent.

[4] Deocamdată nu există o prelucrare monografică a culturii Suciu de Sus. Pentru aria transilvăneană a culturii, vezi informații mai importante, publicate după 1945, în literatura citată în Anexa 5.

[5] Vezi literatura cu privire la necropola tumulară de la Lăpuș în Anexa 6.

https://biblioteca-digitala.ro

În urma săpăturilor efectuate în 25 de movile funerare, au fost scoase la lumină cantități excepționale de ceramică, precum și numeroase obiecte de metal (bronz, aur, fier), piatră, os și lut ars. Au fost înregistrate, totodată, date relevante în legătură cu ritul și ritualurile practicate de populația ce a edificat necropola.

Cercetarea celui mai important monument din cadrul necropolei a fost terminată, după mai multe campanii, în 2004. Este vorba de tumulul cu dimensiunile cele mai mari (tum. 21)[6] dintr-un sector ce mai cuprindea alte 14 movile (gruparea tumulară I). El consta dintr-o uriașă construcție centrală, realizată din pietre de râu, bucăți de stâncă și plăci de gresie, care a fost înconjurată de un cerc de pietre de râu, ambele fiind apoi acoperite de o manta de pământ. Sub construcția centrală se afla mormântul principal, amenajat pe locul în care a fost efectuată incinerația: partea centrală a unei movile artificiale de pământ de dimensiuni mai mici. Aceasta a servit și ca loc de depunere a unor resturi arse și a unor fragmente ceramice, precum și ca loc de amenajare a unor vetre, pe resturile cărora a fost de asemenea depusă ceramică fragmentară. Astfel de depuneri și vetre erau prezente și pe suprafața solului antic în jurul movilei mici. Au fost puse în lumină și alte elemente ale monumentului: o vatră periferică, care a servit, foarte probabil, ca loc de incinerare a animalelor, un mormânt de incinerație în urnă, aflat în poziție secundară, plasat între construcția centrală și inelul de pietre de râu, depuneri de resturi arse și ceramică, plasate pe construcția centrală.

Inventarul descoperit este relativ sărăcăcios, mai ales în comparație cu monumentalitatea complexului funerar: ceramică, în majoritate fragmentară, câteva obiecte de bronz și piatră, o perlă de aur. Caracterul deosebit al tumulului este dat de dimensiunile sale și de structura sa. Prestigiul celui înmormântat, care trebuia marcat pentru viitor printr-o construcție impunătoare, a necesitat depunerea unui efort într-adevăr uriaș din partea comunității.

Firește, un spațiu important din expoziție este dedicat prezentării necropolei tumulare de la Lăpuș (col. Muz. Baia Mare). Sunt expuse ceramică din ambele faze de evoluție ale necropolei (vase pântecoase înalte, vase pântecoase mijlocii, străchini, cești, oale, vase covată, vase vatră, capace etc.), piese de bronz, lut ars, piatră. Remarcabile sunt mai ales vasele cu decor spiralo-geometric incizat-excizat, ce indică perpetuarea unor tradiții cu o vechime de câteva secole, unele prevăzute cu proeminențe zoomorfe (câine, berbec, șoim), vasele ce reprezintă transpunerea în lut a unor prototipuri din lemn (coveți, pixide etc.), vasele de utilitate specială (vase vatră, vase barcă, suporturi, capace etc.), precum și fragmentele cu reprezentări schematice în relief de berbec.

O categorie aparte a mărturiilor civilizației epocii bronzului o constituie piesele de metal, din bronz și aur, foarte rar din argint, precum și obiectele ce au servit la confecționarea lor. Ele sunt prezente în așezări și necropole, dar mai ales în depozite și tezaure, care sunt constituite dintr-un număr variabil de piese și sunt găsite de cele mai multe ori întâmplător.

[6] Rapoarte de săpături preliminare: C. Kacsó, *Lăpuș "Podanc", jud. Maramureș*, CronCercArh Campania 1995, Brăila, 1996, 72 sq., nr. 81; C. Kacsó, D. Pop, *Lăpuș "Podanc", jud. Maramureș*, CronCercArh Campania 1996, 34, nr. 56; C. Kacsó, D. Pop, *Lăpuș, com. Lăpuș, jud. Maramureș, Punct: Podanc*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 188 sqq., nr. 131; C. Kacsó și alții, *Lăpuș, com. Lăpuș, jud. Maramureș, Punct: Podanc*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 182 sq., nr. 111; C. Kacsó, D. Pop, *Lăpuș, com. Lăpuș, jud. Maramureș, Punct: Podanc*, CronCercArh Campania 2003, București, 2004, 176 sq., nr. 101; C. Kacsó și alții, *Lăpuș, com. Lăpuș, jud. Maramureș, Punct: Podanc*, CronCercArh Campania 2004, București, 2005, 210 sq., nr. 132.

https://biblioteca-digitala.ro

Asupra semnificației depozitelor de bronzuri și tezaurelor de aur specialiștii se pronunță în mod diferit: unii le consideră depuneri făcute în cadrul unor ceremonii religioase, alții ca valori ascunse de proprietarii obiectelor în vremuri tulburi.

Studiul descoperirilor de metale, deși nu permite reconstituirea de ansamblu a societăților care le-au produs, dă posibilitatea obținerii unor date relevante cu privire la stadiul de cunoștințe tehnice ale acestor societăți, la uneltele folosite în diferite activități, la armament și chiar la modul de luptă practicat, la vestimentația și podoabele purtate, la motivele decorative și simbolice preferate, prin acestea și la viața spirituală, la direcțiile comerțului. Cunoașterea evoluției tipologice a obiectelor oferă un important instrument și în stabilirea cronologiei.

Nordul Transilvaniei este una dintre cele mai importante zone de descoperiri de metale din Bazinul carpatic. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, de când este consemnată prima descoperire de bronzuri, și până în zilele noastre, au apărut aici peste 200 de depozite și tezaure, precum și un număr însemnat de piese izolate. Mai ales în ultimul timp, numeroase piese de metal au fost găsite în cursul unor săpături arheologice sistematice. Importanța lor este deosebită, întrucât condițiile de descoperire și contextul în care se aflau sunt fixate cu rigurozitate.

În afara deja amintitelor piese de metal din stațiunile de la Oarța de Sus și Lăpuș, în expoziție sunt prezentate pumnalul de bronz, forma de turnat topoare, precum și ceramică din așezarea și cimitirul Otomani din Bronzul mijlociu de la Pir[7] (col. Muz. Baia Mare). Aceleiași perioade îi aparțin și spada bogat decorată de la Livada[8] (col. Muz. Satu Mare), toporul cu disc de tip B_1, cu ornamentul parțial păstrat, de la Ilba[9] (col. Muz. Baia Mare), topoarele de același tip de la Culciu Mare[10] (col. Muz. Satu Mare), precum și apărătorul de brat de la Biserica Albă[11] (col. Muz. Baia Mare), toate descoperiri izolate, de asemenea expuse acum la Baia Mare.

În Bronzul târziu, în spațiul bazinelor Someșului și Tisei superioare numărul depunerilor de metale crește spectaculos. Această creștere este în conexiune directă cu intensificarea locuirii zonei, cu descoperirea și exploatarea susținută a resurselor de minereuri neferoase de aici, cu schimbările în sistemul de idei și credințe ale populației, precum și în reprezentările sale religioase și în ceremonialurile de cult. Este dificil de precizat dacă amplificarea activității metalurgice a fost cauza sau consecința acestor schimbări. Numărul mare de piese de metal depuse în pământ fără intenția recuperării lor pare să sugereze că cel puțin o parte a producției metalurgice a fost consacrată unor procese de cult[12].

Depozitele de bronzuri din nordul Transilvaniei ce se datează în fazele de început ale Bronzului târziu, numite de tip Uriu-Ópályi, sunt formate în principal din topoare cu disc și spin, celturi cu plisc, brățări și verigi de picior. Mai rar se găsesc în compoziția acestor depozite și alte tipuri de

[7] Z. Székely, *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir*, SCIV 17, 1966, 125 sqq.
[8] K. Horedt, *Spada de bronz de la Livada*, SCIV 13, 19062, 105 sqq.
[9] C. Kacsó, *Toporul de bronz de la Ilba,* Marmatia 4, 1978, 65 sqq.
[10] T. Bader, *Neue Bronzefunde in Nordwestrumänien*, în T. Kovács (ed.) *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag,* Budapest, 1996 (în continuare T. Kovács [ed.], *Metallindustrie*), 271, fig. 12, 2 și fig. 17.
[11] C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României*, Apulum 15, 1977 (în continuare C. Kacsó, *Contribuții*), 135, fig, 4, 1.
[12] Idem, *Der zweite Depotfund von Ungureni*, în C. Kacsó (ed.), *Kulturerscheinungen*, 277.

https://biblioteca-digitala.ro

bronzuri: topoare cu gaura de înmănușare transversală, topoare cu aripioare mediane, celturi zvelte, vârfuri de lance, pumnale, piese de harnașament, turte de bronz etc.

Dintre depozitele de tip Uriu-Ópályi sunt prezentate în expoziția de la Baia Mare cele de la Perișor[13], Agrieș[14] (ambele col. Muz. Bistrița), Rozavlea[15], Lăschia[16], Ardud[17], Lăpuș I[18], Ieud[19], Budești[20] (toate col. Muz. Baia Mare), Bătarci[21] (col. Muz. București), Uriu[22] (col. Muz. Cluj), Vadu Izei[23], Crăciunești[24] (ambele col. Muz. Sighetu Marmației), Guruslău[25] (col. Muz. Zalău).

În faza a treia a Bronzului târziu, denumită și perioada Hallstatt A, structura depozitelor de bronzuri se modifică. Acum apar depozite cu compoziții asemănătoare răspândite pe spații mult mai extinse, ce includ și întreaga Transilvanie. Cele mai multe dintre piesele finite ale acestor depozite sunt în stare fragmentară, alături de acestea fiind prezente, de asemenea în număr mare, turte de bronz, bucăți de bronz brut, resturi de turnare etc. Predomină în depozite celturile și secerile, varietatea uneltelor, armelor și podoabelor este însă extrem de mare. Multe dintre ele sunt evidente moșteniri ale perioadei anterioare sau sunt variante mai evoluate ale unor tipuri de bronzuri mai vechi. Există și piese care trădează o anumită involuție tipologică, spre exemplu topoarele cu disc și spin, care își pierd funcția inițială de armă, fiind confecționate acum ca valori simbolice sau, eventual, premonetare. În depozite sunt prezente și piese de import, respectiv imitațiile acestora.

Depozite de acest fel, expuse acum la Baia Mare, sunt cele de la Bicaz I și II[26] (col. Muz. Baia Mare), cele mai mari din câte au fost identificate până în prezent în nord-vestul României, Sighetu Marmației I[27] (col. Muz. Sighetu Marmației) și Bogdan Vodă[28] (col. Muz. Baia Mare). Acestei faze îi aparține și depozitul de forme de turnat bronzuri de la Ciumești[29] (col. Muz. Baia Mare).

Nu lipsesc nici din această fază depozitele ce conțin cu precădere sau în exclusivitate piese finite. Dintre acestea sunt prezentate în expoziție descoperirile de la Bârsana[30] (col. Muz. București) și Crasna Vișeului[31] (col. Muz. Baia Mare).

---

[13] T. Soroceanu, A. Retegan, *Neue spätbronzezeitliche Funde im Norden Rumäniens*, Dacia N.S. 25, 1981, 207 sqq., fig. 26-33.

[14] G. Marinescu, *Depozitul de bronzuri de la Agrieș (com. Tîrlișua, jud. Bistrița-Năsăud) și unele probleme ale Bronzului târziu din Transilvania nord-estică*, Apulum 17, 1979, 91 sqq.

[15] C. Kacsó, I. Mitrea, *Depozitul de bronzuri de la Rozavlea (jud. Maramureș)*, SCIVA 27, 1976, 537 sqq.

[16] C. Kacsó, *Der Hortfund von Lăschia, Kr. Maramureș*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin, 1995 (în continuare T. Soroceanu [ed.], *Bronzefunde I*), 131 sqq.

[17] Idem, *Contribuții*, 143, fig. 6, 3-5.

[18] Idem, *Depozitul de bronzuri de la Lăpuș*, Marmatia 5-6, 1979-1981, 115 sqq.

[19] Idem, *Contribuții*, 132, fig. 1, 1-4.

[20] *Ibidem*, fig. 1, 5-6.

[21] M. Macrea, C. Kacsó, *Depozitul de bronzuri de la Bătarci*, StComSatu Mare 1972, 101 sqq.

[22] M. Roska, *Depozitul de bronz dela Uriul-de-Sus*, ACMIT 1930-1931 (1932), 77 sqq.

[23] Fr. Nistor, A. Vulpe, *Depozitul de brățări de bronz de la Vadul-Izei*, SCIV 21, 1970, 623 sqq.

[24] Idem, *Depozitul de bronzuri de la Crăciunești (Maramureș)*, SCIVA 25, 1974, 5 sqq.; C. Kacsó, *Piese inedite din depozitul de la Crăciunești*, SCIVA 41, 1990, 235 sqq.

[25] M. Moga, *Dépôt de Guruslău (département de Sălaj)*, Dacia 11-12, 1945-1947 (1948), 257 sqq.

[26] C. Kacsó, *Date preliminare cu privire la descoperirile de bronzuri de la Bicaz (jud. Maramureș)*, SCIVA 31, 1980, 295 sqq.

[27] Fr. Nistor, A. Vulpe, *Bronzuri inedite din Maramureș în colecția prof. Francisc Nistor din Sighetul Marmației*, SCIV 20, 1969 (în continuare Fr. Nistor, A. Vulpe, *Bronzuri*), 183, fig. 3, B și fig. 4, A.

[28] I. Motzoi-Chicideanu, G. Iuga, *Der Bronzefund von Bogdan Vodă, Kreis Maramureș*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde I*, 141 sqq.; C. Kacsó, *Precizări cu privire la descoperirile de bronzuri din Maramureș*, StComSatu Mare, 15-16, 1998-1999, 53 sq., fig. 1.

[29] M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, pl. 132, 11-14 și pl. 133.

[30] Idem, *Depozitul de bronzuri de la Bârsana (Maramureș)*, AISC 5, 1944-1948 (1949), 264 sqq.

[31] C. Kacsó, *Der Bronzefund von Crasna Vișeului*, în T. Kovács (ed.), *Metallindustrie*, 249 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

O nouă schimbare în structura depozitelor de bronzuri se petrece în ultima fază a Bronzului târziu din nordul Transilvaniei, denumită și perioada Hallstatt B_1. Cele mai multe dintre depozite sunt formate dintr-un număr relativ mic de obiecte (în special celturi și seceri), topoarele apar în compoziția lor doar în mod excepțional, se înmulțesc în schimb vasele de bronz. Multe dintre depozite au în compoziție o singură categorie de piese, spade sau celturi. Dintre descoperirile acestei faze, sunt expuse acum la Baia Mare cele de la Șieu II[32], Lăpuș II[33] (ambele col. Muz. Baia Mare), Glod[34] (col. Muz. Sighetu Marmației) și Sâg[35] (col. Muz. Zalău).

Alături de depozite, sunt prezente în expoziția de la Baia Mare un număr relativ mare de descoperiri izolate de piese de bronz. Cel puțin unele dintre ele aparțin categoriei așa-numitelor depozite de o singură piesă. Ele sunt tot depuneri intenționate, semnificația lor fiind aceeași cu cea a depozitelor de mai multe piese. Unele dintre acestea, ca de ex. spada de la Sighetu Marmației (col. Muz. Sighetu Marmației)[36], au fost descoperite în albia unor râuri, altele, ca de ex. spada fragmentară de la Lăpuș[37] sau celtul de la Șieu[38] (ambele col. Muz. Baia Mare), în apropiere de locul de depunere a unor depozite de bronzuri. Printre piesele izolate câteva se remarcă prin forma lor deosebită: topoarele de la Larga[39] (col. Muz. Cluj) și Orțâța[40] (col. Muz. Baia Mare) sau pumnalul lung de la Asuaju de Jos[41] (col. Muz. Baia Mare). Fiecare dintre acestea poartă amprenta unor influențe răsăritene.

Tot influențe răsăritene trădează depozitul de bronzuri de la Vetiș[42] (col. Muz. Satu Mare), format din celturi și piese de harnașament, precum și akinakes-ul de la Firminiș[43] (col Muz. Zalău), ambele descoperiri de excepție, cu caracter de unicat în teritoriile lor de proveniență. Ele aparțin din punct de vedere istoric perioadei de început a unei noi etape de evoluție a comunităților din nordul Transilvaniei, definită drept prima epocă a fierului. Chiar dacă anumite elemente ce caracterizează această epocă reprezintă moșteniri ale secolelor anterioare, trăsăturile sale definitorii sunt evident diferite. Depopularea unor zone din bazinul Tisei superioare, legată foarte probabil de epuizarea resurselor de minereuri exploatabile cu tehnologia atunci existentă, începută încă în perioada post-Lăpuș, se accentuează acum. Consecința acestui proces pare să fi fost și o anumită izolare a comunităților de aici. Cele mai multe dintre artefactele descoperite în puținele stațiuni din nordul Transilvaniei databile în secolele de mijloc ale mileniului I î. e. n. sunt clar diferite de

[32] Idem, *Descoperiri inedite de bronzuri din județul Maramureș*, Marmatia 3, 1977 (în continuare C. Kacsó, *Descoperiri I*), 33 sqq., fig. 5, 1-14.
[33] Idem, *Descoperiri de bronzuri în Depresiunea Lăpușului*, RevBistriței 16, 2002 (în continuare C. Kacsó, *Descoperiri II*), 8 sq.
[34] Fr. Nistor, A. Vulpe, *Bronzuri*, 183 sq., fig. 4, C.
[35] T. Soroceanu, E. Lakó, *Depozitul de bronzuri de la Sîg (jud. Sălaj)*, ActaMP 5, 1981, 145 sqq.
[36] Piesă inedită.
[37] C. Kacsó, *Descoperiri II*, 9; idem, *Mărturii arheologice*, Baia Mare, 2004 (în continuare C. Kacsó, *Mărturii*), pl. 80, 1.
[38] Idem, *Descoperiri I*, 32, fig. 5, 16.
[39] M. Roska, *A tágfalvi bronzfokos kora*, FolArch 9, 1957, 63 sqq.
[40] C. Kacsó, *Toporul de bronz de la Orțița*, SCIVA 40, 1989, 83 sqq.
[41] Idem, *Der Bronzedolch von Asuaju de Jos (Alsószivágy, Rumänien)*, CommArchHung 1993, 39 sqq.
[42] M. Rusu, E. Dörner, V. Pintea, T. Bader, *Bronzefunde aus Transsilvanien (Hallstatt A_2-B_3)*, InvArchRumänien 10, 1977, pl. 70a-b.
[43] A. V. Matei, *Akinakes-ul de la Firminiș*, ActaMN 14, 1977, 63 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

cele ce provin din stațiunile contemporane existente în alte regiuni, unele chiar învecinate. Ele indică o evoluție distinctă în cadrul unui aspect cultural încă nu îndeajuns de bine conturat. Integrarea teritoriilor nordtransilvănene într-o arie culturală mai extinsă se petrece de abia în secolele de sfârșit ale mileniului, atunci când și aici este prezentă civilizația dacică[44].

Prescurtări:

Muz. Baia Mare = Muzeul județean Maramureș, Baia Mare

Muz. Bistrița = Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița

Muz. București = Muzeul Național de Istorie a României, București

Muz. Cluj = Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca

Muz. Satu Mare = Muzeul județean Satu Mare, Satu Mare

Muz. Sighetu Marmației = Muzeul Maramureșului, Sighetu Marmației

Muz. Zalău = Muzeu de Istorie și Artă, Zalău

ANEXE*

Anexa 1

Monografii ale culturii Wietenberg, respectiv ale stațiunilor care îi aparțin

K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, Dacia N.S. 4, 1960, 107 sqq.

I. H. Crișan, *Necropola de incinerație aparținând culturii Wietenberg-Sighișoara de la Bistrița*, Materiale 9, 1970, 137 sqq.

K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schäßburg*, Bonn, 1971.

N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea de la Derșida*, Oradea, 1980.

T. Soroceanu, A. Retegan, *Neue spätbronzezeitlichen Funde im Norden Rumäniens*, Dacia N.S. 25, 1981, 195 sqq.

I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, BiblThrac 2, 1992.

N. G. O. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA 19, Bonn, 1994 (în continuare N. G. O. Boroffka, *Wietenberg*).

I. Paul, *Die Wietenberg- Nekropole und Siedlung von Sibișeni (Kreis Alba)*, în I. Paul, *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen*, BiblUnivApulensis 1, Alba Iulia, 1995, 164 sqq.

I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, BiblThrac 23, București, 1997.

M. Rotea, *Cultura Wietenberg* (teză de doctorat), București, 1999.

C. I. Popa, N.-M. Simina, *Cercetări arheologice la Lancrăm "Glod"*, Alba Iulia, 2004.

S. A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, *Cercetări arheologice în Peștera Cauce*, I, BiblSeptemcastrensis 4, Sibiu, 2004.

[44] C. Kacsó, *Date noi cu privire la preistoria Maramureșului*, Angustia 4, 1999, 60.

* Literatura prezentată în anexe servește celor interesați în cunoașterea mai aprofundată a aspectelor culturale Wietenberg, Suciu de Sus și Lăpuș, precum și stațiunilor de la Oarța de Sus-*"Ghiile Botii"* și Lăpuș-*"Podanc"*, *"Podancul Mare"* și *"Podul Hotarului"*. Din păcate, autorul nu a avut la dispoziție toate sursele bibliografice în care sunt discutate aceste aspecte, respectiv stațiuni, în primul rând publicațiile recent apărute și pe cele cu o difuzare limitată.

https://biblioteca-digitala.ro

Anexa 2

Studii și rapoarte de săpături cu privire la cultura Wietenberg (1993-2005)* *

Gh. Lazarovici, Z. Maxim, P. Gyulai, *Descoperiri arheologice în comuna Săvădisla (jud. Cluj) și câteva probleme privind epocile neolitică și bronzului*, ActaMN 26-30, I/1, 1989-1993, 171 sqq.

G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei*, RevBistriței 7, 1993, 5 sqq.

M. Rotea, *Așezările culturii Wietenberg,* EphemNap 3, 1993, 25 sqq.

M. Petică, A. Zrinyi, *Gornești, jud. Mureș*, CronCercArh Campania 1993, Satu Mare, 1994, 28, nr. 59.

M. Rotea, *Pălatca „Togul lui Mândrușca", jud. Cluj*, CronCercArh Campania 1993, Satu Mare, 1994, 47, nr. 95.

Gh. Baltag, *Sighișoara-Albești, jud. Mureș*, CronCercArh Campania 1993, Satu Mare, 1994, 57 sq., nr. 122.

I. Andrițoiu și alții, *Sighișoara-Wietenberg*, CronCercArh Campania 1993, Satu Mare, 1994, 59, nr. 123.

M. Rotea, *Suatu „Fâneața de Jos", jud. Cluj*, CronCercArh Campania 1993, Satu Mare, 1994, 61 sq., nr. 130.

M. Rotea, *Contribuția cercetărilor de la Suatu-"Fâneața de Jos" (1991-1993) la cunoașterea etapelor timpurii ale evoluției culturii Wietenberg*, ActaMN 31, 1994, 131 sqq.

M. Bădău-Wittenberger, *Considerații despre cultura Noua în Transilvania*, ActaMN 31, 1994,151 sqq.

M. Rotea, *Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și himeră*, Apulum 31, 1994, 39 sqq.

N. Boroffka, *Considerații asupra culturii Wietenberg. Așezarea de la Poiana Aiudului*, SCIVA 45, 1994, 15 sqq.

F. Gogâltan, G. Florea, *Săpături arheologice la Gligorești (Jud. Cluj),* Apulum 31, 1994, 9 sqq.

N. Boroffka, *Cultura Wietenberg,* în C. Stoica, M. Rotea, N. Boroffka (ed.), *Comori ale epocii bronzului din România* (Catalog de expoziție), București, 1995 (în continuare *Comori*), 274 sqq.

G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei II*, RevBistriței 9, 1995, 49 sqq.

I. Bejinariu, *Materiale arheologice preistorice din colecția Liceului Simion Bărnuțiu din Șimleu-Silvaniei*, ActaMP 19, 1995, 17 sqq.

Zs. Székely, *Necropola de incinerație în urne de la Turia, județul Covasna*, CercArhAriaNTracă 1, 1995, 127 sqq.

S. A. Luca, N. Boroffka, *New preistoric discoveries from Sibiu, Romania*, Apulum 32, 1995, 73 sqq.

H. Pop, I. Bejinariu, *Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj. III. Observator*, CronCercArh Campania 1994, Cluj-Napoca, 1995, 89, nr. 127.

G. Rustoiu, *Tipologia „capetelor de băț" aparținând culturilor bronzului mijlociu din România*, BCȘS 1, 1995, 61-72.

G. Rustoiu, *Un topor de bronz de la Câmpia Turzii*, BCȘS 1, 1995, 73-81.

S. A. Luca, I. Părean, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Orlat (jud. Sibiu)*, Sargetia 26/1, 1995-1996, 228.

** Studiile și rapoartele de săpături cu privire la cultura Wietenberg apărute anterior anului 1993 sunt menționate în monografia lui N. G. O. Boroffka (vezi anexa 1).

https://biblioteca-digitala.ro

A. Vulpe, *Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuiri a cronologiei epocii bronzului*, Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice, Seria IV, Tomul XXI, 1996, 33 sqq.

Zs. Székely, *Egy bronzkori lakóház Torjáról (Kovászna megye)*, Acta 1995, 1996, 115 sqq.

Gh. Baltag, N. Boroffka, *Materiale arheologice preistorice de la Albești, jud. Mureș*, SCIVA 47, 1996, 375 sqq.

M. Petică, A. Zrinyi, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Gornești (județul Mureș) – campaniile 1992-1993-1994,* Marisia 25, 1996, 35 sqq.

N. Vlassa, Z. Maxim, Gh. Lazarovici, *Rinvenimenti archeologici a Bernadea,* în M. Porumb (ed.), *Omaggio a Dinu Adamesteanu*, Cluj-Napoca, 1996 (în continuare M. Porumb [ed.], *Omaggio*), 61 sqq.

H. Ciugudean, *Meteș „La Peșteră", jud. Alba,* CronCercArh Campania 1995, Brăila, 1996, 77, nr. 89.

F. Costea, Angelica Bălos, *Racoș, jud. Brașov. I. Punctul „Piatra Detunată"*, CronCercArh Campania 1995, Brăila, 1996, 93 sq., nr. 114.

I. Andrițoiu, *Sibișeni „Deasupra satului", com. Vințu de Jos, jud. Alba*, CronCercArh Campania 1995, Brăila, 1996, 108 sq., nr. 134.

Gh. Baltag, *Sighișoara, jud. Mureș. I. Albești*, CronCercArh Campania 1995, Brăila, 1996, 110 sq., nr. 136.

C. Gaiu, *Stupini, jud. Bistrița-Năsăud*, CronCercArh Campania 1995, Brăila, 1996, 115 sq., nr. 141.

C. Gaiu, Gabriela Rădulescu, *Vermeș, jud. Bistrița-Năsăud*, CronCercArh Campania 1995, Brăila, 1996, 134 sq., nr. 167.

A. László, *Malnaș, „Füvenyestető" (Culme/Deal Nisipos), com. Malnaș, jud. Covasna*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, 68 sq., nr. 156.

V. Lazăr, *Sângeorgiu de Mureș, „Dealul Bunii", jud. Mureș*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996,100 sq., nr. 233.

Adriana Rusu, *Silvașul de Jos, jud. Hunedoara, A. „Între Ogăși"*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, 103, nr. 238.

H. Ciugudean, *Considerații privind sfârșitul culturii Wietenberg*, în H. Ciugudean, *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, BiblMusApulensis 7, Alba Iulia, 1997, 65 sqq.

Zs. Székely, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, BiblThrac 21, București, 1997.

F. Costea, *Așezarea Wietenberg de la Racoș-"Piatra Detunată"*, Angustia 2, 1997, 39 sqq.

V. Lazăr, *O așezare din epoca bronzului de la Unirea (jud. Alba),* Apulum 34, 1997, 67 sqq.

M. Rotea, *Cercetări arheologice la Palatca "Togul lui Mândrușcă". Observații preliminare*, RevBistriței 10-11, 1997, 13 sqq.

C. I. Popa, *Materiale arheologice provenind de la Cămărașu (jud. Cluj) păstrate în colecția veche a Muzeului Civilizației Dacice și Romane – Deva*, Corviniana 3, 1997, 7 sqq.

S. A. Luca, C. Roman, M. Baicoana, *Materiale arheologice din peșteri ale județului Hunedoara (I)*, Corviniana 3, 1997, 17 sqq.

V. Cavruc, Galina Cavruc, *Așezarea din epoca bronzului timpuriu de la Zoltan,* Angustia 2, 1997, 157 sqq.

V. Cavruc, *The final stage of the Early Bronze Age in South-Eastern of Transylvania (in the light of new excavations at Zoltan)*, Thraco-Dacica 18, 1997, 97 sqq.

W. David, *Altbronzezeitliche Beinobjekte des Karpatenbeckens mit Spiralwirbel- oder Wellenbandornament und ihre Parallelen auf der Peloponnes und in Anatolien in frühmykenischer Zeit*, în P. Roman (ed.), *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations I. Proceedings of the*

https://biblioteca-digitala.ro

Seventh International Congress of Thracology. Constanța-Mangalia-Tulcea 20-26 May 1996, Bucharest, 1997 (în continuare P. Roman [ed.], *Thracian World*), 247 sqq.

M. Rotea, Gabriela Gheorghiu, M. Rotar, *Cercetări de suprafață la Nicula (jud. Cluj)*, ActaMN, 34, 1997, 481 sqq.

H. Ciugudean, *Pianu de Jos-„Cleje", jud. Alba*, CronCercArh Campania 1996, București, 1997, 44, nr. 76.

F. Costea, Angelica Bălos, *Racoș, jud. Brașov*, CronCercArh Campania 1996, București, 1997, 47 sq., nr. 84.

I. Andrițoiu, *Sibișeni-„Deasupra satului", jud. Alba*, CronCercArh Campania 1996, București, 1997, 56, nr. 98.

I. Bejinariu, *Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj, A. „Observator" I., B. „Centru"*, CronCercArh Campania 1996, București, 1997, 60 sq., nr. 106.

V. Cavruc, Galina Cavruc, *Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*, CronCercArh Campania 1996, București, 1997, 80, nr. 139.

I. Bejinariu, *The Settlements of Wietenberg Culture in Șimleu Silvaniei Area (Sălaj County)*, în H. Ciugudean, F. Gogâltan (ed.), *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Symposium in Alba Iulia,* 24-28 September 1997, Alba Iulia, BiblMusApulensis 8, 1998 (în continuare H. Ciugudean, F. Gogâltan [ed.], *Bronze Age*), 157 sqq.

C. I. Popa, *Noi descoperiri aparținând Bronzului timpuriu în bazinul mijlociu al Mureșului și câteva considerații privind etapa finală a acestei perioade în Transilvania*, Apulum 35, 1998, 47 sqq.

F. Costea, *Ce sunt de fapt vasele dreptunghiulare puțin înalte din ceramica Wietenberg ?*, Angustia 3, 1998, 59 sqq.

Zs. Székely, *Unele probleme ale epocii bronzului târziu în sud-estul Transilvaniei,* Acta 1997, 1998, 173 sqq.

R. Totoianu, *Materiale arheologice de la Sighișoara „Wietenberg", din colecția Haldenwang, aflate în depozitul Muzeului de la Sebeș*, BCȘS 4, 1998, 65-69.

I. Andrițoiu, *Sibișeni-„Deasupra satului", jud. Alba*, CronCercArh Campania 1997, Călărași, 1998, 70 sq., nr. 86.

I. Paul, M. Ciută, *Șeușa-„La cărarea morii", com. Ciugud, jud. Alba*, CronCercArh Campania 1997, Călărași, 1998, 74 sqq., nr. 93.

M. Rotea, M. Wittenberger, *The ritual complex of the Wietenberg Culture, Cluj-Napoca (Transylvania)*, ActaMN 36/1, 1999, 7 sqq.

V. Cavruc, *Considerații privind situația etnoculturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu*, Angustia 4, 1999, 13 sqq.

Zs. Székely, *Așezarea culturii Wietenberg de la Baraolt, jud. Covasna*, Angustia 4, 1999, 43 sqq.

Zs. Székely, *The Wietenberg Culture Fortress from Turia (Covasna District)*, Thraco-Dacica 20, 1999, 109 sqq.

Zs. Székely, B. Bartók, Zs. L. Bordi, *Așezarea culturii Wietenberg de la Albiș,* Acta 1998, 1999, 161 sqq.

V. Wollmann, *Über den spiralverzierten Herd von prähistorischen Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Schäßburg,*, în N. Boroffka, T. Soroceanu (ed.), *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt,* Internationale Archäologie, Studia honoraria 7, Rahden/Westf., 1999 (în continuare N. Boroffka, T. Soroceanu [ed.] *Transsilvanica*), 39 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

H. Ciugudean, *Betrachtungen zum Ende der Wietenberg-Kultur,* în N. Boroffka, T. Soroceanu (ed.), *Transsilvanica*, 107 sqq.

V. Vasiliev, *Betrachtungen zur Chronologie der älteren Eisenzeit in Siebenbürgen*, în N. Boroffka, T. Soroceanu (ed.) *Transsilvanica* (în continuare V. Vasiliev, *Chronologie*), 173 sq.

S. A. Luca, *Contribuții la istoria veche a Hunedoarei. Săpăturile arheologice sistematice din Grădina Castelului – campaniile anilor 1996-1998*, BiblArchHistCorv I, Hunedoara, 1999.

A. Dragotă, C. Roman, M. Țiplic, *Descoperiri arheologice în județele Sibiu, Alba și Hunedoara*, Apulum 36, 1999, 81 sqq.

G. T. Rustoiu, *O așezare preistorică inedită identificată pe teritoriul municipiului Alba Iulia*, BCȘS 5, 1999, 95-105.

V. Cavruc, *Noi cercetări în așezarea Păuleni (1999-2000). Raport preliminar. Prezentare generală*, Angustia 5, 2000, 92 sqq.

V. Cavruc, M. Rotea, *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, Angustia 5, 2000, 165 sqq.

M. Rotea, M. Wittenberger, *Complexul ritual aparținând culturii Wietenberg de la Cluj-Napoca "Strada Banatului"*, Tibiscum 10, 2000, 213 sqq.

J. Emődi, *Bronzkori település a Pece torkolatánál*, în J. Emődi, *Történeti adatok Nagyvárad múltjából I*, Nagyvárad, 2000, 69 sqq.

I. Bejinariu, E. Lakó, *Contribuții la cunoșterea Bronzului târziu din nord-vestul României. Așezarea de la Crasna*, ActaMP 23, 2000, 153 sqq.

M. Rotea, *Beiträge zur Kenntnis der Phase I der Kultur Wietenberg. Die Bewohnung von Păuleni (Ciomortan), Kreis Harghita*, ActaMN 37/1, 2000, 21 sqq.

G. T. Rustoiu, *O așezare inedită aparținând Bronzului târziu de la Oarda-"Bulza". Câteva considerații culturale și cronologice privind Bronzul târziu în bazinul mijlociu al Mureșului*, Apulum 37/1, 2000, 161 sqq.

M. Petică, A. Zrinyi, *Materiale arheologice descoperite la Gornești (jud. Mureș) – campanile 1992-1994, 1996*, Marisia 26, 2000, 331 sqq.

H. Ciugudean și alții, *Aiud, jud. Alba. Punct Cetățuia*, CronCercArh Campania 1999, București, 2000, 9, nr. 3.

Zs. Szekely, Zs. L. Bordi, *Albiș, com. Cernat, jud. Covasna. Punct: Grădina lui Csiszér (Csiszer kert)*, CronCercArh Campania 1999, București, 2000, 13 sq., nr. 11.

V. Sârbu și alții, *Covasna, jud. Covasna. Punct: Cetatea zânelor*, CronCercArh Campania 1999, București, 2000, 31, nr. 42.

I. Bejinariu, D. Sana, *Giurtelecu Șimleului, com. Măieriște, jud. Sălaj. Punct: Coasta lui Damian*, CronCercArh Campania 1999, București, 2000, 40 sq., nr.59.

M. Ciută și alții, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: La cărarea morii*, CronCercArh Campania 1999, București, 2000, 101, nr. 139.

H. Pop și alții, *Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj. Punct: Observator*, CronCercArh Campania 1999, București, 2000, 102 sq., nr. 141.

V. Cavruc și alții, *Șoimeni (Ciomortan), com. Păuleni, jud. Harghita. Punct: Várdomb (Dealul Cetății)*, CronCercArh Campania 1999, București, 2000, 103 sq., nr. 142.

I. Bejinariu, *Considerații privind sfârșitul culturii Wietenberg la vest de Munții Meseș*, RevBistriței 15, 2001, 21 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

A. Vulpe, *The Aegean-Anatolian and South-Eastern Europe in the Light of a Revision of the Bronze Age Chronology*, în C. Kacsó (ed.), *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7. – 10. Oktober 1998*, BiblMarmatia 1, Baia Mare, 2001 (în continuare C. Kacsó [ed.] *Bronzezeit*), 9 sqq.

I. Bejinariu, *Late Bronze Age in the Depression of Șimleu*, în C. Kacsó (ed.), *Bronzezeit*, 157 sqq.

Zs. Székely, *Some Aspects of the Late Bronze Age in South-Eastern Transylvania*, în C. Kacsó (ed.), *Bronzezeit*, 175 sqq.

F. Gogâltan, *The Settlement of Cășeiu and some Problems concerning the Late Bronze Age in the Center and Northern Transylvania*, în C. Kacsó (ed.), *Bronzezeit* (în continuare F. Gogâltan, *Cășeiu*), 191 sqq.

I. Bejinariu, *Considerații privind descoperirile culturii Wietenberg din județul Sălaj*, în C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu (ed.), *Studia Archaeologica et Historica Nicolas Gudea Dicata*, BiblMusPorolisenssis 4, Zalău, 2001, 95 sqq.

V. Cavruc, *Legături între Moldova și SE Transilvaniei în Bronzul mijlociu*, în V. Cavruc, Gh. Dumitroaia (coord.), *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra Neamț, 2001, 58 sqq.

C. I. Popa, R. Totoianu, *Date noi asupra locuirilor umane de la Sebeș-Podul Pripocului (jud. Alba)*, Patrimonium Apulense 1, 2001, 33 sqq.

A. Vulpe, *Perioada mijlocie a epocii bronzului*, în M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor. Vol. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001 (în continuare A. Vulpe, *Bronz mijlociu*), 255 sqq.

Klára P. Fischl, Viktória Kiss, Gabriella Kulcsár, *A hordozható tűzhelyek használata a Kárpát-medencében. I. Közepső bronzkor*, în ΜΩΜΟΣ I, Debrecen, 2001 (în continuare Klára P. Fischl, Viktória Kiss, Gabriella Kulcsár, *Pyraunoi I*), 179 sq.

V. Sîrbu și alții, *Covasna, jud. Covasna. Punct: Cetatea zânelor*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 75 sq., nr. 53.

M. Wittenberger, *Deușu, com. Chinteni, jud. Cluj. Punct: Apreșu de Jos-Ferma lui Americanu*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 78, nr. 58.

Adriana Pescaru și alții, *Deva, jud. Hunedoara. Punct: Magna Curia*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 78 sq., nr. 59.

S. Bulzan și alții, *Oradea, jud. Bihor. Punct: Sere*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 166, nr. 138 (Otomani, Wietenberg).

F. Costea și alții, *Racoș, com. Racoș, jud. Brașov. Punct: Piatra Detunată*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 200 sq., nr 161.

I. Andrițoiu, C. I. Popa, *Sibișeni (sat înglobat satului Vințu de Sus), com. Vințu de Sus, jud. Alba. Punct: Deasupra satului*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 226, nr. 185.

I. Bejinariu, *Tihău, com. Surduc, jud. Sălaj. Punct: La Cerniele*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 255 sq., nr. 208 (Wietenberg, Suciu de Sus).

V. Cavruc și alții, *Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 277, nr. 233.

Zs. Székely, *Interferențe și întrepătrunderi etno-culturale în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului*, Acta 2001, 2002, 159 sqq.

V. Cavruc, D. L. Buzea, *Noi cercetări privind epoca bronzului în așezarea Păuleni (Ciomortan). Campaniile din anii 2001-2002. Raport preliminar*, Angustia 7, 2002, 41 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

C. I. Popa, *Materiale aparținând Bronzului timpuriu și debutului Bronzului mijlociu din colecțiile Muzeului "Ioan Raica" – Sebeș*, Sargetia 30, 2001-2002, 79 sqq.

Zs. Szekely, *Albiș, com. Cernat, jud. Covasna. Punct: Grădina lui Csiszér (Csiszer kert)*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 38 sq., nr. 14.

H. Ciugudean, A. Gligor, *Ampoița, com. Meteș, jud. Alba. Punct: La Pietre*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 39 sq.,nr. 16.

Adriana Pescaru și alții, *Ardeu, com. Balșa, jud. Hunedoara. Punct: Cetățeaua*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 41 sq., nr. 18.

Viorica Crișan și alții, *Merești, com. Merești, jud. Harghita. Punct: Dâmbul Pipașilorl*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 204, nr. 141.

V. Cavruc, D. Buzea, *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna. Punct: Cariera de nisip (Tag)*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 219 sqq., nr. 154.

I. Bejinariu, D. Sana, *Plopiș, com. Plopiș, jud. Sălaj. Punct: Cucleu*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 239, nr. 170.

C. Gaiu, *Stupini, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 301 sq., nr. 212.

V. Cavruc și alții, *Șoimeni (Ciomortan), com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita. Punct: Várdomb/ Dealul Cetății/Dâmbul CetățiiI*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 306 sqq., nr. 216.

C. Kacsó, *Descoperiri Wietenberg la Lăpuș*, în *In memoriam Nicolae Chidioșan*, Oradea, 2003, 77 sqq.

I. Bejinariu, *Opinions on the Wietenberg Type Finds from the Sălaj County*, în C. Kacsó (ed.), *Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag*, BiblMarmatia 2, Baia Mare, 2003 (în continuare C. Kacsó [ed.], *Kulturerscheinungen*), 25 sqq.

Zs. Székely, *New Aspects of Wietenberg Culture from Southeastern Transylvania. The open Settlement from Albiș (Cernat Com.,Covasna District)*, în C. Kacsó (ed.), *Kulturerscheinungen*, 469 sqq.

I. Bejinariu, *Epoca bronzului în Depresiunea Șimleului* (rezumatul tezei de doctorat), Alba Iulia, 2003.

L. Zs. Bordi, *Așezarea preistorică de la Albiș – "Grădina Csiszér" (sat Albiș, com. Cernat, jud. Covasna)*, în V. Cavruc (coord.), *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Covasna, 2003 (în continuare V. Cavruc [coord.], *Descoperiri*), 31 sqq.

V. Cavruc, *Satul Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*, în V. Cavruc (coord.), *Descoperiri*, 87 sqq.

V. Cavruc, *Păuleni – Ciomortan (sat Șoimeni/Csikcsomortán, com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita)*, în V. Cavruc (coord.), *Descoperiri*, 130 sqq.

H. Ciugudean, A. Gligor, *Ampoița, com. Meteș, jud. Alba. Punct: La Pietri*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 40, nr. 16.

I. V. Ferencz, *Ardeu, com. Balșa, jud. Hunedoara. Punct: Cetățuie (Cetățeauă)*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 40 sqq., nr. 17.

C. C. Roman, *Ciulpăz, com. Peștișu Mic, jud. Hunedoara. Punct: Peștera Bulgărelu*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 89, nr. 56.

V. Cavruc, D. Buzea, *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna. Punct: Cariera de nisip/Tag*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 217 sqq., nr.130.

R. Harhoiu și alții, *Sighișoara, jud. Mureș. Punct: Dealul Viilor, necropolă*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003,289 sq., nr. 182.

https://biblioteca-digitala.ro

O. Țentea, F. Marcu, *Sighișoara, jud. Mureș. Punct: Platoul Breite, Dealul Kultenberg*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 290 sq., nr. 183.

C. Gaiu, G. G. Marinescu, *Stupini, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud. Punct: Fânațele Archiudului*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 302 sq., nr. 189.

V. Cavruc, D. Buzea, *Șoimeni (Ciomortan-Csikcsomortán), com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita. Punct: Dealul Cetății (Várdomb),* CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 314 sqq., nr. 197.

I. Bejinariu, *About the fortified settlements within the area of the Wietenberg culture*, în I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț (ed.), *Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology Chișinău-Vadul lui Vodă 6-11 September 2004*, Chișinău, 2004, 77 sqq.

D. L. Buzea, *Obiecte de metal descoperite în așezarea preistorică Păuleni Ciuc – Ciomortan, jud. Harghita*, în *Studii de Istorie Veche și Arheologie. Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca*, Hunedoara, 2004, 113 sqq.

F. Gogâltan, I. Al. Aldea, A. Ursuțiu, *Raport preliminar asupra investigațiilor arheologice de la Gligorești-„Holoame", com. Luna, jud. Cluj (1994-1996)*, Apulum 41, 2004, 61 sqq.

I. Bejinariu, *Săpăturile arheologice de la Giurtelecu Șimleului „Coasta lui Damian" (I). Câteva considerații referitoare la stațiunile fortificate din aria culturii Wietenberg*, ActaMP 26, 2004, 89 sqq.

I. Andrițoiu, C. I. Popa, N. M. Simina, *Raport de săpătură. Șantierul arheologic Vințu de Jos-„Deasupra satului" (jud. Alba) (1994-1998)*, ActaMP 26, 2004, 148 sqq.

M. Ciută, *Considerații asupra locuirii Wietenberg de la Șeușa-La cărarea morii (com. Ciugud, jud. Alba),* Apulum 41, 2004, 147 sqq.

C. Beldiman și alții, *Cerișor, com. Lelese, jud. Hunedoara. Punct: Peștera Cauce*, CronCercArh Campania 2003, București, 2004, 85 sqq., nr. 54.

Angelica Bălos și alții, *Rapoltu Mare, com. Rapoltu Mare, jud. Hunedoara. Punct: Măgura Uroiului*, CronCercArh Campania 2003, București, 2004, 250 sq., nr. 153.

R. Harhoiu și alții, *Sighișoara, jud. Mureș. Punct: Dealul Viilor, necropolă*, CronCercArh Campania 2003, București, 2004, 308 sq., nr. 175.

I. Bejinariu, Zs. Csok, *Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj. Punct: Pământul lui Bacsadi*, CronCercArh Campania 2003, București, 2004, 337, nr. 190.

I. Bejinariu, *Beiträge zur Kenntnis der Bronzemetallurgie im Nordwesten Rumäniens (unter Berücksichtigung des Oberlaufes von Crasna und Barcău)*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien II*, BiblMuzBistrița Seria Historica 11, Bistrița, Cluj-Napoca, 2005 (în continuare T. Soroceanu [ed.], *Bronzefunde II*), 47 sqq.

V. Moga și alții, *Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Societatea "Monolit"*, CronCercArh Campania 2004, București, 2005, 51 sqq., nr. 32.

C. Beldiman și alții, *Cerișor, com. Lelese, jud. Hunedoara. Punct: Peștera de la Cauce*, CronCercArh Campania 2004, București, 2005, 112 sqq., nr. 71.

Nicoleta Man și alții, *Ernei, com. Ernei, jud. Mureș. Punct: Carieră*, CronCercArh Campania 2004, București, 2005, 94 sqq., nr. 94.

I. Paul și alții, *Oarda (Limba), mun. Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Șesu Orzii*, CronCercArh Campania 2004, București, 2005, 246 sq., nr. 157.

A. V. Matei și alții, *Pericei, com. Pericei, jud. Sălaj. Punct: Keler tag*, CronCercArh Campania 2004, București, 2005, 259 sqq., nr. 166.

Adriana Pescaru și alții, *Rapoltu Mare, com. Rapoltu Mare, jud. Hunedoara. Punct: Măgura Uroiului*, CronCercArh Campania 2004, București, 2005, 287 sq., nr. 181.

https://biblioteca-digitala.ro

Anexa 3

Repertorii arheologice cu stațiuni și materiale Wietenberg

I. H. Crișan și alții, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, BiblMusNap 5, 1992, passim.

E. Benkő, *A középkori Keresztúrszék régészeti topográfiája*, Budapest, 1992, passim.

V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Tg. Mureș, 1995, passim.

M. Moga, H. Ciugudean (red.), *Repertoriul arheologic al județului Alba*, BiblMusApulensis 2, Alba Iulia, 1995, passim.

F. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov (I)*, Cumidava XV-XIX, Brașov, 1995, passim.

H. Ciugudean, I. Florea, *Contribuții la repertoriul arheologic al localității Pianu de Jos*, Apulum 32, 1995, 59 sqq.

F. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov (II)*, Brașov, 1996, passim.

V. Cavruc (red.), *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Sf. Gheorghe, 1998, passim.

V. Cavruc (red.), *Repertoriul arheologic al județului Harghita*, Sf. Gheorghe, 1999, passim.

C. C. Roman, D. Diaconescu, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara (I)*, Sargetia 28/29/1, 1999-2000, passim.

S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, monumente arheologice și istorice)*, BiblSeptemcastrensis 3, Sibiu, 2003, passim.

Anexa 4

Literatura cu privire la stațiunea de la Oarța de Sus-Ghiile Botii

C. Kacsó, *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suciu de Sus-Kultur,* Dacia N.S. 31, 1987 (în continuare C. Kacsó, *Beiträge*), 69 sq., fig. 22-28

C. Kacsó, *Bronzkori fémművesség Észak-Erdélyben*, Százhalombatta, 1991 (catalog de expoziție), passim.

N. G. O. Boroffka, *Wietenberg*, 60 sq., nr. 300, pl. 102, 8-11.

A. Vulpe, *Der Schatz von Perșinari in Südrumänien*, în *Festschrift für Hermann Müller-Karpe zum 70. Geburtstag*, Bonn, 1995, 59.

C. Kacsó, *Oarța de Sus, com. Oarța de Jos, jud. Maramureș. A. „Ghiile Botii"*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, 81, nr. 182.

C. Kacsó, *Eine Sonderform der Wietenberg-Keramik: die geschlitzte Tonröhre*, în H. Ciugudean, F. Gogâltan (ed.), *Bronze Age*, 255 sqq.

A. Stapel, *Bronzezeitliche Deponierungen im Siedlungsbereich*, Tübinger Schriften zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 3, Münster, 1999, 344, nr. 45.

A. F. Harding, *European Societies in the Bronze Age*, Cambridge, 2000, 150, nota 111, 228, nota 126.

A. Vulpe, *New archaeological discoveries of the Bronze Age in Romania. An archaeological discovery of a religious character*, Proceedings of the Romanian Academy, Series C, Volume 1, Number 1/2001 (în continuare A. Vulpe, *Discoveries*), 19 sq., fig. de pe p. 25-26.

A. Vulpe, *Bronz mijlociu*, 255 sqq.

A. Vulpe, *Tezaurul de la Perșinari. O nouă prezentare,* în *Préhistoire du Bas Danube*, CultCivDunărea de Jos 15, 1997, 274.

S. Haimovici, *Resturile animaliere și umane dintr-o groapă de cult (groapa 4) a culturii Wietenberg de la Oarța de Sus-Ghiile Botii*, Marmatia 7/1, 2003, 57 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

C. Kacsó, *Mărturii*, 58 sqq., pl. 16-42.

C. Kacsó, *Der Bronzefund von Sebeș, Kr. Alba*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde II*, 225.

Anexa 5

Literatura de după 1945 cu privire la aria transilvăneană a culturii Suciu de Sus

K. Horedt, *Siebenbürgen und Mykenä*, Nouvelles Études d'Histoire, publiées à l'occasion du XIe Congrès des Sciences Historiques (Stockholm 1960), 31 sqq.

I. Nestor, *Începuturile societății gentilice patriarhale și ale destrămării orînduirii comunei primitive. Epoca bronzului*, în C. Daicoviciu (red. responsabil), *Istoria Romîniei I*, București, 1960, 112.

N. Kalicz, *A későbronzkori felsőszőcsi csoport leletei és kronológiai helyzete*, ArchÉrt 87, 1960, 3 sqq.

Amália Mozsolics, *Der Tumulus von Nyírkarász-Gyulaháza*, ActaArchHung 12, 1960, 113 sqq.

D. Popescu, *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, SCIV 13, 1962, 406.

M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, Dacia N.S. 7, 1963 (în continuare M. Rusu, *Bronzehorte*), 183.

M. Rusu, *Depozitele de bronzuri de la Rebrișoara (raionul Năsăud, reg. Cluj)*, ArhMold 2-3, 1964, 237 sqq.

Marija Gimbutas, *Bronze Age Culture in Central and Eastern Europe*, Paris, Hague, London, 1965, 218 ("Late Otomani").

D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, (în continuare D. Berciu, *Zorile*), 210.

K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania*, StComSibiu 13, 1967 (în continuare K. Horedt, *Bronz evoluat*), 144 sqq.

M. Rusu, *Suciu de Sus*, în J. Filip (ed.), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas 2 [l-z]*, Prag, 1969 (în continuare J. Filip [ed.], *Handbuch*), 1400.

N. Chidioșan, *Contribuții la cunoașterea grupei Suciu de Sus în contextul epocii bronzului din Crișana*, SCIV 21, 1970, 287 sqq.

T. Bader, *Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României*, SCIV 23, 1972, 509 sqq.

V. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974 (în continuare V. Dumitrescu, *Arta*), 307 sqq.

A. Vulpe, *Einige Bemerkungen über die mittlere und späte Bronzezeit im Norden Rumäniens*, Dacia N.S. 19, 1975, (în continuarea A. Vulpe, *Bemerkungen*), 69 sqq.

T. Bader, *O veche colecție de ceramică aparținînd culturii Suciu de Sus în Muzeul județean Mureș*, Marisia 6, 1976, 37 sqq.

T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978 (în continuare T. Bader, *Epbronz*), 62 sqq.

S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii I*, BiblArh 34, București, 1978, passim.

I. Németi, *Descoperiri de la sfîrșitul epocii bronzului în zona Careiului*, SCIVA 29, 1978, 99 sqq.

M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978, 94.

T. Bader, *Die Suciu de Sus-Kultur in Nordwestrumänien*, PZ 54, 1979, 3 sqq.

H.-G. Hüttel, *Bemerkungen zur Chronologie der Suciu de Sus-Kultur*, PZ 54, 1979, 32 sqq.

T. Bader, Gh. Lazin, *Mărturii arheologice din județul Satu Mare*, Satu Mare, 1980.

C. Kacsó, *Descoperiri din epoca bronzului în Depresiunea Sălajului*, ActaMP 4, 1980, 37 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

M. Petrescu-Dîmbovița, *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschung zur Frage nach dem Ende der Bronzezeit im Donau-Karpaten-Raum*, în H. Lorenz (ed.), *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Mainz/Rhein, 1981, 341.

Larisa Nemoianu, Gh. Todincă, *Șantierul arheologic Călinești, Jud. Maramureș*, CercArh 4, 1981, 66 sqq.

V. Dumitrescu, *L'âge du bronze*, în V. Dumitrescu, A. Bolomey, F. Mogoșanu, *Esquisse d'une prehistoire de la Roumanie*, Bucarest, 1983, 191 sq.

E. Lakó, *Repertoriul topografic al epocii bronzului și al Hallstattului în județul Sălaj*, ActaMP 7, 1983, passim.

Soňa Demeterová, *Influence de la culture de Suciu de Sus dans la plaine de la Slovaquie orientale*, SlovArch 32, 1984 (în continuare Soňa Demeterová, *Suciu de Sus*), 11 sqq.

C. Kacsó, *Beiträge*, 51 sqq., fig. 1-21.

I. Bajusz, D. Tamba, *Contribuții la topografia arheologică a văii Someșului (sectorul Căpîlna-Jibou)*, ActaMP 12, 1988, 91 sqq.

V. Dumitrescu, *Epoca bronzului*, în V. Dumitrescu, A. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, 65 sq., 75.

C. Kacsó, *Bronzul tîrziu în nord-vestul României*, SympTrac 8, Satu Mare-Carei, 1990 (în continuare C. Kacsó, *Bronzul tîrziu*), 45 sqq.

C. Ivanciuc, *Date privind cultura Suciu de Sus în N-V dep. Maramureș*, SympTrac 8, 1990, 16 sq.

C. Kacsó, *Lăpușel, jud. Maramureș. Așezarea din epoca bronzului*, CronCercArh Campania 1993, Satu Mare, 1994, 36 sq., nr. 74.

C. Kacsó, *Date noi cu privire la prima fază a culturii Suciu de Sus*, Apulum 32, 1995, 83 sqq.

D. Pop, *Cultura Suciu de Sus*, în *Comori*, 238 sqq.

C. Kacsó, în *Comori*, 241 sqq., 245, nr. 85-91, 97-98.

F. Gogâltan, Adriana Isac, *Die spätbronzezeitliche Siedlung von Cășeiu*, EphemNap 5, 1995, 5 sqq.

C. Kacsó, *Lazuri, jud. Satu Mare. I. Locuirea din epoca bronzului*, CronCercArh Campania 1994, Cluj-Napoca, 1995, 50 sq., nr. 72.

I. Németi, *Lazuri, jud. Satu Mare*, CronCercArh Campania 1995, Brăila, 1996, 71, nr. 80/I.

C. Kacsó, I. Stanciu, *Bicaz, „Igoaie", jud. Maramureș*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, 13, nr. 17.

T. Bader, *Culciu Mare, „Sub grădini", jud. Satu Mare*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, 39, nr. 76.

C. Kacsó, *Lăpușel, „Ciurgău", com. Recea, jud. Maramureș*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, 65, nr. 148 A.

C. Kacsó, *Oarța de Sus, com. Oarța de Jos, jud. Maramureș, B. „Oul Făgetului"*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, 81, nr. 182.

T. Bader, Gh. Lazin, *Odoreu, jud. Satu Mare*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, 82, nr. 185.

Gh. Lazin, Speranța Pop, *O nouă descoperire aparținând culturii Suciu de Sus (Așezarea de la Tătărești, jud. Satu Mare)*, StComSatu Mare 14, 1997, 75 sqq.

J. Németi, *Descoperirile arheologice de la Lazuri-„Lubi tag" (jud. Satu Mare) din anii 1995-1996*, CercArhAriaNTracă 2, 1997, 78 sqq.

S. Dumitrașcu și alții, *Mediașul Aurit, jud. Satu Mare*, CronCercArh Campania 1996, București, 1997, 35 sq., nr. 60.

https://biblioteca-digitala.ro

E. A. Balaguri, *Processus ethno-culturels sur la Tisza supérieure pendant l'âge du bronze*, în P. Roman (ed.), *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations II. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology. Constanța-Mangalia-Tulcea 20-26 May 1996,* Bucharest, 1998, 144 sqq.

S. Dumitrașcu și alții, *Mediesul Aurit, jud. Satu Mare*, CronCercArh Campania 1997, Călărași, 1998, 42, nr. 47 sq.

C. Kacsó, *Neue Daten zur ersten Phase der Suciu de Sus-Kultur*, în N. Boroffka, T. Soroceanu (ed.), *Transsilvanica*, 91 sqq.

C. Kacsó, *Date noi cu privire la preistoria Maramureșului*, Angustia 4, 1999, 55 sqq.

C. Kacsó, *Descoperi din epoca bronzului în Peștera Valea Rea de la Vălenii Șomcutei*, SCIVA 50, 1999, 113 sqq.

T. Ivanciuc, *Noi dovezi privind locuirea Maramureșului în protoistorie*, în *Maramureș vatră de istorie milenară IV*, Cluj-Napoca, 1999, 15 sqq.

J. Nemeti și alții, *Petea, com. Dorolț, jud. Satu Mare. Punct: Vamă*, CronCercArh Campania 1999, București, 2000, 74, nr. 104.

Klára P. Fischl, Viktória Kiss, Gabriella Kulcsár, *Pyraunoi I*, 174 sq.

Klára Fischl, Viktória Kiss, Gabriella Kulcsár, *Beiträge zum Gebrauch der tragbaren Feuerherde (Pyraunoi) im Karpatenbecken II. (Spätbronzezeit-Früheisenzeit)*, în C. Kacsó, *Bronzezeit* (în continuare Klára Fischl, Viktória Kiss, Gabriella Kulcsár, *Pyraunoi II*), 129, 133, nr. 1.

Е. Балагури, *Население верхнего Потисья в эпоху бронзы*, Ужгород, 2001 (on continuare Е. Балагури, *Зпбронзы*, 31 sqq.

F. Gogâltan, *Cășeiu*, 191 sqq.

A. Vulpe, *Bronz mijlociu*, 261.

C. Astaloș, L. Marta, *Halmeu, com. Halmeu, jud. Satu Mare. Punct: Vamă*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 97, nr. 80.

I. Stanciu, L. Marta, *Lazuri, com. Lazuri, jud, Satu Mare. Punct: Lubi tag*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 125 sq., nr. 101.

L. Marta și alții, *Lazuri, com. Lazuri, jud, Satu Mare. Punct: Drumul Dorolț*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 126, nr. 102.

C. Kacsó, D. Pop, I. Stanciu, *Lăpușel, com. Recea, jud. Maramureș. Punct: Ciurgău*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 130 sq., nr. 104.

C. Kacsó, D. Pop, I. Stanciu, *Lăpușel, com. Recea, jud. Maramureș. Punct: Mociar*, CronCercArh Campania 2000, București, 2001, 131 sq., nr. 105.

V. Vasiliev, *Locuirea din epoca bronzului*, în V. Vasiliev, A. Rustoiu, E. A. Balaguri, C. Cosma, *Solotvino – "Cetate" (Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu*, BiblThrac 33, Cluj-Napoca, 2002, 29 sqq.

L. Marta, *Dorolț, com. Dorolț, jud. Satu Mare. Punct: Pescărie*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 128, nr. 86.

L. Marta și alții, *Halmeu, com. Halmeu, jud. Satu Mare. Punct: Király Domb*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 151, nr. 110.

I. Stanciu și alții, *Lazuri, com. Lazuri, jud. Satu Mare. Punct: Lubi tag*, CronCercArh Campania 2001, București, 2002, 185 sqq., nr. 130.

I. Bejinariu, *Noi descoperiri ale culturii Suciu de Sus din județul Sălaj*, Marmatia 7/1, 2003, 65 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

D. Pop, *Așezarea din epoca bronzului de la Someș-Uileac, județul Maramureș*, Marmatia 7/1, 2003, 83 sqq.

C. Kacsó, *Noi descoperiri Suciu de Sus și Lăpuș în nordul Transilvaniei*, Marmatia 7/1, 2003, 105 sqq.

C. Kacsó, *Contribuții la topografia arheologică a Depresiunii Lăpușului. Descoperirile de la Suciu de Sus și împrejurimi*, RevBistriței 19, 2003, 45 sqq.

P. Romsauer, *Πύραννοί. Prenosné piecky a podstavce z doby bronzovej a doby železnej*, Nitra, 2003 (în continuare P. Romsauer, *Πύραννοί*), 123 sqq.

L. Marta, C. Virag, *Halmeu, com. Halmeu, jud. Satu Mare. Punct: Király Domb II*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 140 sq., nr. 89.

I. Stanciu și alții, *Lazuri, com. Lazuri, jud. Satu Mare. Punct: Lubi tag I,* CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 177 sqq., nr. 110.

D. Ignat și alții, *Suplacu de Barcău, com. Suplacu de Barcău, jud. Bihor. Punct: Kismező*, CronCercArh Campania 2002, București, 2003, 310, nr. 193.

C. Kacsó, *Zu den Problemen der Suciu de Sus-Kultur in Siebenbürgen,* în J. Bátora, V. Furmánek, L. Veliačik (ed.), *Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag,* Nitra, 2004, 327 sqq.

L. Marta, *Un complex arheologic din epoca mijlocie a bronzului descoperit la Halmeu*, StComSatu Mare XVII-XXI/I, 2000-2004, 39 sqq.

C. Kacsó, *Contribuții la topografia arheologică a județului Sălaj*, ActaMP 26, 2004, 77 sqq.

I. Stanciu și alții, *Lazuri, com. Lazuri, jud. Satu Mare. Punct: Lubi Tag,* CronCercArh Campania 2003, București, 2004, 173 sqq., nr. 100.

L. Marta și alții, *Mediești Aurit, com. Mediești Aurit, jud. Satu Mare. Punct: Conducta de gaz*, CronCercArh Campania 2003, București, 2004, 191 sqq., nr. 120.

C. Kacsó, D. Pop, *Oarța de Sus, com. Oarța de Jos, jud. Maramureș. Punct: Dealul Stremțului*, CronCercArh Campania 2003, București, 2004, 219 sq., nr. 132.

L. Marta, *Der bronzene Nadeldepotfund von Petea, Kr. Satu Mare*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde II*, 75 sqq.

Anexa 6

Literatura cu privire la cercetările recente din necropola tumulară de la Lăpuș

D. Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1961*, Dacia N.S. 6, 1962,520, nr. 48.

D. Popescu, *Săpăturile arheologice din R.P.R. în anul 1961*, SCIV 13, 1962, 206, nr. 48.

M. Rusu, *Bronzehorte*, 189.

Eugenia Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș*, Dacia N.S. 9, 1965, 103.

Eugenia Zaharia, S. Morintz, *Cercetarea Hallstattului timpuriu în România*, SCIV 16, 1965, 454.

K. Horedt, *Așezarea fortificată din perioada târzie a bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966, 18.

D. Berciu, *Zorile*, 229.

K. Horedt, *Bronz evoluat*, 151.

K. Horedt, *Einflüsse der Hügelgräberkultur und der Velaticer Kultur in Siebenbürgen*, Germania 45, 1967, 48.

https://biblioteca-digitala.ro

A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, BiblArh 11, București, 1967, 20, nota 16 („Tg. Lăpuș"), nota 84 (informație M. Rusu).

D. Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1967,* Dacia N.S. 12, 1968, 424, nr. 31.

D. Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1967,* SCIV 19, 1968, 681, nr. 31.

S. Foltiny, *Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanovaurnen"*, Origini 2, 1968, 340.

M. Rusu, *Lăpuș*, în J. Filip (ed.), *Handbuch*, 677 sq.

I. Ordentlich, C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea ritului de înmormîntare practicat în necropola tumulară de la Lăpuș (jud. Maramureș)*, Marmatia 1, 1969, 11 sqq.

D. Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1969,* Dacia N.S. 1970, 437, nr. 45.

D. Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1969,* SCIV 21, 1970, 499, nr. 45.

A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, PBF IX, 2, München, 1970, 80, nr. 339, 340, pl. 24, 339. 340.

C. Kacsó, *Unele considerații cu privire la geneza ceramicii din necropola tumulară de la Lăpuș*, Marmatia 2, 1971, 36 sqq.

C. Kacsó, *Lăpuș*, Marmatia 2, 1971, 368 sqq.

M. Babeș, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1970),* Dacia N.S. 15, 1971, 376, nr.98.

C. Kacsó, *Ghidul expoziției de arheologie*, Baia Mare, 1972, 27 sqq., fig. de la p. 90-94.

S. Morintz, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1971),* Dacia N.S. 16,1972, 380, nr. 85.

C. Kacsó, *Unele date cu privire la cercetările recente din necropola tumulară de la Lăpuș,* în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, 185 sqq.

M. Rusu, *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A,* ActaMN 9, 1972, 31, nota 1a, 34 sq., 39, 46, nr. 34.

M. Rusu, *Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul Hallstattului*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1972, 16, 40, 49.

A. László, *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Halstattul timpuriu*, SCIV 24, 1973, 586.

Galina I. Smirnova, *Complexele de tip Gáva-Holihrady – o comunitate cultural-istorică*, SCIV 25, 1974, 377 sqq.

M. Rusu, *Începuturile metalurgiei fierului în Transilvania*, în *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, 351.

A. Vulpe, *Probleme actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în epoca bronzului în România*, RevIst 27, 1974, 251.

V. Dumitrescu, *Arta*, 309 sq.

C. Kacsó, *Contributions à la connaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș*, Dacia N.S. 19, 1975, 45 sqq.

A. Vulpe, *Bemerkungen*, 69 sqq.

A. László, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, SCIVA 26, 1975, 21, nr. 11.

A. Vulpe, *Lăpuș*, în D. M. Pippidi (coord.), *Dicționar de istorie veche a României,* București, 1976, 367.

A. László, *Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebiete Rumäniens*, ActaArchHung 29, 1977, 55, nr. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

I. Stratan, A. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, PZ 52, 1977, 42 sq.

T. Bader, *Epbronz*, 62 sqq.

D. Berciu, *Daco-Romania*, Archaeologica Mundi, Genf, 1978, 197.

C. Kacsó, *Perioada târzie a epocii bronzului în nordul Transilvaniei*, Documente noi descoperite și informații arheologice, București, 1979, 13 sqq.

J. M. Coles, A. F. Harding, *The Bronze Age in Europe*, London, 1979, 404.

K. Horedt, *Die Thraker und die Mittelmeerwelt*, în R. Vulpe (ed.), *Actes de IIe Congrès de Thracologie (Bucarest, 4 – 10 septembre 1976) I. Histoire et Archéologie*, București, 1980, 118 sq.

H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte. Vierter Band Bronzezeit*, München, 1980, 16, 234, 800.

C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuș (teză de doctorat)*, Cluj-Napoca, 1981.

R. F. Hoddinott, *The Tracians*, Ancient Peoples and Places 98, 1981, 53 sqq.

R. Pleiner, *Die Wege des Eisens nach Europa,* în H. Haefner (ed.), *Frühes Eisen in Europa/ Acta des 3. Symposiums des "Comité pour la siderurgie ancienne de l'UISPP", Schaffhausen und Zürich 24. – 26. Oktober 1979/ Festschrift Walter Ulrich Guyan zu seinem 70. Geburtstag*, Schaffhausen, 1981, 116.

Z. Bukowski, *Najstarsze znaliziska przedmiotów żelaznych w środkowej Europie a pocyątki metalurgii żelaza w kulturze łużyckiej w dorzeczu Odry I Wisły*, ArchPolski 26, 1981, 327 sqq.

B. Hänsel, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, în B. Hänsel (ed.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.,* PAS 1, Berlin, 1982, 33.

V. Vasiliev, *Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania*, ActaMN 20, 1983, 40 sqq.

T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, ArchHung S.N. 51, Budapest, 1984, 29, 60.

Soňa Demeterová, *Suciu de Sus*, 16 sqq.

Soňa Demeterová, *Počiatky gávskej kultúry na východnom Slovensku*, SlovArch 34, 1986, 99 sqq.

C. Kacsó, *Beiträge*, 74.

N. Boroffka, *Folosirea fierului în România de la începuturi pînă în secolul al VIII-lea î.e.n.,* Apulum 24, 1987, 55.

B. Wanzek, *Celturile hallstattiene din fier și antecedentele lor în civilizația "câmpurilor de urne"*, Apulum 25, 1988, 104 sqq.

Adriana Stoia, *The beginning of iron technology in Romania*, în M. L. S. Sørensen, R. Thomas (ed.), *The Bronze Age – Iron Age Transition in Europe. Aspects of continuity and change in European societies c. 1200 to 500 B. C.,* BAR-IS 483, 1989 (în continuare M. L. S. Sørensen, R. Thomas [ed], *Transition*), 47.

T. Taylor, *Iron and iron age in the Carpatho-Balkans region. Aspects of social and technological change 1700–400 B. C.,* în M.L S. Sørensen, R. Thomas (ed.), *Transition*, 69 sq., 77.

C. Kacsó, *Bronzul târziu*, 45 sqq.

C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Libotin*, Thraco-Dacica 11, 1990, 81 sqq.

I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, BiblThrac II, București, 1992, 38, 70.

V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac,* Cluj-Napoca, 1991, passim.

M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThrac 4, București, 1993, 245, 264.

https://biblioteca-digitala.ro

C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Suciu de Sus și Grosii Țibleșului,* RevBistriței 7, 1993, 31.

C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Lăpuș–"Gruiul Târgului",* Crisia 24, 1994, 12.

A. László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, BiblTrac 6, București, 1994, 59 sqq., 93.

V. Vasiliev, *À propos du commencement du premier âge du fer dans l'aire intracarpatique de la Roumanie*, în H. Ciugudean, N. Boroffka (ed.), *The Early Hallstatt Period (1200 – 700 B.C) in South-East Europe. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 June, 1993*, BiblMusApulensis 1, Alba Iulia, 1994, 233.

M. Petrescu-Dîmbovița și alții, *Societatea omenească pe teritoriul Daciei, de la primii locuitori până la stăpânirea romană,* în M. Petrescu-Dîmbovița (coord.), H. Daicoviciu, D. Gh. Teodor, Ligia Bârzu, Florentina Preda, *Istoria României de la începuturi până în secolul al VII-lea*, București, 1995, 101.

A. Vulpe, *Epoca bronzului în spațiul carpato-dunărean. Privire generală*, în *Comori*, 23.

C. Kacsó, în *Comori*, 243 sq.

A. Vulpe, *Stand und Aufgaben der Urnenfelderforschung im Karpatenbecken*, în *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Monographien RGZM 35, 1995, 394 sq.

A. Vulpe, *Zur Deutung und Datierung des Hügels von Susani im Banat*, în Biljana Schmidt-Sikimić, Ph. Della Casa (ed.), *Trans Europam. Beiträge zur Bronze- und Eisenzeit zwischen Atlantik und Altai. Festschrift für Margarita Primas*, Bonn, 1995, 83.

V. Vasiliev, *La fine dell'èta del bronzo e l'inizio della prima età del ferro nella Transilvania intracarpatica*, în M. Porumb (ed.), *Omaggio*, 78.

M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica. Studii în preistoria și protoistoria României (Istoria agriculturii din România)*, Iași, 1996, 89.

A. Vulpe, Lăpuș, în *C. Preda (coord.),* Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României II, *București, 1996, 301 sqq.*

A. Vulpe, V. Lazăr, *Die Nackenscheibenaxt von Bogata in Mittelsiebenbürgen*, în Cornelia Becker și alții (ed.), *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Internationale Archäologie – Studia Honoraria, Espelkamp, 1997, 309.

E. Kaiser, *Der Hort von Borodino. Kritische Anmerkungen zu einem berühmten bronzezeitlichen Schatzfund aus dem nordwestlichen Schwarzmeergebiet,* UPA 44, Bonn, 1997, 130 sq.

V. Vasiliev, *De nouveau à propos de quelques aspects concernant la chronologie du premier âge du fer en Transylvanie*, în G. Simion (cord.), *Premier âge du fer aux bouches du Danube et dans les regions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International Septembre 1993 Tulcea*, Tulcea, 1997, 87, 94 sq.

V. Vasiliev, *Quelques problèmes concernant le premier âge du fer en Transylvanie intracarpatique*, în P. Roman (ed.), *Thracian World*, 505

C. Kacsó, *Aspecte ale Bronzului târziu în regiunea Tisei superioare*, în V. Ciubotă, V. Marina (coord.), *Relații româno-ucrainene – Istorie și contemporaneitate*, Satu Mare, 1999, 83 sqq.

V. Vasiliev, *Chronologie*, 174 sq.

M. Rusu, E. Dörner, I. Ordentlich, *Die Erdburg von Sântana–Arad in dem zeitgleichen archäologischen Kontext,* în Boroffka, Soroceanu (ed.), *Transsilvanica*, fig. 10, 3–4, fig. 11, fig. 12, 3–4.

C. Kacsó, *Tumulary Necropoleis at the End of the 2nd Millennium BC in the Northern Transylvania*, în S. Gavrilă, V. Lungu (ed.), *Tombes tumulaires de l'Âge du Fer dans le Sud-Est de l'Europe. Actes*

https://biblioteca-digitala.ro

du IIe Colloque International d'Archéologie Funéraire, Tulcea, 2000, 212.

C. Kacsó, *Die Hügelnekropole von Lăpuș. Eine kurze Übersicht*, în *Hommage à Gavrilă Simion. Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe – IVe s. av. J.-C. Actes du IIIe Colloque International d'Archéologie Funéraire organisé à Tulcea, 15 – 20 septembre 1997, par l'Association d'Etudes d'Archéologie Funéraire avec le concours de l'Institut de Recherches Eco-Muséologiques de Tulcea*, Tulcea, 2000, 237 sq.

I. Motzoi-Chicideanu, *Ein neuer Fund vom Beginn der Hallstattzeit aus der Kleinen Walachei*, Dacia N.S. 43-44, 1999-2001, 227 sq.

C. Kacsó, *Die späte Bronzezeit im Karpaten-Donau-Raum (14.-9. Jahrhundert v. Chr.)*, în *Thraker und Kelten beidseits der Karpaten* (Ausstellungskatalog), Eberdingen, 2000/2001, 31 sqq.

Е. Балагури, *Зброизы*, 35 sqq.

C. Schuster, Alexandra Comșa, T. Popa, *The Archaeology of Fire in the Bronze Age of Romania,* BiblMusGiurgiuvensis 2, Giurgiu, 2001, 46, 53, 105.

M. Petrescu-Dîmbovița, *Perioada târzie a epocii bronzului*, în M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor. Vol. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, 280 sq.

A. Vulpe, *Discoveries*, 20 sq., fig. de pe p. 22-24.

Klára Fischl, Viktória Kiss, Gabriella Kulcsár, *Pyraunoi II*, 133, nr. 6-10.

C. Kacsó, *Zur chronologischen und kulturellen Stellung des Hügelgräberfeldes von Lăpuș*, în C. Kacsó (ed.), *Bronzezeit*, 231 sqq.

J. Dani, *"More recent" Cemetery of the Gáva Culture at the Upper Tisza River Region*, în C. Kacsó (ed.), *Bronzezeit*, 284.

A. Vulpe, V. Lazăr, *Toporul de luptă de bronz de la Bogata de Mureș*, Marmatia 7/1, 2003, 49 sq.

P. Romsauer, *Πύραυνοί*, 34 sq., 127.

C. Kacsó, *Der zweite Depotfund von Ungureni*, în C. Kacsó (ed.), *Kulturerscheinungen*, 275 sq., Lista 1, nr. 12.

I. Motzoi-Chicideanu, *Observations concerning the Bronze Age Cult-Objects from Sărata Monteoru-Poiana Scorușului*, în Kacsó (ed.), *Kulturerscheinungen*, 369.

C. Kacsó, *Noi descoperiri Suciu de Sus și Lăpuș în nordul Transilvaniei*, Marmatia 7/1, 2003, 124 sq., 137, nr. 87.

C. Kacsó, *Mărturii*, 37 sqq., pl. 50-65.

Claudia Pankau, *Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaș/Siebenbürgen*, UPA 109, Bonn, 2004, passim.

N. Ursulescu, P. Șadurschi, *Une tombe à inhumation trouvée à Prăjeni (dép. de Botoșani, Roumanie) et le début de la période hallstattiene dans la région des Carpates Septentrionaux*, PZ 79. 2004, 50 sqq.

Biba Teržan, *Metamorphose – eine Vegetationsgottheit in der Spätbronzezeit*, în Barbara Horejs şi alții (ed.), *Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet*, UPA 121, Bonn, 2005, 241 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Aspect din expoziție. Sala I. (Foto N. Borșe).

https://biblioteca-digitala.ro

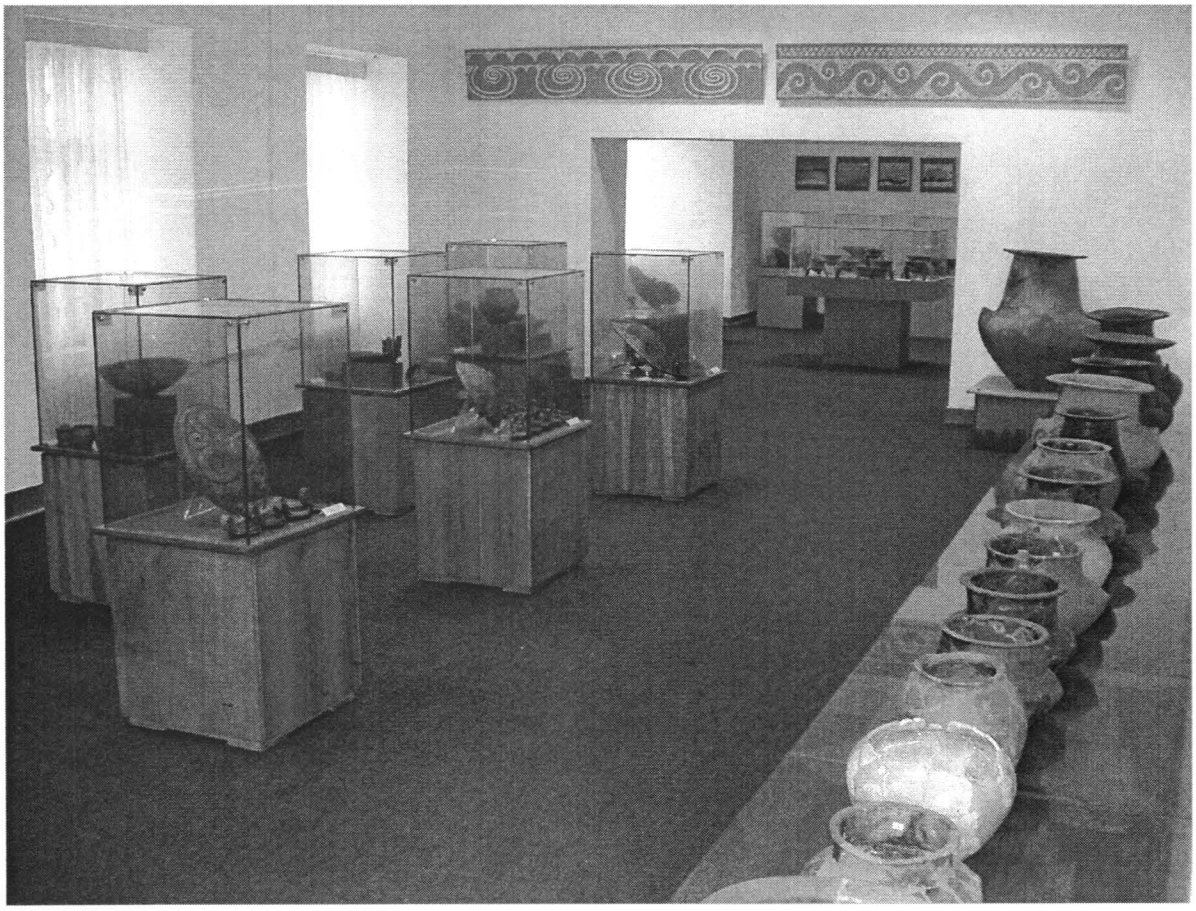

Fig. 2. Aspect din expoziție. Sala II. (Foto N. Borșe).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Aspect din expoziție. Sala II. (Foto N. Borșe).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. Aspect din expoziție. Sala II. (Foto N. Borșe).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5. Aspect din expoziție. Sala III. (Foto N. Borșe).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6. Aspect din expoziție. Sala IV. (Foto N. Borșe).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7. Aspect din expoziție. Sala V. (Foto N. Borșe).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8. Aspect din expoziție. Sala V. (Foto N. Borșe).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Prescurtări bibliografice

Reviste, Serii

AAA	Athens Annals of Archaeology, Athens
ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania, Cluj
Acta	Acta. Muzeul Național Secuiesc. Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sfântu Gheorghe
ActaArchCarpathica	Acta Archaeologica Carpathica, Kraków
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMoldMeridionalis	Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaTerraeSept	Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu
AICSUS	Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane, Sibiu
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AIIA Cluj	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj
AIIA Iași	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AIICluj	Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AnInstGeologie	Anuarul Institutului de Geologie, București
ArchÉrt	Archaeologiai Értesitő, Budapest
ArchHung S.N.	Archaeologia Hungarica, Budapest
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArchPol	Archaeologia Polona, Warszawa
ArhMold	Arheologia Moldovei, București
ArsTrans	Ars Transilvaniae, București
ASM	Archaeologia Slovaca Monographiae, Nitra
BányKohLap	Bányászati és Kohászati Lapok, Budapest
BAR-IS	British Archaeological Reports – International Series, Oxford
BCȘS	Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, Alba Iulia
BiblArchHistCorv	Bibliotheca Archaeologica et Historica Corviniensis, Hunedoara
BiblArchIassiensis	Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași
BiblBanatica	Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara
BiblIst	Bibliotheca Istorică, București
BiblMarmatia	Bibliotheca Marmatia, Baia Mare
BiblMousaios	Bibliotheca Mousaios, Buzău
BiblMusApulensis	Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia
BiblMusGiurgiuvensis	Bibliotheca Musei Giurgiuvensis, Giurgiu
BiblMusNap	Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca
BiblMusPor	Bibliotheca Musei Porolissensis, Zalău
BiblMuzBistrița	Biblioteca Muzeului Bistrița Seria Historica, Bistrița
BiblSeptemcastrensis	Bibliotheca Septemcastrensis, Sibiu
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica, București
BiblUnivApulensis	Bibliotheca Universitatis Apulensis
BulArch	Bulletin d'Archéologie Sud-Est Européenne, Belgrade, Bucarest
CercArh	Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
CercArhAriaNTracă	Cercetări arheologice în aria nord tracă, București
CercIst	Cercetări Istorice, Iași
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
CronCercArh	Cronica cercetărilor arheologice
CultCivDunărea de Jos	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; N. S.: Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
DissPan	Dissertationes Pannonicae, Budapest
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest

https://biblioteca-digitala.ro

HOMÉ	A Heman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
IntEtnCult	Interferențe Etnice și Culturale în mileniile I a. Chr. - I p. Chr., Cluj-Napoca
InvArchRumänien	Inventaria Archaeologica Rumänien, Bukarest
JahrbuchRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
JAMÉ	A Nyíregyházi Josa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
KözlKolozsvár	Közlemények az Erdélyi Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolozsvár
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București
MemAnt	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologichen Intituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Berlin
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München, Stuttgart
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RevBistriței	Revista Bistriței, Bistrița
RevIst	Revista Istorică, București
RevMuz	Revista Muzeelor, București
RevMuzMon	Revista Muzeelor și Monumentelor, București
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, București
RVM	Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad
SborNarMuzPraze	Sborník Národního Muzea v Praze, Ser. A, Praha
SCIV (A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
SMMK	Somogy Megyei Muzeumi Közlemények, Kaposvár
StAntArch	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
StComSatu Mare	Studii și Comunicări Satu Mare, Satu Mare
StComSibiu	Studii și Comunicări, Sibiu
StPreist	Studii de Preistorie, București
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie
VAH	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
VjesnikArchMuzZagreb	Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu, Zagreb
WissMittBosnienHerzegovina	Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina, Wien
ZborNarMuzBeograd	Zbornik Narodnog Muzeja Beograd, Beograd
ZfA	Zeitschrift für Archäologie, Berlin
ZfEth	Zeitschrift für Ethnologie, Braunschweig

https://biblioteca-digitala.ro

Tiparul executat la EUROTIP
Baia Mare, str. Dacia nr. 4
tel./fax: 0262-211118

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro